ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНО-ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Корженівська Наталія Леонідівна

УДК 658:338.246:633.1:339

ДИСЕРТАЦІЯ

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ТОВАРОВИРОБНИКІВ ЗЕРНА В УМОВАХ РИНКОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ПРІОРИТЕТИ

Спеціальність 08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)
Економічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.
_____ Н. Л. Корженівська

Науковий консультант Волощук Катерина Богданівна, доктор економічних наук, професор

м. Кам’янець-Подільський – 2019

АНОТАЦІЯ

Корженівська Н. Л. **Економічна безпека товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації: теорія, методологія, пріоритети. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.**

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) – Подільський державний аграрно-технічний університет, Кам'янець-Подільський, 2019.

Дисертацію присвячено вирішенню наукового завдання розроблення теоретико-методологічних підходів до формування моделі економічної безпеки товаровиробників зерна із системним урахуванням імперативів та пріоритетів в умовах посилення світових інтеграційних процесів. На основі аналізу наукових підходів та ключових формулювань в роботі систематизовано сутність та генезис теорій дослідження таких понять, як безпека, економічна безпека, загрози, ризики тощо. Визначено, що економічну безпеку необхідно розглядати як взаємозалежну систему її різних рівнів: міжнародного, національного, окремої господарської структури, особистості. Основу поняття «економічна безпека» формує категорія «безпека», як стан захищеності від загроз, небезпек, невиправданих ризиків.

Визначено, що повнота механізму забезпечення економічної безпеки підприємств включає нормативно-правову, організаційно-управлінську, фінансово-економічну, кадрову, інформаційно-аналітичну, науково-технічну, силову підсистеми. Складові економічної безпеки формуються під впливом розвитку економіки та суспільно-політичного стану, що дало підстави доповнити макроекономічну, виробничу, фінансову, науково-технологічну, інвестиційну, енергетичну, продовольчу, демографічну, соціальну, зовнішньоекономічну такими складовими, як мікроекономічна, екологічна, глобалізаційна та мілітаризаційна.

Досліджено питання інституціональних аспектів посилення економічної безпеки, особливостей формування і використання категоріального та аналітичного інструментарію; у прикладній сфері зернового господарства - врахування галузевих особливостей, умов діяльності окремих категорій товаровиробників, можливостей збутової діяльності, інфраструктурного забезпечення, попередження загроз, що в поєднанні дозволило визначити пріоритети економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації.

На основі визначених та узагальнених характеристик економічної безпеки товаровиробників зерна пропонується комплекс превентивних заходів оперативного реагування на зміни, своєчасності розробки відповідної глобальної стратегії та тактики дій, технологія управління подіями для випередження конкурентів на всіх етапах виробничої, комерційної, наукової діяльності, формування та використання інтелектуального потенціалу, як одного з головних чинників ефективності з метою поліпшення або утримання конкурентних позицій. Такі заходи в умовах глобалізації потребують удосконалення відносини між агентами ринку (дрібними, середніми товаровиробниками та експортерами), що дозволило аргументувати важливість організаційних, комунікативних та соціальних мироприємств, вміле використання яких забезпечить ефективний розвиток товаровиробників зерна. При цьому важливо удосконалювати систему управління організацією підприємств на основі механізмів адаптації до умов інноваційного розвитку та сучасних комунікаційних технологій.

Аргументовано, що діяльність товаровиробників зерна невід’ємно пов’язана з ринком, тому посилення їх економічної безпеки знаходиться під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх загроз, що мають ланцюговий вплив на відтворювальні процеси. В результаті виникають загрози і небезпеки, джерелом яких є неконтрольоване моновиробництво, сировинний експорт, волатильність цін, недосконала інфраструктура тощо.

Встановлено важливість поєднання механізмів державного та ринкового регулювання з метою забезпечення стабільності суб'єктів сфери зернового господарства, що визначає пріоритет їх економічної безпеки та продовольчої безпеки держави.

Досліджено методологічні аспекти та методи комплексної оцінки економічної безпеки товаровиробників зерна. Визначено, що сільське господарство взагалі, та зернова галузь зокрема є ризикованими через дію екзогенних та ендогенних факторів, вплив яких зумовлений особливостями зернового господарства, що необхідно враховувати при пошуку та обґрунтуванні методики оцінки рівня економічної безпеки функціонування та розвитку товаровиробників зерна.

Узагальнення наукових поглядів та поєднання різних підходів до методології оцінки економічної безпеки товаровиробників зерна дали можливість стверджувати про необхідність холістичного та системного підходів, що дозволило сформулювати авторське трактування сутності економічної безпеки товаровиробників зерна. Зазначено, що в основу стабільності функціонування, ефективності фінансово-комерційної діяльності та захисту інтересів стейкхолдерів покладено превентивність заходів економічної безпеки.

В роботі виокремлено роль інформаційно-аналітичного забезпечення в контексті формування масиву оперативної та звітної інформації, що дозволяє ефективно управляти подіями та реагувати на зміни ключових індикаторів економічної безпеки, використовувати переваги цифрової обробки інформації та роботи з поліваріантними Big Data даними, використання технологій захисту інформації. Обгрунтовано, що з метою посилення інформаційної безпеки товаровиробникам необхідно використовувати трикомпонентне забезпечення формування масивів даних та їх обробки: апаратне, програмне та алгоритмічне. Акцентовано увагу, що підприємствам (особливо малим і середнім) потрібно інтегруватись у цифрову сферу агробізнесу, яка, нажаль, в

Україні слабо розвинена на як на інституціональному рівні, так і на рівні безпосередніх управлінців.

Визначено алгоритм аналізу економічної безпеки товаровиробників зерна, який побудовано на основі критеріїв та індикаторів її оцінки, визначення світових тенденцій у зерновому секторі, стану та заходів щодо оптимізації ресурсного потенціалу, забезпечення рівня діджиталізації процесів виробництва та реалізації, а також наявності інноваційних підходів до посилення економічної безпеки.

Одним з головних принципів забезпечення економічної безпеки підприємств визначено необхідність заходів з попередження кризовим явищам, адже здійснюючи планування і моніторинг товаровиробники можуть вчасно і адекватно реагувати на загрози та формувати ефективну господарську діяльність. Пріоритети в поглибленні інформаційної складової зерновиробників та захисту їх інформації від несанкціонованого використання або витоку довели необхідність удосконалення організаційно-управлінського механізму та послідовну роботу з кадрами.

Опираючись на результати аналізу тенденцій розвитку та ефективності виробництва і збуту зерна визначено ключові чинники та їх вплив на економічну безпеку товаровиробників. Проведені розрахунки та моніторинг стану і розвитку ресурсного потенціалу, інфраструктурного забезпечення діяльності товаровиробників зерна, ринкових цінових коливань, а також вдосконалення структури використання зернового фонду використані при обґрунтуванні господарських рішень в системі загроз і ризиків. Результати досліджень доводять необхідність здійснення адаптивної інтенсифікації розвитку певних видів зернових культур, найбільш повно пристосованих до відповідних регіональних природно-економічних умов, що дозволить продуктивніше і раціональніше використовувати зерновий фонд у забезпеченні продовольчої, енергетичної, екологічної безпеки та посиленні соціальної складової національної економічної системи.

Встановлено, що значні коливання цін, розходження у кон'юнктурі з розвиненими країнами свідчать про відсутність усталеного ринкового ціноутворення на зернові та ринкових механізмів вирівнювання і регулювання цін. Такі процеси негативно позначаються як на діяльності товаровиробників і стані ринкової та соціальної інфраструктури, так і на формуванні купівельної спроможності.

Дослідження рівня економічної ефективності виробництва і збуту зерна в умовах глобалізації дозволило визначити, що одним із визначальних чинників формування економічної безпеки на рівні підприємства є прогнозування можливих загроз, небезпек, ризиків та можливостей, яке грунтується на методах екстраполяції, інтерполяції, аналогії, графічних прийомів, експертних оцінок, когнітивного моделювання, індикативного планування, тощо. За результатами досліджень виявлено, що ключовими загрозами для товаровиробників зерна є зміни характеру та напрямів політичних і економічних процесів, неефективне використання наявної інформації для організації і планування виробничо-господарської діяльності, незадовільний рівень кваліфікації кадрів тощо, а також об`єктивні обставини, пов`язані з кліматичними умовами та максимальною залежністю від них. Тому розробка механізмів протидії загрозам і максимального використання можливостей дали підстави для створення концептуальних положень на основі інноваційних складових у стратегії економічної безпеки.

Зважаючи на визначальну роль зернової продукції у формуванні продовольчої безпеки представлено механізми формування пріоритетів економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації, які об’єднують сукупність стратегічних імперативів розвитку зернового господарства України з позиції глобальної системної кризи, прогнозів та елементів реалізації експортної зернової стратегії. На підставі узагальнень концептуальних висновків сформовано авторський підхід до визначення рівня і складових продовольчої безпеки, які пропонується розглядати з позиції

забезпечення постійної пропозиції (витратно-ціновий континуум) та доступності (евейлебелітивний континуум) продовольчих зернових ресурсів.

Зазначено, що специфіка, притаманна сільськогосподарському виробництву і зерновому зокрема, проблеми світового та загальнонаціонального характеру позначаються на успішному використанні фінансових ресурсів, їх розподілі, що призводить до структурних невідповідностей та породжує проблеми зернового господарства. Рентабельність зернової галузі та нарощування обсягів виробництва позначились на відсутності державної підтримки. Так, лише експортери зерна отримують бюджетне відшкодування з податку на додану вартість, тоді як дрібний товаровиробник більш залежний від цінових та інших ризиків. Зазначено, що в умовах не вирішення питань земельної реформи механізм використання аграрних розписок сприяє залученню ресурсів суб'єктами зернового господарства та є альтернативою формою кредитування. Дієвим інструментом нівелювання ризиків виступає агрострахування, яке здійснюється у формі компенсаційних страхових виплат, однак не завжди використовується результативно, зокрема через недосконаліть правових та юридичних норм і положень. Тому автором запропоновано фінансово-кредитний механізм, складові якого за умови послідовної реалізації сприятимуть посиленню економічної безпеки підприємств та зростання їх конкурентних переваг.

Результати проведених досліджень та узагальнень дозволили систематизувати класифікацію загроз і ризиків товаровиробників зерна, що становить базис для комплексної оцінки економічної безпеки та формування концептуальних підходів її посилення. Виокремлено трансформаційні ризики, які спричинені процесами глобалізації, зміною ринкової кон'юнктури, споживчих властивостей, еластичністю попиту.

Запропоновано інноваційний підхід до оцінки загроз і ризиків виробництва та збуту зерна, який розкрито на основі застосування елементів когнітивного моделювання евентуальної стратегії економічної безпеки

товаровиробників зерна, який дозволяє посилити роль управлінської складової у пошуку й реалізації пріоритетів економічної безпеки, забезпечити попередження та елімінування негативних впливів, усунення небезпек ефективній діяльності та знайти оптимальні рішення з метою використання існуючих можливостей. Встановлено, що механізми управління процесами забезпечення економічної безпеки у багатьох товаровиробників зерна, особливо малих та середніх, практично відсутні, мають слабоструктурований характер та потребують удосконалення. Вкрай слабка науково-методична база. За таких обставин пропонуємо використовувати у якості однієї з інноваційних складових метод когнітивного моделювання евентуальної стратегії економічної безпеки, як стратегії управління подіями. Когнітивний підхід дозволяє виявляти взаємозв'язок усіх елементів системи економічної безпеки підприємства, виявляти зв'язок з зовнішнім середовищем, має цільову спрямованість, дозволяє провести декомпозиційний аналіз та використовувати інструменти форсайту, контролінгу. Основою побудови моделі є когнітивна карта, що відображає вплив ендо- та екзогенних факторів на інтегральну оцінку економічної безпеки товаровиробників зерна. Комплексна система економічної безпеки (KESS) представляється у вигляді знакового орієнтирного графа, який ми пропонуємо у вигляді контррозвідувальної карти когнітивного моделювання управління ризиками.

Ключові слова: економічна безпека, товаровиробники зерна, глобалізація, інституціоналізм, загрози, ризики, стратегічні імперативи та пріоритети, механізм, когнітивне моделювання.

SUMMARY

Korzhenivska N. L. **Economic security of grain producers in the context of market globalization: theory, methodology, priorities. - Qualified scientific work on the rights of the manuscript.**

Dissertation for a Doctoral Degree in Economic Sciences, specialty 08.00.04 – Economics and Management of Enterprises (by types of economic activity) – State Agrarian and Engineering University in Podilya, Kamianets-Podilskyi, 2019.

The dissertation is dedicated to solving the scientific problem of developing theoretical and methodological approaches to the formation of the economic security model of grain producers with a systematic consideration of imperatives and priorities in the face of strengthening global integration processes. Based on the analysis of scientific approaches and key formulations the essence and genesis of research theories of such concepts as security, economic security, threats, risks and the like are systematized in the paper. It is determined that economic security should be considered as an interdependent system of its various levels: international, national, separate economic structure, personality. The concept of "economic security" is based on the category of "security" as a state of protection from threats, dangers, unjustified risks.

It is determined that the completeness of the mechanism for ensuring the economic security of enterprises includes legal, organizational, managerial, financial and economic, personnel, information and analytical, scientific and technical, and power subsystems. The components of economic security are formed under the influence of economic development and the socio-political situation, which has allowed to supplement the macroeconomic, production, financial, scientific, technological, investment, energy, food, demographic, social, foreign economic with such components as microeconomic, environmental, globalization and militarization ones.

The issue of institutional aspects of enhancing economic security, the features of the formation and use of categorical and analytical tools are investigated;

the analysis of industry specifics, the conditions of activity of certain categories of producers, the possibility of marketing activities, infrastructure support, and threat prevention are studied in the applied field of grain farming, which in combination made it possible to determine the economic security priorities of grain producers in the context of market globalization.

On the basis of certain and generalized characteristics of the economic security of grain producers, a complex of preventive measures is proposed for prompt response to the timeliness of developing an appropriate global strategy and tactics of actions, an event management technology to stay ahead of competitors at all stages of production, commercial, scientific activity, formation and use of intellectual potential, as one of key performance factors to improve or retain competitive positions. Such measures in the context of globalization require improvement of relations between market agents (small, medium-sized producers and exporters), which allowed arguing the importance of organizational, communicative and social measures, the skillful use of which will ensure the effective development of grain producers. At the same time, it is important to improve the system of enterprise organization management based on adaptation mechanisms to the conditions of innovative development and modern communication technologies.

It is argued that the activity of grain producers is inextricably linked with the market, therefore, the strengthening of their economic security is influenced by both internal and external threats that have a chain effect on reproduction processes. As a result, threats and dangers arise, the source of which is uncontrolled mono production, raw materials export, price volatility, imperfect infrastructure and the like.

The importance of combining the mechanisms of state and market regulation to ensure the stability of the subjects of the grain sector is established, which determines the priority of their economic security and food security of the state.

The methodological aspects and methods of a comprehensive assessment of the economic security of grain producers are investigated. It was determined that

agriculture in general, and the grain industry in particular, are risky due to the action of exogenous and endogenous factors, the influence of which is due to the peculiarities of grain farming, it is necessary to take into account when searching and substantiating methods for assessing the level of economic security of the functioning and development of grain producers.

A generalization of scientific views and a combination of different approaches to the methodology for assessing the economic security of grain producers allowed us to assert the need for a holistic and systematic approach, which made it possible to formulate an author's interpretation of the essence of economic security of grain producers. It is noted that the basis for the stability of functioning, the effectiveness of financial and commercial activities and the protection of the interests of stakeholders is the preventiveness of economic security measures.

The role of information and analytical support in the context of forming an array of operational and reporting information that allows you to effectively manage events and respond to changes in key indicators of economic security, to take advantage of digital information processing and work with multivariate Big Data, and the use of information protection technologies is highlighted in the paper.

It is substantiated that to enhance information security, producers need to use three-component support for the formation of data arrays and their processing: hardware, software and algorithmic. It is emphasized that enterprises (especially small and medium-sized ones) need to integrate into the digital sphere of agribusiness, which, unfortunately, is poorly developed in Ukraine both at the institutional level and the level of direct managers.

An algorithm is determined for analyzing the economic security of grain producers based on the criteria and indicators for assessing it, determining global trends in the grain sector, the state and measures to optimize resource potential, ensuring the level of digitalization of production and sales processes, as well as the availability of innovative approaches to enhancing economic security.

One of the main principles for ensuring the economic security of enterprises is the need for measures to prevent crisis phenomena because by planning and

monitoring producers can timely and adequately respond to threats and form effective economic activities. Priorities in deepening the information component of grain producers and protecting them from unauthorized use or leakage proved the need to improve the organizational and managerial mechanism and consistent work with personnel.

Based on the results of the analysis of development trends and the efficiency of grain production and marketing, key factors and their impact on the economic security of producers are identified. The calculations and monitoring of the state and development of the resource potential, infrastructural support for the activities of grain producers, market price fluctuations, as well as improving the structure of the use of the grain fund were used to justify economic decisions in the system of threats and risks. The research results prove the need for adaptive intensification of the development of crops certain types that are most fully adapted to the relevant regional natural and economic conditions, which will allow more efficient and rational use of the grain fund in ensuring food, energy, environmental security and strengthening the social component of the national economic system.

It was established that significant price fluctuations, differences in the situation with developed countries indicate the absence of stable market pricing for grains and market mechanisms for equalizing and regulating prices. Such processes adversely affect both the activities of producers and the state of the market and social infrastructure, as well as the formation of purchasing power.

The study of the level of economic efficiency of grain production and marketing in the context of globalization made it possible to determine that one of the main factors in the formation of economic security at the enterprise level is the forecasting of possible threats, dangers, risks and opportunities, based on extrapolation, interpolation, analogy, graphic techniques, and expert assessments, cognitive modeling, indicative planning, and the like. According to the research results, it was revealed that the key threats to grain producers are changes in the nature and directions of political and economic processes, inefficient use of available information for organizing and planning production and economic activities,

unsatisfactory level of personnel qualifications, etc., as well as objective circumstances related with climatic conditions and maximum dependence on them. Therefore, the development of mechanisms to counter threats and maximize the opportunities provided the basis for creating conceptual provisions based on innovative components in the economic security strategy.

Taking into account the decisive role of grain products in shaping food security, mechanisms of prioritizing the economic security of grain producers under market globalization are presented, which combine the totality of strategic imperatives for the development of Ukraine's grain economy from the perspective of the global systemic crisis, forecasts and elements of the implementation of the export grain strategy. Based on generalizations of conceptual conclusions, an author's approach to determining the level and components of food security is formed, it is proposed to consider from the standpoint of ensuring the constant supply (cost-price continuum) and accessibility (availability continuum) of food grain resources.

It is noted that the specificity inherent in agricultural production and grain, in particular, problems of a global and national character affect the successful use of financial resources, their distribution, which leads to structural inconsistencies and gives rise to problems of grain farming. The profitability of the grain industry and increasing production volumes were reflected in the lack of state support. Thus, only grain exporters receive budgetary refunds of value-added tax, while small producers are more dependent on price and other risks. It is noted that under the conditions of not resolving land reform issues, the mechanism of using agricultural receipts helps to attract resources by the entities of the grain economy and is an alternative form of lending. Agricultural insurance acts as an effective tool for leveling risks, which is carried out in the form of compensatory insurance payments, but it is not always used efficiently, in particular, due to the imperfection of juridical and legal norms and provisions. Therefore, the author proposed a financial and credit mechanism, the components of which, if implemented successively, will enhance the economic security of enterprises and increase their competitive advantages.

The results of studies and generalizations made it possible to systematize the classification of threats and risks of grain producers, which forms the basis for a comprehensive assessment of economic security and the formation of conceptual approaches to strengthen it. The transformational risks caused by globalization processes, changes in market conditions, consumer properties, and elasticity of demand are highlighted.

An innovative approach to assessing the threats and risks of grain production and marketing is proposed, which is disclosed based on the use of elements of cognitive modeling of the eventual strategy of economic security of grain producers, which allows to strengthen the role of the managerial component in the search and implementation of economic security priorities, to prevent and eliminate negative impacts, and eliminate the dangers of effective operations and finding optimal solutions in order to use the substance opportunities. It has been established that the mechanisms for managing the economic security of many grain producers, especially small and medium-sized grain producers, are practically absent, poorly structured and in need of improvement. The scientific and methodological base is extremely weak. Under such circumstances, we propose using the method of cognitive modeling of the eventual economic security strategy as an event management strategy as one of the innovative components. The cognitive approach allows you to identify the relationship of all elements of the economic security system of the enterprise, to identify the relationship with the external environment, has a targeted focus, allows for decomposition analysis and the use of foresight and controlling tools. The basis for constructing the model is a cognitive map reflecting the influence of endo and exogenous factors on the integrated assessment of the economic security of grain producers. The Integrated Economic Security System (KESS) is presented in the form of a landmark reference graph, we offer in the form of a counter-intelligence map of cognitive modeling of risk management.

Keywords: economic security, grain producers, globalization, institutionalism, threats, risks, strategic imperatives and priorities, mechanism, cognitive modeling.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії та навчальні посібники:

1. Корженівська Н. Л. Імперативи та пріоритети економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації. Монографія. Корженівська Н. Л. Кам'янець-Подільський. ПП Зволейко Д. Г. 2019. 444 с. *(25,8 друк. арк.)*

2. Корженівська Н. Л. Оцінка економічної безпеки товаровиробників зерна. Складові регіонального розвитку національного господарства : монографія, том 1; за наук. ред. М. І. Маниліча, В. Ф. Столярова, Я. І. Виклюка. Приватний вищий навчальний заклад «Буковинський університет». Чернівці : Книги – ХІІ. 2014. 156 с. С. 149-156. *Особистий внесок здобувача: розглянуто методологічні підходи до аналізу рівня економічної безпеки товаровиробників зерна; (0,52 друк. арк.).*

3. Корженівська Н. Л. Імперативи та пріоритети економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації. Основні пріоритети розвитку АПК України у контексті економічної, продовольчої та енергетичної безпеки країни : монографія. Під ред. д.е.н., професора Ю. О. Нестерчук. Умань : Видавничо-поліграфічний центр «Візаві» (Вид-ць «Сочінський»). 2014. Ч. 1. 204 с. С. 101-106. *Особистий внесок здобувача: обгрунтовано необхідність посилення соціальної відповідальності товаровиробників зерна, вдосконалення інституцій, розширення інформаційного простору, збереження природного ресурсного потенціалу (0,44 друк. арк.).*

4. Корженівська Н. Л. Сучасний стан та проблеми формування стратегії економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах глобалізації. Пріоритетні напрями регіональної політики в економічній сфері (економічне районування, стратегічне планування, інтелектуально-інноваційні системи, трудовий потенціал та розвиток сільських територій) : колективна монографія. Т. 2. За заг. ред. Т. О. Журавльової. Павлоград : АРТ Синтез-Т. 2014. 370 с. С. 352-359. *Особистий внесок здобувача: запропоновано сукупність заходів та механізм управління ризиками, використання переваг інформаційно-*

аналітичної системи як частини інфраструктурного забезпечення економічної безпеки, елементів евентуальної стратегії та когнітивного моделювання, гнучкого менеджменту в умовах глобалізаційних тенденцій, що забезпечить фінансово-економічну стійкість товаровиробників (0,42 друк. арк.).

5. Корженівська Н. Л. Перспективи і ризики експорту українського зерна новими транскордонними коридорами. Соціальні трансформації: сім'я, шлюб, молодь, середній клас та інноваційний менеджмент у країнах Нового Шовкового шляху : монографія. За заг. ред. С. В. Руденко, Чен Гуангжин. Одесса : КУПРІЄНКО СВ. 2016. 252 с. С. 40-45. *Особистий внесок здобувача: визначені стан та експортні можливості України з трансграничного співробітництва в рамках проекту Нового шовкового шляху, зокрема перспективи торгівлі зерновими культурами, що пов'язано з ризиками, пошук і усунення яких є компетенцією сфери економічної безпеки (0,25 друк. арк.).*

6. Корженівська Н. Л. Ресурсний потенціал в оцінці конкурентноздатності та економічної безпеки зерновиробництва. Організаційно-економічний механізм розвитку відтворювального потенціалу України: національний та регіональний аспекти : колективна монографія. За заг. ред. А. М. Гуменюка. Чернівці : Технодрук. 2016. 316 с. С. 292-307. *Особистий внесок здобувача: досліджено теоретичні основи ресурсного потенціалу товаровиробників зерна та аналізу механізмів його відтворення, запропоновано ряд важелів і напрямків з елементами інновацій щодо посилення конкурентоспроможності та економічної безпеки підприємств з огляду на особливості зернового господарства (1,0 друк. арк.).*

7. Korzhenivska N. Economic security and risk management in the agricultural sector. Scientific achievements in agricultural engineering, agronomy and veterinary medicine contains peer reviewed chapters, which are authored by participants of the Polish Ukrainian Academic Exchange, which took place on State Agrarian and Engineering University in Podilya (Ukraine) and Agricalture University in Krakow (Poland). 2017. URL: https://www.researchgate.net/publication/322100236_

SCIENTIFIC_ACHIEVEMENTS_IN_AGRICULTURAL_ENGINEERING_AGRONOMY_AND_VETERINARY_MEDICINE_Polish-Ukrainian_Cooperation_VOL_I_scientific_editors. *Особистий внесок здобувача:виявлені та обгрунтовані основні типи ризиків і загроз для ефективної діяльності підприємств однієї з основних, формуючих валову продукцію та експортні надходження галузей національної економіки - зернової. Визначено стратегічні напрями і запропоновані компоненти механізму економічної безпеки та оцінки ризиків (1,0 друк. арк.).*

8. Пармаклі Д., Власова А., Рудик В., Корженівська Н. Основи економіки : навч. пос. Кам.-Под. : вид-во ПП «Медобори-2006». 2013. 231 с. С. 181-207. *Особистий внесок здобувача: розкрито сутність, класифікація та функції зовнішньоекономічних зв'язків, особливості розвитку міжнародних економічних відносин на сучасному етапі; сформовані теоретико-методологічні підходи до формування світової економіки з огляду на соціально-економічні та глобальні екологічні проблеми; запропоновані шляхи вирішення проблем світової економіки та економічного зростання (3,5 друк. арк.).*

Статті у наукових фахових виданнях та у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз даних:

9. Корженівська Н. Л. Напрямки розвитку зернової галузі Хмельниччини. Вісник Львівського державного аграрного університету : Економіка АПК. 2001. № 8. С.178-180. *[видання включене в міжнародні наукометричні бази : Academic Resource, Research Bible] (0,3 друк. арк.).*

10. Корженівська Н. Л. Зерновий потенціал Хмельниччини : стан та напрями розвитку. Зб. наук. праць. Вип. 9. 2001 р. Кам.-Под. С. 280-282. *[видання включене в міжнародні наукометричні бази : РІНЦ, Citefactor, Research Bible, Google Scholar, MIAR] (0,27 друк. арк.).*

11. Корженівська Н. Л. Система управлінського обліку на сільськогосподарських підприємствах. Збірник наукових праць № 13. Кам. -

Под., 2005. С. 240-243. *[видання включене в міжнародні наукометричні бази : РІНЦ, Citefactor, Research Bible, Google Scholar, MIAR] (0,3 друк. арк.).*

12. Корженівська Н. Л. Логістика як інструмент підвищення ефективності господарювання. Університетські наукові записки. Часопис ХУУП. 2005. № 4. С. 359-363. *[видання включене в міжнародну наукометричну базу Index Copernicus] (0,4 друк. арк.).*

13. Корженівська Н. Л. Системи кредитування в аграрному секторі економіки. Збірник наукових праць, Вип. 14. Кам'янець-Подільський, 2006 р. С. 209-213. *[видання включене в міжнародні наукометричні бази : РІНЦ, Citefactor, Research Bible, Google Scholar, MIAR] (0,4 друк. арк.).*

14. Корженівська Н. Л. Кредитування сільськогосподарських товаровиробників : банківський аспект. Збірник наукових праць ПДАТА. Вип. 15. Том. 3. Інститут бізнесу і фінансів. 2007. С. 381-386. *(0,6 друк. арк.).*

15. Корженівська Н. Л. Обліково-аналітична інформація в системі управління сільськогосподарським підприємством. Збірник наукових праць. Вип. 16. Т. 3. Кам'янець-Подільський, Абетка, 2008. С. 488-490. *[видання включене в міжнародні наукометричні бази : РІНЦ, Citefactor, Research Bible, Google Scholar, MIAR] (0,2 друк. арк.).*

16. Корженівська Н. Л., Віннічук А. П. Тенденції розвитку зернофуражної галузі Хмельниччини. Збірник наукових праць ПДАТУ. Вип. 17. Кам.-Под. 2009 р. С. 153-157. *[видання включене в міжнародні наукометричні бази : РІНЦ, Citefactor, Research Bible, Google Scholar, MIAR]. Особистий внесок здобувача: проаналізовано стан та тенденції розвитку кормовиробництва Хмельниччини та розроблено практичні пропозиції щодо удосконалення його структури в частині зернової складової (0,3 друк. арк.).*

17. Корженівська Н. Л. Конкурентоспроможність зернового виробництва на регіональному рівні. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства ім. П. Василенка : Економічні науки. Випуск 97. 2010. С. 130-135. *[видання включене в міжнародну наукометричну базу Google Scholar]. (0,3 друк. арк.).*

18. Корженівська Н. Л. Функціонування зернової галузі та її розвиток на Хмельниччині. Збірник наукових праць ПДАТУ. Вип.18. Кам.-Под. 2010 р. С. 207-210. *[видання включене в міжнародні наукометричні бази : РІНЦ, Citefactor, Research Bible, Google Scholar, MIAR]. (0,3 друк. арк.).*

19. Корженівська Н. Л. Оцінка структурних змін у зерновій галузі Хмельниччини. Збірник наукових праць БНАУ. Економіка та управління АПК. Вип. 4 (81). Біла Церква. 2010 р. С. 44-47. *[видання включене в міжнародну наукометричну базу РІНЦ]. (0,24 друк. арк.).*

20. Корженівська Н. Л., Кушнір Л. А. Стан та перспективи зернового господарства Хмельницької області. Сталий розвиток економіки. Всеукраїнський науково-виробничий журнал. № 2. 2010 р. С. 80-83. *[видання включене в міжнародні наукометричні бази : НБУ ім. В. І. Вернадського, Index Copernicus Jurnal Master List]. Особистий внесок здобувача: на основі аналізу стану розвитку зерновиробництва Хмельницької області сформовано напрямки його розвитку з врахуванням особливостей стану національної економіки та експортних можливостей (0,2 друк. арк.).*

21. Корженівська Н. Л. Підвищення ефективності виробництва зерна як чинник стабільності продовольчого ринку. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства ім. П. Василенка : Економічні науки. Випуск 112. 2011. С. 363-367. *[видання включене в міжнародну наукометричну базу Google Scholar]. (0,24 друк. арк.).*

22. Корженівська Н. Л. Огляд динаміки виробництва зерна та його економічної ефективності. Збірник наукових праць ПДАТУ. Вип. 19. Кам.-Под. 2011. С. 218-223. *[видання включене в міжнародні наукометричні бази : РІНЦ, Citefactor, Research Bible, Google Scholar, MIAR] (0,4 друк. арк.).*

23. Корженівська Н. Л., Романова В. В. Формування категорії «економічна безпека»: історичний дискурс. Збірник наукових праць ПДАТУ. Вип. 20. Т. 2. Кам.-Под. 2012. С. 180-182. *[видання включене в міжнародні наукометричні бази : РІНЦ, Citefactor, Research Bible, Google Scholar, MIAR]. Особистий внесок здобувача: на основі теоретичних узагальнень трактувань*

категорії «економічна безпека» запропоновано формулювання економічної безпеки, що може бути використане товаровиробниками зерна (0,2 друк. арк.).

24. Корженівська Н. Л. Стан зерновиробництва регіону як чинник забезпечення продовольчої безпеки країни. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. Вип. 137. Харків : ХНТУСГ. 2013. С. 137-142. *[видання включене в міжнародну наукометричну базу Google Scholar]. (0,3 друк. арк.).*

25. Корженівська Н. Л. Особливості забезпечення економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Спецвипуск. Полтава : ПДАА. 2013. С. 166-172. *[видання включене в міжнародні наукометричні бази : «Україна наукова», Index Copernicus].(0,46 друк. арк.).*

26. Корженівська Н. Л. Інституціональні засади економічної безпеки підприємств. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). № 4 (24). 2013. С. 130-135. *[видання включене в міжнародну наукометричну базу Google Scholar]. (0,44 друк. арк.).*

27. Корженівська Н. Л. Економічні основи формування і функціонування ринку зерна в умовах глобалізації світогосподарських зв`язків України. Актуальні проблеми розвитку економіки України. Науковий журнал. Івано-Франківськ : Вид-во ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника», 2014. Вип. 10. Т.1. С. 17-26. [*видання включене в міжнародні наукометричні бази : Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory, Directory of Research Journals Indexing, Google Scholsr, Research Bible, Doal*]. *(0,69 друк. арк.).*

28. Корженівська Н. Л. Методологія системного аналізу рівня економічної безпеки товаровиробників зерна. Збірник наукових праць. Економічні науки. Вип. 10. Чернівці : Книги-ХХІ. 2014. С. 214-225. *[видання включене в міжнародну наукометричну базу Google Scholar]. (0,74 друк. арк.).*

29. Корженівська Н. Л. Методики індикативного аналізу та експертних оцінок рівня економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації. Збірник наукових праць ПДАТУ : Вип. 22. Кам.-ПоД. 2014. С. 235-242. *[видання включене в міжнародні наукометричні бази : РІНЦ, Citefactor, Research Bible, Google Scholar, MIAR]. (0,73 друк. арк.).*

30. Корженівська Н. Л. Інфраструктурне забезпечення діяльності товаровиробників зерна як функціональна складова економічної безпеки. Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького. Серія «Економічні науки». Т. 16. Ч. 1. № 1 (58). 2014. С. 232-241. *[видання включене в міжнародну наукометричну базу Google Scholar]. (0,53 друк. арк.).*

31. Корженівська Н. Л. Структурне використання зернового фонду в системі загроз економічній безпеці підприємств. Електронне наукове фахове видання : міжнародний науково-практичний журнал «Фінансовий простір». № 2 (14). 2014. с. 32-36. *[видання включене в міжнародні наукометричні бази : EBSCO Publishing, Open Academic Jornal Index, Cite Facto, Universal Impact Factor, Research Bible]. (0,54 друк. арк.).*

32. Корженівська Н. Л. Роль фінансово-кредитної системи у формуванні пріоритетів економічної безпеки товаровиробників зерна. Збірник наукових праць: вип. 22. Том 2. Економічні науки. ПДАТУ; за ред. д.е.н., проф., Засл. прац. с.г. України, ректора ун-ту (голова) В. В. Іванишина. Кам.-Под. : ПДАТУ. 2014. С. 100-104. *[видання включене в міжнародні наукометричні бази : РІНЦ, Citefactor, Research Bible, Google Scholar, MIAR]. (0,4 друк. арк.).*

33. Корженівська Н. Л., Пармакли Д. М., Яниогло А. И. Запас финансовой прочности и экономическая безопасность производства зерновых. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». Вип. 9. Ч. 6. 2014. С. 100-105. *[видання включене в міжнародні наукометричні бази : НБУ ім. В.І. Вернадського, Index Copernicus Jurnal Master List]. Особистий внесок здобувача: виявлено рівень запасу фінансової міцності та*

стан економічної безпеки виробництва і реалізації зернових культур та запропоновано заходи щодо її посилення (0,25 друк. арк.).

34. Корженівська Н. Л., Коваль Н. В. Особливості формування і використання трудових ресурсів аграрних підприємств. Науковий збірник Буковинського державного фінансово-економічного університету. Економічні науки: збірник наукових праць. Вип. 28. Ч. 4. Чернівці : БДФЕУ. 2015. С. 35-39. *[видання включене в міжнародну наукометричну базу Google Scholar]. Особистий внесок здобувача: визначено чинники, що формують раціональність і особливості використання трудових ресурсів в системі економічної безпеки сільськогосподарських товаровиробників, запропоновано напрями підвищення ефективності їх використання у перспективі (0,32 друк. арк.).*

35. Корженівська Н. Л. Ринкова глобалізація та її вплив на економічну безпеку зерновиробників. Збірник наукових праць. Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент. Випуск 14. Одеса. 2015. С. 136-140. *[видання включене в міжнародну наукометричну базу Google Scholar]. (0,6 друк. арк.).*

36. Корженівська Н. Л., Коваль Н. В. Шляхи покращення демографічної ситуації в сільській місцевості крізь призму економічної безпеки. Збірник наукових праць ПДАТУ. Економічні науки. Вип. 24. Ч. 3. м. Кам.-Под. 2016. С. 76-85. *[видання включене в міжнародні наукометричні бази : РІНЦ, Citefactor, Research Bible, Google Scholar, MIAR]. Особистий внесок здобувача: розроблено заходи соціально-економічного характеру, що сприяють стабілізації виробництва, забезпечення трудовими ресурсами; надано рекомендації щодо регулювання демографічних процесів у сільській місцевості з врахуванням елементів економічної безпеки (0,4 друк. арк.).*

Статті в закордонних виданнях

37. Корженевская Н. Л. Критерии и методы оценки уровня экономической безопасности функционирования производителей и рынка

зерна. Сборник научных трудов научно-практической конференции, посвященной 23-ой годовщине Комратского государственного университета «Наука, культура, образование». 2014. С. 49-55. *(0,44 друк. арк.).*

38. Корженевская Н. Л. Угрозы и риски безопасности производства и реализации зерна в условиях рыночной глобализации. «Украйна – България – Европейски союз : съвременно състояние и перспективи». Сборник с доклади от международна научна конференція. Том. 1. Варна. Херсон : Издательство «Наука и икономика». 2014. С. 270-274. *(0,26 друк. арк.).*

39. Корженевская Н. Л. Экономическая безопасность рыночной деятельности товаропроизводителей зерна в условиях глобализации. The international Scientific and Practical Congress of Economists and Lawyers “Always ahead facing the unknown”, professional scientific publication. Geneva (Switzerland), Minsk (Republic of Belarus), Odessa (Ukraine), St. Petersburg (Russian Federation). 2014. p. 211-215. *(0,25 друк. арк.).*

40. Корженевская Н. Л. Влияние динамики и тенденций производства зерна на экономическую безопасность отрасли. Buletinul Ştiinţific : № 2(12). al Universităţii de Stat, „Bogdan Petriceicu Hasdeu”, Ştiinţe economice. din Cahul. 2014. p. 147-152. *(0,31 друк. арк.).*

41. Корженевская Н. Л., Коваль Н. В. Мониторинг состояния и динамика развития ресурсного потенциала в оценке конкурентоспособности зернопроизводствА. ″Perspectivele și problemele integrării in Spațiul European al cercetării și educației″, conferință științifică internațională (2015 ; Cahul). Conferința științifică internațională ″Perspectivele și problemele integrării in spațiul european al cercetării și educației″, 5 iunie 2015 : [in 2 vol.] / com. șt. : Ioan-Aurel Pop [et al.]. Cahul : US Cahul. 2015 (Tipogr. "Centrografic"). ISBN 978-9975-914-98-7. p. 307-312. *Особистий внесок здобувача: на основі досліджень характеристик окремих видів ресурсів визначено пріоритети їх відтворення та ефективного використання (0,35 друк. арк.).*

42. Корженевская Н. Л. Стратегічні орієнтири розвитку зернового господарства України з позиції глобальної системної кризи. The International

Multidisciplinary Congress “Knowledge is power, power is knowledge!” Published by order of the Scientifi c Presidium of the Council of the International Scientifi c Association “Science & Genesis”. Scientifi c and practical edition: Vienna, Austria, 27 July 2015. Publishing Center of The International Scientifi c Association “Science & Genesis”, Prague, Czech Republic. 2015. p. 199-204. *(0,33 друк. арк.)*.

43. Корженевская Н. Л. Комплексна оцінка складових рівня економічної безпеки ринкової діяльності товаровиробників зерна в умовах глобалізації. International Scientific-Practical Conference Modern Transformation of Economics and Management in the Era of Globalization : Conference Proceedings. January 29. 2016. Klaipeda: Baltija Publishing. 30-33 p. *(0,24 друк. арк.)*.

44. Корженевская Н. Л. Системні елементи реалізації експортної зернової стратегії з позиції економічної безпеки. International Scientific Conference Formation of Modern Economic Area: Benefits, Risks, Implementation Mechanisms : conference Proceedings, April 29. 2016. Riga: Baltija Publishing. p. 8-11. *(0,22 друк. арк.)*.

45. Корженевская Н. Л. Цінові флуктуації в континуумі економічної безпеки. The International Scientific and Practical Web-Congress of Economists and Jurists «Living economics: yesterday, today, tomorrow», professional scientific publication, ed.dep. : Geneva (Switzerland), Odessa (Ukraine), St. Petersburg (Russian Federation). 2016 p. 180-184. *(0,24 друк. арк.)*.

46. Корженевская Н. Л. Управленческий учет и контроль в развитии обеспечения экономической безопасности. Buletinul Ştiinţific : № 1 (15). al Universităţii de Stat, „Bogdan Petriceicu Hasdeu”, Ştiinţe economice. din Cahul. 2016. P. 186-192. *(0,38 друк. арк.)*.

47. Корженевская Н. Л. Экономическая безопасность внешнеэкономической деятельности в сфере зернового производствА. Актуальные проблемы менеджмента в АПК: материалы II-ой международной научно-практической конференции кафедры управления, посвященной 45-летию кафедры управления. Гл. ред. И. В. Шафранская. Горки : Белорусская

государственная сельскохозяйственная академия. 2016. С. 25-27. *(0,14 друк. арк.).*

48. Корженевская Н. Л. Зоны риска экспортного потенциала Украины. "Ştiinţă, educaţie, cultură", conferinţa ştiinţifico-practică internaţională (2017, Комрат). Ştiinţă, educaţie, cultură : Conferinţa ştiinţifico-practică internaţională. în 2 vol. (Tipogr. "A & V Poligraf"). С. 59-60. *(0,14 друк. арк.).*

49. Ivanyshyn V., Korzhenivska N. Economic risks of the international competitiveness. 2-hd international Scientific conference 1-3 june, 2017. Vrnyachka Banja. Serbia. Turism in function of development of the republic of Serbia, Tourism product as a factor of competitiveness of the Serbian economy and experiences of other countries. 2. 2017. 662-680. *Особистий внесок здобувача:* визначено економічні ризики та напрямки їх попередження, запропоновано методологічний набір інструментів, що включає впровадження економічних та статистичних, аналогових, порівняльних, абстрактно-логічних та адміністративних методів оцінки *(0,6 друк. арк.).*

50. Корженевская Н. Л., Коваль Н. В. Современные риски формирования и развития социально-трудовых отношений различных форм экономических связей. Управление финансами на национальном и региональном уровне. Актуальные проблемы развития маркетинга и туризма. Актуальные проблемы и перспективы развития бухгалтерского учета. 2018. 219 p. : fig., tab. Antetit. : Комрат. гос. ун-т, Экон. фак., Н.-и. центр "Прогресс". Texte : lb. rom., rusă. Rez. : lb. engl., rusă. Bibliogr. la sfarşitul art. 50 ex. ISBN 978-9975-83-084-3. p. 127-132. *Особистий внесок здобувача: ідентифіковано ризики соціально-трудових відносин у діяльності підприємств (0,3 друк. арк.).*

Матеріали наукових конференцій

51. Корженівська Н. Л. Сучасний стан зерновиробництва Хмельниччини. Теоретико-методологічні і науково-практичні засади інвестиційного, фінансового та облікового забезпечення розвитку економіки :

матеріали міжнар., наук.-практ. інтернет-конф. 15-16.11.2011 р., ПДАТУ. м. Кам.-Под. Ч. 1. Тернопіль : Крок. 2011. С. 123-125. *(0,13 друк. арк.).*

52. Корженівська Н. Л., Волощук К. Б. Формування економічної безпеки товаровиробників зерна в контексті інноваційного розвитку ринку. «Наукові орієнтири розвитку України в умовах євроінтеграції» : матеріали всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції 12-13.12.2013 р. С. 46-48. *Особистий внесок здобувача: розкрито окремі елементи концепції інноваційної складової економічної безпеки функціонування товаровиробників зерна в сучасних умовах ринкових відносин (0,15 друк. арк.).*

53. Корженівська Н. Л. Ринкова глобалізація та її вплив на економічну безпеку зерновиробників. Матеріали ІІІ міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Економіка і управління в умовах глобалізації» 29.01.2014 р. Донецьк : Вид-во «Ноулідж» (Донецьке відділення), 2014. С. 219-221. *(0,21 друк. арк.).*

54. Корженівська Н. Л. Економічна безпека товаровиробників зерна як перспективний напрям підвищення їх економічної ефективності. Стратегія підвищення ефективності та конкурентоспроможності аграрного сектору економіки: Збірник тез всеукраїнської науково-практичної конференції. Херсон, 22 – 23 квітня 2014 р. Херсон : Ред.-вид. центр Колос». 2014. С. 66-69. *(0,2 друк. арк.).*

55. Корженівська Н. Л., Волощук К. Б. Евентуальна стратегія формування інноваційної складової економічної безпеки зерновиробників за умов глобалізації. «Економічна безпека держави та суб`єктів підприємницької діяльності в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення» : мат. всеукраїн. наук.-практ. інтернет-конф. (15-16 травня 2014 р., м. Львів). Упоряд. А. М. Штангрет; редкол. : О. І. Амоша, К. Б. Волощук, О. І. Лайко та ін. Львів: Укр. акад. друкарства. 2014. 150 с. (С. 22-24). *Особистий внесок здобувача: запропоновано як одну із пріоритетних для товаровиробників зерна в умовах глобалізації використовувати евентуальну стратегію формування*

інноваційної складової економічної безпеки, яка являє собою один із основних концептуальних етапів вибору економічної стратегії (0,1 друк. *арк.).*

56. Корженівська Н. Л. Управлінський облік і контроль в розвитку товаровиробників зерна та забезпечення економічної безпеки їх функціонування. «Проблеми інформаційно-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою підприємства, регіону, країни» : мат. міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (13-14 травня 2014 р., м. Полтава). Ч. ІІ. Полтава: Полт. НТУ. 2014. С. 269-272. *(0,22 друк. арк.).*

57. Корженівська Н. Л. Стан зернової галузі та його вплив на економічну безпеку товаровиробників. Інноваційні виміри розвитку економіки в умовах глобалізації: матеріали ювілейної міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю Буковинського державного фінансово-економічного університету (м. Чернівці, 15 жовтня 2014 р.). Гол. ред. В. Прядко. Чернівці : Технодрук. 2014. С. 61-63. *(0,12 друк. арк.).*

58. Корженівська Н. Л., Волощук К. Б., Волощук Ю. О. Трансфер підприємствами передових виробничих технологій. Міжнародна науково-практична конференція «Інноваційні засади сталого розвитку національного господарства» (21–22.11. 2014 р.). Кам'янець-Подільський: ПДАТУ. 2014. *Особистий внесок здобувача: узагальнено перспективи використання високотехнологічного обладнання з метою підвищення ефективності діяльності товаровиробників (0,05 друк. арк.).*

59. Корженівська Н. Л. Інноваційне сприяння нарощуванню продовольчих зернових ресурсів. Органічне виробництво і продовольча безпека. Житомир : Вид.-во «Полісся». 2015. 648 с. С. 139-144. *(0,22 друк. арк.).*

60. Корженівська Н. Л. Тенденції та пріоритети розвитку економічної безпеки товаровиробників зерна. Сучасні економічні системи: стан та перспективи: тези доп. VI між нар. наук.-практ. інтернет-конф., 14-15 травня 2015 р. Хмельницький : ХКТЕІ. 2015. С. 342-343. *(0,13 друк. арк.).*

61. Корженівська Н. Л. Економічна безпека зернової галузі як виклик загрозам глобалізаційних впливів. Економічна безпека держави та суб'єктів підприємницької діяльності в Україні : проблеми та шляхи їх вирішення : мат. ІІ всеукраїн. наук.-практ. інтернет-конф. (15-16 травн. 2015 р., м. Львів). Упоряд. А. М. Штангрет; редкол. : К. Б. Волощук, З. Б. Живко, В. І Ляшенко та ін. Львів: Укр. акад. друкарства, 2015. С. 69-71. *(0,14 друк. арк.).*

62. Корженівська Н. Л. Необхідність інноваційної інфраструктури зернового ринку. Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури: європейський вектор – нові виклики та можливості: тези доп. ІІІ міжнародної науково-практичної конференції. Львів : вид.-во Львівської політехніки. 2015. С. 185. *(0,1 друк. арк.).*

63. Корженівська Н. Л. Цінова політика зернового ринку як формуючий елемент економічної безпеки товаровиробників. Стратегічні напрями соц.-ек. розвитку держави в умовах глобалізації : збірник тез ІІ міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький), 8-9 жовтня 2015 р.) ; за заг. ред. д. е. н., проф. Синчака В. П. Х. : ХУУП. 2015. С. 150-152. *(0,17 друк. арк.).*

64. Корженівська Н.Л. Економічна безпека інноваційного розвитку зернового господарства. Аграрна наука, освіта, виробництво: європейський досвід для України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 17–18 листоп. 2015 р. Житомир : ЖНАЕУ. 2015. 886 с. С. 559-563. *(0,35 друк. арк.).*

65. Корженівська Н. Л. Вплив трансформаційної економіки на методологію формування економічної безпеки зернової галузі. Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми соціально-економічних систем в умовах трансформаційної економіки» 12-13 квітня 2016 р. Дніпропетровськ. Ч. 4. Секц. 4. С. 221-225. *(0,21 друк. арк.).*

66. Корженівська Н. Л. Методологічні підходи в оцінці загроз та ризиків безпеки виробництва і збуту зерна. Проблеми та шляхи досягнення соціо-еколого-економічної безпеки на мікро-, мезо- та макрорівні : матеріали

всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (29 квітня 2016 р.). Відп. ред. В. О. Морохова. Луцьк : РВВ Луцького НТУ. 2016. Вип. 1. С. 107-110. *(0,13 друк. арк.).*

67. Корженівська Н. Л., Коваль Н. В. Економічна безпека та управління аграрними підприємствами в конвергенції форсайтингу. Ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств : матеріали V міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (23-27 травня 2016 р). Проблематика 2016 р. : Форсайт розвитку підприємств аграрної сфери економіки. Львів : Ліга-Прес. 2016. С. 28-31. *Особистий внесок здобувача: запропоновано форсайтинг, як одну з технологій перспективного прогнозування і методу ефективного управління товаровиробниками зерна з метою посилення економічної безпеки (0,14 друк. арк.).*

68. Корженівська Н. Л. Пріоритети економічної безпеки зернового сектору України. Управління економічною безпекою суб'єктів мікро- та макрорівня в умовах євро інтеграції України : збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конференції (31 травня 2016р., м. Львів). Львів : Львівський інститут менеджменту. 2016. С. 33-38. *(0,24 друк. арк.).*

69. Корженівська Н. Л. Екосестейт економічних відносин в процесі формування та використання ресурсів аграрними підприємствами. Національне виробництво й економіка в умовах реформування: стан і перспективи інноваційного розвитку та міжрегіональної інтеграції : зб. наук. праць міжнар. наук.-практ. конф. 28 жовтня 2016 р. (ПДАТУ, м. Кам'янець-Подільський). Тернопіль : Крок. 2016. С. 197-199. *(0,14 друк. арк.).*

70. Корженівська Н. Л., Новак Ч., Кучер О. В. Маркетингова складова забезпечення економічної безпеки. Актуальні проблеми управління та адміністрування: теоретичні і практичні аспекти : матеріали міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції науковців, аспірантів та студентів 10 листопада 2016 р. Кам'янець-Подільський, 2016. С. 25-27. *Особистий*

внесок здобувача: визначено елементи маркетингової складової у забезпеченні економічної безпеки товаровиробників зерна (0,2 друк. арк.).

71. Корженівська Н. Л. Безпекові складові механізму реалізації конкурентної політики аграрних підприємств. Сучасні механізми реалізації конкурентної політики України в умовах глобалізації : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 17 листопада 2016 р.). Київ : КНУБА. 2016. С. 60-62. *(0,19 друк. арк.).*

72. Корженівська Н. Л. Вплив зовнішньоекономічних аспектів на економічну безпеку підприємницької діяльності. Проблеми та перспективи розвитку підприємництва : матеріали X міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 25 листопада 2016 року). Х. : ХНАДУ. Т. 2. С. 190-191. *(0,1 друк. арк.).*

73. Корженівська Н. Л., Неміш Д. В. Логістичні ризики інфраструктурного забезпечення аграрних ринків. Аграрна наука та освіта Поділля: збірник наукових праць міжнар. наук.-практ. конф. Ч. 2. (14-16 березня 2017 р., м. Кам'янець-Подільський). Тернопіль : Крок. 2017. 405 с. *Особистий внесок здобувача: визначено проблеми логістичної інфраструктури в забезпеченні економічної безпеки товаровиробників зерна (0,1 друк. арк.).*

74. Korzhenivska N., Humeniuk I., Dziedzic K. Ecological and economic safety management of the resource potential of agricultural enterprises. «Актуальні проблеми аграрної економіки : теорія, практика, стратегія» : зб. тез міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 45-річчю економічного факультету ПДАТУ (Кам.-Под., 12-13 жовтня 2017 року). Кам.-Под. : Аксіома, 2017. 65-68. *Особистий внесок здобувача: запропоновані екологічні пріоритети у функціонуванні системи економічної безпеки товаровиробників зерна (0,16 друк. арк.).*

75. Korzhenivska N., Havryliuk V, Dziedzic K. The prerogative of financial leasing for its major subjects. Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку держави в умовах глобалізації : Збірник тез III

міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 22-23 вересня 2017 року) ; за заг. ред. д. е. н., проф. Синчака В. П. Хмельницький : ХУУП. 2017. С. 107-110. *Особистий внесок здобувача: визначено переваги фінансового лізингу у забезпеченні економічної безпеки (0,23 друк. арк.).*

76. Корженівська Н. Л., Корженівський О. А. Еколого-економічна безпека аграрної галузі. Матеріали ІІ всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та шляхи досягнення соціо-еколого-економічної безпеки на мікро-, мезо- та макрорівні» 29 вересня 2017 року. Луцьк. 2016. URL: http://economosvita.lntu.edu.ua/internet-konferentsija-2/293-ershova-a-s-student-zhilkina-a-n-phd-associate-rrofessor.html. *Особистий внесок здобувача: розкрито важливість екологічної складової у формуванні економічної безпеки товаровиробників зерна (0,1 друк. арк.).*

77. Korzhenivska N., Humeniuk I. Logistics infrastructure: security aspect. Аграрна наука та освіта в умовах євроінтеграції: збірник наукових праць міжнар. наук.-практ. конф. Ч. 2. (20-22 березня 2018 р., м. Кам'янець-Подільський). Тернопіль : Крок. 2018. 350 с. С. 183-185. *Особистий внесок здобувача: запропоновані напрями розвитку логістичної інфраструктури (0,15 друк. арк.).*

78. Корженівська Н. Л., Добровольська Е. В., Кушнір Л. А. Кон'юнктурні тенденції аграрного ринку України. Розвиток маркетингової діяльності в умовах економічної глобалізації : Збірник наукових праць. За матеріалами Х міжнародної науково-практичної конференції. Одеська державна академія будівництва та архітектури. Науки: маркетинг, менеджмент, економіка, управління проектами. 2018. 276 с. Одеса, 24 квітня 2018 року. С. 94-98. *Особистий внесок здобувача: розкрито вплив ринкової кон'юнктури на економічну безпеку товаровиробників зерна (0,21 друк. арк.).*

79. Корженівська Н. Л. Інноваційні пріоритети економічної безпеки аграрних підприємств. Ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств : матеріали VII міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (23-25 травня 2018 р). Проблематика 2018 р. :

Сільськогосподарські підприємства України в умовах агропромислової інтеграції. Львів Ліга-Прес, 2018. С. 173-176. *(0,14 друк. арк.).*

80. Корженівська Н. Л., Белей С. І. Екологічна складова економічної безпеки сучасного аграрного підприємства. Формування стратегії соціально-економічного розвитку підприємницьких структур в Україні : мат. IV всеукраїн. наук.-практ. конф. (22–24 листоп. 2018 р., м. Львів). Упоряд. А. М. Штангрет; редкол. : О. І. Копилюк, Є. М. Палига та ін. та ін. Львів : Укр. акад. Друкарства, 2018. 444 с. С. 167-169. *Особистий внесок здобувача: запропоновано екологічну складову в посиленні економічної безпеик аграрних підприємств (0,1 друк. арк.).*

ЗМІСТ

ВСТУП…… 35
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТОВАРОВИРОБНИКІВ ЗЕРНА В УМОВАХ РИНКОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ…….... 53
1.1. Сутність та генезис теорій дослідження економічної безпеки…….... 53
1.2. Інституціональні аспекти економічної безпеки підприємств…… 66
1.3. Особливості економічної безпеки товаровиробників зерна…… 77
1.4. Наукові підходи до визначення пріоритетів економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації…… 103
Висновки до розділу 1…… 123
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ОЦІНЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТОВАРОВИРОБНИКІВ ЗЕРНА…… 126
2.1. Методологія формування економічної безпеки зернової галузі……. 126
2.2. Інформаційно-аналітичне забезпечення функціонування системи економічної безпеки товаровиробників зерна ……..... 155
2.3. Методи, критерії та основні чинники економічної безпеки товаровиробників зерна……. 192
2.4. Методики індикативного аналізу та експертних оцінок у формуванні пріоритетів економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах глобалізації ринку…….. 209
Висновки до розділу 2…… 225
РОЗДІЛ 3. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА І ЗБУТУ ЗЕРНА В УМОВАХ РИНКОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ……..... 228
3.1. Динаміка виробництва та структурне використання зернового фонду в системі загроз і ризиків……..... 228
3.2. Моніторинг стану ресурсного потенціалу, інфраструктурного забезпечення діяльності та розвитку товаровиробників зерна…….. 244
3.3. Волатильність цін в контексті економічної безпеки товаровиробників зерна……..... 282
3.4. Економічна ефективність виробництва і збуту зерна в умовах ринкової глобалізації…….. 300
Висновки до розділу 3…… 320
РОЗДІЛ 4. МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ПРІОРИТЕТІВ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТОВАРОВИРОБНИКІВ ЗЕРНА В УМОВАХ РИНКОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ……..... 323
4.1. Стратегічні імперативи розвитку зернового господарства України з позиції глобальної системної кризи…….. 323
4.2. Вплив кон'юнктури зернового ринку на продовольчу безпеку…….. 340
4.3. Фінансово-кредитний механізм формування пріоритетів економічної безпеки товаровиробників зерна……..... 356
4.4. Оцінка загроз, ризиків та безпеки виробництва і збуту зерна в умовах ринкової глобалізації……. 379
Висновки до розділу 4…… 396

РОЗДІЛ 5. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ІННОВАЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ СТРАТЕГІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТОВАРОВИРОБНИКІВ ЗЕРНА…… 399
5.1. Когнітивне моделювання евентуальної стратегії інноваційної складової економічної безпеки товаровиробників зерна…… 399
5.2. Прогнозування та системні елементи реалізації експортної зернової стратегії …… 415
5.3. Інноваційні підходи до оцінки загроз та ризиків безпеки виробництва і збуту зерна…….. 443
5.4. Механізм реалізації стратегічних імперативів посилення економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах глобалізації ринку ..……. 456
Висновки до розділу 5…….. 472
ВИСНОВКИ……..... 475
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….. 485
ДОДАТКИ…….. 531

ВСТУП

Актуальність теми. Стратегічним орієнтиром успішного функціонування сучасних товаровиробників є участь у світових інтеграційних процесах, які стимулюють створення та імплементацію у виробництво інноваційних засобів досягнення успіху на міжнародних ринках. Ці об'єктивні трансформації супроводжуються формуванням і розвитком світових глобальних ринків, функціонування на яких надає широкий спектр можливостей для існуючих і потенційних учасників ринку, а з другого боку – зумовлює появу значних ризиків і небезпечних тенденцій, які можуть нести потенційну або реальну загрозу економічній безпеці товаровиробників.

Розвиток ринкових відносин в Україні, і в першу чергу в аграрному секторі, об'єктивно зумовив входження вітчизняних товаровиробників в реалії світового економічного простору і участь у глобалізаційних процесах, що дозволило їм успішно конкурувати на міжнародних ринках. Серед лідерів аграрного виробництва, які постачають свої продукти на світові ринки, доцільно виділити зернову галузь як домінуючу в забезпеченні населення продуктами харчування, а також тваринництва – кормами, енергетичної сфери – альтернативними видами палива. Розвиток товаровиробників зерна, крім перерахованих безумовних пріоритетів, забезпечує розвиток сільських територій і відродження бажання мешканців України жити і працювати в сільській місцевості. На основі цього можна стверджувати, що реалізація зазначених можливостей потребує наукового обґрунтування методології і практичних засобів забезпечення економічної безпеки товаровиробників зерна на основі ідентифікації та оцінювання загроз і ризиків їхній діяльності та створення стійких механізмів ризикозахищеності на глобальних ринках.

Теоретико-методологічні аспекти економічної безпеки, ризиків висвітлили у своїх працях такі зарубіжні вчені, як П. Самуельсон, К. Макконел, Й. Шумпетер, М. Кейнс, А. Пігу, Т. Манн, Т. Мальтус, Ф. Кене, Дж. Мид, Ф. Хайек, Дж. Локк, Д. Юм, Д. Рікардо, І. Фішер, А. Маршалл,

Р. Робентсон, М. Фрідмен, Т. Шульц, Т. Манн, Е. Хекшер, Т. Стендлер, М. Лоренц, І. Ансоф, С. Кузнец, Г. Беккер, В. Годвін, Л. Вальрас, А. Сміт, В. Парето, Б. Олін, Дж. Р. Фріш, Б. Горвуд, Ф. Найт, К. Гофман, Д. Хелд, та інші.

Обґрунтуванню доцільності і необхідності забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання, у тому числі й товаровиробників зерна, присвячено значне число праць таких науковців, як Л. Абалкін, В. Андрійчук, О. Ареф'єва, А. Архіпова, Н. Білошкурський, Т. Васильців, С. Васильчак, К. Волощук, В. Геєць, В. Забродський, В. Іванишин, С. Ільяшенко, О. Користіна, М. Кропивко, М. Ксенофонтов, Ю. Лузан, Ю. Лупенко, О. Ляшенко, М. Малік, З. Манів, В. Месель-Веселяк, В. Мунтіян, О. Непочатенко, Є. Олєйніков, Г. Пастернак-Таранушенко, П. Пуцентейло, О. Радіонов, П. Саблук, В. Стадник, В. Ткачук, М. Федоров, І. Цвігун, А. Чернявський, М. Шкарлет, В. Шлемко, О. Шпикуляк, О. Шпичак, А. Штангрет, С. Юшин та інші. У роботах цих та інших науковців досліджено й аргументовано причини необхідності підтримання економічної безпеки держави, підприємств, виділено функції й елементи економічної безпеки в умовах трансформаційних процесів, глобалізаційних змін і їх вплив на ступінь захисту від економічних ризиків, формування інноваційних підходів до оцінки загроз та антикризового управління на підприємствах.

Незважаючи на значний науковий доробок у цій сфері, багато аспектів теоретико-методологічного і прикладного характеру у царині підтримання економічної безпеки суб'єктів господарювання і сьогодні залишаються відкритими для досліджень. Зокрема, це стосується підприємств, що працюють у галузі зерновиробництва, яка є стратегічною та експортоорієнтованою галуззю аграрного сектора економіки України. Особливої актуальності згадані аспекти досліджень набувають в умовах глобалізації світового господарства та послідовної реалізації зовнішньоекономічної стратегії України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота відображає результати наукових досліджень, проведених автором відповідно до планів науково-дослідних робіт Подільського державного аграрно-технічного університету:

«Розробка заходів з підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва на основі втілення досягнень науково-технічного прогресу, раціонального використання виробничого і трудового потенціалу, фінансових, кредитних, інвестиційних та інформаційних ресурсів, запровадження ефективного менеджменту, застосування передових досягнень в обліку та аудиті» (номер державної реєстрації 0110U0050564), в межах виконання якої автором проведено аналіз процесів формування і реалізації економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах глобалізації;

«Формування стратегії та пріоритетів інноваційного розвитку аграрного сектору економіки в умовах глобалізації» (номер державної реєстрації 0110U007032), де автором обґрунтовано основні стратегічні імперативи розвитку зернового господарства України з позиції глобальної системної кризи;

«Економічна безпека товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації: теорія, методологія, пріоритети» (номер державної реєстрації 0116U004307). В її межах обґрунтовано теоретико-методологічні й організаційні положення забезпечення економічної безпеки товаровиробників зерна та сформовано рекомендації з її посилення за рахунок вибору пріоритетів та механізмів їх реалізації в умовах ринкової глобалізації.

Основні теоретико-методологічні положення, висновки і рекомендації дисертаційної роботи в частині оцінки стану та виявлення проблем формування стратегії економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах глобалізації були використані під час виконання Державної бюджетної теми «Дослідження пріоритетних напрямків регіональної політики в економічній сфері» (ДР № 0110U007602, наказ від 16.03.2010 № 637-18) кафедри економіки

та моделювання ринкових відносин Інституту інноваційної та післядипломної освіти Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є теоретико-методологічне обґрунтування та розробка науково-методичних і прикладних рекомендацій, спрямованих на посилення економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації.

Відповідно до поставленої мети в роботі були визначені та вирішувалися такі завдання:

- узагальнити теоретичні аспекти сутності та формування категорійного апарату економічної безпеки суб'єктів господарювання;
- оцінити структуру та ієрархію інституціональних органів забезпечення економічної безпеки та їх роль в нівелюванні ризиків і загроз;
- ідентифікувати галузеві особливості економічної безпеки товаровиробників зерна;
- систематизувати наукові підходи та обґрунтувати механізм визначення пріоритетів економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації;
- сформувати науково-методологічний підхід до оцінювання системи економічної безпеки товаровиробників зерна та розробити модель її функціонування з урахуванням особливостей зернової галузі в умовах посилення глобалізаційних економічних зв'язків;
- розкрити роль інформаційно-аналітичного забезпечення, визначити його елементи та функції за рівнями ієрархії в процесі формування масиву даних для створення результативної системи економічної безпеки товаровиробників зерна;
- визначити методи, критерії та чинники економічної безпеки товаровиробників зерна;
- обґрунтувати використання методики індикативного аналізу та експертних оцінок у формуванні пріоритетів економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах глобалізації;

- проаналізувати стан, динаміку виробництва, структурне використання зернового фонду в системі загроз, ризиків та визначити їх вплив на формування пріоритетів економічної безпеки товаровиробників зерна;

- провести моніторинг та здійснити оцінку ресурсного потенціалу, інфраструктурного забезпечення зерновиробників в контексті їх економічної безпеки;

- виявити характер впливу волатильності цін на дохідність товаровиробників в умовах глобалізації та зміни потреб ринку;

- визначити рівень економічної ефективності виробництва і збуту зерна та прогнозні параметри основних індикаторів-маркерів;

- обґрунтувати складові організаційно-економічного механізму забезпечення реалізації стратегічних імперативів і пріоритетів економічної безпеки товаровиробників зерна з урахуванням запропонованої моделі, адаптованої до умов ринкової глобалізації;

- визначити рівні і складові продовольчої безпеки та запропонувати концептуальну парадигму континууму в системі економічної безпеки;

- сформувати механізм фінансово-кредитної підтримки товаровиробників зерна, принципи, методи та інструменти якого сприятимуть формуванню і реалізації пріоритетів їх економічної безпеки;

- здійснити систематизацію загроз і ризиків товаровиробників зерна, виокремити основні зовнішні трансформаційні ризики для оцінки безпеки виробництва та збуту;

- розробити концептуальні засади інноваційної складової стратегії економічної безпеки товаровиробників зерна на основі удосконаленого механізму її реалізації через використання концепту конкурентної розвідки та побудови контррозвідувальної когнітивної карти управління ризиками;

- обґрунтувати рекомендації з удосконалення експортної зернової стратегії, системних елементів її реалізації, підходів до прогнозування на засадах забезпечення економічної безпеки товаровиробників зерна;

- окреслити напрями використання систем і принципів забезпечення

провайдингу технологічних інновацій товаровиробниками зерна в оцінці загроз і ризиків з дотриманням параметрів конкурентоспроможності;

- розробити механізм конкурентної політики товаровиробників зерна в умовах глобальних трансформацій за рахунок використання інструментів реалізації стратегічних імперативів, що сприятиме досягненню стану захисту інтересів стейкхолдерів.

Об'єктом дослідження є процес формування системи економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методологічних та прикладних аспектів формування пріоритетів економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети і вирішення поставлених завдань в дисертаційній роботі використано такі методи дослідження: абстрактно-логічний метод (при формулюванні змісту поняття «економічна безпека товаровиробників зерна», виявленні основних чинників, загроз та можливостей у процесі формування економічної безпеки суб'єктів господарювання); системний підхід і структурно-логічний аналіз (при побудові логічної структури дисертаційної роботи); методи гносеологічного аналізу (історичний, аналітичний, логічний, узагальнення, декомпозиції) для виявлення генезису теорій дослідження економічної безпеки, проблем її формування, розвитку та можливостей посилення в умовах ринкової глобалізації; інституціональний аналіз (для визначення змісту й особливостей формування базисних і похідних інституцій підтримки економічної безпеки товаровиробників зерна); економіко-статистичний метод та його прийоми – порівняння, графічний, середні та відносні величини (при оцінюванні сучасного стану та ефективності функціонування товаровиробників зерна); метод кореляційно-регресійного аналізу (при встановленні тісноти зв'язку між рівнем економічної безпеки, її складових та економічною ефективністю діяльності товаровиробників зерна); монографічний метод (при вивчені економічної безпеки окремих товаровиробників); метод експертного

оцінювання (при визначені вагомості складових економічної безпеки товаровиробників зерна та формування масивів інформації для побудови когнітивної карти); моделювання та прогнозування (для розробки моделей економічної безпеки товаровиробників зерна та евентуальної стратегії управління подіями).

Інформаційна база дослідження. У процесі виконання дисертаційної роботи використано наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, законодавчі та нормативні акти України, офіційні матеріали Державної служби статистики України та міжнародних статистичних організацій, Головного управління статистики Хмельницької області, річні звіти про діяльність окремих сільськогосподарських підприємств, матеріали науково-практичних конференцій, науково-методичних семінарів, матеріали спільного проекту зі сталої інтернаціоналізації науково-дослідних структур України в умовах глобалізації агропродовольчого сектору України (UaFoodTrade), матеріали регіональних експортних тренінгів «Агроторгівля України», матеріали щорічних виставок «AgroAnimalShow» та «Зернові технології» в рамках днів Франції в Україні, матеріали мережі Інтернет та особистих досліджень автора.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертації здійснено постановку і системне вирішення проблеми формування моделі економічної безпеки товаровиробників зерна із урахуванням імперативів та пріоритетів в умовах посилення світових глобалізаційних процесів. Основні положення дисертації, які мають наукову новизну і виносяться на захист, полягають у такому:

вперше:

- визначено сутність економічної безпеки господарюючих суб’єктів, включаючи товаровиробників зерна, як поєднання динамічної стійкості юридичних, виробничих, організаційних, інформаційних відносин і зв'язків суб’єкта господарювання, його матеріальних та інтелектуальних ресурсів, що забезпечує захист інтересів стейкхолдерів за допомогою холістичних підходів

попередження небезпек, загроз економічних диверсій та рейдерства, яка гарантує стабільність функціонування, фінансово-комерційний успіх і розвиток в умовах ринкової глобалізації;

- обґрунтовано науково-методологічну платформу проведення дослідження економічної безпеки товаровиробників зерна через методи комплексного системного аналізу рівня ризиків (вибір критеріїв оцінювання) і показників, синергованих в інтегральні методики оцінки сукупного критерію економічної безпеки товаровиробників зерна; адаптивність до галузевих особливостей, умов функціонування, ступеня інтеграційних впливів і захищеності з дотриманням принципу пріоритетності для запобігання небезпекам та втраті конкурентних позицій на ринку в умовах глобалізації;

- розроблено концептуальну модель економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації, формування ресурсів з урахуванням витратно-цінового моніторингу за умов впливу факторів зовнішнього і внутрішнього середовища та особливостей зернового господарства шляхом використання механізмів адаптивності, гнучкості, мобільності, страхування ризиків, стратегічного розвитку, соціальної відповідальності з метою врахування наявного стану та посилення захисту, яка відображає інституціональні аспекти регулювання питань власності;

- запропоновано науковий підхід до формування системи інформаційно-аналітичного забезпечення оцінювання стану економічної безпеки зерновиробників, в основу якого покладено визначення користувачів та класифікацію інформації, вибір часових параметрів, її обробку та використання, що дозволяє оперативно ідентифікувати цільові джерела інформації, формувати масив поліваріантних даних (BigData) для опрацювання з метою захисту інформації та кібербезпеки підприємства, оптимізації ресурсів і підвищення ефективності діяльності підприємств при мінімальному втручанні в екосистему;

- обґрунтовано методологію індикативного аналізу та експертних оцінок для визначення оптимальної системи індикаторів рівня економічної безпеки

підприємства з урахуванням умов глобалізації ринку, яка включає відбір та зіставлення вагомих фактичних і порогових значень показників-індикаторів економічної безпеки товаровиробників зерна, сценарного прогнозування можливих небезпек, адекватного формування цільових орієнтирів, що дозволяє виокремити загрози, ризики і невизначеності у діяльності товаровиробників зерна різних форм господарювання, створити можливості реалізації їх стратегії та безпекового режиму взаємодії з економічними контрагентами, а також провести комплексне оцінювання їх економічної безпеки, управління ризиками за допомогою інструментів моделювання;

удосконалено:

- методологічний підхід до побудови когнітивної моделі евентуальної стратегії управління ризиками, відмінністю якої є інноваційність у забезпеченні економічної безпеки товаровиробників зерна, а елементами - стратегії придбання, створення, акумуляції, збереження знань та управління подіями (у т. ч. випадковими). Вона передбачає перетворення відібраних фактів у матрицю взаємозв'язку та побудову контррозвідувальної когнітивної карти управління ризиками, що дозволить враховувати фактори екзогенного та ендогенного середовища і попереджувати небезпеки та неприйнятні ризики, прогнозуючи варіанти стану економічної безпеки товаровиробників;

- механізм виявлення впливу кон'юнктури зернового ринку на продовольчу безпеку та задоволення попиту на національному, регіональному, місцевому, мікро, індивідуальному рівнях і складові (економічна, фізична), що, у порівнянні з іншими підходами, розглядає цю конструкцію як основу забезпечення безперервності та суцільності, тобто континуумів: доступності, який визначає спроможність задовольняти базові й похідні споживчі потреби та витратно-цінового, в основу якого покладено формування кількості продовольства відповідної якості за доступними цінами;

- організаційно-економічний механізм забезпечення стратегічних імперативів збереження (посилення) позицій підприємств на зерновому ринку, який, порівняно з іншими схемами, охоплює співпрацю з його учасниками і

міжнародними організаціями (Food and Agriculture Organization of the United Nations - FAO, Agricultural Market Information System - AMIS, Міжнародної Ради з Зерна - МРЗ та ін.), прогнозування розвитку зернової галузі з огляду на формування продовольчих балансів та пріоритетів удосконалення податкового, митного законодавства, формування нових норм правового регулювання земельних питань, створення інституцій розвитку інновацій, інфраструктурної, логістичної діяльності, диверсифікація та структурне використання зернового фонду, впровадження у практику агроекологічних вимог і стандартів, збільшення обсягів біржової торгівлі, подальше впровадження інтеграційної моделі, використання переваг бігравітаційної моделі міжнародного економічного співробітництва, підвищенні соціальної відповідальності, екологізації та запровадження превентивних заходів з метою визначення оптимальних шляхів розвитку ефективного виробництва, зміцнення позицій у напрямі реалізації продукції з високою технологічною складовою, що сприяє посиленню економічної безпеки та елімінуванню загроз національним товаровиробникам;

- трактування змісту економічної безпеки підприємства, яке, на відміну від усталених тлумачень, розглядає її як стан використання корпоративних ресурсів (капіталу, персоналу, інформації, технології, техніки, обладнання, майнових прав) і підприємницьких можливостей, при якому гарантується ефективне їх використання для стабільного функціонування та динамічного соціального і науково-технічного розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам;

- науково-методичний підхід до інтегрованого оцінювання рівня економічної безпеки товаровиробників зерна, який, на відміну від існуючого, передбачає розгляд економічної безпеки як функціональної залежності загального від локальних показників її рівнів, що враховують особливості діяльності, виходячи з характеру галузі як експортоорієнтованої, а також слугують відправним пунктом до побудови методологічних підходів попередження деструктивних впливів та посилення безпеки;

- систематизацію загроз економічній безпеці, що враховує ступінь небезпек, які виникають у діяльності товаровиробників різних організаційно-правових форм та розмірів з врахуванням потреб зернового ринку і, на відміну від інших, будується відповідно класифікаційних ознак ризиків, які визначено і структуровано за сферою та джерелами походження, причинами виникнення, періодичністю, наслідками, що забезпечить регулювання чинників, формуючих економічну безпеку;

- наукові підходи до визначення пріоритетів економічної безпеки товаровиробників зерна з огляду на глобалізаційні зміни та світогосподарські зв`язки України, які, на відміну від усталених тлумачень, передбачають вивчення впливів територіальної та ресурсної концентрацій, використання інноваційних типів концентрації потенціалу з врахуванням соціальної складової відповідальності бізнесу, забезпечення продовольчих балансів, розвитку органічного зерновиробництва;

- науково-методичні підходи до стратегічного управління подіями в умовах невизначеності на основі безперервного обліку та аналізу взаємозв’язків і взаємозалежності виробничої, податкової, інвестиційної, цінової, облікової, митної, фінансової складових, а також використання переваг інтелектуалізації процесів розробки заходів попередження небезпек та диверсифікації можливих ризиків, що дає змогу позиціонувати інноваційну складову у концепції забезпечення економічної безпеки товаровиробників зерна;

набули подальшого розвитку:

обґрунтування до визначення стратегічних орієнтирів економічної безпеки товаровиробників зерна, які, у порівнянні з іншими підходами, передбачають оптимізацію структури зернового фонду в системі загроз і ризиків, заходів щодо підвищення якості зерна, збільшення експорту зернової продукції з підвищеною доданою вартістю, формування фуражного фонду з метою розвитку тваринництва, посилення ролі екологічної складової, участь у забезпеченні енергетичної безпеки шляхом переробки зерна, зерновідходів,

побічної продукції на біопаливо і паливні брикети для відтворення ресурсного потенціалу та розвитку сільських територій;

- теоретичні аспекти інституціонального забезпечення підтримки економічної безпеки підприємств базисними та похідними інституціями, що за умов сучасного розвитку економіки і суспільно-політичного стану дозволить доповнити існуючі інституції силової підсистеми перевагами екологічної, глобалізаційної та мілітаризаційної складових у напрямі вирішення проблем вибору та обґрунтування інструментів управління діяльністю з захисту економічних інтересів товаровиробників, що уможливить досягнення максимального стану попередження і уникнення загроз;

- методологічні положення посилення економічної безпеки товаровиробників зерна та продовольчої безпеки України, які, на відміну від описаних раніше, доповнюють напрями удосконалення структури посівів та зернових балансів у системі загроз економічній безпеці, а також моніторингу, впливу кон'юнктури глобального ринку на формування попиту, цін, якості та безпеки продовольства;

- механізм ідентифікації і форсайтингу системних елементів реалізації експортної зернової стратегії диверсифікації ринків збуту, поліпшення наявної інфраструктури, розроблення фінансових рішень для товаровиробників і спрощення процедури торгівлі, які, на відміну від усталених тлумачень, розглядаються як чинники економічної безпеки, що формують основні види загроз, ризиків та небезпек товаровиробників зернової галузі в сучасному економічному середовищі;

- пропозиції щодо удосконалення системи соціальної відповідальності товаровиробників зерна, які, на відміну від інших, постають як концептуальні положення одного з пріоритетів моделі економічної безпеки залежно від масштабу бізнесу через систему економічних державних регуляторів: планування, формування ефективної системи управління, фінансування, оподаткування, аудит на дотримання вимог європейських систем сертифікації ISCC EU та ISCC PLUS, що дозволяє визначати стан економічної безпеки в

умовах поглиблення прояву процесів глобалізації та міжнародної системи регулювання світового господарства, можливості суб`єктів господарювання приймати участь у соціальних проектах без ризику погіршити економічне становище та запровадити превентивні заходи збереження навколишнього середовища;

- науково-методичний підхід до аналітичного оцінювання стану ресурсного потенціалу і тенденцій розвитку товаровиробників зерна, який, на відміну від інших, передбачає виявлення можливостей використання зернового фонду з метою підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання в умовах мінливої ринкової кон'юнктури та забезпечення захисту економічних інтересів підприємства;

- позиціонування ефективності виробництва і збуту зерна українським товаровиробником в умовах глобалізації та зростання викликів міжнародної конкуренції, що, на противагу відомим положенням, у вхідному масиві когнітивності формує стратегічні імперативи посилення економічної безпеки суб'єктів господарювання зернового ринку, удосконалення маркетингових стратегій, використання переваг реалізації експортного потенціалу.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретико-методологічні положення і рекомендації дисертаційної роботи доведено до рівня конкретних методичних і практичних рекомендацій, мають прикладний характер і можуть використовуватися для удосконалення ефективності системи економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації.

Визначені напрями посилення економічної безпеки товаровиробників зерна, їх розвитку з огляду на формування продовольчих балансів, інфраструктурного забезпечення, формування раціональної структури експорту були використані в процесі розробки пропозицій щодо моніторингу та прогнозування ринку зернових з метою елімінування загроз товаровиробникам і превентивного реагування на ризики, що є одним із пріоритетних напрямів діяльності відділів з економічних питань Міністерства

закордонних справ України (управління економічного співробітництва) (довідка № 51/19-200-1594 від 6 травня 2019 р.).

Науково-практичні рекомендації автора щодо організаційно-економічного обґрунтування посилення економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації використовуються у практичній діяльності Департаменту агропромислового розвитку Хмельницької обласної державної адміністрації (довідка № 01-01/1055 від 26.09.2019 р.).

Пропозиції та розроблені методологічні засади щодо формування критеріїв та методів оцінювання рівня економічної безпеки товаровиробників зерна з урахуванням галузевих особливостей використовуються керівниками і фахівцями відділу агропромислового розвитку, екології та природних ресурсів Кам'янець-Подільської районної державної адміністрації Хмельницької області при розробці програмних матеріалів, які визначають основні напрями продовольчої безпеки та соціально-економічного розвитку підприємств (довідка № 955/01-09/2018 від 12 листопада 2018 р.).

Рекомендації щодо визначення пріоритетів економічної безпеки товаровиробників зерна, які полягають у вивченні впливів територіальної та ресурсної концентрації з врахуванням соціальної складової відповідальності бізнесу, розвитку органічного землеробства, підходів до систематизації і моніторингу загроз і ризиків та напрацювань щодо їх попередження прийняті до впровадження Асоціацією «Сільськогосподарські товаровиробники Поділля» (довідка про впровадження № 47 від 12.09.2018 р.).

Зокрема, результативність дослідження підтверджується тим, що основні наукові напрацювання, отримані під час дослідження, доведено до практичного впровадження у вигляді рекомендацій по формуванню управлінських функцій з питань економічної безпеки та режиму відносно постачальників (довідка ТзОВ «Агросолюшнс» м. Київ № 119 від 29.03.2017 р.).

Рекомендації з підвищення рівня економічної безпеки на основі обгрунтування заходів щодо усунення і нейтралізації факторів ризику за результатами їх ідентифікації та моніторингу (довідка ТзОВ «Авантек» с. Кам'янка, Кам'янець-Подільський район, Хмельницька обл. № 83 від 15.05.2017 р.).

Пропозиції щодо удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення при удосконаленні системи моніторингу загроз економічній безпеці, діагностиці ринкової кон'юнктури та цінових коливань використано у ТзОВ «Подільський бройлер» (довідка ТзОВ «Подільський бройлер» Дунаєвецького району Хмельницької області № 102 від 14.05.2018 р.).

Основні положення щодо ідентифікації та оцінки економічних ризиків були використані при розробці альтернативних варіантів збереження ресурсного потенціалу підприємства (довідка ФГ «Подільська марка» Дунаєвецького району Хмельницької області № 136 від 15.05.2018 р.).

Пропозиції автора в частині використання елементів послідовного підходу до формування системи інформаційно-аналітичного забезпечення за допомогою формування масивів поліваріантних даних (BigData), що сприяє оптимізації ресурсів для мінімального впливу на екосистему та когнітивного моделювання стратегії управління подіями (карта-матриця управління ризиками), знайшли своє практичне застосування у діяльності СТОВ «Шумовецьке» Хмельницького району Хмельницької області (довідка № 87/1 від 29.05.2018 р.).

Теоретико-методологічні та методичні розробки, обґрунтовані в дисертаційній роботі, використовуються в навчальному процесі Подільського державного аграрно-технічного університету при викладанні дисциплін «Економічна безпека», «Економічна безпека та антикризове управління», «Економіка і фінанси підприємства», «Підприємницькі ризики», «Бізнес-моделювання» (довідка № 71-01-12 від 4 січня 2019 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою роботою, в якій особисто автором розроблено і обґрунтовано

теоретико-методологічні засади економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації. Серед наукових праць, що опубліковані у співавторстві, в дисертаційній роботі використано лише ті ідеї, положення та висновки, що є результатом особистої роботи автора і становлять його індивідуальний внесок. Права співавторів не порушено.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення та практичні результати дисертаційної роботи доповідалися й отримали схвалення на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, семінарах, симпозіумах: «Теоретико-методологічні і науково-практичні засади інвестиційного, фінансового та облікового забезпечення розвитку економіки» (Кам'янець-Подільський, 2011 р.), «Наукові орієнтири розвитку України в умовах євроінтеграції» (Тернопіль, 2013 р.), «Економіка і управління в умовах глобалізації» (Донецьк, 2014 р.), «Економіка і управління в умовах глобалізації» (Херсон, 2014 р.), «Стратегія підвищення ефективності та конкурентоспроможності аграрного сектору економіки» (Херсон, 2014 р.), «Економічна безпека держави та суб`єктів підприємницької діяльності в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення» (Львів, 2014 р.), «Проблеми інформаційно-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою підприємства, регіону, країни» (Полтава, 2014 р.), «Інноваційні виміри розвитку економіки в умовах глобалізації» (Чернівці, 2014 р.), «Інноваційні засади сталого розвитку національного господарства» (Кам'янець-Подільський, 2014 р.), «Сучасні економічні системи: стан та перспективи» (Хмельницький, 2015 р.), «Економічна безпека держави та суб'єктів підприємницької діяльності в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення» (Львів, 2015 р.), «Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури: європейський вектор – нові виклики та можливості» (Львів, 2015 р.), «Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку держави в умовах глобалізації» (Хмельницький, 2015 р.), «Аграрна наука, освіта, виробництво: європейський досвід для України» (Житомир, 2015 р.), «Актуальні проблеми соціально-економічних систем в умовах

трансформаційної економіки» (Дніпропетровськ, 2016 р.), «Проблеми та шляхи досягнення соціо-еколого-економічної безпеки на мікро-, мезо- та макрорівні» (Луцьк, 2016 р.), «Ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств» (Львів, 2016 р.), «Організаційно-економічний механізм функціонування аграрного сектору економіки» (Херсон, 2016 р.), «Управління економічною безпекою суб'єктів мікро- та макрорівня в умовах євроінтеграції України» (Львів, 2016 р.), «Національне виробництво й економіка в умовах реформування: стан і перспективи інноваційного розвитку та міжрегіональної інтеграції» (Кам'янець-Подільський, 2016 р.), «Актуальні проблеми управління та адміністрування: теоретичні і практичні аспекти» (Кам'янець-Подільський, 2016 р.), «Сучасні механізми реалізації конкурентної політики України в умовах глобалізації» (Київ, 2016 р.), «Проблеми та перспективи розвитку підприємництва» (Харків, 2016 р.), «Актуальні проблеми аграрної економіки: теорія, практика, стратегія» (Кам'янець-Подільський, 2017 р.), «Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку держави в умовах глобалізації» (Хмельницький, 2017 р.), «Проблеми та шляхи досягнення соціо-еколого-економічної безпеки на мікро-, мезо- та макрорівні» (Луцьк, 2017 р.), «Розвиток маркетингової діяльності в умовах економічної глобалізації» (Одеса, 2018 р.), «Ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств» (Львів, 2018 р.), «Формування стратегії соціально-економічного розвитку підприємницьких структур в Україні» (Львів, 2018 р.), «Аграрна наука та освіта в умовах євроінтеграції» (Тернопіль, 2019). Тези доповідей опубліковано.

Публікації. Основні наукові положення та висновки дисертаційної роботи відображено у 80 наукових працях загальним обсягом 56,7 друк. арк., з яких особисто автору належить 46,78 друк. арк., у тому числі: 28 статей у фахових виданнях України обсягом 11,05 друк. арк. (27 з яких включено до міжнародних наукометричних баз даних обсягом 10,45 друк. арк.), 30 праць апробаційного характеру обсягом 4,83 друк. арк., 14 у зарубіжних виданнях обсягом 4,41 друк. арк., 1 авторській монографії обсягом 25,8 друк. арк., 1

навчальному посібнику обсягом 3,5 друк. арк., 6 колективних монографіях (автору належить 3,63 друк. арк.).

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, п‘яти розділів, висновків, списку використаних джерел із 435 найменувань на 46 сторінках, додатків. Загальний обсяг дисертації складає 536 сторінок комп’ютерного тексту, з них основна частина становить 441 сторінки. Дисертаційна робота містить 49 таблиць, 52 рисунка, 14 додатків.

РОЗДІЛ 1.
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТОВАРОВИРОБНИКІВ ЗЕРНА В УМОВАХ РИНКОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

1. 1. Сутність та генезис теорій дослідження економічної безпеки

Безпека як система корінних, типових властивостей будь-якої країни втілює в собі всі сфери різних галузей життєдіяльності і розвитку людини, суспільства, держави і природи. В цілому, безпеку можна визначити як якісну характеристику об'єкта (системи), здатність до існування, розвитку і його захищеність від внутрішніх і зовнішніх загроз. Місце, роль і пріоритет кожного елемента безпеки визначаються обставинами, які реально складаються на певний період часу всередині і зовні об'єкта. Зі зміною ситуації життєво важливі значення об'єктивно можуть набувати різних властивостей.

Сучасний розвиток економіки неможливо уявити без її інтеграції в світовий економічний простір. Стратегічним орієнтиром успішного функціонування можна сміливо назвати інтеграцію економік всіх країн, оскільки в тій чи іншій мірі відчутно вплив міждержавних і державних інституцій на процеси розширеного розвитку. Міжнародні економічні зв'язки все більше призводять до функціонування світових глобальних ринків, транснаціональних компаній. Глобалізація як процес посилює інтеграцію економік у всьому світі і має свої переваги в плані розвитку суспільства і умов, в яких воно знаходиться. У той же час глобалізаційні зміни несуть за собою певні ризики, небезпечні тенденції, які створюють певні проблеми і труднощі, а також можуть нести потенційну або реальну загрози. Тому на сучасному етапі цивілізації необхідно розглядати економічну безпеку з позицій глобальних змін.

Безпека життя та діяльності є ключовим елементом повноцінного руху вперед, гарантії досягнення мети та цілі. Термін «безпека» можемо

спостерігати у багатовекторному тлумаченні, в залежності від того, якої сфери діяльності стосується досліджуване питання.

Дослідження теоретично-методологічних та практичних питань, пов’язаних з економічною безпекою в тій чи іншій мірі, стосуються будь-яких наукових робіт, присвячених економічній тематиці. Ґрунтовно дані питання висвітлено у працях таких вчених-економістів як Л. І. Абалкіна, В. Г. Андрійчука, О. В. Ареф'євої., А. І. Архипова, Н. В. Білошкурської, Т. Г. Васильціва, С. В. Васильчак, Г. М. Геєця, Г. В. Гутмана, А. М. Жандарова, В. В. Зянько, О. Є. Користіної, А. Н. Кузнєцова, Н. О. Лисенко, Д. З. Львіва, О. М. Мороза, В. І. Мунтіяна, В. Д. Сенчагова , В. В. Стадник, А. І. Татаркина, В. І. Ткачука, С. М. Шкарлета, В. Т. Шлемко, А. М. Штангрета та інших. В їх роботах досліджені і аргументовані причини необхідності економічної безпеки держави, галузей, підприємств, а також функції та елементи економічної безпеки в умовах трансформаційних процесів, глобалізаційних змін і їх вплив на ступінь захисту від економічних ризиків у підприємництві, формування антикризового управління на підприємствах. Розроблено загальні підходи до аналізу й оцінки складових економічної безпеки підприємства. Незважаючи на такі глибокі пошуки наукових формулювань та обгрунтувань, категорія «економічна безпека» і сьогодні залишається відкритою для досліджень.

Розгляд генезису процесу економічної безпеки представляємо необхідним з поняття «безпека». Античні філософи застосовували поняття безпеки як норму життєдіяльності і для обгрунтування об'єднання соціуму в державі. Аристотель зміст безпеки зводив до проблеми сомозбереження. Він вважав, що безпека формує стабільність та здатність прийняття адекватних рішень. Демокріт розглядав безпеку як здатність людини пристосовуватись до оточуючого середовища, у т. ч. і соціального, невід'ємний атрибут держави, завдання якого - забезпечення спільних інтересів вільних громадян [1].

Поняття «економічна безпека» вперше було введено у вжиток в зв'язку з введенням іншого терміну «національна безпека». Економічна безпека - це

стан держави, при якому воно забезпечене можливістю створення і розвитку умов для плідного життя його населення, перспективного розвитку його економіки в майбутньому і в збільшенні добробуту його жителів [2].

Концепція національної безпеки як філософії досягнення стійкого стану держави пов'язана з подіями, які називали в історії як Вестфальський мир, в ході яких концепція суверенної держави, керованого незалежним правителем, стала основною нового міжнародного порядку в національних державах [3].

Концепція національної економічної безпеки була сформована в Єльському університеті (приватний дослідницький університет США) і включала в себе політичну, економічну і військову сфери.

Вперше поняття «економічна безпека», на думку О. С. Іванілова, почало застосовуватися на Заході у зв'язку зі збільшенням проблеми обмеженості ресурсів і розпадом колоніальної системи, що призвело до порушення традиційних зв'язків між постачальниками ресурсів, життєво необхідних індустріальним суспільством [4].

Концепція національної безпеки стала офіційним основоположним принципом міжнародної політики в Сполучених Штатах в 1947 році, коли 26 липня 1947 року президентом Гаррі Труманом був підписаний Акт про Національну безпеку [5].

Систематизацію теоретичних основ дослідження економічної безпеки з допомогою економічної теорії, на нашу думку, вдало показав А. А. Васильєв (Табл. 1.1). Напрям економічної безпеки та її аспекти розкриваються у площині відповідних економічних теорій [6]. Автор розглядає ресурсну, фінансову, соціальну, безпеку у сфері державного регулювання. Наші дослідження у даній царині дозволяють запропонувати доповнення даного переліку екологічною безпекою. Така пропозиція обгрунтована, оскільки у сфері економічної безпеки товаровиробників зерна з огляду на значні обсяги посівних площ та агротехнології вирощування виникає ряд загроз навколишньому середовищу.

Таблиця 1.1

Систематизація теоретичних основ дослідження економічної безпеки з допомогою економічної теорії

Напрям економічної безпеки, її аспекти та відповідні економічні теорії	*Економісти, які досліджували ці аспекти*
Ресурсна безпека	
Небезпека вивезення ресурсів за кордон	меркантилісти
Економічне споживання "натурального багатства" країни	Т. Манн
Небезпечне обмеження природних ресурсів	Т. Р. Мальтуса
Питання продовольчої безпеки	фізіократи
Торгова безпека	меркантилісти
Небезпека невигідного обміну товарами, позбавлення від імпортної залежності. захист національних підприємств	Ф. Кене
Існування відмінностей між грошовим і товарним багатством нації	Дж. Мид
Зв'язок між торгово-економічними і політичними відносинами різних країн. Модель державної політики для досягнення внутрішньої і зовнішньої збалансованості економічної системи	меркантилісти
Фінансова безпека	
Дослідження про взаємозв'язок маси грошей в обороті і макроекономічними характеристиками	М. Фрідмен
Питання загрози інфляції	Ф. Хайек
Окремі аспекти безпеки в рамках кількісної теорії грошей	Дж. Локк, Д. Юм, Д. Рікардо, І. Фішер, А. Маршалл, А. Пігу
Соціальна безпека	
Соціальна підтримка виробників	Т. Манн
Інструментальна концепція розподілу доходів "лук Лоренца"	Макс Лоренц
Вплив торгівлі на розподіл доходів	Е. Хекшер, Б. Оліна
Розподіл доходів в країнах третього світу. закон Кузнеця	С. Кузнец, Т. Шульц, Г. Беккер
Соціальна справедливість в суспільстві, «соціальна злагода»	К. Маркс, В. Годвін, М. Кондорсе, М. І. Туган-Барановський
Безробіття і економічні збитки країни	Дж. Тобін, П. Самуельсон
Стабільність економіки та державне регулювання	

Напрям економічної безпеки, її аспекти та відповідні економічні теорії	*Економісти, які досліджували ці аспекти*
Теорія формацій	К. Маркс
Теорія загальної рівноваги	Л. Вальрас, Дж. Дебрйо, А. Сміт
Концепція "економіки прибутку"	В. Парето
Ринкова система в світовій економіці, різниця інтересів суспільства і підприємства	М. Фрідмен
Теорія циклів. Питання співвідношення циклічних і деструктивних економічних процесів	Дж. М. Кейнс, Р. Фріша, Я. Тінберген
Питання недосконалої конкуренції	П. Самуельсон, С. Фішер, Ф. Хайек
Концепція економічної стабільності і повернення динамічних систем до рівноваги, теорія прогнозування економічних наслідків поведінки споживачів і виробників	Дж. Хікс
Екологічна безпека	
Питання керованості глобалізацією та макросоціологічні позиції глобалістського холізму (цілісності), екологічні загрози, диспропорції економічного розвитку	Р. Робентсон, Д. Хелд
Глобальне управління і безпека, розробка проблематики сталого екологічно безпечного розвитку	К. Гофман, Л. Браун, Н. Реймерс, Т. Сендлер
Розробка та аналіз управління державної системи екологічної безпеки	І. Ансоф, Б. Горвуд, Л. Пал

Джерело: доповнено автором на основі [6].

Таким чином, А. А. Васильєв робить висновок, що одним з джерел для формування методологічної бази і категоріального апарату економічної безпеки може бути економічна теорія, з чим ми цілком погоджуємось.

Необхідно відзначити, що генезис теорій дослідження процесу економічної безпеки особливо актуальний в контексті умов глобалізації. Тому процеси, котрі порушують суспільне відтворення, загрожують інтересам об’єкта економічної безпеки, а також сприяють зовнішнім і внутрішнім ризикам послаблення конкурентоспроможності підприємств мають досліджуватися глибинно з врахуванням сучасних методів та можливостей.

Так, багато вчених формулюють економічну безпеку як комплекс внутрішніх і зовнішніх умов, які сприяють ефективному динамічному

збільшенню національної економіки, її здатності задовольняти потреби суспільства, держави, індивіда, забезпечувати конкурентоспроможність на зовнішніх ринках, що забезпечує гарантію від різного роду загроз і втрат [7, с. 7].

З метою більш практичного бачення досліджуваної категорії звернемося до законодавчої бази. Так, Закон України «Про основи національної безпеки України» відповідно до пункту 17 частини першої статті 92 Конституції України (254к / 96-ВР) визначав основні принципи державної політики, спрямовані на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності. Закон України «Про національну безпеку України» визначає державну безпеку, як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру [8].

Єдиної думки серед вчених щодо трактування категорії «економічна безпека» немає. Конституційно-правовий механізм забезпечення економічної безпеки не може бути ефективним без активної участі в ньому самих суб'єктів господарювання, до яких можна віднести підприємства, установи, організації, а також пов'язаних з ними інститутів громадянського суспільства, таких як політичні партії, профспілки, громадські організації підприємців і самих громадян.

Слід відмітити, що словосполучення «економічна безпека» широко увійшло в український лексикон відносно недавно. Розгляд теорії економічної безпеки доцільно побудувати за поділом з точки зору історії питання.

Так, проблема економічної безпеки вперше викристалізувалася в 30-х роках минулого століття на території США. Актуальність цього питання була обумовлена тогочасною потужною світовою кризою і необхідністю напрацювання заходів швидкого реагування на загрози такого масштабу в рамках національної економіки. У 70-х роках минулого століття під поняттям

"економічна безпека" почали розуміти найважливіші складові національної безпеки, і досить швидко цей термін набув широкого поширення в економічно розвинутих капіталістичних країнах [9].

Категорія економічної безпеки досліджується у сучасній економічній теорії. На нашу думку, вона потребує більш комплексного та систематизованого підходу і об'єднання економічних систем на рівні держави, регіону, галузі, підприємства, домогосподарства. У тлумачному словнику С. І. Ожегова безпека трактується як «стан, за якого не загрожує небезпека, є захист від неї» [10]. Сам термін «безпека» у Тлумачному словнику В. І. Даля визначається як «відсутність небезпеки, надійність» [11]. На основі такого уявлення про безпеку формувалася як доктрина національної безпеки, так і методологічна основа суспільної безпеки за радянських часів. Такий підхід було покладено в основу функціонування служб безпеки. Дещо новий підхід до поняття економічної безпеки описаний ученим-соціологом Г. В. Іващенком почав розвиватися в нашій державі з часів набуття нею незалежності, який полягає в універсальному застосуванні поняття безпеки з позицій особистості, суспільних відносин в процесі формування і використання благ, відносин політичних, військових, екологічних тощо.

Сьогодні поняття економічної безпеки держави визначають як загальнонаціональний комплекс заходів, спрямованих на забезпечення стійкого розвитку та удосконалення структури економіки, створення механізму протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам. Відповідно пріоритетами в зміцненні безпеки країн Західної Європи виступають благополуччя, захищеність громадянина і т. ін. Досить вдало, на наш погляд, викладено етапи еволюції поняття «економічна безпека» та місце економічної безпеки підприємництва в системі безпеки світової та національної економіки в монографії Т. Г. Васильцева. Зокрема, досвід розвитку багатьох країн і світового господарства загалом свідчить, що на різних етапах економічного розвитку та участі країни у системі міжнародної економічної безпеки

органами державного управління не однаковою мірою визнається значення економічної безпеки підприємництва у системі безпеки держави [12, с. 74].

У 1997 році була розроблена і прийнята до реалізації Концепція економічної безпеки України, у якій визначені основні загрози національній безпеці України і розкрита їхня сутність. Логічним продовженням і конкретизацією положень Концепцій економічної безпеки України є визначення змісту економічної безпеки підприємства, її забезпечення і показників оцінки. Дотепер ця проблема і напрями її рішення не одержали достатнього теоретичного обґрунтування і практичної реалізації [13].

Наказом Міністерства економіки України була затверджена методика розрахунку рівня економічної безпеки України, у якій зазначалось, що «економічна безпека – це такий стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави», а також визначено «критерії економічної безпеки – це реальні статистичні показники, за якими здійснюється оцінка стану економіки країни з точки зору забезпечення її сталого розвитку». Методика розроблена з метою визначення рівня економічної безпеки України як головної складової національної безпеки держави і визначає перелік основних індикаторів стану економічної безпеки України, їхні оптимальні, порогові та граничні значення, а також методи обрахування інтегрального індексу економічної безпеки.

Методика базується на комплексному аналізі індикаторів економічної безпеки з виявленням потенційно можливих загроз економічній безпеці в Україні і застосовується Міністерством економіки України для інтегральної оцінки рівня економічної безпеки України в цілому по економіці та за окремими сферами діяльності. Інші органи виконавчої влади, наукові інститути та інші установи в межах своєї компетенції можуть використовувати цю Методику та визначати рівень складових економічної безпеки для прийняття управлінських рішень щодо аналізу, відвернення та нейтралізації

реальних і потенційних загроз національним інтересам у відповідній сфері [14].

Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України затверджені та є чинними «Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України», відповідно до яких «економічна безпека - це стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання» [15].

Г. А. Пастернак-Таранушенко при формулюванні терміну «економічна безпека» вважає її досягненням країною певного рівня конкурентоспроможності. Відмітимо, що конкуренція є одним із важливіших засобів контролю в ринковому середовищі. Конкурентоспроможність постає індикатором дієздатності та ефективності функціонування, а отже за допомогою цієї категорії можливо певним чином оцінити економічну безпеку на рівні суб'єкта господарювання, галузі, країни тощо. У забезпеченні досить стабільної реакції економічної системи на зміну попиту, умов ринку складається головне завдання державного регулювання конкуренції й обмеження монополізму на ринку [16].

М. І. Камлик трактує економічну безпеку як такий стан корпоративних ресурсів (капіталу, персоналу, інформації, технології, техніки, устаткування тощо) і підприємницьких можливостей, за якого гарантується найефективніше їхнє використання для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного й соціального розвитку, запобігаючи внутрішнім і зовнішнім негативним впливам [17].

Т. П. Музика трактує економічну безпеку як «універсальну категорію, що відображає захищеність суб’єктів соціально-економічних відношень на всіх рівнях, починаючи з держави і закінчуючи кожним її громадянином. Економічна безпека підприємства – це захищеність його діяльності від негативних впливів зовнішнього середовища, а також спроможність швидко

усунути різноманітні загрози або пристосуватися до існуючих умов, що не позначаються негативно на його діяльності» [18, С. 161].

Підтвердженням актуальності проблеми вивчення економічної безпеки є усвідомлення цієї актуальності керівниками підприємств і створення в організаційній структурі управління підприємствами спеціальних підрозділів, для забезпечення цієї безпеки, але такі структурні підрозділи не мають розробленої та ефективно функціонуючої наукової системи оцінки рівня безпеки, теоретичної бази своєї роботи, що істотно знижує їх результативність [19].

Необхідність постійного дотримання економічної безпеки зумовлена наявністю для кожного суб'єкта господарювання завдання забезпечення стабільності функціонування та досягнення поставлених цілей. Рівень економічної безпеки залежить від того, наскільки ефективно керівництво підприємства здатне уникнути можливих загроз і ліквідувати наслідки окремих негативних впливів зовнішнього і внутрішнього середовища.

Особливо важливу роль кадровому потенціалу, як складовій економічної безпеки сільськогосподарських підприємств надають В. І. Ткачук та М. І. Яремова. Науковці стверджують, що «високий рівень реалізації кадрової безпеки є одним з пріоритетів у досягненні високих показників ефективності виробництва і прибутковості підприємства» [20].

Підходи до формулювання дефініції «економічна безпека» є визначальними в контексті функціонування підприємств за умов глобалізаційних змін в економіці як України, так і країн світу. Особливої актуальності набуває це питання стосовно транзитивної економіки, оскільки саме за її умов виникають ризики підприємницької діяльності, негативні наслідки процесів реформування, втрати підприємств від цінової, експортно-імпортної політики, умов оподаткування, дезорієнтації та не інформованості товаровиробників тощо.

До основних функціональних завдань економічної безпеки відносяться:

- забезпечення високої ефективності роботи, фінансової стійкості та незалежності підприємства;

- забезпечення технологічної незалежності та досягнення високої конкурентоспроможності технічного потенціалу підприємства;

- досягнення високої ефективності менеджменту, оптимальності ефективної організаційної структури управління підприємством;

- досягнення високого рівня кваліфікації персоналу та ефективне використання його інтелектуального потенціалу;

- мінімізація руйнівного впливу результатів виробничо-господарської діяльності на стан навколишнього середовища;

- ефективна організація безпеки персоналу підприємства, його капіталу і майна, а також комерційних інтересів;

- якісна правова захищеність усіх аспектів діяльності підприємства;

- забезпечення захисту інформаційного поля, комерційної таємниці і досягнення необхідного рівня інформаційного забезпечення роботи всіх підрозділів підприємства та його функціональних відділів [21, 22].

При введенні категорій «параметри безпеки» необхідно розробити систему оцінки рівня безпеки, крім того необхідно враховувати факт, що існує похибка таких досліджень. Для суб'єкта життєдіяльності жити і діяти в безпеці не зазначає існувати без небезпеки, так як остання є однією з головних причин необхідної активності людини і присутній в його життєдіяльності постійно, а іноді може мати позитивний вплив. Крім того загрози і небезпеки забезпечують мобілізацію діяльності, співвідношення індивідуумів, як членів соціуму. Тому асоціювати «безпека» з відсутністю небезпеки неможливо, оскільки для людини, яка існує в соціумі, безпека - є захист від небезпеки, загроз, невизначеності тощо [23].

В основу науки про економічну безпеку національної економіки покладена теорія потенційних конфліктів, що отримала останнім часом загальне поширення. Конфлікт (від лат. Conflictus - зіткнення) - певна завершальна ланка механізму вирішення суперечностей в системі суспільних

відносин. Інакше кажучи, конфлікт - це не відхилення від норми, а норма співіснування людей у соціумі, певна форма встановлення і зміни пріоритетів в системі інтересів, потреб, суспільних відносин взагалі [24].

Важливо відзначити, що при аналізі економічної безпеки слід виділяти окремі види і значення, представлені на рис. 1. 1. [25].

Рис. 1. 1. Види і значення економічної безпеки. Джерело: розроблено автором.

Економічна безпека може бути тактичною або короткостроковою і стратегічною. Таким чином, економічна безпека підприємства - це такий стан корпоративних ресурсів (капіталу, персоналу, інформації, технології, техніки, обладнання, інших майнових прав) і підприємницьких можливостей, при якому гарантується найбільш ефективне їх використання для стабільного

функціонування та динамічного соціального і науково-технічного розвитку, запобігання внутрішніх і зовнішніх негативних впливів.

Аналіз категорії економічної безпеки щодо різних країн світу показує, що країни стикаються з цілою низкою загроз, серед яких можна відзначити необхідність інтеграції у вже сформованій системі міжнародних інститутів; складності з ідентифікацією стану системи, пов'язані з кризою органів, відповідальних за збір статистичної інформації, і як наслідок, неможливість прийняття оптимальних управлінських рішень; суперечливе законодавство тощо. При цьому країни, що розвиваються в умовах глобальної економіки країни, стикаються з усім традиційним комплексом загроз, притаманних епохи глобалізації [26].

Багато вчених-економістів приходять до єдиної думки, ототожнюючи економічну і продовольчу безпеку, як взаємопов'язані і взаємозалежні складові категорії безпеки в цілому.

Забезпечення економічної безпеки - пріоритетне завдання держави. Економіка є фундаментом суспільства, так як виробництво, розподіл і споживання матеріальних благ первинні по відношенню до інших сфер життєдіяльності. У той же час продовольча безпека, як складова економічної безпеки, є життєво важливою складовою існування суспільства, держави, особистості, і має одвічно базове значення в його системі [27].

На думку С. В. Васильчак, О. Р. Жидяк та М. П. Дубини, «економічна безпека підприємств аграрної сфери – це такий сталий стан розвитку аграрної економіки, за якого задовольняється необхідний мінімум потреби суспільства у відповідній продукції сільського господарства, сировині для інших сфер економіки, включаючи потреби соціального, продовольчого забезпечення та формування страхових запасів на випадок форс-мажорних ситуацій та під час дії внутрішніх і зовнішніх загроз» [28, с. 29].

Отже, можемо стверджувати, що економічна безпека є комплексним поняттям і пов'язана не стільки з внутрішніми ресурсами, скільки з впливом зовнішнього середовища, суб'єктами, з якими об'єкт вступає у взаємодію з

врахуванням економічного потенціалу, загроз і ризиків, від сили і розвитку яких залежить безпека на всіх її рівнях.

Вивчення дефініцій економічної та продовольчої безпеки взагалі і в надзвичайних ситуаціях зокрема варто в тому, щоб здійснити їх комплексне наукове економіко-правове системне дослідження і створити на цій основі систему безпеки, яка б враховувала всі аспекти цієї проблеми. Створення методологічних основ розглянутих питань необхідно вести з урахуванням ступеня економічних ризиків, їх значимості з точки зору можливого впливу та наслідків реалізації, стану і тенденцій розвитку продуктивних сил.

1. 2. Інституціональні аспекти економічної безпеки підприємств

Вітчизняне законодавство не передбачає відповідних засад створення і розвитку інституційної бази економічної безпеки підприємства, залишаючи їх лише для регіонів та міст, які володіють належними фінансовими ресурсами, вкрай слабкою є існуюча система інституційної підтримки підприємництва, крім того слід наголосити, що вона перебуває під загрозою повного руйнування з огляду не на кількість інституцій підтримки, а на їх потенціал.

Актуальність проблеми спонукала науковців та провідних спеціалістів до поглибленого вивчення інституціональних складових формування економічної безпеки підприємств. Одним із системних досліджень проблеми економічної безпеки стала колективна монографія під загальною редакцією доктора економічних наук Є. І. Крихтіна «Соціальна політика та економічна безпека», в якій розглянуто широкий спектр соціально-економічних та політичних проблем економічної безпеки [29].

Поглиблене дослідження здійснив О. С. Власюк у науковій доповіді «Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку», в якій обґрунтована відповідність системи знань про економічну безпеку критеріям науки, доводиться системоутворююче значення категорії «економічна безпека», аналізуються чинники сучасної модифікації її суті та змісту.

Вивчаються проблеми створення єдиної концепції економічної безпеки, аналізуються концептуальні моделі її забезпечення, пропонуються теоретичні узагальнення феномену «економічної безпеки» [30].

Помітний внесок у наукове обґрунтування теоретико-методичних засад і прикладних механізмів зміцнення економічної безпеки підприємництва у системі безпеки національної економіки здійснено у монографії Т. Г. Васильціва [31]. Науковець поглиблено досліджує у своїх працях інституціональні засади забезпечення економічної безпеки підприємництва регіону.

У монографії О. В. Мороз, Н. П. Карачиної, А. А. Шиян досліджено ретроспективний та сучасний спектри основних проблем забезпечення економічної безпеки підприємств на постприватизаційному етапі їх функціонування. Обґрунтовано концептуальні положення, детермінанти та критерії забезпечення економічної безпеки вітчизняних підприємств [32].

Інституціональні та інтеграційні загрози безпеці економіки України на пост трансформаційному етапі розвитку в контексті формування інституціонального базису перехідних економік, глобазілазійних впливів та міжнародної інтеграції, а також диспропорцій і деформацій структури соціально-економічної системи, що виникають у зв’язку із зазначеними характеристиками, досліджено у працях М. І. Флейчук [33, с. 379-462].

О. Г. Шпикуляк у монографії поглиблено досліджує інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку [34]. За роки розвитку та становлення ринкових відносин в Україні та формування економічних міждержавних, міжгалузевих, зв’язків між товаровиробниками «змінилася інституційна модель функціонування галузі, інституції та механізми регулювання аграрного ринку, проте, результативні аспекти їх дії все ще наслідують ефекти транзитивності». Діюча ринкова інфраструктура не в повній мірі відповідає інтересам усіх представників аграрного бізнесу, зоною підвищеного ризику є функціонування малих підприємств та господарств населення. Функції і результати діючих інститутів та інституцій не завжди

узгоджені з учасниками аграрного ринку, не враховують викликів та ймовірних загроз. Як зазначає автор, "вплив інституцій та механізмів регулювання аграрного ринку має пірамідальний характер, вони здійснюють одночасний вплив на господарську, соціальну, продовольчу і мотиваційну системи. Їхня недієздатність унеможливлює високоефективний розвиток, вносить дисбаланс, а інколи навіть породжує кризові явища (зернові, м'ясні кризи тощо). У зв'язку з цим існуюча інституціональна система може вважатися кризовою, а механізми регулювання ринку ситуативно ефективними і недієздатними». Серед проблем, зумовлених недосконалістю інституційної системи, є монополізм на ринках основних продуктових сегментів аграрного бізнесу, особливо у тваринництві; недостатність обсягів і непрозорість розподілу бюджетних коштів держпідтримки з наданням преференцій могутнім гравцям ринку; проблеми законодавчо-нормативного характеру; низький рівень дохідності праці і недостатня купівельна спроможність населення та ємність ринків агропродукції; незадовільний інвестиційний клімат та інноваційна політика; нестабільність виділення бюджетних коштів на державну підтримку та непрозорість механізмів їх розподілу; фінансування аграрного сектору за залишковим принципом із несвоєчасним надходженням коштів; нееквівалентність міжгалузевого обміну і диспаритет цін, відсутність в аграрних господарів достатнього обсягу власних обігових коштів [35].

Без вирішення питання щодо створення дієвої інституціональної інфраструктури, головним модератором якої виступатиме держава, неможливо отримати врегульований, ефективний агарний ринок та захистити його товаровиробників від небезпек. Це питання надважливе для зерновиробників, оскільки в тих умовах, що склалися останніми роками, Україна нарощує виробництво зернових і їх експорт, а економічна безпека та механізми її досягнення формують безпеку держави. На рис. 1. 2 наведено інституціональну систему та механізм регулювання ринку, адаптований для товаровиробників зерна.

Рис. 1. 2. Інституціональна система та механізм регулювання суб'єктів зернового ринку. Джерело: сформовано автором.

Суспільні відносини, явища і процеси, які опосередковують функціонування підприємств в умовах глобалізації ринкової економіки, найкраще розкриваються з позицій інституціоналізму. Основною концепцією інституціоналізму є розгляд економічних чинників залежно від середовища, в якому вони функціонують. До основних елементів інституціоналізму належить інституціональне середовище та інститути, норми і правила, права власності, економічні агенти та їх поведінка, обмежена раціональність, договірні умови, трансакції та трансакційні витрати, довіра тощо [36].

Д. Норт, який вважається класиком інституційної теорії, описує інституції як правила гри в суспільстві, придумані людьми обмеження, які спрямовують людську взаємодію в певне річище, вони структурують стимули в процесі людського обміну – політичного, соціального чи економічного [37, с. 12].

У передмові С. Сорокіної до перекладу «Теории праздного класса» Т. Веблена вдало розмежовано поняття «інституція» та «інституціоналізм»: «Термін "інституціоналізм" пов'язаний з двома поняттями: "інституція" - встановлення, звичай, порядок, прийнятий у суспільстві, і "інститут" - закріплення звичаїв і порядків у вигляді закону або закладу. Поділ цих понять досить умовний, оскільки в концепціях інституціоналістів вони мають надзвичайно широкий і розмитий зміст» [38].

На нашу думку, досить вдало схематично зображено інститути й інституції у науковій праці М. Й. Маліка та О. Г. Шпикуляка (рис. 1.3). Погоджуємось із науковцями, що ринкові умови зумовлюють відповідний стиль мислення та напрями мотиваційних дій підвищення почуття відповідальності перед засновниками, самостійність господарської поведінки, знання кон’юнктури ринку, особливості відносин між партнерами. Однак, сучасна інтеграційна стратегія зумовлює розвиток транскордонного економічного співробітництва, заснованого на інституційно-правовому забезпеченні.

У науковій літературі поняття "інституціональне забезпечення" трактується у двох аспектах. З одного боку, це звичаї, традиції, норми поведінки, які прийняті в суспільстві, – "інституції"; з іншого – це їхнє закріплення у вигляді законів, організацій, установ тощо – "інститути". Останні є формами і межами діяльності суб'єктів господарювання. Інституціональне забезпечення, яке регулює економічні процеси, формується і відпрацьовується в процесі еволюції [40, с.171].

Результати діяльності підприємств залежать від економічних відносин, що складаються між учасниками ринку та ланцюга «вхід-вихід», основними елементами якого є процеси організації виробництва, наявність відповідних ресурсів та забезпечення ефективного управління ресурсним потенціалом, постачання сировини та збут продукції, забезпечення її конкурентоспроможності, розвиток концентрації, інфраструктури, логістики,

поєднання ефективної роботи та економічної безпеки підприємств в умовах ринкової глобалізації.

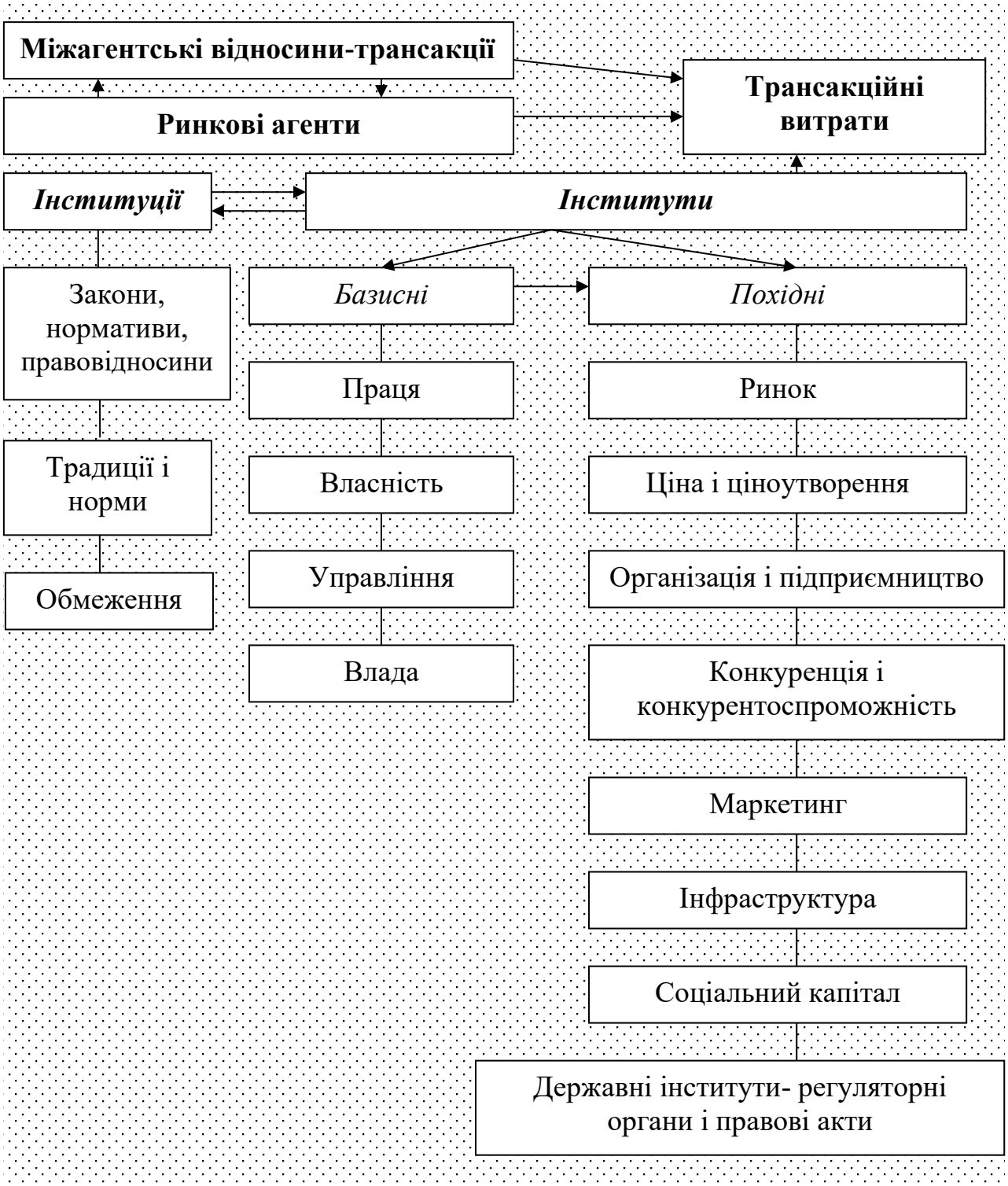

Рис. 1. 3. Схема ієрархій і структура економічних інституцій та інститутів ринку [39, с. 134].

Особливої уваги заслуговує відпрацювання економічного механізму ціноутворення. Проте інституціональні трансформації, що відбувалися у

період розвитку ринкових відносин сформували певний ряд проблем, пов`язаних з обмеженням конкурентних можливостей товаровиробників, що у свою чергу, має безпосередній вплив на систему їх економічної безпеки [41].

Діяльність товаровиробників зерна зумовлена їх функціонуванням у системі ринкових інституцій, що пройшли етапи реформування, які позначились на організації сучасного ринку зерна. Так, спільний європейський простір визначив наступні етапи зернового ринку та його суб'єктів. На першому етапі було здійснено заходи зі збільшення діапазону між інтервенційними та пороговими цінами, оптимізацію співвідношень цін між окремими видами зернових, відміна регулювання на ринку пшениці. Другий етап знаменує реформа комісара Європейської комісії Мак Шеррі, яка сформувала надлишки продовольства та експортні субсидії, що дозволило впроваджувати програми продовольчої допомоги для реалізації таких надлишків. В цей час актуальними почали бути питання, пов'язані з вартістю зберігання зерна. Реформи Мак Шеррі передбачали пряму підтримку товаровиробників зерна, що позначилось на зменшенні закупівельних цін на зерно. Слід наголосити, що елементом реформ стало введення агроекологічних програм щодо збереження якості грунтів, зменшення негативного впливу на оточуюче середовище, запровадження соціальних програм, спрямованих на підвищення рівня життя працівників сфери сільського господарства. Одним із результатом реформи стало вирівнювання інтервенційних цін на зернові культури.

Наступний етап відомий як програми реформи 2000 року «Agenda 2000» на 2000-2006 рр., що виявилось у наступній хвилі зниження інтервенційних цін на пшеницю та компенсаційних бюджетних виплат товаровиробникам зерна, зокрема виплати експортних субсидій.

Четвертий етап реформ припадав на 2003 рік, що позначився програмою «жовтої скриньки» (amber box) з боку країн-членів СОТ, трансформування у системи компенсацій блакитної та зеленої скриньок. Впроваджується система погектарних платежів для фермерів, що не залежить

від виду вирощуваної продукції. Механізм таких виплат включає обчислення добутку базової суми 63 євро за тону зернових на середню врожайність зернових культур для певного регіону, враховуючи обмеження за даним індикатором. Тобто, якщо показник урожайності перевищений, пропорційно зменшуються суми виплат товаровиробникам. Вимогою також є обов'язкове резервування 10 % площ у якості зарезервованих земель для виробництва продуктів, не призначених для людського споживання (наприклад, вирощування культур, що використовують у якості біопалива), а також для органічного виробництва. При цьому зберігається пріоритетність стандартів щодо охорони навколишнього середовища, безпеки продовольства, здоров'я тварин та безпеки їх утримання, сільський розвиток та соціальна сфера [42].

Система економічної безпеки підприємства розглядається сучасними безпекознавцями достатньо широко, починаючи від розуміння, що система економічної безпеки підприємства - це множина функціональних елементів та відносин між ними, специфічних умов, за дотримання яких забезпечується працездатність системи загалом, з визначеним цільовим спрямуванням та закінчуючи розумінням, що це сукупність суб'єкта і об'єкта прийняття рішень, форм і методів прийняття рішень, технології, засобів і ресурсів, що забезпечують підтримку прийняття рішень [43].

Серед найважливіших складових частин системи економічної безпеки можна виділити організаційно-структурні елементи – інститути, установи, служби, підрозділи. Їх конкретні форми визначаються інституціональним рівнем системи економічної безпеки.

Загальна структура інститутів забезпечення економічної безпеки включає Кабінет Міністрів України, Службу безпеки України, Раду національної безпеки і оборони України, суди, Прокуратуру, які знаходяться у підпорядкуванні Президента України, як гаранта безпеки. Опосередковані зв'язки формують такі інститути економічної безпеки, як Верховна Рада України (вищий законодавчий орган), Національний банк України. Перераховані структури прямо впливають на діяльність підпорядкованих

міністерств, служб, агенцій, інспекцій. На регіональному рівні інститутом забезпечення економічної безпеки є місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоуправління. Безпосередніми учасниками вищенаведеної структури є підприємства та громадяни України, як суб'єкти забезпечення економічної безпеки.

Важливим індикатором інституціональних аспектів економічної безпеки держави є стан забезпечення механізму її підтримки. На думку Т. М. Радчук, концептуальний підхід до інституціонального забезпечення такого механізму передбачає визначення мети, цілі, функцій і принципів [44, с. 150-183]. Механізм підтримки економічної безпеки включає три етапи, як то розробку критеріїв і параметрів економічної безпеки, моніторинг і прогноз загроз та діяльність органів державної влади по забезпеченню економічної безпеки. Підсистемами забезпечення такого механізму вважають нормативно-правову, організаційно-управлінську, фінансово-економічну, кадрову, інформаційно-аналітичну, науково-технічну. Погоджуючись із запропонованим переліком, вважаємо необхідним його доповнити силовою підсистемою, яка представлена службами безпеки як державного рівня, так і на рівні окремих підприємств. Складові економічної безпеки включають макроекономічну, виробничу, фінансову, науково-технологічну, інвестиційну, енергетичну, продовольчу, демографічну, соціальну, зовнішньоекономічну.

Виходячи з наших досліджень сучасного розвитку економіки і суспільно-політичного стану, вважаємо, що запропонований перелік є не повним, і його доцільно доповнити щонайменше такими складниками, як мікроекономічна, екологічна, глобалізаційна, мілітаризаційна. Повноцінне функціонування усіх через механізм дії окремих інституцій дозволить визначати спроможність інституціонального фундаменту та забезпечить можливість досягнення максимального стану попередження і уникнення загроз.

Посилення ролі інституціональних чинників у нівелюванні ризиків та загроз економічній діяльності суб`єктів господарювання передбачає

детінізацію ринків капіталу і ресурсів, правовий, валютний контроль, вдосконалення антимонопольного законодавства. Забезпечення економічної безпеки входить у структуру функцій держави і таким чином опосередковується через систему державних інститутів власності, нормативно-правове забезпечення та регулювання, митні, фіскальні органи, фінансово-кредитні установи, інститути управління, праці, соціального захисту. Підвищення економічної безпеки на рівні товаровиробників може бути досягнуте за рахунок інституціонального регулювання та розширення інформаційного простору. Це дасть змогу концентрувати зусилля товаровиробників на показниках якості продукції, що особливо актуально в умовах глобалізації ринку і орієнтації на високі стандарти та технологію виробництва.

На думку О. Ю. Попової, позитивна мотивація до забезпечення якості вхідних ресурсних потоків визначатиметься, виходячи з того критерію, що витрати на компенсацію нанесених споживачу та країні-імпортеру збитків внаслідок низького рівня безпеки перебільшують витрати на забезпечення гарантій безпечного виробництва та споживання. У протилежному випадку функціонування підприємств-виробників можливе за умови застосування відповідних методів інституціонального впливу з боку країни-імпортера (митні стягнення) та країни-експортера (квоти, ембарго). На державному рівні забезпечення економічної безпеки відбувається, виходячи з прийнятої бюджетної політики, правил укладених митних угод [45].

Однією з сучасних інституціональних проблем національної економіки О. В. Носова вважає рейдерство, вона зазначає, що «рейдерський ринок в останні роки став інтенсивно розвиватися в регіонах, особливо в індустріальних та з родючими землями. …також активізуються процеси банкрутства підприємств, …нерідко ініціаторами банкрутств виступають не тільки комерційні структури, у тому числі закордонні, але й державні органи і організації, державні підприємства паливно-енергетичного комплексу. Вирішуючи свої вузькі завдання на шкоду інтересам суспільства і держави,

вони створюють загрозу економічній безпеці країни» [46]. Погоджуючись із такою думкою, вважаємо, що рейдерство має значний вплив на формування економічної безпеки підприємств і постає одним із елементів прямої загрози діяльності товаровиробників та спричиняє спад їх ділової, фінансової активності, а подекуди цілковите руйнування. Тому необхідно активувати діяльність підприємств у напрямі самозабезпечення усіма складовими економічної безпеки для уникнення або зменшення небезпеки виникнення ситуацій можливої рейдерської атаки та банкрутства. А отже, одна з головних проблем формування і розвитку економічної безпеки підприємств в умовах глобалізації ринку полягає у площині інституціоналізму, як стійкої тенденції економічного зосередження влади і власності на засоби виробництва в руках вузького кола фізичних осіб.

Для створення найбільш сприятливих інституційних умов формування і функціонування конкурентних переваг як окремих товаровиробників, так і національної економіки в цілому, необхідно створювати умови для розвитку таких пріоритетних напрямів, як інноваційна діяльність та розвиток її інфраструктури, концентрація з цією метою ресурсного потенціалу; робота у напрямі розвитку біотехнологій, особливо у сільському господарстві, що сприятимуть енергетичній безпеці. Однак розвиток технологій має бути контрольований з позиції екологічної безпеки. Попередження, а не ліквідація проблем має виступати основним критерієм дотримання відповідного рівня безпеки.

Формулюючи інституціональні засади використання підприємствами ресурсів, законодавство покладає на державу обов’язки сприяти раціоналізації зазначених процесів, створювати відповідні умови для ефективного розвитку інфраструктури об’єктів та територій, визначати пріоритетні напрями розвитку галузі, спрямовувати бюджетні кошти на розробку і реалізацію програм раціонального використання ресурсного потенціалу, формувати стабільну державу з величезними потенційними підприємницькими можливостями. Інституціональною ознакою сучасного періоду економічного

розвитку є розбіжності та непорозуміння у відносинах власності. Зростають трансакційні витрати, що, в свою чергу, призводить до уповільнення розвитку корпоративного сектору.

Інституціональна система економічної безпеки має ґрунтуватися на принципах, які дають поштовх для економічного зростання та розвитку суспільного виробництва, а також забезпечувати контроль за дотриманням діючих та стратегічних норм і планів. Вона має відповідати критеріям незалежності, стійкості, спроможності до саморозвитку, керованості, гнучкості.

Таким чином, економічна безпека підприємств визначається та певною мірою регулюється діючою інституціональною структурою економіки та якістю функціонування окремих інститутів, як одного з найкращих засобів впорядкування взаємодії суб`єктів господарювання. Стає очевидною необхідність переформатування традиційних концепцій державного регулювання ринкової економіки в умовах нових світогосподарських зв`язків та глобалізаційних тенденцій.

1. 3. Особливості економічної безпеки товаровиробників зерна

В умовах активізації потоків світового експорту товарів, в тому числі аграрного сектора України, якість і безпека зернової продукції виявляються невід`ємними складовими ведення ефективного агробізнесу, який націлений як на внутрішні, так і зовнішні ринки. Цей процес має назву глобалізації, оскільки включає інтеграцію національних економік до світового ринку.

«Спільний ринок – це вища … форма інтеграції, виступає результатом інтеграції ринків товарів та послуг, веде до кращого розміщення капіталу і трудових ресурсів, тобто до їх вільного переміщення. Це створює вигідніші умови для безперебійного функціонування механізму вільної конкуренції, а в результаті надає кращі можливості адаптації до бажаних ринкових тенденцій» [47, с. 191].

Зерновий сектор України є стратегічною галуззю економіки держави, що визначає обсяги пропозиції та вартість основних видів продовольства для населення країни, зокрема продуктів переробки зерна і продукції тваринництва, формує істотну частку доходів сільськогосподарських виробників. Він визначає стан і тенденції розвитку сільських територій, формує валютні доходи держави за рахунок експорту. Зернова галузь є базою та джерелом сталого розвитку більшості галузей агропромислового комплексу і основою аграрного експорту [48, с. 34].

Ринкова глобалізація відкриває для вітчизняного товаровиробника низку перспектив, разом з тим посилюючи ризики та небезпеки її впливів. Тому питання формування системи економічно-організаційних та стратегічних рішень по забезпеченню захисту суб`єктів господарювання від потенційних та існуючих загроз потребують глибокого вивчення та практичного вирішення. Актуальним дослідження економічної безпеки галузі та її окремих товаровиробників виявляється у зерновиробництві, яке в Україні займає одне з провідних місць при формуванні продовольчої безпеки країни та валютних надходжень від здійснення експорту.

Галузі, що бурхливо розвиваються, мають потужний «ефект захоплення» інших економічних одиниць, збільшуючи масштаби і темпи економічної експансії і модифікуючи структуру всієї національної економіки. «Ефект захоплення» ґрунтується на взаємозалежності всіх економічних одиниць. Домінуюча одиниця впливає на підпорядковану через ефект масштабів (пред'являючи більший попит на її продукцію і стимулюючи цим зростання її виробництва), «ефект продуктивності» (знижує ціну на свої товари) і «ефект нововведень» (урізноманітнює асортимент чи якість продукції) [49].

Так, виробництво зернових та зернобобових культур в Україні протягом 2013-2017 рр. зростає (з незначними варіаційними тенденціями), і складає 61 млн т. у 2017 р. Проте, з огляду на показник ефективності галузі спостерігаємо таку ситуацію, коли за досліджуваний період показник рівня

рентабельності коливався з 2,4 до 25,0 процентів. Розглянувши рівень цього показника у сільськогосподарських підприємствах різних організаційно-правових форм господарювання, бачимо, що максимальна рентабельність (26,2%) у приватних підприємств, дещо менша (24,5 та 24,3 %% відповідно) державних та виробничих кооперативах, недержавні структури мають рівень рентабельності 31,5 %, серед яких знаходяться у, так званій, точці беззбитковості господарські товариства. У інших товаровиробників дещо менший рівень рентабельності (15,4%) [50; 51]. «За таких умов втрачається додана вартість в середині країни. З метою її збереження слід здійснити оптимізацію ринку зерна … невиправдано вивозити значні обсяги зернових, що є сировиною для виробництва продукції тваринництва, яку ми імпортуємо, втрачаючи при цьому додану вартість та додаткові робочі місця. Вивчення досвіду США, Канади, Франції тощо свідчить про необхідність диверсифікувати напрями використання виробленого в Україні зерна. Найбільші світові виробники та експортери цієї продукції…при повному забезпеченні внутрішніх потреб у зерні та продукції тваринництва, вивозять не тільки зернові культури, а також постачають на світовий ринок молочну та м’ясну продукцію, біоетанол, для отримання яких використовується зерно, займаючи свою нішу у світовому розподілі праці» [52].

Існуючу ситуацію зумовлюють різні фактори, багато з яких формують загрози економічній безпеці дрібних товаровиробників на внутрішньому ринку. Так, на долю 10 найпотужніших зернотрейдерів припадає більше 60 % ринку зерна в Україні [53]. Використання ними потужних обсягів інвестицій призвело до зростання концентрації виробництва, підвищення рівня його інтенсифікації та технологічної ефективності. Беззаперечно, такий стан речей є позитивним, проте з огляду на формування та використання такими «агрогігантами» зернового фонду та земельних ресурсів виникає багато питань.

Сукупний обсяг виробництва зернових культур агрохолдингами в Україні, за оцінками FAO, близько 18-19 млн тон. До 2020 р. показник може

вирости на 70-90% і досягти 30-36 млн т, йдеться в дослідженні Регіонального бюро по Європі та Центральній Азії FAO [54].

Дані Німецько-Українського аграрного діалогу за участю Інституту економічних досліджень та політичних консультацій показали, що діяльність агрохолдингів відповідає сучасним вимогам ведення бізнесу та ефективного менеджменту, однак для ефективного розвитку сільських територій (соціальна складова ведення бізнесу) необхідно функціонування різних форм господарювання, зокрема сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств, переробних та збутових компаній. Велику роль, при цьому, має відігравати аграрна політика держави та її стратегічні орієнтири, особливо у системі оподаткування. Агрохолдинги, за даними висновків діалогу, потрібно сприймати як об`єктивну реальність [55]. На наше глибоке переконання, такою ж об`єктивною реальністю сьогодення є процеси глобалізації та інтеграції економіки України у світове економічне співтовариство. Існуючі торговельні потоки впливають на безпеку товаровиробників. Глобалізація призводить до серії зрушень і у глобальному середовищі безпеки, що має різний вплив на відносини безпеки, зокрема тому, що не охоплює всі країни і галузі в однаковій мірі. Міжнародна співпраця України зумовлює посилення питань, пов`язаних з економічною безпекою, оцінка рівня якої дає можливість формувати стратегію подальшого розвитку підприємств та здійснювати заходи з попередження загроз і небезпек, які можуть виникати в зв`язку з впливами світової конкурентної боротьби, а також розробляти сценарії певних ризиків ведення бізнесу. Цей висновок, в першу чергу, стосується товаровиробників зерна, як одних з головних суб`єктів господарювання при формуванні продовольчої безпеки країни, кормового фонду, а також можливостей конкурентних переваг у альтернативних джерелах енергії.

Сучасний стан зернової галузі країни показує, що основу її ефективності формують дрібні та середні товаровиробники, на долю яких приходиться біля 80 % посівної площі зернових та зернобобових культур, лише близько 9 % припадає на виробників, площі посіву зернових у яких

перевищує 1000 г. Проте низький рівень стійкості до зовнішніх та внутрішніх загроз призвів до щорічної втрати ознак економічної безпеки і, як наслідок, дисбалансів у структурному використанні зернового фонду.

Поняття економічної безпеки включає стан використання ресурсного потенціалу та наявних можливостей на ринку, тому для агрохолдингів та зернотрейдерів перспективи зернового ринку в існуючих умовах глобалізації й надалі залишатимуться надпривабливими в той час, як дрібні товаровиробники, навіть за умов ефективного використання ресурсів, обмежені у ринкових можливостях, зокрема місткостях для тривалого зберігання збіжжя, ефективного використання логістичних та інфраструктурних послуг. Оскільки більшість товаровиробників не бере участі в експортних операціях, прибуток від виробництва зерна залежить від цінового фактору, який формується потужними гравцями ринку. За умов дефіциту грошових коштів, зменшення рівня державної підтримки та зменшення внутрішнього попиту на зерно питання економічної безпеки товаровиробників залишається відкритим.

Отже, проблематика досліджень з питань економічної безпеки товаровиробників зерна лежить у площині організаційно-правового різноманіття їх форм та виникненні загроз зовнішніх впливів. В той час, коли потужні «гравці» ринку, про які йшлось вище, як показує практика, використовують елементи заходів такої безпеки, інші підприємства обмежуються лише управлінсько-плановими функціями. Проте необхідність формування та розвитку економічної безпеки усіма суб`єктами зернового ринку є очевидною в умовах динамічних змін співробітництва між ними. Методологічні та практичні дослідження мають бути спрямовані на пошук найоптимальніших та максимально ефективних методів оцінки рівня та концептуальних засад стратегії інноваційної складової економічної безпеки товаровиробників зерна.

Таким чином, одним з елементів економічної безпеки зернової галузі є ризик виникнення збитків або недоотримання прибутків, який певною мірою

зумовлений наявними господарськими структурами та економічними зв`язками зернової галузі. Тому формування раціональних та ефективних методів оцінки та їх застосування сприятимуть успіху галузі та суб`єктів її формування [56].

Швидкоплинні умови розвитку економічних зв'язків і вплив глобалізації на міжнародні ринки знаходять безпосереднє відображення в формуванні та розвитку економічної безпеки товаровиробників. Актуальними є дослідження економічної безпеки товаровиробників зерна, оскільки нарощування експортного потенціалу даної продукції призводить до виникнення певних ризиків і небезпечних тенденцій для його виробників.

Українське аграрне сьогодення характеризується проблемами, які щодо інституту власності найбільш гострі. Нині в сільському господарстві мають місце інституціональні особливості ефективності, зокрема це пов’язано з «інститутом власності», завдяки якому в економіці функціонують підприємства різних організаційно-правових форм. Сам факт існування плюралізму організаційно-правових форм господарських структур зумовлює диференціацію їх конкурентоспроможності, зокрема в умовах трансформаційної економіки [39].

В сучасних умовах економічних перетворень здійснюється активний пошук нових підходів до формування ефективного, безпечного розвитку підприємств та забезпечення їх конкурентоспроможності. Грошові надходження від реалізації зерна, як основна складова забезпечення економічної безпеки підприємства, на світовому ринку спроможні забезпечити товаровиробникам економічне зростання та фінансову стабільність, як похідні якісної системи економічної безпеки в умовах мінливого ринкового середовища та трансформаційних змін у економіці.

Важливою формою прояву процесів глобалізації є виникнення міжнародної системи регулювання світового господарства. В умовах створення глобальних механізмів відтворення формується єдиний економічний і правовий простір, уніфікується промислова, митна, валютна,

соціальна та екологічна політика розвинених країн, відбувається стандартизація способу життя, системи потреб у масштабах всієї планети. Велике значення у цих процесах належить МВФ, Світовому банку, міжнародним конференціям (Світовому економічному форуму). Провідним фактором міжнародної системи регулювання світової економіки є ГАТТ/СОТ, яка створює правову основу світової торгівлі, сприяє її лібералізації. Так, результати глобалізації, як розвиток нових форм міжнародного поділу праці, зростання руху капіталів, лібералізація світової торгівлі, посилення конкуренції прискорюють економічний розвиток країн, сприяють зростанню добробуту їх народів. Це привело до зростання реального валового світового продукту за останню чверть XX ст. більше як у два рази [57].

Оскільки зерновиробництво є стратегічною та експортоорієнтованою галуззю сільського господарства країни, актуальним постає питання дослідження особливостей, які виникають у сфері забезпечення економічної безпеки підприємств-зерновиробників в умовах глобалізації світового господарства та формування і послідовної реалізації зовнішньоекономічної стратегії України.

Розгляд питання про складову економічної безпеки товаровиробників зерна зосередимо у площині нормативно-правової бази. Так, ст. 42 Господарського кодексу України свідчить, що підприємництво - це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Ст. 43 говорить про свободу такої діяльності, тому підприємці мають право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Відповідно до ст. 62 підприємство - самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення громадських і особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної,

іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому цим Кодексом і іншими законами. Ст. 68 визначає, що підприємство самостійно може здійснювати зовнішньоекономічну діяльність, яка є частиною зовнішньоекономічної діяльності України і регулюється законами України, іншими прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами. Особливо необхідно відзначити, що ст. 48 п. 2 говорить про те, що держава сприяє розвитку малого підприємництва, створює необхідні умови для цього [58]. Таким чином, господарські одиниці мають повну економічну самостійність, що обумовлює посилення ролі їх економічної безпеки в умовах виходу на зовнішні ринки і конкурування з іншими товаровиробниками.

Органічною складовою економічної безпеки є продовольча безпека, яка в загальному визначається здатністю або нездатністю країни самостійно протистояти загрозам національних економічних інтересів.

Історичний досвід і сучасні економічні, політичні оцінки свідчать про те, що продовольство зберігає свою іманентну здатність найбільш важливого стратегічного продукту. Тому високоінтенсивне і високоефективне функціонування сільського господарства визначає рівень виробництва аграрної продукції і сировини. Серед багаточисельних аграрних підгалузей вирішальну роль в забезпеченні продовольчих безпеки відіграє виробництво продовольчого і кормового зерна високої якості [59].

В умовах активних глобалізаційних процесів, відкритості економік і ринків, враховуючи аграрний напрям економіки України, товаровиробники зерна повинні функціонувати і розвивати свою діяльність, роблячи поправки на непередбачуваність і невизначеність. Пріоритетність зовнішньоекономічних зв'язків товаровиробників зерна, нарощування експортної складової вимагає від керівників нових управлінських ідей і способів керівництва. Тому акцентування уваги на інтелектуальній складовій економічної безпеки набуває особливого значення. Пропонуємо диференціювати стратегію управління в залежності від величини підприємства. Така точка зору обумовлена тим, що в сучасних умовах

господарювання товаровиробниками зерна є як господарства населення, фермерські господарства, середня ланка підприємництва, так і великі зернові кампанії, так звані транснаціональні корпорації. Конкурувати на світових ринках таким різним агентам практично не можливо в умовах жорсткої боротьби за виживання. Товаровиробникам зерна необхідна тверда валюта для закупівлі і модернізації обладнання, техніки, нових технологій, споживачів товарів, як основи власного економічного зростання і відповідно поліпшення життєвого рівня населення, в. т. ч. у сільській місцевості, сприяння розвитку інфраструктури та можливості залучити молодь до роботи в сільській місцевості. Таким чином можливість ефективного функціонування товаровиробника дасть поштовх з поліпшення соціальної складової розвитку сільських територій.

Однією з проблем на шляху досягнення вищезазначених цілей є обмеження можливостей товаровиробників зерна «середньої ланки», котрі зустрічаються з можливостями втрати конкурентоспроможності і економічної ефективності. Факторами впливу при цьому виступають як внутрішні, так і зовнішні причини. Для обґрунтування шляхів підвищення прибутковості та конкурентоспроможності зерновиробників необхідно належним чином оцінювати економічні процеси з урахуванням кліматичний відмінностей, якісних характеристик грунтів, проводити комплексний моніторинг напрями використання зерна, його якості. При цьому необхідно концентрувати увагу на показниках-індикаторах: урожайності, собівартості, трудомісткості виробництва, відродження поливної агротехніки, а також екологічності і переорієнтації на органічне виробництво, що зумовлено сучасними вимогами до якості продукції на світових ринках.

Відсутність розвиненої інфраструктури ринку та коливання світової кон'юнктури на продовольство обумовлюють той факт, що ефективність діяльності товаровиробників зерна та її динаміка не настільки великі в порівнянні з ефективністю зовнішньоекономічної діяльності. Головним чином

тут простежується вплив нестабільними в динаміці цінами реалізації і закупівлі зернових культур у дрібних і середніх товаровиробників.

Спостерігається той факт, що виробництво зерна не завжди гарантує товаровиробникам прибутку, хоча і покриває фактичні витрати виробництва. Для внутрішнього ринку зерна характерним є нееластичність пропозиції, тому коливання в ринковій пропозиції відбувається подекуди під впливом певних спекулятивних очікувань. Присутність на ринках оптових посередників, які часто штучно занижують закупівельні ціни на зерно, є причиною ситуації, що склалася.

Захист підприємницької діяльності товаровиробників зерна сьогодні в великій мірі залежить від напрямі забезпечення економічної безпеки. Підприємці зіткнулися зі збитковістю власного виробництва внаслідок диспаритету цін, відсутності дотацій, високим рівнем зносу основних фондів, нерозвиненістю сільськогосподарської інфраструктури, тому обставини, що склалися які змушують сільгоспвиробників продавати техніку та інші засоби іноді без відповідного придбання за документами обліку або свідомо заниженими цінами.

Описуючи такі напрями, О. Є. Користін зазначає, що ефективна безпека підприємницької діяльності забезпечується на таких взаємопов'язаних напрямах: захист від злочинного світу, від порушень закону, недобросовісної конкуренції, протиправних дій власних співробітників в частині виробничої (збереження матеріальних цінностей), комерційної (оцінки партнерів, юридичний захист інтересів), інформаційної (визначення значущості інформації, порядок надходження, використання, передачі, захисту від викрадення), кадрового забезпечення [60].

З метою поліпшення економічної безпеки товаровиробників зерна необхідно покращувати цивілізовані відносини між агентами ринку: дрібними і середніми виробниками та експортерами.

На думку віце-президента Національної академії наук України, директора Інституту економіки та прогнозування НАНУ, академіка В. Геєця,

нова схема продажу-купівлі зерна виправдана тільки тоді, коли будуть дотримані три умови: 1) держоператор буде робити закупівлі безпосередньо у виробників; 2) трейдер не буде купувати зерна у дрібних і середніх товаровиробників, а також населення дешевше, ніж державний оператор; 3) однакові для державних і недержавних операторів ринку вимоги до здійснення авансових платежів [61].

На нашу думку, виключно важливою передумовою забезпечення фінансової складової економічної безпеки товаровиробників зерна є планування (включаючи індикативне), в тому числі стратегічне щодо низки заходів, пов'язаних з процесом здійснення суб'єктами господарювання фінансово-економічної діяльності. Планування ресурсного потенціалу, заключення контрактів і договорів, отримання позик, використання механізму аграрних розписок. Доцільно широко використовувати елементи гнучкого планування і адаптивності товаровиробників в умовах мінливості внутрішніх і зовнішніх впливів.

Метою адаптації підприємств до факторів впливу зовнішнього середовища є забезпечення економічної безпеки підприємства за допомогою підвищення ефективності використання ресурсів, забезпечення балансу інтересів з суб'єктами зовнішнього середовища, або зміцнення і збереження його ринкових позицій для забезпечення конкурентоспроможності продукції.

Функціональні складові економічної безпеки підприємства, розглянуті нами раніше, включають певні групи показників, порогові значення яких можуть показати стан рівня такої безпеки в той чи інший момент за певних сформованих ситуаціях.

Фактичне значення показників кожної функціональної складової дозволяє скласти досить точні прогнози, які грунтуються на науковому аналізі дійсності, дає можливість передбачити тенденції та процеси, які будуть мати місце в майбутньому, а також запобігти виникненню негативних ситуацій, що дозволяє забезпечити стійку економічну безпеку підприємства. Прогнозовані значення показників діяльності підприємства обчислюються з урахуванням

основних цілей і тенденцій його розвитку. Так як результати діяльності підприємства базуються на системі внутрішнього і зовнішнього середовища, для прогнозування таких складних економічних систем досліджуються закономірності розвитку об'єкта в минулому. Це дозволяє усвідомлено створити економічну систему, яка дає запрограмований результат [62].

Серед багатьох наукових напрямів існує екосестейт, який характеризує економічний стан підприємства, стійке до зовнішніх і внутрішніх змін фінансово-господарське середовище з позиції економічної безпеки держави. Аналіз практики зарубіжних країн показує, що існує велика кількість служб безпеки, які займаються не стільки захистом, скільки розкраданням чужої інформації. Такі агенції мають значну клієнтуру і не приховують своєї діяльності. Тому особливо важливо для вітчизняних товаровиробників зерна особливу увагу приділяти зміцненню власної інформаційної безпеки, а також посилювати роботу в напрямі оперативності обізнаності про контрагентів і конкурентів в умовах глобалізації ринку.

Як показує практика, в умовах посиленої конкуренції успішними можуть бать тільки монопольні суб'єкти господарювання, які адаптовані до умов ринкової глобалізації, мають внутрішньокорпоративні ринки і можливість виходу на зовнішні ринки, нарощуючи свій експортний потенціал. Тому, для поліпшення або утримання своїх позицій товаровиробникам зерна необхідно оперативно реагувати на зміни, своєчасно розробляти відповідну глобальну стратегію і тактику дій, випереджати конкурентів на всіх етапах виробничої, комерційної, наукової діяльності. Цьому значною мірою сприяє система економічної безпеки товаровиробників, створенню і розвитку якої необхідно приділяти велику увагу в умовах, що склалися в розвитку сучасної економіки і зовнішньоекономічних зв'язків [63].

Економічна безпека будь-якого підприємства включає в себе комплекс складових та різноманітний спектр чинників впливу на її стан. За визначенням науковців поняття економічної безпеки включає:

- захист проти економічних злочинів. Дуже часто забезпечення ЕБП зводять до протистояння, захисту від різного роду економічних злочинів (крадіжки, шахрайство, фальсифікації, промислове шпигунство тощо). Поза сумнівом, ці загрози дуже важливі і повинні постійно аналізуватися і враховуватися, але зводити ЕБП лише до цього не можна. Це поняття ширше і більш ємке [64];

- стан захищеності від внутрішніх і зовнішніх загроз. Підприємство, в першу чергу, виступає як об'єкт економічних відносин. Власник підприємства, передусім ставить результатом діяльності підприємства - досягнення поставленої ним мети, яка, як правило, носить економічний характер. Питання виникнення загроз, механізми їх усунення власнику може бути не цікаво. Боротьба з загрозами, як така, найчастіше не є метою створення і володіння підприємством, ведення ним економічній діяльності. Втім, міркування про економічну доцільність ведення боротьби з загрозами напевно зумовить інтерес власника, оскільки це безпосередньо зачіпає його матеріальні інтереси, оскільки ведення цієї боротьби вимагає здійснення витрат, а виграш неочевидним [65];

- стан ефективного використання ресурсів або потенціалу. Підхід, який намагається уникнути вживання поняття загрози у визначенні ЕБП, базується на економічних поняттях досягнення мети, функціонування підприємства, тобто є ресурсно-функціональним підходом. У визначенні економічної безпеки підприємства з точки зору цього підходу не згадана можливість використання некорпоративних ресурсів забезпечення ЕБП, наприклад, державних правоохоронних органів, системи регулювання торгових та виробничих відносин. Також неможливо визначити чи є швидкий, динамічний розвиток підприємства або навпаки, застій, стабільним функціонуванням;

- наявність конкурентних переваг. Підхід, прихильники якого вважають, що наявність конкурентних переваг, зумовлених відповідністю матеріального, фінансового, кадрового, техніко-технологічного потенціалів і

організаційної структури підприємства його стратегічним цілям і завданням забезпечать йому певний рівень економічної безпеки [66];

- реалізація і захист економічних інтересів. Відносно новіший підхід заснований на реалізації і захисті економічних інтересів підприємства, визначає економічна безпека підприємства, як захищеність його життєво важливих інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз, тобто захист підприємства, його кадрового і інтелектуального потенціалу, інформації, технологій, капіталу і прибутку, який забезпечується системою заходів спеціального правового, економічного, організаційного, інформаційно-технічного і соціального характеру» [67].

Усі вищевикладені підходи є аргументованими, та вважаємо, що в умовах сьогодення необхідно комплексно підходити до питання економічної безпеки товаровиробників зерна, враховуючи усі складові даного поняття.

Система економічної безпеки кожного підприємства ґрунтується на його індивідуальних особливостях. Розробляючи чи удосконалюючи цю систему, необхідно врахувати галузь, в якій функціонує підприємство, форму власності, розмір, ресурсне забезпечення та ресурсний потенціал, управлінську складову.

Наразі українські аграрні компанії ведуть експортні та імпортні операції щодо продовольства з багатьма країнами світу. Позитивне сальдо агропродовольчої продукції сприяє покращенню ситуації зі станом платіжного балансу держави. За останні десять років частка України в світовому експорті зернових, насіння соняшнику та соняшникової олії суттєво зросла. У структурі українського експорту переважає продукція рослинництва, найбільша частка якої припадає на зернові та соняшникову олію. Проте потрібно наголосити, що на ринку зернових спостерігається його безсистемність, що дозволяє констатувати ризикованість виробництва зернових окремими категоріями господарств, що зумовлено втратою ними прибутків, зокрема, у зв`язку з великими, подекуди не обгрунтованими коливаннями цін. Незважаючи на наявність законодавчого і нормативно-правового забезпечення щодо

державної підтримки сільськогосподарського виробництва, державній політиці у цій сфері притаманна низка проблем [68].

Особливості економічної безпеки товаровиробників зерна лежать у багатовекторній площині. Основа їх ресурсного потенціалу – земля. Багато вчених б`ють на сполох: аграрії ігнорують дотримання агрнотехнології вирощування культур. Погоня за прибутком виснажує грунти та у перспективі призводить до унеможливлення виробництва високоякісної, конкурентоспроможної продукції. Втім, товаровиробників можна зрозуміти, в умовах мінливого ринкового середовища, постійного здорожчення паливно-мастильних матеріалів, мінеральних добрив, техніки, високоякісного насіння вони намагаються отримати прибутки та мати резерви для подальшого розширеного відтворення.

Зернова галузь України, як ми відмічали, є експортоорієнтованою. Початок глобалізаційних змін можна ототожнювати зі вступом України 5 лютого 2008 року до Світової організації торгівлі, який затверджено протоколом Женевської Генеральної Ради СОТ. За роки членства в організації відбуваються позитивні і негативні процеси на ринку зерна.

Посилення економічної безпеки товаровиробників зерна полягає у використанні ними усього потенціалу законодавчої, нормативно-правової та інформаційної бази для захисту від невиправданих ризиків та зменшення реальних та потенційних загроз діяльності. Важливим бачимо необхідність зосередження уваги на продовольчій та митній безпеці. З метою уникнення ризиків при експортно-імпортних операціях з зерном потрібно здійснювати кількісні обмеження та контролювати їх дотримання, регулювати митні тарифи на підставі визначення граничних цін.

Україна експортує зерно у вигляді сировини, тоді як великі запаси фуражного зерна могли б забезпечити розвиток галузі тваринництва і експорт переорієнтовувався з сировинного на продуктовий. Для успішної реалізації зерна товаровиробники несуть значні витрати при зберіганні продукції. В Україні діють приватні елеватори та державні оператори, такі як Аграрний

фонд та Державна продовольчо-зернова корпорація. Вони дають можливість виробникам скоротити витрати та зекономити на зберіганні зерна. Втім, як показує практика, великі приватні елеватори здебільшого стають монополістами та диктують власні ціни, не завжди вигідні виробникам. Зернотрейдери контролюють сьогодні переважну більшість зернопотоків, напрямі впливаючи на цінову політику. Тому з метою економічної безпеки власних підприємств доцільно створювати кооперативні елеватори.

3 липня 2018 року прийнятий Закон України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції», де у розділі 5 зазначено загальні вимоги до органічного виробництва. Таким чином, однією з особливостей економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах глобалізації ринку виступає виробництво екологічно чистої, органічної продукції, як інноваційного забезпечення конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках [69].

Без досконалого механізму державної підтримки вітчизняних товаровиробників зерна неможливий їх ефективний розвиток, що в перспективі може привести до загроз економічній безпеці країни. Тому удосконалення в оподаткуванні, управлінні грошовими потоками підприємства, страхуванні від ризиків та небезпек, кредитній політиці, еквівалентність міжгалузевих відносин, міжгосподарських зв`язків, розвиток інфраструктури, логістики, юридично-правовий аспект захисту вітчизняних товаровиробників зерна зумовлюють особливості їх економічної безпеки в умовах глобалізації ринку. Важливими є організаційні, комунікативні та соціальні заходи, вміле використання яких забезпечить стабільність розвитку ринку зерна та конкурентних позицій самих товаровиробників. З метою їх економічної безпеки слід проводити маркетингові дослідження, які на практиці мають місце не завжди і формування науковообгрунтованої асортиментної політики виключено з переліку пріоритетів підприємств. Важливо удосконалювати систему менеджменту організацій товаровиробникам зерна з позиції глобального підприємства, вміло формувати

та використовувати інтелектуальний потенціал, як один з головних чинників ефективності. Усе це дасть змогу вміло враховувати вплив зовнішнього середовища для убезпечення власної діяльності [68].

Страхова політика держави має бути спрямована на регулювання відносин у сфері страхування сільськогосподарської продукції з метою захисту майнових інтересів товаровиробників зерна від негативних природних, економічних та інших явищ, а також забезпечення стабільності виробництва в сільському господарстві. Державна підтримка передбачає надання підприємцю з державного бюджету грошових коштів у вигляді субсидій для оплати частини страхового платежу (страхової премії), нарахованого за договором страхування [70].

Вищевикладене дає підстави стверджувати, що дослідження в напрямі економічної безпеки товаровиробників зерна полягають у площині комплексного висвітлення її особливостей. Важливо досліджувати усі етапи ланцюга «виробництво-збут».

Вбачаємо необхідним зосередити увагу на продовольчій та митній безпеці, які сприяють належному розвитку механізмів просування зернової продукції до споживача з мінімальним ризиком втрати прибутку виробником.

Суттєвими резервами зміцнення економічної безпеки та досягнення товаровиробниками зерна високої конкурентоспроможності можуть бути потужні новітні технології вирощування та переробки сировини, удосконалення господарського механізму державної підтримки галузі, а також реструктуризація експорту за рахунок збільшення переробної продукції. Пошук інноваційних підходів до залучення інвестицій має бути пріоритетом для товаровиробників зерна в умовах трансформаційних та глобалізаційних змін в економіці держави.

Умови сьогодення диктують товаровиробникам потребу адаптуватись до умов інноваційного розвитку ринку та сучасних комунікаційних технологій. Останніми роками особливо зросло значення інтелектуальної праці, наукової бази розвитку виробництва і стало очевидним, що інновації є

головним інструментом в конкурентній боротьбі в умовах ринкової економіки. Не випадково сьогодні в числі головних державних пріоритетів внутрішньої політики провідних світових держав, декларується науково-технологічний розвиток. Розробка сучасних високих технологій, виробництво на їх основі нових товарів і послуг, вихід з ними на світові ринки є для міжнародних економічних лідерів однією з найважливіших стратегічних цілей у сфері економічного зростання. У той же час основними проблемами, що істотно впливають на протікання інноваційно-інвестиційних і соціально-економічних процесів в масштабах національної економіки та на мікрорівні, є залежність від імпорту енергоресурсів; відсутність стратегічних орієнтирів розвитку на макрорівні; незатребуваність науково-дослідних розробок на внутрішньому ринку, низький рівень культури комерціалізації усіх видів інновацій; тривалий відтік кваліфікованих кадрів з науково-технічного сектора; відсутність інфраструктурного забезпечення та інституційного базису мотивації інновацій. Так наведено у результатах власного дослідження О. В. Гончаренко [71].

Функціонування підприємств в умовах значних трансформацій та структурних змін в економіці породжує їх вразливість перед загрозами втрати конкурентноздатності. У поняття ринку закладено систему взаємовідносин в процесі виробництва та обміну. З огляду на економічну теорію та розуміння основ економічних знань ринок постає самодостатньою категорією. Проте, враховуючи вимоги сьогодення і тенденції розвитку світогосподарських зв`язків, поняття ринку трансформується та набуває нових елементів розвитку в умовах дії інноваційних чинників, зокрема впровадженні та використанні інформаційних технологій, інформативність у використанні юридичних послуг. Ефективне поєднання та застосування чинників і ресурсів товаровиробниками зерна забезпечить розвиток інноваційного потенціалу, який, в свою чергу, буде сприяти інноваційним процесам розвитку ринку, формуванню системи економічної безпеки суб`єктів ринку зерна та сприятиме забезпеченню їх конкурентоспроможності в конкурентній боротьбі [72].

О. М. Дюбо до основних зовнішніх (об’єктивних) загроз стратегічному розвитку економічної безпеки підприємств АПК відносить високу вартість кредитів та складність умов їх залучення; неефективну систему оподаткування та механізмів повернення ПДВ; високу вартість матеріальних ресурсів та енергоносіїв; кліматичні умови; відсутність забезпечення мінімальної гарантованої ціни агропромислової продукції, державних інвестицій, заставних операцій, цінових дотацій, компенсацій; відсутність стимулюючої системи фінансової підтримки товаровиробників та системи державних закупівельних товарних інтервенцій на ринку; уповільнене розширення більш адаптованих до вимог ринку організаційно-господарських форм нового типу: асоціацій кооперативів, фермерства тощо; недостатня інформатизація аграрного сектору з метою організації системи цінового моніторингу; виникнення непередбачуваних обставин техногенного характеру тощо [73, с. 238].

На думку Л. М. Галат, в умовах глобалізованої економіки підвищується значення нецінових факторів конкуренції, що втілюється у нових якісних характеристиках товарів, нових товарах, умовах їх зберігання, пропонування. Останнім часом інноваційність стала одним з основних факторів конкурентоспроможності. Мова йде, головним чином, про нові товари для споживачів, які задовольняють або нові потреби і таким чином формують нові ринки, або задовольняють існуючі потреби на більш високому якісному рівні. На таких ринках значення ціни як фактору, що був головним для споживачів, значно знижується, поступаючись місцем таким нецiновим детермінантам, як якість, інноваційність, відповідність міжнародним стандартам, екологічність тощо. [74, с. 25].

У результаті проведених досліджень нами визначено сутність економічної безпеки господарюючих суб’єктів, включаючи товаровиробників зерна, як поєднання динамічної стійкості юридичних, виробничих, організаційних, інформаційних відносин і зв'язків суб’єкта господарювання, його матеріальних та інтелектуальних ресурсів, що забезпечує захист інтересів

стейкхолдерів за допомогою холістичних підходів попередження небезпек, загроз економічних диверсій та рейдерства, яка гарантує стабільність функціонування, фінансово-комерційний успіх і розвиток в умовах ринкової глобалізації.

Загальну схему формуючих елементів галузевих особливостей економічної безпеки товаровиробників зерна наведено на рис. 1. 4.

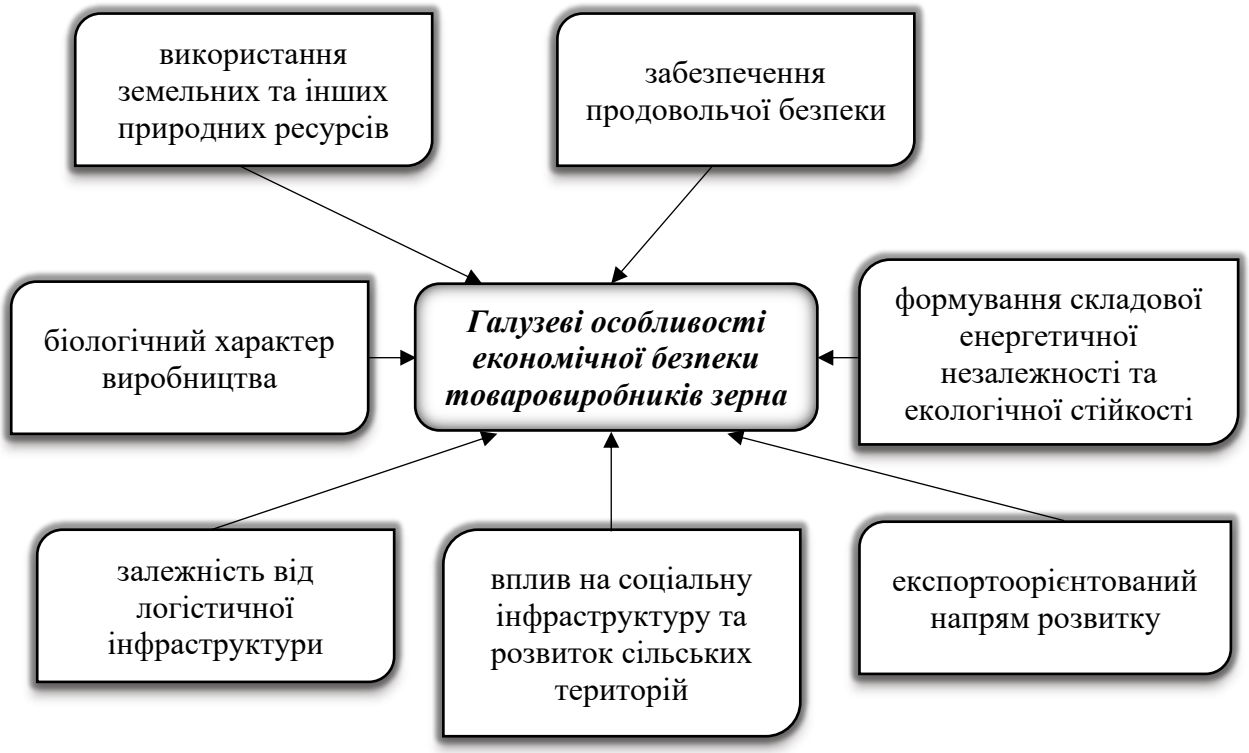

Рис. 1. 4. Галузеві особливості економічної безпеки товаровиробників зерна (Джерело: розробка автора).

Оптимальний ступінь економічної безпеки досягається за умови, що весь комплекс показників знаходиться в рамках допустимих меж своїх граничних значень. Тому показники стану зернової галузі та їх постійний моніторинг сприятимуть стабільному, збалансованому розвитку підприємств, що виробляють зерно.

Основним елементом підвищення рівня економічної безпеки при виробництві зерна вважаємо планування, використання та удосконалення, що дозволить передбачати зміни у зовнішньому і внутрішньому середовищі, а також знаходити шляхи зменшення негативних наслідків і збільшувати власні

можливості підприємств. Головним при цьому постає визначення пріоритетів щодо використання інформаційної складової економічної безпеки стосовно стану зернової галузі та її перспектив.

Отже, стан економічної безпеки товаровиробників зерна, серед іншого, визначається станом розвитку самої галузі. Тому визначення ключових показників (індикаторів) економічної безпеки та вчасне реагування на негативні зміни і тенденції дозволить передбачати проблемні ситуацій та формувати потенціал галузі [75].

Світова економіка та нові світогосподарські зв`язки формують сучасні взаємовідносини між суб`єктами ринку аграрної продукції. Основа процесів глобалізації полягає в існуванні єдиного світового ринку та нового формату економічних відносин між його суб'єктами, що в сукупності з утворенням геоінформаційних систем і технологій зумовили ряд головних ознак формування нового формату транснаціональних загроз. Тому питання формування та організації економічної безпеки актуалізують дослідження існуючих проблем в означеній сфері.

Ключовим рушієм національної економіки в умовах сьогодення виступає зернова галузь, яка формує основу продовольчої безпеки та експортні можливості України. Останні, в свою чергу, породжують загрози і криють небезпеки ефективному функціонуванню, що спрямовує наукові пошуки для знаходження дієвих механізмів захисту. Один з таких включає систему економічної безпеки товаровиробників зерна та галузі в цілому, яка спроможна за допомогою методів моніторингу і моделювання сценаріїв розвитку подій виявити слабкі місця, загрози та здійснити превентивні заходи щодо їх недопущення, а за наявності, усунення.

Тенденції розвитку економік світових держав формуються під впливом змін глобалізаційних чинників та поступального зростання взаємозалежностей. Торговельні відносини визначають основу розвитку міждержавних економічних зв’язків, що створює умови для пошуку нових ринків збуту та можливості для зростання національних економік.

Поглиблення ринкових трансформацій під дією світогосподарських глобалізаційних процесів впливає на розвиток та удосконалення форм і методів регулювання виробництва та надання послуг, спрямованих на удосконалення існуючих можливостей для нарощування конкурентоспроможності галузей та забезпечення стійкого розвитку суб'єктів ринкових відносин.

Ресурсний потенціал України, як формуючий елемент її економічного зростання визначає можливості у сфері аграрного виробництва, яке є ключовим напрямом гарантування продовольчої безпеки та зростання експортного потенціалу. Проте завжди існують загрози і ризики, що здатні певною мірою впливати на динаміку позитивних змін та визначати ефективність діяльності товаровиробників, галузей та конкурентоспроможність країни на світовому ринку, що актуалізує тематику наших досліджень.

Розвиток економіки України пов'язаний з входженням у реалії світового економічного простору та поглибленням міжнародного співробітництва в торговельній сфері. Процеси глобалізації обумовлюють виникнення нових загроз і ризиків як національній економіці, так і товаровиробникам, а також загострюють ті проблеми, що існують у сфері виробництва та реалізації. Стан захищеності від можливих і потенційних загроз, втрат від ризиків визначає рівень економічної безпеки і конкурентоспроможності. З позицій їх рівня існує можливість систематизації і визначення класифікаційних ознак ризиків, які ідентифіковані й структуровані за сферою та джерелами походження, причинами і обставинами виникнення, формою виявлення, періодичністю, наслідками (рис. 1.5).

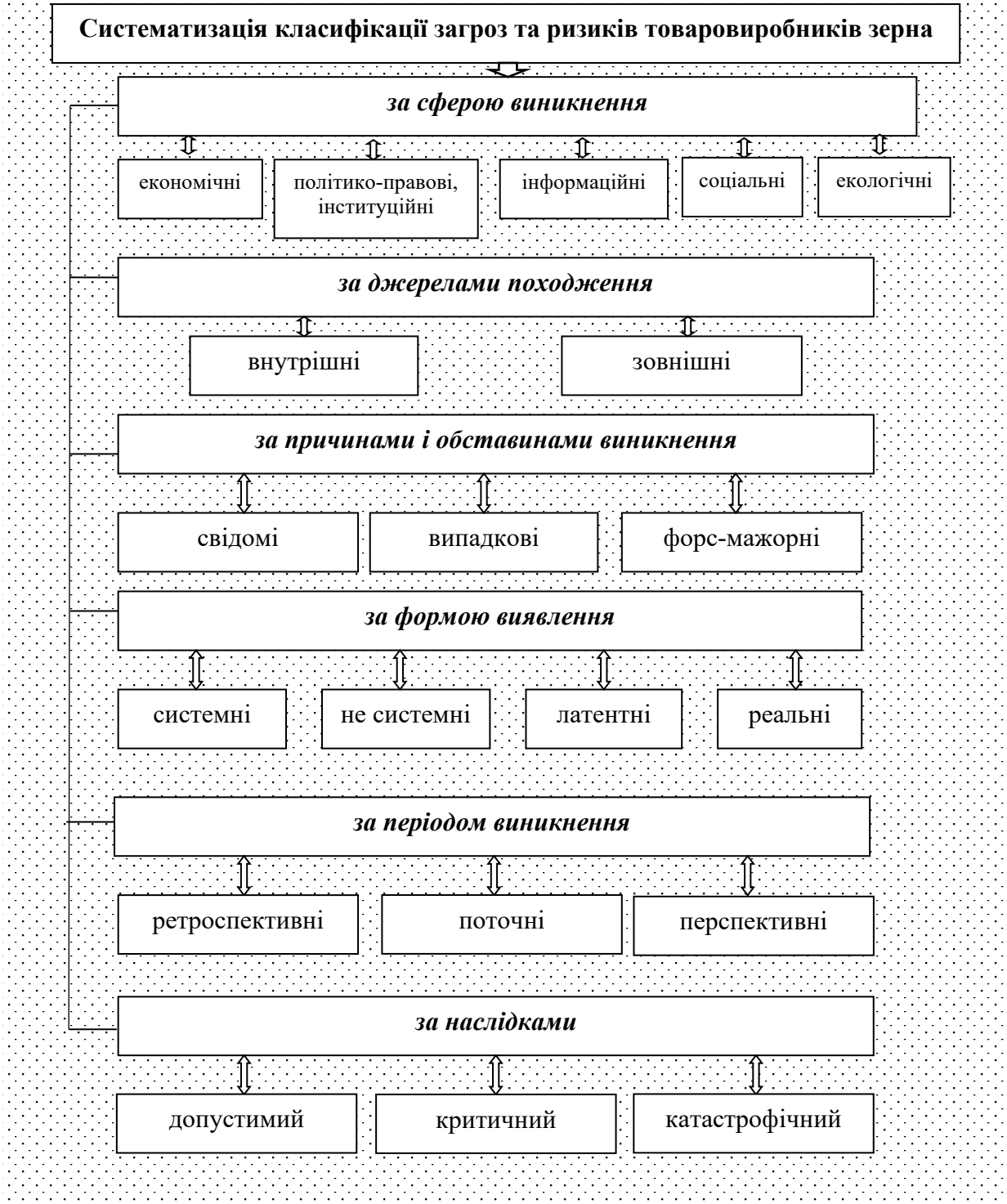

Рис. 1. 5. Систематизація класифікації загроз і ризиків товаровиробників зерна. Згруповано автором [76].

У сфері національних та міждержавних торговельних відносин для кожного учасника важливо визначити пріоритетні напрями та зони ризику їх здійснення, визначивши ризик-інструментарій та алгоритм роботи (рис. 1. 6).

Серед загроз конкурентним перевагам та економічній безпеці вітчизняних підприємств на світовому ринку зерна основними слід вважати

невідповідність якості прийнятим стандартам провідних країн-імпортерів, конкуренція з боку закордонних зернотрейдерів, вплив посередницьких структур, цінові умови світового ринку, валютні коливання, недостатність логістичних можливостей та розвиненої інфраструктури, використання переважно імпортної техніки, сировинна спрямованість експорту. Тому важливо формувати та удосконалювати механізм системи економічної безпеки суб'єктів господарювання в умовах глобалізаційних впливів та посиленої конкуренції.

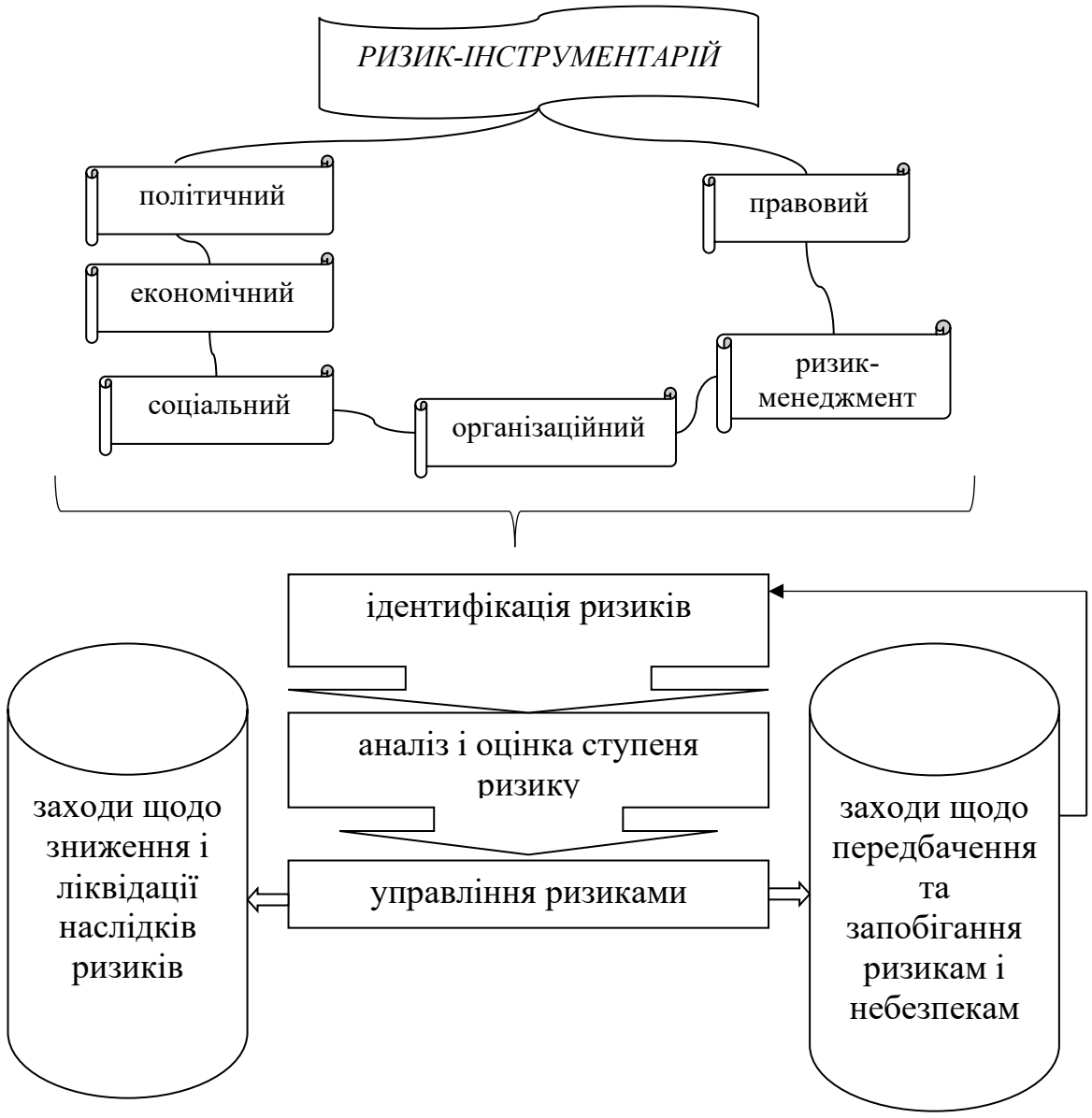

Рис. 1. 6. Інструментарій алгоритму роботи з ризиками. Джерело: сформовано автором.

Система економічної безпеки у зерновій галузі в умовах глобалізації має особливості, пов’язані з специфікою організації та технології виробництва продукції, а також інтересом крупних товаровиробників і закордонних інвесторів до високої дохідності за один виробничий цикл (маркетинговий рік).

Насамперед для зернової галузі необхідно визначити основні пріоритети та стратегічні орієнтири, які мають брати безпосередню участь у:

- диверсифікації та удосконаленні структури використання зернового фонду в системі загроз і ризиків;
- підвищенні якості зерна;
- збільшенні експорту зернопродукції з підвищеною доданою вартістю;
- формуванні потужного фуражного фонду та розвитку вітчизняного тваринництва;
- питаннях екологічної безпеки;
- участі у посиленні енергетичної безпеки шляхом переробки зерна на біопаливо, а їх відходів на паливні брикети тощо;
- розвитку сільських територій, соціальної відповідальності ведення бізнесу, створення робочих місць та повернення трудового потенціалу до села.

Черговим кроком до формування економічної безпеки є визначення детермінантів вразливості зернової галузі у перспективі та в умовах зростання глобалізаційних впливів, що мінімізує можливі ризики зі збереженням конкурентних переваг, а також дасть можливість раціонально оптимізувати і збалансовувати структурне використання зернового фонду. На даному шляху важливо розраховувати економічну доцільність впровадження тих чи інших елементів економічної безпеки та використовувати можливості когнітивного моделювання при визначенні їх пріоритетів у зерновій галузі.

Динаміка нарощування валових зборів зерна та його експорту є не виправданою з позиції імпорту частки продовольчого зерна і насіння, низького

рівня розвитку тваринництва та імпорту його продукції, структурних змін у зерновиробництві в напрямі переважного моновиробництва, зокрема зерна кукурудзи. «Розрахунками сукупної доданої вартості, які передбачають точку відліку, починаючи від виробництва зерна…встановлено, що сукупна додана вартість, створена при виробництві зерна та його переробці на молоко чи м'ясо з урахуванням фактичної структури виробництва продукції тваринництва за категоріями господарств, перевищує сукупну додану вартість, створену при виробництві зерна та його експорті у 2,2 та 2,5 рази для молока чи м'яса відповідно» [77].

З метою сприяння розвитку економічної безпеки товаровиробників зерна, особливо середніх і малих, необхідно посилити участь держави в формуванні і регулюванні на експортному сегменті ринку, сприяти створенню кооперативних об'єднань таких виробників з метою покращення ведення бізнесу, розробляти та впроваджувати програми доступу до кредитних ресурсів, посилити елементи механізму цінового регулювання, сприяти науково-технічному та інформаційному забезпеченню галузі [78].

Пропозиції з економічної безпеки товаровиробників зерна нами були запропоновані до розгляду у розробці «Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства і сільських територій України на 2015-2020 роки». Вважаємо, що дослідження в цьому напрямі дозволять моделювати стратегічні прогнози та визначати пріоритети розвитку зернового господарства, передбачати небезпеки його ефективному функціонуванню в залежності від релевантних чинників соціально-економічної та аграрної політики, продовольчої безпеки, зовнішніх загроз та небезпек [79, с. 69-71].

Таким чином, економічна безпека товаровиробників зерна набуває особливого значення в умовах сучасної тенденційності розвитку ринків та їх інноваційного спрямування. Фактор управління якістю зерна у механізмі забезпечення економічної безпеки товаровиробників посідає ключові позиції та набуває інноваційної складової, проте сприяє забезпеченню заходів щодо переорієнтації сировинного експорту на продуктовий.

З метою ефективної економічної безпеки сільськогосподарським підприємствам необхідно акцентувати зусилля на формуванні управлінських кадрів, підготовку фахівців-економістів, які б могли виважено здійснити оцінку існуючих загроз та небезпек, а також тих, які потенційно можуть виникати в умовах дії чинників, які є загрозливими в умовах інноваційного розвитку як внутрішнього, так і зовнішніх ринків.

1.4. Наукові підходи до визначення пріоритетів економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації

Українське суспільство неминуче крокує шляхом інтеграції економіки та виходу товаровиробників на зовнішні ринки. Вказані тенденції характеризують відкритість національних економік, створення єдиного господарського механізму та вплив глобалізаційних процесів на виробництво і збут товарів. У зв`язку з інтенсифікацією цих процесів актуальності набуває посилення інтересу до формування та розвитку економічної безпеки товаровиробників.

В умовах глобалізації та поглиблення ринкової трансформації національної економіки особливого значення набуває розвиток та удосконалення форм і методів регулювання виробництва, спрямованих на гарантування продовольчої безпеки країни і окремих регіонів, створення умов для нарощування конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції та забезпечення стійкого розвитку вітчизняних товаровиробників [80, с. 14].

Попри значну кількість досліджень, й досі залишаються актуальними та недостатньо розкритими наукові розробки у напрямах інноваційного розвитку зернової галузі, збережені та захисті її конкурентних позицій в умовах аграрних трансформацій і глобалізаційних впливів.

Системоутворюючими ознаками процесів глобалізації виступають, в першу чергу, структурні зміни ринків. Виробництвом та реалізацією зерна займаються великі і середні зернотрейдери, крупнотоварне виробництво

спонукає до розширення мережі великих агрофірм, транснаціональних компаній. Сьогодні одними з найактивніших експортерів зерна є підприємства та компанії із зовнішнім капіталом.

Найбільш дієвим засобом у боротьбі з недосконалою конкуренцією виступає відкритість ринку для вітчизняних і зарубіжних конкурентів [81, с. 54]. Зменшення торговельних бар`єрів при імпортуванні перешкоджає організації прибуткової діяльності товаровиробників зерна. З іншого боку, формування конкурентних переваг може бути за рахунок можливості закупки за кордоном необхідних елементів більш якісних, порівняно з вітчизняними, складових ресурсного потенціалу підприємств (сировина, техніка, технології, комплектуючі тощо). Поряд з цим виникають загрози та небезпеки для підприємств в умовах жорсткої конкуренції та волатильності цін на зерновому ринку. Загрози для товаровиробників зерна криються у зміні характеру та напрямів політичних й економічних процесів, обмеження у забезпечені вичерпною інформацією для організації і планування виробничо-господарської діяльності, незадовільний рівень кваліфікації кадрів тощо, не зважаючи на об`єктивні обставини, пов`язані з кліматичними умовами та максимальною залежністю від них.

Безумовно, сільськогосподарські підприємства не можуть функціонувати в умовах абсолютної небезпеки та стабільності фінансово-господарської діяльності. Втім, врахування ними чинників стабільності протидії загрозам потребує акумуляції усіх можливостей щодо саморегуляції та відтворення. Та як би підприємства не намагались лише внутрішніми заходами убезпечити власну виробничу діяльність, завжди є загроза дії факторів зовнішнього середовища, яка, зокрема, виявляється у можливості перенасичення ринку зерном через обмеження його експорту, зниження поголів`я тварин та особливості у сучасних раціонах годівлі, які призводять до зменшення використання зерна на фуражні цілі, недотримання умов контрактів зернотрейдерами, недосконала організація та незадовільні умови зберігання зерна, втрата його якісних характеристик тощо [82].

Внутрішній, зовнішній та суміжні з ними ринки зерна були і залишаються одними із найважливіших ринків держави. Важливість їх стабільного функціонування особливо посилюється, коли вітчизняна зернова галузь стає одним із вирішальних інструментів не тільки у подоланні кризових явищ в національній економіці, а й стратегічною ланкою участі України у світовій економічній торгівлі.

Торгівля як чинник створення, перетворення і руйнування ринків також може впливати на розвиток аграрних систем. Деякі критичні зауваження щодо відкритої торгівлі пов'язані з потенційно негативними наслідками лібералізації ринку для аграрної системи, такими як розвиток більш великих господарств промислового типу за рахунок дрібних, що супроводжується скороченням виробничих можливостей останніх і їх доходу, а також зростанням конкурентної переваги крупних товаровиробників. Аграрні системи мають складну структуру і не зводяться до протиставлення агропромислового комплексу та фермерського господарства.

Структура торгівлі значно розрізняється за товарами і регіонами і продовжуватиме змінюватися. Зростання доходів, чисельності населення, наростаюча урбанізація в країнах, що розвиваються, сприяють зміні стилю життя і харчових переваг, що, у свою чергу, впливає на структуру міжнародних торговельних потоків і номенклатуру товарів. Крім того, на глобальному рівні розвиток архітектури торгівлі обумовлено появою глобальних виробничо-збутових ланцюгів, ростом внутрішньофірмової торгівлі, розширенням двосторонніх і регіональних торговельних відносин.

Глобалізація ринків демонструє як позитивні, так і негативні наслідки для окремих її учасників. Орієнтація товаровиробників зерна на зовнішні ринки призводить до комерціалізації збуту. Одні з них поступово перетворюються виключно на імпортерів, тоді як інші нарощують експортний потенціал. За даними продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (FAO) розуміння динаміки торгівлі сільськогосподарською продукцією грає ключову роль в усвідомленні потенційних наслідків для продовольчої безпеки.

Відкритість економіки для торгівлі забезпечує наявність більших обсягів продовольства в країнах-імпортерах і сприяє зниженню споживчих цін, проте приховує в собі потенційні ризики. Хоч тенденції волатильності на глобальному рівні проявляються у меншій мірі, ніж на рівні регіональному, ріст залежності від міжнародних ринків може вплинути на економічну безпеку товаровиробників шляхом конкурентних коливань, зокрема скорочення запасів та зростання цін або зростання імпорту та цінові зниження.

За даними продовольчого прогнозу продовольчої і сільськогосподарської організації об'єднаних націй стосовно пшениці зафіксовано більш високий урожай, порівняно із запланованим, як наслідок - високі запаси і висока конкуренція серед експортерів продовжують негативно впливати на ціни [83].

Динаміка українського зернового товаровиробництва в частині його структурного використання демонструє останніми роками нарощування експортного потенціалу. Переважно експортними культурами серед зернових є кукурудза, пшениця, ячмінь (табл. 1. 2).

Дані табл. 1.2. показують, що при кількісному зростанні експорту розмір валютних надходжень за останні три роки зменшився по кукурудзі, гречці, рису, просу, крупах. Причини такої ситуації криються, зокрема, у цінових флуктуаціях як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках зернових культур.

Серед країн-експортерів українського зерна головними є Єгипет (1003 млн дол), Китай (759 млн дол), Саудівська Аравія (557 млн дол), Іспанія (514 млн дол), Південна Корея (387 млн дол), Іран (247 млн дол), Ізраїль (238 млн дол), Туніс (216 млн дол), Нідерланди (202 млн дол), Італія (141 млн дол) Структура зернового експорту представлена такими основними культурами, як кукурудза, пшениця, ячмінь та сорго.

Таблиця 1.2

Експорт зернових культур, Україна

Культури	2013 р.		2014 р.		2015 р.		2016 р.		2017 р.		Відхилення 2017 р. від 2013 р.(+,-)	
	тис т	млн дол США	тис т	млн дол США	тис т	млн дол США	тис т	млн дол США	тис т	млн дол США	тис т	млн дол США
Пшениця	7735,6	1884,7	10543,7	2290,7	13451,8	2238,2	17920,9	2717,5	17312,7	2759,1	9577,1	874,4
Жито	15,8	3,4	58,9	9,3	22,7	3,0	6,1	0,9	25,0	3,9	9,2	0,5
Ячмінь	2336,8	575	41,7	841,9	4629,5	768,5	4801,7	665,9	4855,9	710,6	2519,1	135,6
Овес	2,8	0,7	8,9	1,6	57,8	7,4	41,8	5,7	11,0	1,7	8,2	1
Кукурудза	16710,6	3829,9	17556,6	3350,7	19,1	3002,5	17275,4	2653,2	19393,8	2988,9	2683,2	-841
Рис	5,9	3,4	3,9	2,4	1,6	0,9	1,2	0,6	1,2	0,6	-4,7	-2,8
Гречка	0,5	0,4	1,9	0,9	1,5	0,9	0,5	0,3	0,5	0,3	0	-0,1
Просо	40,2	11,4	44,2	10,2	58,1	11,9	94,5	15,6	72,7	12,6	32,5	1,2
Крупи, крупка та гранули зернових культур	43,8	18,7	29,7	10,8	26,1	7,5	30,0	8,8	27,0	8,2	-16,8	-10,5
Разом	26892	6327,6	28289,5	6518,5	18268,2	6040,8	40172,1	6068,5	41699,8	6485,9	14807,8	158,3

Джерело: розрахунки автора за даними [84].

Як і раніше, головними напрямами зарубіжних поставок зерна залишаються країни Азії, Близького Сходу і Північної Африки, в той час, коли країни ЄС зменшують імпорт зернових з України. Зокрема, Комітет Європейського парламенту з міжнародної торгівлі схвалив компромісний варіант додаткових торгових преференцій для України, що передбачає скорочення річних квот на пшеницю, кукурудзу і ячмінь в таких розмірах: пшениця - 65 тис т (початкова пропозиція - 100 тис т), кукурудза - 625 тис т (650 тис т), ячмінь - 325 тис т (350 тис т).

Важливо зазначити, що логістика експорту зернових культур демонструє переважне використання морського транспорту. Так, за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України транспортне забезпечення складає: 48,2 тис т. (0,14 %) – автомобільний транспорт; 265,3 тис т (0,77 %) – залізничний; 33947,7 тис т (99,09 %) – морські перевезення. Максимальні експортні можливості представлені Южним морським портом, через який було здійснено експорт 9731 тис т., що становить 28,67 % від загального обсягу перевалки (табл. 1.3) [85].

Таблиця 1.3

Експорт зерна через морські порти України, 2016-2017 м. р.

Порти	Обсяг перевалки, тис т	Частка порту в загальному обсязі перевалки, %
Южний	9731	28,67
Миколаїв	7557	22,26
Одеса	7482	22,04
Іллічівськ	4975	14,66
Октябрськ	2146	6,32
Бердянський	1076	3,17
Маріуполь	422	1,24
Херсон	416	1,23
Ізмаїл	78	0,23
Усть-Дунайськ	39	0,01
Рені	23	0,07
Скадовськ	3	0,01
Білгород-Дністровський	0	-
Всього	33948	100

Джерело: [85].

Найбільше за досліджуваний період було експортовано кукурудзи та пшениці – 57,1 та 60,6 відсотків відповідно. Таким чином, практично 34 млн т. (53,2% загального виробництва зернових культур) зернових було експортовано морським транспортом, що свідчить про необхідність подальших кроків з боку як держави, так і бізнесу в напрямі його розвитку та модернізації.

Як свідчать цифри, Україна половину вирощеного зерна продає за рубіж. Однозначної оцінки серед науковців така ситуація не має. Можливість здійснення експортних операцій мають лише крупнотоварні виробники, які концентрують зусилля на заходах з нарощування обсягів виробництва зерна, використання сучасної високопродуктивної сільгосптехніки, розвитку логістики та власної інфраструктури. «Крупний» бізнес демонструє значні власні економічні вигоди та формує переважну долю валютних надходжень до національної казни. Проте існує багато ризиків та небезпек, пов'язаних зі значним укрупненням товаровиробництва. Вузька спеціалізація і часто монокультура, надмірна концентрація посилюють ризики як агробіологічного, так і економічного характеру, що пов'язані з порушенням балансу структури посівів, стану сівозмін, погіршенням екологічної ситуації, зменшенням зайнятості сільського населення [86; 87; 88; 89].

Сільськогосподарська концентрація в її сучасному вигляді, при якій відбувається нарощування земель аграрних структур, переважно агрохолдингів, які спеціалізуються на вирощуванні високорентабельних і монокультур, здебільшого зернової та олійної груп, є незбалансованою. Відбувається негативний, навіть загрозливий вплив на розвиток села в частині його стагнації з боку створення робочих місць та підвищення рівня життя населення [90].

На практиці, одним із напрямів на шляху до економічної безпеки підприємства (в частині фінансової стабільності) є територіальна концентрація зерновиробництва, як основа цього процесу. Проблемні моменти її впровадження нами розглядались вище. Прихильники ж нарощування

земельних ресурсів та їх акумуляції одним товаровиробником і сучасна практика функціонування підприємств з укрупненням зернових галузей свідчать про їх значні переваги в умовах глобалізаційних економічних змін перед малими господарствами. Товарне виробництво зерна найбільш ефективне при наявності значних земельних угідь, що дає можливість найбільш раціонально проводити агротехнологічні заходи, дотримуватись оптимальних сівозмін, можливості поєднувати культури та визначати пріоритети щодо зерновиробництва на перспективу.

У контексті економічної безпеки товаровиробників зерна постає питання ресурсної концентрації, тому що задля її досягнення підприємствам подекуди приходиться йти на позики, формувати логістичну складову ресурсного потенціалу підприємства. За такої необхідності підприємства припускаються централізації у вигляді злиття капіталів з іншими суб`єктами господарювання. При цьому важливо врахувати всі можливі переваги, а також загрози та небезпеки від таких процесів.

Цікавою є практика використання технології N-till, яка може дозволити збільшити урожайність в 2,0 рази. Нову технологію недарма називають «зеленою революцією», адже з її запровадженням спосіб значно покращується якість ґрунтів, що зменшує додаткові витрати товаровиробників. За традиційною технологією вирощування з використання 1 літра пального можна виробити лише 50 кг зерна, то у новий спосіб одного літра пального вистачить на виробництво 120 кг [91].

На нашу думку, усім учасникам зернового ринку, від дрібних товаровиробників та представників крупного агробізнесу, до державних інституцій, необхідно використовувати засоби економічної безпеки, елементи та складові якої дозволять своєчасно встановити та попередити ризики, уникнути негативних впливів як внутрішнього так і зовнішнього середовища. При цьому, важливо виявляти ознаки ризиків, які є спільними для всіх галузей аграрного сектору економіки України, і тих, що притаманні виключно зерновому господарству.

Система економічної безпеки зерновиробників містить складові та ознаки ризиків, які характерні для безпеки підприємств інших галузей, проте для кожного з них вона є набором індивідуальних складових, дієвість яких залежить від чинної законодавчої і нормативної бази, обсягу матеріально-фінансових, інтелектуальних, технологічних, інноваційно-інвестиційних ресурсів. Серед ознак можливих ризиків можна вказати, що більшої гостроти набувають проблеми розвитку сільських територій, які, на нашу думку, безпосередньо пов'язані з діяльністю крупних товаровиробників зерна. Питання полягає у площині необхідності на законодавчому рівні приведення їх діяльності до виконання вимог соціальної складової відповідальності бізнесу.

Соціальна складова сталості виробництва повинна відповідати наступним критеріям: на основі досягнень високої якості виробництва продукції і стану навколишнього середовища, забезпечення активного, здорового способу життя населення; підвищення рівня добробуту сільських жителів, підвищення рівня їх освіти, охорони здоров’я, підвищення рівня зайнятості на селі; облаштування та облагородження сільських територій, розвиток сфери послуг на селі, забезпечення на високому рівні культурно-масової роботи з метою збереження національних традицій та культури нації [92, с. 16].

Розкриттю регіонального потенціалу сільських територій не сприяє також загальносвітова тенденція, поширена серед держав третього світу, здавати родючі землі в оренду іноземним користувачам. Така оренда становить загрозу економічній безпеці і також є однією з ознак ризиків, оскільки неконтрольоване вирощуваня культур за принципом прибуткового пріоритету незворотнім чином виснажують ґрунти [93].

Важливою у регулюванні та розвитку ринку зерна і його учасників в умовах ринкової глобалізації вважаємо розробку адекватного механізму поєднання економічного аспекта з необхідністю соціального відродження

сільських територій, їх екологічного захисту та енергетичної незалежності країни в цілому за рахунок ресурсних можливостей зернової галузі.

Деякі автори пропонують формувати соціоекономічну модель вітчизняного аграрного сектору, складовою якого переважно є зернове господарство. З огляду на досліджувані проблеми, «головною причиною уявлень сучасного суспільства про сутність сільських територій як моногалузевих є твердження про пріоритет аграрної сфери як основного виду діяльності в сільській місцевості, яка має гарантувати продовольчу безпеку держави. Проте інтенсивний розвиток аграрного виробництва, закони ринкової економіки призводять до значного скорочення зайнятості в ньому населення та необхідності розвитку інших сфер діяльності та створення не аграрних робочих місць на селі» [94].

Отже, ефективний розвиток товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації передбачає вплив внутрішніх і зовнішніх чинників, які формують систему загроз та небезпек, в яких функціонують підприємства. Внутрішніми чинниками, зокрема, виступають кадрове, матеріально-технічне та технологічне забезпечення, елементи логістичної інфраструктури, фінансовий стан, ефективність менеджменту, система економічної безпеки.

До зовнішніх факторів слід віднести: природно-кліматичні умови господарювання, податкову, кредитну, митну політику держави, інші заходи регулювання ринку продовольства, інфляцію й коливання валютного курсу, наявність реальних інвестицій і потенціальних інвесторів, заходи обмежування імпорту продовольства, обсяги міжрегіональної торгівлі продовольством, трансформацію форм і відносин власності, наявність конкурентів на відповідному товарному ринку, рівень платоспроможного попиту населення, фінансові втрати внаслідок порушення партнерами контрактних умов, форс-мажорні обставини [95].

Нарощування обсягів виробництва зернових, які демонструє Україна останніми роками, спричинюють низку викликів для внутрішнього ринку, пов`язаних зокрема з:

- перехопленням іншими країнами ініціативи по всьому ланцюгу - від виробництва до продажу зернових, що супроводжується деформацією (через механізми державних субсидій) конкурентного середовища на світовому ринку зерна;

- можливостями дестабілізації внутрішніх основ продовольчої безпеки України, яка дедалі більше залежатиме від мотивів економічної доцільності у виробників та трейдерів (компаній, частка іноземного капіталу в яких постійно збільшується), розширювати поставки на зовнішній ринок та їх можливості впливати на цінову динаміку продовольчих товарів на внутрішньому ринку [96, с. 81];

- усвідомленням необхідності досягнення продовольчого балансу, що потребує перегляду в напрямі збільшення виробництва продукції рибництва, молочного і м'ясного скотарства, вівчарства, плодівництва та садівництва, виноградарства за рахунок оптимізації обсягів зернового господарства.

Глобалізація сучасного аграрного господарства та його товаровиробництво посилюють вимоги та необхідність більш досконалої методології наукових досліджень і практичних заходів. Вихід України на світовий зерновий ринок та завоювання однієї з передових позицій передбачають необхідність неухильного контролю над збереженням провідних позицій з одночасним регулюванням на державному рівні балансу продовольства та його покращення. Тому національним товаровиробникам пропонуються заходи економічної безпеки, яка має бути пріоритетом у їх діяльності з огляду на реальні та потенційні загрози, передусім, негативних наслідків від перенасичення внутрішнього ринку, недосконалої логістики та інфраструктурних можливостей, можливих економічних диверсій з боку конкурентів. Серед них, здійснення постійного моніторингу зовнішнього середовища, оцінка стану та можливостей підприємств з аналогічними умовами господарювання, обрахунок ризиків від дії чинників формування стратегії діяльності [97].

Трансформація світового співтовариства у загальну, всеохоплюючу систему соціально-економічних, фінансових, політичних, техніко-технологічних, культурно-суспільних зв`язків та взаємовідносин зумовлює виникнення нових підходів до економічних основ формування і функціонування ринків продукції. Швидкі темпи розвитку такої трансформації потребують негайної реакції, оскільки зміни світогосподарських зв`язків беззаперечно впливають на розвиток економіки окремої країни. Особливої значимості набувають питання адаптації існуючих економічних положень у формуванні і функціонуванні ринку зерна до умов глобальної інтеграції, оскільки важливість такої стратегічної продукції важко переоцінити. Населення світу постійно зростає, проблеми забезпечення продовольством набувають пріоритетності в умовах нерівномірної структури продуктивних сил та суспільного поділу праці. Тому особливо актуальним є науковий підхід у розв`язанні зазначених проблем в частині дослідження економічних основ формування і функціонування ринку зерна в умовах глобалізації.

Глобалізація світової економіки є складною, багатовимірною і неоднозначною проблемою, тому з приводу визначення її суті існує багато розбіжностей. Учені сходяться на думці, що глобалізація означає не лише новий кількісний вимір міри інтенсивності взаємозв’язків окремих країн та їх економік, а головним чином – нову якість таких зв’язків, коли формується фактично новий, глобальний рівень економічної глобалізації [98].

Вивчаючи питання формування і функціонування ринку зернових та безпосередніх його учасників слід зауважити, що чимало науковців, аграріїв, економістів вивчають його з часів надання Україні статусу країни з ринковою економікою з огляду на інтеграцію країни у світову торговельну систему та вступ до світової організації торгівлі. Однозначно можна стверджувати, що такі кроки змінили основи економіки виробництва зернових. Ключові, базові критерії та показники, звичайно, залишаються незмінними. Однак, вони набули деякої трансформації у зв`язку зі змінами умов функціонування та

збутової політики товаровиробників, з`явилися нові підходи до трактування самого поняття ринку зерна та основ його формування і розвитку.

Кон'юнктуру будь-якого ринку вивчають за допомогою показників, що дозволяють оцінити зміни, які відбуваються на ринку продукції, і визначити тенденції їх розвитку. Такі показники-індикатори є універсальними для ринку будь-якої продукції та їх можна систематизувати залежно від рівня досліджень. У таблиці 1.4 наведено основні показники кон`юнктури ринку.

Таблиця 1.4

Показники кон`юнктури ринку

Параметри кон`юнктури	
Макроекономічні	Мікроекономічні
Валовий внутрішній продукт	Показники виробництва продукції
Валовий національний продукт	Перехідні запаси продукції
Індекси виробництва за галузями	Рівень інвестицій
Стан ринку праці	Обсяги реалізації
Стан капітальних вкладень	Обсяги експорту
Рівень цін та споживчий попит	Обсяги внутрішнього споживання
Внутрішній товарообіг	Обсяг капіталів
Зовнішній товарообіг	Динаміка цін
Грошовий обіг	Показники економічної ефективності виробництва
Обіг капіталів (грошова маса, курси валют, відсоток)	
Динаміка рівня оподаткування	
Динаміка рівня заборгованості	
Рівень інфляції	

Джерело: складено автором на основі [99, с. 136].

Правове забезпечення основ формування та регулювання ринку зерна ґрунтується на Законі України «Про зерно та ринок зерна в Україні», який визначає державну політику щодо розвитку ринку зерна як пріоритетного сектора економіки агропромислового комплексу України і відповідно до ст. 1 п. 23 «ринок зерна - система товарно-грошових відносин, що виникають між його суб'єктами в процесі виробництва, зберігання, торгівлі та використання зерна на засадах вільної конкуренції, вільного вибору напрямів реалізації зерна та визначення цін, а також державного контролю за його якістю та

зберіганням» [100]. Цим законом визначено пріоритетність ринку зерна державою, а також розділом ІІІ визначено напрями державного регулювання ринку зерна.

У відповідності до Закону України «Про захист економічної конкуренції», ринок товару (товарний ринок) – це сфера обороту товару (взаємозамінних товарів), на який протягом певного часу і в межах певної території є попит і пропозиція [101]. В науковій літературі існує безліч підходів до визначення категорії «ринок». Ю. В. Ніколенко дає визначення ринку у вузькому та широкому розумінні і подає поняття ринку як синтетичної категорії, за допомогою якої визначаються різноманітні за змістом і параметрами явища. Історично слово «ринок» характеризувало певне місце, де продавалися та купувалися товари», таким чином ототожнюючи його з загальновживаним поняттям «базар». У широкому розумінні ринок означає певний спосіб організації економічного життя, характерними ознаками якого є: самостійність учасників економічного процесу; комерційний характер їхньої взаємодії; суперництво (конкуренція) господарюючих суб'єктів; формування економічних пропорцій під впливом динаміки цін та конкурентної боротьби; ціни, що складаються на основі попиту та пропозиції [102].

Центральне місце в ринкових відносинах належить ринку як механізму, інституту або інструменту взаємодії економічних суб’єктів за допомогою купівлі-продажу, попиту і пропозиції, конкуренції й ціноутворення [103].

З точки зору механізму координації різноманітної діяльності людей через систему цін описує ринок М. О. Ажнюк. Науковець зазначає, що ринок забезпечує зв'язок між виробництвом і споживанням, пропорційність процесу відтворення, збалансовує попит і пропозицію [104].

А. У. Уразов під ринком розуміє певне економічне середовище, де відбуваються певні економічні дії (купівля, продаж, інвестування, позика тощо), що здійснюються різними економічними особами (домогосподарствами, фірмами, державою тощо) [105].

З огляду на зазначені трактування ринку можемо говорити, що ринок являє собою економічну категорію, яка охоплює три основних складових: попит, пропозицію, конкуренцію, їх взаємозв`язок і взаємозалежність та економічні механізми регулювання.

Досліджувати основи ринку продукції потрібно системно, з огляду на його структуру, чинники впливу та регулювання, а також з врахуванням особливостей комплексного підходу до проблем, пов`язаних з механізмами формування та функціонування.

На нашу думку, О. М. Могильний вдало зазначає, що і ринковий, і державний механізми ефективні тоді, коли кожен виконує свої функції, доповнюючи один одного. Держава має стимулювати, чітко розуміти правила ринкової гри та виконувати свої завдання, а саме: цінова політика, оподаткування, бюджетна підтримка, кредитне забезпечення, митно-тарифне регулювання, сприяння розвитку страхування, гарантії Уряду щодо інвестування зарубіжними установами тощо [106].

Таким чином, існує дві відмінних складових основ ринку: ринковий та державний механізми регулювання. Вважаємо рівнозначно вагомими обидва механізми, оскільки аграрне виробництво, до якого відноситься досліджуване нами зерновиробництво, неможливе без встановлення системи пільг, преференцій, за потреби державного протекціонізму, інтервенцій у стратегічно важливій галузі. Одночасно мають функціонувати вільна торгівля, конкуренція як основа ринкової економіки, яка дає змогу підтримувати достатній рівень якості продукту реалізації.

Ринку зерна притаманні свої особливості. Насамперед, не можна поширювати класичну монетарну теорію попиту та пропозиції на функціонування даного ринку, оскільки в ній попит розглядається виключно

як „платоспроможна потреба”. Але висновки, які робляться для промислових товарів-субститутів, є невірними для ринку зерна, коефіцієнт еластичності якого близький одиниці. Платоспроможний попит для зерна відіграє меншу роль, ніж інші детермінанти попиту, оскільки незалежно від своїх доходів людина не може відмовитися від споживання їжі, замінивши її на інші товари та послуги. Тому ріст ціни на зерно не скорочує його споживання, а призводить до зростання витрат споживачів. З іншого боку, зниження ціни не призводить до збільшення обсягів попиту на зерно, оскільки люди намагаються витрачати гроші, що вивільняються на інші промислові споживчі товари [107].

Свого часу Міністерством аграрної політики та продовольства України разом з Національною академією аграрних наук України було розроблено Програму «Зерно України – 2015», яка визначала шляхи нарощування виробництва зерна, розкрито технологічні, економічні та нормативно-правові засади вирішення зернової проблеми [108]. Програмою було окреслено аграрну політику щодо розвитку ринку зерна, цінової політики, страхування ризиків, систем і механізмів регулювання доходів товаровиробників, експортно-імпортної політики та забезпечення продовольчої безпеки, заходів запобіганню економічній небезпеці товаровиробників з боку зовнішніх та внутрішніх загроз національного ринку. Вирішення завдань, визначених програмою, як показала подальша практика її впровадження, сприяла підвищенню ролі нашої держави в забезпеченні світової продовольчої безпеки та дозволила окреслити напрями діяльності товаровиробників зерна, пошуку ними шляхів забезпечення економічної безпеки в умовах глобалізації та розширенні світогосподарських зв`язків.

Динамічність процесів виходу вітчизняних суб'єктів господарювання на зовнішні ринки була зумовлена великим асортиментом продукції агропромислового комплексу України, зокрема, позицій 1-24 товарної номенклатури зовнішньоекономічної діяльності. За даними Держкомстату України, питома вага експорту продукції цих товарних груп у вартості

загального експорту країни становила майже 10% щорічно. Вагоме місце в експорті продукції агропромислового комплексу належить товарній групі 10 "Зернові культури", частка якої в середньому становила 20%, займаючи в більшості років перше місце серед товарних груп [109].

Вдало, на нашу думку, сформовано погрози та ланцюгову залежність процесів відтворення зернового ринку О. В. Нікішиною (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Вплив зовнішніх загроз на розвиток зернового ринку України

№ п/п	Загрози	Ланцюговий вплив на відтворювальні процеси ринку
1	Неконтрольоване зростання експорту екологічно чистих українських зернових культур	1. Моновиробництво експортноорієнтованих культур 2. Недостатність власної сировинної бази для підприємств переробної промисловості 3. Імпорт сировини (зернових і насіннєвого матеріалу) та готової продукції (макаронні вироби, крупи тощо) 4. Підвищення собівартості переробної продукції, зниження її конкурентоспроможності, посилення імпортозалежності держави
2	Домінування іноземних ТНК серед експортерів українського зерна	1. Посилення цінової залежності аграрного сектору від політики зерноекспортерів, що реалізують інтереси своїх держав 2. Нерівнозначність експортних і світових цін українського зерна 3. Переважаючі інвестиції у розвиток портової інфраструктури, занепад зернопереробного підкомплексу, деградація ґрунтів
3	Неефективність державної підтримки в умовах обмежень СОТ	1. Неефективна діяльність Аграрного фонду на зерновому ринку 2. Невірний вибір пріоритетів у межах фінансування заходів «жовтої скриньки», недостатність фінансування «зелених» програм 3. Непристосованість діючих методологічних засад державного регулювання до принципів СОТ

Джерело: складено автором на основі [110, с. 57].

Основою сучасного ринку зерна є його виробництво в таких обсягах, які б забезпечували продовольчу безпеку держави та економічну безпеку товаровиробників. Особливо важливим це питання постало в умовах глобалізаційних змін та світогосподарських зв`язків нашої країни. Інтеграція у світове господарство, розвиток зовнішньоекономічних відносин та

функціонування в умовах світової організації торгівлі потребують глибокого вивчення проблем функціонування товаровиробників зерна як відкритої системи у зовнішньому середовищі.

У зв`язку з швидкими темпами інтеграційних та глобалізаційних економічних процесів, формування основ функціонування ринку зерна має випереджати темпи виникнення загроз та небезпек, пов`язаних із виходом на зовнішні ринки.

Новими умовами світогосподарських зв`язків та функціонуванням світових ринків продиктована необхідність при формуванні національного ринку зерна виключну увагу приділяти інформаційному та інформаційно-аналітичному забезпеченню економічної безпеки товаровиробників зерна. Вони, в свою чергу, є основою пропозиції при формуванні ринку, а модель функціонування та розвитку виробників безпосередньо визначає соціально-економічний стан на мікро-, мезо- та макрорівнях. Інформаційно-аналітичне забезпечення, неупередженість та достовірність інформації дозволяють уникнути злочинних, протиправних дій, запобігти ризикам зовнішніх і внутрішніх загроз та втрати конкурентних позицій через несвоєчасність інформації, підготувати і провести заходи з метою недопущення можливих негативних впливів.

У посиленні використання необхідних інформаційних, облікових та аналітичних матеріалів доцільним є поглиблене використання переваг роботи спеціалістів з управлінського обліку, які в сфері агроформувань мають брати участь у вирішенні завдань стратегічного і тактичного управління.

Ефективне використання комп’ютерних технологій для ведення управлінського обліку необхідно розглядати як складову частину загальної проблеми вдосконалення процесу управління підприємством та забезпечення його економічної безпеки. Ефективне поєднання обліково-аналітичної інформації та новітніх моделей її обробки та використання в системі управління значно підвищить загальний рівень прийнятих рішень та дасть змогу налагодити виробничі процеси й дозволити функціонувати

сільськогосподарським підприємствам з потужними результатами, що дозволить виходити на нові ринки збуту. Тому для оцінки та застосуванню бізнес-процесів товаровиробникам зерна доцільно використовувати реінженіринг, як процес моделювання діяльності для отримання максимальних прибутків шляхом підвищення якості послуг, мотивації персоналу, зниження затрат завдяки впровадженню інформаційних технологій і повного задоволення запитів користувачів інформації.

Визначальний вплив на формування та функціонування товаровиробників та ринку зерна також має структура й ефективність економічних відносин у зернопродуктовому підкомплексі. Він включає технологію первинної та вторинної переробки, а, на відміну від інших видів сільськогосподарської продукції, зерно має кращі можливості щодо тривалого зберігання та транспортування.

Отже, назріває потреба прискореного розвитку такого організаційно-економічного механізму, за якого сільське господарство, переробні та агросервісні підприємства, торговельні організації на рівні груп господарств та адміністративних районів однаковою мірою були б зацікавленні в об’єднанні зусиль для організації скоординованого агропромислового виробництва, зорієнтованого на ринкові умови і високий загальний кінцевий результат [111].

Основними товаровиробниками зерна є крупні сільськогосподарські підприємства, проте в сучасних умовах їх внутрігосподарська структура постійно змінюється. Виникають і функціонують асоціації, створюються кооперативи, що в свою чергу виявляється поштовхом для розвитку виробничої та соціальної інфраструктури, дії механізмів збереження трудового потенціалу села. Враховуючи вплив трансформаційних змін, такий напрям розвитку є вкрай пріоритетним. Зернопродуктовий підкомплекс дає змогу розвиватися супутнім галузям, задіяним у складуванні, транспортуванні, переробці продукції. Налагоджена співпраця усіх ланок (забезпечення, виробництво, обслуговування), можливість виробництва

підприємствами різних форм власності, сприяння з боку держави, функціонування раціонального ринку зерна можуть підвищити ефективність зернової галузі та зміцнити позиції товаровиробників у напрямі посилення їх економічної безпеки.

Однією з основ функціонування ринку зерна в умовах розширення світогосподарських зв`язків є науково-технічні розробки у напрямі селекції і насінництва, органічного зерновиробництва, біотехнологій з використанням сировинної бази зернових, вдосконалення раціонів годівлі тварин в напрямі оптимізації використання зернової групи з метою сприяння розвитку тваринництва. В цьому напрямі залишається актуальним удосконалення структури кормового зерна за виробничим та регіональним спрямуванням. Пріоритетним напрямом розвитку зернового господарства стає відновлення виробництва на зрошуваних землях та капіталовкладення і державні проекти в цьому напрямі [112].

Узагальнення вищевикладеного дає підстави зробити висновки щодо визначення теоретичних основ формування і функціонування зернового ринку та аналізу розуміння його сутності з огляду на глобалізаційні зміни та світогосподарські зв`язки України та розглядати економічну ьезпеку товаровиробників зерна як стан використання корпоративних ресурсів (капіталу, персоналу, інформації, технології, техніки, обладнання, майнових прав) і підприємницьких можливостей, при якому гарантується ефективне їх використання для стабільного функціонування та динамічного соціального і науково-технічного розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам.

З початком ринкової трансформації аграрного сектору у системі господарських відносин відбулися відчутні структурні зрушення. Значні коливання цін, розходження у кон'юнктурі з розвиненими країнами свідчать про відсутність усталеного ринкового ціноутворення на зернові та ринкових механізмів вирівнювання і регулювання цін. Такі процеси негативно позначаються як на діяльності товаровиробників, визначенні ринкової та

соціальної інфраструктури, так і на формуванні купівельної спроможності населення.

Важливою умовою забезпечення стабільності суб’єктів зернового ринку має стати активне поєднання механізмів державного та ринкового регулювання. Основою формування і функціонування сучасного ринку зерна є його виробництво в таких обсягах, які б забезпечували продовольчу безпеку держави та економічну безпеку товаровиробників. Організаційними напрямами регулювання ринку зерна має бути створення і розвиток його інфраструктури, формування нормативно-правової бази та інформаційно-аналітичного забезпечення.

Висновки до розділу 1

1. Характер динаміки змін економічних зв'язків визначається інтеграцією у світовий економічний простір, що виявляє ознаки впливу міждержавних та державних інституцій на процеси розширеного відтворення і розвитку. Міжнародні економічні відносини сприяють глобалізації, розширенню ринків, появі транснаціональних компаній, що позначається на діяльності товаровиробників. Разом з тим посилюються ризики, небезпечні тенденції та загрози, а отже зростає потреба захисту інтересів стейкхолдерів за допомогою механізмів та інструментів економічної безпеки. Визначено, що процеси, які порушують суспільне відтворення несуть загрози інтересам об’єкта економічної безпеки, формують підгрунтя зовнішнім і внутрішнім ризикам послаблення конкурентоспроможності товаровиробникам, а тому мають досліджуватися глибинно, враховуючи сучасні методи та можливості.

2. Систематизація наукових поглядів та власних узагальнень дали можливість визначити напрями економічної безпеки, її аспекти на основі відповідних економічних теорій: ресурсна, фінансова, соціальна, національна, екологічна. Дослідження існуючих теоретичних підходів до визначення економічної безпеки, що пропонуються на законодавчому рівні, не

розглядають дану категорію в розрізі товаровиробників, а погляди науковців певною мірою різняться, що визначає необхідність концепції економічної безпеки з врахуванням холістичних підходів, галузевих особливостей, пріоритету превентивності та глобалізаційних викликів.

3. Обґрунтовано, що інституціональні трансформації визначають основи регулювання та функціонування усіх рівнів виробничо-збутового ланцюга, що впливає на рівень економічної безпеки товаровиробників зерна, які є учасниками формування як національної, так і світової продовольчої безпеки. Однак існує ряд проблем недосконалої інституціональної інфраструктури, головним модератором якої виступає держава: інститутів власності, нормативно-правове забезпечення та регулювання, митні, фіскальні органи, фінансово-кредитні установи, інститути управління, праці, соціального захисту. Вона має відповідати критеріям стійкості, незалежності, спроможності до саморозвитку, керованості, гнучкості, що сприятиме захисту конкурентних можливостей товаровиробників зерна різних організаційно-правових форм та розмірів та посиленню їх економічної безпеки.

4. На основі визначених та узагальнених характеристик економічної безпеки товаровиробників зерна пропонується комплекс превентивних заходів оперативного реагування на зміни, своєчасності розробки відповідної глобальної стратегії та тактики дій, технологія управління подіями для випередження конкурентів на всіх етапах виробничої, комерційної, наукової діяльності, формування та використання інтелектуального потенціалу, як одного з головних чинників ефективності з метою поліпшення або утримання конкурентних позицій. Такі заходи в умовах глобалізації потребують удосконалення відносини між агентами ринку, що дозволило аргументувати важливість організаційних, комунікативних та соціальних мероприємств, вміле використання яких забезпечить ефективний розвиток товаровиробників зерна. При цьому важливо удосконалювати систему управління організацією підприємств на основі механізмів адаптації до умов інноваційного розвитку та сучасних комунікаційних технологій.

5. Вважаємо, що суттєвими резервами зміцнення економічної безпеки, дієвої системи попередження загрозам та диверсифікації ризиків, досягнення товаровиробниками зерна високої конкурентоспроможності мають бути потужні новітні технології вирощування та переробки сировини, удосконалення господарського механізму державної підтримки дрібного та середнього бізнесу, а також реструктуризація експорту за рахунок підвищення якості зернового збіжжя та продукції з високим ступенем переробки. Пошук інноваційних підходів до пошуку інвестицій має бути пріоритетом для товаровиробників зерна в умовах трансформаційних та глобалізаційних змін в економіці держави.

6. Отже, пропонуємо національним товаровиробникам зерна посилювати заходи економічної безпеки, яка має бути пріоритетом у їх діяльності з огляду на реальні та потенційні загрози, можливі негативні наслідки від перенасичення внутрішнього ринку, недосконалу логістику та використання інфраструктурних можливостей, потенційні загрози економічних диверсій та рейдерства з боку конкурентів. Серед пріоритетних вважаємо здійснення континуумного моніторингу зовнішнього середовища, оцінка стану та можливостей товаровиробників зерна з аналогічними умовами господарювання, обрахунок ризиків від дії негативних чинників формування стратегії діяльності та економічної безпеки.

7. Результати даного розділу відображені у наукових публікаціях автора [21, 22, 25, 41, 56, 63, 68, 76, 82, 97, 112, 145].

РОЗДІЛ 2.
МЕТОДОЛОГІЯ ОЦІНЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТОВАРОВИРОБНИКІВ ЗЕРНА

2.1. Методологія формування економічної безпеки товаровиробників зернової галузі

З розвитком суспільства та збільшенням його споживчих потреб виникає необхідність пошуку нових та адаптації існуючих методів і механізмів управління економічними системами. Глобалізація та трансформативність сучасних економік, розвиток інформатизації економічних процесів, посилення конкурентної боротьби між суб'єктами світогосподарських зв'язків потребує особливих підходів до побудови концепції та методології економічної безпеки, як основи захисту від непередбачуваних ризиків, загроз і небезпек.

Трансформаційні процеси визначаються існуючою економічною системою, її станом та умовами розвитку, а трансформація, як процес передбачає зміни характеристик цієї системи на основі механізмів самоорганізації і зовнішнього впливу [113].

Ключовими відзнаками трансформаційної економіки є прискорення темпів розвитку виробництва суспільних благ за рахунок посилення інформатизації, технологічності, глобалізації та транснаціональної інтеграції. Відбувається, так звана, модернізація суспільно-політичних та економічних систем. Перелічені процеси прямо та опосередковано мають вплив на розвиток національних економік та їх галузеві особливості.

Наші дослідження сфокусовані на підприємствах аграрної галузі України, як основної, що за останні роки демонструє зростаючу динаміку експорту продукції. Зокрема, переважну частину валютних надходжень України забезпечує галузь зерновиробництва. Тому, для подальшого збереження існуючого потенціалу та його раціонального використання необхідно деталізувати проблемні ділянки та будувати бізнес

товаровиробників зерна на основі обов'язкового використання методик оцінки економічної безпеки.

Концептуальні аспекти та методологію комплексного аналізу економічної безпеки у контексті торгівлі зерном вивчали О. С. Власюк [114], О. В. Воропаєва, П. І. Гайдуцький, І. В. Дергалюк [115], В. Й. Єрфан, П. Т. Саблук, О. С. Дем`яненко, М. В. Кондратьєва, В. І. Ткачук [116]. Проте, важливі аспекти методології системного аналізу економічної безпеки товаровиробників зерна потребують поглибленого дослідження і розвитку.

Методологія нашого дослідження спрямована на пошук правил, принципів, вчень про економічну безпеку товаровиробників зерна, методологію системного аналізу її рівня, удосконалення і конструювання. Зерновиробництво є специфічною галуззю, яка має особливості як виробничого, так і економічного характеру. Як показує історія розвитку суспільства, кліматичні умови відігравали одну з визначальних ролей у його формуванні і розвитку. Адже мінливість погодних умов зумовлює корегувати як короткотермінові, так і стратегічні плани розвитку того чи іншого явища або процесу. От і у сфері зерновиробництва, як ключової галузі сільського господарства України, природно-кліматичний чинник обов`язково потрібно включати у моделі визначення економічної безпеки товаровиробників зерна. Ми не випадково розпочали виклад основного матеріалу дослідження з зазначеної проблеми, адже питання економічної безпеки та методологія її досліджень зфокусовані, в основному, на вивченні окремих складових та їх поєднанні, без врахування особливостей функціонування сільського господарства. Крім того, аграрна сфера концентрує виробництво на використанні такого важливого засобу, як земля, що також значною мірою має визначальний вплив на напрями методик оцінки економічної безпеки аграрних підприємств.

Методологія оцінки рівня і розвитку економічної безпеки в галузі зерновиробництва ґрунтується на комплексності і системності її побудови. Вона передбачає вибір оціночних критеріїв і показників, що можуть бути

синерговані у побудову інтегральних методик оцінки. Однак, порогові значення мають проходити відбір серед існуючих і можливих сценаріїв розвитку подій з врахуванням можливих умов невизначеності, ризику і загроз. Тобто, методологія економічної безпеки передбачає адаптивність до галузевих особливостей, умов функціонування та ступеня інтеграційних впливів. Відкритість національної економіки вимагає особливих підходів до побудови системи оцінки ризиків та впливу факторів на економічну безпеку.

Зернова галузь має історію розвитку, яка сягає у глибоку давнину, а теорії дослідження її специфіки тривають і досі. Так, загальновідомо, що концентрація зернового виробництва позитивно впливає на його прибутковість. Дослідження діяльності українських товаровиробників показали, що переважна більшість прибуткових в структурі виробництва продукції мають значну зернову частку. Однак залежність галузі від цінових коливань на світовому ринку зерна значним чином впливає на рівень доходів представників як крупного, так і малого бізнесу. Пріоритетна орієнтація зернової галузі, як сировинної в напрямі експортних пропозицій, протягом останніх років сприяє погіршенню структурної побудови виробництва сільськогосподарської продукції та не забезпечує розвиток переробних галузей у напрямі збільшення частки продукції переробки зерна з високою доданою вартістю.

Вплив трансформаційності національної економіки у зерновій галузі найбільше виявляється у якості перенасичення внутрішнього ринку та можливостями реалізації продукції на експорт. Ми виходимо з того, що виробництво зернових культур на одну особу у 2017 році становило 1485 кг, з вироблених 63,9 млн т зерна 32,3 млн т реалізовано за рубіж. В динаміці зазначені показники зростають. Обсяги виробництва на одну особу овочів склали 224 кг, плодів 46 кг, м'яса 55 кг за наявності середньої чисельності населення 42 млн осіб [50]. Показник середньодушової кількості зерна обрахований на все наявне населення, тоді як обсяг фактичного споживання рахується у продуктах переробки зерна - хлібі і хлібобулочних виробах. Крім

того, розрахунок обсягу виробництва на душу населення є досить узагальненим показником, який не враховує структуру споживачів за їх категоріями, серед яких певна частка припадає на ті верстви населення, яке з тих чи інших причин не споживає безпосередньо або опосередковано продукцію зерновиробництва. З позицій методики оцінки економічної безпеки потрібно це враховувати і вибудовувати раціональну структуру виробництва та використання зернового фонду.

Окремою складовою методологічного підходу досліджуваної галузі є соціальна складова в контексті діяльності товаровиробників зерна з огляду на збереження і розвиток сільських територій. Методика формування оцінки економічної безпеки має грунтуватись на соціально-економічних функціях товаровиробників (рис. 2.1).

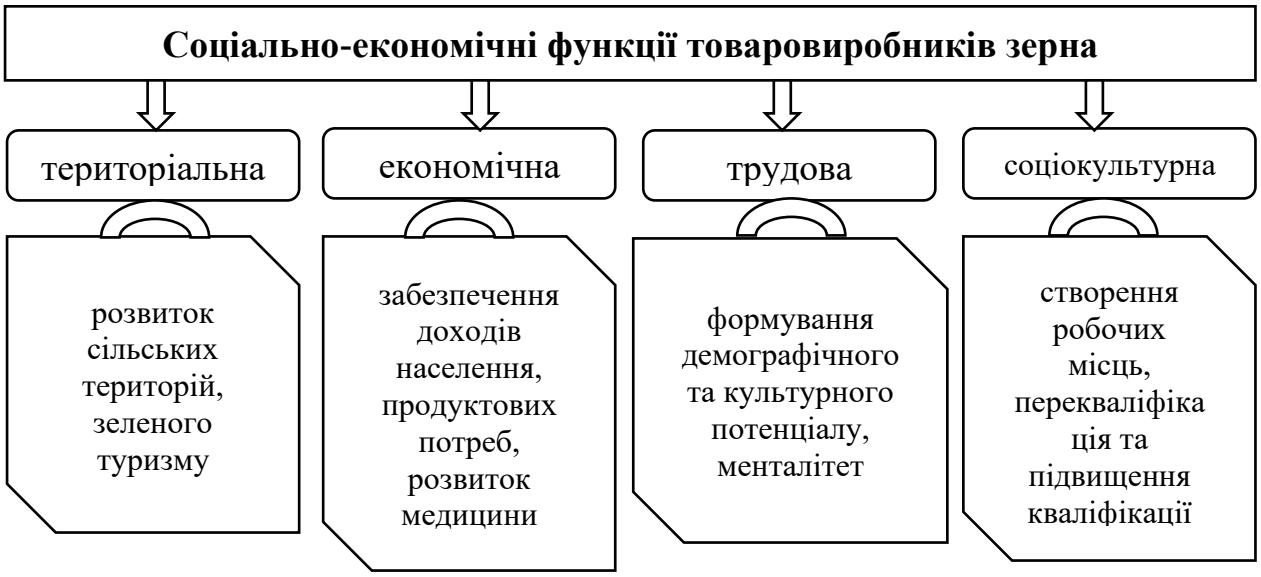

Рис. 2.1. Соціально-економічні функції товаровиробників зерна.

Джерело: розробка автора, адаптована за даними [116].

Виходячи з наших міркувань, пропонуємо включати до системи індикаторів оцінки економічної безпеки демографічні показники та рівень інфраструктурного забезпечення, які визначають на рівні сільських територій, що знаходяться у володінні товаровиробників зерна. Проявом небезпеки занепаду таких територій є міграція сільського населення, особливо молоді, що негативно впливає на загальний стан демографічної та продовольчої безпеки України.

Методологія оцінки економічної безпеки зернової галузі та окремих її товаровиробників передбачає поєднання технології вибору та аналізу показників з врахуванням оцінки ризиків і загроз. Необхідним є детальний аналіз моніторингових даних щодо цінової ситуації, маркетингових змін, пропозицій наукових розробок в галузі насінництва та селекції, технологій обробітку ґрунту та внесення добрив, використання засобів захисту рослин та готової продукції, раціональної структури сівозмін тощо.

При побудові методологічної платформи оцінки економічної безпеки важливим елементом у зерновій галузі є застосування заходів упередження можливим загрозам та небезпекам, які в умовах трансформаційної економіки набувають динамічного характеру та потребують постійного моніторингу і коригування.

З метою визначення методології оцінки ризиків та їх зниження у сфері експортного потенціалу України необхідно оцінити адекватність розвитку всієї національної економіки. Важливою є оцінка продовольчих балансів, динаміки експортно-імпортних операцій, обсягів внутрішнього валового продукту, споживчих можливостей [117].

Важливо здійснювати адекватну оцінку потреб зовнішніх ринків у зерні з огляду на те, що Україна має переважно сировинну спрямованість експорту зерна без отримання додаткової вартості за рахунок реалізації готової продукції переробки. Валютні надходження акумулюються у крупнотоварного виробника, здебільшого це холдингові структури та зернотрейдери, які зацікавлені у швидкому обороті товару та прибутковості діяльності. Відсутність участі таких суб'єктів господарювання у формуванні соціальної ефективності, як характеристики трансформаційних процесів, може становити загрозу формуванню реальних державних пріоритетів, серед яких підвищення рівня життя населення, якість людського капіталу та інші показники, що відображають ступінь добробуту людей і упереджують можливості соціальних «вибухів». Спад рівня життя, міграційні процеси, депопуляція є головними чинниками системної трансформації. Облік

просторового аспекту соціально-економічних явищ, моніторинг процесу трансформації в сучасних умовах можуть сприяти стійкому розвитку суспільства, оптимізації його територіальної організації. Головними особливостями здійснення структурних перетворень в Україні є на сьогодні стихійні і неврегульовані трансформаційні процеси, оскільки переливання капіталу та інвестицій у високорентабельні, соціально орієнтовані сфери не відбувається. Нині проблеми реструктуризації вирішуються не стільки шляхом структурної перебудови галузей, скільки реструктуризацією підприємств, в першу чергу в промисловості та сільському господарстві. Акцент зміщується на суб'єкти господарювання, які керуються можливостями одержання прибутку, а не постулатами реформування [118].

Отже, для побудови ефективної системи економічної безпеки у сфері зернового господарства необхідно враховувати особливості методології її оцінки з врахуванням вимог сучасних трансформаційних змін як в економіці України, так і країн-імпортерів зернової продукції з метою захисту власних інтересів громадян та забезпечення поступального розвитку національної економіки [119].

Товаровиробники, які функціонують в умовах ринкової конкуренції та боротьби за споживача продукції, поставлені, в силу дії різних чинників, в умови можливої небезпеки, ризиків та загроз здійснення ефективної діяльності. Зокрема, в таких умовах знаходяться товаровиробники зернової продукції, однієї зі стратегічно важливих з точки зору як продовольчої безпеки, так і безпеки усієї національної економіки.

При цьому, найбільш загрозливою тенденцією для національного зернового сектору є системне розбалансування організації суб'єктів українського зернового виробництва та ослаблення внутрішніх зв`язків. У перспективі це загрожує погіршенням умов функціонування національного АПК, підпорядкуванням національних виробників зерна поза національних інтересів, а також суттєвим послабленням матеріально-ресурсного забезпечення внутрішньої продовольчої безпеки [115, с. 76].

Комплексного вивчення потребує зазначена проблема в зв`язку з дією таких, на перший погляд, різносторонніх чинників, як умови ринку та природно-кліматичні характеристики, які завжди відігравали чи не визначальну роль у діяльності зерновиробників. Сільське господарство взагалі, та зернова галузь зокрема, завжди були і залишаються ризикованими через дію так званих екзогенних факторів (зовнішніх) та ендогенних (внутрішніх), що необхідно враховувати при пошуку та обґрунтуванні методики оцінки рівня економічної безпеки функціонування та розвитку товаровиробників зерна.

Актуальність питань економічної безпеки зумовила значний інтерес до вивчення даної економічної категорії, та спонукала пошук методик її оцінки на різних рівнях, від підприємства до держави. Наукові основи формування та аналізу економічної безпеки досліджували О. В. Ареф`єва, А. В. Баженова, О. М. Бандурка, О. І. Барановський, Т. Г. Васильців, В. І. Волошин, Н. В. Гришко, В. М. Геєць, Н. С. Іванова, Т. Г. Ковальчук, О. В. Мороз, С. В. Мочерний, В. І. Мунтіян, Г. А. Пастернак-Таранушенко, Н. Й. Реверчук, О. І. Черняк, В. Т. Шлемко та інші.

Зокрема, О. В. Ареф`єва, вивчаючи економічну безпеку підприємств, пропонує у її складі виділяти фінансову, інтелектуальну, техніко-технологічну, політико-правову, ресурсну, екологічну, соціальну, інформаційну, силову, безпеку праці. Особливий акцент науковець робить на дослідженні фінансової безпеки, як складової економічної [120].

Вагомий внесок у дослідженні теоретичних основ економічної безпеки здійснив В. І. Волошин, який, узагальнивши зміст поняття такого виду безпеки на прикладі малих та середніх підприємств, характеризує його як стан системи регулювання та рівень розвитку підприємництва, за якого буде гарантовано захист окремих суб`єктів підприємницької діяльності та підприємництва загалом від зовнішніх та внутрішніх загроз [121].

Еволюції поняття «економічна безпека» висвітлено у працях Т. Г. Васильціва, який у ретроспективному варіанті показав місце економічної

безпеки підприємництва на різних етапах його виникнення та детально охарактеризував мету кожного з етапів. Цікавим є виклад теоретико-методологічних основ дослідження економічної безпеки підприємництва, зокрема запропоновані індикатори для її характеристики та аналізу в умовах відкритої економіки. Крім того автор аргументовано пропонує стратегію та механізми зміцнення економічної безпеки підприємництва в Україні з виділенням ключових пріоритетів [122].

В колективній монографії О. В. Мороза, Н. П. Карачіної, А. А. Шиян здійснено аналіз та узагальнення науково-теоретичних і методологічних аспектів визначення економічної безпеки сучасного підприємства. Виявлено ретроспективний та сучасний спектри основних проблем забезпечення економічної безпеки підприємств. Досліджено існуючі методики оцінювання економічної безпеки підприємств, обґрунтовано концептуальні положення, детермінанти та критерії її забезпечення [123].

Привертає увагу виклад методик оцінки економічної безпеки у методичних рекомендаціях щодо оцінки рівня економічної безпеки України за редакцією академіка НАН України С. І. Пирожкова, у якій запропоновано загальні принципи оцінки, показники, методика визначення їх порогових значень [124].

У сучасних умовах процес успішного функціонування та економічного розвитку вітчизняних підприємств багато в чому залежить від рівня забезпечення їх економічної безпеки. Рівень економічної безпеки підприємства зумовлюється тим, наскільки ефективно його керівництво і фахівці здатні уникнути можливих загроз та ліквідувати шкідливі наслідки впливу окремих негативних складових зовнішнього і внутрішнього середовища [125, с. 26].

Поєднання різних підходів до методології оцінки рівня економічної безпеки товаровиробників зерна дають можливість стверджувати про необхідність системного підходу. Важливим є поєднання методик дії

ринкових законів та елементів державного регулювання безпеки підприємств при виробництві та збуті зерна.

Багато наукових розробок присвячені розробці алгоритмів визначення економічної безпеки як підприємств, так і підприємництва.

Цілком погоджуємось з науковцями, які стверджують, що практично всі методи визначення економічної безпеки мають суттєві недоліки. Вони не дозволяють оцінити ефективність функціонування усіх сфер діяльності підприємства, зокрема, поза увагою залишається оцінка соціальної та екологічної стійкості, що є особливо важливими в аграрному секторі. Крім того, використання статистичних методів та математичного моделювання потребує точної інформації про результати впливу усієї сукупності факторів, що впливають на діяльність підприємства. Практично неможливо кількісно оцінити вплив усіх, навіть найвагоміших факторів [126].

У зерновій сфері пропонується аналіз економічної безпеки зерновиробників здійснювати за схемою [115]:

1) оцінка і аналіз основних світових тенденцій у зерновому секторі (світові структурні зрушення у моделі споживання зернових, прорахунки у стратегічному розвитку національних зернових секторів);

2) оцінка стану та заходів щодо забезпечення економічної безпеки зернового сектору України (порівняльна динаміка цін на зернові, фінансової та організаційної підтримки з боку держави різних категорій товаровиробників зерна).

Запропонований алгоритм вважаємо необхідним доповнити такими складовими елементами, які посилять системність та комплексність проведеного моніторингу стану економічної безпеки товаровиробників зерна: стан ресурсно-технічного, фінансового, інформаційного забезпечення, рівень інноваційного розвитку, екологізація виробництва та впровадження досягнень науково-технічного прогресу.

Крім того, особливе значення має організаційно-управлінський механізм та робота з кадрами, оскільки від них багато в чому залежить глибина

інформаційної складової зерновиробництва та її захист від несанкціонованого використання або витоку. Тому дієвим з позицій економічної безпеки є застосування елементів методики аудиту, який передбачає перевірку облікової інформації, а також аналіз та оцінку функціонування підприємства в умовах конкурентної боротьби.

Зазначимо, що розвиток підприємства визначають не лише прогресивні та сучасні методи, а, так би мовити, інноваційні напрями відродження та поєднання давно розроблених та ефективних методик. Зокрема у сфері товаровиробництва зерна потрібно використовувати досвід агротехнологій, які передбачають чітку систему землеробства, зрошення, сівозмін, використання біологічних чинників боротьби з хворобами та шкідниками.

Усі вищезазначені складові економічної безпеки товаровиробників зерна мають передбачати та ідентифікувати реальні і потенційні загрози функціонуванню підприємства, а також враховувати вразливість зерновиробництва з позицій природно-кліматичних впливів та дії суб`єктивних чинників (як показує практика, саме вони подекуди відіграють чи не основну роль у кризових сценаріях розвитку подій).

Формування системи економічної безпеки та створення її суб'єктів залежать від розмірів підприємства та його можливостей. Як правило, підприємства малого бізнесу користуються послугами зовнішніх спеціалізованих приватних підприємств (консалтингових, охоронних, детективних тощо). Підприємства середнього бізнесу можуть користуватися комбінованою системою економічної безпеки, спираючись на можливості і ресурси власних підрозділів безпеки та в міру необхідності залучаючи потенціал зовнішніх організацій. Великим підприємствам доцільно створювати повноцінну систему економічної безпеки з власною службою та потужними ресурсами [127, с. 43].

Дослідження методології оцінки рівня економічної безпеки проводяться з огляду на її функціональні складові, тип підприємства, сильні і

слабкі їх сторони з метою уникнення ризиків, небезпек та загроз діяльності. Усі складові економічної безпеки являють собою ресурсну складову, яку можна розглядати з позицій комплексного підходу. Отже у поєднанні такого дослідження ресурсної складової економічної безпеки підприємства з системним підходом бачимо одну з можливостей вивчення методології аналізу її рівня.

Вивчення теоретичних підходів до створення концепцій економічної безпеки підприємств дає можливість побачити методики її оцінювання на загальнонаціональному, регіональному й галузевому рівнях. Щодо рівня підприємств, то на сьогодні ще не вироблено єдиного методологічного підходу. У науковій літературі пропонуються напрями формування та розвитку економічної безпеки сільськогосподарських підприємств з урахуванням деяких особливостей їх діяльності.

Досліджень у сфері економічної безпеки товаровиробників зерна вкрай недостатньо. Враховуючи той факт, що останні мають у структурі своєї товарної продукції не лише зернову групу, це дозволяє формувати їх економічну безпеку з врахуванням дії комплексу чинників. Зокрема, при оцінці впливу глобалізації ринку зерна на пріоритети та економічну безпеку товаровиробників необхідно враховувати структурне використання зернового фонду (продовольче, фуражне, насіння, біопаливо) в системі загроз, що дозволить вчасно та ефективно реагувати на зміни кон`юнктури ринку та мінімізувати ризики.

Економічна наука розробила, а господарська практика випробувала загальну методологію оцінки рівня економічної безпеки підприємства [128]. Існують методи оцінки рівня економічної безпеки підприємства, які дозволяють оцінити кількісні і якісні параметри кожного елемента окремих складових економічної безпеки.

В економічній літературі відомі декілька методологічних підходів до кількісної оцінки рівня економічної безпеки підприємства. В індикаторному підході оцінка економічної безпеки встановлюється за результатами

порівняння фактичних показників діяльності підприємства з індикаторами. Відповідно до ресурсно-функціонального підходу оцінка рівня економічної безпеки підприємства здійснюється на основі оцінки стану використання корпоративних ресурсів за спеціальними критеріями. Аналіз ресурснофункціонального підходу до оцінки рівня економічної безпеки підприємства дозволяє стверджувати, що багато з його положень синонімічні підходам до оцінки ефективності використання ресурсів. Тому оцінка рівня економічної безпеки за допомогою сукупного критерію схильна до значного впливу суб’єктивної думки експертів.

Підхід до оцінки рівня економічної безпеки, що відображає принципи й умови программно-цільового управління і розвитку, при якому використовується декілька рівнів інтеграції показників і кластерний та багатомірний аналізи, відрізняється високим ступенем складності, що утрудняє його використання в практичній діяльності підприємств [129].

Щодо якісної оцінки, то вона передбачає, насамперед визначення показників оцінки рівня економічної безпеки. Напрям пошуку необхідно спрямувати на соціально-економічний аспект розвитку підприємства, його інтерфейсну, інтелектуальну, інформаційну, правову складові, а також якість самої продукції, що виробляється. З огляду на специфіку товаровиробництва зерна перераховані складові мають визначальну роль у їх поєднанні, оскільки перебільшити значення зерна як стратегічного ресурсу для забезпечення продовольчої безпеки неможливо [130].

Загальна методологія оцінки рівня економічної безпеки передбачає його визначення на основі розрахунку сукупного критерію через оцінку показників, які обчислюються шляхом порівняння можливої величини шкоди підприємству та ефективності заходів щодо запобігання цій шкоді. Сукупний критерій економічної безпеки будь-якого суб'єкта господарювання (КЕБ) можна розрахувати, користуючись формулою [131, с. 528]:

$$КЕБ = \sum_{i=1}^{n} k_i \times d_i \qquad (2.1),$$

де k_i — величина окремого критерію за і-ю функціональною складовою;

d_i — питома вага значущості *і*-ї функціональної складової;

n — кількість функціональних складових економічної безпеки підприємства.

Оцінка рівня економічної безпеки здійснюється через порівнювання розрахункових значень КЕБ із реальними величинами цього показника для підприємства (організації), що аналізується, а також, (коли це можливо) за аналогічними суб'єктами господарювання відповідних галузей економіки (конкурентами).

Методологія формування економічної безпеки, що грунтується на залученні фахівців та відповідної аналітичної інформації базується на експертних оцінках, систематизаці, дослідженні економічних процесів в розрізі прийняття підприємствами управлінських рішень, як стратегічного, так і тактичного характеру в ситуаціях можливого конфліктного розвитку [132].

Економічна безпека товаровиробників передбачає оцінку економічної ефективності. Пропонуємо оцінювати стан ключових індикаторів та визначати їх критичний рівень з метою виконання упереджувальних дій з уникнення небезпек. Так, доцільним є визначення запасу фінансової міцності, мінімальної врожайності, ціни.

Запас фінансової міцності - *(англ. –financial safety margin)* - один з показників фінансового стану підприємства, тобто того, наскільки підприємство фінансово стійке. Зазвичай використовуються два способи визначення. При першому розрахунок представляє різницю між фактичним (запланованим) обсягом реалізації і точкою беззбитковості, тобто абсолютний запас міцності показує на скільки грн або тонн (шт, л, куб.м і т.д.) можна скоротити реалізацію продукції, не несучи при цьому збитків. Формули розрахунку показника в абсолютному вираженні має вигляд:

$$D = N - N_{кр}, \qquad (2.2)$$

$$D = Q - Q_{кр}, \qquad (2.3)$$

$$D = q - q_{min,} \quad (2.4),$$

де: N і $N_{кр}$ - відповідно фактичний і критичний обсяги реалізації продукції у вартісному вираженні (грн);

Q і $Q_{кр}$ - відповідно фактичний і критичний обсяги реалізації продукції в натуральному вираженні (т, шт., л, куб.м і т. д.);

q і q_{min} - відповідно фактична і критична (мінімальна) врожайність культур (ц / га).

Мінімальну (критичну) врожайність (q_{min}) можна визначити за формулою:

$$q_{min} = \frac{FC}{p - AVC}, \text{ ц/га} \quad (2.5),$$

де: FC - умовно-постійні витрати в розрахунку на 1 га, грн;

p - ціна реалізації продукції, грн / ц.

AVC - змінні витрати в розрахунку на 1 ц продукції, грн;

Розрахунок критичного обсягу виручки (реалізації) продукції, при якому прибуток від продажів продукції дорівнює сумі витрат на її виробництво, може бути розраховане за виразом:

$$N_{кр} = \frac{FC}{1 - \frac{AVC}{p}} \quad (2.6).$$

Відносний показник запасу фінансової міцності розраховується як процентне відношення абсолютного запасу міцності до фактичного (запланованого) обсягу:

$$D = \frac{Q - Q_{кр}}{Q} 100, \ \% \quad (2.7)$$

$$D = \frac{N - N_{кр}}{N} 100, \ \% \quad (2.8)$$

$$D = \frac{q - q_{min}}{q} 100,\% \quad (2.9).$$

Подекуди виникає необхідність виявляти розмір мінімальної (критичної) ціни реалізації продукції за кожним видом. Для цього використовують вираз:

$$p_{min} = \frac{TC}{Q} = AFC + AVC \quad (2.10),$$

де: AFC - питомі умовно-постійні витрати (грн / шт.);

AVC - питомі змінні витрати (грн / шт.);

Q - обсяг реалізованої продукції (шт.).

Моделлю, яка відрізняється від інших, в основі якої сталі чинники впливу на загрози для підприємства, є ринкова система господарювання, за якої в основу забезпечення економічної безпеки закладаються ідеї структурної, функціональної варіативності як методу забезпечення конкурентоспроможності у просторі фінансового, трудового, товарного та іншого ринкового хаосу [114, с.14].

Сучасні умови господарювання створюють чимало перешкод для розробки ефективної системи економічної безпеки для товаровиробників зерна. Так, експортоорієтованість галузі здебільшого ускладнює інформаційний захист та посилює вплив зовнішніх важелів, таких як митні правила, логістична недосконаліть, інфраструктура здійснення експортних операцій. Ще досить неврегульовані питання сертифікації якості зерна, умови та правила дій Гарантійного фонду, біржової торгівлі, доставки супровідних документів, страхування ризиків.

На методологію оцінки рівня економічної безпеки товаровиробників зерна визначальний вплив мають природно-кліматичні умови, тому волатильності цін не уникнути, що безпосередньо впливає на валовий дохід товаровиробників і як наслідок – стан їхньої економічної безпеки. Функціонування аграрних підприємств значно ускладнюється із початком весняно-польових робіт, які потребують значних коштів, оскільки починають проявлятися кризові явища між: недостатнім кредитуванням та високими відсотками за кредитами; необхідним ресурсним потенціалом та можливостями його залучення; нестачею власного капіталу та зростаючою заборгованістю; механізмами управління підприємством та його організаційно-правовою формою тощо [133].

Усі експерти в один голос стверджують, що ситуація з експортом зернових та цінами на них залежать від світових тенденцій. Здебільшого

країни-виробники зерна мають однакові кліматичні впливи на валові збори, що у неврожайні роки призводить до зростання цін, а у більш сприятливі спостерігається чітка динаміка спаду цін. Це загальновідомий закон дії ринкових умов господарювання, про які ми згадували вище. В таких умовах роль держави, як гаранта продовольчої безпеки та економічної ситуації в країні зростає і полягає у закупівлі зерна Аграрним фондом і Державною продовольчо-зерновою корпорацією з метою проведення інтервенційних операцій для підтримання цін на зерно та продукти його переробки на внутрішньому ринку держави.

Велику загрозу економічній безпеці товаровиробників зерна представляє експансія зернового ринку. Багато транснаціональних компаній, що працюють на цьому ринку, мають достатні фінансові та інвестиційні ресурси, тому уберегти вітчизняного товаровиробника є пріоритетним завданням держави, для чого необхідно проводити роботу в напрямі вдосконалення законодавчої та нормативно-правової бази та вдосконалювати методику оцінки економічної безпеки як на рівні товаровиробників зерна, так і регіональної та національної безпеки.

Дещо інша методологія оцінки рівня економічної безпеки дрібних товаровиробників зерна. Методи її оцінки різняться з методами товаровиробників-експортерів. Проте спільною є цінова ситуація на зернові, від якої невеликі товаровиробники залежать в більшій мірі, ніж крупні компанії та зернотрейдери. Від цінових коливань страждає, в першу чергу, дрібний товаровиробник, який подекуди немає відповідних можливостей для зберігання збіжжя на тривалий строк, щоб дочекатись покращення цінової ситуації на ринку. Серед основних хвилюючих питань, що стоять перед товаровиробниками зерна - високі відсоткові ставки по кредитах (20-22% проти європейських 4-5%) та недостатня дотаційна підтримка держави аграрного сектору країни. Початком позитивних змін може стати заплановане підвищення закупівельних цін на зерно на 7-8%, а також застосування Міністерством аграрної політики та продовольства України заходів щодо

зниження вартості логістичних витрат, що також може призвести до зростання цін на зерно для товаровиробників на 10-12% [134]. Проте, «цінова ситуація, що сьогодні склалася на ринку зернових та олійних культур, загрожує сільськогосподарським товаровиробникам значними збитками. На внутрішньому ринку рівень цін на пшеницю в липні 2013/2014 МР був на 15–20% нижчим порівняно з аналогічним періодом минулого року. У серпні цей розрив збільшився до 26–27%... Цьогорічні високі показники урожайності культур нівелюють зниження закупівельних цін. Але …разом зі зростанням урожайності у 2012/2013 МР зросли й витрати на виробництво продукції через подорожчання ресурсів…Таким чином, високий врожай продукції сільського господарства – це гордість для держави, прибутки для багатьох учасників ринку, але не для сільськогосподарських товаровиробників, які найбільше причетні до цього досягнення і водночас є найбільш незахищеними в умовах українського ринку» [135].

Виходячи з того, що оцінка рівня економічної безпеки підприємства являє собою процедуру визначення ступеня його захищеності від можливості настання та впливу несприятливих тенденцій у його діяльності, формування висновку про силу впливу на функціональні процеси зовнішніх і внутрішніх негативних факторів, та ступінь спроможності підприємства до подолання наслідків потенційних і безпосередніх небезпек та загроз можемо сказати, що ланцюг таких дій включатиме для товаровиробників зерна наступні ланки:

- визначення критеріїв і показників оцінки рівня економічної безпеки та факторів впливу на її складові;
- формування інформаційної бази, зокрема даних управлінського обліку;
- інформаційно-аналітичний моніторинг стану та динаміки розвитку ресурсного потенціалу;
- комплексна оцінка складових рівня економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах глобалізації ринку.

При цьому одним з головних принципів ефективної економічної безпеки підприємства є попередження кризовим явищам, адже здійснюючи планування і оперативний ситуаційний моніторинг, товаровиробники зерна можуть вчасно і адекватно реагувати на загрози та формувати ефективну господарську діяльність.

Деякі автори пропонують оцінку рівня економічної безпеки підприємства проводити, враховуючи бальну та експертну оцінки. Так, в залежності від специфіки діяльності суб'єкта господарювання, структурні елементи економічної безпеки доцільно ранжувати для забезпечення відповідного її рівня. Оцінка рівня економічної безпеки потребує визначення пріоритетних складових, що слугуватимуть інформаційним підґрунтям виявлення проблем у господарській діяльності підприємства [136].

Цікавою є методика отримання інтегральної оцінки економічної безпеки сільськогосподарських підприємств на основі методу ентропії. Оцінку стійкості підприємства пропонується проводити за індикаторами економічної безпеки. Визначається також інтегральний показник економічної безпеки. При цьому досить широко застосовується статистичні методи досліджень [137].

Для отримання достатньої інформації про стан та тенденції розвитку внутрішнього та зовнішнього середовищ у процесі обґрунтування та прийняття стратегічних рішень, спрямованих на досягнення та підтримку економічної безпеки сільськогосподарських підприємств, необхідна системна методика діагностики економічної безпеки даних підприємства, яка повинна складатися з таких основних розділів: оцінка тенденцій розвитку підприємства; оцінка можливостей підприємства протидіяти загрозам; оцінка причин появи загроз із боку факторів внутрішнього середовища; систематичний аналіз стану та тенденцій розвитку зовнішнього середовища [138].

Не оминути при розгляді методів оцінки рівня економічної безпеки товаровиробників зерна врахування екологічної складової, оскільки для них земля є основним фактором виробництва і екологічний стан навколишнього

середовища безпосередньо впливає на результати діяльності та якість отриманої продукції.

Стабільність та захищеність є передумовою безпеки і основа конкурентоспроможності та стійкості розвитку. Оскільки підприємство, як самостійний суб`єкт господарювання є складною економічною системою, механізм її захисту від загроз, небезпек та ризиків, а також оцінка економічної безпеки мають бути системними та комплексними [139].

Діяльність товаровиробників зерна має ризикований характер, тому роль їх економічної безпеки набуває більшої актуальності, оскільки умови сьогодення та розвиток нових світогосподарських зв`язків посилюють загрозливі та небезпечні фактори впливу. Методологічні підходи до забезпечення економічної безпеки повинні враховувати особливості, притаманні зерновиробництву та уточнюватись у відповідності до них.

В основу методології рівня оцінки економічної безпеки товаровиробників зерна має бути покладено дотримання чітких принципів її організації та вибір таких методик, які б змогли найбільш повно охопити усі вразливі сторони ведення зерновиробництва і зумовили завчасне запобігання кризовим явищам. Вважаємо однією з найбільш ефективних систему комплексного послідовного моніторингу оцінки рівня економічної безпеки, яка дозволяє використати найбільш дієві її елементи та змоделювати засоби захисту від дії загрозливих або негативних чинників впливу.

Важливою, з огляду на сучасну енергетичну ситуацію та її перспективи для України, є оцінка рівня економічної безпеки в контексті енергетичного потенціалу біомаси при виробництві зернових культур (солома, стебла, початки кукурудзи для виробництва твердого палива, насіння кукурудзи для біопалива). Вивчення потребує баланс виробництва зернових з метою запобігання небезпеки екологічних та економічних ризиків.

Загрозою економічній безпеці у зерновій галузі є волатильність цін як на внутрішньому, так і зовнішніх ринках, обумовлена здебільшого впливом кон'юнктури зернового ринку. Визначним індикатором економічної безпеки в

зазначеному напрямі є світове виробництво і реалізація зернових культур, структурне використання зернового фонду світовими виробниками зерна.

Формуючим чинником економічної безпеки є інфраструктурне забезпечення зернового ринку та його виробників. Розвиток річкового транспорту, будівництво потужних елеваторів має бути пріоритетом держави, тоді як сьогодні ці проблеми вирішують окремі холдингові компанії. Проблеми інфраструктури та розвитку логістичних можливостей малих товаровиробників взагалі залишаються поза увагою і становлять загрозу їх ефективній діяльності.

Удосконалення потребує й управлінська сфера діяльності учасників зернового ринку. Підбір кваліфікованих кадрів, навчання та підвищення кваліфікації персоналу, високий рівень адаптивності та гнучкості у керуванні, професіоналізм та здатність до самовдосконалення й самореалізації також визначають економічну безпеку.

Обліково-аналітичне, інформаційне забезпечення, інновації у розвитку інформаційних технологій як складові забезпечення економічної безпеки також потребують вивчення та впровадження.

Трансформаційні зміни національної економіки неупинно впливають на розвиток зернової галузі та визначають напрями і підходи до економічної безпеки її суб'єктів. Лише комплексний підхід та системність на основі науково-обґрунтованої методології дозволять уникати можливих загроз ефективному, раціональному та збалансованому розвитку зернового господарства України.

Останні роки українське зерновиробництво посідає основну позицію серед інших галузей, забезпечуючи більше 60 млн т зерна в рік [50]. Природно-кліматичні умови та особливий інтерес до галузі з боку держави і товаровиробників сприяють розвитку галузі, забезпеченню продовольчої безпеки в частині зернового сегменту, надходженням від експорту зерна, можливостям у напрямі виробництва біопалива.

Пропонуємо розглядати здобутки зерновиробництва у більш ширшій площині з огляду на питання економічної безпеки, оскільки існують певні детермінанти (природно-кліматичні умови, зміна структури виробництва сільськогосподарської продукції в інших країнах, квоти, митно-тарифні та цінові коливання, не розвинена інфраструктура та недостатність логістичних потужностей), які у короткій та тривалій перспективі можуть обмежувати ефективність, створювати загрозливі ситуації та мати прояв у конкретних видах небезпек, невиправданих ризиках, що призведе до виникнення загрозливих ситуацій. Методологія формування економічної безпеки зернової галузі передбачає комплексну оцінку рівня ринкової діяльності суб’єктів ринку в умовах глобалізаційних змін.

Наші наукові дослідження передбачали вивчення діяльності товаровиробників зерна, пов'язані із заходами на упередження негативним явищам, що є ключовим елементом пошуку моделі комплексної оцінки складових рівня економічної безпеки. Також вважаємо особливо важливим, в сучасних умовах розвитку національної економіки розширення ринків збуту та їх диверсифікації розглядати в контексті глобалізації ринкової економіки та впливу факторів зовнішнього середовища на стабільне, прибуткове і раціональне ведення зернового господарства. Крім того, модель економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації (рис. 2. 2.) об'єктивно має включати елемент соціальної складової ведення сучасного бізнесу, що в аграрній сфері визначається ефективним розвитком сільських територій не лише за рахунок розширення сфери зеленого туризму, а й реального покращення життя селян, створення великої кількості робочих місць за рахунок вдосконалення структурного використання зернового фонду, а також раціонального, науково обґрунтованого виробництва усіх видів сільськогосподарської продукції.

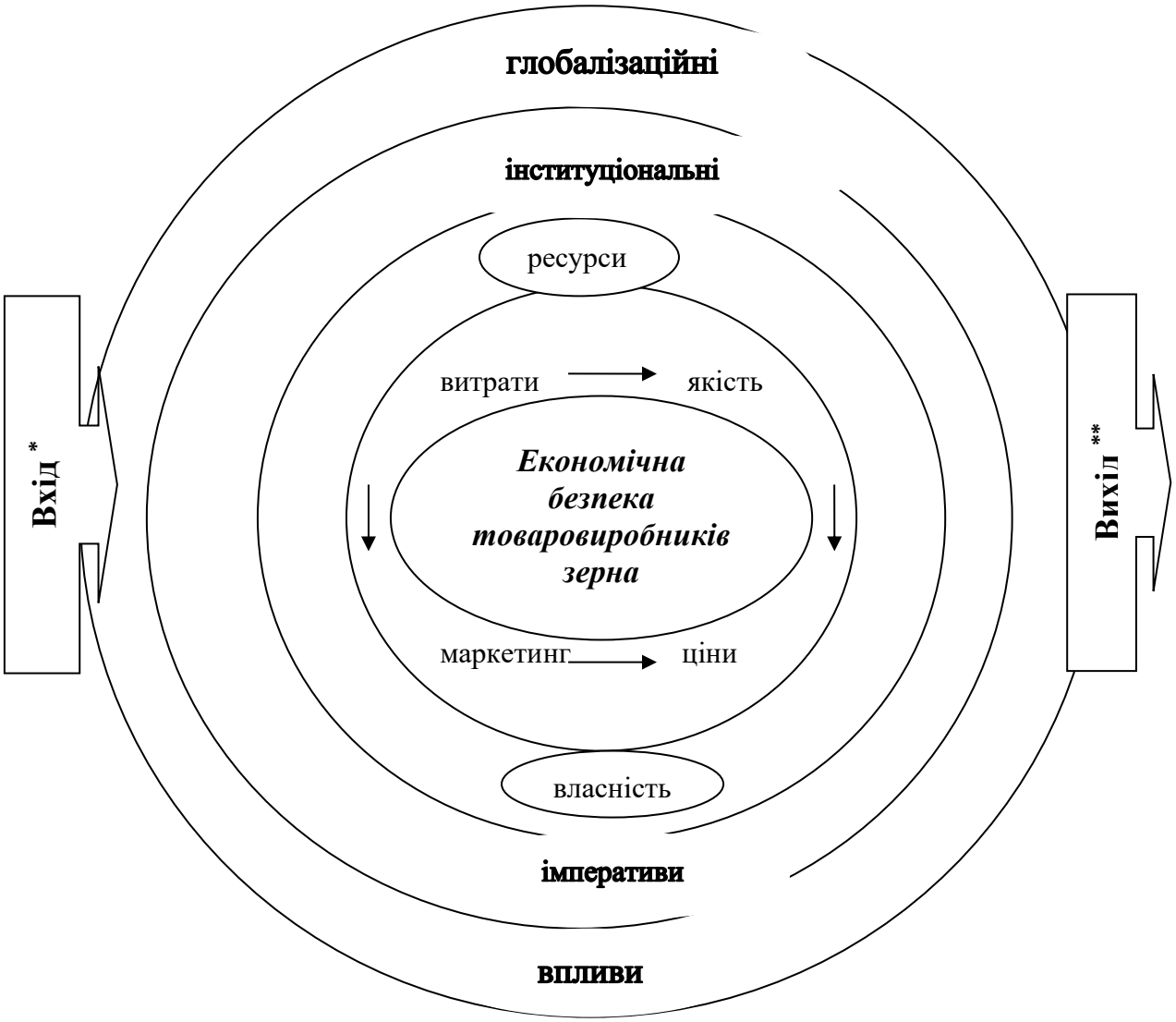

* - ризики;
- небезпеки;
- загрози;
- невизначеність.

** - адаптивність;
- гнучкість;
- мобільність;
- страхування ризиків;
- розвиток;
- соціальна відповідальність.

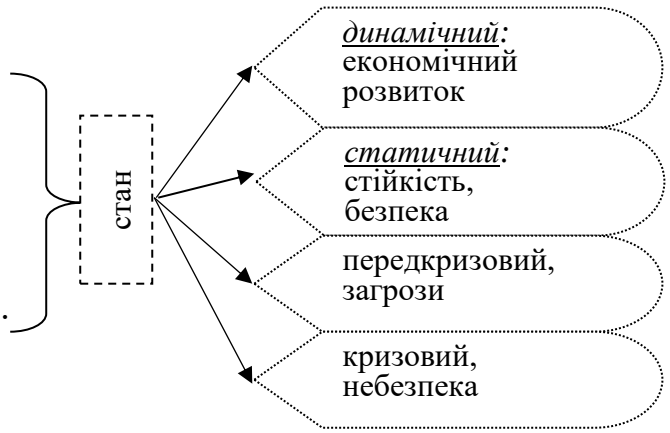

Рис. 2. 2. Модель економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації (розробка автора).

За визначенням економічна безпека – це стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання. Складовими економічної безпеки є: виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова безпеки [15].

Ключові ознаки економічної безпеки товаровиробників зерна збігаються з вищевикладеними характеристиками, однак, потрібно враховувати індивідуальні умови функціонування, взаємозв'язків, конкурентоспроможності, можливостей упередження та захисту від внутрішніх та зовнішніх економічних небезпек і ризиків. Саме у комплексній оцінці полягає головна перевага дослідження стану і можливостей розвитку економічної безпеки.

Зокрема, у зерновій галузі необхідно враховувати особливості організаційної структури, розмірів господарств, їх виробничого та ресурсного потенціалу. Методологія досліджень передбачає використання методів наукових досліджень та елементів когнітивного моделювання. Використання їх у взаємодії та взаємодоповненні дозволить досягнути результативності в оцінці й визначенні пріоритетних напрямів економічної безпеки.

Комплексна оцінка складових рівня економічної безпеки ринкової діяльності товаровиробників зерна передбачає моніторинг показників за усіма функціональними складовими. У працях багатьох науковців досить ґрунтовно викладено такий підхід. На нашу думку, для зернової галузі його необхідно доповнити елементом системності та комплексності в плані стратегічних орієнтирів та пріоритетності розвитку й можливостей виникнення загроз. Ідентифікація загроз та, як відмічено вище, превентивність щодо їх упередження – ключ до успіху.

Визначення стратегічних орієнтирів рівня економічної безпеки на рівні країни передбачає використання мультиплікативної форми інтегрального

індексу з процедурою нормування індикаторів та порогових значень, обґрунтування вагових коефіцієнтів [140].

Показники-індикатори у діяльності товаровиробників зерна розраховуються за даними статистичної звітності, їх визначення та використання не викликає проблем, тоді як ідентифікація індикаторів у сферах виявлення та оцінки загроз виявляється більш складним завданням. Крім того, до уваги необхідно брати комплекс системних перешкод, зокрема, галузеву незбалансованість сільського господарства, діяльність на зерновому ринку великих товаровиробників, що опосередковано призводить до занепаду сільських територій, а переважна монокультурність виробництва без розвитку інших галузей, до загрозливої небезпеки незбалансованого раціону харчування людей.

В Україні затверджені Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Рекомендації розроблені з метою визначення рівня економічної безпеки України як однієї з основних складових національної безпеки держави і визначають перелік основних індикаторів стану економічної безпеки України, їхні порогові значення, а також алгоритм розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки. Методичні рекомендації мають інформаційний, рекомендаційний, роз'яснювальний характер та не є обов'язковими. Методика, що запропонована, базується на комплексному аналізі індикаторів економічної безпеки з виявленням потенційно можливих загроз економічній безпеці в Україні і застосовуються Мінекономрозвитку для інтегральної оцінки рівня економічної безпеки України в цілому по економіці та за окремими сферами діяльності. Індикаторами економічної безпеки для товаровиробників зерна є коефіцієнт покриття експортом імпорту, індекс умов торгівлі (ціновий), виробництво зерна на одну особу на рік (тон), рівень запасів зернових культур на кінець періоду, відсотків до споживання. У методичних рекомендаціях наводяться значення індикаторів для нормування, вагові коефіцієнти для розрахунку

субіндексів економічної безпеки та інтегрального показника економічної безпеки [15].

Оцінюючи рівень економічної безпеки окремих товаровиробників зерна, не достатньо лише використовувати індикатори та порівнювати їх з пороговими (нормативними) значеннями. Статичність даних у вищезгаданих рекомендаціях не дає підстав для висновку про їх ефективність при оцінці рівня економічної безпеки, оскільки велика кількість факторів впливає на можливість змін нормативних показників, у зв'язку з чим підприємцям важко оцінити реальний стан та визначити загрози та ризики, а тим більше їх попередити, що, на нашу думку, є пріоритетом економічної безпеки.

Пріоритетом та перспективним напрямом аграрної сфери України має бути розвиток органічного виробництва сільськогосподарської продукції, включаючи зерно, що, в свою чергу, позначиться на обсягах його виробництва і буде потребувати особливої уваги до питань методики оцінки економічної безпеки як товаровиробників, так і ринку зерна.

Глобалізаційні можливості торгівлі сьогодні відкривають для товаровиробників України широкий спектр можливостей експортного потенціалу. Реалізація усе більшої кількості зерна за кордон є пріоритетом державної політики аграрної сфери. Однак, необхідно особливу увагу концентрувати на економічній безпеці національного товаровиробника, особливо дрібних господарствах, оскільки саме вони є ключовими роботодавцями на селі. Розвиток регіонів та їх економічна безпека має передбачати урахування соціально-економічного потенціалу розвитку сільських територій. Надприбутки від реалізації зерна крупних агрохолдингів та транснаціональних корпорацій ставлять у небезпеку аграрний потенціал держави через подальшу, невиправдану й науково необґрунтовану, з нашої точки зору, стратегію необмеженого нарощування виробництва зерна.

Система комплексної оцінки економічної безпеки товаровиробників зерна та їх міжнародних економічних відносин включає удосконалення фінансових механізмів сприяння веденню бізнесу. Великотоварні

підприємства, що мають експортні можливості та отримують валютні надходження в умовах курсових валютних коливань, функціонують стабільно з прибутком. Закупівля насіння, техніки чи комплектуючих за кордоном для них не становить проблем, тоді як середньо та дрібнотоварні виробники, які доходи отримують у національній валюті, опинилися у скрутному, а здебільшого у кризовому становищі. Це вже є системною кризою, прояви якої спостерігаються у протестах аграріїв щодо оподаткування ПДВ, що саме по собі потребує окремих досліджень і науково-економічних обґрунтувань. Таким чином, фінансова складова економічної безпеки є однією з визначальних при формуванні пріоритетів економічної безпеки товаровиробників зерна.

Серед найуспішніших галузей аграрного сектору економіки України останніми роками, за показниками зростання валових зборів та обсягу експорту, як нами вже було раніше зазначено, вважається зернова. Обсяги споживання зерна на душу населення значно перевищують норми, а превалювання в структурі виробників крупнотоварних холдингових компаній, які є експортерами зерна, дає підстави для висновків про необхідність формування та розвитку економічної безпеки, елементами якої є захист від існуючих та потенційних ризиків та загроз.

За наявних можливостей для ведення аграрного бізнесу проектом Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року передбачено, що «аграрний сектор України, базовою складовою якого є сільське господарство, формує продовольчу та у визначених межах економічну, екологічну та енергетичну безпеки, забезпечує розвиток технологічно пов’язаних галузей національної економіки та створює соціально-економічні умови сільського розвитку» [142]. У зазначеному документі визначено, що проблемні ситуації в аграрній сфері призводять до виникнення ряду викликів, зокрема неналежні інституційні та економічні умови інтеграції малих форм господарювання в організований аграрний ринок, необхідність цілісної національної політики довгострокового

закріплення на міжнародних ринках, недостатній рівень експорту продукції з високою доданою вартістю, які, на нашу думку, стосуються товаровиробників зерна.

В контексті сучасних викликів економічній нестабільності важливо формувати методологію оцінки загроз і ризиків у сфері виробництва і реалізації зернових культур, як елемента економічної безпеки, під кутом зору впливу розвитку галузі на фінансову, соціальну та екологічну складові економічних систем.

Екологічні проблеми світового масштабу давно турбують суспільство. Реалії національного інтересу до питань забруднення навколишнього середовища демонструють певною мірою дистанціонування. Проблема полягає не лише у байдужості або необізнаності населення, але й у невідповідності економічних, соціальних, політичних та інших умов, що сприяли б розвитку самозацікавленості суспільства та держави у їх вирішенні.

Значна частка екологічних дисбалансів викликана життєдіяльністю людини, зокрема невиправдано надмірним споживанням природних ресурсів, забрудненням навколишнього середовища шкідливими викидами промислових підприємств, виснажливими технологіями у веденні сільського господарства тощо. При вирішенні окреслених проблем виникають питання в економічній площині, пов’язані з захистом від небезпек та загроз. Тому дослідження економічної безпеки сучасних підприємств може сприяти зростанню захищеності у сфері екології, забезпечивши можливість здійснення превентивних заходів.

З погляду національної безпеки екологічна безпека розуміється законодавством [143] як стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Якщо це визначення екстраполювати на сільське господарство, то екологічну безпеку можна розуміти як стан об'єктів агросфери, за якого вони, а також їх продукція, не є

джерелом загроз безпеки населення та не чинять негативний вплив на навколишнє природне середовище [144, с. 7].

Економічна та екологічна безпеки взаємопов'язані, оскільки система фінансування формується за рахунок Державного та місцевих бюджетів, екологічних фондів, власних коштів товаровиробників, інвестиційних ресурсів, інших позабюджетних коштів. За рахунок підвищення купівельної спроможності населення держава може забезпечувати зростання попиту на екологічно чисті продукти, впровадження енергозберігаючих технологій, а також технологій з утилізації відходів або можливістю їх переробки та повторного використання.

Україна, як аграрна держава з потенціалом виробництва та експорту сільськогосподарської продукції значно втрачає через практично сировинний напрям розвитку. Так, протягом 2018 року зовнішньоторговельний обіг продукції агропромислового комплексу досягнув 15 млрд. дол, з яких експорт складає 11,5 млрд. дол або близько 40% загального експорту країни. Серед товарів, що найбільше експортуються переважають сировина і напівфабрикати первинної переробки (їх доля в сукупному експорті переважає 50%) [50].

З позиції аграрного підприємства загрози виникають у форматі різного їх типу та можливостей, особливо з позиції розміру та розміщення. Так, виникають проблеми обмеженого доступу малих та середніх суб'єктів господарювання до логістичної та транспортної інфраструктур, вчасних розрахунків та повернення податку на додану вартість, ємкостей зі зберігання сировини та можливістю її післязбиральної обробки (сушіння, калібрування та ін.). Стейкхолдеровий підхід до формування оцінки загроз та ризиків безпеки виробництва і збуту українських сировинних ресурсів породжує загрозливу ситуацію з точки зору економічної безпеки, яка, в свою чергу, екстраполюється на проблеми, пов'язані з екологічною сферою. Таким чином, виникає замкнене коло з ефектом синергії, що призводить до загрозливих ситуацій для країни в цілому.

Питання, пов’язані з екологією, є частиною розділу Угоди про асоціацію "Торгівля і питання, пов’язані з торгівлею". З кожним роком зростатиме інтерес до українських товарів з позиції їх відповідності екологічним вимогам. Створення потужних інституціональних структур, моніторингових інституцій з дотримання вимог еколого-економічної безпеки країни та суб’єктів її господарювання наразі є одними з найактуальніших. Це оздоровить структуру економіки з екологічної позиції та створить умови для подальшої стабілізації ключових її індикаторів.

Зміцнення економічної безпеки сприятиме підвищенню екологічної безпеки. Для цього важливо вдосконалювати систему індикаторів і їх порогових значень в сфері аграрного виробництва. Особливу увагу слід приділити сфері зовнішньої торгівлі, яка формує товарну пропозицію України, яка на сьогодні не є збалансованою і науково обґрунтованою [145].

Розвиток зернового господарства, переважний стан якого формують крупнотоварні виробники, відбувається на засадах першочерговості попиту і грошового ефекту. Такий підхід не має бути в основі маркетингової сфери сільського господарства, якій притаманні специфічні особливості, що повинні визначати структурні характеристики необхідності вирощуваного продукту.

Глобалізація сучасної економіки та експортні можливості окремих товаровиробників зерна негативним чином впливають на загальний розвиток сільських територій. Основна причина такого висновку полягає в неврегульованості механізмів державного впливу на раціональне використання земель сільськогосподарського призначення, обґрунтування їх концентрації у одного товаровиробника, екологічні навантаження, демографічну безпеку, пакети соціальної відповідальності бізнесу на підконтрольним йому територіях тощо [146].

Методологія оцінки ризиків учасників національного зернового ринку має включати елемент впливу рейтингу глобальної конкурентоспроможності та доцільності застосування корпоративної відповідальності бізнесу [147]. Це дасть можливість попереджувати негативні тенденції у виробництві зернових

окремими товаровиробниками, які вкрай чутливі до цінової волатильності як на вирощене зерно, так і на формування ресурсного потенціалу для закладки майбутнього врожаю (пальне, добрива, техніка, логістичні та інфраструктурні можливості). Отже, концептуальну схему методології оцінки загроз та ризиків безпеки виробництва і збуту необхідно будувати з позиції стейкхолдерової оцінки та менеджменту зацікавлених осіб.

2. 2. Інформаційно-аналітичне забезпечення функціонування системи економічної безпеки товаровиробників зерна

Умови сьогодення диктують вимоги щодо оперативного опрацювання інформації, яка потужними масивами надходить від усіх ланок виробничої системи. Такі обсяги різнорідної інформації мають бути опрацьовані системою управління та доведені до керівників структурних підрозділів у вигляді ефективних управлінських рішень. Головною умовою при цьому є оперативність у збиранні інформації та якість її обробки для забезпечення користувачів.

Дослідженням питань методології та практичного досвіду створення та діяльності обліково-аналітичної інформаційної системи підприємства, зокрема сільськогосподарського, присвячені праці таких науковців як І. О. Белебехи, Ф. Ф. Бутинця, Б. Й. Валуєва, О. Д. Гудзинського, З. П. Гуцайлюк, К. Друрі, Й. С. Завадського, Г. Г. Кірейцева, В. Г. Ліника, П.Т. Саблука, В. В. Сопка, Т. Чебан та інших. Водночас слід відмітити необхідність подальшого вивчення досліджуваної проблематики, що дасть змогу підвищити ефективність прийняття управлінських рішень. Узагальнюючи досвід науковців та практиків з питань функціонування та удосконалення обліково-аналітичної інформаційної системи підприємства та адаптації її можливостей до специфіки діяльності сільськогосподарських формувань, ми визначили, що для сільськогосподарського підприємства, як організаційно-економічного об’єкта управління, в умовах сучасної економіки інформація має важливе

значення, оскільки його діяльність ґрунтується на вивченні конкретної ситуації, що складається на ринку товарів, праці, фондів, капіталу.

З. Гуцайлюк у своїй праці зазначає, що „...не сам ринок, а лише бажання перейти до нього поставило якісно нові завдання перед усіма управлінськими службами господарюючих суб'єктів" [148, с. 45].

У сьогоднішніх економічних умовах господарювання, безумовно, інформації належить ключова ланка в ланцюжку досягнення ефективного ведення бізнесу. Маючи необхідну інформацію, суб'єкт господарювання здатний реалізовувати свій потенціал з метою успішної діяльності, забезпечення прибутковістю і виконання соціального боргу перед своїми працівниками і державою. Також дуже важливо захищати наявну інформацію від несанкціонованого доступу і використання на шкоду підприємству. З цією метою створюються відповідні системи безпеки, в тому числі економічна, яка протистоїть витоку інформації, попередженню загрозам і небезпекам ведення бізнесу, а також страхування ризиків.

Процес управління підприємством, як відомо, складається із комплексу взаємопов'язаних елементів. Ґрунтуючись на методології системності, такими взаємопов'язаними та взаємозалежними елементами є система менеджменту як суб'єкт управління, безпосередньо процес виробництва, як об'єкт управління. Саме у якості зв'язуючої ланки між цими системами виступає обліково-аналітична, яка збирає, здійснює систематизацію і групування, аналіз інформації та тенденцій розвитку явищ і процесів.

Діяльність господарюючого суб'єкта відбувається у складному макро- та мікросередовищі, яке постійно змінюється і, в свою чергу, впливає на сам господарський суб'єкт, визначаючи стан економічної безпеки товаровиробників.

Основним критерієм ефективності та раціональної роботи управлінських кадрів є їх здатність задовольняти потреби управління виробничо-господарською інформацією. Власне здатність систематизувати

організацію збору і агрегування даних великою мірою забезпечує управлінський (внутрішньогосподарський) облік. Дані обліку, зокрема і управлінського, слугують одним із основних джерел інформації для оцінки стану економічної безпеки підприємства, галузі, власне, і країни в цілому.

Аналіз поглядів на походження та існування управлінського обліку як науки або сфери діяльності є предметом окремого дослідження. Ми намагаємось довести, що існує практична необхідність у функціонуванні та подальшому розвитку і вдосконаленню системи обліково-аналітичної інформації, як інструмента управління та забезпечення економічної безпеки аграрних підприємств.

Т. Чебан та В. Яценко розглядають модель обліково-аналітичної системи стратегічного типу як інструмент антикризового управління. „Реально моделювати, передбачати кризи, впливати на їх хід і наслідки дає змогу обліково-аналітична система стратегічного напрямі, що набула широкого практичного застосування у країнах з розвиненою ринковою інфраструктурою” [149, с. 38]. Автори пропонують розроблену систему цільового аналізу, спрямованого на виявлення параметрів кризового розвитку підприємства, які генерують загрозу його подальшого функціонування. Інформаційним забезпеченням для аналітичного дослідження, на думку авторів, має виступати стратегічний облік.

На жаль, сьогодні складається не задовільна ситуація із функціонуванням сільськогосподарських підприємств. Має місце скорочення обсягів виробництва. Проте окремі агроформування досить успішно конкурують на ринку сільськогосподарської продукції саме завдяки вдалому керівництву, організаторським здібностям менеджерів.

В умовах ринкових відносин є пряма залежність між ефективністю управління і станом інформації та рівнем її використання. Раціоналізація системи управління, якої можна досягти завдяки побудові й організації дієвої обліково-аналітичної інформаційної системи, створює об’єктивні передумови для значного поліпшення та всебічного обліково-аналітичного

інформаційного забезпечення менеджменту. Це означає, що можна створити ефективну систему комунікацій, при якій здійснюється обмін усіма видами інформації між її користувачами [150, с. 90].

На сучасному етапі розвитку, коли переважна більшість економічної інформації формується й накопичується в електронних базах даних, а в практику впроваджуються новітні засоби електронно-обчислювальної техніки та програмне забезпечення з ведення бізнесу, існує можливість вирішення багатьох проблем, пов'язаних з функціонуванням та управлінням сільськогосподарськими підприємствами шляхом раціоналізації внутрішньогосподарського планування та обліку. Саме управлінський облік, який Законом України „Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" ототожнюється з внутрішньогосподарським у змозі взяти активу участь у вирішенні поставлених завдань [151].

Відмітимо, що на сільськогосподарських підприємствах переважно відсутній структурний підрозділ, який займається питаннями управлінського обліку, аналізу та складанням управлінської звітності. Як результат – втрачається оперативність руху інформації та управлінських рішень.

На сьогодні головною перепоною у створенні служб управлінського обліку на сільськогосподарських підприємствах є: його не регламентованість, а отже втрата ознаки обов'язковості ведення; безсистемність у підготовці управлінської звітності; фінансове обґрунтування та спроможність сільськогосподарських підприємств виділяти кошти на функціонування такого виду обліку. Його впровадження не можливе без використання сучасної комп'ютерної техніки та інформаційних технологій. На сільськогосподарських підприємствах комп'ютерізовано облік за розрахунками. Тому окрім самозацікавленості керівників агроформувань має бути державна підтримка впровадження й розвитку управлінського обліку: законодавча, методологічна, фінансова.

Ефективне використання комп'ютерних технологій для ведення управлінського обліку необхідно розглядати як складову частину загальної

проблеми вдосконалення процесу управління підприємством. Вдале поєднання обліково-аналітичної інформації та новітніх моделей її обробки та використання в системі управління значно підвищить загальний рівень прийнятих рішень та дасть змогу налагодити виробничі процеси й дозволити функціонувати сільськогосподарським підприємствам з потужними результатами.

Пропонуємо для оцінки бізнес-процесів на сільськогосподарських підприємствах використовувати реінжиниринг, який поширений у банківській сфері, як процес моделювання діяльності для отримання максимальних прибутків шляхом підвищення якості послуг, мотивації персоналу, зниження затрат завдяки впровадженню інформаційних технологій і повного задоволення запитів користувачів інформації.

В якості продукту процесу управлінської праці, створеного через реалізацію функцій управління при певному стилі і формі керівництва, виступає визначена мета та управлінські рішення, прийняті на базі певних перетворень і потоків інформації.

Кожне управлінське рішення повинно бути забезпечене повною інформацією. Керівники підприємств, фінансові менеджери повинні міркувати аналітично, мати здатність сприймати оцінки інформації та, виходячи з цього, приймати нові та зважені управлінські рішення.

До інформації підприємства висувають певні критерії: реальність; своєчасність; оптимальність; об'єктивність; повноту. Такі критерії застосовні до так званої вхідної інформації. У той же час, якщо товаровиробник дорожить своїм ім'ям і репутацією, інтерфейсна складова економічної безпеки також полягає в наданні аналогічної інформації. Якщо існує довіра, її потрібно заслужити і підтримувати, що дуже важливо в умовах конкурентної боротьби за ринки збуту продукції, зокрема зернового ринку.

Таким чином, в системі економічної безпеки необхідно розглядати інформаційну безпеку, яка, на думку О. І. Захарова, передбачає такий стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави,

при якому зводиться до мінімуму заподіяння шкоди через неповноту, невчасність та невірогідність інформації, через негативний інформаційний вплив, негативні наслідки функціонування інформаційних технологій, а також через несанкціоноване поширення інформації [152].

З позиції законодавства ст. 1 Закону України «Про інформацію» говорить, що «інформація - будь-які відомості та / або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді», а «захист інформації - сукупність правових, адміністративних та інших заходів, які забезпечують збереження , цілісність інформації та відповідний порядок доступу до неї ». Відповідно до ст. 20 п. 1 того ж Закону «за ступенем доступу інформація класифікується на відкриту інформацію та інформацію з обмеженим доступом». Закон передбачає, що доступ до конфіденційної інформації обмежений з боку фізичної або юридичної особи, також до інформації з закритим доступом відноситься службова і таємна інформації [153]. Відповідно до позицій закону підприємства класифікують інформацію і можуть самостійно визначати її спрямованість.

На думку Н. Ф. Чечетової, «інформаційно-аналітичне забезпечення - це процес створення оптимальних умов для задоволення інформаційних потреб і реалізації службових інструкцій ... на підставі формування та використання інформаційних ресурсів» [154]. Таке визначення цілком підходить для загальної характеристики інформаційно-аналітичного забезпечення, яке може бути прийнятно управлінському персоналу товаровиробників зерна, якими є як дрібні фермерські господарства, так і великі підприємства, а також сучасні холдингові, транснаціональні компанії, зернотрейдери. Варто акцент зробити на тому, що розмір підприємства відіграє одну з ключових ролей в підході до формування його інформаційно-аналітичного забезпечення та системи інформаційної та економічної безпеки.

Н. Ф. Чечетова стверджує, що «інформатизація стратегічних напрямів ... це комплекс заходів, спрямованих на створення і розвиток інформаційно-аналітичних, розрахункових та автоматизованих систем, центрів і мереж ...

особливістю завдань цього напрямі є їх складність, пов'язана з необхідністю обробки великої кількості інформації , яка надходить з багатьох джерел, а також з високими вимогами до швидкості і формі її надання, достовірності, актуальності, безпеки» [154].

Великі товаровиробники зерна створюють інформаційно-аналітичні відділи, у функції яких входить моніторинг як виробничої, так і збутової діяльності, що дозволяє контролювати процес і негайно реагувати на небезпеку і загрози, а також прораховувати ризики підприємництва.

Для дрібних товаровиробників створення таких центрів не вигідно, оскільки часто вони обмежені у фінансових можливостях, коли спрацьовує принцип економічної доцільності (при якому витрати по захисту не повинні перевищувати втрат від реалізації загроз), а часто і нерозуміння стратегічних пріоритетів посилення інформаційного забезпечення та контролю. На нашу думку, таким товаровиробникам було б доцільно наявність превентивних заходів щодо попередження загроз нестабільності виробництва, а також уникнення втрат прибутку. Виробництво зерна характеризується його сезонністю і обсягами збуту, що в кінцевому підсумку відображається на ціновому факторі. Як відомо, на ціну впливає еластичність попиту. При недостатньому розвитку інфраструктури багатоканальний збут і його різні форми замінюються реалізацією товаровиробниками зерна здебільшого продукції посередницьким структурам, що часто призводить до зниження ефективності виробництва через ціновий фактор.

Крім того, сьогодні система підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників, яка діє на сільськогосподарських підприємствах, недосконала. Керівництво, як правило, не надає значення використанню основних елементів теорії людського капіталу. Підвищення кваліфікації працівників в господарствах носить здебільшого формальний характер [155].

Високих результатів товаровиробники зерна можуть досягти тільки при систематичному і цілеспрямованому новаторству, націленому на пошук можливостей, які відкриває об’єкт господарювання щодо виведення і

використання нових сортів і гібридів, сучасних виробничих і транспортних засобів, вдосконалених методів землеробства і обробки ґрунтів, екологічності та впровадження органічного виробництва, освоєння нових форм його організації, пошуку вигідних ринків. Всі ці заходи передбачають необхідність ефективної економічної безпеки, заснованої на інформаційно-аналітичній роботі.

Джерелами інформації у товаровиробників зерна є офіційні дані: законодавчі, нормативно-інструктивні матеріали, договори, контракти, дані статистичних джерел, інформація бухобліку, планово-економічного відділу, оперативні дані, а також неофіційна інформація. Але яким би не було джерело інформації, в подальшому ключовим моментом стає її якісний і продуктивний аналіз.

Дослідження літературних джерел також показують, що одним з інструментів активізації та посилення економічної безпеки підприємств може бути більш якісний підхід до формування і використання інформаційно-аналітичного потенціалу. Так, Е. В. Позднишев пропонує інформаційно-аналітичне забезпечення безпеки підприємства проводити за допомогою використання загальнонаукових практичних методів пізнання (спостереження, опитування, порівняння, експерименту, навіть прослуховування); загальнонаукових теоретичних (аналіз і синтез, індукція і дедукція, моделювання, аналогії); загальфілософських (історичний і логічний, математичний, мозкового штурму, творчого мислення, модульно-циклової, круглого столу, аналізу конкретної ситуації, експертних оцінок, контент-аналізу) [156].

Як бачити з висновків багатьох вчених-економістів, прибутковість і фінансова стійкість - основні критерії оцінки економічної безпеки підприємства. Наприклад, І. Г. Лукьяненко пропонує використовувати методи стрес-тестування фінансової стійкості підприємства. Пропонований нею підхід, як стверджує автор, дозволяє не тільки отримати прогнозну оцінку фінансової стійкості в майбутніх періодах діяльності підприємства, а й

всебічно досліджувати і кількісно оцінити його реакцію на дію внутрішніх і зовнішніх шоків в короткостроковій і довгостроковій перспективах [157]. Використання такого методу для товаровиробників зерна може бути доцільним, якщо існує загроза фінансовому розвитку підприємства, і є фахівці, здатні використовувати моделі лонгитюдних даних (комбінація варіаційних та часових рядів) і векторні авторегресійні моделі, в тому числі і моделі корекції помилки при проведенні стрес-тестування.

Л. М. Грановська вказує на те, що «розробка та впровадження механізму забезпечення конкурентоспроможності підприємства вимагає всебічного аналізу його економічної діяльності з метою визначення пріоритетів подальшого розвитку; зміцнення «сильних» сторін; компенсації або нейтралізації негативних ефектів діяльності», що цілком притаманне товаровиробникам зерна на етапі посилення глобалізації ринку. Автор вказує на низьку інноваційну активність аграрних підприємств, необхідність «послідовної структурно-інноваційної та науково-технічної політики ... прискорення паритетній інтеграції в сучасну мікрогосподарську систему. При цьому існує можливість виникнення інноваційних ризиків». В роботі надається характеристика таких ризиків і загроз і робиться висновок про пріоритет принципу економічності «ефект від реалізації інноваційного проекту повинен не тільки не перевищувати витрати на його реалізацію, а й покривати витрати по розробці і реалізації ризикованих інноваційних експериментів» [158].

Нагальною проблемою на сьогодні є розробка комплексу положень щодо адаптації обліку до потреб менеджменту, оскільки формування і використання інформаційних потоків безпосередньо залежить від управлінських рішень. Дослідження вітчизняних фахівців в області методів і прийомів аналізу на підставі даних бухгалтерського (управлінського) обліку та фінансової звітності дають можливість стверджувати про необхідність більш серйозного ставлення до такого джерела інформації, з огляду на організаційно-технологічні особливості виробництва зерна та його реалізації,

особливо беручи до уваги всі зростаючі експортні потреби. При цьому важливо, на нашу думку, здійснювати моніторинг інформаційних потоків з метою недопущення витоку цінної інформації, а також вчасно відреагувати на наявні дані. Такі завдання, власне кажучи, і коштують перед забезпеченням економічної безпеки товаровиробника.

Виходячи з того, що облік є функцією управління, тобто одним із способів досягнення поставлених цілей перед управлінською системою на рівні з такими функціями як планування, бюджетування, прогнозування, аналіз, контроль, можемо стверджувати, що за допомогою бухгалтерського обліку є можливість впливати на результати визначених операцій, висвітлюючи їх у звітності підприємства [159].

Основною перевагою використання методів аналітичної роботи товаровиробниками зерна в умовах ринкової глобалізації є їх використання в якості інструменту для аналізу і прогнозування, а в деяких випадках і економічного передбачення розвитку подій. Методики інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства дозволяють своєчасно відреагувати і вплинути на фактори ризику і загроз, оцінити наслідки прийнятих рішень, а в кінцевому підсумку впливати на фінансові результати господарювання [160].

Інформаційно-аналітична підсистема дозволяє здійснити прогнозування розвитку, комплексний аналіз ситуації, стратегічний аналіз, оцінку пріоритетів, діагностику проблемних ситуацій тощо. Цикл інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки перетворює дані на інформацію та акумулює знання, акумулюючи які можливо здійснювати концептуальне (когнітивне) моделювання ситуації, виробляти варіанти аргументованих рішень та аналізувати наслідки їх прийняття. Отримані когнітивні моделі мають бути гнучкими та адаптивними,

Розвиток економіки супроводжується еволюцією систем управління підприємством, причому як у структурному, соціальному, так і інформаційному аспектах.

Основну питому вагу в загальному потоці інформації займає економічна інформація, яка відображає всю багатогранність виробничої та господарської діяльності підприємств АПК. За допомогою економічної інформації здійснюються основні функції управління: планування, облік, аналіз та контроль.

Інформаційна система показників формується із зовнішніх та внутрішніх джерел і залежить від галузевих особливостей підприємств, їх організаційно-правових форм господарювання та інших умов.

Тому сьогодні інформація виступає як один із першочергових ресурсів, значення якого не менше, ніж значення інших видів ресурсного потенціалу. Ефективне використання цих ресурсів в процесі виробництва значною мірою залежить саме від стану та використання інформації та джерел її надходження.

Реформування економіки України призвело до зміни ролі бухгалтерії в управлінському процесі та самої ролі облікової інформації. Набуваючи нових інформаційних функцій в сучасній економічній практиці суб'єктів господарювання; облік накопичує, узагальнює, аналізує та контролює процеси господарювання, методи обліку здатні попереджувати негативні процеси та наслідки, в результаті чого облік стає одним із важливих першоджерел якісної, точної та своєчасної інформації. Зазначимо, що бухгалтерському обліку без елементів моніторингової діяльності практично неможливо впливати на процеси формування ефективних управлінських рішень. Проте облік є найважливішою функцією господарського управління, одним з елементів якого є контроль виробничої діяльності.

Дані бухгалтерського обліку широко використовуються для розробки прогнозів діяльності підприємств та фірм, пошуку резервів оптимізації витрат, підвищення прибутковості. Тому значення інформації про фінансовий стан та результати діяльності підприємств для вирішення короткострокових та перспективних завдань важко переоцінити.

Що ж до структури економічної інформації, то вона зумовлена саме призначенням її в управлінській діяльності. Загалом, економічну інформацію

групують у різні економічні сукупності. З точки зору об'єкту обліку – економічна інформація є оперативною (характеризує стан речей на сучасний момент) та поточною (протягом планового періоду); за станом результатів – первинною, вторинною, проміжною, результативною; за місцем виникнення – зовнішньою та внутрішньою, вхідною та вихідною. Залежно від деталізації обліково-економічна інформація є аналітичною або синтетичною. Джерелом надходження даних для обліково-економічної інформації є первинний облік, від достовірності якого залежить узагальнення даних, складання бухгалтерського балансу та його аналіз. Додавши прогностичну діяльність, отримують важливу результатну інформацію.

Вже досить довгоочікувана результатна інформація почала детально використовуватись управлінським персоналом. Опускаючи причини недостатньої уваги до формування цієї інформації (відсутність зацікавленості з боку користувачів, бажання представити необхідну інформацію з боку тих, хто її формував тощо), закцентуємо увагу на усвідомленні бухгалтерського обліку як такого, що є частиною інтегрованої системи даних для забезпечення потреб управління. Крім того, недостатня увага приділяється і формуванню аналітичних та оперативних даних.

Узагальнивши вищевикладене, можна відмітити, що головною вимогою до якості облікової інформації є критерій задоволення споживачами. Система інформаційного забезпечення суб'єктів господарювання має бути спрямована не лише на внутрішнє використання і прийняття управлінських рішень, але й на задоволення інтересів зовнішніх її споживачів: інших підприємств, кредиторів, статистичних бюро тощо.

Формування системи економічної безпеки підприємства неможливе без надходження та опрацювання інформації. Такі можливості надає облікова підсистема обліково-аналітичного забезпечення. «Облікова підсистема є інформаційною базою для аналітичної підсистеми та підсистеми аудиту. Під обліково-аналітичним забезпеченням слід розуміти сукупність заходів, інструментів і методів бухгалтерського обліку і аналізу, що сприяють

формуванню інформаційного ресурсу при розробці фінансових прогнозів для встановлення причинно-наслідкових зв'язків, які виникатимуть в процесі підтримки стабільної фінансово-господарської діяльності та її окремих сторін у майбутньому» [161].

Виходячи з наведених категорій, визначимо наступні завдання обліку:

1) збір інформації у першоджерелах, тобто первинних документах;

2) обробка даних первинного обліку та складання аналітичної і синтетичної документації;

3) доведення інформації до її користувачів на усіх рівнях;

4) аналіз даних, складання прогнозів та контроль господарської діяльності.

Тривалий час образ бухгалтерського обліку сприймався серед наукових працівників як метод контролю засобів підприємства і бухгалтерія знаходилась в ізоляції від інших служб управління та безпеки. Таке положення призводило до того, що управлінський апарат в своїй практичній діяльності користувався даними оперативно-технічного обліку про хід виробничого процесу і його результати.

Як відомо, досягнення критерію ефективності виробництва, тобто пошук шляхів максимізації прибутку, можливе лише за умови відповідного інформаційного забезпечення керівної ланки для прийняття обґрунтованого, виваженого рішення. За умови, що ми розуміємо прийняття рішення на конкретному підприємстві, як об`єкті обліку, то надати потрібну об`єктивну і достовірну інформацію може лише система бухгалтерського обліку цього підприємства.

Слід відмітити, що відповідно до Закону про бухгалтерський облік кожне підприємство самостійно вирішує питання про доцільність ведення (внутрішньогосподарського) управлінського обліку, самостійно розробляє його систему та форми звітності й контролю господарських операцій. Проте науково обґрунтованих рекомендацій щодо вказаних питань немає. Потребують наукової розробки проблеми методів обліку виробничих витрат з

урахуванням технологічних умов діяльності, особливостей організації праці, в аграрній сфері враховується також і сезонність виробничих процесів, і вплив природних умов на виробництво продукції тощо.

Сьогодення показує, що управлінці-аграрники потребують інформації, аналіз якої дає змогу збільшувати доходи за рахунок зменшення витрат, оперативно впливати і контролювати формування собівартості продукції, визначити стратегію і перспективи розвитку підприємства. Надати таку інформацію може управлінський облік, який згідно із ст. 1 Закону України „Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні" ми розглядаємо як систему обробки та підготовки інформації про діяльність підприємства для внутрішніх користувачів у процесі управління підприємством.

Загальні концепції управлінського обліку закріплені міжнародними нормативами, які прийняті Міжнародною федерацією бухгалтерів, насамперед, з метою гармонізації ведення управлінського обліку в різних країнах. У цих нормативах зазначено, що управлінський облік може бути визначений як процес ідентифікації, вимірювання, накопичення, аналізу, підготовки, інтерпретації і передачі інформації (як фінансової, так і операційної), яка використовується управлінським персоналом для планування, оцінки і контролю роботи підприємства [162, с. 38].

Навколо управлінського обліку, його предмету, методу, елементів та звітності суттєвим питанням залишається відсутність методологічно визначеного переліку складових. І досі залишаються дискусійними розмежування обліку на фінансовий та управлінський. На сьогодні окремо виділяється податковий облік, оскільки він формує податкову звітність і таке відокремлення має під собою підґрунтя, зокрема й законодавче. Управлінський облік залишається різновидом аналізу інформації на підприємствах, а на підприємствах сільськогосподарського напрямі й досі є труднощі із його впровадженням.

Незалежно від розміру і організаційно-правової форми, товаровиробники зерна повинні бачити пріоритет в елементах обліково-

аналітичного забезпечення з позицій ефективного менеджменту і індикативного планування, в якому органічно поєднуються ринкові та планові основи. Саме управлінський облік, на застосування якого впливають розміри підприємства, може сприяти підвищенню рівня економічної безпеки.

Індикативне планування на сучасному виробничому підприємстві являє собою процес передбачення ймовірних змін у внутрішніх і зовнішніх ризикогенних середовищах функціонування, змін їх економічного потенціалу і кількісного оцінювання рівня економічних показників-індикаторів фінансового стану за різними сценарним варіантам настання ризикових ситуацій. Індикативне планування повинно супроводжуватися процесами обліку, моніторингу, аналізу, контролю та організацією досягнення бажаних значень показників - індикаторів економічної діяльності.

Удосконалення інформаційно-аналітичної системи, як частини інфраструктури зернового ринку, має бути складовою частиною державного механізму його регулювання. В цьому напрямі використання і розвиток управлінського обліку на підприємствах буде виконувати функцію ідентифікації та мінімізації ризиків шляхом доведення необхідної і своєчасної інформації керівному персоналу, а також здійснювати контроль за її достовірністю, своєчасністю і збереженням, особливо тієї, яка становить комерційну таємницю.

Для прийняття рішень з метою удосконалення економічної безпеки необхідно загальну концепцію управлінського обліку сфокусувати на інформаційній системі, як частині обліково-аналітичного забезпечення, удосконаленні інформаційних потоків, визначення індикаторів та порогів чутливості при оцінці ризиків. Удосконалення інформаційно-аналітичної системи, як частини інфраструктури зернового ринку, має бути складовою частиною державного механізму його регулювання. В цьому напрямі використання і розвиток управлінського обліку на підприємствах буде виконувати функцію ідентифікації та мінімізації ризиків шляхом доведення необхідної і своєчасної інформації керівному персоналу, а також здійснювати

контроль за її достовірністю, своєчасністю і збереженням, особливо тієї, яка становить комерційну таємницю [163].

З метою мінімізації ризиків товаровиробники зерна повинні ідентифікувати загрози та небезпеки на різних етапах виробництва, зберігання і реалізації продукції. Тому обліково-аналітичне забезпечення та ефективне використання керівництвом його результатів дозволить оцінювати стан і рівень економічної безпеки і впливати на тактичні та стратегічні цілі.

Установка індикаторів і критеріїв рівня економічної безпеки і контроль за їх дотриманням на економічно обгрунтованому рівні є предметом управлінського обліку. Залежно від ефективності діяльності і стану ресурсного потенціалу обліково-аналітичне забезпечення доцільно застосовувати за рівнями впливу на економічну безпеку. Воно повинно носити системний характер з елементами планування і здійснення превентивних заходів, а також оперативно активізувати свій потенціал у випадках реальних небезпек і загроз, незалежно від джерел їх виникнення.

В умовах роботи сучасних підприємств і організацій на одне із першочергових виходить питання про інформацію, її характеристику, доступ до неї, аналіз, використання з метою покращення оперативності та ефективності роботи. Управлінський облік є одним із альтернативних джерел інформації в системі менеджменту, спроможний одночасно збирати необхідні дані та їх опрацьовувати залежно від мети, поставлених завдань та досліджень. І. Білоусова представляє „управлінський облік як інформаційну підсистему управління витратами підприємства" і пропонує схему управління витратами з використанням управлінського обліку [164, с. 31-32]. Беззаперечно, такий вид обліку є джерелом інформації на підприємстві для управлінців всієї вертикалі. Зауважимо, що коли він є інформаційною системою, то має бути об'єктом інформаційних відносин, і, згідно зі ст. 8 Закону України „Про інформацію" бути публічно оголошуваною. Згідно з вказаноим законом ст. 18, основними видами інформації є „... адміністративна інформація (дані)", а у ст. 19 зазначено, що „ адміністративна інформація – це офіційні документовані

дані, що дають кількісну характеристику явищ та процесів, що відбуваються в економічній...сферах життя і збираються, використовуються, поширюються та зберігаються органами державної влади...". Таким чином, відразу можемо говорити, що постає необхідність розуміти управлінський облік як джерело інформації в системі управління, проте не ототожнювати його дані з даними адміністративними. Інформація управлінського обліку є здебільшого конфіденційною, спрямованою на конкретне коло споживачів, інколи досить обмежене. Згідно зі ст. 28 Закону України „Про інформацію", інформація є відкрита та з обмеженим доступом (конфіденційна і таємна). Ст. 30 стверджує, що конфіденційна інформація (відносимо за вищевказаними ознаками до неї інформацію з управлінського обліку) знаходиться у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних чи юридичних осіб і поширюється за їх бажанням відповідно до передбачених ними умов [153].

Підсумувавши вищевикладене, можна стверджувати, що управлінський облік є джерелом конфіденційної інформації для визначеного, спрямованого кола споживачів і є об'єктом інформаційних відносин. Втім, ні виконавча адміністрація, ні менеджери різних рівнів управління не здійснюють належної послідовної роботи щодо забезпечення надійності системи бухгалтерського обліку й підвищенні якості звітності. Однією з причин такого становища є неопрацьованість інформаційного забезпечення внутрішнього контролю щодо оцінки якості системи обліку. Відсутні централізовані методичні рекомендації, які допомагали б підприємствам розробляти внутрішні інструкції щодо ведення, форм представлення управлінської інформації.

Сучасний управлінський облік використовується у вигляді оперативного, що надходить як первинна інформація, так і звітного, підсумкового, пов'язаного з плануванням, контролем, аналізом, розробкою прогнозів та тенденцій розвитку явищ і процесів, що відбуваються на конкретному підприємстві. До складу такої інформації входить фактична, планова, нормативна, кошторисна інформація, пов'язана з обліком затрат

виробництва, їх класифікацією, обчисленням собівартості продукції, робіт та послуг. Проте сучасні менеджери підприємств на власний розсуд здійснюють зведення, групування та аналіз інформації.

На думку С. Петренко, побудова бухгалтерського обліку має забезпечувати відносну незалежність організації облікового процесу від будь-якого певного виду звітності. Встановлені принципи й вимоги до організації облікового процесу, а також базові правила бухгалтерського обліку мають забезпечувати господарському суб'єкту можливість підготовки різних видів звітності [165, с. 29].

Окремі підприємства на сьогодні управлінський облік ототожнюють із внутрішнім контролем, зокрема внутрішнім аудитом, який реалізує процедуру оцінки достовірності звітності. Не можемо погодитись із таким баченням, оскільки внутрішній контроль передбачає оцінку фінансової звітності, яка є лише одним із об'єктів управлінського обліку.

Варто наголосити, що усвідомлення потреби та бажання запровадити управлінський облік не достатньо для поглиблення його використання сучасними підприємцями та управлінцями. Відсутня збалансована система показників, що формують управлінську звітність, системність у підходах до формування та ефективного використання даних управлінського обліку. Окремою перешкодою є небажання деяких управлінців, зокрема бухгалтерів, фінансових директорів змінювати роками стверджені розуміння форм та методів ведення обліку. Останнім часом все актуальнішою постає проблема пошуку фінансових джерел для впровадження нових видів обліку та доведення в подальшому його інформації до корисного ефекту та результативності.

Сільське господарство ще досить повільно інтегрується у систему управлінського обліку. Звернемось до трактування критерію ефективності виробництва: максимум прибутку мінімум витрат. Вважаємо, що він потребує деякого уточнення стосовно аграрної галузі. Якщо розглядати скорочення витрат, як одне з основних джерел досягнення прибутковості, то можемо мати в наявності низьку якість продукції, а ще гірше – її відсутність. Так, існують

науково обґрунтовані норми висіву насіння сільськогосподарських культур, раціони годівлі худоби та птиці тощо. Коли перейти межу цих норм, зекономлені, наприклад, корми у тваринництві або їх неякісний склад будуть мати негативні наслідки погіршення якісних характеристик молока, м'яса, а то й призведуть до падежу тварин; нестача добрив у зерновиробництві погіршить якіть зерна, а системний їх брак призведе до виснаження грунтів.

Інформаційне забезпечення логістичного управління є однією з найбільш важливих і актуальних проблем. Інформація стає логістичним виробничим фактором. Завдяки їй може скоротитися складування (краще керування запасами, погодженість дій постачальника і споживача, заміна складування готової продукції складуванням напівфабрикатів чи сировини), вдається прискорити транспортування (погодженість усіх ланок транспортного логістичного ланцюга). Недолік своєчасної інформації викликає нагромадження матеріалів, оскільки непевність як споживача, так і постачальника викликає бажання поглибити власні інформаційні потоки.

Поширення інформаційних технологій в управлінні виробництвом, зокрема у бухгалтерському обліку, принесло із собою потужні зміни. Використання споріднених систем призводить до єдиних методів ведення та оцінки діяльності.

Логістичні системи успішно функціонують тоді, коли відбувається інтеграція усіх логістичних потоків: матеріального, фінансового, інформаційного, а також потоків послуг та нематеріальних активів. Логістика розглядається як наука про управління потоками в системах, отже інформація виступає невід'ємною частиною системи управління. Центральною ланкою інформації є облікова, яка в системі управління формує управлінську інформацію, або інформацію з питань управлінського обліку. На жаль, до сьогодні не існує чіткого тлумачення поняття управлінського обліку, хоч наукових розробок, присвячених питанням його функціонування, досить багато. У розділі ІІІ статті 8 п. 5 закону України „Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" від 16.07.1999 року сказано, що „підприємство

самостійно... розробляє систему і форми внутрішньогосподарського (управлінського) обліку, звітності і контролю господарських операцій...” [151]. Відповідно форми та зміст управлінської звітності визначаються підприємством самостійно. Коли торкнутися питання про визначення змісту управлінського обліку, науковці трактують його з різних точок зору. Єдиним залишається питання, що управлінський облік відрізняється від звичайного бухгалтерського передусім тим, що його дані призначені не для зовнішніх користувачів (держави, банків, ділових партнерів), а для внутрішнього “використання”. Мета управлінського обліку – допомогти керівнику приймати правильні рішення. Тобто, управлінський облік – це система інформаційної підтримки управління.

Як відмічає Ю. А. Богач, проникненню логістики у сферу економіки, перш за все, сприяла комп’ютеризація управління матеріальними і інформаційними потоками [166, с. 124]. Для створення інформаційних потоків з високим вмістом точної і деталізованої інформації, яка зможе використовуватись для аналітичних розрахунків, розшифровують кожну зі створених груп за її підгрупами і статтями.

Законодавчо визначено, що ведення бухгалтерського обліку зокрема регулюється затвердженими Міністерством фінансів України національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку. Так, згідно з п. 11 П(С)БО 16 „Витрати” перелік і склад статей калькулювання виробничої собівартості продукції (робіт, послуг) установлюється підприємством [167]. Отже, не існує уніфікованих статей витрат, а витрати на логістику формуються індивідуально кожним структурним підрозділом. Сучасні бухгалтерські програми не оснащені спеціальним модулем автоматизації обліку витрат на логістику, проте можуть здійснювати аналіз окремих її складових в розрізі діючих логістичних систем та концепцій організації виробництва. Розглядаючи питання автоматизації управлінського обліку логістичних витрат, слід зазначити, що воно включає окремі елементи обліку, а саме автоматизацію первинних документів, які в управлінському обліку

використовуються в уже готовій формі; аналітичну та синтетичну звітність; калькулювання собівартості продукції та складання прогнозних розрахунків.

Сьогодні для українських підприємств найбільш актуальними є такі концепції комп'ютерних систем управління логістичними витратами, як MRPII (методологія планування ресурсів), ERP (планування ресурсів у масштабах підприємства), що власне стали світовими стандартами. В основі комплекту програм покладено базовий пакет, до якого через відповідні інтерфейси підключено спеціалізовані продукти інших підприємств [168, с. 51]. Системи передбачають формування основного плану замовлень ресурсів (вхідний потік, пов'язаний із логістичними витратами), планування потреб виробництва та оперативне управління через механізм виробничих циклів, пріоритетів, обсягів кінцевого продукту та складський облік.

Для прикладу, розглянемо формування інформації з управлінського обліку логістичних витрат за допомогою операційної системи Windows. Так, за допомогою функцій табличного редактора Excel, який скорочує та спрощує формули для обчислення показників, можна оптимізувати задачі, коли число змінних та обмежень перевищує межі, доступні для ручних розрахунків, при великих обсягах оброблювальної інформації, за необхідності отримання інформації „точно в термін" тощо. Проте слід зазначити, що моделі допомагають забезпечити управління інформацією, проте вони не приймають кінцевого релевантного рішення.

На практиці виникає необхідність в отриманні оперативної інформації про суму чисел певного діапазону (логістичні витрати за звітний період в розрізі статей). Для цього можна використати індикатор автоматичних обчислень, розміщений в нижньому рядку вікна редактора Excel. Виділивши діапазон введених даних, сума його чисел відобразиться на індикаторі. Для аналізу логістичних витрат пропонуємо використовувати логічні, математичні, статистичні, фінансові функції та функції посилань і масивів.

Актуальним у системі управлінського обліку є використання автоматизації логістичних витрат за методом „директ-кост", коли

визначається точка беззбитковості для конкретного виду продукції. Рекомендуємо скористатись інструментом „Поиск решения”. Процедура передбачає декілька етапів: 1) побудова таблиці вхідних даних; 2) розрахунок постійних витрат при заданому рівні рентабельності; 3) подача команди „Поиск решения” [169, с. 287].

Доцільним є застосування вище запропонованих інструментів при пошуку оптимальних місць розміщення та розподілу витрат, таких як метод факторного аналізу, визначення центра гравітації, метод беззбиткового розміщення з оптимальними витратами, метод визначення вантажопотоків, спрямований на мінімізацію витрат.

Як відмічає М. Г. Коляда, особливе місце у ряді програмних продуктів з управління проектами належить пакету Microsoft Project, який може бути інтегрований у Microsoft Office. Зокрема, за допомогою вказаного пакету можна оперативно стежити за станом витрачання ресурсів та проводити порівняння з плановими показниками при використанні системи обліку витрат „стандарт-кост” [170, с. 189].

Процес формування інформації щодо логістичних витрат досить широко використовується підприємствами з використанням бухгалтерських програм, таких як 1С: Підприємство 7.7. Перевагою вказаної системи є те, що її можливо налаштовувати на індивідуальні особливості підприємства з метою прийняття оптимального управлінського рішення. При цьому використовують діалог „Майстер налаштування конфігурації”. Користувач програми 1С: Підприємство 7.7 може сформувати необхідну базу даних і довідників щодо статей логістичних витрат, створити нові їх групи, які будуть адаптованими до діючої логістичної системи організації виробництва, логістичних каналів та ланцюгів.

Інша, не менш цікава та перспективна система АСУП „Логистік” призначена для автоматизації виробничої та торгової діяльності промислових підприємств і організацій, в галузях виробництва, оптової та роздрібної торгівлі. Система „Логистік” є централізованою системою управління і

матеріально-фінансового забезпечення підприємства. Основою системи є програмний модуль управління складськими запасами, який контролює весь цикл виробництва товару/виробу та подальшого його руху від замовлення постачальнику і до передачі покупцю, підтримуючи при цьому весь необхідний документообіг. Проте функціональність системи значно ширша за складський облік. До складу системи входить три базові функціональні модулі: модуль складського обліку; бухгалтерський облік і розрахунки; модуль управлінського контролю. У системі передбачений окремий модуль – Інтернет-система B2B, яка є засобом роботи та взаємодії з постачальниками і контрагентами через „єдине вікно". Система архітектурно побудована як трирівнева модель (клієнт - сервер додатків – сервер баз даних) на основі WEB-технологій.

У системі реалізуються такі функції, як: моделювання виробничих процесів відносно ТМЦ, починаючи з простої комплектації і закінчуючи складними виробничими циклами; управління неліквідами; управління закупівлями, збутом та доставкою товарів, організацією контролю виконання замовлень; розрахунок заробітної платні; управлінський облік підприємства; облік та управління договорами; аналітика по контрагентам, документам, виробам та ін. Особливостями системи є: можливість вирішити задачі логістики зі збільшення прибутків та скороченню витрат в процесі виробничої діяльності підприємства (планування, координація і управління процесами виробництва, складування, постачання та доставки товарів та/або послуг споживачам) на базі централізованої системи обліку і взаємодії з будь-якими клієнтами на основі WEB-технологій.

Враховуючи вищевикладене зазначимо, що комп'ютеризація управлінського обліку логістичних витрат істотно підвищить якість обробки облікової інформації. При цьому вона буде відповідати принципам багаторазового використання, консолідації та інтеграції за суттєвими ознаками, цілеспрямованості, аналітичності, доцільності, суттєвості, змістовності, терміновості тощо.

Використання програмного забезпечення управлінського обліку на підприємствах дозволить потужно виконувати такі функції управління, як планування, контроль, координація. Пропонуємо поглибити реінжиніринг процесів виробництва та калькулювання собівартості, як перебудову на сучасних технологічних основах організації виробництва, обліку витрат, управління.

Таким чином, ми наблизились до питання поглиблення використання вже діючого в сільськогосподарських підприємствах нормативного методу обліку витрат та використання переваг такої системи управлінського обліку, як „стандарт-кост", основою якої є облік відхилень від норм в розрізі причин і винуватців. Співпрацювати повинні керівники усіх структурних підрозділів (центрів відповідальності і формування витрат). А отже, пропонуємо використання елемента управлінського обліку, коли оперативна інформація щодо витрат надходить керівникам структурних підрозділів (агроному, зооінженеру, ветлікарю), встановлюються причини відхилень, процент похибок, винуватці негативних відхилень та на рівні керівника підприємства формується обґрунтоване виважене управлінське рішення.

Виходячи з вищесказаного, сформулюємо критерій ефективності виробництва, як максимізацію прибутку за оптимальних витрат. При цьому постає необхідність у розмежуванні витрат за включенням їх у собівартість продукції (прямі, непрямі) та відношенням до обсягу виробництва (постійні, змінні). Саме ці питання є компетенцією управлінського обліку і, зокрема, впровадження системи обліку витрат по перемінних витратах, що отримала назву „директ-костінг". Формування елементів цієї системи на сільськогосподарських підприємствах дає змогу відокремити такі категорії, як маржинальний дохід (нетто-дохід) і прибуток (брутто-дохід). А. Яругова, у своїх дослідженнях писала, що поява системи „директ-костінг" привела до ліквідації межі між плануванням і обліком, дала можливість перейти до багатоваріантного планування. Це мало величезне значення в умовах неповного використання виробничих потужностей [171, с. 231].

Для товаровиробників зерна використання вказаної системи обліку дасть можливість запобігти впливу змін запасів на прибуток. Поділ витрат на змінні і постійні не випливає безпосередньо з даних обліку і тому потрібна методика їх поділу для потреб планування та обліку. З практичної сторони спеціалізація сільськогосподарських підприємств потребує необхідності дослідження застосування кожного методу для конкретних умов, природно-кліматичних зон, що є актуальним для підприємств великою питомою вагою рослинницької продукції у структурі товарної продукції. За умов відсутності методологій розподілу витрат в сільському господарстві побороти труднощі впровадження управлінського обліку практично неможливо.

Далі звернемось до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 16 „Витрати". П.11 свідчить, що перелік і склад статей калькулювання виробничої собівартості продукції (робіт, послуг) установлюються підприємством. Крім того у даному документі п. 16 визначає поділ загально виробничих витрат на постійні і змінні [167].

Щодо товаровиробників зерна, то до змінних витрат можемо віднести витрати на насіння, корми, добрива, отрутохімікати, паливо та інші. У якості умовно-постійних для одного виду продукції можуть рахуватися витрати на амортизацію і ремонт спеціалізованої техніки, сільськогосподарських машин і обладнання, а також витрати на утримання будівель, зайнятих одним видом тварин. Прикладом умовно-постійних витрат для групи продукції можуть бути витрати на утримання універсальних сільськогосподарських машин, складів продукції та міндобрив.

Структура витрат, їх облік та можливості управління відіграють важливу роль у досягненні стану економічної безпеки товаровиробників. Для аграрної галузі у сфері зерновиробництва важливо вчасно розмежовувати витрати, їх перерозподіляти та досягти оптимальних розмірів. Одними із витрат, які в сучасному виробництві є суттєвими - логістичні.

Ступінчаста побудова інформації про витрати покращує якість управлінських рішень з оптимізації структури галузей і результатів діяльності

підприємства, дозволяє визначити, який конкретний внесок мають окремий продукт, підрозділ, управлінська ланка в покриття витрат. За такого підходу можуть бути прийняті більш обґрунтовані рішення про припинення виробництва нерентабельної продукції або розширення конкурентоспроможних галузей.

Спеціалісти з управлінського обліку в сфері аграрного виробництва мають брати участь у вирішенні завдань стратегічного і тактичного управління. До них належать:

- розробка структури галузей в господарстві і пропорцій їх розвитку;
- формування пакету інноваційної інформації;
- прогнозування цін на основні види продукції, розмірів очікуваних фінансових результатів;
- обґрунтування різних інвестиційних проектів;
- визначення вигідних вкладень фінансових коштів і вибір найбільш доцільних джерел фінансування;
- розробка систем ведення землеробства і тваринництва, заснованих на найбільш ефективному використанні природних, біологічних і технологічних ресурсів;
- реалізація задач типу, що краще: виробляти чи купляти деякі види матеріалів (насіння, комбікормів тощо); чи реалізовувати готову продукцію у вигляді сировини для промислових підприємств або здійснювати глибоку переробку на місті.

Сільськогосподарські підприємства працюють в різних умовах, неоднакова ступінь їх адаптації до ринкових умов, різний менталітет управлінців, власників економістів, працівників бухгалтерських служб і інших спеціалістів. Тому рекомендувати єдину схему організації служби управлінського обліку на сільськогосподарських підприємствах практично неможливо. На одних підприємствах вона може бути представлена одним спеціалістом, на інших – відділом, створеним шляхом реорганізації бухгалтерської і планово-економічної служб.

В теперішній час перед більшістю сільськогосподарських підприємств стоїть проблема виживання. В цих умовах можливо лише поетапне впровадження системи управлінського обліку, до завдань якого входять забезпечення беззбитковості виробництва, на слідуючи етапах – реалізація більш складних в методологічному і організаційному відношенні варіантів.

Повне використання систем управлінського обліку на сільськогосподарських підприємствах можливе лише в умовах стабілізації їх економічного положення, яка може бути досягнута при усуненні диспаритету цін, впровадженні науково обґрунтованих систем дотацій і кредитування.

Реалізація заходів інформаційної складової полягає у визначенні рівня інформаційної безпеки (фактичного і перспективного), встановлення приросту рівня інформаційно-аналітичної безпеки, приросту витрат на її забезпечення та використання, визначення ефективності організаційно-економічних заходів (порівняння приростів рівня безпеки та витрат) (дод. А). Зазначимо, що досить важливою є обліково-аналітична інформація у забезпеченні стабільного і поступального розвитку підприємств, а також виходу їх із кризового стану або, іншими словами, санація.

Теоретичні, методологічні та методичні аспекти санації підприємств та оздоровлення економіки розглянуті у наукових працях таких відомих вітчизняних і зарубіжних учених економістів як С. А. Варгіча, С. Ф. Голова, О. І. Копилюка, Д. В. Полотенко, О. О. Терещенко та інших. Деякі з вітчизняних економістів (наприклад, І. А. Бланк) із санацією ототожнюють тільки заходи для залучення зовнішньої фінансової допомоги, спрямовані на запобігання оголошенню підприємства-боржника банкрутом та його ліквідації.

Згідно із Законом України «Про банкрутство» від 1992 р. під санацією розуміється задоволення вимог кредиторів і виконання зобов’язань перед бюджетом та іншими державними цільовими фондами, у тому числі кредитором, що добровільно бере на себе задоволення зазначених вимог та виконання відповідних зобов’язань. Отже, згідно з таким підходом санація за

своєю правовою основою є лише інститутом переведення боргу. Проте з цим аж ніяк не можна погодитись [172, с. 5].

Загалом процес санації підприємства можна розглядати як процес вирішення конфлікту між підприємством та навколишнім середовищем. В роботах О. Терещенко розглядаються чотири види стратегії санації підприємства в разі вирішення зазначеного конфлікту (табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

Види стратегій санації

Конфлікти між фірмою і навколишнім середовищем	Зміст стратегії	Структура
Наступальна стратегія	Активне використання наявного потенціалу, розширення діяльності та ринків збуту продукції	Швидка зміна структури
Стратегія делегування (допомога)	Через неможливість вирішення конфлікту власними силами підприємство прагне отримати субвенції та іншу допомогу	Структура змінюється за потребою
Компроміс, консенсус	З метою вирішення конфлікту підприємство прагне скооперуватися з іншим	Структура змінюється згідно з домовленістю між партнерами
Захисна стратегія (втеча)	Підприємство йде з ринку та згортає діяльність	Структура не змінюється

Джерело: складено автором.

Для товаровиробників зерна процес санації важливий з погляду економічної безпеки, оскільки може використовуватись у якості інструменту її посилення, а, що на наш погляд є головним, дозволити певною мірою запобігти можливим негативним сценарям розвитку, зокрема погіршення фінансової ситуації, накопичення зовнішніх боргів та можливого банкрутства. Стратегії виходу підприємства із кризи дозволяють обрати найбільш прийнятну в конкретних умовах діяльності підприємства.

Наступальна стратегія передбачає активні дії: модернізацію обладнання, запровадження нових технологій, ефективного маркетингу,

підвищення цін, пошук нових ринків збуту продукції, розробка та втілення прогресивної стратегічної концепції контролінгу.

Стратегія делегування повноважень передбачає делегування проблем, які виникають на підприємстві, третім особам: власникам, кредиторам, державі. За цією стратегією підприємство прагне отримати додаткові фінансові ресурси завдяки збільшенню статутного фонду, одержанню державних гарантій, сподівається на участь кредиторів у своїй санації, а також добивається захисту в рамках політики протекціонізму [173, с.56].

Розробка стратегії санації належить до компетенції стратегічного контролінгу і здійснюється в рамках стратегічного планування. Згідно з обраною стратегією санації розробляються концепція та плани фінансового оздоровлення, що дозволяє забезпечити економічну безпеку товаровиробниками та посилити дієвість превентивних заходів щодо недопущення небезпек, загроз та уникнути необгрунтованих ризиків діяльності [174].

Важливо, що бухгалтерський облік забезпечує отримання і опрацювання потрібної інформації на підставі безперервного документального відображення фактів господарської діяльності підприємства і є функцією управління. До функції систем управління належать також планування, організація фінансів, визначення податків, контроль та економічний аналіз, маркетинг, які повинні діяти у взаємозв’язку.

Узагальнивши вищевикладене, зваживши переваги системи обліково-аналітичного забезпечення у забезпеченні якості інформаційної бази для формування та посилення економічної безпеки товаровиробників зерна пропонуємо наступну її структуру, в основу якої покладено рівні забезпечення економічної безпеки, що дозволяє сепарувати відповідні елементи і функції (рис. 2. 3).

Рис. 2. 3. Структура системи інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки товаровиробників зерна. Джерело: розробка автора.

Сучасні агропідприємства, що виробляють і реалізують зерно, користуються засобами збору і обробки великих масивів інформації. Так, великі дані (Big Data) - загальна назва для структурованих і неструктурованих даних величезних обсягів, які ефективно обробляються за допомогою масштабованих програмних інструментів. Такі інструменти з'явилися в кінці 2000-х років і стали альтернативою традиційним баз даних і рішень Business Intelligence.

Таблиця 2.2

Порівняння традиційних систем обробки інформації та Big Data

Традиційний підхід	Big Data
Поступовий аналіз невеликих пакетів інформації	Аналіз усього масиву даних
Редагування, сортування даних	Аналіз даних в їх первинному надходженні
Побудова динаміки, виявлення тенденцій, побудова припущень	Моніторинг та пошук зв'язків і чинників впливу
Зберігання, використання, аналіз	Аналіз даних в реальному часі по мірі їх надходження

Джерело: узагальнено автором.

Використання таких систем обробки інформації дозволяє товаровиробникам зерна оперативно реагувати на зміни ринкової кон'юнктури, волатильність цін, визначати ступінь ризику та за допомогою системи управлінських рішень попереджувати загрози і небезпеки. З метою посилення інформаційної безпеки товаровиробникам необхідно використовувати трикомпонентне забезпечення формування масивів даних та їх обробки: апаратне, програмне та алгоритмічне. Забезпечення наявності таких компонентів сприяє використанню технологій підготовки документів, обробці економічної та фінансової інформації, технологіям управління базами даних, особистим інформаційним системам, а також організаційно-методичному забезпеченню. Витрачаючи ресурси на забезпечення цих складників, підприємства сприяють упередженню появи загроз витоку інформації та підвищують ступінь її ефективності використання та захисту.

Оскільки важливою складовою успішного ведення бізнесу є ефективне інформаційне і документаційне забезпечення підприємства, а також оптимізація взаємодії за більшістю процесів між структурними підрозділами, дана система електронного документообігу (СЕД) охоплює всі етапи життєвого циклу документів – від підготовки проектів документів до

організації їх архівного зберігання із забезпеченням функцій електронного архіву та електронного цифрового підпису. Окрім того, вона відповідає всім вимогам у сфері технічного захисту інформації як в Україні, так і за її межами.

Прикладом вдалого використання систем електронної документації ТОВ СП «Нібулон» є автоматизація діловодних процесів за допомогою програмного забезпечення «Megapolis. Документообіг», це підтверджує той факт, що електронне документування виходить на більш високий з технологічної точки зору рівень (рис. 2.4). Оперативність та своєчасність, повнота, гнучка адаптація є одними з переваг даної системи.

Рис. 2. 4. Елементи системи електронної документації ТОВ СП «Нібулон» «Megapolis. Документообіг».

Запровадження електронного документообігу сприяє не лише оптимізації роботи працівників підприємства, а й дозволяє прискорити та поліпшити процеси обміну інформацією, ухвалення рішень.

В Україні сільськогосподарським товаровиробникам пропонуються наступні інформаційні системи, що дозволяють оперативно формувати інформаційні потоки даних, сприяють пришвидшенню структурування та аналітичної обробки інформації, дозволяють скоротити часові ресурси та суттєво впливати на результативні похибки (табл. 2. 3). Переважно результатом використання таких систем є повна адаптація.

Таблиця 2.3

Інформаційні системи, які використовуються в управлінні товаровиробниками

Назва інформаційної системи	Розробник	Результат
«Галактика»	«Галактика»	Підтримка більше 4 СУБД * та 4 ОС сервера, повна адаптація
«Парус предприятие»	«Парус»	Підтримка більше 1 СУБД та 1 ОС сервера, повна адаптація
«8.0 Предприятие»	«1С»	Підтримка більше 1 СУБД та 1 ОС сервера, повна адаптація
«IT-предприятие»	«Інформаційні технології»	Підтримка більше 4 СУБД та 1 ОС сервера, повна адаптація
«Флагман»	«Инфософт»	Підтримка більше 2 СУБД та 2 ОС сервера, повна адаптація
BS Integrator	«Бизнес сервис»	Підтримка 2 СУБД та 2 ОС сервера, повна адаптація
СЕД «Megapolis. Документообіг»	«Софтлайн»	Підтримка 4 СУБД та 2 ОС сервера, повна адаптація
SAP R/3	SAP AG	Підтримка 4 СУБД та 4 ОС сервера, повна адаптація
Oracle Applications	Oracle	Підтримка 1 СУБД, повна адаптація
Baan ERP	SSA Global	Підтримка більше 4 СУБД та 4 ОС сервера, часткова адаптація
MBS Axapta, Navision	Microsof	Підтримка 1 СУБД та 1 ОС сервера, часткова адаптація
MFG/PRO	QAD	Підтримка 2 СУБД та 4 ОС сервера, відсутня адаптація
Scala	Epicor	Підтримка 1 СУБД та більше 4 ОС сервера, повна адаптація

* - система управління базами даних.

Джерело: складено автором.

Переваги впровадження СЕД на підприємстві:

- підвищення ефективності інформаційного та документаційного забезпечення підприємства;

- створення єдиного інформаційного простору і комунікаційних каналів, що пов’язують усіх працівників;

- забезпечення ефективного контролю виконання наказів, доручень керівництва тощо;

- скорочення термінів підготовки й узгодження документів;

- скорочення термінів створення організаційно-розпорядчих документів, підвищення відповідальності їх виконання;

- запровадження єдиного стандарту роботи з електронними документами, що забезпечує захищеність і доступність документів;

- підвищення швидкості обробки паперових документів і подальшого зменшення частки паперового документообігу завдяки застосуванню технологій штрих-кодування, сканування, розпізнавання та механізмів електронного цифрового підпису;

- скорочення термінів обробки вхідних і вихідних документів;

- створення електронного архіву підприємства;

- впровадження регламентів автоматизованої роботи з документами;

- перехід до повністю безпаперового (електронного) документообігу [175].

З розвитком ІТ-технологій, використанням їх у діяльності підприємств зростає безпекове навантаження на підприємство, рівень витрат на попередження та ліквідацію втрат від витоку інформації, що завдає значних збитків. Щоб запобігти очікуваним втратам, товаровиробники повинні інвестувати кошти в безпеку, а саме мережеві екрани, системи виявлення вторгнень для запобіганню атакам, антивіруси для виявлення різних форм вірусів. Якщо компанія вирішує встановити систему інформаційної безпеки, то її вартість узагальнено буде складатись з такого: – одноразові витрати (це, як правило, вартість обладнання, а також впровадження систем захисту

інформації); – періодичні витрати (тут присутні такі параметри, як, зокрема, технічна підтримка та супровід, заробітна плата IT-персоналу, продовження ліцензій на антивіруси) [176].

За даними Deutsche Telekom (німецької телекомунікаційної компанії) більшість кібератак були спрямовані на оболонку, що являє собою частину операційної системи, яка слугує інтерпретатором, а також на термінал системного адміністрування. Підприємства діють як локально, так і глобально, вони пов'язані на міжнародному рівні: зі своїми міжнародними сайтами, клієнтами та з їх продукцією. Приміром, підрозділ T-Security Deutsche Telekom вже пропонує повний асортимент найважливіших служб безпеки, що дозволяють запобігати кібератакам та небезпекам витоку інформації [177].

Кібератакам підлягають не тільки крупні аграрні підприємства, а також представники малого і середнього бізнесу. Зазвичай великі компанії зберігають інформацію на власних серверах, тоді як малі та середні суб'єкти господарювання орендують віддалені сервери, інформація яких не завжди виявляється надійно захищеною. Несанкціонований віддік інформації для товаровиробників становить втрату конкурентних позицій, а як найгірший сценарій – рейдерські атаки.

Аграрні підприємства працюють в умовах підвищених ризиків і кіберзагроза є одним із найбільш впливових. Недосконала інституціональна система не дозволяє створити захищене середовище з національної та галузевих центрів кіберзахисту. У товаровиробників зерна переважно відсутня достатня власна експертиза та єдиний підхід до системи протидії кібергазгозам. Відсутнє належне фінансування з метою украплення кібербезпеки. На відміну від крупноварних підприємств, середні та дрібні господарства не здійснюють моніторинг на регулярній основі, а здебільшого культура безпеки не носить комплексного характеру. Не оновлюються інформаційні системи і не впроваджуються заходи з мінімізації ризиків. В структурі економічної безпеки підприємств кібербезпеку пропонуємо

виділяти в окремий напрям роботи з метою посилення інформаційного захисту.

Організаційне забезпечення системи кібербезпеки товаровиробників зерна характеризується місцем і роллю спеціальних суб'єктів (відповідних служб, підрозділів), їх функціями, повноваженнями, а також підставами, умовами і напрямами їх взаємодії при здійсненні заходів із забезпечення безпеки у кіберпросторі [178].

Щоб вижити в нових умовах на глобальному ринку товаровиробникам зерна, потрібно інтегруватись у цифрову сферу агробізнесу, яка, на жаль, в Україні слабо розвинена на інституціональному рівні. Крупнотоварні підприємства самостійно впроваджують елементи діджиталізації, як процес оптимізації бізнесу за допомогою програмного забезпечення та ІТ-рішень, що допоможуть зробити його простішим, економнішим та якіснішим у контексті надання послуг та задоволенні потреб і посилення економічної безпеки.

Застосування діджиталізації створює низку конкурентних переваг підприємства в розрізі операційних процесів, а саме підвищуючи їх рівень транспарентності можливо вчасно прийняти управлінське рішення, здійснити миттєвий обмін інформацією між компетентними співробітниками, провести маркетингові дослідження та створити системні підходи до реагування. Організаційні відповіді на сигнали ризикових змін за рахунок діджиталізації формуються на принципах узгодженості, вчасності, дієвості, запобіганні кризових становищ [179].

Отже, нова ера інтелектуальної економіки характеризується комплексною механізацією, автоматизацією, інформатизацією й електронізацією майже всіх бізнес-процесів. Але в той же час з такими позитивними характеристиками, які дозволяють значно збільшити інтенсивність виробництва, сучасне світове економічне товариство зіткнулося зі значними проблемами, які загрожують зниженням глобальної економічної безпеки.

Нашарування економічних і соціально-політичних проблем, високі вимоги конкуренції створюють умови для необхідності пошуку рішень щодо того, як убезпечити цей вид бізнесу від загроз і ризиків.

Досліджуючи інформаційно-аналітичну складову економічної безпеки товаровиробників зерна, слід виокремити інформаційно-консультаційне забезпечення. Ідея створення зернових сільськогосподарських кооперативів не нова, однак й досі не в повній мірі втілена в аграрній сфері. Особливо важливим є інформаційно-консультаційне забезпечення діяльності товаровиробників зерна, створення зернових сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Основними етапами створення кооперативу є визначення ініціативних груп з популяризації та інформаційного розповсюдження, проведення та участі у навчальних семінарах, надання консультаційних послуг. Після складання протоколу про наміри розробляється проект кооперативу (визначають цілі, членство, організації). Концепція кооперативу передбачає здійснення проекту: бізнес-план, правила внутрішньої господарської діяльності, статут [180].

В умовах виживання товаровиробників зерна в умовах сучасної конкурентної боротьби, яка розгорнулася на українському ринку, першочергового значення набуває економічна безпека підприємства, обумовлена як стан динамічної стійкості юридичних, виробничих, організаційних, інформаційних та інших відносин і зв'язків компанії, її матеріальних та інтелектуальних ресурсів, яка гарантує стабільність функціонування фірми, фінансово-комерційний успіх і соціальний розвиток.

2. 3. Методи, критерії та основні чинники економічної безпеки товаровиробників зерна

Стратегією розвитку аграрного сектора економіки України на період до 2020 року передбачено продовольчу безпеку забезпечити пропозицією основних видів сільськогосподарської продукції, в тому числі зерна вітчизняного виробництва на внутрішньому ринку на рівні не менше 80 відсотків від внутрішнього попиту. При цьому пріоритетними напрямами досягнення стратегічних цілей є виробництво зернових культур великими господарствами на основі їх стійких зовнішньоекономічних зв'язків та інтеграції з зерноторговими, зернологістичними підприємствами; виробництво зернових в середніх господарствах і кооперативах за рахунок поліпшення їх можливостей участі в організованому ринку; будівництво мережі складських і елеваторних потужностей, які надають послуги виробникам зерна за рахунок розвитку організованого ринку; розвиток виробництва альтернативних видів енергії, перш за все використання методів виробництва біопалива з зернових культур, які не використовуються з продовольчою метою; удосконалення системи інформаційно-аналітичного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників, запровадження системи оперативного моніторингу ринку сільськогосподарської продукції, розбудови розвинутої системи сільськогосподарського дорадництва тощо [181].

Дотримання цілей і принципів такої стратегії зумовлює необхідність в ефективному розвитку товаровиробників зерна, оскільки це стратегічно важливий продукт як для забезпечення продовольчої безпеки населення, так і для розвитку інших галузей національної економіки, таких як тваринництво, харчова промисловість, біоенергетика. Крім того, розвиток галузі забезпечує валютні надходження від експорту зерна, що само по собі забезпечує шлях до фінансової стабільності та економічної безпеки.

У зв'язку з цим необхідно більше уваги приділяти науковим дослідженням в напрямі розробки ефективних методів економічної безпеки виробників і ринку зерна, а також удосконалити і більш гнучко використовувати методи оцінки її рівня в сучасних умовах формування світогосподарських зв'язків і впливу глобалізаційних процесів на економіку країни. У той же час дослідження, які б поєднували вивчення економічної безпеки в контексті виробництва і реалізації зерна вимагають наукових досліджень, обґрунтування і практичного вирішення.

У розд. 1 даної монографії ми досліджували теоретичні аспекти економічної безпеки та її особливості у сфері зернового господарства. Однак, з метою більш поглибленого дослідження її методів і критеріїв зазначимо, що економічна безпека передбачає такий стан суб'єкта господарювання, при якому його ресурси і ресурсний потенціал знаходяться в безпеці, інакше кажучи ризиків і загроз діяльності не існує (в ідеалі) або вони зведені до мінімуму і можуть бути попереджені, що виключає необхідність подолання негативних результатів, втрати конкуренної позиції тощо.

Діагностика економічної безпеки підприємства - це дослідження процесів, що відбуваються в структурі самого підприємства, аналіз зовнішнього середовища, в якому функціонує підприємство і зіставлення отриманої інформації з граничними значеннями індикаторів, які відокремлюють безпечну зону функціонування підприємства від зони можливої небезпеки [182].

Теоретичні узагальнення наукових поглядів дозволили визначити, що економічна безпека будь-якого підприємства, в тому числі і товаровиробників зерна, має структуру, основними елементами якої є зовнішні і внутрішні складові. Дослідження показують, що структура економічної безпеки визначає взаємозв'язки її складових, дозволяє визначати пріоритети в умовах глобальних економічних тенденцій (рис. 2. 5).

Перш ніж говорити про методи оцінки рівня економічної безпеки, необхідно зупинитися на критеріях оцінки, оскільки вони дають можливість

робити висновки про стан економічної безпеки підприємства та подальших пріоритетах розвитку.

Тенденції світового розвитку диктують нові завдання зі спрощення митних процедур та процедур логістики при постачанні товарів для ввезення та вивезення з території країни, зменшення ризиків порушення безпеки підприємств, а для цього необхідно створювати електронні інформаційні системи, функціонально сумісні з аналогічними системами інших країн, які будуть доступні , керовані, безпечні, об'єднані та контрольовані [183, с. 21].

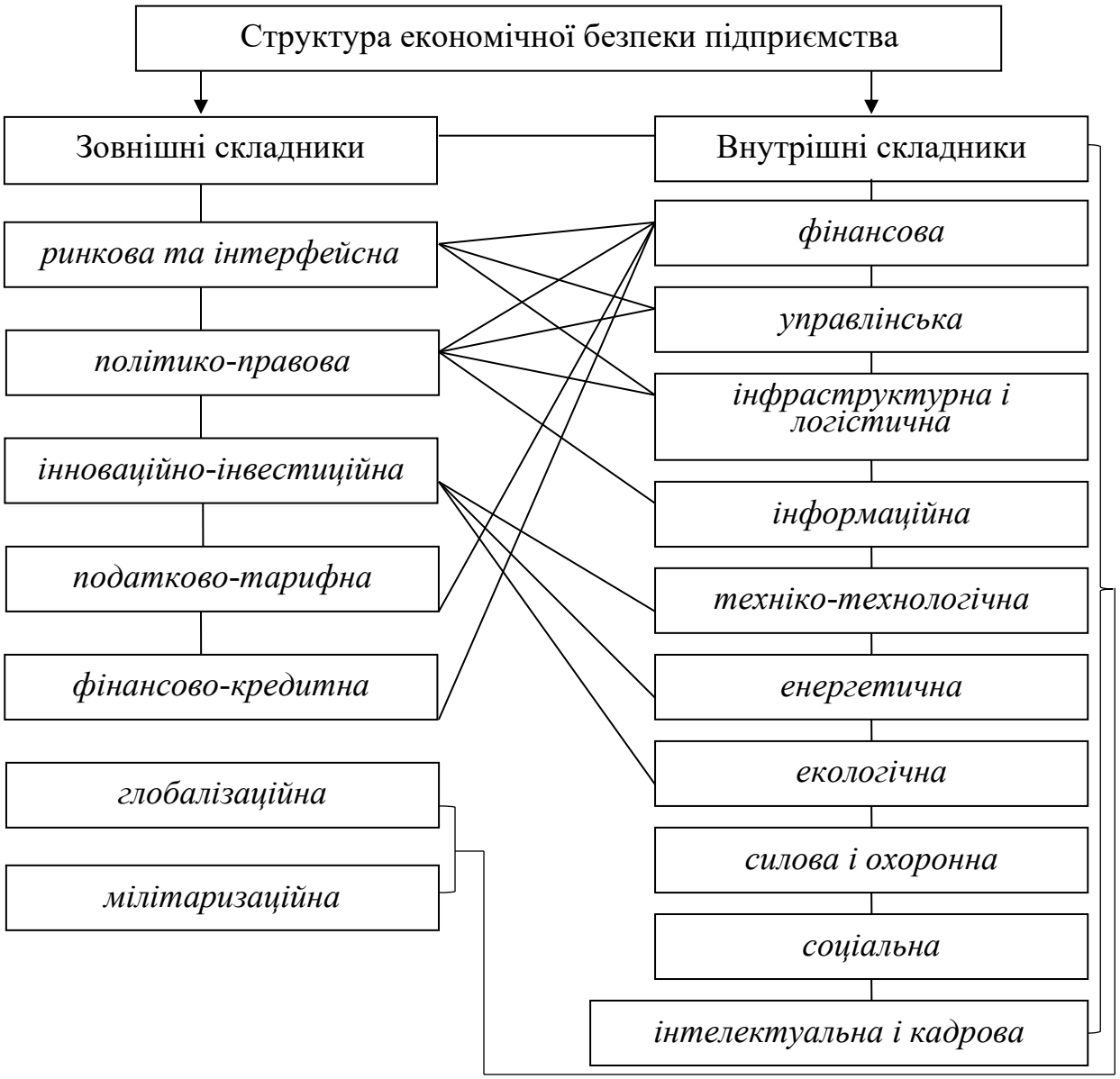

Рис. 2. 5. Структура і взаємозв’язки складників економічної безпеки підприємства (Джерело: визначено автором)

Досвід апробації різних підходів до оцінювання економічної безпеки товаровиробників зерна свідчить, що специфічні особливості технології виробництва та кінцева експортоорієнтованість галузі дають підстави вивчати особливості критеріального підходу до даного питання.

В основу критеріїв економічної безпеки закладені всі її складові, так як кожна з них має чітко виражену визначеність і спрямованість пошуку рішення. Під критерієм економічної безпеки підприємства розуміються ознака або сума ознак, на підставі яких може бути зроблений висновок про те, чи знаходиться підприємство в економічній безпеці чи ні. Такий критерій повинен не просто констатувати наявність економічної безпеки підприємства, а й оцінювати її рівень. Якщо використання критерію буде зводитися тільки до констатації економічної безпеки підприємства, то в цьому випадку неминуча суб'єктивність оцінки. Критерій економічної безпеки підприємства повинен бути обраний таким чином, щоб з його допомогою можна було б отримати кількісну оцінку рівня економічної безпеки підприємства. Причому, кількісну оцінку рівня економічної безпеки бажано було б отримати за допомогою тих показників, які використовуються в плануванні, обліку і аналізі діяльності підприємства, що є передумовою практичного застосування цієї оцінки [184].

Товаровиробник зерна в сучасних умовах залежить від стану ринку на продукцію, його кон'юнктури, цінової політики, світової демографії, розвитку енергозберігаючого напрямі з використанням зернових в якості сировини для виробництва біоетанолу, також багатьох внутрішніх факторів впливу. Крім того, часто визначальним у виробництві зерна є сезонність і вплив природно-кліматичних умов, що особливо важливо враховувати при пріоритетності вирощування органічної продукції.

Слід зазначити, що органічне виробництво зернових криє в собі певні ризики для вітчизняних товаровиробників, оскільки багато хто з них не готові ні фінансово, ні матеріально до виробництва такої продукції, тим більш її експорту. Система зерновиробництва в більшій мірі продиктована транснаціональними компаніями і зернотрейдерами, які зацікавлені у великих

обсягах зернової сировини, яке в більшій мірі вивозиться за кордон в якості кормових ресурсів.

Оскільки зерно є стратегічно важливим продуктом, яке бере участь у забезпеченні продовольчої безпеки, її критерієм на міжнародному рівні прийнято вважати обсяги перехідних до наступного врожаю світових зернових запасів (безпечним вважається перехідний запас зерна на 60 діб, або 17% від річного споживання), а також рівень світового виробництва зерна в середньому на душу населення (безпечним вважається 1000 кг зерна на душу населення).

Необхідно концентрувати увагу на ефективності, економічності та результативності самого виробництва і реалізації продукції. Кінцевим результатом має бути прибуток, який забезпечує розширене відтворення. Тому основним критерієм економічної безпеки товаровиробників зерна є той рівень прибутку, який забезпечить захист від зовнішніх і внутрішніх загроз, а ступінь самої загрози також, в свою чергу, є певним критерієм безпеки.

Варто також відзначити, що витрати виробництва також визначають рівень економічної безпеки і їх порогова величина є одним з критеріїв оцінки цього рівня. Тому завчасне планування і оптимізація витрат можуть попереджати і знизити негативні впливи на економічну безпеку товаровиробників зерна і, в свою чергу, вплинути і на весь його ринок.

В роботі А. В. Череп проведена оцінка рівня впливу чинників, що визначають економічну безпеку сільськогосподарських підприємств на показники стану їх економічної безпеки. Як показав аналіз, серед багатьох факторів найбільш значущими виявилися валовий чистий прибуток і кошти на рахунках підприємств. Автор вказує, що існує і зворотний зв'язок між економічною безпекою і поточними обов'язками і дебіторською заборгованістю. За розрахунками «при прийнятті рішення про збільшення поточних зобов'язань (за рахунок збільшення кредиторської заборгованості або залучення короткострокових кредитів) керівництву підприємства

необхідно звернути увагу, що кожен 1% збільшення поточних зобов'язань призведе до зменшення показника економічної безпеки на 0,23%» [185].

Іволга А. Б. наводить перелік методів оцінки рівня економічної безпеки підприємств, серед яких використання індикаторів, порогових значень показників, що характеризують діяльність підприємств в різних функціональних областях, і їх відносної динаміки, які відповідають певному рівню економічної безпеки. Складність цього методу полягає в рівні точності індикаторів через необхідність враховувати особливості діяльності корпорації або підприємства, обумовлені галузевою належністю, формою власності, структурою капіталу, існуючим організаційно-технічним станом. Інший підхід до оцінки рівня економічної безпеки корпорації і підприємства - ресурсно-функціональний. Він також включає використання методу експертних оцінок [186].

Н. М. Голович пропонує методику оцінки економічної безпеки сільськогосподарських підприємств проводити визначенням стану базових секторів: сектор економічної незалежності; сектор економічного функціонування; сектор здатності до розвитку; сектор банкрутства; сектор конкурентоспроможності; сектор ризику і невизначеності, кожен з яких складається з відповідних критеріальних показників та індикаторів, на основі розрахунку яких визначається інтегральна оцінка рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств [187]. Така секторальна методика, на нашу думку, є прийнятною для оцінювання економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації, оскільки враховує ключові структурні складові такої безпеки. Пропонуємо доповнити зазначений перелік сектором управлінського обліку та оперативного контролінгу, який дасть можливість оперативно реагувати на негативні і загрозливі ситуації, а також аналізувати фактори ризику з урахуванням системи гнучкого планування і передбачення сценаріїв подальшого розвитку.

С. М. Ілляшенко пропонує проводити оцінку економічної безпеки підприємства на основі аналізу: фінансової стійкості; ринкової безпеки;

надійності взаємодії з економічними контрагентами; рівня кадрового ресурсу, в тому числі забезпеченість інтелектуальним потенціалом; станом і перспективою розвитку техніко-технологічного потенціалу; рівнем правової захищеності і інформативності підприємства; екологічною складовою в розвитку виробництва; рівнем забезпечення фізичного, морального і матеріального благополуччя працівників і підприємства в цілому. Автор зазначає, що «результати аналізу і оцінки рівнів складових економічної безпеки ... повинні бути покладені в основу розробки комплексу заходів спрямованих на протидію загрозам підвищення рівня економічної безпеки підприємства, і відповідно розширення його адаптаційних можливостей до змін умов господарської діяльності, створення умов стабільного функціонування і розвитку [188]. Такий підхід передбачає отримання більш повних результатів, оскільки специфіка зерновиробництва і обсяги експорту обумовлюють необхідність комплексного підходу в оцінці рівня економічної безпеки товаровиробників зерна.

У такому комплексному підході економічна безпека зерновиробників, що працюють в умовах глобалізації ринку, повинна включати аналіз логістичної складової і розвиток інфраструктурних можливостей. З точки зору економічної безпеки, застосування логістики виконує страхову і розвиваючу функцію, спрямовану на зниження економічного ризику за рахунок трансформації підприємств, а також більш повне і ефективне використання ресурсів. Входження в логістичне об'єднання економічно вигідно товаровиробникам зерна, оскільки призводить до раціоналізації розподілу і споживання матеріальних ресурсів; концентрації коштів і більш вигідного їх подальшого використання. В оцінці економічної безпеки підприємства на перший план виступає критерій прибутковості.

Функціонування механізму забезпечення економічної безпеки підприємства відбувається шляхом здійснення певних дій над її об'єктами. Серед цих об'єктів: прибуток, джерела та обсяги фінансових ресурсів, структура капіталу, структура грошових потоків, структура активів,

інвестиції, фінансові ризики, система фінансових інновацій. Формування економічної безпеки підприємства має передбачати ефективне використання коштів, як засобів активізації розвитку [189, с. 9]. Такий підхід є актуальним для виробників зерна.

Таким чином, товаровиробники зерна, що працюють в умовах ринкової глобалізації, повинні формувати чіткі структурні елементи економічної безпеки, які визначають критерії і методи її оцінки. До основних критеріїв можна віднести прибутковість підприємств, обсяги перехідних до наступного врожаю світових зернових запасів, рівень світового виробництва зерна в середньому на душу населення, що виділяє в системі безпеки її продовольчу складову. Тому подальші дослідження необхідно вести в напрямі конкретизації методології оцінки рівня економічної безпеки товаровиробників і ринку в умовах сучасних світогосподарських зв'язків [190].

Аналізуючи існуючі методи оцінки економічної безпеки товаровиробників зерна та доповнюючи їх висновками власних досліджень пропонуємо класифікацію за наступними ознаками:

1. Залежно від рівня та напрямів дослідження:

- макроекономічні (статистичні методи індикаторів, як джерело інформації для подальших розрахунків, порівняння, розбіжностей);

- мікроекономічні (методи відкритої перевірки, спеціальні методи економічного аналізу: аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогії, мозковий штурм, анкетування, опитування, економіко-математичні тощо).

2. Залежно від часу проведення оцінки:

- перспективні (методи експертних оцінок);

- оперативні (методи відкритої перевірки);

- ретроспективні (статистичні, спеціальні методи економічного аналізу).

3. Залежно від джерел отримання інформації:

- документальні (статистичні дані, документальний аналіз);

- візуально-описові (опитування, спостереження, експеримент, експертних оцінок).

4. Залежно від ступеня формалізації:

- формалізовані;

- не формалізовані.

5. Залежно від способу оцінки:

- статистичні методи;

- методи відкритої перевірки;

- спеціальні методи економіко-правового аналізу [Згруповано автором на основі 191].

На практиці, зазвичай підприємства користуються комбінованими методами, оскільки сучасні електронні технології дозволяють обробляти значні масиви інформації, що значно полегшує як пошукову роботу по збору даних, так і їх опрацювання, визначення прогнозних даних, створення сценаріїв розвитку подій за різними варіантами набору чинників, що зумовлюють різницю у вихідній інформації.

Методи оцінки рівня економічної безпеки товаровиробників зерна залежать від специфічних умов його виробництва та факторів, що на них впливають. Серед багатьох необхідно виділити індикаторний метод, ресурсно-функціональний, метод визначення базових секторів, метод аналізу логістичної складової і розвиток інфраструктурних можливостей підприємств, використання елементів управлінського обліку та контролінгу, використання коштів активізації інноваційного розвитку.

Особливості економічної безпеки товаровиробників зерна за нашими дослідженнями полягають у їх функціонуванні в умовах невизначеності та ризику. Невизначеність, на наше глибоке переконання, завжди деструктивно впливає на стан економічної безпеки, оскільки за таких умов важко, а подекуди неможливо прийняти ефективні управлінські рішення. Ризик, на відміну від невизначеності може мати позитивний вплив, особливо якщо існує прогнозована схема його розрахунку, наприклад відсотки за позичками.

До найбільш поширеної наукової позиції базової міри ризику вважають середньоквадратичне відхилення. У зв'язку з тим, що ризик обумовлений недетермінованістю результату рішення, чим менше розкид (дисперсія) результату рішення, тим більше воно передбачуване, тобто менше ризик [192].

Розрахунок середньоквадратичного відхилення здійснюється за формулою (1):

$$\sigma = \sqrt{\sum_{i=1}^{n}(R_i - \bar{R})^2 \times P_i} \qquad (2.11),$$

де, відповідно до мети оцінки ризику коливань урожайності зернових культур, σ – середньоквадратичне відхилення, R_i – конкретне значення урожайності зернових в центнерах на гектар посівної площі, R – середня очікувана урожайність зернових, P_i – частота отримання окремих варіантів урожайності, n – кількість спостережень.

Для оцінювання рівня ризику коливань урожайності зернових по областях України пропонуємо використовувати показник зонального ризику коливань урожайності зернових $К_{з.р.}$, який розраховується як співвідношення показників середньоквадратичного відхилення урожайності зернових культур загалом по Україні та по її областях (2):

$$К_{з.р.} = \sigma_o / \sigma_y, \qquad (2.12),$$

де σ_O – середньоквадратичне відхилення урожайності зернових культур по областях України; σ_Y – середньоквадратичне відхилення урожайності зернових культур загалом по Україні.

Для аналізу взаємозв'язку показників середньої урожайності зернових культур по областях України та коефіцієнтів зонального ризику коливань урожайності зернових культур в межах аналізованого періоду розрахуємо лінійний коефіцієнт кореляції (3):

$$r = \frac{\sum_{i=1}^{n}(x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{n} \qquad (2.13),$$

де r – лінійний коефіцієнт кореляції, x_i – показник середньої урожайності зернових культур і-ї області України $\overline{x}$ – показник середньої урожайності зернових культур по Україні, y_i – коефіцієнт зонального ризику коливань урожайності зернових культур і-ї області України, у – середнє значення зонального ризику коливань урожайності зернових культур загалом по Україні (дорівнює одиниці).

Для якісної і кількісної оцінки невизначеності в діяльності підприємства рекомендується використовувати коефіцієнт невизначеності і показник ступеня складності отримання інформації. Коефіцієнт невизначеності ($К_н$) характеризує обсяг інформації щодо досліджуваного об'єкта або економічного явища, яким володіє підприємство, і розраховується за такою формулою:

$$К_н = \frac{V_p}{V_н}, \quad (2.14),$$

де Кн - коефіцієнт невизначеності;

Vр - обсяг наявної інформації;

Vн - обсяг використаної (необхідної) інформації.

Величини Vр і Vн розраховуються з урахуванням витрат, необхідних для отримання даних, за наступними формулами:

$$V_p = I_c + I_{op}, \quad (2.15),$$

де I_c – інформація обліково-аналітична, інструктивна, нормативно-законодавча;

I_{op} – інформація оперативна, управлінська.

$$V_н = I_r + I_l, \quad (2.16),$$

де I_r та I_l – інформація звітів та інша юридична документація.

Так звана інформація юридична включає дані контрактів, угод, інфестиційних проетів, використання патентів, ліцензій тощо.

Величини V_p та $V_н$ можуть розраховуються з врахуванням витрат на отримання даних наступним чином:

$$V_p=\sum V_{p_i}\times K_{n_i};\ V_н=\sum V_{н_i}\times K_{n_i}\ ,\ (2.17),$$

де V_{H_i} – обсяг необхідної інформації і-го виду даних;

і – кількість видів даних;

V_{p_i} – обсяг наявної інформації і-го виду в % до необхідного;

K_{n_i} – коригуючий коефіцієнт для і-го виду даних.

Коефіцієнт K_{n_i} розраховується наступним чином:

$$Kn_i = \frac{З_i}{З_{max}}, \qquad (2.18),$$

де $З_i$ – затрати на отримання всієї інформації по і-му виду даних, грн;

$З_{max}$ – максимальні витрати на отримання інформації за всіма видами даних, грн

Коефіцієнт невизначеності може приймати значення в діапазоні від 0 до 1. Якщо коефіцієнт дорівнює 0, то про досліджувану проблему нічого не відомо, якщо він дорівнює 1, то всі необхідні дані є в наявності, невизначеності в питанні інформації не існує.

Загальний рівень економічної безпеки підприємства рекомендується оцінювати як функціональну залежність загального від локальних рівнів виробничої, фінансової та інвестиційної безпеки підприємства, тобто здійснювати інтегровану оцінку. Всі рівні безпеки необхідно оцінювати на підставі єдиного показника, математична інтерпретація якого має наступний вигляд:

$$Ку = f(x_1, x_2, \dots x_i \dots x_m, \dots x_j \dots x_n)\ i = \overline{1, m}\ ,\ j = \overline{m+1n}, \qquad (2.19),$$

де $К_у$ – загальний показник рівня виробничої, фінансової, інвестиційної безпеки товаровиробника;

x_1, x_2,…x_i … x_m, … x_j... x_n – часткові показники рівня виробничої, фінансової, інвестиційної безпеки товаровиробника, які впливають на загальний рівень його економічної безпеки.

Кількість показників m та n визначається залежно від особливостей товаровиробників та специфіки їх діяльності.

Як показники рівня інформаційної безпеки можуть бути використані коефіцієнти:

- *коефіцієнт повноти інформації ($К_{пі}$)* – розраховується як відношення обсягу інформації, що є в розпорядженні особи, яка приймає рішення (ОПР), і обсягу інформації, необхідної для ухвалення обґрунтованого рішення;

- *коефіцієнт точності інформації ($К_{mі}$)* – розраховується як відношення обсягу релевантної інформації до загального обсягу наявної в розпорядженні ОПР інформації;

- *коефіцієнт суперечливості інформації ($К_{сі}$)* – розраховується як відношення кількості незалежних свідчень на користь ухвалення рішення до загальної кількості незалежних свідчень у сумарному обсязі релевантної інформації.

Рівень інформаційної безпеки може бути визначений на основі добутку трьох згаданих коефіцієнтів:

$$К_і = К_{пі} * К_{mі} * К_{сі} \qquad (2.20).$$

При цьому, якщо:

$К_і \geq 0{,}7$ – рівень безпеки високий;

$0{,}3 \leq К_і < 0{,}7$ – рівень безпеки середній;

$К_і < 0{,}3$ – рівень безпеки низький.

Система і методи формування потоків управлінської і зворотної інформації, доведення інформації до адресатів, одержання, переробка, збереження, оперативне використання її під час виробництва характеризують систему управління загалом. Інформаційне забезпечення повинне сприяти реалізації ефективного управління при мінімальних витратах на організацію і функціонування системи інформації.

Методичні рекомендації розрахунку рівня економічної безпеки України містять діапазон характеристичних значень рівнів економічної безпеки. Множина індикаторів залежно від економічного змісту поділена на три типи. Індикатор типу С є стимулятором, тобто наявний прямий зв'язок між показником-стимулятором та інтегральною оцінкою. Методологія оцінки

економічної безпеки включає визначення чинників, що впливають на стан, напрям розвитку та посилення захисту, ідентифікацію загроз. Економічна безпека кожної галузі має свої специфічні критерії та чинники, що її формують, тому пропонуємо адаптований для товаровиробників зерна набір чинників економічної безпеки (рис. 2.6).

Рис. 2. 6. Чинники економічної безпеки товаровиробників зерна

Джерело: розробка автора на основі [116].

Індикатор типу В є дестимулятором, коли між показником-дестимулятором та інтегральною оцінкою наявний зворотній зв'язок. Тип А, який до певного значення показника є стимулятором, а в разі подальшого збільшення перетворюється на дестимулятор складової/субіндексу стану економічної безпеки. Оптимальний рівень становить одиницю, задовільний

0,8, незадовільний 0,6, небезпечний рівень 0,4, критичний рівень 0,2, небезпечний рівень 0. Наводяться нормовані значення індикаторів стимуляторів та дестимуляторів, а також вагові коефіцієнти для розрахунку субіндексів інтергального показника економічної безпеки. У сфері зернового господарства такими ваговими коефіцієнтами є урожайність зернових та зернобобових культур, ц/га – 0,0680; коефіцієнт покриття експорту імпортом, разів – 0,1061; виробництво зерна на 1 особу на рік, т – 0,893; рівень запасів зернових культур на кінець періоду, % до споживання – 0,0351 [15].

Оскільки виявлення факторів ризику, загроз і небезпек визначається залежно від ступеня впливу, вищеперераховані чинники економічної безпеки можна класифікувати на сприятливі та деструктивні. Окремі автори пропонують класифікацію чинників за ресурсно-функціональною ознакою [193].

З позиції галузевого різноманіття пропонується класифікувати чинники економічної безпеки на специфічні і загальні (типові). Останні включають:

- чинники забезпечення виробничої діяльності: розміщення підприємства (територія); наявні природні ресурси та умови їх розміщення на цій території, доступність використання та якісні показники; наявність трудових ресурсів, їх освітньо-кваліфікаційний рівень; наявна виробнича інфраструктура, можливий обсяг її використання; соціально-економічна інфраструктура і рівень матеріального достатку населення;

- стабільний попит на продукцію: укладені довготермінові контракти на реалізацію продукції з її споживачами; рівень конкурентоспроможності продукції, що виробляється; якість та відповідність міжнародним стандартам та сертифікації; обґрунтовані прогнози щодо стабільності ринку певного виду продукції; державне та регіональне замовлення на продукцію;

- надійність постачальників: довготермінові договори на поставку необхідної сировини і матеріалів, недопущення впливу постачальників-монополістів;

- зовнішня конкуренція на продукцію, призначену на експорт. відповідати міжнародним стандартам;

- державне економічне регулювання діяльності підприємства: захист власного товаровиробника незалежно від форм власності на засоби виробництва; регулювання державної податкової політики; сприяннія виробництву;

- захист комерційної таємниці;

- компетентність управлінського персоналу [194].

Серед факторів, що впливають на систему економічної безпеки аграрних підприємств, виділяють абсолютні показники діяльності [186].

Основними для товаровиробників зерна є наступні:

- вартісні: активи, дебіторська і кредиторська заборгованість, грошові кошти, власний капітал, ціна, чистий прибуток, собівартість продукції;

- натуральні: чисельність персоналу, техніки, посівна площа, урожайність, валові збори, кількість внесених добрив, наявність поголів'я сільськогосподарських тварин;

- якісні: сорти, фітосанітарні показники.

Зазначені фактори мають безпосередній функціональний вплив на основні показники виробництва зерна та його ефективність, що формує основи економічної безпеки галузі.

Окрему групу чинників впливу на економічну безпеку зернової галузі складають, так звані, фактори регулятивного характеру. Серед них державне регулювання земельних відносин [195], податкове законодавство, тарифнв і митнв збори, цінова політика, інноваційний розвиток. Окремо необхідно вказати на регулювання з боку державних інституцій діяльності, спрямованої на попередження та боротьбу з міжнародними монополіями і міжнародними фінансовими центрами, що створюють загрози ефективній діяльності товаровиробників зерна в Україні.

Позитивна динаміка обсягів виробництва зерна та нарощування його експортного потенціалу в останні кілька років вказують на видимі позитивні

зрушення в галузі. У той же час тенденції зернового виробництва дають підстави стверджувати про очевидні суперечливих результатах діяльності його суб'єктів. Діаметрально протилежна спрямованість векторів ефективності (прибутковості і рентабельності) вказує на стратегічну небезпеку втрати зацікавленості господарств в нарощуванні виробництва зернових, неоптимальною структурою його виробництва, що позначиться на негативному становищі всієї сільськогосподарської галузі.

Збільшення експортних можливостей великих товаровиробників зерна дає підстави до ризиків подальшої безпеки їх економічної діяльності в зв'язку з розширенням негативних факторів впливу глобалізації ринку. Виникають економічні ризики від міжнародного бізнесу та експансії. Вони, в свою чергу, породжують можливість подальшого негативного впливу на середніх і дрібних товаровиробників через формування закупівельних цін на зерно. На тлі коливань курсу національної валюти і цін на добрива, засобів захисту рослин, пально-мастильних матеріалів [196] стан економічної безпеки може бути критичним і навіть загрозливим.

Необхідно відзначити, що в сучасних умовах товаровиробники зерна швидше конкуренти, ніж партнери, оскільки діяльність кожного з них формується індивідуальною виробничою і маркетинговою політикою, а також конкуренцією виходу на світові ринки. Така ситуація породжує виклики і ризики економічної безпеки галузі з позицій оцінки факторів впливу на динаміку і тенденції основних показників виробництва і реалізації продукції.

Можливості України в торгівлі зерном на світовому ринку передбачають формування відповідної інфраструктури та підвищення якості продукції. Особливу увагу тут необхідно сконцентрувати на питанні виробництва органічної продукції з використанням прогресивних, інноваційних технологій. Переваги такого виробництва включають, по-перше, виникнення додаткової вартості внаслідок можливості реалізації продукції за ціною, яка вище традиційної (ціни на зерно, в залежності від якості і попиту на 50-200% вище від цін традиційного виробництва), а по-друге, зменшення

витрат на засоби виробництва в зв'язку з виключенням із агротехнологічної схеми засобів боротьби з шкідниками і хворобами, а також мінеральних добрив. Така система виробництва передбачає перехідний період, протягом якого спостерігається зменшення врожайності зернових, але в підсумку вона знову зростає за рахунок поліпшення якості ґрунтів [197]. За час адаптації товаровиробника до виробництва органічної продукції може виникнути загроза зниження економічної безпеки, що необхідно враховувати при виборі методів розрахунку і вимірювання економічного ризику. Особливо важлива динаміка змін, оскільки скорочення перехідного періоду знизить загрози втрати рентабельності і забезпечить позитивний тренд [198].

Таким чином, визначення чинників економічної безпеки товаровиробників зерна, які мають різний ступінь впливу на їх економічну безпеку, дає змогу врахувати кожен з них під час забезпечення та управління економічною безпекою підприємств зернової галузі.

2. 4. Методики індикативного аналізу та експертних оцінок у формуванні пріоритетів економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах глобалізації ринку

Динамічні зміни розвитку суспільства та постійне формування нових світогосподарських зв`язків зумовлюють трансформаційні зміни в економічному, політичному, світоглядному житті населення. Вплив глобалізаційних змін зумовлений шаленими темпами розширення інформаційного простору та можливостями посилення комунікативних зв`язків. За таких умов поглиблюється проблема збереження існуючого стану розвитку та унеможливлення дії різного роду загроз безпеці життєдіяльності, функціонування та розвитку як окремого індивіда, господарської одиниці, так і суспільства в цілому.

Значимість галузі зерновиробництва, яка є стратегічно важливою з точки зору продовольчої безпеки України, на нашу думку, є беззаперечною,

тому проблеми, пов`язані з пошуком ефективних систем економічної безпеки товаровиробників зерна, дослідження методів її рівня в умовах підвищеної конкурентної боротьби, є актуальними та потребують всебічного вивчення і аналізу.

Питання оцінки рівня економічної безпеки підприємств висвітлюються в наукових працях широкого кола науковців. Так, Г. Жаворонкова пропонує методичні підходи до визначення інтегрального показника економічної безпеки аграрної сфери. Пропонується використання нормативних значень інтегрального показника оцінки економічної безпеки [199]. Н. В. Білошкурська, здійснивши аналіз методик оцінки рівня економічної безпеки підприємств, обґрунтовує практичне застосування комплексних моделей. Авторка також пропонує «аналіз рівня економічної безпеки проводити на основі найбільш вагомих складових (показників) та зведення результату до єдиного інтегрального показника» [200]. Цікавий підхід до розпізнавання класу кризи підприємств пропонує О. В. Раєвнєва, в роботі якої наведено алгоритм розпізнавання промислових підприємств, які функціонують в умовах кризи та визначення індикативних значень показників класу кризи [201].

Ефективність економічної безпеки актуальна з точки зору посилення конкурентоспроможності товаровиробників зерна в умовах глобалізації. Так, у роботі В. В. Швед проаналізовано сучасний стан економіки України у контексті її національної конкурентоспроможності на основі використання індикативного методу дослідження наукової проблеми. Автор стверджує, що «при правильному використанні ключових показників-індикаторів можна значно поліпшити позиції у ключових світових рейтингах та відповідно підвищити конкурентоспроможність держави» [202]. Окремі індикатори, які наводить автор, можна розглядати в контексті оцінки товаровиробників зерна, оскільки стан їх економічної безпеки впливає на конкурентоспроможність продукції. С. В. Козловський пропонує використовувати методи індикативного планування та регулювання для забезпечення стійкості

економіки країни [203].

Інший підхід до оцінки економічної безпеки підприємств пропонують науковці, які є прихильниками методів експертних оцінок, аналізу й обробки сценаріїв, оптимізації тощо. Проте, на думку З. В. Якубовича, «основними недоліками цього методу може бути недостатня кваліфікація спеціалістів та суб'єктивізм при прийнятті рішень. Крім того, можливий вплив одного спеціаліста на решту членів групи, якщо застосовується метод колективних експертних оцінок» [204].

Досить детально проаналізовано підходи щодо оцінювання рівня економічної безпеки підприємств у праці О. І. Маслак, Н. Є. Гришко, які роблять висновок, що «більшість науковців, спираючись на підхід виокремлення функціональних складових економічної безпеки, формують власну методику оцінки її рівня через визначення рівня безпеки за певною складовою із подальшим агрегуванням даних в узагальнюючій оцінці» [205].

Серед зарубіжних вчених пошуку оптимальних методів оцінки економічної безпеки присвячено чимало наукових праць, серед яких роботи С. Брю, Є. Долана, Ф. Котлера, К. Макконелла, Р. Піндайка, П. Семюелсона, С. ФішерА.

Беззаперечно цікавими і важливими є праці Дж. Акерлофа, який у своїх дослідженнях показує, що відбувається на ринку, коли продавці знають більше про якість товарів, ніж покупці. Вчений довів, «що в цьому випадку товари з низькою якістю починають домінувати на ринку». Науковець вказує на існування інститутів, які протидіють невизначеності якості [206]. Зауважимо, що подекуди саме невизначеність відіграє значну роль у виникненні і зростанні загроз діяльності підприємств, а це, в свою чергу, позначається на їх економічній безпеці.

Ю. А. Шеховцова є прибічником індикативного методу оцінки безпеки, «тому що в порівнянні з іншими він заснований на співставленні фактичних значень індикаторів безпеки з їх пороговими значеннями», хоч і вказує на деякі недоліки його використання. Крім того науковець зазначає, що

«кожен вид економічної безпеки господарської системи того або іншого рівня має специфічні особливості, які потрібно враховувати при виборі методів її оцінки, тому оцінювати різні види економічної безпеки за єдиним шаблоном є методично некоректно». Відмічено, що «для усунення недоліків індикативного методу деякі вчені пропонують застосовувати інтегральні показники безпеки, що розраховуються як сума добутків нормованих значень індикаторів безпеки на їх вагові коефіцієнти значущості, які пропонується визначати методом експертних оцінок. Використання інтегральних показників безпеки звільняє дослідження від необхідності розробляти порогові значення індикаторів, а також дає можливість ранжувати різні об`єкти за рівнем їх безпеки і давати кількісну оцінку її виміру в часі» [207]. Таким чином точка зору Ю. А. Шеховцової підтверджує наше бачення необхідності поєднувати окремі види методик, зокрема індикативного аналізу та експертних оцінок, для комплексної оцінки рівня економічної безпеки товаровиробників зерна.

А. Ілларіонов вважає, що «в концепції механізму забезпечення економічної безпеки підприємства головною вимогою є наявність індикативного аналізу, як методу економічних досліджень, суть якого – виявити тенденції і зміни показників економічної безпеки, їх інтегрованість у забезпеченні економічної стабільності суб`єкта і його інтересів» [208].

Акцент на індикативному методі аналізу економічної безпеки робить М. А. Бєндіков, який зазначає, що «в якості однієї з цілей моніторингу економічної безпеки підприємства є діагностика його стану за системою показників (індикаторів), які враховують специфічні галузеві особливості, найбільш характерні для даного підприємства і такі, що мають стратегічне значення для останнього» [209].

А. В. Колосов стверджує, що «порогові значення економічної безпеки держави – це кількісні індикатори. Недотримання їх значень перешкоджає розвитку різних елементів відтворення і створює загрози економічній безпеці» [210].

На думку І. А. Кошкіної, Є. Р. Мубаракшиної, «для підвищення ефективності діагностики економічної безпеки підприємства поряд з кількісною оцінкою рівня безпеки за допомогою індикаторів використовувати метод експертних оцінок з метою обліку фази, стадії та генезису розвитку конкретного підприємства». Автори вказують на складність індикативного методу аналізу, та пропонують використовувати при оцінці рівня економічної безпеки підприємства системно-синергетичний підхід [211].

Багато досліджень спрямовано на аналіз стану та ефективності зернової галузі [212; 213; 214; 215]. Втім, практично відсутні наукові праці, в яких поєднано дослідження економічної безпеки товаровиробників зерна та вивчення методик її рівня з урахуванням особливостей зерновиробництва в умовах глобалізації ринку, що і зумовило актуальність досліджуваних питань.

Узагальнивши точки зору провідних науковців, зазначимо, що економічна безпека товаровиробників зерна обґрунтовується необхідністю дотримання позицій продовольчої безпеки країни. Оцінка ефективності системи їх економічної безпеки в сучасних умовах світогосподарських зв`язків має передбачати детальний аналіз стану, тенденцій розвитку та ефективності виробництва зерна, аналіз стану економічної безпеки підприємств; виявлення та оцінку впливу факторів, зокрема глобалізації ринку зерна, на пріоритети та економічну безпеку підприємств; розробку концептуальних засад стратегії інноваційної складової у забезпеченні економічної безпеки товаровиробників зерна в сучасних умовах господарювання.

В умовах глобалізації вирішальним фактором формування економічної безпеки підприємств є прогнозування можливих загроз і небезпек, яке ґрунтується на методах екстраполяції, інтерполяції, аналогії, графічних прийомів, експертних оцінок, когнітивного моделювання, індикативного планування тощо.

Щоб розібратися у методиці індикативного аналізу, необхідно визначитися, що являють порогові значення індикаторів. На нашу думку, порогові значення економічної безпеки підприємства - це показники-

індикатори, що кількісно відображають гранично допустимі співвідношення з позиції економічних інтересів усіх сторін господарської діяльності, недотримання яких перешкоджає функціонуванню й розвитку елементів його відтворення, що загрожує економічній безпеці суб`єкта господарювання.

Змістовно методику розрахунку індикаторів найважливіших складових економічної безпеки викладено у методичних рекомендаціях за редакцією С. І. Пирожкова, у якій автори розкривають закономірності виникнення і тенденції розвитку чинників, які впливають на економічну безпеку [216]. У роботі зазначено, що «індикаторами економічної безпеки є найважливіші показники, що визначені за допомогою критеріїв…рівня вразливості окремих сфер економіки…Відхилення індикаторів від граничних (порогових) значень призводить до порушення нормального перебігу відтворювальних процесів, виникнення або посилення негативних тенденцій…». Пропонується під час визначення порогових значень для оцінки рівня окремих складових економічної безпеки використовувати аналоговий, порівняльний та метод експертних оцінок. Звертаємо увагу на те, що рекомендації базуються на розрахунках за офіційними статистичними даними, а для оцінки окремих негативних явищ, як то тіньова економіка та відтік капіталів за кордон, на експертних оцінках, включаючи розрахунки фахівців міжнародних організацій. Таку методику вважаємо цілком адаптованою для використання товаровиробниками зерна, зважаючи на специфіку галузі (залежність від природно-кліматичних умов виробництва, використання землі, функціонування у виробничих одиницях різних організаційно-правових форм, експортоорієнованість галузі, визначальна роль у забезпеченні продовольчої безпеки держави, участь у формуванні альтернативних джерел енергії, роль зерна у забезпеченні населення соціальними сортами хліба тощо).

У галузі зерновиробництва не може бути сталого переліку індикаторів економічної безпеки, оскільки діяльність кожного товаровиробника є індивідуальною. Пріоритетом економічної безпеки для таких підприємств є зменшення ризику втрати урожаю, а оскільки зерновиробництво відноситься

до реального сектору економіки, від якого залежать темпи економічного зростання, то ці пріоритети в кінцевому результаті є ключовими для економічної безпеки підприємництва і країни в цілому.

Н. М. Голович пропонує для оцінки рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств «…методику, засновану на визначені стану базових секторів: сектор економічної незалежності; сектор ефективності функціонування; сектор здатності до розвитку; сектор банкрутства; сектор конкурентоздатності; сектор ризику й невизначеності, кожен з яких складається з відповідних критеріальних показників та індикаторів, на основі розрахунку яких визначають інтегральну оцінку рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств» [187, с. 82]. Такий підхід цілком прийнятний для досліджуваної галузі, оскільки перераховані нами вище її особливості в різній мірі формують стан базових секторів, за якими Н. М. Голович пропонує здійснювати аналіз економічної безпеки підприємств аграрної сфери.

Критично підійшов до оцінки методик визначення рівня економічної безпеки А. І. Сухоруков, який відмічає необхідність суттєвого вдосконалення офіційних методик. Так, на думку вченого, «для розрахунку інтегрального індексу використовується лінійна (адитивна) форма, замість мультиплікативної (нелінійної), яка більш адекватно відображає нелінійні процеси в економіці». Далі автор зазначає, що «номенклатура індикаторів є відкритою, що припускає коригування індикаторів або введення додаткових індикаторів за умови економічних та інституційних змін, появи нових можливостей отримання первинних даних і методологічних можливостей» [217].

Для оцінювання економічної безпеки товаровиробників зерна, вибору напрямів їх функціонування та розвитку необхідно дотримуватись алгоритму процесу діагностики (рис. 2. 7).

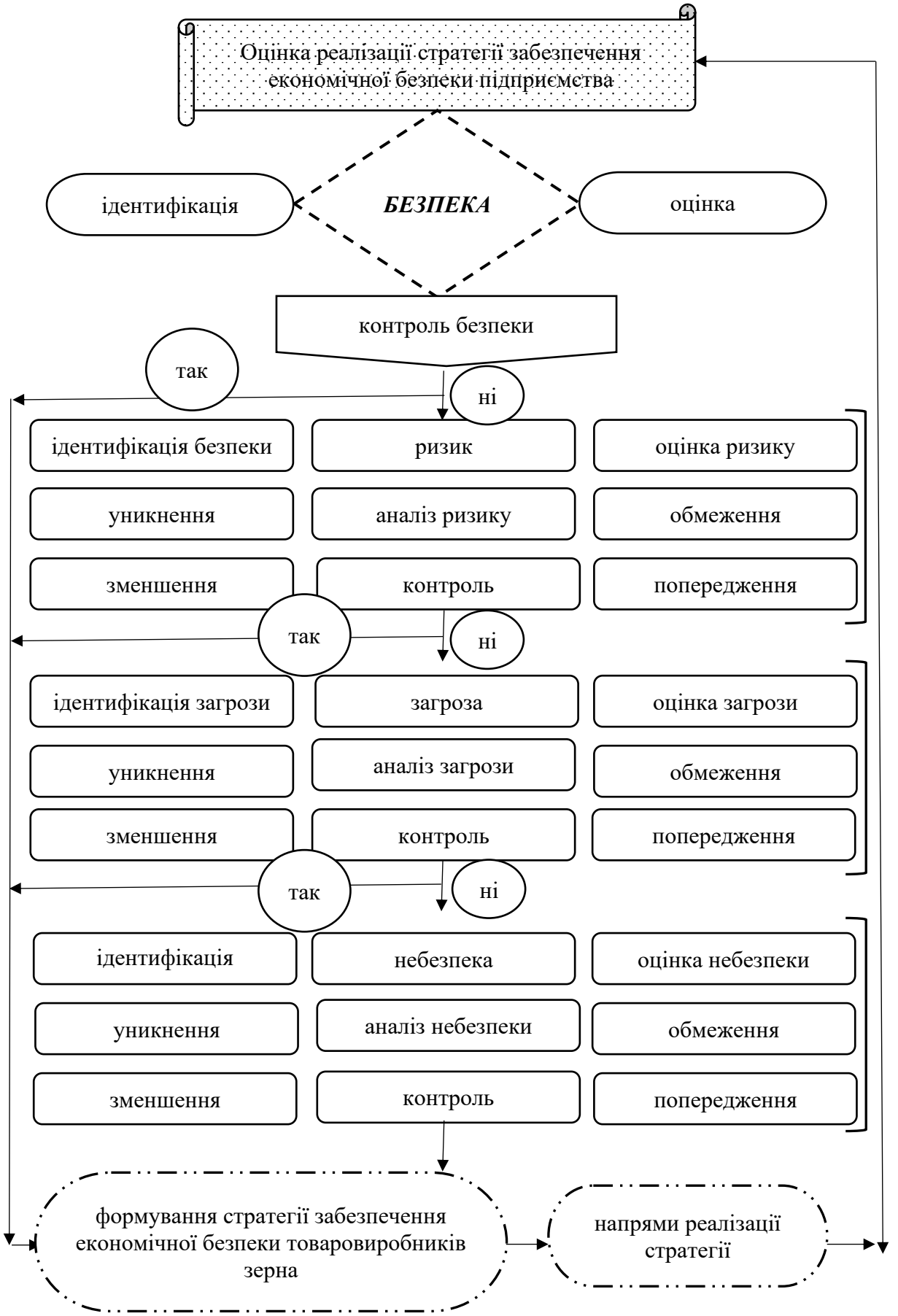

Рис. 2. 7. Алгоритм процесу діагностики економічної безпеки товаровиробників зерна. Джерело: розробка автора.

Узагальнюючи наведені вище точки зору науковців, на нашу думку, доцільно визначити оптимальну систему індикаторів для оцінки економічної безпеки товаровиробників зерна з врахуванням умов глобалізації ринку. При цьому важливо здійснити групування показників на загальні та специфічні; основні та другорядні; релевантні та не релевантні. Прийняття управлінських рішень в умовах невизначеності потребує нових методів та інструментарію обґрунтування.

На думку І. А. Бланка, від точної ідентифікації загроз та вірного підбору індикаторів стану економічної безпеки підприємства залежить ступінь адекватності її оцінки. Поняття загроз розглядають як сукупність умов, процесів, факторів, які перешкоджають реалізації економічних інтересів суб'єктів господарської діяльності або створюють для них небезпеку [218, с. 105].

Забезпечення економічної безпеки пропонуємо будувати одним із методів, який поєднує в собі використання експертних оцінок, сценарного прогнозування розвитку проблемної ситуації та адекватного формування цільових орієнтирів - когнітивного моделювання.

Когнітивне моделювання доцільно використовувати при розробці концептуальних засад стратегії інноваційної складової у забезпеченні економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах глобалізації. За допомогою елементів даного методу є можливість вплинути на зниження рівня невизначеності розвитку подій шляхом використання експертних оцінок та інших складових, так званої, евентуальної стратегії.

Важливим індикатором глибини впливу процесів глобалізації, їх економічної спрямованості є стан і динаміка розвитку ресурсного потенціалу у сфері зерновиробництва, а також інфраструктурне забезпечення підприємств галузі. Стан зерновиробництва значно впливає на економічну безпеку держави. Кон'юнктура зернового ринку на глобальному рівні залежить від багатьох чинників, головними серед яких є демографічний, енергетичний, природно-кліматичний, політико-правовий. З огляду на глобалізацію

зернового ринку пропонуємо розглядати методики аналізу економічної безпеки національного товаровиробника, враховуючи досвід провідних експортерів зерна та країн, що є ринками збуту для вітчизняного виробника.

Сьогодні вітчизняним виробникам зерна важко конкурувати із закордонними через наявність значної різниці у вартості кредитних ресурсів для аграрного сектора. Так, кредити в ЄС, які надаються аграрному сектору, коштують від 2 до 4 %, у США – 0%, в Україні – до 25 % річних [219].

Рівень економічної безпеки товаровиробників зерна слід оцінювати за значеннями інтегрального індикатора економічної безпеки. Крім того, необхідно з`ясувати, за рахунок яких факторів відбулося коливання індикатора, проаналізувати динаміку основних його складових. Важливо враховувати, що здатність підприємства протидіяти загрозам, а не попереджувати їх є економічно необґрунтованою. Тому підприємства, які не працюють в напрямі стратегічного передбачення знаходяться в зоні постійного ризику та відшкодування збитків.

Досить ґрунтовно наведено методику оцінки рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств у роботі Т. О. Корнієнко. Запропонованою методикою подаються основи формування системи оціночних показників на підприємстві, представлений алгоритм оцінки рівня економічної безпеки на сільськогосподарському підприємстві за функціональними складовими. Акцентуємо увагу, що методика передбачає, в своїй основі, використання індикаторів тої чи іншої складової безпеки та балів, визначених експертним методом. «Отримані оцінки послідовно комбінують (до отриманої підсумкової оцінки двох факторів додають оцінку наступного фактору і т. д…)». Алгоритм такої оцінки автор пропонує проводити у наступній послідовності: визначення джерел інформації, систематизації показників, зіставлення фактичних і граничних їх значень, розробка бальної системи оцінок, визначення середнього бального значення за кожною функціональною складовою економічної безпеки, розрахунок комплексного показника [220]. Пропонуємо доповнити наведений Т. О. Корнієнко алгоритм

оцінки економічної безпеки сільськогосподарського підприємства блоком управлінської складової, який, за надими дослідженнями, слід сформулювати як моніторинг і контроль за дотриманням індикаторів економічної безпеки та об`єктивності експертних оцінок.

Одним із методів, що сприяє обгрунтованим управлінським рішенням на підприємстві, є метод когнітивного моделювання, основи якого було започатковано в середині двадцятого століття у працях працях Р. Аксельрода, Ф. Робертса, Дж. Каста, Р. Еткіна та ін. Даний метод враховує когнітивні здібності суб'єкта та можливості електронних засобів формування, обробки та зберігання інформації. Особливо дієвим він виявився у практиці застосування прийняття рішень в умовах невизначеності, ризику та слабкої структурованості. Інструменти когнітивного моделювання дають можливість побудови моделі поліваріантних сценаріїв розвитку подій (ситуацій, системи), механізмів впливу на них та досягнення результативності з можливістю запобігання негативним наслідкам, тобто вироблення певної стратегії економічної безпеки. Побудова когнітивної карти діє можливість відобразити суб'єктивні судження про функціонування і розвиток певної системи [221].

Перевага перед іншими методами оцінки та прийняття управлінських рішень в системі економічної безпеки методики когнітивного моделювання полягає у можливості формалізації чисельно неспівставних факторів, використання не повної, не чіткої або й суперечливої інформації та доцільності застосування при формуванні управлінських рішень, розробці стратегії управління подіями (в т. ч. вирішення проблемних ситуацій) товаровиробниками зерна (рис. 2. 8). Ми виходимо з того, що ключовим елементом їх економічної безпеки є пошук пріоритетів останньої та використання превентивних заходів упередження загроз та ризиків.

Однією зі складових методики когнітивного моделювання є розроблення карти, основні елементи якої передбачають набір базисних факторів та причинно-наслідкові зв'язки між ними. Запропонована методика є частиною методологічної концепції оцінки та посилення економічної безпеки.

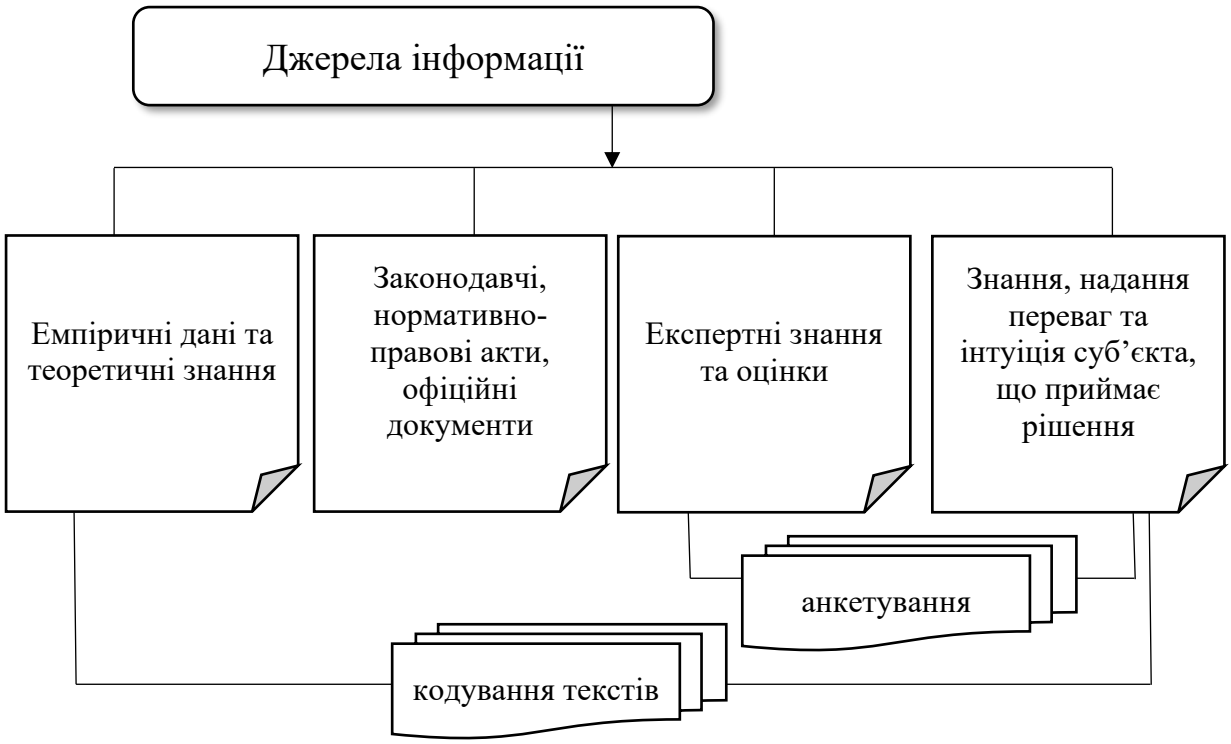

Рис. 2. 8. Когнітивна структуризація проблемних ситуацій. Джерело: розробка автора.

За результатами когнітивного аналізу підприємство отримує нові знання і практичні навички, використання яких дозволяє ідентифікувати існуюче оточення і адаптуватись до зміни середовища та факторів впливу [222].

Комплексна система економічної безпеки (KESS) представляється у вигляді знакового орієнтирного графа, який ми пропонуємо у вигляді контррозвідувальної карти когнітивного моделювання управління ризиками. Рівень KESS можна охарактеризувати наступною матрицею:

$$К = \begin{pmatrix} S_1 & F_1V_1 & T_1R_1 \\ S_2 & F_2V_2 & T_2R_2 \\ \dfrac{S_3}{S_n} & \dfrac{F_3V_3}{F_nV_n} & \dfrac{T_3R_3}{T_nR_n} \end{pmatrix} \qquad (2.22)$$

де К – комплексна система економічної безпеки;

S – показник рівня безпеки за *i*-м критерієм;

F – зміна *i*-го критерію;

V – швидкість зміни *i*-го критерію;

T – час для *i*-го критерію, що визначає V;

R – ступінь негативних впливів від реалізації ризиків, що позначаються на *i*-му критерію.

За умови, що вплив одного ризику на інший відсутній, коефіцієнт впливу ризиків буде нульовим; більше нуля, якщо реалізація одного ризику підвищує ймовірність реалізації іншого; менше нуля – якщо знижує. Визначення середнього показника для суб'єкта впливу шляхом визначення середнього арифметичного значення його коефіцієнтів впливу на інші ризики. Застосувавши формулу (2.23) можна отримати скорегований показник рангу ризику з врахуванням здатності цього ризику впливати на інші ризики.

$$R_n = R \times (1 + K) \qquad (2.23),$$

де R_n – скорегований ранг ризику; R – ранг ризику; К – середнє значення коефіцієнту впливу [223].

Інтегральний критерій економічної безпеки являє собою наступну величину:

$$S = \prod_{i=1} S_i^{R^i}$$

Економічна безпека будь-якого підприємства, в тому числі і товаровиробників зерна, має відповідну структуру, основними елементами якої є зовнішні та внутрішні складові. Однак «наявність складної системи зв'язку між станом галузі сільського господарства, суб'єктами малого бізнесу, зовнішнім середовищем, недостатній обсяг інформації та неточність кількісної та якісної оцінки параметрів такої системи дають підстави вважати проблему підвищення прибутку слабоструктурованою» [224].

Індикаторний підхід дає можливість здійснювати сценарне прогнозування небехпек та зизиків, а також дозволяє реалізовувати безпековий режим з економічними контрагентами (постачальниками, посередниками, інвесторами, споживачами, фінансовими установами тощо). На практиці підприємства створюють відповідні структурні підрозділи управлінців з питань безпеки і режиму відносно контрагента (дод. Б).

Важливо розрізняти процеси формування та оцінки економічної безпеки підприємства. Зазначене дає підстави визначити основні індикатори оцінки економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах впливу глобалізації ринку з позиції її функціональних складових (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Основні індикатори економічної безпеки товаровиробників зерна*

Функціональні складові	*Індикатори*
Ринкова та інтерфейсна	Коефіцієнт ринкової віддачі активів Конкурентоспроможність і якість продукції Співвідношення валової і товарної продукції Частка підприємства на ринку Коефіцієнт ефективності рекламної політики підприємства Ефективність зовнішньоекономічної діяльності Зміни у використанні каналів реалізації
Політико-правова	Наявність на підприємстві юридичної служби (юриста) Рівень витрат на обслуговування юридичного підрозділу Ефективність діяльності відповідних підрозділів щодо підписання договорів та контрактів Цінова політика підприємства
Податково-тарифна	Величина податків і платежів у загальній сумі зобов`язань Величина податків і платежів у загальній сумі прибутку Податкові пільги Бюджетне фінансування Митні тарифи Мінімізація податкових ризиків
Фінансово-кредитна	Індекс обсягів виробництва Динаміка прибутку Маржинальний дохід Розмір заборгованості, в т. ч. простроченої Рентабельність Платоспроможність (в т. ч. експортерів) Індекс капіталовкладень Частка довгострокових кредитів у позикових коштах Коефіцієнт фінансової залежності Страхування ризиків та втрат
Управлінська	Заохочувальні та штрафні заходи Ефект та результативність кадрової політики Результати контрольних заходів, в т. ч. управлінського обліку
Інфраструктурна і логістична	Товарооборот Вантажообіг (власним та залученим транспортом) Площі складських приміщень

Функціональні складові	*Індикатори*
Інформаційна	Наявність на підприємстві інформаційно-аналітичного підрозділу Коефіцієнт повноти інформації Коефіцієнт точності інформації Коефіцієнт суперечливості інформації Зв'язок із громадськістю, формування позитивного іміджу Ефективність інформаційно-аналітичного забезпечення Рівень захисту комерційної (конфіденційної) інформації та рівень втрат від промислового шпіонажу
Техніко-технологічна	Ступінь зносу основних виробничих фондів Завантаження спеціалізованого обладнання та виробничих потужностей Доступ до ноу-хау (рівень прогресивності технологій) Частка витрат на НДР Коефіцієнт оновлення основних виробничих фондів Оснащеність виробництва основними видами ресурсів
Інвестиційно-інноваційна	Фактичний і необхідний обсяг інвестицій Рівень інвестицій в оновленні основних засобів Рівень інноваційної активності Частка реалізації інноваційної продукції в обсягу реалізації
Енергетична	Енергоємність Структура і вартість енергоносіїв Обсяги використання власної сировини в якості біопалива Стан енергетичного балансу Питома вага енергетичної складової в собівартості продукції
Екологічна	Наявність екологічної служби Витрати на захист навколишнього середовища Середній рівень деструктивного впливу Питома вага витрат на екологічну безпеку у собівартості
Силова та охоронна	Питома вага працівників служби охорони у загальній чисельності робітників підприємства Частота порушень трудової дисципліни та рівень втрат від цих дій, розкрадання майна Рівень витрат на обслуговування служби охорони Забезпеченість охорони приміщень, устаткування, офісів, працівників підприємства Рівень запобігання рейдерським атакам Рівень охорони праці
Соціальна	Рівень заборгованості по заробітній платі Рівень оплати праці у співвідношенні до середнього показника у галузі або економіки в цілому Рівень соціальної інфраструктури

Функціональні складові	*Індикатори*
	Рівень профспілкової діяльності
Інтелектуальна і кадрова	Показник освітнього рівня Рівень витрат на підготовку кадрів Плинність робітників високої кваліфікації Питома вага працівників апарату управління у загальній кількості працюючих Питома вага інженерно-технічних та наукових робітників Частка зарплати у собівартості

* - мають інформаційний, рекомендаційний характер для вибору найбільш репрезентативних

Джерело: сформовано автором.

Варто зазначити, що індикатори, перераховані у таблиці, мають досить відносну прив`язку до тієї чи іншої функціональної складової економічної безпеки товаровиробників зерна. Їх значимість проявляється у взаємодії та використанні елементів гнучкої адаптації до мінливих умов діяльності на ринку. В умовах глобалізації та інтенсивного розвитку інформаційних технологій найбільш пріоритетними функціональними складовими економічної безпеки вважаємо інформаційну, інтелектуальну та інвестиційно-інноваційну, а отже індикатори їх оцінки та розвитку набувають все більшої актуальності та вивчення. Оскільки національний зерновий сектор зорієнтований переважно на крупного товаровиробника та значну долю експорту продукції, суб`єктом глобальних інтересів стають транснаціональні компанії, крупні зернотрейдери та агрохолдинги, у володінні яких величезні обсяги капіталів і фінансових можливостей. Їх діяльність на українському ринку є темою іншого, досить вагомого, дослідження, проте наголосимо, що в процесі глобалізації зростає роль економічної безпеки товаровиробників зерна, як таких, що формують продовольчу безпеку держави та є джерелом валютних надходжень.

Як зазначає група науковців під керівництвом М. І. Зубка, «глобалізаційні процеси зобов’язують економічну безпеку суб’єктів підприємництва будувати свою діяльність з огляду на попередження загроз, тобто, функціонування їх систем економічної безпеки має базуватись на

поєднанні заходів захисту та протидії загрозам, поширюючи такі заходи на всю структуру установ суб'єктів підприємництва» [225, с. 182].

Загальний висновок полягає у тому, що однозначна думка з питань оцінки рівня економічної безпеки підприємств на сьогодні відсутня. Результати наших досліджень та власні аргументації дають підстави стверджувати про доцільність використання індикативного методу в поєднанні з методом експертних оцінок та когнітивного моделювання, що дозволить більш повно і аргументовано провести моніторинг і аналіз та приймати ефективні управлінські рішення. При цьому, така оцінка для товаровиробників зерна має свої специфічні особливості, що позначаються на відповідний перелік індикаторів та їх порогових значень, враховуючи чинники, що визначають особливості такого виробництва.

Висновки до розділу 2

1. З метою формування методології оцінки економічної безпеки товаровиробників зерна на підставі узагальнення теорій визначення та аналітичного досвіду з питань ефективних механізмів та інструментарію їх реалізації здійснено виокремлення концептуальних підходів, які покладено в основу розробки моделі економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації, яка демонструє комплекс вхідного масиву інституціональних аспектів, ресурсного забезпечення, витратно-цінового моніторингу ендо- та екзогенних чинників, що на вихідному масиві моделі імперативно передбачає використання механізмів адаптивності, мобільності, страхування ризиків, стратегічного розвитку на засадах соціальної відповідальності з метою оцінки стану та посилення захисту.

2. Встановлено, що методологія оцінки економічної безпеки товаровиробників зерна ґрунтується на комплексному і системному підходах побудови та передбачає вибір оціночних критеріїв і показників, що можуть бути синерговані в побудову методик інтегральної оцінки. Однак, порогові

значення мають проходити відбір серед існуючих і можливих сценаріїв розвитку подій з врахуванням можливих умов невизначеності, ризику і загроз. Акцентується увага на тому факті, що методологія оцінки рівня економічної безпеки дрібних товаровиробників зерна та крупнотоварних підприємств-експортерів має окремі суттєві відмінності, що полягають у різних умовах середовища функціонування, можливостях формування ресурсного потенціалу, збереження навколишнього середовища, використання новітніх наукових розробок та інноваційних підходів до посилення економічної безпеки.

3. В роботі виокремлено роль інформаційно-аналітичного забезпечення в контексті формування оперативної та звітної інформації, що дозволяє ефективно управляти подіями та реагувати на зміни ключових показників-індикаторів економічної безпеки, використовувати переваги цифрової обробки інформації та роботи з поліваріантними Big Data даними, використання технологій захисту інформації та діджиталізації процесів виробництва, збуту. Обгрунтовано, що з метою посилення інформаційної безпеки товаровиробникам необхідно використовувати трикомпонентне забезпечення формування пакетів даних та їх обробки: апаратне, програмне та алгоритмічне. Акцентовано увагу, що підприємствам (особливо малим і середнім) потрібно інтегруватись у цифрову сферу агробізнесу, яка, нажаль, в Україні слабо розвинена як на інституціональному рівні, так і на рівнях управлінської вертикалі.

4. Одним з головних принципів забезпечення економічної безпеки товаровиробників зерна визначено необхідність заходів з попередження кризовим явищам, адже здійснення планування і моніторингу дає змогу вчасно і адекватно реагувати на загрози та формувати ефективну господарську діяльність. Пріоритети в поглибленні інформаційної складової зерновиробників та захисту їх інформації від несанкціонованого використання або витоку довели необхідність удосконалення організаційно-управлінського механізму та послідовну роботу з кадрами.

5. З’ясовано, що методологія оцінки економічної безпеки товаровиробників зерна, вибудувана на підгрунті визначених методів, критеріїв та чинників, потребує когнітивних підходів та експертних оцінок, що посилює економіко-математичний інструментарій та дає змогу приймати релевантні рішення. В основу запропонованих методик покладено визначення показників-індикаторів, як порогових значень економічної безпеки підприємства, що кількісно відображають гранично допустимі співвідношення з позиції економічних інтересів усіх сторін господарської діяльності, недотримання яких перешкоджає функціонуванню й розвитку елементів його відтворення, що загрожує економічній безпеці суб`єкта господарювання.

6. Результати даного розділу відображені у наукових публікаціях автора [72, 119, 130, 139, 141, 145, 146, 160, 163, 190].

РОЗДІЛ 3.
ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА І ЗБУТУ ЗЕРНА В УМОВАХ РИНКОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

3. 1. Динаміка виробництва та структурне використання зернового фонду в системі загроз і ризиків

Однією з найважливіших складових агропродовольчого комплексу є зернова галузь, яка виробляє стратегічно важливі обсяги зернових, в зв'язку з чим визначає основу економічної безпеки. Перспективи розвитку зернового господарства передбачають заходи щодо поліпшення загального фінансово-економічного, матеріально-технічного стану товаровиробників, розвитку їх управлінського потенціалу, логістичної інфраструктури, а також забезпеченні можливості уникнути ризиків і загроз в конкурентній боротьбі. Особливо актуальні ці питання в сучасних умовах формування нових, світогосподарських зв'язків.

Кон’юнктура світового ринку зернових культур є актуальним питанням, від якого залежить продовольча безпека багатьох країн. Крім того, на зернові та зернобобові культури припадає майже 76% від усієї структури продуктів харчування [226].

Так склалося історично, що практично всі країни займали певне місце у великій торгівлі «Шовковий шлях». Проходив він і територією сучасної України, яка ще півтори тисячі років тому вивозила зерно та іншу продукцію зі своєї території. Тому основи глобалізації вже тоді існували, і зараз ми можемо говорити про їх нове, світогосподарське трансформування.

В останні роки зернове господарство країни демонструє позитивне динаміку як щодо виробництва, так і експортного потенціалу зерна. Це дає реальну можливість Україні розширювати ринки збуту і зміцнитися на нових горизонтах, перед державою відкриваються перспективи на світовому ринку в зв'язку з дефіцитом продовольства, збільшенням попиту на біопаливо, а також

відсутністю можливостей розширювати посівні площі і нарощувати продуктивність сільського господарства в основних аграрних країнах [227].

Зерновий експортний потенціал є тим головним ресурсом, який здатен збільшити ефективність зовнішньоекономічної діяльності на визначеній території (регіон або країна в цілому). Що стосується товаровиробників зерна, основний експортний потенціал яких становить зернова група культур, тому всіх зусиль необхідно зосереджувати на можливості підприємств розвиватися і бути рентабельними, враховуючи волатильність цін в умовах глобалізації ринку. Важливим є і наявність інформаційно-комунікативних засобів і зв'язків, які супроводжують просуванню товаровиробників на ринки збуту і можливості їх експортного потенціалу конкурувати на зовнішніх ринках. Проблеми і перспективи розвитку стратегічно важливої галузі агропромислового комплексу - зернового господарства визначаються тими заходами, які застосовуються для поліпшення загального фінансово-економічного стану і забезпечення необхідною сировиною, транспортними засобами та інфраструктурою даного сектора сільського господарства.

Потенціал саморозвитку регіонального АПК включає крім суто економічної складової і соціальне спрямування. Галузь зерновиробництва, як одна з пріоритетних, стратегічно важливих і перспективних, повинна забезпечувати зайнятість сільського населення, хоча їх питома вага у виробництві зернових культур залишається низькою, так як в землекористуванні населення знаходиться близько 40% загальної площі ріллі країни і це, в переважній більшості, невеликі наділи. Також і дрібні товаровиробники-підприємці останнім часом, незважаючи на стабільність тенденції збільшення валових зборів, перебувають у стані стагнації і навіть спостерігається закриття деяких підприємств, ініційоване власниками через банкрутство. Така ситуація обумовлена коливаннями цін і неможливістю, в більшості випадків, виходу дрібного товаровиробника на зовнішні ринки самостійно.

За оцінками більшості експертів та даними групувань товаровиробників зерна за розмірами площ зернових та рівнем рентабельності, ефективне виробництво зернових культур в умовах стрімкого збільшення вартості матеріально-технічних ресурсів, які використовуються при виробництві продукції, можливо на площах від 500 га і більше.

Проблемою на сьогоднішній день для товаровиробників зерна є низька якість сировини, що вивозиться, так як в структурі експорту привалює кормове зерно і зерно низьких класів. Особливо актуальною означена проблема виглядає в умовах нових світогосподарських зв'язків, котрі диктують необхідність підняття стандартів виробництва, що, в свою чергу, позитивно позначиться в можливості конкурувати на зовнішніх ринках.

Розвиток зернової галузі, як експортоорієнтованої, не можливе без стабільного виробництва якісної продукції. Виходячи з динаміки розвитку макроекономічних процесів щодо підтримки сільського господарства, включаючи державне регулювання ринку зерна, обсяги його виробництва постійно зростають [228].

Україна має досить високий потенціал товаровиробництва зернових, в той же час сучасний ринок все ще перебуває на етапі розвитку і зазнає певних трансформацій в зв’язку з його глобалізацією. Пріоритетними на даному етапі являються такі напрями його розвитку, як подальша робота з використання зерна в якості сировини для виробництва біопалива; виведення нових високоефективних сортів; розвиток виробництва і обороту органічної продукції та сировини; посилення ролі економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах сучасних форм міжнародних відносин.

Зерновиробництво є базою та джерелом сталого розвитку більшості галузей агропромислового комплексу та основою аграрного експорту. Вона є стратегічною галуззю економіки держави, її функціонування визначає обсяги, пропозиції та вартість основних видів продовольства для населення країни, зокрема продуктів переробки зерна і продукції тваринництва. А також формує істотну частку доходів сільськогосподарських виробників, визначає стан і

тенденції розвитку сільських територій, формує валютні доходи держави за рахунок експорту. Таке становище збережеться, оскільки на світових продовольчих ринках спостерігається дефіцит зернової продукції [229].

Виробництво зернових завжди було одним з пріоритетних у структурі сільського господарства. Експортоорієнтоваість дозволяє зерновому господарству відігравати першочергову роль у підвищенні ефективності аграрного виробництва та дозволяє розвиватись багатьом суміжним видам виробництв. Разом з тим, вихід на зовнішні ринки ставить товаровиробників зерна в умови виникнення загроз, небезпек та ризиків, які впливають на стан економічної безпеки. Зокрема, не контрольованість структури посівних площ та використання зернового фонду становить загрозу відновленню природної родючості грунтів, погіршення екологічної ситуації в зв`язку з інтенсивним використанням засобів хімізації. Нарощування обсягів зерна лише посилює сировинне спрямування галузі, хоч в сучасних умовах економічної, політичної, соціальної кризи пріоритетним має бути розвиток технологій з переробки зерна на біопаливо, комбікорми. Потрібно переорієнтовувати експорт не на зерно, а на продукти його переробки, проте для цього необхідно здійснити ряд кроків як з боку держави (створення дієвих інституцій розвитку економічної безпеки товаровиробників, вдосконалення податкового та митного законодавства, розвиток інфраструктури та логістики), так і підприємств (вдосконалення структурного використання зернового фонду, диверсифікація виробництва, використання когнітивного моделювання для захисту від небезпек та ризиків). Тому актуальним постає питання дослідження напрямів збалансованості структурного використання зернового фонду, як однієї з важливих позицій у системі загроз економічній безпеці.

Для отримання достатньої інформації про стан та тенденції розвитку внутрішнього та зовнішнього середовищ у процесі обґрунтування та прийняття стратегічних рішень, спрямованих на досягнення та підтримку економічної безпеки сільськогосподарських підприємств, необхідна системна методика діагностики економічної безпеки даних підприємства, яка повинна

складатися з таких основних розділів: оцінка тенденцій розвитку підприємства; оцінка можливостей підприємства протидіяти загрозам; оцінка причин появи загроз із боку факторів внутрішнього середовища; систематичний аналіз стану та тенденцій розвитку зовнішнього середовища [230].

В залежності від класифікаційної ознаки, до загроз економічній безпеці товаровиробників зерна слід віднести зовнішні (ринкова кон'юнктура, цінова політика, податкове та митне законодавство, фінансово-кредитна політика, логістична інфраструктура, розвиток насінництва, засобів захисту рослин, природно-кліматичні умови) та внутрішні (стан ресурсів та його потенціал, витратна, фінансово-кредитна політика, рівень менеджменту, маркетингу, виробнича, логістична та соціальна інфраструктура, кваліфікація та плинність кадрів, витік інформації, розмір господарства, структура зернового фонду та його використання тощо). При цьому стратегічні орієнтири товаровиробників, в основу яких покладено можливість передбачення небезпек і ризиків, зможуть в умовах конкурентної боротьби дозволити уникнути загроз погіршення ефективності виробництва та, як наслідок, уникнути зниження рівня економічної безпеки.

Для розв'язання завдання укріплення конкурентних позицій на регіональному ринку зерна аграрними підприємствами можуть бути реалізовані різні стратегії, зокрема стратегія диверсифікації може бути використана для переробки зерна на борошно чи крупи за рахунок їх реалізації населенню, хлібозаводам, кондитерським фабрикам, їдальням, ресторанам тощо. Разом із цим, стратегія розвитку товару може бути застосована для такого продукту, як висівки, які можна використовувати для годівлі власних тварин, а також продавати населенню й фермерським господарствам [231].

Ефективність виробництва та удосконалення структури виробництва та використання зернових – один із ключових моментів при плануванні кінцевого результату діяльності товаровиробників. Досягнення ними оптимізованих пропорцій між продовольчим та фуражним зерном,

формування раціональної потреби у насіннєвому фонді, виділення обсягів зерна для виробництва біопалива, медпрепаратів тощо дозволить мінімізувати ризики погіршення рівня економічної безпеки.

Економічна безпека формує в аграрному секторі продовольчу, у вирішенні якої особлива роль належить тваринництву. Обсяги виробництва продукції тваринництва, продуктивність худоби і птиці значною мірою визначаються станом кормової бази. Тому необхідно знаходити пропорції у міжгалузевих зв`язках товаровиробників зерна та використовувати всі можливі ресурси підприємств для підвищення їх товарності й ефективності.

Відсутність внутрішньої збалансованості проявляється в наявності дефіциту одних ресурсів і у надлишку інших. Дефіцити певних ресурсів обумовлюють гальмування економічного зростання, а тому є передумовою нарощування соціальної напруги в колективах організації. Деякі з дефіцитів обумовлюють нанесення більш або менш значної шкоди довкіллю. До таких дефіцитів можна віднести дефіцит органічних добрив, який веде до зменшення гумусу в грунті, що унеможливлює розвиток органічного виробництва. Наслідки наявності надлишків ресурсів відомі. Так, надлишки основних засобів обумовлюють невиправдане розбухання амортизаційних відрахувань та пониження ефективності капіталів. Надлишки оборотних засобів обумовлюють гальмування обіговості оборотних коштів [232].

Не менш важливими є показники структури посівних площ сільськогосподарських культур. Структура виробництва складається під дією різноманітних чинників загальнонаціонального та регіонального характеру. Основними серед них є динаміка попиту на продукцію сільського господарства, розміри державної фінансової підтримки виробництва окремих видів продукції, управлінський та фаховий досвід власників і керівників сільськогосподарських підприємств [233].

Потрібно проводити диверсифікацію посівних площ зернових культур. У зерновому виробництві пропонується провести удосконалення структури вирощування зернових культур у напрямі збільшення частки фуражного зерна

й круп'яних культур. Вирощування круп'яних культур в Україні доцільно орієнтувати переважно на забезпечення споживчого попиту внутрішнього ринку. Виправданим з точки зору отримання прибутків, як показують статистичні дані останніх років, є переорінтація зерновиробників на виробництво нішевих зернових культур – проса, жита, рису [234].

Структура зернових визначається впливом особливостей, які визначають частку продовольчого зерна в загальних його витратах; рівень виробництва зерна і забезпеченості ним в розрахунку на душу населення; розмір та структуру експорту зернових, ефективність виробництва окремих зернових культур і кон’юнктуру зернового ринку; темпи поширення грунтозахисних систем землеробства; рівень технічної забезпеченості; стан сівозмін; вимоги екологізації виробництва та перехід до виробництва органічної продукції.

Результати наукових досліджень зарубіжних та вітчизняних вчених говорять про те, що за умов повного освоєння зональних науково-обґрунтованих сівозмін у комплексі з іншими технологічними заходами можна підвищити продуктивність земель на 40 – 50 відсотків, забезпечивши при цьому відтворення родючості ґрунтів і збереженість навколишнього середовища [235].

Враховуючи вище зазначені умови та рекомендації спеціалістів науково-дослідного інституту землеробства посівні площі зернових культур мають становити близько 16 млн га, у тому числі озимої пшениці - не менше 6,0 млн га, озимого ячменю - 1,2 млн га, озимого жита – 0,3 млн га, кукурудзи - 4,0 млн га, ярого ячменю - 2,2 млн га. Площі посіву проса і сорго - 0,5 млн га, гречки - 0,3 млн га [236].

Динаміка основних показників розподілу зернових за маркетинговими роками наведена у дод. В. З метою проведення аналізу в табл. 3.1 наведено динаміку структури посівних площ та виробництва зернових в Україні.

Таблиця 3.1

Динаміка структури посівних площ та виробництва зернових, %

Культури	2013 р.		2014 р.		2015 р.		2016 р.		2017 р.		Відхилення 2017 р. від 2013 р., п. п.	
	посівні площі	виробництво	посівні площі	виробництво	посівні площі	виробництво	посівні площі	виробництво	посівні площі	виробництво	посівні площі	виробництво
Зернові, всього	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	х	х
озимі зернові	48,7	40,2	48,5	42,8	53,6	49,2	49,8	44,5	49,5	46,8	0,8	6,6
пшениця	40,3	34,7	39,8	36,8	45,4	43,1	41,8	38,4	42,3	41,1	2	6,4
жито	1,7	1,0	1,3	0,7	1,0	0,6	1,0	0,6	1,1	0,8	-0,6	-0,2
ячмінь	6,7	4,6	7,4	5,2	7,2	5,5	7,0	5,5	6,1	4,9	-0,6	0,3
ярі зернові, у т. ч.:	51,3	59,8	51,5	57,2	46,4	50,8	50,2	55,5	50,5	53,2	-0,8	-6,6
пшениця	1,0	0,7	1,1	1,0	1,2	1,0	1,3	1,1	1,4	1,2	0,4	0,5
ячмінь	14,0	7,4	13,2	8,9	12,0	8,3	12,9	8,8	11,1	8,5	-2,9	1,1
овес	1,6	0,7	1,7	1,0	1,4	0,8	1,5	0,8	1,4	0,8	-0,2	0,1
кукурудза	30,2	49,1	31,7	44,6	28,0	38,8	29,8	42,5	30,9	39,8	0,7	-9,3
просо	0,6	0,2	0,7	0,3	0,8	0,4	0,8	0,3	0,4	0,1	-0,2	-0,1
гречка	1,2	0,3	0,9	0,3	0,9	0,2	1,1	0,3	1,3	0,3	0,1	0
рис	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0	-0,1
зернобобові, з них:	1,7	0,6	1,5	0,8	1,7	0,8	2,2	1,3	3,5	2,0	1,8	1,4
горох	1,2	0,4	1,0	0,6	1,2	0,6	1,7	1,1	2,8	1,8	1,6	1,4
вика та викові суміші на зерно	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0	0

Джерело: розраховано автором за даними [50, 51].

Розрахунки свідчать, що з роками зберігається чітка тенденція до збільшення обсягів зернових продовольчої групи, кукурудзи з одночасним зменшенням у структурі посівів обсягів виробництва жита, ярих зернових та проса. Практика показує, що таке зростання зумовлене підвищеним попитом на зовнішніх ринках. Досвід агротехнології вирощування, наприклад, кукурудзи показує, що її можна вирощувати без відповідного чергування сівозміни багато років поспіль, проте це призводить до забур`яненості посівів, а хімічні засоби боротьби з ними псують грунти та перешкоджають їх природному відновленню.

Для сучасного стану зернового господарства характерні динамічні структурні зрушення. Їхня суть полягає у зміні частки основних категорій підприємств у виробництві зерна. Рис. 1-2 ілюструють загальну тенденцію до зростання валових зборів зернових та зернобобових культур.

Таблиця 3.2

Динаміка основних показників виробництва зернових культур

Зернові та зернобобові	Роки					Відношення 2017 р. до 2013 р.
	2013	2014	2015	2016	2017	
посівні площі, тис га	16210	14801	14739	14401	14624	90,2
валовий збір, тис т	63015	63859	60126	66088	61917	98,3
урожайність, ц/га	39,9	43,7	41,1	46,1	42,5	106,5

Джерело: розраховано автором за даними [50, 51].

Згідно з даними табл. 3.2, виробництво зернових культур в Україні дещо знизилось, проте урожай має позитивну динаміку, що дає підстави розраховувати на прогноз зростання валових зборів. В розрізі окремих зернових динаміку виробництва наведено на рис. 3.1 та 3.2.

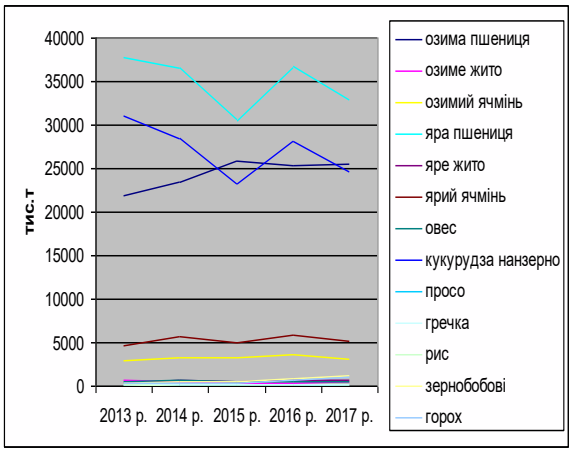

Рис. 3.1. Валовий збір зернових та зернобобових культур, тис ц.

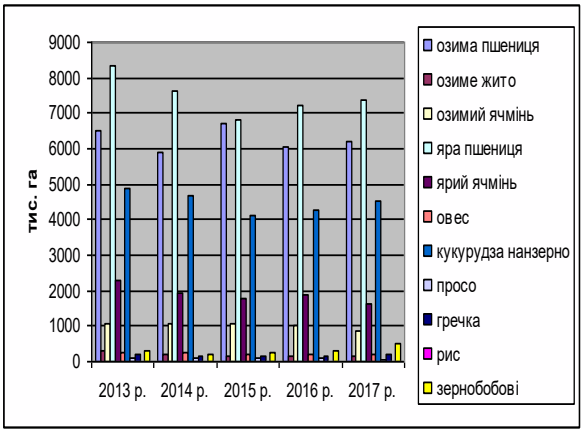

Рис. 3.2. Динаміка посівних площ зернових культур, тис га

Найбільшими темпами відчувається спад посівів ячменю та проса. Зросли посіви гречки, кукурудзи на зерно, зернобобових (практично єдиний вид зернової групи з позитивною динамікою валових зборів).

Слід відмітити, що останніми роками спостерігається зростання виробництва зернових культур в Україні за всіма категоріями господарств. Як бачимо з рис. 3.3, сільськогосподарські підприємства займають значну частку серед виробників зернової сировини, обсяги їх виробництва зросли за

досліджуваний період з 1120 тис ц. до 1510 тис ц. З них фермерськими господарствами вироблено 248 тис ц у 2017 р. в порівнянні з 181 тис ц. у 2013р.

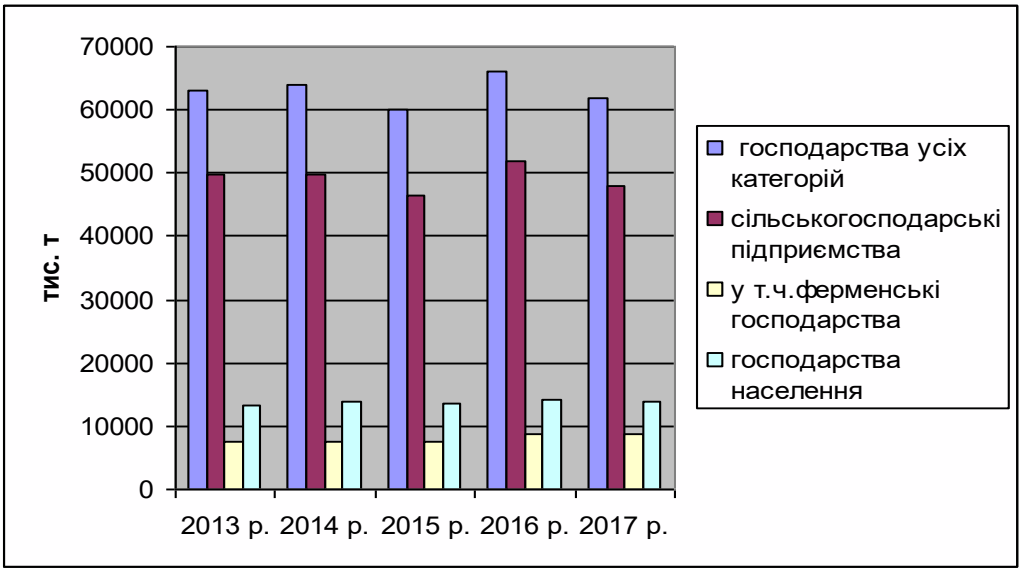

Рис. 3.3. Динаміка виробництва зернових культур за категоріями господарств України.

Якщо подивитись динаміку регіонального виробництва зернових культур (табл. 3.3), слід відмітити, що максимальне виробництво демонструють Вінницька, Одеська, Полтавська, Чернігівська області.

Певне місце на ринку виробників зернової продукції посідають господарства населення, обсяги виробництва яких перевищують показники фермерських господарств. Щодо такого розподілу виробників зазначимо, слід більше уваги приділяти з боку держави фермерським господарствам, які мають вужчу спеціалізацію та можуть концентрувати свою увагу на виробництво саме зернової продукції.

Однак, для господарств населення та дрібних фермерських господарств існує потенційний ризик втрати конкурентних позицій або й взагалі банкрутсво у зв’язку з анонсованим вільним продажем землі через неможливість окремих з них викупити земельні ділянки, які знаходяться в оренді. Тому важливим є державний механізм захисту таких суб’єктів господарювання за допомогою інструментів економічної безпеки.

Таблиця 3.3

Динаміка виробництва зернових культур за регіонами України, тис т

Області	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Відношення 2017 р. до 2013 р.	Рейтинг
Вінницька	4852	5063	3768	5564	4889	100,7	**1**
Волинська	902	1037	1062	1110	1165	129,1	21
Дніпропетровська	3710	3318	3866	3481	3578	96,4	7
Донецька	2210	2363	1536	1793	1908	86,3	17
Житомирська	2109	1908	1460	2094	1994	94,5	16
Закарпатська	325	343	332	412	390	120,0	24
Запорізька	2111	2418	2728	2624	2907	137,7	10
Івано-Франківська	678	780	689	773	754	111,2	22
Київська	3343	3362	2820	3327	2647	79,1	13
Кіровоградська	3781	3469	3314	3726	2858	75,5	11
Луганська	1293	1226	993	1274	1276	98,6	19
Львівська	1186	1422	1366	1429	1417	119,4	18
Миколаївська	2804	2864	2896	2726	2675	95,3	12
Одеська	3671	3677	3489	4403	4265	116,1	**2**
Полтавська	5640	4821	5363	5783	4242	75,2	**3**
Рівненська	1109	1223	1102	1301	1209	109,0	20
Сумська	3588	3940	3735	3816	3686	102,7	6
Тернопільська	2229	2651	2199	2449	2622	117,6	14
Харківська	4202	4466	4210	4317	3859	91,8	5
Херсонська	1686	2156	2622	2262	2545	150,9	15
Хмельницька	3039	3289	2793	3085	3421	112,5	8
Черкаська	4068	3700	3745	4092	2927	71,9	9
Чернівецька	625	670	524	507	604	96,6	23
Чернігівська	3124	3693	3514	3740	4079	130,5	4

Джерело: розраховано автором за даними [50].

В даному аспекті є позитивні зрушення. Так, Відповідно до статті 10 Закону України від 19.06.2003 № 973 "Про фермерське господарство" надання допомоги фермерським господарствам здійснюється через Український державний фонд підтримки фермерських господарств, який є державною бюджетною установою та виконує функції з реалізації державної політики щодо фінансової підтримки становлення і розвитку фермерських господарств [237].

Фінансова підтримка надається відповідно до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 року № 1102 (із змінами) (далі – Порядок).

Підтримка надається на поворотній основі у сумі, що не перевищує 500 тис гривень строком до п'яти років із забезпеченням заставного майна. Допомогу можна отримати на: придбання техніки, обладнання, поновлення обігових коштів, у тому числі для придбання маточного поголів'я сільськогосподарських тварин (телиць, нетелей, корів, свиноматок, ярок, вівцематок, кізочок та козоматок) та проведення оцінки відповідності виробництва органічної продукції (сировини), виробництва та переробки сільськогосподарської продукції, будівництва та реконструкції виробничих і невиробничих приміщень, для закладення багаторічних насаджень, розвитку кредитної та обслуговуючої кооперації, у тому числі для сплати пайових внесків до пайових фондів сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, утворених фермерськими господарствами самостійно або разом з членами особистих селянських господарств, зрошення та меліорації земель.

За наявності рівних умов перевага надається фермерським господарствам, які є членами сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу; провадять діяльність з вирощування та розведення великої рогатої худоби; мають в обробітку земельні ділянки площею не більше, ніж 500 гектарів; здійснюють закладення молодих плодово-ягідних та виноградних насаджень; подали заяву про перехід на виробництво органічної продукції (сировини).

Законом України "Про Державний бюджет України на 2017 рік" за бюджетною програмою "Надання кредитів фермерським господарствам" було передбачено бюджетні асигнування в обсязі 65 млн грн, з яких: 25 млн грн – за рахунок загального фонду, 40 млн грн - за рахунок спеціального фонду.

Наказом Мінагрополітики від 14 лютого 2017 року № 65 затверджено розподіл коштів у розрізі регіонів, передбачених у державному бюджеті на 2017 рік для надання фінансової підтримки фермерським господарствам на поворотній основі.

Ефективність та прогнозованість державного регулювання ринку зерна є об'єктивною передумовою зростання зернового сектора України. Недостатня системність та неузгодженість законодавства, а також його вибіркове виконання мають суттєві негативні впливи на стан зерновиробництва та ефективність маркетингу зерна, що призводить до втрат для учасників зернового ринку та економіки в цілому. Характеристика динаміки валових посівних площ та валових зборів демонструє необхідність удосконалення структурного використання зернового фонду, що посилить економічну безпеку товаровиробників зерна та галузі в цілому. Аналіз розвитку зернового виробництва вказує на необхідність удосконалення регіонального розміщення зернових культур. Це потребує здійснення адаптивної інтенсифікації розвитку певних видів зернових культур, найбільш повно пристосованих до відповідних регіональних природно-економічних умов.

Останніми роками спостерігаються певні зміни в структурі каналів збуту зерна. Наприкінці 80-х початку 90-х років частка зерна за державним замовленням становила 70-80% від його валового збору. З 1995 р. почала діяти контрактна система формування продовольчих ресурсів шляхом реалізації державних, регіональних і комерційних контрактів [52, с. 35].

Реалізація зерна сільськогосподарськими підприємствами України у 2017 р. порівняно з 2013 р. має тенденцію до збільшення. Однією з важливих причин таких зрушень є те, що переробні підприємства почали бути безпосередніми покупцями сировини. Відхилення у напрямі зменшення відбувалося лише за реалізацією гречки та зернобобових. Втім, якщо аналізувати загальну тенденцію за досліджуваний період, спостерігається досить варіативний стан показника реалізації зернових культур.

Аналіз динаміки виробництва зерна свідчить про доцільність оптимізації його обсягів та розширення експортних поставок (табл. 3.4). Зокрема необхідно вдосконалювати структуру зернового господарства, враховуючи демографію, споживчі потреби та можливості, розвиток інших

галузей агропромислової сфери. Так, спостерігається стабільна негативна тенденція стану розвитку тваринництва, особливо скотарства [50]. З огляду на реалії сьогодення необхідно спрямовувати вектор зерновиробництва у бік польового кормовиробництва з метою відродження тваринницьких галузей.

Таблиця 3. 4

Динаміка основних показників виробництва зернових в Україні, тис т

Показники	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Відношення 2017 р. до 2013 р.
Початкові запаси	3424	5600	7042	4150	5207	152,1
Площі збору, тис га	15384	14531	14489	14130	14454	93,9
Урожайність, ц/га	40,4	43,7	41,3	46,0	43,0	106,4
Виробництво	62153	63535	59782	66088	61280	98,6
Імпорт	94	72	73	240	205	218,1
Загальна пропозиція	65671	69207	66898	70478	66692	101,6
Експорт	32515	35277	38506	43800	41000	126,1
Споживання на корм	16207	15730	13520	12278	11055	68,2
Продукти переробки	5813	5673	800	5405	5705	98,1
Промислове споживання	1427	1400	1143	1342	1250	87,6
Насіння	2360	2407	2555	2446	2556	108,3
Втрати	1749	1678	1017	1350	1230	70,3
Внутрішній розподіл	27466	26793	23925	21471	20566	74,9
Кінцеві запаси	5600	7042	4357	5207	5216	93,1
Запаси, % до внутрішнього споживання	20,4	26,3	15,2	19,4	23,0	112,7
Втрати, % до пропозиції	2,7	2,4	1,5	2,4	2,0	74,1

Джерело: розраховано автором за даними [50].

Зростає загальний обсяг початкових запасів, експорт та імпорт, насіння, враховуючи початкові запаси, їх частка у внутрішньому споживанні становить в середньому за досліджувані роки 20,6 %.

Дослідження показують, що економічна ефективність аграрного виробництва тісно пов’язана із розміром господарства за площею ріллі. Підвищення рівня концентрації виробництва зумовлює зростання урожайності зернових культур. Враховуючи наявність прямої залежності між рівнем урожайності і ефективністю виробництва зерна, можна стверджувати, що підвищення рівня концентрації виробництва зерна буде мати позитивний вплив на економічну ефективність цієї галузі та створення таким чином передумов для підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського

підприємства [238]. Однак, великі підприємства мають як переваги, так і недоліки. Зокрема, відмічається, що укрупнення сільгосппідприємств призводить не тільки до підвищення ефективності виробництва, а і породжує процеси, які погіршують його результати (збільшення внутрішньогосподарських транспортних витрат, ускладнення управління виробництвом, контактів керівників і менеджерів з працівниками) [239].

Таблиця 3.5

Економічна ефективність виробництва зернових культур товаровиробниками України

Роки	Повна собівартість реалізованої продукції, млн грн	Собівартість 1 ц, грн	Чистий дохід, (виручка), млн грн	Середня ціна реалізації, грн/ц	Прибуток (збиток) млн грн	Рівень рентабельності, %
2013	45623,3	127,6	46310,7	129,49	683,4	1,5
2014	55063,6	144,1	69287,9	181,30	1422,4	25,8
2015	63602,6	179,0	73058,1	291,21	9455,4	43,1
2016	81122,6	213,0	94996,7	341,40	13874,1	37,8
2017	114541,5	232,5	233427,1	377,20	28635,4	25,0
2017 р. до 2013 р., %	251,1	182,2	504,1	291,3	у 41,9 раз	23,5 п.п.

Джерело: розраховано автором за даними [50].

У динаміці зростають усі вартісні показники ефективності виробництва зернових, що пояснюється здорожченням вартості ресурсів. Тоді як рентабельність має строкатий характер, що зумовлене, зокрема, різним рівнем індексу зростання прибутку і витрат.

Загроза збитковості виробництва виникає у підприємств, які мають площі посівів зернових до 1000 га, а таких, за даними Державної служби статистики України налічується станом на 2017 р. 1952 підприємства, що становить 91,6 % від загальної чисельності. У структурі посівних площ зернових культур важливо відрегулювати баланс з урахуванням попередників, що забезпечить необхідний рівень урожайності зерна, особливо в роки з несприятливими погодними умовами [240].

Серед факторів негативного впливу на економічну безпеку товаровиробників зерна (волатильності цін, недостатньої кількості або

відсутності зерносховищ для тривалого зберігання, браку фінансових ресурсів, нерозвиненої логістичної інфраструктури) удосконалення структури виробництва і використання зернового фонду дозволить підвищити їх ефективність та конкурентноздатність в сучасних умовах господарювання та закріплення позицій на світовому ринку.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що визначальним фактором у зміцненні зернопродуктового підкомплексу та економічної безпеки товаровиробників України є збалансований розвиток виробництва, поліпшення якості зерна, раціоналізація структури посівних площ та переорієнтація окремих посівів на збільшення виробництва зернофуражних культур.

Таким чином можна стверджувати, що сучасне зерновиробництво та успішне його функціонування багато в чому залежить від рівня забезпечення економічною безпекою товаровиробників. Тому в умовах постійної конкуренції необхідно знаходити можливості уникнення існуючих та потенційних загроз, які у веденні зернового господарства мають свої специфічні особливості. Зокрема при формуванні стратегії розвитку підприємствам необхідно одним із напрямів оцінювати стан зернового господарства з позицій структурного використання зернового фонду в системі загроз економічній безпеці. Раціональна структура посівних площ та обсягів виробництва, оптимальні пропорції у формуванні кормового зерна, насіннєвого фонду, обсягів реалізації, зокрема на експорт, дозволять підвищити ефективність зерновиробництва та уникнути багатьох небезпек, серед яких втрати через перевиробництво зерна та негативний вплив цінових коливань. Крім того, правильна, науково обґрунтована структура використання зернового фонду сприятиме розвитку суміжних галузей, таких як тваринництво, переробна промисловість, а також дасть можливість формувати частину зернового фонду для використання у якості біопалива, як одного з джерел альтернативного енергетичного ресурсу.

3. 2. Моніторинг стану ресурсного потенціалу, інфраструктурного забезпечення діяльності та розвитку товаровиробників зерна

Економічні пріоритети розвитку аграрного сектору України свідчать про необхідність підвищення конкурентоспроможності продукції галузі та вихід товаровиробників на партнерський рівень. Такі можливості існують у зерновій сфері, стан розвитку якої демонструє останніми роками позитиву динаміку. Наша країна входить у трійку країн-експортерів зернової продукції, тому інноваційна складова розвитку аграрного виробництва в світлі євро інтеграційної перспективи України має ґрунтуватися на засадах формування та розвитку економічної безпеки товаровиробників. Особливо важливою постає система превентивних заходів щодо попередження ризиків втрати конкурентних позицій.

В умовах глобалізації економічних зв'язків і необхідності формування ефективної системи економічної безпеки, а також з метою виявлення її пріоритетів та структурування тенденцій, основні проблемні питання необхідно ідентифікувати за сферами у ланці: виробництво-реалізація, оцінка ресурсного потенціалу, інформаційно-методичне забезпечення, екологічна безпека, соціальне спрямування тощо. Постійний моніторинг ресурсного потенціалу та його ефективне використання з урахуванням стратегії розвитку та державних програм дозволять забезпечити утримання передових позицій та подальший ефективний розвиток зернової галузі на умовах формування та розвитку економічної безпеки як товаровиробників, так і ринку зерна.

Конкурентоспроможність новостворених та конкурентноздатність вже діючих на ринку суб'єктів господарювання є базою ринкової економіки та рушійною силою розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. В основу конкурентоспроможності будь-якої галузі закладено наявність ресурсної бази та її потенціал, який формує подальші можливості для ефективного розвитку. Сільське господарство в сучасний період виступає однією з найбільш функціональних галузей України, яке забезпечує прибутковість, має потенціал

і позитивну динаміку. Особливо помітно виділяється галузь зерновиробництва, яка демонструє значні позитивні результати валових зборів і нарощування експортних пропозицій. У той же час існує достатньо проблем, пов'язаних з полярністю в прибутковості товаровиробників, що багато в чому обумовлено недоліком і недосконалістю ресурсного потенціалу, а також неефективним використанням вже наявного. Позитивна динаміка виробництва та зростання обсягів експорту демонструє значні коливання рівня рентабельності [50], що зумовлює необхідність дослідження причин з визначенням можливих загроз збалансованому розвитку галузі за допомогою методів оцінки економічної безпеки.

Питання економічної безпеки аграрної галузі мало досліджені, а у сфері зерновиробництва практично відсутні, що, на нашу думку, позначається на зменшенні уваги останніми роками з боку науковців та практиків з проблем галузі.

Безпека, зокрема економічна, передбачає такий стан, при якому існує стійкість до загроз функціонуванню суб'єкта та умов ефективного господарювання або можливість уникнення та попередження можливим небезпекам, невиправданим ризикам, несприятливим чинникам. У зерновому господарстві для учасників ринку існують як спільні з іншими галузями, так і відмінні загрози і проблемні ситуації. Доцільно їх розрізняти в залежності від розмірів суб'єктів господарювання, організації діяльності, умов участі у ринку зерна та можливостей виходу на зовнішні ринки. Пріоритетами забезпечення економічної безпеки товаровиробників зерна є досягнення ними такого стану, який забезпечував би стабільний розвиток за рахунок адаптації до умов функціонування, ефективної протидії загрозам і негативним впливам зовнішнього та внутрішнього середовища на основі мінімізації втрат, достатнього рівня ефективності використання наявних ресурсів, реалізації обраної стратегії діяльності та впровадження різних видів інновацій.

Внутрішні чинники економічної безпеки товаровиробників зерна, як то обсяг фінансових та кредитних ресурсів, наявність кваліфікованого персоналу,

матеріально-технічне забезпечення, налагодження технологічного процесу, використання інноваційних досягнень у галузі селекції і насінництва, засобів захисту рослин та боротьби з шкідниками, якість та структура природних ресурсів, вплив на навколишнє середовище, інформаційно-аналітичне забезпечення, організація системи управління та контролю, соціальний захист працівників, інвестиційна привабливість підприємства, інтегрованість у виробничі та ринкові відносини є основним резервом підвищення її рівня. Водночас, чинники зовнішнього середовища (природно-кліматичні умови, невизначеність зовнішнього середовища, надійність зв'язків з контрагентами, кон'юнктура ринку, платоспроможність покупців, світова продовольча безпека, державна підтримка сільськогосподарських підприємств, господарське, податкове та митне законодавство, політична ситуація) можуть бути як потенційними можливостями, так і загрозами.

Зерновий ринок об'єднує різнофункціональні елементи, пов'язані з процесами виробництва, зберігання, транспортування, промислової переробки й реалізації зерна. В його основу покладено такий економічний механізм, який дозволяє формувати відтворювальний процес, в якому задіяні та перебувають у кругообігу такі елементи забезпечення та обміну, як предмети та засоби праці. Збереження та сприяння подальшому ефективному розвитку учасників ринку зерна є одним з основних завдань економічної безпеки.

Ідентифікація проблем зернової галузі та її товаровиробників дозволяє сформувати набір індикаторів економічної безпеки та ранжувати переваги. Зміна зазначених складників у динаміці продемонструє ефективність функціонування економічної безпеки.

Отже, на даний момент сукупність проблемних ситуацій у галузі виробництва, переробки і реалізації зерна необхідно ідентифікувати з позицій економічної безпеки та за допомогою наукових підходів у методах її оцінки визначати загрози ефективній діяльності та формувати пріоритети розвитку [241].

Основа конкуренції - прагнення до вдосконалення. Сучасне зернове господарство демонструє все більш підвищений інтерес з боку товаровиробників та інвесторів. Нарощування обсягів зернових культур обумовлює необхідність моніторингу кон'юнктури, визначаючи значимість аналізу та ефективного управління ресурсним потенціалом. Особливої актуальності та гостроти зазначені питання набувають в умовах глобалізації економічних зв'язків і необхідності формування ефективної системи економічної безпеки для захисту від можливих загроз і ризиків.

У поняття ресурсного потенціалу закладені багато складових, які охоплюють перелік елементів як матеріальної, так і нематеріальної визначеності. «Ресурсний потенціал є системою взаємозалежних різних видів ресурсів, які є в розпорядженні підприємства або можуть бути залучені в його господарську діяльність для максимального задоволення потреб споживачів і підвищення конкурентоспроможності на ринку» [242, с. 10]. При цьому важлива необхідність оптимального співвідношення окремих видів ресурсів як інтегрованої економічної категорії.

Ресурсний потенціал товаровиробників зерна представлений на рис. 3.4. Ми навели основні складові ресурсного потенціалу зернової галузі які, в свою чергу, включають ряд елементів, що формують конкурентоспроможність товаровиробників. У той же час наявність ресурсного потенціалу не гарантує успіху без системи ефективного управління, яка забезпечує раціональне їх використання та досягнення економічної безпеки функціонування [243].

Використання методів управління потенціалом сучасного виробництва може удосконалити функціонування зернового ринку та підвищити показники роботи всього зернового комплексу. При цьому необхідно забезпечувати дієві міжгалузеві зв'язки, особливо у сфері постачання матеріальних ресурсів, техніки, необхідної для зерновиробників, переробників зерна, тваринницьких підприємств, забезпечення транспортної інфраструктури і розвитку сільськогосподарської логістики.

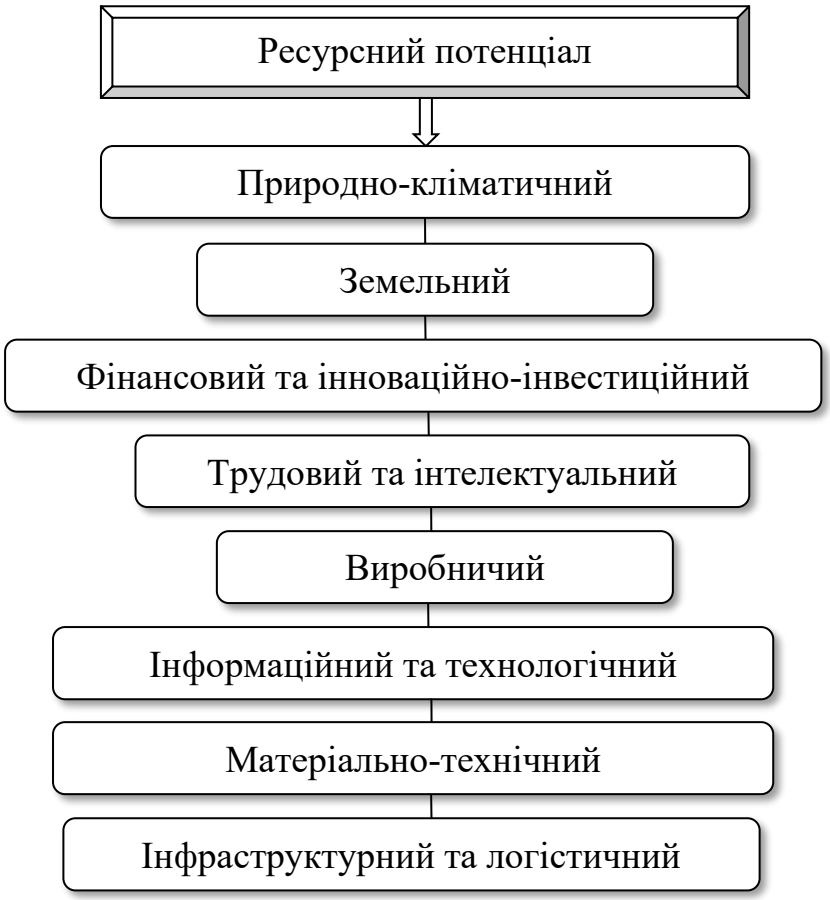

Рис. 3.4. Складові ресурсного потенціалу товаровиробників зерна (складено автором).

Ресурсне забезпечення в системі економічної безпеки підприємства є складним, динамічним процесом, результати якого залежать від впливу багатьох взаємопов'язаних чинників. Найкраще таким вимогам відповідає задача ресурсного забезпечення підприємства, яку в системі його економічної безпеки може бути скеровано на оцінювання загроз і ризиків ресурсного забезпечення [244].

Конкурентоспроможність зернових забезпечується за рахунок регулювання попиту і пропозиції і має переважно ціновий характер, тому слід проводити моніторинг ринків збуту, руху зернових ресурсів, структурного використання зернового фонду, потреб у зерні на регіональному, національному та глобалізаційному рівнях. При цьому необхідно домагатися державного регулювання ролі великих монополістів зернового ринку [245].

Основним ресурсом зернової галузі виступає земля, яка у зв'язку з реформами в агросекторі все більше сконцентрована холдинговими компаніями, деякі з яких у своєму активі мають 3-5 тис га землі і значно більше. Рівень освоєння земельних ресурсів такими компаніями показує збільшення продуктивності праці, урожайності, ефективності використання техніки. Крім того, такі організаційні структури є безпосередніми учасниками зернових експортних операцій, виручка від яких дозволяє їм успішно нарощувати обсяги виробництва, збереження, транспортування продукції. У той же час однією з особливостей зернового господарства є глибока полярність його товаровиробників з позицій наявності земельних ресурсів. Глибина проблеми концентрації землі в «руках» великих товаровиробників полягає в практичній відсутності державного регулювання питань соціального спрямування ведення великого аграрного бізнесу, участі його представників у формуванні інфраструктури, соціальної сфери, створення робочих місць у сільській місцевості, враховуючи, що ментальні, природно-кліматичні, територіальні, ресурсні можливості України припускають ефективний розвиток сільських територій та збільшення добробуту громадян.

Дослідження з точки зору економічної безпеки потребує питання доцільності податкових пільг для великих товаровиробників зерна, оскільки частину коштів, отриманих від скасування пільгового режиму оподаткування, доцільно спрямовувати на розвиток інфраструктури на місцях.

Особливістю зернового господарства України є той факт, що його виробництвом займаються підприємства різних видів, залежно від форм власності, розміру, організаційної структури (р. 1 п. 1.3). Розмір підприємств визначається, головним чином, землеволодінням. Дослідження показують, що відбуваються процеси, які засвідчують, що чим більше земельний банк товаровиробника, тим скоріше відбуваються процеси подальшого збільшення земельних площ.

У табл. 3.6 та дод. Г наведено групування сільськогосподарських підприємств країни за розмірами посівних площ зернових культур.

Таблиця 3.6

Динаміка групування сільськогосподарських підприємств за розмірами посівних площ зернових

	2013 р.		2016 р.		2017 р.		Відношення 2017 р. до 2013 р., %
	од.	% до всієї кількості	од.	% до всієї кількості	од.	% до всієї кількості	
Підприємства, що мали с. г. угіддя	37622	79,2	41826	87,7	40735	89,4	108,3
у т. ч. площею, га							
до 5,0	20535	54,6	3619	7,6	3138	6,9	15,3
5,1-10,0	3718	9,9	2937	6,2	2594	5,7	69,8
10,0-20,0	4243	11,3	4088	8,6	3937	8,6	92,8
20,1-50,0	2910	7,7	11838	24,8	11263	24,7	387,0
50,1-100,0	2805	7,4	4888	10,2	4903	10,8	174,8
100,1-500,0	2156	5,7	7053	14,9	7372	16,2	341,9
500,1-1000,0	669	1,8	2548	5,3	2651	5,8	396,3
1000,1-2000,0	586	1,6	2433	5,1	2481	5,4	423,4
2000,1-3000,0	846	2,2	1103	2,3	1084	2,4	128,1
3000,1-4000,0	394	1,0	480	1,0	471	1,0	119,5
4000,1-5000,0	124	0,3	277	0,6	276	0,6	222,6
5000,0-7000,0	110	0,3	260	0,5	261	0,6	237,8
7000,0-10000,0	81	0,2	152	0,3	138	0,3	170,4
більше 10000,0	76	0,2	150	0,3	166	0,4	218,4
Підприємства, що не мали с. г. угідь	3465	9,2	5871	12,3	4823	10,6	139,2

Джерело: згруповано автором за даними [50].

Як свідчать дані табл. 3.6, найбільша кількість підприємств, що вирощують зернові культури на площах до 50 га та площа яких коливається в межах від 100 до 500 га. Найменша кількість припадає на підприємства із площею зернових понад 7000 га. Така тенденція спостерігається за весь аналізований період. Тому можна зробити попередній висновок, що головна увага має бути зосереджена на діяльності підприємств з відносно невеликими площами посіву зернових, досліджувати їх розміщення та зональну концентрацію виробництва, а також стан інфраструктури та можливості її покращення з метою забезпечення економічної безпеки товаровиробників та можливостей розширення, а здебільшого створення інфраструктури з метою відродження сільських територій.

Статистична інформація переконливо підтверджує, що площі сільськогосподарських угідь товаровиробників зростають, особливо тих, земельні банки яких коливаються в межах 100-500 га та більше 10000 га.

Таким чином дослідження підтверджують укрупнення підприємств, що виробляють і реалізують сільськогосподарську продукцію (табл. 3. 7).

Отже, одним із факторів, що впливають на стан економічної безпеки товаровиробників зерна, є стан земель сільськогосподарського призначення. Досі не вирішено питання ринку землі, існують певні проблеми з системою адекватної оцінки земель, стану їх експлуатації та поліпшення.

Розораність сільськогосподарських угідь у країні досягла майже 82%, у деяких областях (Вінницькій, Тернопільській, Кіровоградській) перевищила 90%, а в окремих районах цей показник зріс до 96%. Ступінь освоєння всього земельного фонду в Україні наближається до 60% (порівняно з 12% у США). Таке становище призвело до розвитку небувалих ерозійних процесів. Щорічні втрати ґрунту в Україні становлять близько 600 млн т, зокрема понад 20 млн т гумусу. Втрачаються третина поживних речовин, 16 млрд. $м^3$ води. Лише кожний п'ятий житель України споживає воду відповідної якості [246].

Понад 4,5 млн га зайняті середньо- та сильнозмитими ґрунтами, в тому числі 68 тис га повністю втратили гумусний горизонт. Особливо великі площі еродованих ґрунтів поширені на орних землях у Вінницькій, Луганській, Донецькій, Одеській, Чернівецькій і Тернопільській областях, де середньорічний змив ґрунту становить 24,5 - 27,8 т/га (допустиме значення 2,5 - 3,7 т/га). В результаті ерозійних процесів з усієї площі сільськогосподарських угідь в середньому за рік змивається близько 500 млн т родючого шару ґрунту, в якому міститься близько 24 млн т гумусу, 0,96 млн т азоту, 0,68 млн т фосфору та 9,4 млн т калію, що еквівалентно 320 - 333 млн т органічних

Таблиця 3.7

Динаміка групування сільськогосподарських підприємств України за розмірами площ сільськогосподарських угідь

	2013 р.		2014 р.		2015 р.		2016 р.		2017 р.		Відношення 2017 р. до 2013 р., %	
	тис га	% до загальної кількості	тис га	% до загальної кількості	тис га	% до загальної кількості	тис га	% до загальної кількості	тис га	% до загальної кількості	тис га	% до загальної кількості, п. п.
Підприємства, що мали с. г. угіддя	21760,0	100,0	21529,8	100,0	19970,9	100,0	19821,2	100,0	19960,2	100,0	91,7	-
у т. ч. площею, га												
до 5,0	16,0	0,1	14,3	0,1	14,4	0,1	11,5	0,1	10,1	0,1	***63,1***	0
5,1-10,0	29,5	0,1	26,8	0,1	26,2	0,1	23,1	0,1	20,3	0,1	***68,8***	0
10,0-20,0	74,3	0,3	69,1	0,3	69,1	0,3	63,5	0,3	61,0	0,3	82,1	0
20,1-50,0	504,3	2,4	477,5	2,2	469,9	2,4	447,8	2,3	424,9	2,1	84,3	-0,3
50,1-100,0	383,3	1,8	385,2	1,8	358,1	1,8	354,2	1,8	354,3	1,8	92,4	0
100,1-500,0	1776,1	8,2	1742,0	8,1	1706,3	8,5	1723,1	8,7	1797,1	9,0	**101,2**	0,8
500,1-1000,0	1910,4	8,8	1813,8	8,4	1761,4	8,8	1816,1	9,2	1891,4	9,5	99,0	0,7
1000,1-2000,0	3637,2	16,7	3466,6	16,1	3510,3	17,6	3491,6	17,6	3570,9	17,8	98,2	1,1
2000,1-3000,0	3053,3	14,0	2808,1	13,0	2659,1	13,3	2686,2	13,6	2649,2	13,3	86,8	-0,7
3000,1-4000,0	2128,0	9,8	1949,5	9,1	1789,7	9,0	1658,0	8,4	1635,4	8,2	76,9	-1,6
4000,1-5000,0	1415,8	6,5	1293,4	6,0	1259,8	6,3	1236,6	6,2	1236,1	6,2	87,3	-0,3
5000,0-7000,0	1964,2	9,0	1754,9	8,2	1646,4	8,2	1526,2	7,7	1526,3	7,6	77,7	-1,4
7000,0-10000,0	1401,4	6,4	1278,9	5,9	1172,3	5,9	1268,2	6,4	1140,1	5,7	81,4	-0,7
більше 10000,0	3466,2	15,9	4449,7	20,7	3527,9	17,7	3515,1	17,6	3643,1	18,3	**105,1**	2,4

Джерело: згруповано автором за даними [50].

добрив, а еколого-економічні збитки внаслідок ерозії перевищують 9 млрд грн Багато в чому спричинення деградації грунтів зумовлено природно-кліматичними факторами. Проте причини інтенсивної деградації ґрунтового покриву визначаються галузевими підходами до використання земельних ресурсів без усвідомлення їх глобальної та соціальної ролі [247].

Проблема деградації грунтів постає особливо гостро та є питанням глобального масштабу, оскільки формує один із найбільш суттєвих викликів розвитку людства породжуючи екологічні, соціально-економічні, продовольчі та інші проблеми. За даними сайтів управлінь Держгеокадастру, щорічно людство втрачає 12 мільйонів гектарів земель та 75 мільярдів тон родючих ґрунтів. На землях, які втрачаються щорічно, можна було б отримувати 20 млн тон зерна. Щохвилини в світі від голоду вмирає 16 осіб, з яких 12 дітей. Близько 40% населення земної кулі страждає від нестачі води. За попередніми прогнозами до 2030 року потреби у продовольстві, енергії та воді збільшаться щонайменше на 50,45 та 30 відсотків [248].

За інформацією FAO, площа деградованих або непродуктивних сільськогосподарських земель в Україні перевищує 6,5 млн гектарів, або близько 20% сільськогосподарських угідь. Через ерозію втрачається від 300 до 600 млн тон грунту. Залежно від рівня деградації врожайність культур може зменшуватися на 50%, тож втрати виробництва оцінюються у понад 20 млн грн на рік [249].

В країні нараховується понад 1,1 млн гектарів деградованих, малопродуктивних та техногенно забруднених земель, які підлягають консервації, 143,4 тис гектарів порушених земель, які потребують рекультивації, та 315,6 тис гектарів малопродуктивних угідь, які потребують поліпшення. Відсутність еколого-економічного обґрунтування перерозподілу земельних ресурсів призвела до подрібнення сільськогосподарських полів, у результаті чого 6,9 млн громадян (46,4 відсотка сільського населення) набули право на земельну частку (пай), а 27 млн гектарів сільськогосподарських

земель передано у приватну власність, і, як наслідок, неефективного використання значної кількості розпайованих земельних ділянок.

У цілому площа сільськогосподарських земель України становить 42,7 млн гектарів, або 70 відсотків площі усієї території країни, а площа ріллі - 32,5 млн гектарів, або 78,4 відсотка усіх сільськогосподарських угідь, з них 14,6 млн га під посівами зернових культур. Близько 60 % земельного фонду перебуває в оренді у виробників аграрної продукції. За підрахунками вчених НААН України, розораність земель в Україні є найвищою в світі, оскільки складає близько 60 % території країни та майже 80 % сільськогосподарських угідь (рис. 3. 5).

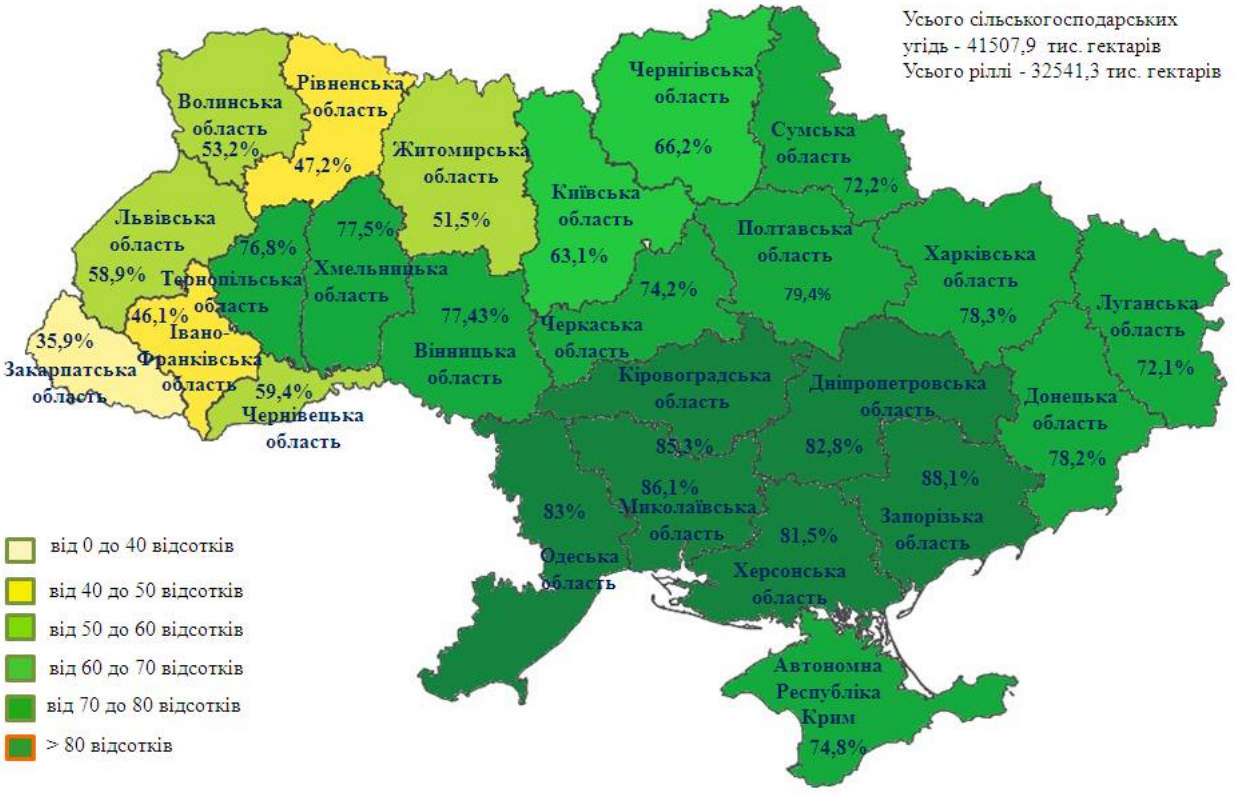

Рис. 3. 5. Розораність сільськогосподарських угідь за регіонами України. Джерело [250].

Інтенсивне сільськогосподарське використання земель впливає на зменшення родючості ґрунтів у зв'язку з їхнім переущільненням, руйнуванням структури, водопроникністю та аераційною здатністю з усіма екологічними наслідками.

У дод. Д наведено порівняльну характеристику стану землекористування в європейських країнах та Україні. За майже однакових

обсягів експорту зернових Україна за 1 га має ціну інвестицій 1 тис дол США (країни Європи – 4 тис дол, Європейського Союзу – 5, 5 тис дол). Важливо відмітити, що площа сільськогосподарських земель, сертифікованих як органічних становить, відповідно 0,5, 20,8 та 11,1 млн га. Різниця, на жаль, досить красномовна.

Нарощування обсягів виробництва зернових культур, площа посіву яких становить 53,3 % від площі посіву інших сільськогосподарських культур (технічних, картоплі, баштанних, кормових) переконливо свідчить про моновиробництво. Місія України «накормити світ» виглядає переконливо, адже країна отримує останніми роками більше 60 млн т. валового збору зернових і в стратегічній перспективі об'єми виробництва планується довести до 100 млн тон. Однак, на наше глибоке переконання, наведена вище інформація свідчить про неминучі негативні наслідки, які призведуть до загрози втрати родючості грунтів, втрати якісних характеристик зерна, а значні обсяги експорту і надалі будуть формуватись зерном кормових кондицій. Тому важливо на державному рівні розглядати питання економічної безпеки товаровиробників зерна, як стратегічно важливого питання у сфері національної безпеки.

Питання збереження родючості грунтів, як одного з головних та особливих ресурсів зерновиробництва пропонується вирішувати комплексно у поєднанні з розвитком тваринництва. Проте такі структурні зрушення потребують відповідних рішень на законодавчому рівні та підтримки як органів місцевого самоврядування, так і безпосередньо суб'єктів господарювання, значна частка яких працює на орендованих землеволодіннях та не зацікавлені у стратегічному відновлення грунтів [251].

Наявність основного засобу виробництва - землі, припускає наявність та ефективне використання фінансових та інноваційно-інвестиційних ресурсів. Конкурентоспроможність капіталу обумовлена готовністю до впровадження інновацій. Так, інноваційним ресурсом у зерновій сфері вважаємо селекційну робота з виведення нових сортів і гібридів, нові підходи

до системи добрив і засобів захисту рослин, методи обробки ґрунтів, впровадження високотехнологічного обладнання в сфері сільгосптехніки, лабораторних досліджень, нових методів і моделей управління, заснованих на використанні елементів когнітивного моделювання та евентуальних стратегій.

Так, наявний кількісний і якісний склад сортових ресурсів спроможний підвищити врожайність основних зернових культур на 20-25 % та зменшити на 10-15 % недобір продукції рослинництва через дію екстремальних факторів навколишнього середовища. За даними науковців-практиків після внесення у державний реєстр сорти найбільш продуктивні протягом 3-5 років [252].

Отже, економічна безпека товаровиробників зерна в частині використання технологій та сортів полягає в обранні, так званого, екологічно пластичного сорту, здатного забезпечувати високу врожайність та зональну адаптивність. Використання високоврожайних та стійких до хвороб сортів насіння зернових дає значні позитивні результати (табл. 3. 8).

Таблиця 3. 8

Фактори впливу на врожайність зернових культур

Фактори впливу	Рівень врожайності, %
Нові сорти та гібриди. Система насінництва	20-25
Сучасні інноваційні технології	20-30
Оптимізація структури посівних площ та сівозміни	10-15
Інтегрована система захисту рослин	10-15
Зменшення втрат врожаю під час збирання	15

Джерело [253].

Іншим важливим питанням забезпечення економічної безпеки товаровиробників зерна є ресурсна концентрація, тому що задля її досягнення підприємствам подекуди доводиться йти на позики, додаткові залучення трудових ресурсів, формувати логістичну складову ресурсного потенціалу підприємства. За такої необхідності підприємства припускаються централізації у вигляді злиття капіталів з іншими суб`єктами господарювання.

При цьому важливо врахувати всі можливі переваги, а також загрози та небезпеки від таких процесів.

Для досягнення ефекту слід у процесі посилення економічної безпеки приділяти значну увагу трудовим ресурсам та їх інтелектуальному потенціалу.

Проблема формування і використання трудового потенціалу в системі ресурсного забезпечення товаровиробників зерна набуває все більшої актуальності, оскільки охоплює демографічну, соціальну, економічну, екологічну та інші сфери людського життя. Нинішні недоліки у цій сфері негативно позначаються як на макроекономічних показниках, так і в цілому на соціально-економічній ситуації нашої держави. Вітчизняними науковцями встановлено цілий ряд факторів, які впливають на сільський ринок праці: сезонне коливання попиту на робочу силу і невідповідність його професійно-кваліфікаційної структури пропозиції праці; низький рівень трудової мобільності; низька інвестиційна активність у аграрний сектор; невизначеність прогнозних потреб ринку праці у фахівцях певних професій і кваліфікації; відсутність передумов для розвитку малого підприємництва; збереження низької конкурентоспроможності окремих категорій громадян (жінок, які мають малолітніх дітей та молоді без практичного досвіду роботи). В зерновому господарстві, яке охоплює практично усі види товаровиробників, зазначені фактори, що формують ринок праці, необхідно аналізувати з позицій несприятливої демографічної ситуації, а також відсутністю робочих місць у зв'язку з присутністю агрохолдингових компаній, у політиці менеджменту яких відсутня зацікавленість до участі у відтворенні трудового потенціалу сільської місцевості, у якій відбувається ведення їх бізнесу.

Спостереження показали, що складна демографічна ситуація в сільській місцевості має як об’єктивний, так і суб’єктивний характер. Значною мірою вона викликана серйозними прорахунками у проведенні аграрних реформ, що негативно позначилося як на формуванні кадрового потенціалу, так і в цілому на зайнятості сільського населення. Під час запровадження аграрних реформ проблеми зайнятості фактично не були враховані. Тільки на

першому етапі аграрних реформ (1990-1999 рр.) чисельність зайнятих в аграрному секторі скоротилася на 1,3 млн осіб, або на 56% від загальної чисельності трудових ресурсів села. І уже у 2000 році рівень безробіття в сільській місцевості перевищив середнє значення по Україні [254, с. 95]. А тому останніми роками ситуація із трудовою зайнятістю сільського населення погіршується.

В аграрному секторі під час формування нових ринкових відносин створюється ринок праці, причому цей процес проходить досить специфічно в умовах зламу старих підходів і понять щодо ролі праці в сільському господарстві. По-перше, змінюються зміст та форми праці, долається розрив між економікою й індивідуальним життям працівника, повною мірою розкриваються можливості діяти за своїми економічними інтересами. По-друге, в умовах ринку проявляється свобода сільського трудівника, його зв'язок із землею, вільне ведення господарства, що в кінцевому підсумку характеризує основу справжніх аграрних відносин [255, с. 90].

Отже, основою формування трудових ресурсів аграрних підприємств є демографічна база сільських населених пунктів. Зниження народжуваності населення та зростання смертності, посилення вимирання осіб похилого віку, жінок, дітей поглиблюють наростання депопуляції в сільській місцевості. Депопуляція, що інтенсивно розвивається, вимагає звернути нарешті увагу на село і на його існуючі проблеми. Саме село раніше забезпечувало приріст населення, стабілізуючи демографічну ситуацію, оскільки виступало основним джерелом формування людських ресурсів.

Додатковим демографічним чинником, що обмежує формування трудових ресурсів, є міграція населення. Переважно нелегальний характер трудової міграції з України, крім погіршення трудового потенціалу нашої держави, призводить до додаткового навантаження на систему соціального забезпечення населення, оскільки мігранти не сплачують пенсійні внески і не поповнюють пенсійний фонд та не забезпечують власної гідної пенсії в Україні. Міграційні процеси спричинені також низькою мотивацією аграрної

праці або взагалі її відсутністю: низький рівень механізації трудових процесів та важкі умови праці в поєднанні із заробітною платою, рівень якої є нижчим порівняно з іншими галузями економіки.

Вважаємо, що в наступні роки основним завданням соціально-економічного розвитку аграрних підприємств в Україні буде забезпечення високого життєвого рівня та якості життя сільського населення за рахунок соціальної відповідальності крупних товаровиробників-експортерів, зокрема зерна. Поряд із рівнем матеріального добробуту селян важливе значення має істотне підвищення рівня їх соціального обслуговування (медичного, побутового, культурного, освітнього), поліпшення умов праці і відпочинку, якості продуктів харчування, оздоровлення екологічної ситуації. Вирішення цих завдань значно прискорить темпи економічного росту аграрної сфери та призведе до скорочення темпів безробіття, а також забезпечить новий імпульс соціально-демографічного відродження сільських населених пунктів [256].

Максимальне використання трудових ресурсів села з метою збереження сільської поселенської мережі можна забезпечити лише продуктивною зайнятістю селян. Її досягнення можливе шляхом підвищення якості і конкурентоспроможності сільського трудового потенціалу, посилення мотивації до легальної зайнятості, активної трудової діяльності, вирішення проблем працевлаштування сільської молоді, забезпечення гідних умов праці та відпочинку.

Важливим фактором розвитку сільської місцевості є сільськогосподарське підприємство, яке є своєрідним активатором продуктивної діяльності [257]. Станом на 2017 р. в Україні налічувалось 41047 підприємств, що займаються виробництвом зернових культур, з яких 13 - великих підприємств, 1521 - середніх, 39513 - малих, з них - 35448 мікропідприємств. На них задіяно відповідно 22097, 198806, 185503 та 87259 працівників (дод. Е). Дана інформація свідчить, що найбільше робочих місць було створено малими підприємствами, переважна більшість яких формується мікропідприємствами. Половина виручки також забезпечувалась малими

підприємствами – товаровиробниками зерна. Отже, такі підприємства виконують одну із соціальних функцій – створення робочих місць.

Виробництво зерна - специфічна галузь, займатися якою можуть всі види товаровиробників. Дрібні підприємства - з метою власного забезпечення, в т. ч. тваринницьких потреб; середні виробники - з метою забезпечення внутрішнього ринку; великі - з метою реалізації експортного потенціалу та формування валютних доходів.

Необхідність залучення інвестицій з метою збільшення темпів технічного і технологічного оснащення ведення зернового виробництва жодним чином не зменшує значення трудових та інтелектуальних ресурсів, наявність або відсутність яких проявляється в кінцевих результатах. Специфіка у сфері зерновиробництва, пов'язана з концентрацією ресурсів, зазначена нами вище, зумовлює скорочення кількості персоналу великими товаровиробниками, в той же час нарощуючи їх інтелектуальний потенціал. Дрібний і середній бізнес, не маючи певних фінансових можливостей, втрачає конкурентні переваги у зазначеній сфері, зберігаючи ключову роль у формуванні робочих місць для сільських жителів. На нашу думку, в умовах, що склалися, необхідний глибокий, виважений і аргументований державний підхід, обгрунтований і погоджений з відповідними науковими розрахунками в напрямі розробки концепції економічної безпеки товаровиробників зерна, яка зможе передбачити можливі ризики в сучасних умовах господарювання та істотного виходу на світовий ринок зернової продукції.

Інформаційні та технологічні ресурси тісно пов'язані з інноваційно-інвестиційними, фінансовими, інтелектуальними, інфраструктурними, оскільки передбачають розробку та впровадження нових інформаційних програм і обладнання, підходів до управління бізнесом, зовнішньоекономічною діяльністю тощо. У цій сфері абсолютно успішними є великі зернові компанії, що акумулюють можливості і ефективність використання ресурсного потенціалу. Сучасні можливості дозволяють використовувати глобальну інформаційну мережу, яка забезпечує

користувачам можливість обмінюватися інформацією, спільно використовувати технічні та програмні засоби, інформаційні ресурси. Наукові розробки, пов'язані з технологією виробництва та ефективністю використання ресурсного потенціалу, повинні передбачати постійний моніторинг інформаційних показників. Об'єднання зусиль науки і практики дозволяє більш продуктивно розподіляти наявні ресурси, створювати та реалізовувати стратегії розвитку та економічної безпеки товаровиробників зерна і галузі в цілому.

Великі товаровиробники зерна створюють інформаційно-аналітичні відділи, у функції яких входить моніторинг як виробничої, так і збутової діяльності, що дозволяє контролювати процес і негайно реагувати на небезпеку і загрози, а також прораховувати ризики підприємництва. Для дрібних товаровиробників створення таких центрів не вигідно, оскільки часто вони обмежені у фінансових можливостях, коли спрацьовує принцип економічної доцільності (при якому витрати по захисту не повинні перевищувати втрат від реалізації загроз), а часто і нерозуміння стратегічних пріоритетів посилення інформаційного забезпечення та контролю. На нашу думку, таким товаровиробникам була б доцільна наявність превентивних заходів щодо попередження загроз нестабільності виробництва, а також уникнення втрат прибутку. Виробництво зерна характеризується його сезонністю та обсягами збуту, що в кінцевому підсумку відображається на ціновому факторі. Як відомо, на ціну впливає еластичність попиту. Особливу увагу при оцінці необхідності інвестицій в зернову галузь слід звертати на окремі складові, зокрема інфраструктурні ресурси, які потребують оновлення і розвитку на тлі збільшення обсягів виробництва та експорту зерна. Важлива реалізація кредитних та інвестиційних проектів з метою формування пАу вагонів-зерновозів, а також створення оператора-експедитора морських зернових перевезень, реалізація форвардних і спотових закупівельних програм на внутрішньому ринку. При недостатньому розвитку інфраструктури багатоканальний збут і його різні форми замінюються реалізацією

товаровиробниками зерна більшої частини продукції посередницьким структурам, що часто призводить до зниження ефективності виробництва через ціновий фактор.

Високих результатів товаровиробники зерна можуть досягти тільки при систематичному і цілеспрямованому новаторстві, націленому на пошук можливостей, які відкривають сферу господарювання щодо виведення і використання нових сортів і гібридів, сучасних виробничих і транспортних засобів, вдосконалених методів землеробства і обробки ґрунтів, екологічності та впровадження органічного виробництва, освоєння нових форм його організації, пошуку вигідних ринків. Всі ці заходи передбачають необхідність ефективної економічної безпеки, заснованої на інформаційно-аналітичній роботі.

Важливою складовою ресурсного потенціалу є технічний, забезпечення високої якості якого гарантує, значною мірою, ефективність зернової галузі. Динаміка цін на технічні засоби і сукупний індекс витрат матеріально-технічних ресурсів промислового походження, стосовно виробництва сільгосппродукції, зберігає багато років стабільну динаміку зростання. В результаті це призводить до істотного зростання собівартості виробленого зерна, зниження його якісних характеристик, продукція втрачає конкурентні переваги. Виникають проблеми з окупністю вкладеного капіталу, оскільки ціни повинні бути обґрунтовані на основі моделі ціни виробництва на умовах відтворення ресурсного потенціалу, а також еквівалентному досягнутому рівню розвитку продуктивних сил в галузі.

Українські аграрії віддають перевагу, в першу чергу, імпортній техніці, адже більшість техніки в Україні – закордонного виробництва. Більше того імпортне обладнання є набагато більш технологічно досконалим та більш дорожчим. У 2014 та 2015 роках спостерігались низькі об'єми імпорту аграрної техніки, причиною чого була політична та економічна нестабільність всередині країни. В ці роки аграрії побоювалися інвестувати в техніку, особливо в дорогу, що має довгий період окупності (це насамперед трактори,

комбайни та самохідні обприскувачі). В цей період українські аграрії купували найнеобхідніше обладнання. Річні об’єми імпорту сільськогосподарської техніки у 2014 та 2015 років були в середньому вдвічі нижчими, ніж показники 2013 року.

Починаючи із 2016 року, ситуація всередині країни почала нормалізуватися, відповідно імпорт техніки почав зростати і досягнув та навіть перевищив показники 2013 року. Таким чином, 2017 рік став рекордним за останніх 10 років із загальним об'ємом імпорту сільськогосподарської техніки в 1,5 млрд. дол США.

У 2018 році імпорт сільськогосподарської техніки склав 1,3 млрд. дол США, що на 14% менше, ніж показник за аналогічний період минулого року. Експортували сільськогосподарської техніки у 2018 році на суму 73,5 млн дол США, що на 17% менше, ніж за аналогічний період минулого року (88,3 млн дол США) [258].

На сьогоднішній день стан первинного ринку технічних ресурсів характеризує слабку конкуренцію, мінімальну державну підтримку. Такі проблеми частково можна вирішити за допомогою лізингу та вторинного ринку техніки. Організаційно-економічні основи відтворення і ефективного використання технічного потенціалу товаровиробниками зерна зміцнить позиції самозабезпечення продовольчої безпеки країни та формування експортних ресурсів [259].

Як свідчать дані табл. 3.9, станом на 2017 рік збільшилась кількість тракторів та зернозбиральних комбайнів, проте забезпечення сільськогосподарською технікою господарств населення в середньому становило близько 20 відсотків. Низький рівень кооперації не дозволив малим товаровиробникам мати в наявності власну техніку, оренда не завжди виправдовує очікування, оскільки в періоди підвищеного попиту інколи виникав дефіцит останньої. Це є однією із загроз економічній безпеці дрібного товаровиробника, що потребує прийняття стратегічних когнітивних управлінських рішень.

Таблиця 3.9

Наявність окремих видів сільськогосподарської техніки за категоріями господарств України

Види техніки		Всього, штук	Сільськогосподарські підприємства	Господарства населення	
			кількість одиниць техніки, штук	кількість одиниць техніки, штук	частка домогосподарств, що мали техніку, %
Усього	роки	х	х	х	17,4/100,0
Трактори	2015	309716	127852	181864	31,5
	2016	339829	132686	207143	24,6
	2017	357208	140659	216549	26,4
Комбайни	2015	56328	37537	18791	0,19
	2016	52714	37946	14768	1,8
	2017	51957	38103	13854	1,4
з них: зернозбиральні	2015	35509	26735	8774	0,9
	2016	36530	27366	9164	1,2
	2017	36890	27982	9642	1,1
кукурудзозбиральні	2015	1955	1634	321	0,6
	2016	1814	1534	280	0,4
	2017	1967	1503	310	0,7
Сівалки	2015	159331	65492	93839	11,5
	2016	165961	67157	98804	12,4
	2017	167369	68435	98934	12,6
Плуги	2015	360496	47336	313160	38,1
	2016	333599	49306	284293	34,6
	2017	333668	48356	285312	34,8
Культиватори	2015	198844	69474	129370	16,2
	2016	183722	71659	112063	14,1
	2017	182870	72354	110516	15,7
Борони	2015	621375	193950	427425	34,7
	2016	570675	192029	378646	30,9
	2017	564219	191256	372963	31,5

Джерело: розраховано за даними [50].

Ресурсний потенціал зерновиробників формує насіннєвий фонд та добрива. На ринку насіння пшениці та ячменю можна відзначити продовження тренду до посилення позицій європейських компаній. Ці підприємства вели активну роботу з просування своїх сортів пшениці та ячменю, які користуються найбільшим попитом в західних областях України. Хоча частка імпортних сортів незначна, але українці імпортують переважно елітне насіння, яке в подальшому розмножують та висівають для промислового виробництва.

У 2018 році імпорт насіння пшениці зменшився на 9% та ячменю – зріс на 72% у порівнянні до попереднього. Але в той же час обсяги імпорту залишаються незначними через високу їх вартість для українських аграріїв.

Імпорт насіння кукурудзи у 2018 році зріс на 8 % у порівнянні до 2017 року через зростання посівних площ під кукурудзу. В подальшому можна очікувати на зменшення обсягів імпортних поставок, що викликано нарощенням потужностей з виробництва насіння кукурудзи всередині країни.

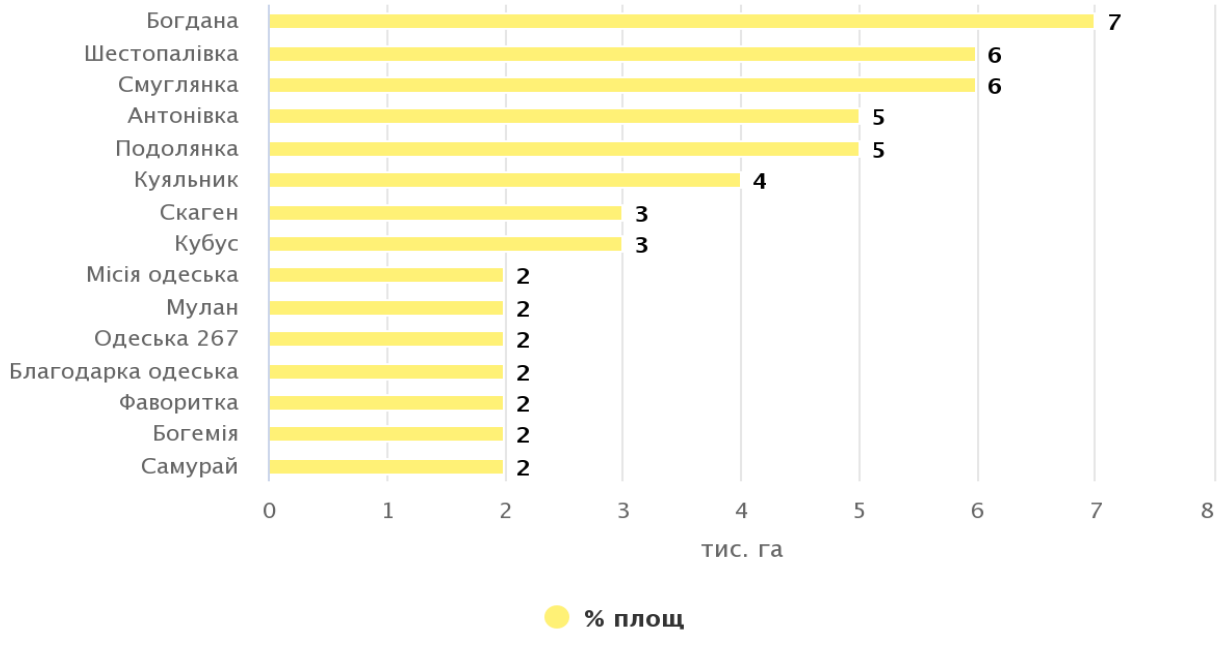

Рис. 3. 6. Топ сортів озимої пшениці вітчизняної та зарубіжної селекції

Загалом ринок насіння України свідчить, що існує тенденція до зростання імпорту сортового насіння зернових культур, а основним ризиком є волатильність цін не на користь українського товаровиробника. Отже необхідно зміцнювати потенціал української селекції зернових культур, залучаючи інвестиції та впроваджуючи новітні технології та інноваційні розробки.

Ресурсний потенціал товаровиробників зерна характеризують також обсяги використання добрив. Так, у 2017 році було імпортовано рекордну кількість мінеральних добрив в Україну. Порівняно з 2017 у 2018 році імпорт комплексних мінеральних добрив зменшився на 35 %, азотних - на 22 %. В той

же час, імпорт фосфорних добрив зріс у 4 рази, а імпорт калійних добрив – на 55 %, це було зумовлене зменшенням імпортних поставок комплексних добрив, що включають калій.

Внесення мінеральних і органічних добрив під зернові культури наведено у табл. 3. 10.

Таблиця 3. 10

Внесення добрив у сільськогосподарських підприємствах України, п. р. кг/га

Культури	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Відношення 2017 р. до 2013 р., %
мінеральні добрива						
зернові та зернобобові	88	93	90	111	124	140,9
пшениця	87	95	89	114	128	147,1
кукурудза на зерно	113	116	112	130	143	126,5
органічні добрива						
зернові та зернобобові	0,5	0,5	0,5	0,4	0,4	80,0
пшениця	0,4	0,4	0,4	0,3	0,3	75,0
кукурудза на зерно	0,7	0,7	0,8	0,7	0,7	100

Джерело: розраховано автором за даними [50].

Причиною зростання імпорту було зростання потреби агросектору в мінеральних добривах через інтенсифікацію технологій. Також ще одним фактором, що спричинив зростання імпорту мінеральних добрив, були зупинки українських заводів, що займалися виробництвом добрив (переважно азотних). Щорічно попит з боку вітчизняних аграріїв на добрива зростав, тоді як внутрішні обсяги виробництва знижувалися, тому ми бачимо тренд до нарощення імпортних поставок. Вітчизняні виробники неспроможні забезпечити внутрішні потреби в добривах (особливо в комплексних) та намагаються спекулювати на соціальній та політичній темах, задля отримання певних преференцій з боку держави та відновлення свого монопольного становища.

Кількість внесених мінеральних добрив під зернові культури щорічно зростає, тоді як внесення органічних добрив має тенденцію до зниження, що переконливо свідчить про неможливість тваринницької галузі забезпечувати зростаючі темпи розвитку зерновиробництва. Табл. 3. 11 демонструє внесення добрив в розрізі поживних речовин, що також підтверджує описану вище тенденцію.

Таблиця 3. 11

Внесення добрив під зернові культури

Культури	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Відношення 2017 р. до 2013 р., %
Азотні, тис ц	4301,9	4114,5	4383,7	5327,7	5792,2	134,6
Фосфорні, тис ц	715,9	738,2	755,9	916,1	1159,0	161,9
Калійні, тис ц	533,2	555,3	619,5	733,6	846,8	158,8
у т. ч. на 1 га посівних площ, кг	72	82	80	102	115	159,7
Органічні, тис т	2620,0	2253,4	2332,5	2025,4	1873,9	71,5
у т. ч. на 1 га посівних площ, кг	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	100,0

Джерело: розраховано автором за даними [50].

Із збільшенням ринку мінеральних добрив в Україні та зниженням їх виробництва вітчизняними підприємствами спостерігається зростання зацікавленості міжнародних постачальників до українського ринку з боку країн ЄС та Близького Сходу [260].

Розвинена інфраструктура зернового ринку та усіх його учасників є однією з визначальних умов ефективного функціонування та розвитку. Позитивні зрушення у динаміці зерновиробництва свідчать про постійне зростання обсягів виробництва, що відповідним чином зумовлює нарощування експортного потенціалу. Створення розвиненої інфраструктури є одним із пріоритетів розвитку галузі та дає поштовх для отримання товаровиробниками стабільних доходів, адже завдяки ефективному

господарюванню вони зможуть не тільки розвивати власні виробництва, створювати робочі місця, брати участь у розвитку сільських територій, а й виходити на зовнішні ринки та отримувати валютні надходження як для власних потреб, так і для держави в цілому. Нами визначено складові інфраструктурного забезпечення діяльності для товаровиробників зерна (рис. 3. 7).

Рис. 3.7 Складові інфраструктурного забезпечення діяльності товаровиробників зерна (складено автором).

Інфраструктурне забезпечення зернопродуктового підкомплексу включає спеціалізований транспорт для перевезення борошна, хліба та інших продуктів; науково-дослідні інститути, селекційні станції, конструкторські бюро, які забезпечують селекцію зернових культур, насінництво та агротехніку їх вирощування, технологію зберігання і переробки зерна, борошномельної, круп`яної, хлібопекарної і пивоварної промисловості [261]. Запропонований перелік пропонуємо доповнити таким важливим елементом в умовах сьогодення, як установки з переробки зерна на біопаливо з метою посилення енергетичної безпеки країни.

Аналіз стану інфраструктурного забезпечення досліджуваної галузі характеризує стан транспортної, логістичної та обслуговуючої інфраструктури. Наявність інститутів інфраструктури зернового ринку свідчить про її сформованість, адже існує велика мережа товарних бірж,

агроторгових домів, оптові продовольчі ринки, проте здебільшого вони функціонують формально, особливо біржова торгівля зерном, а товаровиробники продовжують реалізовувати продукцію посередникам. Така ситуація спостерігається здебільшого за рахунок браку ємкостей для обробки та тривалого зберігання зерна у малих та середніх виробників, хоч і в Україні вже працює 629 сертифікованих елеваторів, загальною ємністю зберігання 28 мільйонів тон зерна, що дає можливість забезпечити зберігання та постачання зерна і продуктів його переробки як для внутрішньодержавних потреб, так і на експорт. З 2011 ріку було введено в експлуатацію низку сучасних високоефективних підприємств із загальною ємністю зберігання 647,5 тисяч тон зерна, продовжується розбудова портової інфраструктури. Проте цих потужностей не вистачає при тому, що в Україні офіційно закріплена стратегічна ціль - збільшити виробництво зерна до рівня 80 млн тон.

В умовах збільшення обсягів експортної торгівлі вдосконалення інфраструктурних об'єктів, а також всієї логістичної системи набуває для зернового ринку все більшого значення. Станом на 2014 рік в Україні працювало 700 елеваторів. Після скасування в квітні 2014 року норми по сертифікації зерносховищ проблема нестачі потужностей для зберігання почала активно вирішуватися і темпи введення в дію нових елеваторів різко збільшилися. В поточному сезоні з України експортовано понад 30 млн тон зернових культур, що становить близько 53% вирощеного врожаю. З урахуванням того, що більше 98% експорту забезпечується через морські порти, досить гостро стоїть питання розвитку даного сегмента. Крім того, кожна тонна із зазначеного обсягу повинна бути своєчасно відвантажена на лінійному елеваторі і також своєчасно доставлена в порт будь-яким видом транспорту.

Потрібно також дбати про якість зберігання соломи, яка поряд із зерном є стратегічним продуктом України. Технологічні потужності у цьому напрямі не викликають оптимізму. Якщо технічні засоби для заготівлі ущільненої соломи, навантаження тюків і рулонів використовуються багатьма

підприємствами, то ємності для їх зберігання та установки з виробництва пелет потребують інвестиційних вкладень, що не завжди під силу малому та середньому бізнесу.

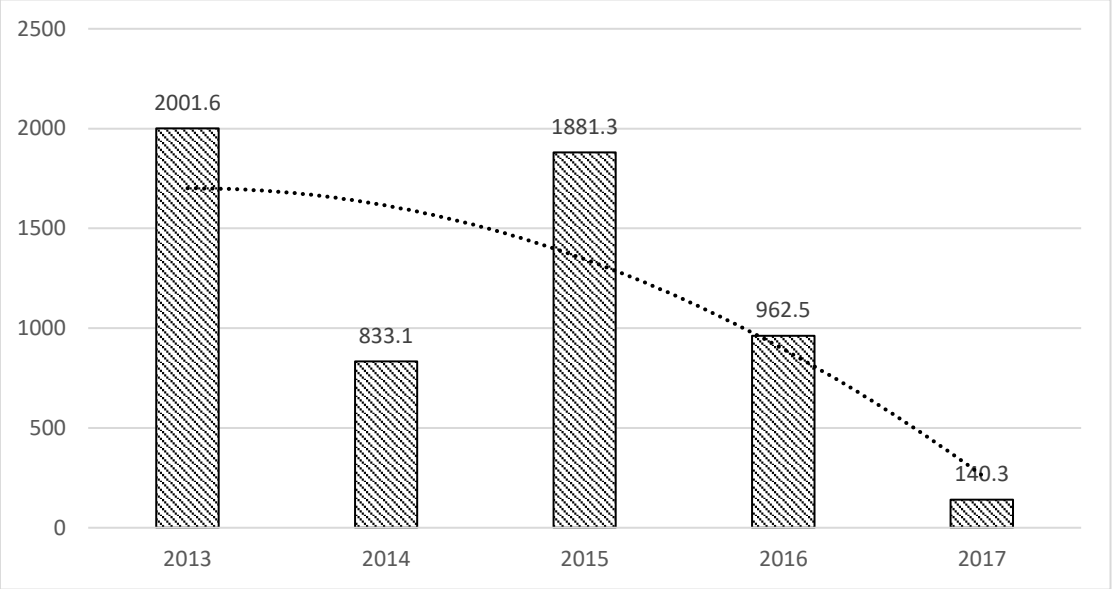

Рис. 3. 8. Потужності елеваторів України, тис т. Джерело: побудовано автором за даними [50].

Наведені дані на рис. 3.8 відображають динаміку прийняття елеваторів в експлуатацію та одночасне зберігання, яка свідчить про вкрай негативні тенденції. І питання не в тому, що з роками їх кількість зменшується, проблема полягає в тому, що за умов нарощування виробництва та експорту зернових в Україні необхідно нарощувати й потужності зі зберігання і переробки врожаю. Ризики полягають у неможливості пропорційного збільшення виробництва з одночасним нарощуванням потужностей для зберігання. Крім того, не всі існуючі елеватори відповідають усім необхідним вимогам щодо надання повного комплексу послуг з доробки, сушки зерна, тобто доведення його до відповідних вимог стандартів якості.

На сьогоднішній день в Україні попит на зерносховища значно перевищує пропозицію. Особливо гостро позначається нестача місць зберігання зерна в сегменті малого і середнього бізнесу, якому необхідно зберегти урожай до продажу великим трейдерам. Найменш забезпеченими регіонами є Донецька, Закарпатська, Івано-Франківська та Львівська області, в яких потреба в сховищах покривається наявними потужностями лише на

30%. Найблагополучніша ситуація відзначається в Одеській, Житомирській, Миколаївській, Полтавській та Херсонській областях.

Таблиця 3.12

ТОП – 11 найбільших власників елеваторних потужностей

Назва	Земельний банк, тис га	Вантажообіг, тис т	Загальна потужність одночасного зберігання, тис т.	Частка зберігання зернових, %	Кількість елеваторів із залізничними гілками, шт.	Кількість власних вагонів, шт.
1. Нібулон	82	5743	1827	93	14	-
2. Кернел	550	3300	1700	80	38	500
3. ДПЗКУ	5915	1777	2476,2	85	46	-
4. Агропросперіс	400	1500	355	76	11	400
5. Прометей	2700	1000	1 млн т	69	13	-
6. Астарта	250	780	370	91	5	-
7. ЕпіцентріК	112	750	190	85	4	-
8. Агротрейд	70	640	192	40	9	-
9. Агровіста	82	589	693	86	5	55
10. Держрезерв	-	512	1 млн т	100	11	-
11. Мрія	150	490	370	-	3	-

Джерело: [262].

В основному будівництвом нових елеваторів займаються зростаючі агрохолдинги, зацікавлені в збереженні свого врожаю до моменту продажу його за найбільш вигідними цінами. Сховище - це важлива ланка у виробничому ланцюжку таких підприємств, так як продаж зерна безпосередньо в період збирання дуже невигідна через низькі ціни, а зберігання його на сторонніх площах проблематично через їх нестачу і високу вартість послуг.

Ще однією проблемою вітчизняного ринку зерносховищ є його технологічна відсталість. Сучасним вимогам за технологією зберігання і можливості відвантаження до 5 тис т на добу відповідають лише 25% елеваторів. Втрати зерна в сховищах підлогового типу досягають 15%, тоді як в сучасних вони не перевищують 1%. Крім того, послуги застарілих елеваторів дорожче на 10% через більше споживання в технологічному циклі сушіння зерна газу і електроенергії. Все це зменшує доходи вітчизняних

агропідприємств. Проблеми створює і застаріле вантажно-розвантажувальне обладнання, яке не дозволяє приймати габаритні вантажні автомобілі і значно збільшує час обслуговування вагонів-зерновозів. Виходячи з викладеного, можна зробити висновок, що ринок елеваторів України ще далекий до насичення. Валовий збір зерна в країні впевнено переступив позначку 60 млн тон, а значить і попит на нові сховища буде збільшуватися. Ще одним джерелом підвищення ефективності роботи агросектору є модернізація застарілих елеваторів.

Процес прийняття в експлуатацію нових сховищ має неоднорідний характер. Так, в 2014 році було прийнято 833,1 тис тон одночасного зберігання, в 2016 - більш ніж в двічі більше (1881,3 тис тон), а в 2017 році - знову спад цього показника (962, 5 тис тон).

Факторами, що зумовлюють необхідність розвитку потенціалу ринку елеваторів є наступні:

- валовий збір зерна і насіння олійних культур забезпечений місцями зберігання лише на 42%;
- 46% зерносховищ є склади підлогового зберігання з низькими рівнями механізації та автоматизації;
- 27% всіх елеваторів управляються 15-ма великими агрохолдингами та торговими компаніями;
- можливість відвантаження зерна в залізничний транспорт мають близько 82% зерносховищ, але її інтенсивність у різних елеваторів відрізняється від 100 до 8 тис тон на добу (середня - близько 900 т/добу або 16 ж/д вагонів) [263].

Основним завданням функціонування логістичної інфраструктури підприємств «…є створення механізму, що ефективно забезпечує взаємодію основних елементів логістичної системи: "постачання - виробництво - складування - транспортування - збут"... В умовах глобалізації та інтеграції економічних систем досягнення стратегічних цілей діяльності підприємств

можливе лише за умови функціонування розгалужених логістичних мереж, що значно знижує ризики підприємства в ринковому середовищі» [264].

Інфраструктурна логістика України представлена автотранспортними, залізничними та річковими перевезеннями. Питання їх безпеки полягає у збалансованості кількісного та якісного складу транспортних засобів, зменшенні цінових ризиків для учасників логістичних ланцюгів, використанні досвіду сучасних ІТ - систем, ефективних взаємовідносин між структурними елементами логістичних утворень, правовій та юридичній підтримці. Більше того, безпековий аспект логістичної інфраструктури не обмежується транспортною, оскільки він формує стабільність та безпеку виробничої, соціальної, екологічної, земельної її складових, які перебувають у системному взаємозв'язку та взаємозалежності.

Зернова галузь України, як зазначено вище, характеризується нарощуванням обсягів виробництва, що формує значну частку експорту України. Проте можливості логістичної інфраструктури залишаються одними із важливих індикаторів економічної безпеки, що стримують потенціал галузі та грошові надходження від торгівлі зерном.

Однією з проблем ефективної логістичної інфраструктури перевезень є інформаційна складова, оскільки кожне логістичне утворення формує власну маркетингову мережу, надаючи не завжди виправдані переваги власних послуг для окремих суб'єктів господарювання. Неврегульованість на законодавчому рівні, відсутність чіткої системи економічної безпеки не завжди дозволяє товаровиробникам обрати правильне управлінське рішення стосовно переваг для власного бізнесу.

Безпека інфраструктурної логістики аграрної сфери є вкрай важливою, адже в умовах ринкової глобалізації впливає на частину ланцюга забезпечення продовольчої безпеки країни. А оскільки формування зернового продовольчого фонду в окремі минулі роки знаходилось у зоні ймовірного ризику за індикатором достатності, важливе збереження сучасної стабільності

забезпечення продовольчих зернових ресурсів за можливості ефективного розвитку експортної складової.

Залучення інвесторів, зокрема венчурне інвестування, у розвиток інфраструктурних логістичних формувань України є одним із пріоритетів та джерел їх розвитку. Важливим залишається питання безпеки інвестиційної діяльності, захищеності та позитивної динаміки її індикаторів.

Слід відмітити позитивні зрушення, які передбачають розгляд проекту Стратегії сталої логістики [265]. Його реалізація дозволить забезпечити, зокрема: зменшення цінових ризиків; посилення мультимодальності та взаємосполучуваності видів транспорту; розвиток енергоефективних перевезень; сприяння підвищенню кваліфікації персоналу та якості послуг.

На заваді зростанню виробництва та збільшенню обсягів експорту у майбутньому може стати низка факторів, основними серед яких є якість продукції та зростання логістичних витрат. Високі логістичні витрати є одним з головних факторів впливу на ефективність експорту. Інші перешкоди можуть виникати на інституційному рівні та у зв’язку з політико-економічною ситуацією в країні [266].

Елементом удосконалення інфраструктури зернового ринку може бути запровадження дигітальної логістики, яка представляться як «…більш адаптована до потреб учасників ринку система збору та обробки даних з метою раціонального використання ресурсів та ефективного планування. Вона складається з трьох ключових компонентів - бездротової мережі, сервісно-консультативної служби, геоінформаційної системи та забезпечує учасників ринку якісною інформацією завдяки використанню новітніх технологій, а також інтеграції наук в ДЛ». Вона сприятиме «… учасникам приймати більш оптимальні рішення, зменшуючи втрати ресурсів і часу, що в свою чергу посилює конкурентні позиції України на світових ринках зерна» [267]. Застосування дигітальної логістики можна віднести до науково-інноваційного (в частині сервісно-інформаційного) виду інфраструктури товаровиробників

зерна, що особливо актуально в умовах ринкової глобалізації, як ключових учасників ринку.

Інфраструктурне забезпечення товаровиробників зерна передбачає врахування особливостей виробництва та реалізації продукції, які повинні володіти інформацією щодо співвідношення попиту і пропозиції, тенденцій цін на внутрішньому та світовому ринках, стану переробної промисловості, кредитних можливостей, страхових ризиків, дій держави.

Розглядаючи інфраструктурне забезпечення зерновиробництва у складі економічної безпеки, доцільно розрізняти розвиненість інфраструктури безпеки самого підприємства. Звичайно, про неї можна говорити у разі, якщо така має місце, адже невеликі товаровиробники не формують підрозділів з економічної безпеки, обмежуючись переважно управлінськими контрольними функціями, тоді як крупні підприємства, холдингові зернові компанії мають у своєму складі охоронні служби, відділи отримання та захисту інформації, а також інші елементи безпеки.

Вдосконалення інформаційно-аналітичної системи, як частини інфраструктури зернового ринку, має бути складовою державного механізму його регулювання. В цьому напрямі використання та розвиток управлінського обліку на підприємствах буде виконувати функцію ідентифікації та мінімізації ризиків шляхом доведення необхідної та своєчасної інформації керівному персоналу, а також здійснювати контроль за збереженням інформації, зокрема такої, що становить комерційну таємницю.

Особливо наочно системні зміни в будь-якій сфері бачимо за наявності динамічної інформації, яка дозволяє зробити аналітичні порівняння, провести моніторинг стану і визначити заходи щодо усунення негативних і загрозливих ситуацій. У табл. 3.13 наведені показники наявності й ефективності використання окремих видів ресурсного потенціалу зернової галузі в динаміці. Виходячи з наведених даних, зернова галузь України, в цілому, має необхідні ресурси і динаміку зростання. Основними факторами, що впливають на становище, є збільшення собівартості виробництва зернових і подвійне

зниження державного фінансування. Сформована ситуація свідчить про необхідність ефективної системи економічної безпеки, заснованої на управлінні ризиками, зокрема в оцінці ресурсного потенціалу.

Таблиця 3.13

Динаміка показників ефективності використання ресурсного потенціалу зернової галузі України

Показники	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2017 р. в % до 2013 р.
Посівна площа, тис га	16210	14801	14738	14401	14624	90,2
Урожайність, ц/га	39,9	43,7	41,1	46,1	42,5	106,5
Виробництво, тис т	63051	63859	60126	66088	61917	98,2
Внесено добрив під зернові на 1 га посівів:						
мінеральних, кг. пож. реч.	87	93	90	111	108	124,1
органічних, т	0,5	0,4	0,5	0,4	0,3	60,0
Валова продукція (зерно) в пост. цінах 2010 р. на 1 га посівів зернових, всього грн	4133	4565	4303	4824	4456	107,8
Повна собівартість на 1 га посівів, грн	2814,8	3082,7	4957,1	6596,5	6913,8	245,6
Повна собівартість 1 ц , грн	125,8	142,8	179,0	213,0	310,2	246,6
Державна підтримка (бюджетні дотації), тис грн	6225,7	5380,9	6123,1	6842,1	7681,3	123,4
Прибуток на 1 га посівів зернових, грн	42,2	961,0	2111,7	2493,5	9845,4	у 33,3 р.
Середня ціна реалізації за 1 ц, грн	130,0	180,1	291,2	341,4	377,2	290,2
Валова продукція (зерно) на середньорічного робітника: всього млн грн	0,04	0,05	0,8	0,4	0,5	у 12 р.
Фондовіддача, грн	0,98	0,86	0,92	0,88	0,82	83,7
Фондомісткість, грн	1,02	0,85	0,98	0,97	1,10	107,8
Фондозабезпеченість, млн грн/га	4,20	3,08	3,32	3,81	4,08	97,1
Фондоозброєність, млн грн	0,04	0,1	0,1	0,1	0,1	у 3 р.
Електроозброєність праці, кВт-год.	7653	7943	8451	7913	8643	112,9
Забезпеченість на 1000 га пос. площі зернових од.:						
тракторами	9,0	8,8	8,7	9,2	8,8	97,8
зернозбиральними комбайнами	3,2	1,8	1,8	1,9	1,8	56,3
кукурудзозбиральними комбайнами на 1000 га пос. площі кукурудзи на зерно	1,0	0,1	0,1	0,1	0,1	10,0
Рівень рентабельності, %	1,5	25,7	42,6	37,8	25,0	у 16 р.

Джерело: розраховано автором за даними [50].

Український товаровиробник обмежений протягом виробничого циклу у доступних кредитах, що впливає на урожайність та якість зерна. Фінансово-

кредитні установи з упередженістю відносяться до надання коштів дрібним та середнім товаровиробникам, обґрунтовуючи це значними фінансовими ризиками. Враховуючи високу залежність агробізнесу від природних факторів, одним з шляхів мінімізації кредитних ризиків є страхування сільськогосподарських культур. На жаль, аналіз практики діяльності сільськогосподарських підприємств свідчить, що в більшості випадків виробники не бажають страхувати майбутній врожай та основні засоби, а страхують свою виробничу діяльність і майно тільки при оформленні банківських кредитів. Серед основних факторів, що впливають на організацію фінансово-кредитних відносин у зерновому виробництві, можемо виділити сезонність виробництва, вплив природних факторів, нераціональне використання землі, значна зношеність основних фондів, низька рентабельність та збитковість. Тому важливим є скорочення посередницьких зв`язків і розширення взаємовідносин з кредитними спілками, кооперативними банками, лізинговими, інвестиційними компаніями, страховими компаніями, підприємствами з постачання матеріально-технічних ресурсів, переробними підприємствами та іншими фінансово-кредитними установами, які можуть надавати послуги малим і середнім товаровиробникам зерна та господарствам населення у сільській місцевості.

Узагальнивши оцінювання ресурсного забезпечення у системі економічної безпеки, наведемо схему, складену по горизонту діяльності товаровиробників зерна (табл. 3.14).

Потенціал саморозвитку регіонального АПК включає крім суто економічної складової і соціальне спрямування. Галузь зерновиробництва, як одна з пріоритетних, стратегічно важливих і перспективних, повинна забезпечувати зайнятість сільського населення. На господарства населення припадає 27,8 % площі зернових культур. Також і дрібні товаровиробники-підприємці останнім часом, незважаючи на стабільну тенденцію збільшення валових зборів, перебувають у стані стагнації і навіть спостерігається закриття деяких підприємств. Така ситуація обумовлена коливаннями цін і

неможливістю, в більшості випадків, виходу дрібного товаровиробника на зовнішні ринки самостійно.

Таблиця 3.14

Загрози ресурсного забезпечення у системі економічної безпеки товаровиробників зерна

Причини виникнення загроз ресурсного забезпечення у системі економічної безпеки товаровиробників зерна				Загроза ресурсного забезпечення
За відношенням до діяльності суб'єкта		За походженням		
Об'єктивні	Суб'єктивні	Ендогенні	Екзогенні	
Тактична діяльність				
Обмеженість ресурсу	Розкрадання, непродуктивні втрати	Неефективна логістика	Порушення термінів постачання ресурсів	Втрата ресурсу
Ріст цін на ресурси	Недовантаження ресурсу через неефективну організацію	Нестача власних коштів	Низький рівень платоспроможності контрагентів	Втрата поточної доходності
Скорочення виробництва	Незадовільний стан кваліфікації персоналу	Кібератаки, витік інформації	Наявність простроченої дебіторської заборгованості	Втрата платоспроможності
Стратегічна діяльність				
Рейдерські напади	Схильність менеджменту до ризику, прийняття викликів, попередження загроз	Зношеність основних засобів	Залежність від контрагентів та стейкхолдерів	Зниження керованості
Недоброчесна конкуренція	Неотримання режиму комерційної таємниці	Свідомий саботаж	Низька якість ресурсів	Погіршення репутації
Висока енергоємність виробництва	Неузгодженість бізнес-процесів	Порушення реєстрації прав на майно і землю	Порушення кримінального і адміністративного законодавства	Зниження вартості підприємства

Джерело: адаптовано автором на основі [268].

Слід відзначити, що в цілому, Україна володіє достатнім ресурсним потенціалом, раціональне використання якого може дати можливість нашій державі зайняти гідне місце у світовому поділі праці. Головним завданням національної економіки є розуміння наявних інтелектуальних, кадрових,

матеріальних, природних можливостей з тим, щоб направити їх в необхідне русло для забезпечення економічної і продовольчої безпеки та поліпшення рівня життя населення.

Таким чином, базис будь-якого господарювання включає наявність ресурсів, а подальша ефективність їх використання є свідченням раціональної та обґрунтованої системи управління. Моніторинг стану і динаміка розвитку ресурсного потенціалу в зерновій галузі дозволили сформулювати основні підходи до пріоритетних напрямів формування та використання його ресурсного потенціалу і сформулювати такі ключові висновки:

- конкурентоспроможність необхідно розглядати з позицій різних груп товаровиробників зерна;

- ресурсний потенціал передбачає комплексний підхід до питання його формування, оптимізації та раціонального використання;

- пріоритетним напрямом є оцінка окремих складових ресурсного потенціалу з урахуванням стратегії розвитку галузі та державних програм;

- перспективними в оцінці конкурентоспроможності зерновиробництва вважаємо дослідження в напрямі економічної безпеки як товаровиробників, так і ринку зерна, що особливо важливо в умовах глобалізації економічних зв'язків і нарощуванні вітчизняного експорту зернової продукції [269].

Процес розвитку економік країн світу супроводжується поступовими змінами напрямів реалізації взаємовідносин між їх учасниками. Посилюється конкурентна боротьба, підвищуються вимоги щодо якісного складу суб’єктів ринкових відносин, у тому числі за критеріями умов ведення бізнесу, екологічності та безпечності формування і використання ресурсної складової. Особливо помітними означені напрями глобалізаційних процесів виявляються в аграрній сфері, яка є однією з пріоритетних в економічному зростанні України.

З метою захисту інтересів національних товаровиробників аграрної продукції та виявлення і попередження можливим загрозам і небезпекам пропонуємо використовувати можливості екосестейту («economic security of

state»), об'єктом дослідження якого є «…глобальна, безпека держави, регіонів, підприємств, організацій і окремих особистостей, що обумовлюється станом економіки, який з боку суспільства повинен зберігатися і розвиватися в прогресуючих масштабах»; предметом - діяльність особистості, суспільства, держави та її інституцій по захисту їхніх інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз як в економіці в цілому, так і в окремих сферах економічної діяльності [270].

Отже, ресурсний простір суб'єктів господарювання, сфера діяльності яких представлена аграрною галуззю, насамперед визначається наявністю землі, як предмета праці, що й формує одну з ключових особливостей їх економічних взаємовідносин. Інші види ресурсної складової, як то фінансова, матеріально-технічна, інформаційна, кадрова, також вимагають аналітичного підходу у питанні їх формування та використання. Такий підхід потребує дослідження безпекової складової, що дозволить розробляти алгоритми пошуку та усунення загроз і небезпек.

Сільське господарство є головним роботодавцем для населення у сільській місцевості. Позиції його розвитку та ефективності в економіці України можна оцінювати за показниками виробництва та розподілу валового внутрішнього продукту. Брак сильної аграрної політики у поєднанні з іншими проблемами галузі викликало застій і навіть скорочення сільськогосподарського виробництва протягом останніх двох десятиліть. Ціни на сільськогосподарські товари і харчову продукцію доходять до рівня розвинутих країн Європи, незважаючи на той факт, що заняття землеробством і тваринництвом не дає більшого прибутку працівникам і їх сім'ям у сільській місцевості. Натомість, фермери, особливо невеликі, зіткнулися з нестабільною ринковою ситуацією, намагаючись покращити продуктивність з використанням застарілої та старомодної традиційної технології і борючись із бідністю. Таке становище потребує всебічного та комплексного підходу до розвитку галузі, головним чином, за допомогою політики і втручань органів

влади та використання засобів екосестейту. Приватизація земель і новий підхід до ринкової економіки не дали очікуваних результатів.

Особливості, які ми можемо спостерігати в процесі проведення земельної реформи, можна показати наступним чином:

1. Затяжний характер. Процес реформування земельних відносин розпочався в Україні 1991 р.

2. Супровід земельної реформи в країні незадовільною роз'яснювальною роботою.

3. Олігархизація економіки, корупційні схеми, тіньовий «ринок» землі.

Дискусійними на сьогодні залишаються питання оцінки землі, обмеження володіння та розпорядження нею, контроль з боку держави над цільовим використанням земель та дбайливим до них ставленням та інші, які турбують і нинішніх пайовиків, і майбутніх інвесторів та й багатьох інших громадян країни.

Формуючи ресурсний потенціал, аграрні підприємства враховують кредитні ризики, нестабільність цінового механізму, податкові зміни. При його використанні важливо оцінити співвідношення можливих економічних вигод з обсягом зусиль, витрачених на формування ресурсної бази та необхідності періодичного її оновлення як в грошовому вимірюванні так і за допомогою методів емпіричних досліджень. Екосестейт, як система економічної безпеки та його окремі елементи сприятимуть визначенню послідовності кроків, необхідних для запобігання можливих кризових явищ та небезпек, що дозволить удосконалювати механізми оцінки економічних ризиків при обґрунтуванні управлінських рішень [271].

Застосування екосестейту дозволить підвищувати конкурентоспроможність аграрних підприємств та при розробці і реалізації стратегій її забезпечення використовувати ті інструменти економічної безпеки, які є складовими на етапі фази побудови алгоритму розробки варіантів такої стратегії [272].

На жаль, досвід з вивчення підприємств аграрної сфери дозволяє зробити висновок про упереджене ставлення до використання екоссестейту як засобу реалізації економічної безпеки, що може бути частково виправдане лише недостатністю розвитку інституціонального середовища. Тому вважаємо необхідним наголосити на необхідності посилення застосування державного чинника при розробці механізмів та визначенні пріоритетів ефективних економічних відносин, формуючи і використовуючи ресурси агарними підприємствами.

3. 3. Волатильність цін в контексті економічної безпеки товаровиробників зерна

Зернове господарство України виступає своєрідним «флагманом» аграрної галузі, гарантом продовольчої безпеки, джерелом валютних надходжень від здійснення експорту, формує потенційні можливості виробництва біопалива та паливних брикетів тощо. Позитивній динаміці зростання валового збору зернових останніми роками сприяють тенденції розширення зон експорту та природне бажання аграріїв отримати прибутки. Однак, існують певні проблеми зернового ринку, пов’язані, здебільшого, з питаннями формування цін та їх державного регулювання. Волатильність цін визначає стратегічні орієнтири товаровиробників, а також значною мірою впливає на структурні характеристики виробництва та використання зерна. В зв’язку з цим посилюється необхідність дослідження питань економічної безпеки зернового ринку та його окремих суб’єктів, а також цінової політики, як механізму стабільності й прибутковості.

Економічна безпека сільськогосподарських підприємств як складова ефектів господарської системи залежить від фінансового забезпечення, в основі якого – функціонування цінового механізму як засобу формування і розподілу доходів. Від ефективності ціноутворення щодо задоволення фінансових потреб суб'єктів господарювання залежить економічний інтерес

діяльності на ринку зерна. Формування цін на зерно визначається ринковою кон'юнктурою. В той же час значний вплив на процеси ціноутворення має той факт, що зерно формує основу продовольчої безпеки країни та її експортного потенціалу. Крім того, зерновиробництво, здебільшого, визначає фінансову спроможність сільськогосподарських товаровиробників. Тому опрацювання інструментарію поліпшення їх прибутковості вимагає дослідження особливостей формування цін, як ключового елемента економічної безпеки.

В науковій літературі під ціновою волатильністю розуміють ступінь зміни цін за певний проміжок часу [273, 274, 275].

Слід зауважити, що за умов ринкової економіки, де формування ціни відбувається під впливом попиту і пропозиції, цінова волатильність є закономірним явищем, що забезпечує функціонування самого ринку. Проте, коли волатильність є високою, це має негативний вплив на продовольчу безпеку країни у випадку низької купівельної спроможності населення та зменшує дохідність сільськогосподарських товаровиробників. В умовах високих та волатильних цін на зернові культури перед державою постає дві важливі задачі: вжити заходів щодо соціального захисту населення з низькими доходами та створити умови для безпосередніх товаровиробників зерна, щоб отримати найбільшу вигоду від високих цін на ринку. Оскільки за високої волатильності цін безпосереднім товаровиробникам складно приймати рішення щодо побудови своєї маркетингової політики, короткострокової та довгострокової стратегії розвитку власного підприємства через неспроможність оцінки прогнозного рівня цін. Крім того, волатильність цін веде до виникнення невизначеності у всьому ланцюгу виробництва продовольчих товарів від сировини до кінцевої продукції, змушує учасників ринку не робити великі інвестиції через ризикованість, які б дозволили підвищити продуктивність та розширювати виробництво та торгівлю [274, 275, с. 60].

Розвиток сучасного суспільства відзначається дуалістичним поєднанням швидких змін та сталості окремих процесів. Незмінна

необхідність у забезпеченні першочергових потреб дає поштовх для виникнення наступних, що формує надбудову поступального розвитку. Глобальні процеси, які невпинно змінюють економічне середовище, прямо або опосередковано впливають на управління виробництвом та його формуючі елементи. Економічна ефективність галузей все більше потребує захисту від існуючих та потенційних загроз, що у вхідному масиві когнітивності формує потік пріоритетів та імперативів.

Теорію і методологію досліджень існуючих економічних систем та можливості розв'язання питань ефективного, синергетичного, стабільного їх функціонування варто розглядати на прикладі окремих галузевих особливостей в поєднанні з загальними теоріями впливів. Важливим є визначення континууму економічної безпеки, як безперервного та суцільного процесу під впливом цінової флуктуації зернового ринку, як стратегічно важливого для товаровиробників України.

Зміни ефективності зернової галузі, яка визначає тенденції й перспективи її розвитку, акцентує пріоритетність економічної безпеки в добу глобалізаційних впливів. Процеси інтеграції і розвитку здійснюються на підґрунті безпеки як сталої категорії стану захисту в поєднанні з економічною безпекою, як складною динамічною системою.

Зернова галузь, як експортоутворююча, одним із головних чинників ефективності використовує ціновий. Дуальність з позиції економічної безпеки проявляється у бажанні отримати максимальну економічну вигоду в якості валютних надходжень, що екстраполяційно сприяє збереженню високого курсу іноземної валюти всередині країни-виробника. Похідною експортної стабільності є стабільність високого валютного курсу.

Потенційна, латентна, а здебільшого реальна загрози соціально-економічному розвитку сільських територій, в умовах функціонування України, як аграрної держави, вимагає економічних досліджень в поєднанні з практичними заходами з впровадження концептуальних наукових розробок. Привалювання експорту сировини, а не продукції переробки зерна з доданою

вартістю, сприяють деградації внутрішнього ринку. Баланс попиту і пропозиції, світова кон'юнктура, стан тваринництва, перехідні залишки і прогнози, зважені на фактор ціни і економічних ризиків - одні із ключових методологічних досліджень економічної безпеки зернової галузі.

Сьогодні український ринок зернових під впливом ряду протидіючих чинників зниження цін на світовому ринку та девальвації гривні. За таких обставин нівелюється економічний зміст рентабельності виробництва, оскільки одна з головних особливостей зернового ринку - присутність у структурі товаровиробників як фермерських господарств, так і потужних агрохолдингових компаній. Таке твердження в своїй основі має економічну оцінку, яка свідчить, що лише потужні представники зернового бізнесу мають право експортної реалізації і валютних прибутків, тоді як малі та середні учасники ринку позбавлені такої можливості, а їх рентабельність має обернену залежність від високого курсу валюти. Крім того, нарощування загальних обсягів виробництва зернових культур призводить до зниження рівня рентабельності галузі. Таким чином, цінові флуктуації визначають стратегію товаровиробників зерна і формують основу їх рентабельності та стратегії розвитку.

Маркетингова маржа (різниця цін) між фермерськими господарствами, переробними підприємствами та експортерами розширюється, що пояснюється бажанням оптових операторів ринку бути підготовленими до можливих негативних наслідків, спричинених існуванням великої кількості ризиків, які важко хеджувати: а) ризику невиконання комерційних контрактів; б) ризику цінових коливань за відсутності форвардної торгівлі; в) ризику існування різних видів корупції в маркетинговому ланцюзі; г) ризиків, спричинених недобросовісними діями місцевих та центральних органів влади [276].

Зростання експорту зернової сировини з позиції економічної безпеки передбачає ризики в довгостроковій перспективі, серед яких одним із загрозливих може виявитися ризик зниження цін на сировинні ресурси.

Ціновий фактор, як важливий індикатор економічної безпеки зернового господарства, впливає на формування структури виробництва. Товаровиробники вироблятимуть ту продукцію, яка приносить їм дохід. В умовах високого курсу іноземної валюти, здорожчення витрат, цінових флуктуацій важливо диверсифікувати ризики падіння цін на світовому ринку зерна.

Наше стратегічне бачення розвитку зернового виробництва в умовах України ґрунтується на необхідності поєднання перевіреного практикою досвіду минулих наукових розробок та інноваційних технологій виробництва зернових, гнучких механізмів забезпечення економічної безпеки товаровиробників, пріоритетності державних програм з регулювання та розвитку. Зокрема, позитивною є перспектива створення діючої та ефективної товарної біржі, яка б дозволяла мати власні котирування на зерно, що призведе до зменшення фінансових ризиків та регулювання цін.

В той же час, на сьогодні підприємцями майже забута така агротехнологічна складова, як сівозміна, адже вирощування культур з найбільшим очікуваним прибутком призвело до нехтування її застосування, тоді як вдосконалення структури посівів та виробництва на основі раціональних сівозмін дозволить отримати «стратегічні бонуси» у вигляді розвитку бізнесу та його прибутковості. Отримати дохід у короткостроковій перспективі для підприємців країни стало позицією майже на ментальному рівні, чому сприяють безліч негативних чинників, серед яких нестабільність економічної політики, законодавчі невідповідності, військовий конфлікт, кліматичні умови тощо.

Виробництво зернових культур залишається найбільш інвестиційно-привабливим напрямом, зважаючи на наступні фактори: високий рівень рентабельності, в середньому більше 25%, залежно від культури, погодних умов та ефективності господарств; порівняно невисокий рівень інвестицій, в середньому 1-2 тис дол на гектар, що дозволяє досягти середнього строку окупності протягом 2-4 років; наявність технологічного потенціалу, особливо

крупних підприємств; перспективи стабільного попиту з боку експортерів [277, с. 85].

Для підвищення інвестиційної привабливості зерновиробництва необхідно, насамперед, здійснювати заходи, спрямовані на мінімізацію інвестиційних ризиків [278]. Серед механізмів можна виділити альтернативність та розподіл ризиків: за джерелами інвестицій - на зовнішні (іноземні) та внутрішні; за термінами інвестування та окупності - на короткотермінові та довготривалі (зокрема, перспективні); за формами інвестицій - на грошові, майнові, інтелектуальні. Крім того, доцільним є механізм страхування ризиків, їх диверсифікація та розподіл, використання інструментів державного регулювання.

Державна політика регулювання має впливати на формування розвитку аграрної сфери, виходячи з потреб продовольчого кошика українців та цін на нього. За даними державної служби статистики України, спостерігаються найбільші обсяги споживання продуктів переробки зерна, картоплі, яєць, тоді як має місце нестача у харчуванні плодоовочевою продукцією, риби, окремих видів тваринницької продукції. Проблема двофакторна, з одного боку недостатнє виробництво, з іншого - висока ціна, яка для багатьох верств населення є недоступною. Тому розвиток виробництва зерна та його перспективне спрямування необхідно вибудовувати, виходячи з логіки економічної доцільності та безпеки, що вимагає розробку і застосування механізмів формування оптимальних, науковообгрунтованих напрямів розвитку галузі. Серед ключових чинників визначаємо ціновий, як визначальний в континуумному сенсі економічної безпеки [279].

У відповідності до ст. 8 Закону Укріни «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» експортною ціною товару вважається ціна, за якою фактично оплачується або підлягає оплаті товар, який продається в країну імпорту з країни експорту. У разі, якщо експортну ціну не встановлено або вважається, що вона є не обгрунтованою (внаслідок наявності

партнерства або компенсаційної угоди чи домовленості між експортером, імпортером або третьою стороною), експортна ціна може конструюватися:

1) на основі ціни, за якою імпортовані товари вперше перепродаються незалежному покупцю;

2) або на іншій прийнятній та обгрунтованій основі, якщо товари не перепродаються незалежному покупцю або не перепродаються в тому стані, в якому вони були імпортовані.

У випадках, зазначених у частині другій вищезазначеної ст. 8, з метою встановлення обгрунтованої експортної ціни товару, який є об'єктом розгляду, на митній території країни імпорту здійснюється коригування всіх витрат, включаючи податки і збори (обов'язкові платежі), що сплачуються у разі імпорту і перепродажу, а також одержаних прибутків.

У витрати, що коригуються, включаються, як правило, витрати, здійснені імпортером, але оплачені у межах країни імпорту або за її межами кожною стороною, яка може бути партнером чи стороною, що уклала компенсаційну угоду з імпортером, експортером або третьою стороною. Коригування здійснюється, зокрема, щодо:

1) витрат на транспортування, страхування, навантаження (розвантаження), а також додаткових витрат;

2) мита, антидемпінгового мита, інших податків і зборів (обов'язкових платежів), що справляються у зв'язку з імпортом або продажем товарів;

3) обгрунтованих величин торговельних, адміністративних та інших загальних витрат, а також прибутку [280].

Держава здійснює регулювання гуртових цін окремих видів сільськогосподарської продукції, встановлюючи мінімальні та максимальні інтервенційні ціни, а також застосовуючи інші заходи, визначені Законом «Про державну підтримку сільського господарства», при дотриманні правил антимонопольного законодавства та правил добросовісної конкуренції. Зміст державного цінового регулювання полягає у здійсненні Аграрним фондом державних інтервенцій в обсягах, що дозволяють встановити ціну рівноваги

(фіксінг) на рівні, не нижчому за мінімальну інтервенційну ціну та не вищому за максимальну інтервенційну ціну.

З січня 2016 року почала у двосторонньому порядку діяти угода про Поглиблену і всеосяжну зону вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом. Імпортна ліцензія використовується для пшениці м'якої, пшеничного борошна та гранул, кукурудзи, кукурудзяного борошна та гранул, ячменя, ячмінного борошна та гранул. Система тарифного регулювання двосторонньої торгівлі включає мита, тарифні квоти, вхідну ціну (рис. 3.9).

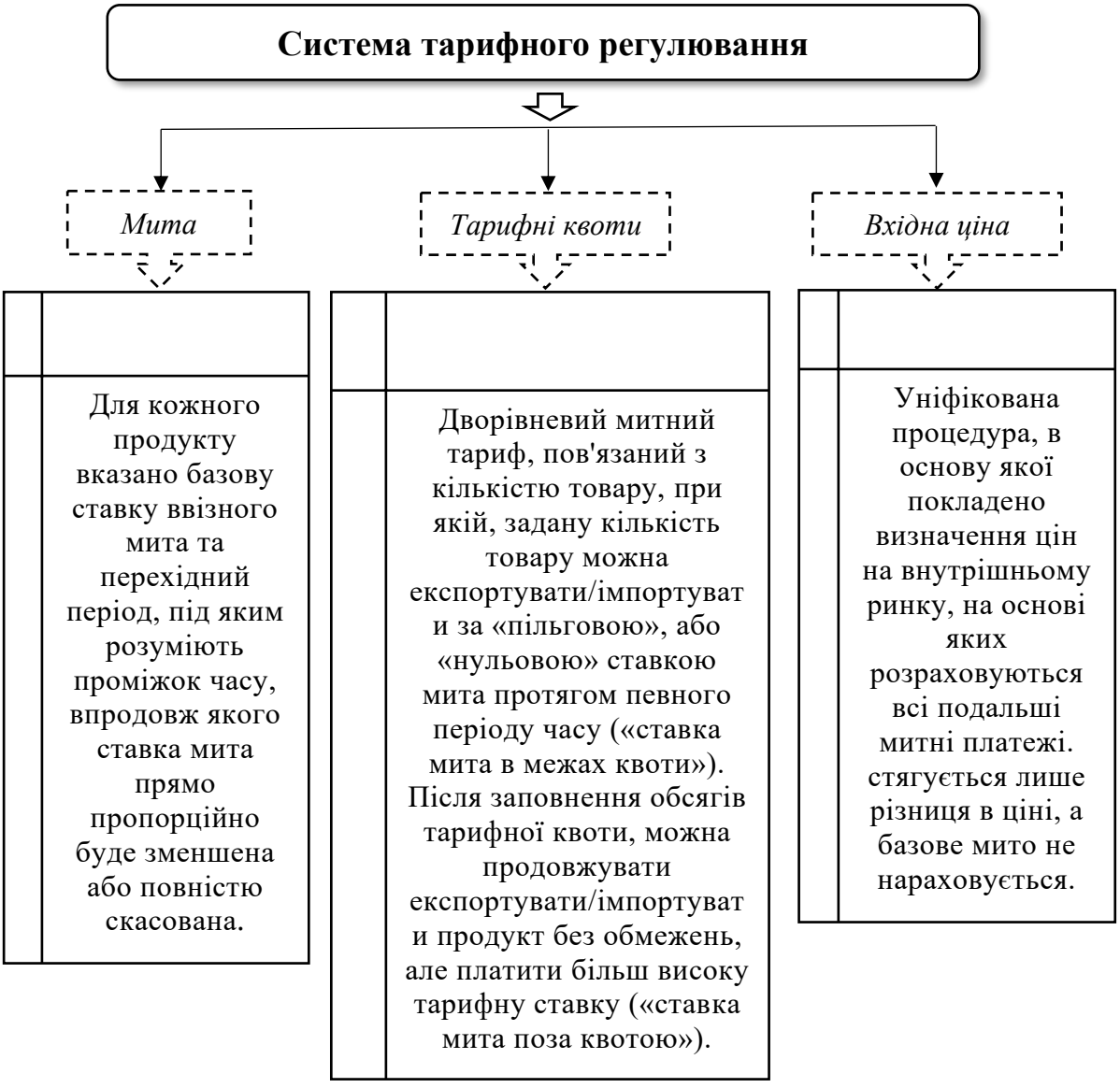

Рис. 3. 9. Система тарифного регулювання між Україною та ЄС.

Джерело: складено автором за даними [281].

Згідно з Законом України «Про державну підтримку сільського господарства» у зерновій групі культур, об'єктами державного цінового

регулювання є пшениця тверда, м’яка, меслин (зерносуміші пшениці та жита), кукурудза, ячмінь, жито озиме та ярове. Для об'єктів державного цінового регулювання (видів сільськогосподарської продукції та товарів), встановлюється гранична торговельна надбавка (націнка) на рівні не вище 20 відсотків оптово-відпускної ціни виробника (митної вартості) до кінцевого споживача [281].

Отже, на основі аналізу процесів генези й еволюції економічних систем та їх проявів у зерновій галузі з’ясовано, що перехід від кількісних показників та трансгресія її розвитку зумовлюють необхідність континуумного дослідження економічної безпеки в динамічній єдності розвитку і захисту.

Більш детальну інформацію про динаміку цін на зернові культури в Україні наведено у табл. 3.15.

Таблиця 3.15

Динаміка середніх цін реалізації зернових культур в Україні, грн/т

Культури	Роки					
	2013	2014	2015	2016	2017	Відношення 2017 р. до 2012 р., %
Зернові і зернобобові, в т. ч.	1299,8	1801,4	2912,1	3414,0	3771,6	290,2
індекс цін	-	140,0	161,7	117,2	110,5	х
пшениця	1368,1	1870,8	2796,2	3287,9	3814,7	278,8
індекс цін	-	136,7	149,3	117,6	116,0	х
жито	1124,2	1285,3	2222,4	2950,4	3106,4	276,3
індекс цін	-	114,3	172,9	132,8	105,3	х
кукурудза на зерно	1210,4	1744,7	2989,9	3530,0	3668,9	303,1
індекс цін	-	144,1	171,4	118,1	103,9	х
ячмінь	1447,1	1707,6	2661,5	3007,0	3634,2	251,1
індекс цін	-	118,0	155,9	113,0	120,9	х
просо	1426,7	1489,2	2065,4	2821,4	3301,5	231,4
індекс цін	-	104,4	138,7	136,6	117,0	х
гречка	1451,6	2162,8	3315,8	3195,5	3634,0	250,3
індекс цін	-	149,0	153,3	96,4	113,7	х
рис	2681,4	3607,0	9098,3	13106,8	10490,8	391,2
індекс цін	-	134,5	252,2	144,1	80,0	х
зернобобові	2506,0	4601,0	7426,3	6335,1	7663,4	305,8
індекс цін	-	183,6	161,4	85,3	121,0	х

Джерело: розраховано автором за даними [50, 51].

Очевидно, що динаміка цін на всі види зернових культур має тенденцію до зростання. Така ситуація пояснюється ростом цін на ресурси, які

приймають участь у виробництві зернової продукції, зокрема пальне, енергія, добрива, засоби захисту рослин, логістичні послуги тощо. Виходячи із змісту поняття волатильності, як коливання цін, спостерігається лише їх ріст, тому можна стверджувати про чітку динаміку росту.

Основою цінової політики будь-якого ринку виступають сучасні маркетингові дослідження, які, в свою чергу, дозволяють здійснювати державне регулювання цін. Головне завдання полягає в знаходженні балансу попиту і пропозиції, який формується під впливом як внутрішнього, так і зовнішніх ринків. Кінцеві закупівельні ціни на зернові залежать від розвитку інфраструктури, зокрема відстані елеваторів від портів, вартості послуг елеваторів. Динаміка основних показників реалізації зернових наведена у табл. 3.16.

Таблиця 3.16

Результати від реалізації зернових культур

Показники	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2017 р. у % до	
						2013 р.	2016 р.
Повна собівартість 1ц, грн	127,57	144,1	179,0	213,0	310,2	243,2	145,6
Середня ціна реалізації 1 ц, грн	129,49	181,3	291,2	341,4	377,2	291,3	110,5
Рівень рентабельності, %	1,5	25,8	42,6	37,8	25,0	23,5 п. п	-12,8 п. п

Джерело: розраховано автором за даними [50, 51].

Так, протягом останніх п’яти років спостерігається тенденція зростання як витрат, так і середньої ціни реалізації, що в кінцевому випадку дало змогу отримати рентабельність зернової галузі в середньому на рівні 26,5 %. Проте застережним є 2013 р., у який рівень собівартості майже ідентичний ціні реалізації, що, враховуючи прибутки, призвело до критично низького рівня рентабельності.

Щодо волатильності цін, слід сказати, що ситуація формується в залежності від багатьох чинників впливу. Загальна світова тенденція на окремі

види зернових, вартість ресурсів, логістичні та маркетингові витрати, наявність кредитних ресурсів значною мірою впливають на формування не лише ціни продукції, а й на кінцевий результат. Зростаючі ціни, як показують дослідження, не кожного року дозволяють товаровиробникам отримувати зростання прибутків, що підтверджує коливання загального рівня рентабельності зернових.

Ситуація на зерновому ринку України формується під впливом суттєвого зростання вартості основних ресурсів, зниження світових цін і вкрай нестабільної економічної ситуації. На фоні взаємозв'язку українського і світового зернових ринків ключовими факторами, які впливають на розвиток ринкової ситуації, можна вважати уповільнення темпів розвитку світових економік і глобальне здешевлення сировинних ресурсів, що впливає на цінову кон'юнктуру. Крім того, поточний сезон певною мірою визначався впливом військового конфлікту, що обумовлює виникнення ризиків, пов'язаних із виконанням зобов'язань з постачанням зерна, а в масштабах країни - суттєвими складнощами проведення польових робіт, доставки і переробки зерна в східних регіонах. Також у поточному сезоні ринок зерна знаходиться під суттєвим впливом ситуації на енергетичному ринку - нафти, біоетанолу і біодизелю, коли на фоні падіння цін на нафту, виробництво енергоресурсів з додатком «біо» стало менш привабливим, що також є впливаючим фактором. Ще одним характерним чинником як для українського, так і для європейського ринків в поточному сезоні є якість зерна, перш за все пшениці [282].

За даними Європейської бізнес-асоціації, ризик зриву закупівлі зерна нового урожаю пов'язаний з системними порушеннями у валютному та податковому законодавстві України. Негативними наслідками можуть виявитися наступні:

- невиконання міжнародних експортних контрактів, в тому числі державних;

- різке зростання внутрішніх цін на зерно і хлібні вироби, оскільки виробник при встановленні цін у гривні буде орієнтуватися на альтернативний попит з розрахунками у іноземній валюті;

- банкрутство лінійних елеваторів і зменшення інвестицій у елеваторну галузь;

- вихід з українського ринку великих міжнародних аграрних компаній у зв'язку з неможливістю вести діяльність у правовому полі;

- зменшення інвестиційної привабливості;

- зниження якості вітчизняного зерна через намагання терміново його продати прямо з поля, ігноруючи вимоги щодо технологій зберігання і обробки;

- зменшення офіційних обсягів продукції аграрного сектору економіки, як у фізичному, так і грошовому вимірах;

- втрата Україною позицій на зовнішніх аграрних ринках;

- збільшення дисконту в ціні на зерно, придбане в Україні;

- зменшення інвестицій та сповільнення розвитку аграрного сектору (на фоні триваючої стагнації багатьох інших секторів економіки);

- зниження рівня надходжень до Державного бюджету у вигляді податків та зборів;

- масовий вивіз капіталу з України;

- зменшення соціальної відповідальності крупного бізнесу [283].

Таким чином, значний вплив на прогнозування доходів майбутніх періодів мають ціни. Вони суттєво коливаються впродовж маркетингового періоду. Такі коливання можуть сягати 50 % від початкової ціни, яка склалася на ринку в період збирання продукції. Як правило, на початку зернового сезону ціни найнижчі та досягають свого піку за один-два місяці до його завершення. За нинішніх умов розвитку аграрного сектору та економіки держави складно прогнозувати цінову ситуацію майбутніх періодів. На це впливають тенденції світового ринку, внутрішні обсяги виробництва та інфляційні процеси.

Тож під час планування надходжень майбутніх періодів більш доцільним є використання фактичних цін реалізації продукції звітного року, підвищених до офіційного рівня інфляції [284].

За офіційною статистикою, більшість продукції реалізують у першій половині маркетингового року. Так, із загального обсягу зерна, проданого аграріями 2017-го, понад 70 % реалізували в липні-грудні. Подібне відбувалося з олійним насінням. Понад 75 % товарного насіння знайшло своїх покупців у другому півріччі. Це пов'язано з тим, що аграрії мають значні внутрішні та зовнішні фінансові зобов'язання, які намагаються зменшити або ліквідувати за рахунок доходів, отриманих від продажу врожаю.

Ціни на зерно та олійне насіння поточного зернового сезону є вищими порівняно з попереднім. За оперативною інформацією Мінагрополітики, станом на 25 листопада 2016 року середньозважені закупівельна ціна пшениці третього класу становила 4,23 тис грн/т, що перевищує ціну відповідного періоду минулого року на 22%, пшениці шостого класу - 4,0 тис (+24 %), ячменю третього класу - 3,77 тис (+15 %), кукурудзи - 4,17 тис (+35 %). Своєю чергою, соняшник подорожчав до 10,0 тис грн/т, що на 8 % вище за минулорічний рівень, соя - 10,8 тис (+24 %), ріпак - 11,2 тис (+39 %) [285].

Основними чинниками впливу на ринок та ціни зернових здійснює попит переробників, які зорієнтовані на експорт, обмежений рівень пропозицій від виробників зерна, валютні коливання та тенденції зовнішнього ринку. У рейтингу країн-виробників зерна на долю України припадає 2% загального виробництва, поряд з такими країнами як Канада, Аргентина, Пакистан, Індонезія, (рис. 3.10).

Враховуючи експортну спрямованість вітчизняного зернового ринку, цінова ситуація на ньому знаходиться в значній залежності від кон'юнктури світового ринку. Це обумовлено зростаючими обсягами експорту зернових культур. Динаміка 2013-2017 рр. свідчить, що у 2012/13 МР було вивезено 7,2 млн т пшениці (45,6% обсягу валового збору), 2,1 млн т ячменю (30,4%), 13,7

млн т кукурудзи (65%). Це формує значну залежність ситуації на внутрішньому ринку від динаміки світових цін.

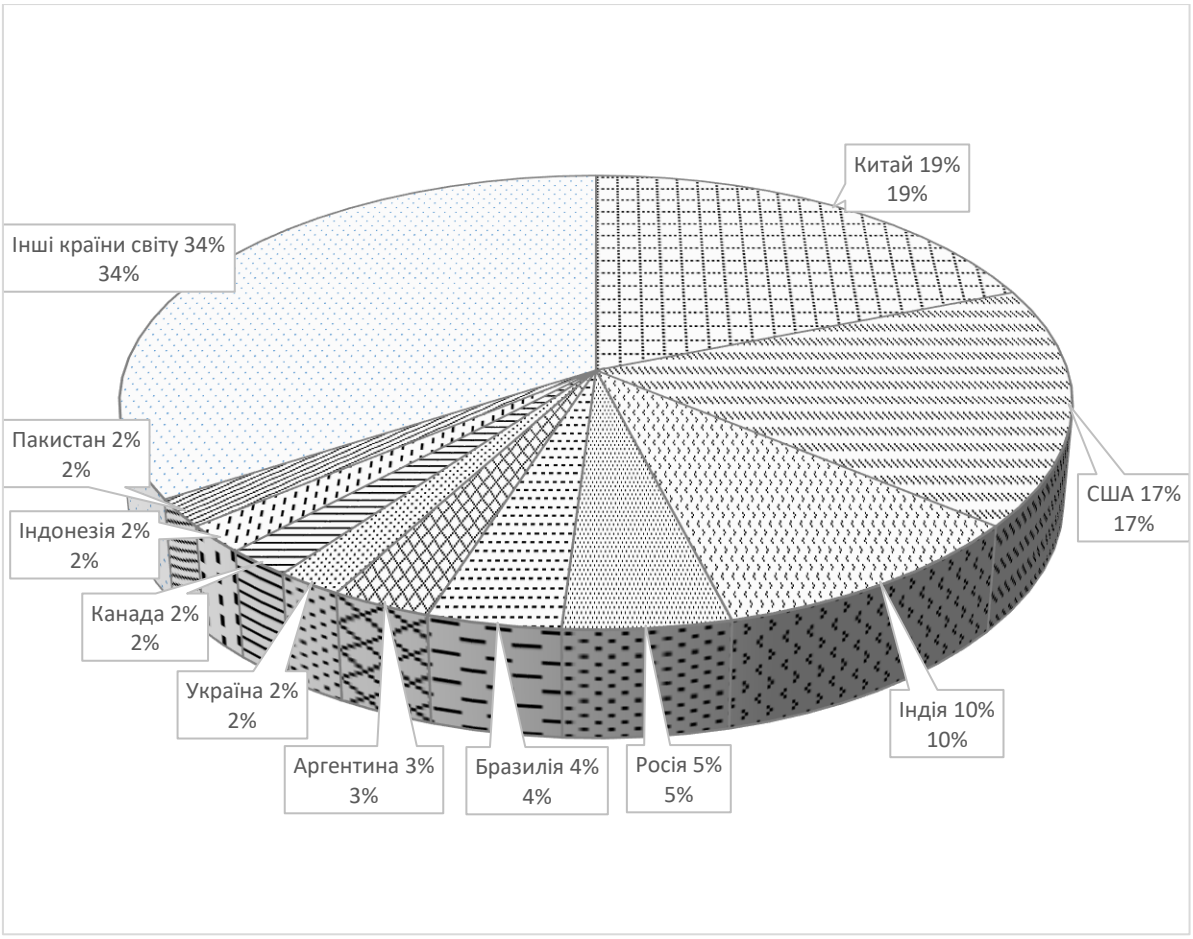

Рис. 3.10. Україна у рейтингу найбільших світових виробників зерна.

Джерело: складено автором за даними [286].

Так, позитивні прогнози, зростаючі обсяги валових зборів та перехідних запасів зерна у світі сформували понижувальну динаміку світових цін на початку 2014/15 МР. Особливо чітко це проявилося на ринку кукурудзи. У 2014/15 МР із майже 33,5 млн т найбільше експортували кукурудзи – 18,3 млн т. Експорт становив 10,7 млн т пшениці, 4,4 млн т ячменю, інших зернових – 251 тис т. У 2015/2016 МР, згідно з даними Міністерства аграрної політики і продовольства експортовано 39,487 млн т зерна, що на 13,5% більше, ніж у попередньому сезоні. За його даними, експорт пшениці склав 17,4 млн т, кукурудзи – 17,412 млн т, ячменю – 4,41 млн т. За підсумками 2016/2017 МР експорт зернових культур склав 44,038 млн т, зокрема пшениці 17,531 млн т,

кукурудзи 20,703 млн т, ячменю 5,354 млн т, жита 11,4 тис т (на 7 тис т менше, ніж у попередньому році).

Основні порти, які закуповують зернові, знаходяться в Одеській та Миколаївській областях. У порту Миколаївської області зросла ціна пшениці 2 класу - до 5 068 грн / т. У доларовому еквіваленті виросла ціна соняшнику до 321 дол за т. У портах Одеської області знизилася вартість пшениці 2 класу - до 5 343 грн / т. Ціна пшениці фуражної зросла до 5 102 грн / т, кукурудзи - до 4 845 грн / т. У доларовому еквіваленті подорожчала кукурудза - до 155 дол за т, пшениця фуражна - до 157 дол за т і пшениця 2 класу-до 171 дол за т.

Ціна залишається єдиним джерелом підвищення рівня прибутковості та конкурентоспроможності продукції сільського господарства. Однак, цінова динаміка протягом останнього періоду в аграрному секторі економіки залишається нестійкою. Внутрішні закупівельні ціни на фуражну кукурудзу протягом першої половини червня рухались переважно в зростаючому тренді, піднявшись у другій декаді червня до середньої позначки по Україні у 4450 грн/т на умовах EXW. Так, середні ціни по областях України коливались в межах 4205 – 4660 грн/т на умовах самовивозу з господарств. Зростання ціни на внутрішньому ринку зернової насамперед було зумовлено високим попитом покупців на зерно. Разом з тим, деякі аграрії стримували продажі кукурудзи, чекаючи більш високих цін попиту в перспективі. Відзначимо, що кількість пропозицій даної культури знизилося в зв'язку з тим, що частина аграріїв реалізувала всі обсяги. Разом з тим, відзначається, що виробники часто пропонували зерно з низькими якісними показниками.

Українська кукурудза стала дефіцитним товаром до початку літа і в травні було відзначено найбільше падіння відвантажень до 0,68 млн т, проти 1,88 млн т в квітні. Це спровокувало до зниження активності в українських портах в перші тижні червня, внаслідок чого ціни в українських портах дещо виросли, в середньому до позначки 4700 грн/т на умовах CPT-порт, проти 4590 грн/т у кінці травня. Також цей ріст завдячує зростанню цін на американському ринку кукурудзи в зв’язку з неврожаєм в Бразилії на 8% та

пов’язане зі зменшенням обсягів пропозицій внаслідок скорочення запасів зернової у виробників. В Україні триває зростання цін на фуражну кукурудзу в зв'язку з недостатньою кількістю пропозицій зернової і високою конкуренцією між покупцями.

Ціни на продовольчу та фуражну пшеницю протягом першої половини червня рухались різносторонньо на внутрішньому ринку. Так, в кінці травня ціна на продовольчу пшеницю опустилася приблизно на 20 грн/т і на початку червня закупівельна ціна на продовольчу пшеницю по Україні коливалась в межах 3850 – 4385 грн/т на умовах самовивозу з господарств, в залежності від регіону України. Закупівельні ціни на фуражну пшеницю на початку червня коливались в діапазоні 3705 – 4195 грн/т на умовах EXW.

У другій декаді червня аграрії зважаючи на високий попит зі сторони експортерів дещо підвищили відпускні ціни на внутрішньому ринку продовольчої та фуражної пшениці, а переробники лишаються малоактивними. Так, продовольча пшениця в середньому коливалась у діапазоні 3865 – 4370 грн/т на умовах EXW (самовивіз), а фуражна пшениця 3695 – 4170 на алогічному базисі поставки. На експортному ринку України зменшився потенціал продовольчої пшениці на тлі очікувань збирання зерна нового врожаю, що призвело до зниження попиту та, відповідно, вартості зернової. Відповідно до експортного ринку на базисі CPT-порт трейдери знизили закупівельні ціни в середньому на 50-70 грн/за тонну. Протягом першої половини червня продовольча пшениця на базисі поставки CPT-порт знизилась до 4430 грн/т, проти 4495 грн/т на початку місяця. Зниженню закупівельних цін також сприяло укріплення національної валюти.

У другій декаді червня, під впливом інших зернових ринків, відзначалась низхідна цінова тенденція українського фуражного ячменю в зв'язку з очікуванням надходження на ринок зерна нового врожаю. Внутрішні ціни на фуражний ячмінь протягом першої половини червня рухались різносторонньо. Так, у першій декаді червня середні закупівельні ціни на фуражний ячмінь дещо виросли до позначки 3705 грн/т на умовах самовивозу

з господарств. Мінімальна ціна в Україні в даний період була зафіксована в Луганській області – 3190 грн/т, а максимальна ціна становила – 3910 грн/т в Одеській області.

Внаслідок відсутності пропозицій ячменю на ринку, закупівельна ціна в середньому по Україні впала до 3680 грн/т на умовах EXW. Основним фактором для зниження ціни стала відсутність попиту на дану зернову та перехід до цін нового сезону, які прогнозуються в межах 3550 – 3700 грн/т на умовах CPT, відповідно прогнозується їх поступове зниження після початку збиральної кампанії. Сільгоспвиробники на фоні низького попиту на зернову відпускні ціни практично не змінювали. Але аграрії, які мали у своєму розпорядженні великотоннажні партії, збували зерно за максимальними закупівельними цінами. Так, ціна на фуражний ячмінь зросла через надходження інформації про можливе підвищення тарифів перевезення зерна автотранспортом на 50-60% з початку нового зернового сезону 2016/17 МР. Темпи торговельної діяльності на внутрішньому ринку залишаються на низькому рівні, учасники ринку в очікуванні надходження нового урожаю на ринок.

Цінові коливання на зернові в розрізі окремих культур демонструє рис. 3.11. У дод. Ж наведені ціни на зернові культури в порівнянні з цінами на іншу продукції сільськогосподарського виробництва. Загалом глобальна кон'юнктура світового ринку зерна зберігатиме тенденцію до збільшення виробництва продукції та пропозиції, що у сукупності з порівняно нижчими темпами нарощування попиту зумовить подальше підвищення запасів та волатильність цін.

Цінова ситуація характеризується зниженням індексу світових цін на зернові культури, що триває з 2011 року. У 2016–2017 роках спостерігалась певна стабілізація цін, індекс зміни яких становить, відповідно, 146,9% та 151,5% проти 240,9% у 2011 р. Загальний тренд зниження світових цін на зерно в цілому збігається зі зростанням його виробництва та пропозиції, що

варто врахувати вітчизняним експортерам з метою зниження ризиків від їх волатильності.

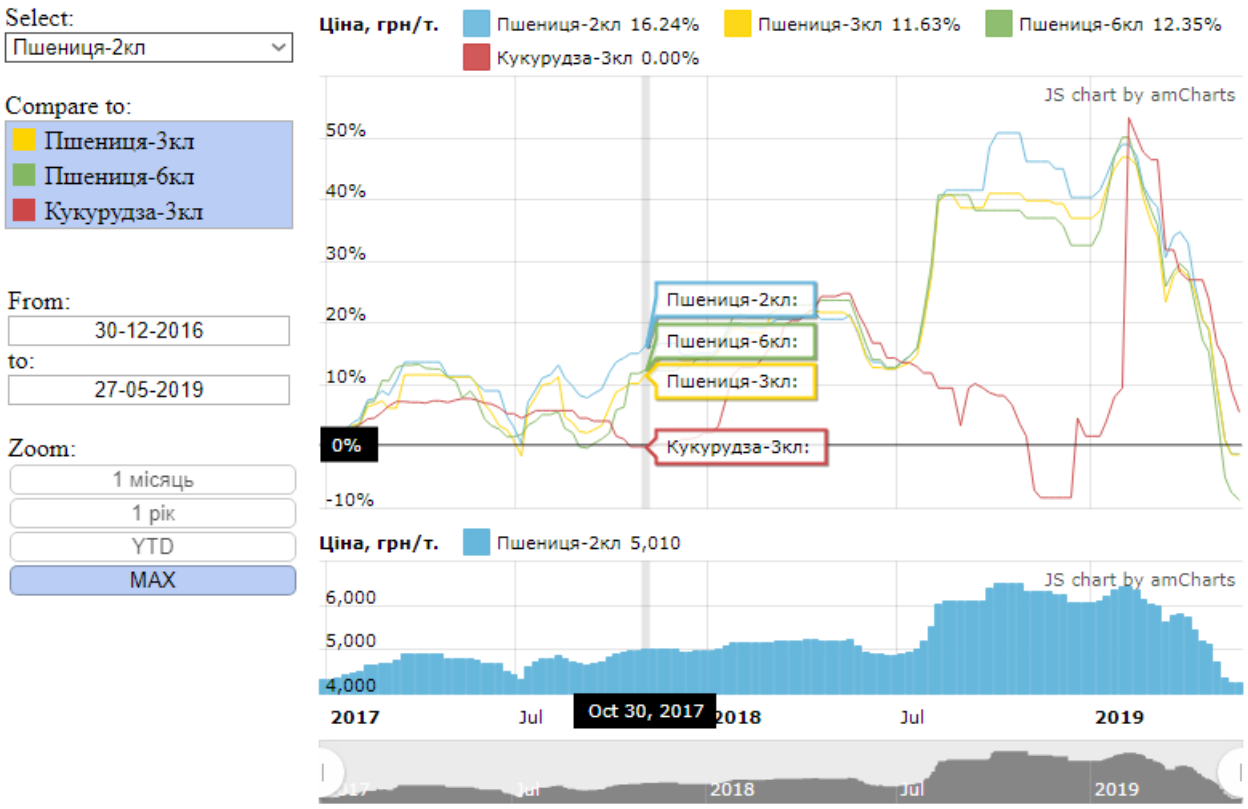

Рис. 3.11. Моніторинг ринкових цін на зернові культури (базис EXW). Джерело: [287].

Дослідження свідчать, що товаровиробники в переважній більшості реалізують зернову продукцію за так званими «іншими каналами», тобто через посередників, які в подальшому спрямовають продукцію на експорт. Прибуток експортера формується переважно за рахунок сум відшкодування ПДВ. Одним із напрямів стабілізації цінової ситуації на внутрішньому ринку зернових є нарощування доданої вартості за рахунок внутрішньої переробки сировинних ресурсів зернових. Так, частка сировини в аграрному імпорті в країнах Європейського союзу складає 50 %, тоді як продукція кінцевого споживання населенням лише 6 % [288].

Таким чином, цінова політика зернового ринку формує можливості як стабільної прибутковості, так і виникнення ризиків і небезпек ефективному

функціонуванню товаровиробників зерна. Тому можна стверджувати, що вона є одним із формуючих елементів економічної безпеки зернової галузі.

3. 4. Економічна ефективність виробництва і збуту зерна в умовах ринкової глобалізації

Сучасний етап розвитку товаровиробників зерна характеризується впливом кризових тенденцій. Тому завдання наукового обґрунтування шляхів забезпечення економічної безпеки, як фактору стабільності та конкурентоспроможності, вважаємо одним із перспективних. при постійному нарощуванні обсягу виробництва зернових і збільшенні частки експорту, транспортні потужності країни можуть не витримати, що призведе до неможливості вивозу збіжжя.

Економічна безпека виробництва продукції передбачає стан найбільш ефективного використання ресурсів, здатне забезпечити процес відтворення та сталого розвитку підприємництва та економіки в цілому. Таким чином, стан і економічна безпека зернового виробництва багато в чому визначає життєвий рівень населення і продовольчу безпеку країни. Однак сільським товаровиробникам важливо вміти визначати показники запасів фінансової міцності і на їх основі оцінювати економічну безпеку по кожній культурі. У зв'язку з цим проблеми розрахунків даних показників є актуальними, вони вимагають вивчення особливостей їх проведення в умовах підприємств, що виробляють пшеницю, кукурудзу, ячмінь та інші зернові культури.

Сільськогосподарський сектор у великій мірі, ніж інші галузі залежить від природно-кліматичних умов, і має яскраво виражений сезонний характер. Несприятливий вплив природних чинників збільшує ризик отримання продукції і відповідно доходів в меншому обсязі, ніж було заплановано.

На жаль, що експортна складова зернової галузі України формується сировинними ресурсами. В умовах ринкової глобалізації, жорсткої конкуренції та перспектив виходу на нові світові ринки таку ситуацію

необхідно переглядати та спрямовувати зусилля у напрямі переорієнтації експорту зерна на готову продукцію у вигляді продуктів харчування, комбікормів, біоетанолу. Ключовою вимогою при цьому постає питання якості, тому знаходження механізмів впливу на дотримання стандартів при одночасному пошуку засобів раціонального ведення зерновиробництва, розвитку кооперації з метою об`єднання зусиль виробників для отримання доступу до сучасної техніки та обладнання, розбудові потужних елеваторів з відповідними лабораторіями, розвитку виробничої, соціальної та логістичної інфраструктур можливо за умов забезпечення економічної безпеки.

Внутрішні чинники економічної безпеки товаровиробників зерна, до яких відносять обсяг фінансових та кредитних ресурсів, наявність кваліфікованого персоналу, матеріально-технічне забезпечення, налагодження технологічного процесу, використання інноваційних досягнень у галузі селекції і насінництва, засобів захисту рослин та боротьби з шкідниками, якість та структура природних ресурсів, вплив на навколишнє середовище, інформаційно-аналітичне забезпечення, організація системи управління та контролю, соціальний захист працівників, інвестиційна привабливість підприємства, інтегрованість у виробничі та ринкові відносини є основним резервом підвищення її рівня. Водночас, чинники зовнішнього середовища (природно-кліматичні умови, невизначеність зовнішнього середовища, надійність зв’язків з контрагентами, кон’юнктура ринку, платоспроможність покупців, світова продовольча безпека, державна підтримка сільськогосподарських підприємств, господарське, податкове та митне законодавство, політична ситуація) можуть бути як потенційними можливостями, так і загрозами.

Роль економічної безпеки у підвищенні ефективності діяльності підприємств проявляється у використанні системи критеріїв і показників, а також методів оцінки її рівня. Так, використання методики індикативного аналізу та експертних оцінок дозволить визначати ключові параметри, оцінювати існуючі та потенційні загрози, слабкі сторони товаровиробників

зерна. Важливо також враховувати, що переоцінка можливостей також може проявитись у вигляді загроз та ризиків втрат. Тому інформаційно-аналітичне забезпечення та використання методів управлінського обліку виконують функцію одного з засобів оцінки ризиків з метою підвищення економічної ефективності зернового господарства.

Таким чином, утримання існуючих позицій у зерновій галузі, їх покращення та захист від негативних впливів внутрішніх та зовнішніх факторів може бути досягнуте за умов формування механізмів економічної безпеки на основі забезпечення конкурентоспроможності товаровиробників.

Сфера господарювання сучасного суспільства знаходиться в стані постійних економічних трансформацій, що обумовлює особливості формування його галузей. Серед багатьох слід виділити зернову галузь, як домінуючу в забезпеченні продовольчої безпеки. Від економічного стану суб'єктів господарювання, їх економічної безпеки, яка формує національну, залежить забезпечення населення продуктами харчування, тваринництва кормами, енергетичної сфери альтернативними видами палива, а також розвиток сільських територій і відродження бажання жити і працювати в сільській місцевості. Досягнення таких можливостей передбачає всебічний науковий підхід до вивчення економічної безпеки і формування її пріоритетів у товаровиробників зерна і галузі в цілому. Тому дослідження конкурентоспроможності як фактору, що визначає основи ринкових відносин і одного з пріоритетів економічної безпеки вважаємо актуальним і таким, що вимагає вивчення.

Економічна безпека зернової галузі та її товаровиробників передбачає стабільно позитивний розвиток і попередження загроз, ризиків і небезпеки втрати прибутковості. В даному випадку ми маємо на увазі, що прибутковість заснована на конкурентоспроможності, що визначає сучасний стан і перспективи розвитку.

Конкурентоспроможність, як відносний показник, може бути визначена тільки в результаті порівняльних оцінок. Зернова галузь має

особливості, які формують напрями її розвитку. Так, товаровиробниками є суб'єкти різних організаційно-правових форм, розмірів і структури, від господарств населення до великих холдингових компаній. Така ключова особливість впливає на оцінку конкурентоспроможності, яку необхідно оцінювати в розрізі окремих груп товаровиробників, що, на нашу думку, не дає повноцінної оцінки ситуації про конкурентоспроможність галузі.

Стан зерновиробництва України останніми роками демонструє позитивну динаміку. Її конкурентоспроможність визначає один з таких методів, як конкуренція в ціні, як або нової продукції. Вона може бути оцінена при порівнянні всередині країни, а також з аналогами на імпортну продукцію або на світовому ринку.

Конкурентоспроможність країни, регіону, галузі та окремого товаровиробника чи навіть виду продукції не можлива без зростання економічної ефективності виробництва. У попередніх розділах ми частково розглядали основні показники виробництва та реалізації зернових культур всіма та окремими категоріями господарств, включно з господарствами населення. Однак, доцільним буде розглянути показники економічної ефективності виробництва і збуту зерна в умовах ринкової глобалізації. Розширення географії реалізації зернових дозволяє стверджувати про зростаючі можливості галузі та подальші перспективи її росту і розвитку.

Види ефективності виробництва зернових та взаємозв'язки між ними наведено на рис. 3.12. Кожен з видів ефективності формує загальну ефективність, яка дає можливість оцінювати перспективи виробництва та збуту зерна і забезпечувати дотримання критеріїв його економічної безпеки.

Узагальнюючи розглянуті види ефективності можемо стверджувати про її багатогранність, яка проявляється залежно від сфери діяльності або впливу. Одним із важливих індикаторів, що характеризують економічну безпеку товаровиробників зерна є рівень рентабельності (рис. 3.13).

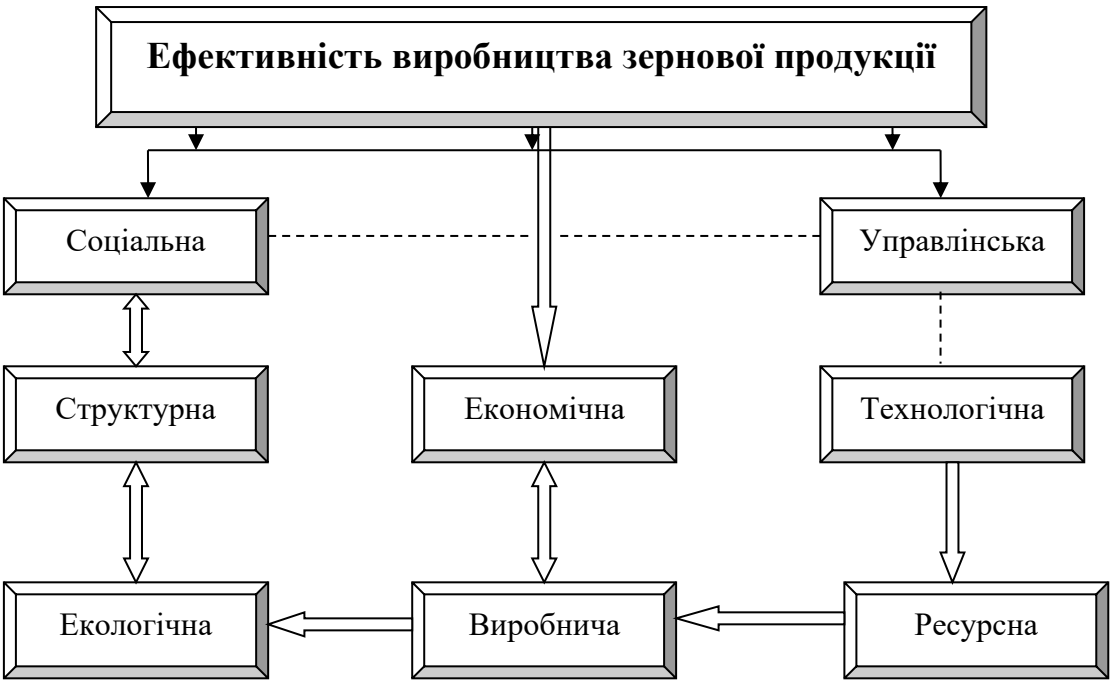

прямий вплив ——
взаємозв'язок ⇳
залежність -⇦ ⇩

Рис. 3.12. Взаємозв'язки видів ефективності. (Розроблено автором).

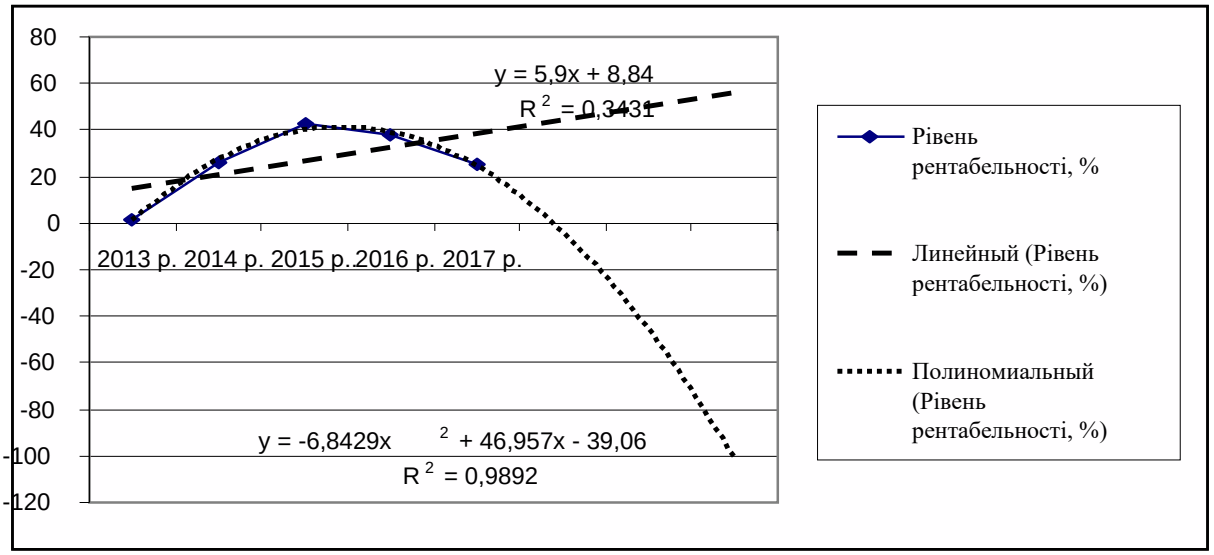

Рис. 3.13. Динаміка рівня рентабельності зернових культур та прогнозні параметри. Джерело: побудовано за даними [50].

Як видно з діаграми, за незмінних факторів рівень рентабельності зростатиме в динаміці, тоді як за умов зміни впливу різних факторів рентабельність матиме суттєву тенденцію до зниження, про що свідчить значення R-квадрата, яке за поліноміальною лінією тренду становить 0,9892, тобто близьке до одиниці. Дані рентабельності операційної діяльності

підприємств з вирощування зернових та зернобобових культур свідчить про загальну тенденцію зменшення її рівня, особливо суттєво це помітно у малих та мікропідприємствах (дод. З).

Для забезпечення економічної безпеки зернового виробництва особлива увага повинна бути приділена стійкості валових зборів зерна і, зокрема, такому показнику, як коефіцієнт стійкості. Розрахунки його значень для зернових і зернобобових культур країни за 1995-2017 роки представлені в табл. 3.17.

Таблиця 3.17

Показники стійкості зернових і зернобобових культур в Україні в середньому за 1995-2017 рр.

Культури	Середньорічна урожайність, ц/га	Розмах варіації, ц/га	Середньоквадратичне відхилення, ц/га	Коеф фіцієнт варіації,%	Коеф фіцієнт стійкості, %
Пшениця	33,5	22,3	6,9	33,8	81,7
Ячмінь	25,4	10,9	4,5	28,8	81,2
Жито	22,3	14,4	4,6	27,6	68,4
Кукурудза	51,6	36,8	10,6	46,5	83,7
Зернобобові	18,9	12,8	3,9	36,2	75,6

Джерело: розраховано за даними [50].

Дані табл. 3.16 свідчать про перевищення середньорічних показників врожайності над розмахом варіації, що підтверджує високу стійкість виробництва зернових культур в умовах функціонування товаровиробників зерна в Україні.

Важливою групою показників, що характеризує стан економічної безпеки, є показники точки беззбитковості і запасу фінансової міцності. Для визначення запасу фінансової міцності підприємства необхідно спочатку виявити поріг рентабельності, тобто той критичний обсяг виробництва і реалізації продукції, нижче якого настає збитковість. В економічній літературі даний поріг часто називають точкою беззбитковості - це той рубіж, який підприємству необхідно переступити, щоб вижити. Продажі нижче точки беззбитковості тягнуть за собою збитки, продажу вище - приносять прибуток.

Ось чому точку беззбитковості багато економістів називають порогом рентабельності.

В рослинництві важливою умовою забезпечення ефективного та рентабельного виробництва є отримання високих показників виходу продукції з одиниці площі. Тому дуже важливо виявляти для кожного підприємства той рівень врожайності, при якому виручка від реалізації продукції дорівнює загальним витратам, тобто знаходити точку беззбитковості для кожного виду культур.

Однак як величина критичної врожайності і критичного обсягу виручки, так і розмір запасу фінансової міцності в натуральних одиницях виміру, будучи абсолютними показниками, не можуть бути використані для порівняльного аналізу економічної безпеки по кожній культурі. Тільки відносні показники є порівняльною базою. Більш об'єктивну оцінку стійкості та економічної безпеки виробництва зерна дає аналіз відносних показників запасу фінансової міцності. Він визначає рівень, на якому знаходитися фактичне виробництво щодо його критичного значення.

Відносний показник запасу фінансової міцності розраховується як процентне відношення абсолютного запасу міцності до фактичного (запланованого) обсягу. Ці величини показують, на скільки відсотків може знизитися обсяг реалізації, щоб підприємству вдалося уникнути збитків. Чим вище запас фінансової міцності, тим більше можливостей для збереження відносного рівня прибутковості при зменшенні виручки від реалізації, що позитивно впливає на економічну безпеку підприємства.

Контролювати динаміку показника запасу фінансової міцності можливо, якщо на підприємстві налагоджена система управлінського обліку, яка передбачає угруповання витрат на виробництво і реалізацію продукції за ознакою їх залежності від обсягу продажів. Зростанню даного показника сприяє будь-яке зниження витрат на виробництво і реалізацію продукції, але більш істотно впливає зниження постійних витрат. Вирішальною умовою

зміцнення фінансової стійкості сільськогосподарського підприємства є нарощування продуктивності землі.

Рішення задачі визначення критичного обсягу виробництва може бути показано на графіку (рис. 3.14).

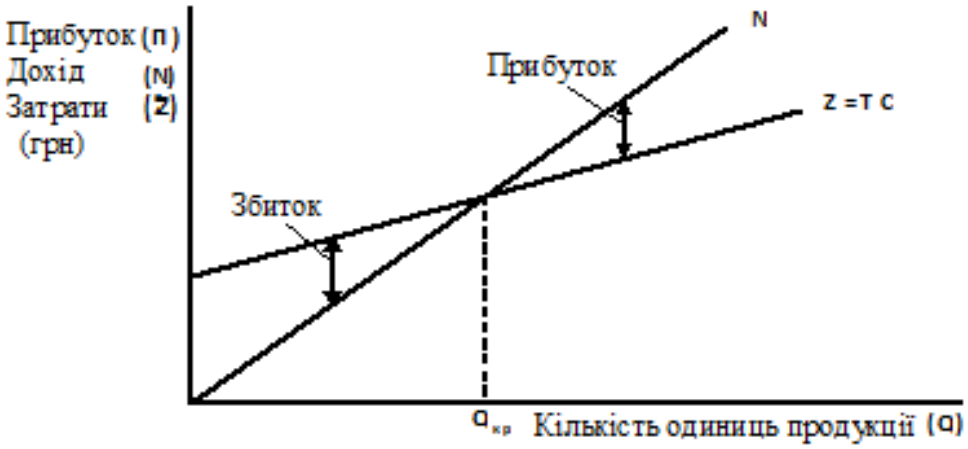

Рис. 3.14. Графік взаємозв'язку показників обсягу виробництва, затрат і прибутку

Точка перетину кривих обсягу реалізації продукції у вартісному вираженні (N) і загальних витрат (Z = TC) називається критичною точкою, в якій виручка дорівнює витратам на виробництво і реалізацію продукції, тобто немає ні прибутку, ні збитку. Збільшення обсягу реалізації продукції в натуральному вираженні понад критичного обсягу ($Q_{кр}$) дозволяє домогтися отримання певного прибутку, зниження ж обсягу виробництва і реалізації продукції нижче $Q_{кр}$ веде до збитків.

Графіки та аналітичні розрахунки показують, що беззбитковий обсяг продажів і зона безпеки залежать від суми постійних і змінних витрат, від рівня цін на продукцію. При підвищенні цін можна менше реалізувати продукції, щоб отримати необхідну виручку для компенсації постійних витрат підприємства, а при зниженні рівня цін беззбитковий обсяг реалізації зростає. Збільшення ж питомих змінних і постійних витрат підвищує поріг рентабельності і зменшує зону безпеки. Тому кожне підприємство прагне до скорочення постійних витрат. Оптимальним вважається той план, який

дозволяє знизити частку постійних витрат на одиницю продукції, зменшити беззбитковий обсяг продажів і збільшити зону безпеки.

Визначимо показники запасу фінансової міцності основних зернових культур на прикладі ТзОВ "Агросолюшнс" за 2017 р. Результати розрахунків зведемо в табл. 3.17.

Таблиця 3.17

Показники запасу фінансової міцності зернових культур в ТзОВ «Агросолюшнс» за 2017 рік

Показнки	Зернові і зернобобові, всього	Зернові та зернобобові (без кукурудзи)	Кукурудза
Постійні затрати (FC), грн/га	3186,46	2750,75	6353,68
Питомі змінні затрати (AVC), грн/ц	227,78	221,42	195,95
Ціна (p), грн/ц	244,22	246,06	241,18
Критична урожайніть (q_{min}), ц/га	37,37	32,07	33,75
Фактична урожайність (q), ц/га	49,17	42,20	53,10
Запас фінансової міцності (D), %	50,13	51,46	49,58

Розраховано за даними звітності ТзОВ «Агросолюшнс».

Дані малюнка свідчать про те, що при виробництві зернових і зернобобових культур (без кукурудзи), запас фінансової міцності в точці беззбитковості (32,07 ц / га) дорівнює нулю. При досягнутій в 2017 р. врожайності в 42,2 ц / га, даний показник становить 51,46%. Найменший рівень запасу фінансової міцності спостерігається при виробництві кукурудзи -49,58%, найвищий - 51,46% при виробництві зернових і зернобобових культур без кукурудзи.

Проведені нами дослідження показали, що в умовах Хмельницької області просте відтворення на посівах зернових та зернобобових культур можливо при дотриманні нерівності $D \geq 0,345$, а розширене $-D \geq 0,474$. Отже, економічна безпека виробництва і реалізації зернових і зернобобових культур може бути забезпечена при запасі фінансової міцності не нижче 47,4%.

Щоб визначити запас фінансової міцності в цілому по зернових культурах, слід використовувати тільки вартісні показники реалізації продукції по кожному виду. Для цього визначимо питому вагу кожного виду

продукції в загальному обсязі реалізації. Дані показники наведені в табл. 3.18. Далі знаходимо частку запасу фінансової міцності по кожній культурі і в цілому по підприємству.

Таблиця 3.18

Показники розрахунку запасу фінансової міцності по зернових культурах у ТзОВ «Агросолюшнс» у 2017 р.

Культури	Питома вага в обсягу реалізації	Запас фінансової міцності, %	Доля запасу фінансової міцності, %
Пшениця	0,588	36,7	25,7
Ячмінь	0,04	78,7	22,67
Кукурудза	0,372	37,9	48,1
Всього	1,0		57,13

Розраховано за даними звітності ТзОВ «Агросолюшнс».

Як свідчать дані таблиці, запас фінансової міцності в цілому по зернових культурах склав у 2017 р. 57,13 %, що дещо вище допустимого рівня і є позитивним з позиції економічної безпеки підприємства [289].

При прогнозованій ціновій ситуації на ринку зерна беззбитковим виробництво продукції може бути за умов отримання урожайності озимих зернових культур на рівні не менше 4,0 - 4,5 т/га. Це дозволяє покрити основні виробничі витрати та забезпечити просте відтворення капіталу у межах 15% норми прибутку [290].

Важливим заходом підвищення ефективності виробництва зернових культур є розміщення їх у сівозміні після кращих попередників, які забезпечують оптимальні умови для росту й розвитку рослин та формування високого рівня продуктивності. Оптимізація структури попередників пшениці озимої, як правило, не потребує додаткових капіталовкладень, при цьому раціональне використання фактору зумовлює не лише підвищення урожайності культури, але й збільшення окупності витрат на виробництво продукції. Залежність ефективності виробництва зернових культур від рівня ресурсного забезпечення, урожайності та ціни реалізації наведено у дод. К. Так, по чорному пару при урожайності 4,5 та 6,0 т/га, відповідно, 2307 і 1946 грн, по зайнятому пару при урожайності 3,0 і 4,5 т/га - 2980 і 2378 грн і після

непарових попередників (кукурудзи на силос) при урожайності 2,0 і 3,5 т/га - 4044 та 2815 грн Нормативна собівартість виробництва зерна ячменю ярого при урожайності від 2,5 до 4,0 т/га варіює, відповідно, від 2578 до 2042 грн/т, а собівартість виробництва кукурудзи на зерно, залежно від рівня урожайності, становить: 3,5 т/га - 2880 грн/т, 4,5 т/га - 2528 грн/т, 5,5 т/га - 2303 грн/т, 6,0 т/га - 2194 грн/т [291].

В сучасних умовах ринкової глобалізації на виробництво і збут зернової продукції впливають як чинники прямої, так і опосередкованої дії. Яку продукцію виробляти, у якій кількості, якості, де зберігати і реалізовувати визначають не лише керівники господарюючих суб'єктів, а й умови ринку, його кон'юнктура, можливості експорту.

Україна розвивається шляхом інтеграції економіки та виходу товаровиробників на зовнішні ринки. Вказані тенденції характеризують відкритість національних економік, створення єдиного господарського механізму та вплив глобалізаційних процесів на виробництво і збут товарів. У зв`язку з інтенсифікацією глобалізаційних процесів актуальності набуває посилення інтересу до формування та розвитку економічної безпеки товаровиробників.

У зв'язку з високою циклічністю сільського господарства коректніше розглядати ефективність вирощування культур у середньостроковій ретроспективі. Приміром, за останні п'ять років (2013-2017 рр.) серед зернових культур першість по прибутковості займає гречка. Її середня рентабельність за п'ять років склала 51%, а середній чистий прибуток з гектара - 2,6 тис грн при середній врожайності 11,6 ц/га. Проте ця культура відрізняється найбільшою циклічністю. За роком надприбутків слідує сезон затоварення і продажу у збиток. Також серед найбільш рентабельних зернових культур виявився рис (50 % рентабельності, або 7,1 тис грн / га) і горох (відповідно 35 %, або 2,1 тис грн чистого прибутку з гектара) (рис. 3. 15). Побудована лінія тренду (у рівнянні регресії x_1 – прибуток, x_2 – собівартість, прогноз на період до 2021 р.) виявила тенденцію до зниження рівня рентабельності зернових.

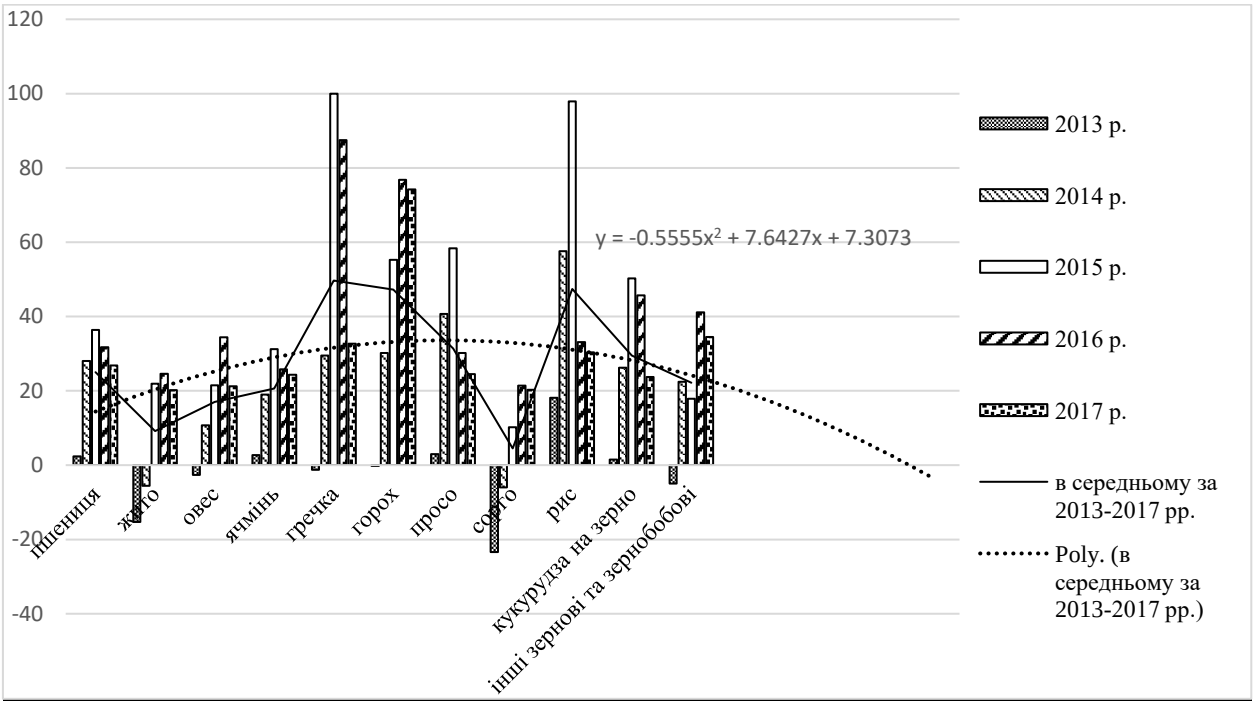

Рис. 3. 15. Динаміка рівня рентабельності зернових та зернобобових культур, %. Джерело: розраховано за даними [50].

В умовах глобалізації та поглиблення ринкової трансформації національної економіки особливого значення набуває розвиток та удосконалення форм і методів регулювання виробництва, спрямованих на гарантування продовольчої безпеки країни і окремих регіонів, створення умов для нарощування конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції та забезпечення стійкого розвитку вітчизняних товаровиробників [292, с. 14].

Наше дослідження визначає вплив на економічну безпеку зерновиробників процесів ринкової глобалізації, оскільки зерно завжди було і є стратегічною культурою, яка забезпечує продовольчу безпеку країни.

Системоутворюючими ознаками процесів глобалізації виступають, в першу чергу, структурні зміни ринків. Виробництвом та реалізацією зерна займаються великі і середні зернотрейдери, крупнотоварне виробництво спонукає до розширення мережі великих агрофірм, транснаціональних компаній. Сьогодні одними з найактивніших експортерів зерна є підприємства та компанії із зовнішнім капіталом.

Найбільш дієвим засобом у боротьбі з недосконалою конкуренцією є відкритість ринку для вітчизняних і зарубіжних конкурентів [293, с. 54]. Зменшення торговельних бар`єрів при імпортуванні перешкоджає організації прибуткової діяльності товаровиробників зерна. З іншого боку, є можливість формувати конкурентні переваги за рахунок можливості закупки за кордоном необхідних елементів більш якісних порівняно з вітчизняними складових ресурсного потенціалу підприємств (сировина, техніка, технології, комплектуючі тощо). Поряд з цим виникають загрози та небезпеки для підприємств в умовах жорсткої конкуренції та волатильної цінової політики на зерновому ринку. Загрозами для товаровиробників зерна є і зміни характеру та напрямів політичних та економічних процесів, обмеження у забезпечені вичерпною інформацією для організації і планування виробничо-господарської діяльності, незадовільний рівень кваліфікації кадрів тощо, не зважаючи вже на об`єктивні обставини, пов`язані з кліматичними умовами та максимальною залежністю від них.

У сучасних умовах глобалізації економіки і управління ключовим у розвитку зернового господарства є збереження позитивної динаміки за рахунок формування індикаторів економічної безпеки та необхідності їх дотримуватися. Оскільки економічну безпеку формують багато складових, необхідно визначати пріоритети розвитку, серед яких ми виділяємо конкурентоспроможність і її чинники (рис. 3.16).

Головним фактором забезпечення міжнародної конкурентоспроможності зернової галузі є удосконалення вертикальної інтеграції процесів виробництва, збереження, переробки, розподілу і реалізації зерна. У той же час обмежуючими факторами виступають залежність цінової конкурентоспроможності від реального валютного курсу, вплив розвитку тваринництва і доходів споживачів на рівень попиту на зерно і продукти його переробки.

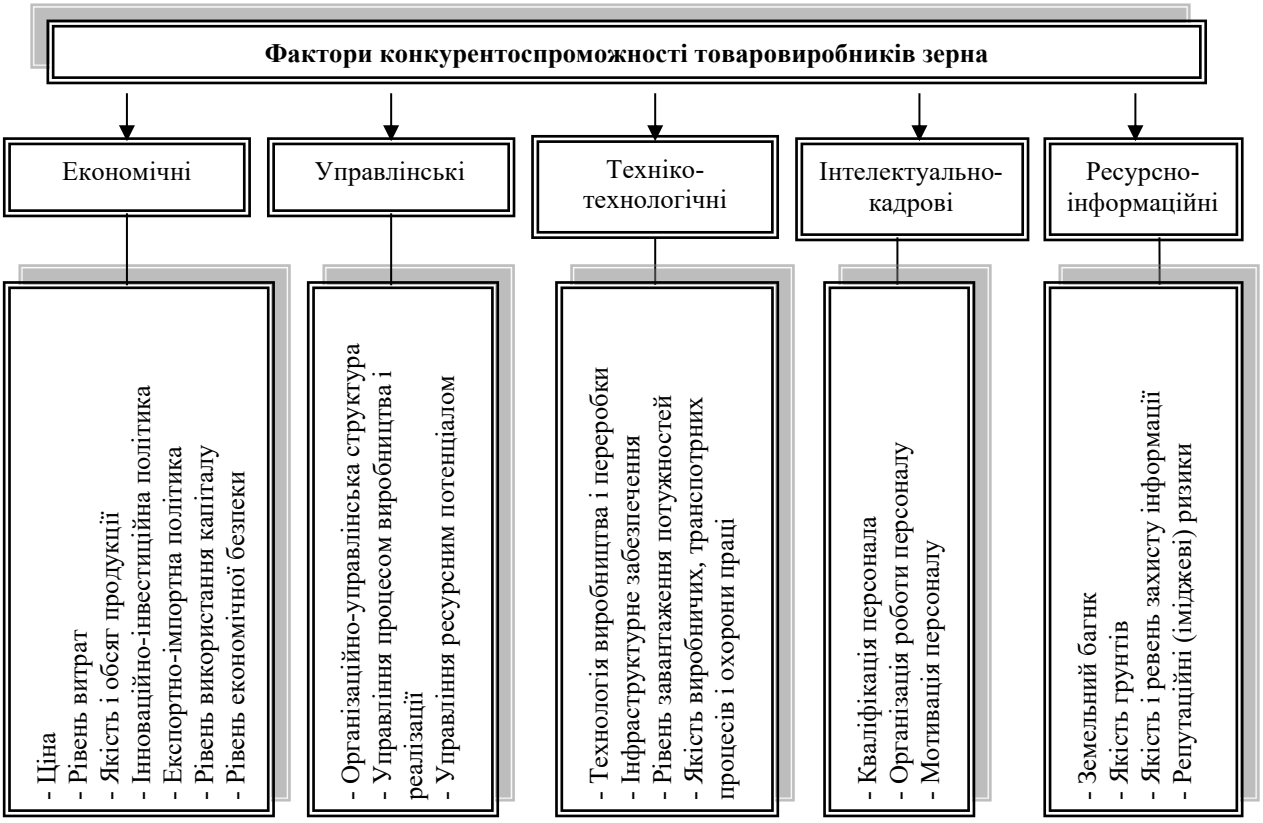

Рис. 3.16. Класифікація факторів конкурентоспроможності товаровиробників зерна. Джерело: адаптовано автором на підставі [294].

Подальше посилення конкурентних позицій зернової галузі вимагає сприяння інноваційному розвитку галузі та ефективному використанню земельних ресурсів, інвестування в національну транспортну інфраструктуру, термінали зі збереження, а також ефективної державної політики [295, с. 137]. Для компаній, які займаються міжнародною торгівлею, вкрай важливі репутаційні ризики, які важливо враховувати при пошуку покупців, оформленні договорів і дотриманні їх умов.

Щорічне нарощування обсягів виробництва зерна формує зміни у структурі його реалізації. За 2013-2017 рр. спостерігаємо зростання загальних обсягів реалізації, тоді як у розрізі культур спостерігається зростання реалізації пшениці, ячменю, зернобобових культур. Значно скоротились обсяги реалізації підприємствами жита, гречки, рису. Динаміка реалізації вирощеного урожаю зернових та зернобобових культур наведено у табл. 3. 19.

Таблиця 3. 19

Обсяги зернових та зернобобових культур, реалізованих сільськогосподарськими підприємствами України у 2013-2017 роках, тис т

Культури	Роки					Відношення 2017 р. до 2013 р., %
	2013	2014	2015	2016	2017	
Культури зернові та зернобобові, у т. ч.:	37954	40220	45830	37622	39320	103,5
пшениця	13385	14918	17631	16921	16903	126,3
жито	310	261	188	127	202	65,2
кукурудза на зерно	20322	19966	23311	15739	17251	84,9
ячмінь	3091	4242	3832	3872	3690	119,4
овес	133	124	166	129	104	78,2
просо	93	83	95	106	87	93,5
гречка	120	110	85	60	54	45,0
рис	61	49	59	50	39	63,9
культури зернобобові сушені	203	275	283	414	695	342,4

Джерело: розраховано автором за даними [50].

Одна із загроз економічній безпеці бачиться нами в структурі зовнішньоторговельних операцій зерном, так як експорт в основному становить сировинний продукт, причому переважно кормової якості, а імпорт - продовольче зерно. В умовах сучасних геополітичних та економічних формацій такий стан торгівлі зерном є неприйнятним.

На аграрному ринку зернові культури зберігають провідні позиції в експорті, переробці і внутрішньому споживанні, що доводить їх стратегічно важливу роль у забезпеченні продовольчої і економічної безпеки країни. Стратегічний характер і масштаби розвитку вітчизняної зернової галузі доповнюються досить вагомими її міжгалузевими зв’язками з іншими секторами національного господарства, що справляє істотний вплив на загальний стан усієї економіки країни. Конкурентоспроможність зернової галузі та її товаровиробників, як один з пріоритетів економічної безпеки, проявляється експортно-імпортною діяльністю. Україна імпортує незначну частку зерна, переважно для поповнення насіннєвого фонду, тому проаналізуємо динаміку експорту зернових (табл. 3.20).

Таблиця 3.20

Динаміка експорту зернових і зернобобових культур українськими товаровиробниками

Види зернових і зернобобових	Роки	Експорт	
		тис тон	тис дол США
Пшениця і суміші пшениці та жита	2015	13452,2	2238182,0
	2016	17921,1	2717473,6
	2017	17314,0	2759607,4
Жито	2015	22,7	2997,4
	2016	6,1	943,9
	2017	25,1	3886,0
Ячмінь	2015	4629,5	768522,6
	2016	4802,4	665939,9
	2017	4856,4	710627,5
Овес	2015	57,8	7409,2
	2016	41,8	5699,3
	2017	11,0	1748,5
Кукурудза	2015	19048,7	3002492,5
	2016	17275,4	2653206,2
	2017	19393,8	2988937,7
Сорго зернове	2015	153,0	23484,9
	2016	93,2	13442,9
	2017	148,3	21623,6
Гречка, просо	2015	61,1	13458,0
	2016	96,9	16635,8
	2017	77,4	14586,6
Горох	2015	191,2	53850,3
	2016	0,2	41,3
	2017	1,9	1138,8

Джерело: складено автором за даними [50].

В структурі експорту зернових культур переважно превалює кукурудза (62%), пшениця (29,8%) і ячмінь (7,1%). На їх частку припадало в середньому майже 93,7% усіх валютних надходжень від експорту продукції зернової галузі країни.

Експортуючи сировину, ми втрачаємо додану вартість. Переробка тони пшениці у борошно створює 50 дол доданої вартості, тони соєвих бобів - 100 дол. Переробка 5 млн тон пшениці і 2 млн тон соєвих бобів з подальшим експортом виробленої продукції створить 450 млн дол доданої вартості - 0,5% ВВП України у 2016 році [296].

Глибока переробка зерна у глютен, цукрові сиропи, амінокислоти та органічні кислоти створює до 300 дол доданої вартості в розрахунку на тонну

зерна. Глибока переробка сої у білкові продукти формує 600 дол за тонну соєвих бобів. Тобто глибока переробка 1 млн тон зерна і 1 млн т бобів створюють до 900 млн дол, це 1% ВВП України. Слід зазначити, що Україна у значних обсягах імпортує продукти глибокої переробки зерна, зокрема лізин та лимонну кислоту.

Індикаторами конкурентоспроможності зернової галузі на внутрішньому ринку є показники економічної ефективності. Так, рентабельність зернових склала в 2013 р 1,5%, прецедентом виступають тільки 2009 рік (7,3%) та 2005 рік (3,1%). З 2013 р відбувається нарощування посівних площ під зерновими культурами і різке збільшення обсягу їх валового збору [297]. Така ситуація, на нашу думку, свідчить про загрози можливих втрат стратегічних переваг.

Товаровиробникам необхідно переглянути структуру виробництва зерна і формувати оптимальні його обсяги за умови підвищення якості виробленої продукції та поліпшення умов її збереження. Все це вимагає безпосереднього державного впливу і підтримки. Вектор нарощування зерновиробництва і його експорту може в перспективі призвести до економічної незацікавленості окремих груп товаровиробників виробляти необхідні державі обсяги продукції, що може загрожувати згодом продовольчій безпекці.

Посилення залежності аграріїв від зернотрейдерів, які сьогодні контролюють більшу частину товаропотоків зерна і істотно впливають на внутрішню цінову політику, збільшення розриву між імпортними і експортними цінами зернових культур обумовлюють об'єктивну необхідність пошуку інноваційних шляхів підвищення конкурентоспроможності продукції на зовнішньому і внутрішньому ринках [298, с. 39].

Таким чином, розглядаючи економічну безпеку товаровиробників зерна, необхідно особливу увагу приділяти дослідженню конкурентоспроможності та факторів, що її визначають. Важливо встановити індикатори та їх граничні значення, при яких галузь може не тільки ефективно

функціонувати, а й мати стабільну стратегічну перспективу як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках. Тому пріоритетність у визначенні та використанні факторів конкурентоспроможності створить можливість подальшого ефективного розвитку товаровиробників, дозволить раціонально використовувати ресурсний потенціал з метою забезпечення економічної безпеки [299].

Безумовно, сільськогосподарські підприємства не можуть функціонувати в умовах абсолютної небезпеки та стабільності фінансово-господарської діяльності. Втім врахування ними чинників стабільності протидії загрозам потребує акумуляції усіх можливостей щодо саморегуляції та відтворення. Та як би підприємства не намагались лише внутрішніми заходами убезпечити власну виробничу діяльність, завжди є загроза дії факторів зовнішнього середовища, яка, зокрема, виявляється у можливості перенасичення ринку зерном через обмеження його експорту, зниження поголів`я тварин та особливості у сучасних раціонах годівлі які призводять до зменшення використання зерна на фуражні цілі, недотримання умов контрактів зернотрейдерами, недосконалій організації та незадовільних умовах зберігання зерна та втрати його якості тощо.

Система економічної безпеки зерновиробників містить складові, які характерні для безпеки підприємств інших галузей, проте для кожного з них вона є й набором індивідуальних складових, дієвість яких залежить від чинної законодавчої і нормативної бази, обсягу матеріально-фінансових, інтелектуальних, технологічних, інноваційно-інвестиційних ресурсів.

Ефективний розвиток товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації передбачає вплив внутрішніх і зовнішніх чинників, які формують систему загроз та небезпек, в яких функціонують підприємства. Внутрішніми чинниками зокрема є кадрове забезпечення, матеріально-технічне та технологічне забезпечення, фінансовий стан, ефективність менеджменту, система економічної безпеки.

До зовнішніх факторів слід віднести: природно-кліматичні умови господарювання, податкову, кредитну політику держави, інші заходи регулювання ринку продовольства, інфляцію й коливання валютного курсу, наявність реальних інвестицій і потенціальних інвесторів, заходи обмеження імпорту продовольства, обсяги міжрегіональної торгівлі продовольством, трансформацію форм і відносин власності, наявність конкурентів на відповідному товарному ринку, рівень платоспроможного попиту населення, фінансові втрати внаслідок порушення партнерами контрактних умов, форс-мажорні обставини [300].

На практиці одним із напрямів на шляху до економічної безпеки підприємства є територіальна концентрація зерновиробництва, як основи цього процесу. Товарне виробництво зерна є найбільш ефективним при наявності значних земельних угідь, що дає можливість найбільш раціонально проводити агротехнологічні заходи, дотримуватись оптимальних сівозмін, можливості поєднувати культури та визначати пріоритети щодо зерновиробництва на перспективу.

В контексті економічної безпеки товаровиробників зерна постає питання ресурсної концентрації, тому що задля її досягнення підприємствам подекуди приходиться йти на позики, додаткові залучення трудових ресурсів, формувати логістичну складову ресурсного потенціалу підприємства. За такої необхідності підприємства припускаються централізації у вигляді злиття капіталів з іншими суб`єктами господарювання. При цьому важливо врахувати всі можливі переваги, а також загрози та небезпеки від таких процесів.

Територіальна та ресурсна концентрації у зерновиробництві відображаються у результатній, або результативній концентрації. Вона виявляється у показниках прибутковості галузі, виходу продукції з одиниці земельної площі, обсягом понесених затрат тощо.

Пропоновані заходи при врахуванні умов сьогодення та глобалізації ринку зерна дозволяють використовувати інноваційні типи концентрації. Вони полягають, зокрема, у використанні сучасного обладнання та оновлення

матеріально-технічної бази, використання елітного високоякісного насіння, застосування передових досягнень науки в галузі агротехнологій одночасно з використанням виправданих заходів щодо обробітку грунту, сівозмін. Актуальним є застосування органічного землеробства та виробництва екологічно чистого зерна. Окремою складовою інноваційної концентрації є постійне підвищення кваліфікації працівників, посилення ролі управлінського обліку, стимулювання відповідальності працівників [97].

Зернове господарство, як і все сільське господарство, становить систему, що спирається на управлінні агроекосистемами. У процес органічного виробництва зернових входить реалізація комплексу заходів досягнення економічного, екологічного та соціального ефекту. А отже органічне зерновиробництво як цілісна система представляє оцінку екологічних загроз та ризиків [301].

Використання no-till та сучасної strip-till технологій дозволяє збільшувати урожайність. Однак необхідно враховувати, що такі технології не передбачають механічного знищення бур'янів, що вимагає обов'язкового обробітку гербіцидами [302]. Тобто, завжди необхідно враховувати принцип витрати-вигоди, дотримання цілей господарювання та принципів економічної безпеки.

Таким чином, для формування ефективної економічної безпеки товаровибників зерна слід здійснювати постійний моніторинг зовнішнього середовища, оцінювати стан та можливості підприємств з аналогічними умовами господарювання, прораховувати ризики від дії чинників формування стратегії їх діяльності.

Висновки до розділу 3

1. Дослідження показали, що економічна безпека товаровиробників зерна формує в аграрному секторі продовольчу, яка визначається кон'юнктурою світового ринку зернових. Запропоновані холістичні підходи до оцінки економічної безпеки переконливо свідчать, що сучасний вектор розвитку суб'єктів зернового господарства спрямований у бік нарощування валових зборів та експортного потенціалу. Однак невирішеною залишається проблема якості сировинних зернових ресурсів, в структурі експорту переважно зерно низької класності та кормове, тоді як глобалізаційні вимоги та можливості інтеграції у світову торгівлю диктують вимоги до підняття стандартів виробництва, дотримання сертифікації.

2. Виявлено, що в динаміці зберігається стійка тенденція до збільшення продовольчої групи зернових культур, кукурудзи, тоді як у структурі посівів скорочуються площі під посівами жита, ярих зернових та проса. Переважна більшість товаровиробників сільськогосподарської продукції мають у структурі виробництва зернові культури. Вузька спеціалізація та моновиробництво несе в собі позитивні результати отримання прибутків, з іншого боку існує можливість підприємницьких (баланс витрати-вигоди) та природних ризиків (природно-кліматичні). Серед товаровиробників зерна найбільша частка припадає на сільськогосподарські підприємства та господарства населення. Державна підтримка фермерських господарств через механізм компенсації частини вартості пожвавило розвиток окремих галузей тваринництва, садівництва, будівництва зернових комплексів. В розрізі окремих регіонів відмічено, що максимальне виробництво демонструють Вінницька, Одеська, Полтавська, Чернігівська області, що визначає потребу удосконалення регіонального розміщення зернових культур з визначенням їх пріоритетності в ринкових умовах. З цією метою запропоновано здійснення адаптивної інтенсифікації розвитку окремих видів зернових культур, найбільш пристосованих до регіональних природно-економічних умов з огляду на

продовольчу, енергетичну, екологічну та соціальну складові економічної безпеки.

3. Вважаємо, що ендогенні чинники економічної безпеки товаровиробників зерна, такі як обсяг фінансових та кредитних ресурсів, наявність кваліфікованого персоналу, матеріально-технічне забезпечення, налагодження технологічного процесу, використання інноваційних досягнень у галузі селекції і насінництва, засобів захисту рослин та боротьби з шкідниками, якість та структура природних ресурсів, вплив на навколишнє середовище, інформаційно-аналітичне забезпечення, організація системи управління та контролю, соціальний захист працівників, інвестиційна привабливість підприємства, інтегрованість у виробничі та ринкові відносини є основним резервом підвищення її рівня. Водночас, екзогенні чинники (природно-кліматичні умови, невизначеність зовнішнього середовища, надійність зв’язків з контрагентами, кон’юнктура ринку, платоспроможність покупців, світова продовольча безпека, державна підтримка сільськогосподарських підприємств, господарське, податкове та митне законодавство, політична ситуація) можуть визначати як потенційні можливості, так і загрози.

4. Результати досліджень використані при доведенні обґрунтувань господарських рішень в системі цінових загроз і ризиків. Встановлено, що значні коливання цін, розходження у кон'юнктурі з розвиненими країнами свідчать про відсутність усталеного ринкового ціноутворення на зернові та ринкових механізмів вирівнювання і регулювання цін. Такі процеси негативно позначаються як на діяльності товаровиробників і стані ринкової та соціальної інфраструктури, так і на формуванні купівельної спроможності.

5. Дослідження рівня економічної ефективності виробництва і збуту зерна в умовах глобалізації дозволило визначити, що одним із визначальних чинників формування економічної безпеки на рівні підприємства є прогнозування можливих загроз, небезпек, ризиків та можливостей, яке грунтується на методах екстраполяції, інтерполяції, аналогії, графічних

прийомів, експертних оцінок, когнітивного моделювання, індикативного планування, тощо. Показники ефективності є індикаторами конкурентоспроможності, як основи економічної безпеки товаровиробників зерна. За результатами досліджень виявлено, що ключовими загрозами для товаровиробників зерна є зміни характеру та напрямів політичних і економічних процесів, неефективне використання наявної інформації для організації і планування виробничо-господарської діяльності, незадовільний рівень кваліфікації кадрів тощо, не говорячи вже про об`єктивні обставини, пов`язані з кліматичними умовами та максимальною залежністю від них. Тому розробка механізмів протидії загрозам та максимального використання можливостей дали підстави для створення концептуальних положень на основі інноваційних складових у стратегії економічної безпеки.

6. Опираючись на результати аналізу тенденцій розвитку та ефективності виробництва і збуту зерна визначено ключові чинники та їх вплив на економічну безпеку товаровиробників. Проведені розрахунки та моніторинг стану і розвитку ресурсного потенціалу, інфраструктурного забезпечення діяльності товаровиробників зерна, ринкових цінових коливань, а також вдосконалення структури використання зернового фонду доводять, що важливим елементом економічної безпеки є дотримання принципу збалансованих підходів в оцінці ефективності. Зона безпеки залежить від суми постійних і змінних витрат, рівня цін на продукцію, тому підвищення цін дозволяє зменшувати обсяги реалізації, зменшення ж рівня цін призводить до зростання беззбиткового обсягу реалізації та компенсації постійних витрат. Підвищення витрат пропорційно підвищує поріг рентабельності, що зменшує зону безпеки товаровиробників зерна.

7. Результати даного розділу відображені у наукових публікаціях автора [75, 198, 228, 241, 243, 256, 266, 269, 271, 279, 284].

РОЗДІЛ 4.
МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ПРІОРИТЕТІВ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТОВАРОВИРОБНИКІВ ЗЕРНА В УМОВАХ РИНКОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

4. 1. Стратегічні імперативи розвитку зернового господарства України з позиції глобальної системної кризи

Глобалізація світової економіки, розгортання інтеграційних процесів ставлять нові вимоги до рівня конкуренції на ринках товарів та послуг. Зерновиробництво України сьогодні характеризується різновекторністю, одні виробники функціонують успішно, інші зберігають тенденцію до зниження рентабельності. Серед учасників внутрішнього ринку - малі та середні товаровиробники зерна, гравцями міжнародного рівня при існуванні ринкової глобалізації виступають потужні транснаціональні компанії, агрохолдинги, зернотрейдери. За умов щорічного нарощування обсягів виробництва експорт зерна залишається сировинним, а невеликі товаровиробники втрачають рентабельність, що загалом не сприяє підвищенню конкурентоспроможності зернопродуктового підкомплексу.

Потрібно знаходити шляхи до формування балансу між діяльністю різних суб`єктів господарювання зернового ринку, що дозволить: гармонійно розвивати галузі, пов`язані з використанням зерна у якості сировини, формування кормової бази, участі у виробництві біоетанолу; формувати продовольчу безпеку країни та забезпечувати виробництво соціальних сортів хліба; забезпечувати бюджетоутворювальну та соціальну функцію в державі; сприяти відродженню села за рахунок забезпечення робочих місць та формування соціальної інфраструктури. Потенціал зернової галузі України цілком відповідає таким можливостям, проте окремі диспропорції у його розвитку вимагають підвищеної уваги до питань економічної безпеки товаровиробників з точки зору збереження та покращення існуючих позицій з

одного боку, та попередження і захисту від негативних факторів, реальних і потенційних загроз ведення бізнесу - з іншого. Тому актуальними є дослідження у напрямі формування і розвитку економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах глобалізації ринку.

Різним аспектам функціонування зернової галузі присвячені праці вчених, серед яких М. Д. Безуглий, О. В. Боднар, Н. Є. Голомша, С. М. Кваша, П. Т. Саблук, М. Й. Малік, Л. М. Худолій, В. І. Бойко, В. М. Жук, О. М. Шпичака, О. Г. Шпикуляк. Питяння ринкової глобалізації, зокрема на ринку зернових, висвітлені у працях Н. І. Бурлаки, В. І. Власова, В. І. Губенка, С. М. Рогача, О. А. Швиданенка, О. Г. Білоуса, Т. В. Кальченка, В. В. Кулішова. Проблемам формування та розвитку економічної безпеки присвячені наукові пошуки М. В. Фоміної, І. Г. Бабець, С. В. Васильчак, В. В. Стадник, І. О. Ревак, В. І. Ткачука, М. І. Яремової, Н. М. Голович, Н. С. Іванової, С. П. Тітова та інших. Водночас економічній безпеці товаровиробників зерна в умовах глобалізаційних змін та ринкової трансформації не приділяється достатньо уваги, особливо враховуючи, що поєднання механізмів забезпечення отриманих позитивних результатів з пошуком пріоритетних напрямів їх збереження і збільшення дозволить запобігти економічним втратам та прорахункам в умовах міжнародної конкуренції.

Імперативи існування єдиної економічно ефективної глобальної системи пов`язані з вирішенням ряду масштабних зрушень, а саме: зі створенням нової організаційної архітектури світової економічної системи; з пріоритетністю безпеки розвитку; зі зміною форм і методів конкурентної боротьби, наслідків глобальної конкуренції; зі становленням техносфери і нової економіки знань; з глобальною трансформацією бізнес-структур і міждержавних регулятивних механізмів [303].

Основною ознакою нового типу організації світової економіки як полісистеми виступає пріоритетність у забезпеченні цілісності світової економіки і системної взаємодії її учасників на основі узгодження економічних інтересів глобалізованого характеру у співвідношенні до єдності

фізичного простору життєдіяльності. Глобальна конкуренція охоплює країни,транснаціональні відновлювальні системи, концентрація капіталу і виробництва яких зумовлює формування нового світового порядку з визначальною роллю таких формувань. Функціонування у глобальній економічній системі має відбуватись за умов еквівалентності обміну в міжнародному розподілі факторів і результатів діяльності, гармонізації мотиваційно-функціональних механізмів інтеграції суб`єктів господарювання, нівелюванні та запобіганні міжкорпоративних, міждержавних суперечностей глобально інституціолізованими засобами [304].

Економічна складова глобалізаційних процесів є найбільш вагомою серед політичної, науково-технічної, соціокультурної, оскільки від неї залежить розвиток не тільки сфери міжнародних відносин, але й промисловості, соціальної, юридичної, політичної та інших сфер суспільного життя [305]. Тому в умовах впливу глобальних чинників, серед яких зростання чисельності населення планети, зміни у структурі споживання продуктів харчування політика збереження енергоресурсів, напрями розвитку тваринницьких галузей, нестабільність та все частіші випадки непередбачуваності кліматичних змін, зростає роль світової продовольчої безпеки, стабільність якої останніми роками формує зокрема й зернове господарство України.

На сучасному етапі розвитку цивілізації гостро постали питання, без вирішення яких неможливий подальший поступальний рух людства по шляху економічного прогресу. Незважаючи на те, що економіка є лише частиною загальнолюдської діяльності, від її розвитку в XXI ст. в більшій мірі залежать проблеми безпеки та збереження миру, природне середовище та середовище людини, а також моральні, релігійні та філософські цінності. Усі глобальні проблеми найтіснішим способом переплетені між собою. Так, необхідність посилення продовольчої безпеки поглиблюється випереджаючим зростанням народонаселення порівняно зі зростанням сільськогосподарського виробництва в багатьох країнах, що розвиваються.

Таблиця 4.1

Порівняльні фактори впливу на рівень конкурентоспроможності ведення бізнесу України та країн-членів ЄС

№	Фактори	Зважена експертна оцінка впливу, %	№	Фактори	Зважена експертна оцінка впливу, %
	Болгарія			**Румунія**	
1	Корупція	17,8	1	Ставки оподаткування	13,0
2	Неефективна урядова бюрократія	12,0	2	Неефективна урядова бюрократія	12,9
3	Ставки оподаткування	9,3	3	Доступ до фінансування	11,9
4	Низький рівень трудової етики	8,8	4	Невідповідність кваліфікаційної підготовки кадрів	11,9
5	Недосконалість інституціонального забезпечення	8,6	5	Недосконалість інституціонального забезпечення	11,2
6	Доступ до фінансування	8,5	6	Корупція	11,7
	Хорватія			**Україна**	
1	Неефективна урядова бюрократія	21,8	1	Інфляція	16,3
2	Нестабільність політики	13,4	2	Корупція	13,9
3	Податкове, митне регулювання	12,4	3	Нестабільність політики	12,1
4	Недосконалість інституціонального забезпечення	11,6	4	Недосконалість інституціонального забезпечення	11,9
5	Корупція	13,5	5	Ставки оподаткування	9,7
6	Ставки оподаткування	11,0	6	Податкове, митне регулювання	9,4

Джерело: сформовано за даними [307].

Вплив системних криз проявляється у загальному рівні конкурентоспроможності окремих країн, їх економік. Світова практика оцінює та порівнює стан економік за індексом глобальної конкурентоспроможності.

За даними Всесвітнього економічного форуму, проаналізуємо чинники негативного впливу на індекс конкурентоспроможності країн – членів ЄС, які одними з останніх приєдналися до європейської спільноти (2007-2013 рр.). Вплив економічних криз на конкурентоспроможність економік окремих країн має прямий вплив, а проблеми, що приходиться долати, є однаковими. Як бачимо з даних табл. 4.1., більшість факторів є спільними для усіх аналізованих країн. На нашу думку, найбільш визначальними серед них є корупція, невідповідність податкового регулювання та інституціонального забезпечення.

Для України стратегія агарного розвитку якої декларує нарощування виробництва та експорту зернових культур, вкрай важливо саме в цій галузі знаходити чинники, що спричиняють як розвиток економіки, так і можуть призвести до кризових явищ.

Для вирішення продовольчої проблеми необхідно використовувати ресурсний потенціал промислово розвинених країн або міжнародних організацій, які розробляють та здійснюють спеціальні програми допомоги. Слід також враховувати, що на планетарному рівні їх розклад по актуальності та пріоритетам вирішення – один, а у віддалених країнах або регіонах – другий, тому що там діє велика кількість додаткових факторів і конкретних обставин, які характерні тільки для них [306].

Сучасний стан зернової галузі свідчить про необхідність переосмислення напрямів її розвитку під кутом зору формування економічної безпеки товаровиробників зерна з врахуванням викликів глобалізаційних процесів. Тому необхідно поєднувати існуючі імперативи економічної безпеки з визначенням пріоритетів її формування та розвитку для підприємств, що свою діяльність пов`язують з виробництвом зерна. Диверсифікація аграрного виробництва з врахуванням вимог екологічної, демографічної безпеки, соціальної відповідальності бізнесу та сприяння розвитку сільських територій є одними з імперативів економічної безпеки товаровиробників не тільки зерна, а й усіх учасників аграрного ринку.

Проведені дослідження підтверджують перспективність виробництва зерна українськими підприємствами, хоча у 2017 р. спостерігається зниження рівня рентабельності галузі, при тому, що урожайність та обсяги реалізації тенденційно зростають. Також слід відмітити, що при цьому площі посіву зернових зменшились за аналізований період, що може свідчити про інтенсивний шлях розвитку. Загроза при такому веденні господарства полягає у неконтрольованому використанні земельних ресурсів, ігноруванні необхідності збереження родючості ґрунтів та навколишнього середовища. Незважаючи на ріст реалізації зерна, обсяги його виробництва та надходження на переробні підприємства скоротились, що є підтвердженням сировинної спрямованості ведення господарства. Нарощення обсягів експорту вказує на необхідність подальшого моніторингу галузі в умовах діяльності крупнотоварного виробництва. Перевагою такого типу господарювання є інтенсивний шлях виробництва зерна, зростання урожайності, обсягів експорту і, як наслідок, прибутковості. За таких умов необхідно функції експорту спрямувати у бік процесу відтворення, тобто надходження відповідних платежів до бюджету, забезпечення резервів, розвиток суміжних галузей (переробки зерна на корм, біоетанол, використання у харчовій промисловості).

Причина зниження прибутковості виробництва зерна, як ми бачили з аналізу даних розділу 3, виявляється у нестабільності цінової політики, що викликає, так звану, флуктуацію цін. Найнижчі ціни встановлюються під час збирання врожаю, а потужностей для тривалого зберігання продукції у малих та середніх товаровиробників не вистачає, що змушує їх реалізовувати її з явною загрозою втрати частини потенційного прибутку. Крупні зерновиробники-експортери та посередники, навпаки, нарощують елеваторні можливості, тому у період нижчих цін здійснюють закупівлю зерна з експортом продукції у найбільш сприятливі періоди, враховуючи те, що при цьому вони позбавляють себе ризику втрати прибутку через курсові коливання, оскільки експорт проводять у валюті.

За таких умов одним із пріоритетів має бути соціальна спрямованість ведення бізнесу товаровиробниками зерна, що особливо актуалізується проблемами розвитку сільських територій. Економічна безпека за таких умов постає ключовою, оскільки визначає можливості суб`єктів господарювання брати участь у соціальних проектах без ризику для власного фінансового становища.

Посилення залежності аграріїв від зернотрейдерів, які сьогодні контролюють переважну частину товаропотоків зерна та істотно впливають на внутрішню цінову політику, зростання розриву між імпортними та експортними цінами зернових культур, обумовлюють об'єктивну необхідність пошуку інноваційних шляхів підвищення конкурентоспроможності продукції українських зерновиробників як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках [308].

Сучасні товаровиробники зерна можуть ефективно функціонувати та претендувати на світові ринки за умов використання інновацій у сфері селекційних розробок в галузі насінництва, забезпечення сучасними техніко-технологічними засобами. Такі заходи потребують чималих фінансових вкладень, проте дозволять успішно конкурувати на зовнішніх ринках і зменшувати ризики втрати прибутків. Пошук механізмів використання інтенсивних технологій на інноваційній основі забезпечить економічну безпеку підприємствам та економічну ефективність розвитку.

Економічна безпека товаровиробників зерна в умовах міжнародної конкуренції передбачає вплив нестабільної політичної та соціально-економічної ситуації в країні та світі, недосконалості та мінливості законодавства, нормативно-правового забезпечення, корупції та криміналізації суспільства тощо. Особливо важливим є вивчення світового ринку зерна, його кон’юнктури з метою виявлення потенційних конкурентів та моніторингу споживчих можливостей країн-імпортерів.

Як показує зарубіжний досвід у сфері механізмів забезпечення економічної безпеки підприємств, велику роль у ній відіграє держава та її

інституції. У зв`язку з тим, що існують індивідуальні відмінності у системах економічної безпеки підприємств різних країн (матеріально-технічна база, законодавство, досвід роботи), механізми забезпечення їх економічної безпеки різні. Серед них співпраця з органами поліції та контррозвідки у Німеччині, відмежування від такої взаємодії у США, досвід об`єднання зусиль малих та середніх підприємств з метою створення приватних правоохоронних структур, міжфірмової мобільності техніки і технологій [309].

Економічна безпека підприємств визначається та певною мірою регулюється діючою інституціональною структурою економіки та якістю функціонування окремих інститутів, як одного з найкращих засобів впорядкування взаємодії суб`єктів господарювання. Стає очевидною необхідність переформатування традиційних концепцій державного регулювання ринкової економіки в умовах нових світогосподарських зв`язків та глобалізаційних тенденцій. Інституціональна система економічної безпеки має ґрунтуватися на принципах, які дають поштовх для економічного зростання та розвитку суспільного виробництва, а також забезпечувати контроль за дотриманням діючих та стратегічних норм і планів. Підвищення економічної безпеки на рівні товаровиробників може бути досягнуте за рахунок інституціонального регулювання та розширення інформаційного простору. Це дасть змогу концентрувати зусилля товаровиробників на показниках якості продукції, що особливо актуально в умовах глобалізації ринку і орієнтації на високі стандарти та технологію виробництва.

Для створення найбільш сприятливих інституційних умов формування і функціонування конкурентних переваг як окремих товаровиробників, так і національної економіки в цілому, необхідно створювати умови для розвитку таких пріоритетних напрямів, як інноваційна діяльність та розвиток її інфраструктури, концентрація з цією метою ресурсного потенціалу; робота у напрямі розвитку біотехнологій, особливо у сільському господарстві, що сприятимуть енергетичній безпеці.

Однією з головних умов належного функціонування аграрного бізнесу є наявність і розвиток зовнішньоекономічної інфраструктури. У більшості розвинутих країн встановлюються квоти й обмеження на виробництво і ввезення такої продукції. Тому, щоб продати продукцію АПК України на світовому ринку, треба забезпечити її самоокупність, виконати значні маркетингові дослідження, знайти вільні сегменти [310].

Особливо пріоритетним для зернової галузі в цьому напрямі є будівництво елеваторів для зберігання зерна, інших об`єктів транспортно-логістичної інфраструктури. Зернотрейдери контролюють сьогодні переважну більшість зернопотоків, напрямі впливаючи на цінову політику. Тому з метою економічної безпеки власних підприємств доцільно створювати кооперативні елеватори.

З метою дерегуляції в АПК, що пов'язана із значними логістичними витратами внаслідок застосування обов'язковості сертифікації якості при кожному перевантажуванні продукції, а також непоодинокими зловживаннями чинними регуляторними повноваженнями на місцях, що ускладнює відвантаження зерна та знижує рентабельність вітчизняних товаровиробників Українська аграрна конфедерація та Українська зернова асоціація, які представляють українських товаровиробників та експортерів сільгосппродукції, наполягають на прискоренні прийняття антикорупційного проекту закону (реєстр. № 2459) «Про внесення змін до Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні» (щодо дерегуляції ринку зерна)», яким усуваються підстави для корупції при сертифікації зерна та зернових елеваторів, а також при його переміщенні та експорті.

Негативний вплив процесу глобалізації позначається на товаровиробниках зерна через існування загроз збереження їх стійкості та цілісності, зокрема через злиття та поглинання, що виявляється через рейдерство, як процес перерозподілу власності та виникнення корпоративних конфліктів. Для експортерів зерна, які виходять з продукцією на світові ринки, виникає загроза транснаціонального злиття та поглинання. В цьому напрямі

позитивним є державне втручання в означені проблеми, що виявилось у прийнятті Указу Президента України «Про посилення протидії рейдерству», метою якого «…є посилення захисту прав суб'єктів господарювання, протидії протиправному позбавленню права власності, недопущення використання схем і методів рейдерського захоплення суб'єктів господарювання, заволодіння їх майном…» [311].

У складі фінансово-економічної безпеки товаровиробників зерна зростає роль податкової та митної складових. Спірним залишається питання про внесення змін до Податкового кодексу України стосовно скасування норми щодо відшкодування ПДВ при експорті зернових. Нульовий ПДВ для операцій із зерном діяв з 2011 року, при цьому було скасовано відшкодування цього податку зернотрейдерам. Таке звільнення від сплати податку залишили до 1 січня 2015 року, плануючи перейти до більш досконалої системи оподаткування у сфері зерновиробництва. Починаючи з 01 січня 2016 року, операції з постачання зернових та технічних культур на митній території України оподатковуються ПДВ за ставкою 20 відсотків, а операції з вивезення в митному режимі експорту зернових та технічних культур підлягають оподаткуванню за ставкою 0 відсотків. При цьому, оподаткуванню підлягають як власно вироблені, так і придбані товарні позиції зернових культур.

Фінансова безпека товаровиробників зерна є важливою умовою їх економічної ефективності, підтримання стабільності її рівня набуває вагомого значення, як одного з імперативів економічної безпеки. З цією метою необхідно за допомогою фінансових ресурсів забезпечувати потреби розширеного відтворення на основі встановлення оптимального співвідношення між засобами, що спрямовуються на споживання і накопичення [312].

Виробники зернових в умовах ринкової глобалізації в переважній більшості є конкурентами, за таких обставин пріоритетним з позицій економічної безпеки бачиться пошук шляхів узгодження інтересів. Так у ст. 6 Закону України «Про захист економічної конкуренції» йдеться про

антиконкурентні узгоджені дії суб`єктів господарювання, до яких відносять серед іншого встановлення цін придбання або реалізації; спотворення результатів торгів, аукціонів, конкурсів, тендерів; суттєве обмеження конкурентоспроможності інших суб`єктів господарювання на ринку без об`єктивно виправданих причин. Тому наступним імперативом економічної безпеки товаровиробників зерна є удосконалення маркетингових стратегій, які дадуть змогу покроково забезпечувати моніторинг ринкового середовища та підвищувати рівень конкурентоспроможності [101].

В умовах глобалізаційних змін та виходу України на нові ринки важливим постає питання збереження та відновлення природної родючості грунтів з метою виробництва органічної продукції. Це один із шляхів підвищення конкурентоспроможності і, як результат, економічної безпеки товаровиробників зерна. Тому екологічний імператив постає пріоритетним у стратегічних цілях галузі зерновиробництва [313].

Утвердження імперативів економічної безпеки товаровиробників зерна зумовлює необхідність їх розвитку в напрямі раціоналізації ведення господарства в умовах процесів інтеграції та глобалізації. Особлива увага має бути зосереджена на стратегічних імперативах економічної безпеки, зокрема на інноваційній складовій. Водночас пріоритетними виступають превентивні заходи безпеки, спрямовані на попередження загроз та небезпек, пов`язаних з інтенсивним розвитком зерновиробництва, що може негативно вплинути на якісні показники грунтів та навколишнього середовища. Також важливо спрямувати зусилля товаровиробників на посилення соціальної функції з метою сприяння розвитку інфраструктури села, створення робочих місць. Використання заходів економічної безпеки може бути досягнуте за рахунок інституціонального регулювання та розширення інформаційного простору.

Визначення пріоритетних складових економічної безпеки товаровиробників зерна слугуватимуть джерелом інформації для визначення слабких місць та загроз їх ефективної діяльності [314].

Транснаціональний характер світової економіки інтегрував Україну в глобальну виробничу і фінансову систему. Динамічні зміни у формуванні економічних пріоритетів держави зумовлюють пошук нових підходів до розуміння місця і ролі країни у міжнародному економічному просторі. Україна все більш переконливо позиціонує себе як аграрна держава і стратегічний вектор передбачає комплекс системних змін у механізмі формування та розвитку ринку сільськогосподарської продукції і його економічної безпеки. Особливої уваги заслуговує вивчення проблем розвитку та встановлення стратегічних пріоритетів економічної безпеки зернової галузі, оскільки вона чи не єдина останніми роками забезпечує ключовий сегмент продовольчої безпеки країни, валютні надходження до бюджету та має потенціал для сприяння енергетичній незалежності країни в умовах нестабільності та глобальної системної кризи.

У багатовимірній економічній системі національного ринку найважливіше місце займає аграрний ринок та ринок продовольчих товарів, оскільки саме рівень їх розвитку зумовлює безпеку існування нації в умовах глобальних інтеграційних змін європейського і світового ринків. Якісні і кількісні показники стану розвитку продовольчого ринку країни визначають її стратегічне положення у світовому просторі, а рівень забезпечення продовольчої безпеки країни постає потужним інструментом досягнення переваг у рейтингу найбільш розвинутих країн світу [315].

Проте, перспективи розвитку агровиробництва зустрічають реальні й потенційні загрози існуючої системної кризи, характерною рисою якої в Україні є криза базових відносин у політико-правовій та соціально-економічній сферах, на яких будувалася чинна модель розвитку країни. Реалізація потенціалу членства в СОТ, підготовча робота над Угодою про асоціацію та зону вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом, ратифікація Угоди про вільну торгівлю СНД створювали потенційні можливості забезпечити досягнення цілей збалансованого економічного розвитку держави, проте не вирішували ключової проблеми – модель

економічного зростання України залишалася дуже вразливою до зовнішньоекономічних чинників [316].

За типової кризи система вичерпує пристосувальні варіанти: вона стикається з проблемами, котрі не можуть бути розв'язані в рамках самої системи, що призводить до руйнування її основ. Така криза може потрясти усю систему, її основні елементи та інститути: приватні й державні фінанси, промисловість, сільське господарство, послуги, товарне виробництво, споживання, інвестиції та торгівлю. Як результат, може виникнути великомасштабне безробіття, а населення зазнає великих втрат добробуту. У більшості випадків повернути економіку на шлях економічного зростання можуть тільки структурні та інституціональні перетворення [317].

Нарощування обсягів виробництва зерна може призвести до виникнення загрози економічній безпеці товаровиробників. Зокрема, в умовах системної кризи це може виявитись в руйнуванні окремих сільських територій з неможливістю до відтворення в найближчій перспективі через демографічну кризу, виснаження родючих шарів грунту, ігнорування соціальної ролі бізнесу.

Виправданими значні обсяги зерновиробництва в сучасних умовах можуть бути, наприклад, з позиції сприяння енергетичній незалежності України. Так, величезний потенціал виробництва енергії з сільськогосподарських відходів і залишків, а також енергетичних культур залишається здебільшого невикористаним. Солома зернових, кукурудзяні качани і стебла щорічно генеруються і лише 55% переробляються, з них 1% використовуються в енергетичних цілях [318].

Необхідність збільшення обсягів експорту є пріоритетною для країни, проте з метою економічної безпеки товаровиробників необхідно виважено ставитись до даного сегменту економіки, оскільки одним із основних критеріїв ефективності має бути додана вартість, яка виступає індикатором діяльності будь-якого підприємства. Вона формується в результаті кінцевих порівнянь між вартістю виробництва та переробки зернових і вартістю затрат на підвищення якості зерна, його переробку і реалізацію. На рис. 4.1

представлена динаміка та тенденція структури використання зерна переробними підприємствами та його зберігання.

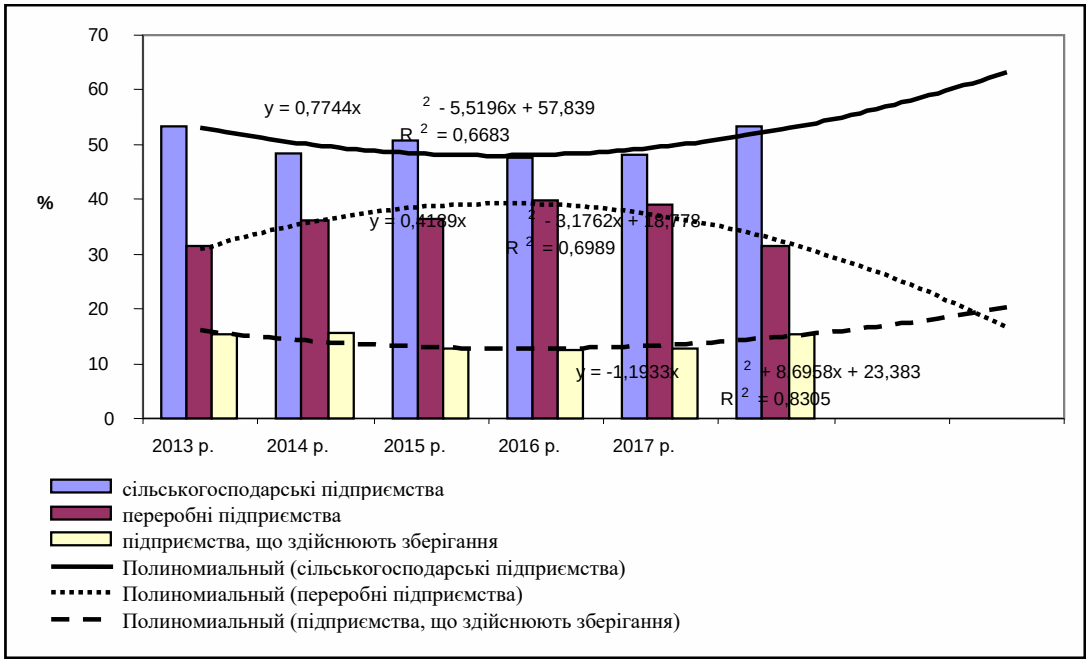

Рис. 4.1. Динаміка і тенденції наявності зернових культур на підприємствах, що здійснюють зберігання і переробку. Джерело: побудовано автором за даними [50].

Як бачимо, із загального обсягу найбільше об'ємів зерна припадає на сільськогосподарські підприємства, які зберігали зерно з метою подальшої реалізації. Якщо окремо проаналізувати динаміку підприємств, що займалися зберіганням, їх частка збільшується, тоді як частка підприємств, що переробляють зерно, зменшується. Здійснивши за допомогою функцій Exel прогнозування за поліноміальною лінією тренду бачимо, що ситуація абсолютно не зміниться, якщо в модель не задіяти факторну варіацію причин, які визначають прогнозні дані. До них, зокрема, необхідно віднести державне регулювання використання зернового фонду, інфраструктурне забезпечення галузі, диверсифікацію зернового господарства, механізми мінімізації ризиків товаровиробників, вдосконалення податкового та митного законодавства.

За розрахунками науковців Інституту аграрної економіки, при використанні зерна для виробництва молока сукупна додана вартість від виробництва зерна і молока зростає у 2,2 рази, а для виробництва м’яса свиней

- у 2,5. При цьому у розрахунку на 1 млн т зерна додатково можна створити 9,3 тис робочих місць за молочним напрямом і 4,4 тисячі - на виробництві свинини [319]. Тобто створення додаткової вартості у зерновій галузі дозволить підвищити споживчі якості кінцевого продукту як у вигляді сировини, так і в ланцюгу «переробка-реалізація». Обмежувальними факторами функції створення додаткової вартості можуть бути відповідність вимогам споживачів, їх купівельна спроможність та соціальна складова економічної безпеки товаровиробників зерна. Тому при формуванні стратегічних орієнтирів зернопродуктового розвитку необхідно виходити з комплексного бачення розвитку галузі в поєднанні з механізмом державної підтримки, регулювання, інтеграції товаровиробників на основі соціального партнерства та відповідальності.

В контексті державного регулювання пропонуємо зміни у системі логістики використання зерна. Її свого часу досліджували провідні фахівці Національної академії аграрних наук, яка полягає у поділі України на дві зони: степову, наближену до портів, як експортно-орієнтовану зона для виробництва зерна; східну, північну і західну частини України як зону, де вироблятиметься зерно для внутрішніх потреб, особливо для розвитку тваринництва. Такі зони пов'язані з мінімізацією витрат на логістику [320].

Проте, задекларовані зміни доцільно проводити після відповідних економічних розрахунків на підставі методик економічної безпеки формування логістичної інфраструктури зернового господарства, використання наукового досвіду зональних особливостей вирощування зернових культур, враховуючи, що останніми роками майже не застосовуються базові агротехнологічні умови в частині дотримання сівозмін, що, як ми зазначали вище, проявляється у монокультурному виробництві.

З метою зменшення імпортозалежності України від тваринницької продукції стратегія розвитку зернового господарства має передбачати інноваційні підходи до планування оптимального балансу галузей у господарствах. Як галузевий аспект структурного чинника, необхідно

відпрацьовувати оптимальну структуру посівів і щільність поголів'я тварин на 100 га угідь. З цією метою пропонується подальше стимулювання виробництва і експорту зерна за рахунок збільшення урожайності та розширення посівів під кукурудзою на силос [321].

Методики та елементи системи планування не є новими, проте врахування кліматичних змін, сучасних можливостей ведення аграрного виробництва у поєднанні із науково обгрунтованими економічними розрахунками дозволить покращити структурне використання зернового фонду товаровиробників. На нашу думку, запропонований процес планування необхідно поєднувати з дослідженнями економічної безпеки товаровиробників в умовах глобалізації, яка дозволить дієво використовувати можливості елементів індикативного планування та уникати можливих ризиків і небезпек [322].

Стратегія розвитку економіки країни має враховувати зміну пріоритетів, динаміку і спрямованість змін, що відбуваються, передбачити ліквідацію диспропорцій між галузями. Країна, яка має найбільший у Європі банк родючої орної землі, має вести більш гнучку і вимогливу експортно-імпортну політику, засновану не на банальному викачуванні сировинних ресурсів або напівфабрикатів із низькою доданою вартістю, а на залученні інвестицій інноваційного порядку, які істотно підвищують ефективність економіки, знижують її енергоємність [323].

В результаті проведених досліджень нами розкрито організаційно-економічний механізм забезпечення стратегічних імперативів та пріоритетів економічної безпеки товаровиробників зерна, як сукупність спрямованих дій для досягнення поставлених цілей за допомогою створення сприятливих умов для ефективного використання ресурсів, наведених на рис. 4. 2, що дозволяє визначити напрями розвитку ефективного виробництва, нарощувати виробництво продукції високої якості та глибокої переробки з високою доданою вартістю, що сприяє посиленню конкурентних позицій.

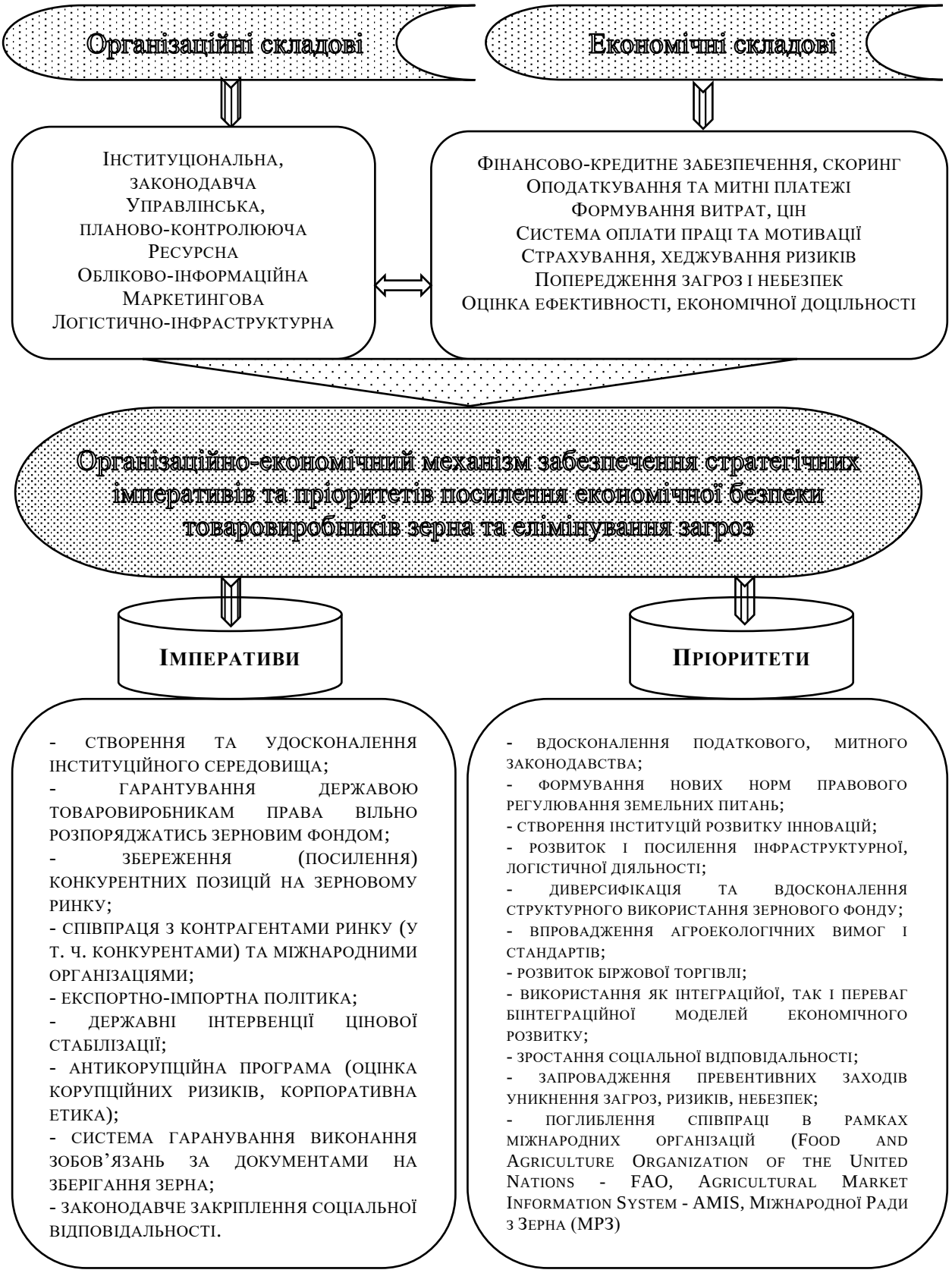

Рис. 4.2. Організаційно-економічний механізм забезпечення стратегічних імперативів і пріоритетів посилення економічної безпеки товаровиробників зерна та елімінування загроз. Джерело: розробка автора.

Отже, основними орієнтирами стратегії зернового господарства України з позиції системної глобальної кризи вважаємо науково обґрунтовані підходи до формування і розвитку економічної безпеки зернової галузі та суб'єктів її господарювання, що передбачають визначення і ранжування пріоритетних напрямів. До ключових пріоритетів слід віднести регулювання використання зернового фонду державними інституціями, інфраструктурне і логістичне забезпечення галузі, диверсифікація зернового господарства та його структурного використання, включаючи органічне зерновиробництво, інноваційні напрями розвитку селекції і насінництва зернових культур, можливості застосування нульових технологій, механізми мінімізації ризиків, вдосконалення податкового та митного законодавства.

4. 2. Вплив кон’юнктури зернового ринку на продовольчу безпеку

Глобальна продовольча безпека з кожним роком набуває все більшої актуальності. Цю проблему досліджують генетики, постачальники насіння, добрив та засобів захисту рослин, виробники сільгосптехніки, які витрачають мільйони доларів на інновації, що забезпечать ріст продуктивності в аграрній галузі. Перед світовими товаровиробниками аграрної продукції поставлено завдання нагодувати у 2050 році 9,1 млрд чоловік (приріст майже на 2,5 млрд. чоловік прогнозується за рахунок країн, що розвиваються). Проте гарантування продовольчої безпеки кожної окремої країни є однією із пріоритетних функцій держави, адже стабільне виробництво продуктів харчування, доступність їх отримання та споживання за рахунок власного виробництва та імпорту можливе лише під контролем державних інститутів. Держава здійснює регулювання запасів продовольства, використовуючи механізми підтримки виробників основних продуктів харчування, регулювання експорту і митно-тарифної політики. Саме на державному рівні можна вирішити проблему соціального захисту населення.

Згідно з Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» п. 2.13., продовольча безпека - захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності [281]. У відповідності до проекту Закону України «Про продовольчу безпеку» продовольча безпека - це соціально-економічний та екологічний стан в державі, при якому всі її громадяни стабільно та гарантовано забезпечені продовольством в необхідній кількості, асортименті та відповідної якості [324].

Згідно з Декларацією Всесвітнього саміту з продовольчої безпеки, визначення останньої включає в себе наступні елементи:

1) фізична доступність достатньої в кількісному відношенні, забезпеченні та поживної енергії;

2) економічна доступність до продовольчих і соціальних груп населення;

3) автономність і економічна самостійність національної продовольчої системи (продовольча незалежність);

4) надійність, тобто потенціал національної продовольчої системи;

5) стійкість, що означає, розвиток національної продовольчої системи в режимі розширеного відтворення [325].

Продовольча безпека нерозривно пов’язана з економічною, оскільки визначається як фізичною, так і економічною доступністю, що включає цінову політику та купівельну спроможність населення. Продовольство, як основа життєдіяльності людини, має бути гарантованим державою, її інституціями, та формування цін має бути збалансоване купівельною спроможністю (рис. 4.3).

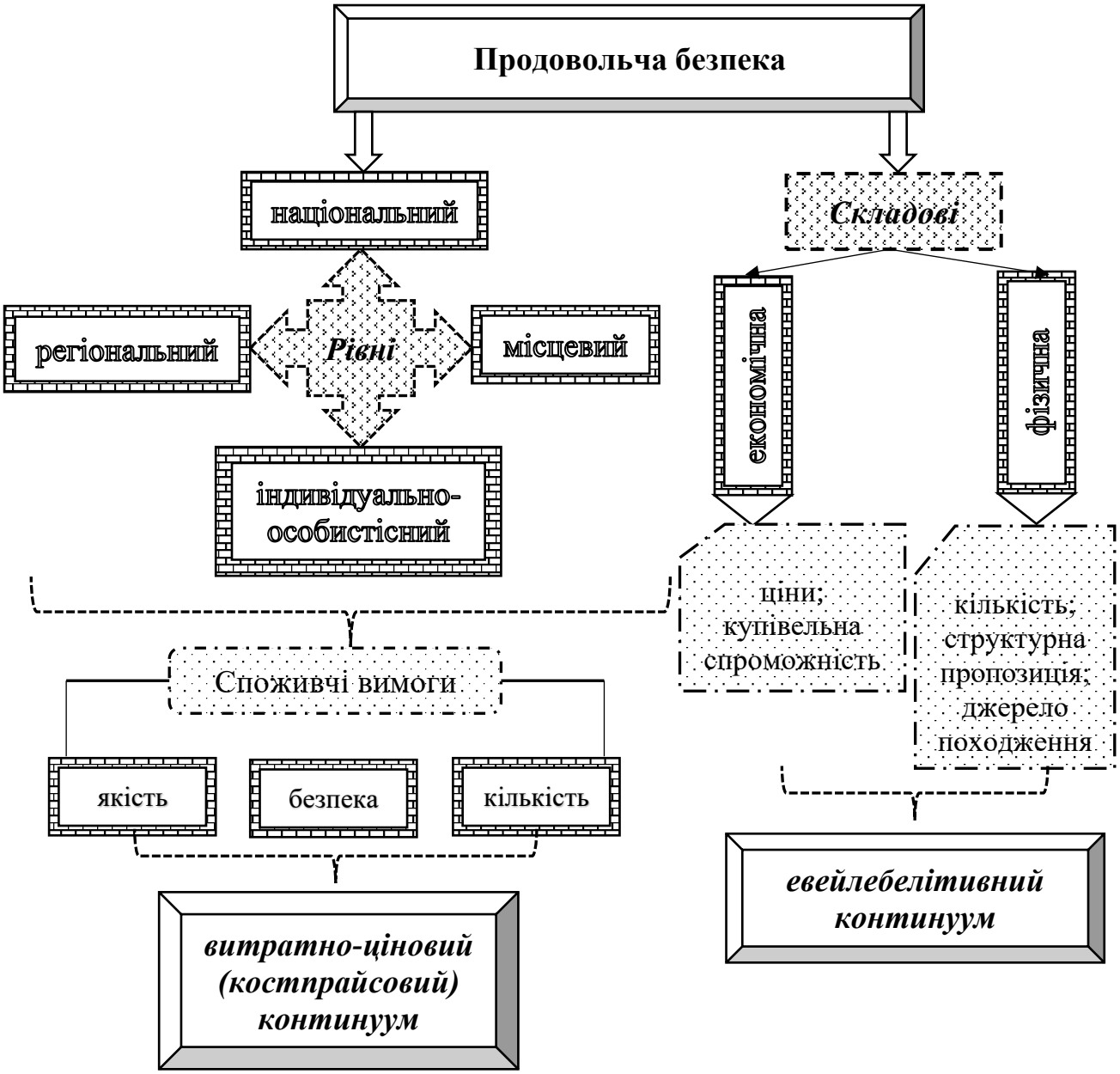

Рис. 4. 3. Рівні та складові продовольчої безпеки. Розробка автора.

Визначення рівнів і складових продовольчої безпеки обов'язковим елементом має базуватись на платформі безперервності і суцільності, тобто континууму як доступності (евейлебелітивний континуум), що визначає спроможність споживача задовольняти базові та похідні споживчі потреби, так і витратно-цінового континууму, в основу якого покладено формування кількості продовольства відповідної якості за доступними цінами.

Зерно являє основу продовольчої безпеки, а для України його виробництво та реалізація становлять місію глобального рівня, реалізація цілей якої дозволить посилити економіку країни в цілому, отже ми виходимо

з того, що розроблена нами модель економічної безпеки товаровиробників зерна за умов дотримання послідовності її етапів реалізації дозволяє враховувати наявний стан та посилювати захист від небезпек та поетапно реалізовувати елементи стратегії та позитивні наслідки ризиків.

Пріоритетними напрямами для досягнення стратегічних цілей Стратегії розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року є формування продовольчих запасів, забезпечення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства відповідно до вимог продовольчої безпеки та можливості реалізації експортного потенціалу, моніторинг та прогнозування ринку сільськогосподарської продукції та продовольства, реагування на ринкові ризики. Цільовими орієнтирами реалізації стратегії є забезпечення пропозиції основних видів сільськогосподарської продукції, та продовольства (зерно молоко, м'ясо, цукор, яйця, олія соняшникова, овочі) вітчизняного виробництва на внутрішньому ринку на рівні не менше 80 відсотків від внутрішнього попиту [181]. Пріоритетом має бути конкурентоспроможність підприємств [326].

Оцінка продовольчої безпеки України за Глобальним індексом показує, що за 2013 рік вона посідала 47-е місце і набрала 58,0 балів. У 2017 р. вона займала 63-тє місце, набравши 54,1 бал, тобто, -16 місць і -3,9 балів. До найсерйозніших викликів експерти віднесли високий рівень корупції, валовий внутрішній продукт на душу населення, недостатній обсяг фінансування наукових досліджень та інноваційних розробок в аграрному секторі, ризики політичної нестабільності. Також, на відміну від розвинених країн світу, українські сільгоспвиробники мають проблеми з доступом до дешевих кредитів.

За даними фахівців експертної платформи економічного дискусійного клубу, У 2015-2017 рр. відбулося скорочення середньодобової поживності раціону українця. В середньому українці споживали 2707 ккал на добу, або на 35 ккал менше, ніж роком раніше. При цьому калорійність раціону все ще на 8% перевищує гранично допустимий рівень для цього індикатора – 2500 ккал.

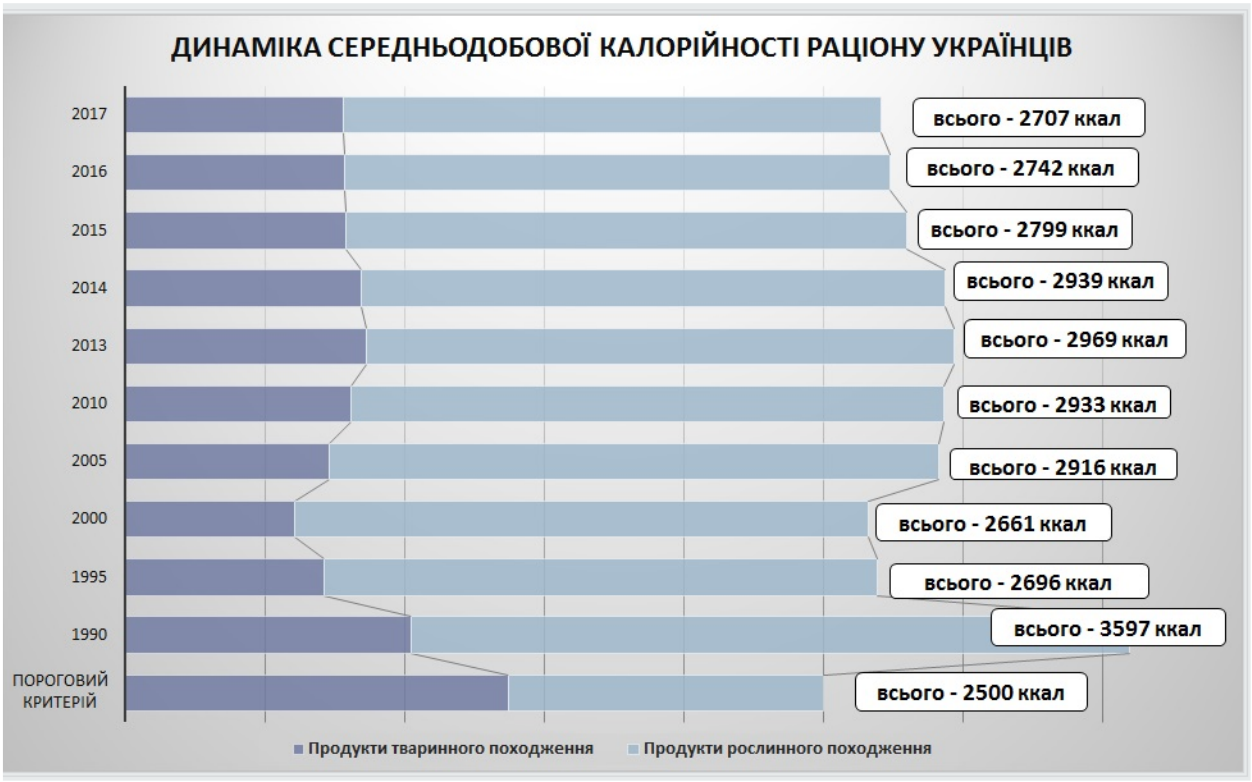

Рис. 4.4. Динаміка середньодобової калорійності раціону українців.

Джерело: [327].

Рівень продовольчого забезпечення визначається, серед іншого, достатністю споживання окремих продуктів. Останніми роками середньодушове споживання продуктів харчування покращилося по 5 із 10 основних продовольчих груп, а саме споживання м’яса зросло на 0,3 кг, риби – на 1,2 кг, фруктів – на 3,1 кг, картоплі – 3,6 кг, яєць – на 6 штук. Досить помітний «провал» у середньодушовому споживанні у минулому році відбувся по молочній групі. Споживання молока і молокопродуктів скоротилося на 9,5 кг і склало 200 кг на особу на рік, що є одним із найнижчих показників за останні 20 років та забезпечує лише 53% від раціональної норми. Низькі показники покриття раціональної норми спостерігаються і по інших, найбільш вартісних для споживача групах продовольства: рибі та рибопродуктах – 54%, фруктах – 59%, м’ясу та м’ясопродуктах – 65%. Як і попередні роки, по найбільш економічно доступних продовольчих групах, споживання знаходилося у межах або вище визначених раціональних норм. Такими видами продуктів є хлібопродукти, картопля, овочі, яйця та олія.

За індикатором достатності споживання продуктів харчування в Україні не витримуються норми споживання основних продуктів харчування (табл. 4.2).

таблиця 4.2

Розрахунок індикатора рівня споживання продуктів харчування

Види продуктів харчування	Фактичне споживання у 2016 році	Фактичне споживання у 2017 році	Раціональна норма*	Індикатор достатності споживання
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	101,0	100,8	101,0	1,00
М'ясо і м'ясопродукти	51,4	51,7	80,0	0,65
Молоко і молокопродукти	209,5	200,0	380,0	0,53
Риба і рибопродукти	9,6	10,8	20,0	0,54
Яйця (шт.)	267,0	273,0	290,0	0,94
Овочі та баштанні	163,7	159,7	161,0	0,99
Плоди, ягоди та виноград	49,7	52,8	90,0	0,59
Картопля	139,8	143,4	124,0	1,16
Цукор	33,3	30,4	38,0	0,80
Олія рослинна всіх видів	11,7	11,7	13,0	0,90

* за розрахунками МОЗ України.

Джерело: розраховано автором за даними [50].

Достатність споживання спостерігається лише за індикаторами по хлібу та хлібобулочних виробах та картоплі. Близьким до 1 є індикатор достатності по овочах, яйцях, цукру, олії. Важливим в оцінці продовольчої безпеки є рівень купівельної спроможності та структури витрат населення. У 2017 році середньомісячні загальні сукупні споживчі витрати одного домогосподарства складали 6634,12 гривні на місяць. При цьому щомісяця домогосподарством на харчування спрямовувалося в середньому 3423,71 гривні. Тобто, основною статтею споживчих витрат домогосподарства були витрати на харчування, частка яких у становила 51,6% при 60-ти відсотковому граничному критерії. Порівняно з попереднім роком даний показник зменшився на 1,9 відсоткових пункти.

Продовольчу безпеку характеризує також структура витрат домогосподарств на споживання основних продуктів харчування. Можливість придбати необхідні продукти та мати можливість задовольняти інші фізичні та духовні потреби свідчить про достатність індикаторів продовольчої безпеки та купівельну спроможність населення (рис. 4.5.)

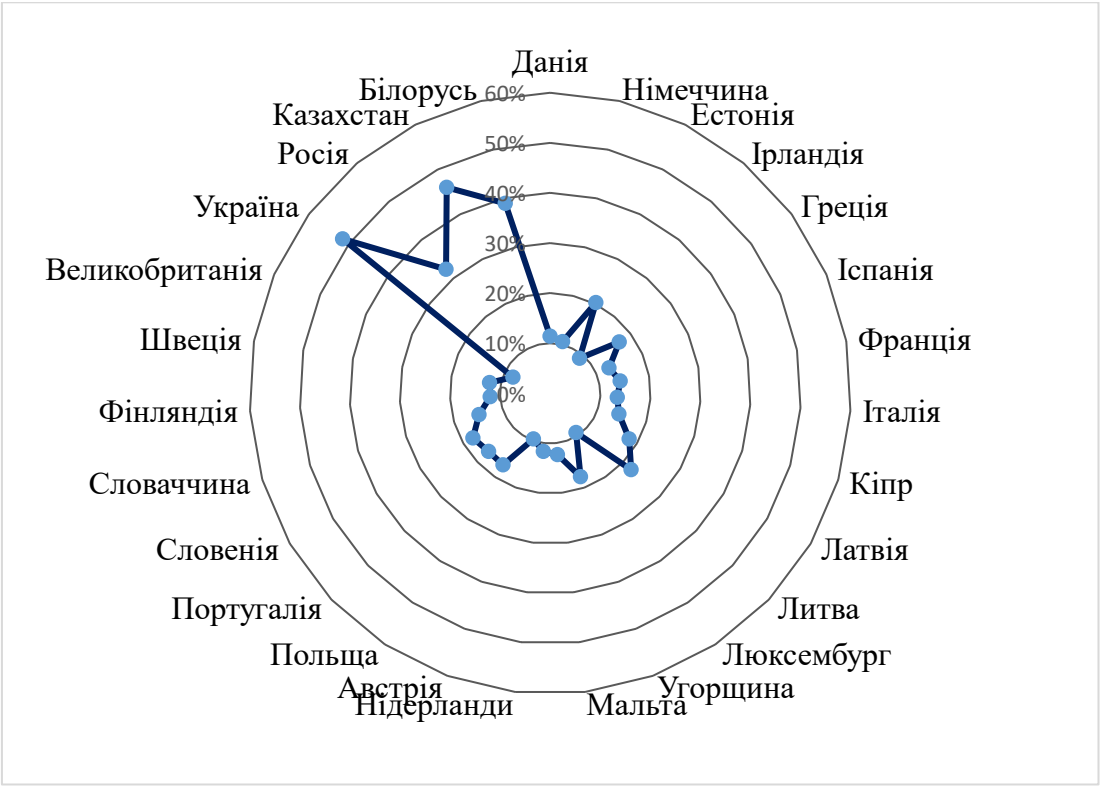

Рис. 4.5. Частка витрат на продукти харчування у сукупних споживчих витратах домогосподарств країн світу, %.

Джерело: [327].

На жаль, спостереження щодо витрат на споживчий кошик у різних країнах світу показали, що в Україні найбільша частка (51,6%) доходів домогосподарств витрачається на продукти харчування. Однак структура продовольчого кошика демонструє привалювання більш дешевої та менш калорійної продукції, що становить загрозу збереження економічної та соціальної стабільності.

Для більш детальної характеристики проаналізуємо структуру споживання в розрізі індикатора імпортозалежності (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Продовольча незалежність за окремими продуктами, тис т у перерахунку на основний продукт

Продукти харчування	Обсяг імпорту, 2017 р.	Обсяг внутрішнього продовольчого споживання, 2017 р.	Індикатор імпортозалежності, %	
			2017 р.	2016 р.
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	210	5655	3,7	3,3
М’ясо і м’ясопродукти	233	2195	10,6	8,3
Молоко і молокопродукти	132	8496	1,6	1,2
Риба і рибопродукти	338	460	73,5	74,6
Яйця (шт.)	7	670	1,0	0,8
Овочі та баштанні	129	6783	1,9	1,9
Плоди, ягоди та виноград	819	2242	36,5	34,5
Картопля	18	6091	0,3	0,5
Цукор	7	1290	0,5	0,4
Олія рослинна всіх видів	239	496	48,2	44,4
у т. ч. олія соняшникова	1	450	0,2	0,2

Джерело: розраховано автором за даними [50].

Задоволення потреб населення у продовольстві, у межах його купівельної спроможності переважно забезпечується за рахунок продукції вітчизняного виробництва. Водночас по трьох групах продовольства частка імпорту традиційно перевищує встановлений 30-ти відсотковий граничний критерій для цього індикатора. Найвищий рівень імпортозалежності – майже 73% − відмічався по групі "риба і рибопродукти", оскільки 90% імпортних поставок припадає на види риб, які видобуваються виключно у водах морських економічних зон інших держав, що пов’язано з особливостями їх біологічного циклу. Перевищення граничного критерія по групі "олії рослинні", обумовлено імпортом тропічних олій (пальмова та кокосова олії займають понад 90% імпорту), які користуються активним попитом у вітчизняних виробників харчової промисловості. Імпортозалежність по групі "плоди та

ягоди" пов’язана із ввезенням значних обсягів екзотичних плодів, культивування яких не властиве для України (банани, цитрусові, ківі тощо).

Як показали дослідження, незбалансованість за окремими групами продуктів, що формують споживчі потреби населення та формують продовольчу безпеку країни вимагає глибокого аналізу та структурних зрушень. Погоджуємось із науковцями, які вважають, що вагомим фактором негативного впливу на продовольчу безпеку України є нарощування експорту зерна, яке формує основу продовольчих стратегічних запасів та резервного насіннєвого фонду. Розвиток аграрного бізнесу та валютні надходження в країну безперечно є позитивним, однак нарощування експорту відбувається за рахунок зменшення внутрішнього споживання, і мова йде не стільки про виробництво зернових в розрахунку на одну особу (у 2017 р. цей показник становив 1457 кг), скільки про використання зерна, зерновідходів, побічної продукції зерновиробництва для потреб тваринництва, виробництва біопалива. Наглядно демонструє ситуацію з виробництвом та споживанням зерна в Україні його баланс (табл. 4.4).

Зменшилось як виробництво зернових, так і фонд споживання, що слід розглядати у відношенні до кількості населення, яке за даними Державної служби статистики України за період 2013-2017 рр. складає 42 млн осіб.

Безперечно, виробництво експортно-орієнтованої продукції і використання коштів від її реалізації для імпорту необхідної продукції, виробництво якої в країні нерентабельне або неможливе з технологічної точки зору, має сенс. Поряд з цим слід зазначити, що в ідеалі продовольча безпека держави може бути гарантована за рахунок власного виробництва, адже будь-який імпорт передбачає залежність. Тому держава регулює експортно-імпортні операції за допомогою тарифних квот. Лімітування імпорту цукру через уведення тарифних квот, наприклад, має на меті підтримку вітчизняних сільгоспвиробників, які вирощують цукрові буряки, і переробників.

Таблиця 4.4

Баланс зерна України, млн т

	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Відхилення, +,- 2017 р. до 2013 р.
Виробництво	63051	63859	60126	66088	61917	-1134
Зміна запасів на кінець року	6933	2977	-3204	2130	-1465	х
Імпорт	242	263	190	240	255	13
Усього	*56360*	*61145*	*63520*	*64198*	*63637*	7277
Експорт	27836	33423	38338	41451	42499	14663
Витрачено на корм	16183	15678	14189	12278	11011	-5172
Витрачено на посів	2890	2883	2597	2330	2120	-770
Втрати	1506	1593	1400	1350	1106	-400
Переробка на нехарчові цілі	1367	1281	1089	1044	1246	-121
Фонд споживання	*6578*	*6224*	*5897*	*5745*	*5655*	-923

Джерело: розраховано автором за даними [50].

Квотування на ринку зерна з метою створення достатніх внутрішніх запасів було уведено в Україні з жовтня 2010 року і діяло до 1 липня 2011 року. На жаль, моніторинг наявності продовольчого і фуражного зерна, а отже поточний і прогнозний рівень забезпеченості був проведений неякісно, й Україна втратила позиції з експорту зерна на світовому ринку. Адже за нормальних умов та урожаю понад 40 млн т експортний потенціал України становить не менше 20 млн т зерна, проте за 2010-2011 маркетинговий рік було експортовано лише 8743 тис т зерна.

На зміну квотам з 11.07.2011 року в Україні були запроваджені вивізні мита на пшеницю у розмірі 9% від контрактної ціни (але не менше 17 євро/т), кукурудзу - 12% (не менше 20 євро/т), ячмінь - 14% (не менше 23 євро/т) відповідно до Закону про внесення змін до Податкового кодексу України. За даними Рахункової палати щодо виконання держбюджету України, за дев’ять місяців 2011 року запровадження експортного мита на зерно сприяло

збільшенню доходів держбюджету на суму понад 0,7 млрд грн Хоча за підрахунками Міністерства фінансів, якщо виробити зерна 50 млн т і експортувати 24 млн т, надходження до бюджету складуть понад 4 млрд грн Тож із жовтня 2011 року експортні мита було скасовано [328].

Аналіз тенденцій розвитку та ефективності виробництва і збуту зерна, здійснений нами у розділі 3 дає підстави стверджувати, що товаровиробники мають значний потенціал для розвитку галузі, однак, враховуючи усі елементи економічної безпеки, вважаємо, що ситуація з позиції формування раціонального, науковообгрунтованого, соціальноорієнтованого аграрного бізнесу в Україні неминуче потребуватиме диверсифікації структурного використання зернового фонду та переорієнтація на виробництво продукції тваринництва, плодівництва, рибництва.

Товаровиробники зерна в Україні працюють в умовах глобалізації та транскордонних взаємодій між економічними суб’єктами та інституціями. Сучасна кон’юнктура глобального ринку аграрної продукції в цілому і зерна зокрема характеризується зміною співвідношення світового попиту і пропозиції, ціновими коливаннями, а також динамічним зростанням торгівлі продовольством у контексті збільшення потреб населення і його доходів у різних частинах світу. Для вітчизняного агробізнесу глобальна кон’юнктура стала поштовхом на шляху підвищення рівня продуктивності використання ресурсного потенціалу та суттєвого збільшення обсягів виробництва конкурентоспроможної продукції. завдяки високому врожаю зернових і зернобобових культур (понад 70 мільйонів тонн) і сприятливій зовнішньоторговельній кон'юнктурі ринку. Отриманий урожай дав поштовх до зростання в сільському господарстві: населення стало більше заробляти і, відповідно, більше споживати, що позитивно позначилося на економіці загалом.

Аналіз тенденцій розвитку світового ринку зерна (табл. 4.5) дозволяє відзначити, що світове виробництво зерна здатне в цілому задовольнити попит на продукти зернового виробництва.

Таблиця 4.5

Світовий ринок зерна

Маркетингові роки	Виробництво	Виробництво та початкові запаси	Пропозиція	Збут	Залишкові запаси	Коефіцієнт запасу до споживання	Коефіцієнт запасів експортерів до їх використання
	млн т					%	
2013/2014	2559,7	3151,5	2451,4	364,1	670,5	26,7	18,6
2014/2015	2611,5	3281,9	2515,7	376,9	762,8	29,9	19,1
2015/2016	2587,0	3349,8	2553,5	392,8	790,9	30,2	16,9
2016/2017	2664,1	3455,0	2618,7	405,7	833,6	31,4	17,6
2017/2018	2703,0	3536,6	2657,3	421,4	873,7	32,6	18,0
2018/2019	2651,5	3525,2	2681,5	411,1	852,9	31,3	17,6
2019/2020*	2722,2	3575,1	2722,4	413,2	847,2	30,1	18,0

* прогноз.

Джерело: [250].

Згідно з попередніми прогнозами, в 2019 р. загальносвітове виробництво зерна може збільшитися на 2,7 відсотка після скорочення, яке спостерігалось в 2018 р. З огляду на стан посівів зернових і плани завершення посівної, очікується, що при збереженні нормальних погодних умов до кінця сільськогосподарського сезону виробництво зерна в світі досягне нового рекордного рівня - 2 722 млн т (включаючи рис в перерахунку на шліфований рис), що на 71 млн т перевищує показник 2018 р. Виробництво зерна збільшиться головним чином за рахунок пшениці, кукурудзи і ячменю, обсяг виробництва яких, згідно з прогнозами, виросте в порівнянні з минулим роком відповідно на 5,0 відсотка, 2,3 і 5,4 відсотка. Загальносвітове виробництво рису, ймовірно, збережеться на рівні, близькому до рекордного рівня 2018 року.

За прогнозами ФАО, світове споживання зернових в сезоні 2019-2020 років зросте на 1,5 відсотка і досягне 2 722 млн т. Це збільшення в найбільшою мірою торкнеться фуражного зерна, рівень споживання якого підвищиться на 1,7 відсотка в порівнянні з сезоном 2018-2019 років, і буде обумовлено перш за все стійким попитом для використання в якості кормового зерна і в промислових цілях. Очікується, що загальний обсяг споживання

продовольчого зерна також зросте (щонайменше на 1,1 відсотка) у зв'язку з подальшим зростанням світового населення. Згідно з прогнозами, обсяг споживання в продовольчих цілях рису і пшениці - двох основних продуктів - збільшиться відповідно на 1,7 і 1,0 відсотка.

Виходячи з попередніх прогнозів ФАО щодо рівня виробництва зерна в 2019 році і загального рівня споживання в сезоні 2019-2020 років, обсяг запасів зерна в світі дещо скоротиться (на 0,7 відсотка) і складе 847 млн т, досягнувши найнижчого рівня з сезону 2016 -2017 років. Основний обсяг прогнозованого скорочення загальносвітових запасів зернових припаде на частку фуражного зерна і в меншій мірі - рису. У той же час обсяг запасів пшениці збільшиться, досягнувши другого за величиною значення за всі попередні роки. При цьому скорочення запасів зерна призведе лише до незначного зниження глобального показника відношення запасів зернових до їх споживання, який складе 30,1 відсотка (найнижче значення за останні п'ять років).

Очікується, що обсяг світової торгівлі зерном в сезоні 2019-2020 років складе майже 413 млн т, що всього на 0,5 відсотка (2 млн т) вище прогнозу на сезон 2018-2019 рр., але все ж на 1,9 відсотка (8 млн т) нижче рекордного сезону 2017-2018 рр. Прогнозоване зниження в основному пов'язано з ймовірним скороченням торгівлі кукурудзою, тоді як прогнози для більшості інших зернових культур, особливо для пшениці і рису, сприятливі. Як очікується, попит і пропозиція майже на всі зернові культури збережуться на досить збалансованому рівні, що буде надавати стримуючий ефект на світові ціни в першій половині сезону 2019-2020 рр. (додаток Л) [249].

Таким чином, для вітчизняного агробізнесу глобальна кон’юнктура стала поштовхом на шляху підвищення рівня продуктивності використання ресурсного потенціалу та суттєвого збільшення обсягів виробництва конкурентоспроможної продукції.

В умовах досить мінливої кон’юнктури глобального продовольчого ринку вітчизняні товаровиробники зерна мають ряд конкурентних переваг,

зокрема, таких як вигідні природно-кліматичні умови виробництва, зручне логістичне транспортне розташування. Водночас, одним із недоліків сучасного розвитку вітчизняного зернового виробництва є домінування сировино-орієнтованого напрямі його розвитку, що зумовлює високу залежність аграрної галузі від кон'юнктури глобального ринку продовольства.

Перспективи розвитку вітчизняного виробництва сільськогосподарської продукції передусім визначатимуться можливостями використання переваг його диверсифікації як у частині товарної структури, так і збільшенні тієї її частки, яка має зростаючий попит на світовому ринку. При цьому, як засвідчив структурний аналіз глобального ринку продовольства, пріоритет має бути наданий розвитку перш за все товарних груп, де формується не лише висока додана вартість, але й глибока переробка, що вкрай важливо для національної економіки. Адже саме ця продукція генерує високі ціни, а також менш залежна від світової кон'юнктури, користується стабільним попитом на глобальному ринку і забезпечує досить вагому частку надходжень експортної виручки.

Однак, незважаючи на позитивні зрушення аграрний сектор залишається ризиковим. Здійснення підприємницької діяльності, особливо в умовах посилення світогосподарских впливів та зростання ринкової глобалізації, вимагає оперативного реагування, гнучких управлінських рішень та адаптаційної діяльності аграрних формувань. Однією з умов досягнення успіху є моніторинг ринкової кон'юнктури асортиментної політики, здійснення необхідних структурних змін залежно від світових тенденцій.

Світові тенденції аграрного ринку визначають напрями розвитку національного аграрного бізнесу. На жаль, спостерігаємо зростання сировинного експорту та збільшення імпорту готової продукції. Переважне виробництво і можливості реалізації за кордон зернової продукції призводить до зростання обсягів її виробництва, особливо у крупних агроходлингових структурах. Це, в свою чергу, гальмує розвиток інших напрямів, зокрема тваринництва, що негативним чином позначається на функціонуванні малого

бізнесу та фермерських господарствах і призводить до зростання кон'юнктурних ризиків.

Національний добробут можливий за умов вдалої економічної політики та здійснення ефективної торговельної діяльності. Зміни, які відбуваються в українській економіці, вимагають від підприємств не тільки звертати увагу на організацію внутрішньої діяльності, але й розробляти довгострокові стратегії для швидшої адаптації до волатильного макромаркетингового середовища.

Діагностику товарних ринків в умовах глобалізації національної економіки пропонується проводити в розрізі показників внутрішньої та зовнішньої торгівлі, індекс споживчих цін (індекс інфляції), обсяги інвестицій (рух капіталу), «доларизація» економіки (зокрема, заощадження готівкової валюти) [329].

Унаслідок низького сукупного попиту та рівня цін на внутрішньому ринку вітчизняне сільськогосподарське виробництво набуло ознак експортно-орієнтованої галузі. Особливо виразним це стало у 2008 р., коли за умов високих врожаїв стрімко збільшився обсяг експорту продуктів рослинного походження. За останнє десятиріччя аграрна галузь України стала однією з небагатьох, що має позитивну тенденцію розвитку. Однак, структура виробництва залишається недосконалою, асортиментний ряд представлено переважно групою зернових культур. Орієнтація товаровиробників зерна на зовнішні ринки призводить до комерціалізації збуту. Одні з них поступово перетворюються виключно на імпортерів, тоді як інші нарощують експортний потенціал. Така тенденція формує необхідність використання елементів економічної безпеки та запобігання ризикам.

Аналіз стану аграрного ринку України показав, що у динаміці зростають обсяги пшениці, хоча за прогнозом FAO обсяги торгівлі і ціни зменшаться, що обумовлено, зокрема, суттєвим зниженням виробництва у США та Австралії, скороченням імпортного попиту в країнах Азії. Завдяки перевищенню світового виробництва пшениці над попитом обсяги запасів зростають, особливо у Китаї. Така тенденція спостерігається і зі світовими

запасами кормового зерна. На жаль, скорочується світовий попит на зерно кукурудзи для виробництва біопалива. Переважним експортером кукурудзи є Бразилія та країни Південної Америки, що призводило до зниження цін та зменшенню їх волатильності. Виробництво рису скорочується через негативні кліматичні зміни, хоча обсяги виробництва цієї культури у Китаї дозволяють забезпечувати перехідні запаси, незважаючи на зростання попиту рису для потреб харчування. Щодо олійних культур, на вітчизняному ринку спостерігається збалансування попиту і пропозиції. Глобальне виробництво зберігає стійку тенденцію незначного, але зростання. Світовий попит на олії та шроти багато в чому буде залежати від впливів законодавства в галузі біодизельного палива.

Світові ринки тваринницької продукції характеризуються незначним пожвавленням. Зростає виробництво яловичини, свинини, птиці. Обсяги глобальної торгівлі також зростають. Цінова ситуація свідчить про вплив конкуренції на скорочення попиту з боку імпортерів. Індекси цін FAO на м'ясо зростають в середньому на 10 п. п., що обумовлено більш низьким зростанням цін на яловичину, свинину, м'ясо птиці [330].

Кон’юнктура як світового, так і національного ринків знаходиться під впливом чинників, що безпосередньо впливають на рух цін, які в свою чергу, визначають обсяги виробництва, експорту та імпорту продукції, зайнятість населення та його купівельну спроможність. Національний товаровиробник перебуває в умовах посиленої конкуренції і підвищеного ризику [331].

Одним із інструментів запобігання ризикам у сфері ціноутворення є біржова торгівля та удосконалення маркетингової політики. Глобалізація забезпечила більшу відкритість національних ринків. Процеси ціноутворення на внутрішніх ринках все більш пов’язані зі світовим ціноутворенням. Біржове ціноутворення ефективне тим, що виражає суспільні погляди усіх учасників ринку сільськогосподарської продукції щодо зміни структури світових товарних балансів. Крім того, ціноутворення на ринку сільськогосподарської продукції характеризується певною циклічною закономірністю через

присутність сезонного фактору. Застосовуючи механізм хеджування, заснований на принципах використання біржових інструментів (зокрема, ф'ючерсні та опціонні угоди), можливо запобігати ризикам та економічним небезпекам. Біржа, як фінансовий інструмент, дозволяє здійснювати ефективне управління ризиками [332].

Зростаюча конкуренція між товаровиробниками аграрної продукції, розширення можливостей міжнародної торгівлі вимагають від підприємців постійного пошуку напрямів стратегічного розвитку на інноваційних засадах. Сприяння розвитку українського аграрного бізнесу урядовими програмами, інформаційні кампанії щодо проведення конкурсів на отримання аграріями фінансової підтримки дозволяють з оптимізмом дивитись у майбутнє та планувати виробничі програми розвитку.

4. 3. Фінансово-кредитний механізм формування пріоритетів економічної безпеки товаровиробників зерна

Формування вітчизняної системи сільськогосподарського кредиту – складні завдання, розв'язання яких потребує ретельного дослідження та використання кращого українського та зарубіжного досвіду. Ефективність функціонування підприємств сільського господарства значною мірою залежить від того, чи вдалося мобілізувати необхідну кількість ресурсів для проведення виробничого циклу. Саме їх кількісні та якісні характеристики безпосередньо впливають на фінансовий результат діяльності суб'єктів економічних відносин.

Аналіз діючої системи кредитування сільськогосподарських товаровиробників, забезпечення ефективності її функціонування та удосконалення, необхідність державної підтримки аграрної сфери України сьогодні досить широко обговорюються серед економістів, вчених, виробників та на державному рівні. Вітчизняними вченими окреслені напрями інтенсифікації кредитних відносин. Проте недостатньо висвітлені питання

управління кредитними ризиками, впровадження нетрадиційних методів кредитування вітчизняного сільгоспвиробника, забезпеченості кредитів, державна підтримка у сфері пільгового кредитування.

Одним із шляхів виходу аграрного сектора економіки з кризи визначено необхідність втілення державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Повноцінне інвестиційне забезпечення підприємств АПК неможливе без відповідної кредитної системи. Кредитування сільського господарства ускладнюється у сфері технічного забезпечення, так як його ліквідні активи ніколи не накопичуються в розмірі, достатньому для великих інвестицій Крім того сільське господарство у будь-якій країні є дотаційною галуззю через її високий ризик. Тому формування кредитної політики за своєю сутністю являє цілеспрямовану діяльність держави та її компетентних органів щодо визначення економічно обґрунтованих принципів, концепцій розвитку кредитних відносин, становлення пріоритетних напрямів інвестицій з урахування рівня розвитку економічних відносин, що склалися в системі АПК та цілей, поставлених перед сільським господарством.

Залучення кредиту збільшує собівартість сільськогосподарської продукції. Тому потрібно досягнути найбільш ефективного співвідношення між сплатою за кредит і прибутками господарств від його залучення. Саме кредитні ресурси зможуть допомогти господарствам у підвищенні якості продукції шляхом закупівлі новітньої техніки та технологій, здійснення всіх необхідних робіт із забезпечення високої якості незавершеного виробництва, а відтак – і готової продукції. Обсяги використання кредитних ресурсів безпосередньо залежать від оплати за їх використання. Зниженням рівня кредитних ставок до галузево прийнятних можна прискорити обіг кредитних ресурсів у декілька разів і пожвавити економіку сільського господарства.

Суб’єктами кредитних відносин в Україні є комерційні банки, кредитні спілки, сільськогосподарські та переробні підприємства, Міністерство аграрної політики, Державне казначейство, Управління сільського господарства і продовольства тощо. Об’єктом виступає відсоткова ставка за

кредитами, яка у 2005 році становить: - короткострокові кредити сільськогосподарським підприємствам на закупівлю ПММ, кормів, запасних частин, мінеральних добрив, здійснення платежів фінансового лізингу, страхових тощо – 10% річних у національній валюті та 7 % в іноземній; підприємствам та організаціям АПК – 7 % річних у національній валюті; - довгострокові кредити відповідно 14, 9 та 8 відсотків річних. Гранична межа відсоткової ставки за кредитами банків не повинна перевищувати 21 % річних за короткостроковими кредитами та 20% за довгостроковими, за кредитами кредитних спілок не більше 27 % річних. При цьому перевага надається позичальникам, які не мають заборгованостей з виплати заробітної плати, перед бюджетами, Пенсійним фондом, з орендної плати більше як на два місяці та які уклали біржові угоди про продаж сільськогосподарської продукції врожаю поточного року.

Актуальною проблемою для підприємницьких структур залишаються процедура отримання банківського кредиту і високі вимоги до застави. Велика кількість документів, тривалий період їхнього розгляду є однією з причин низької ефективності і кредитування сільськогосподарських підприємницьких структур. Проте, через специфіку аграрного сектору економіки кредит є визначальним чинником розвитку галузі.

Проблема фінансово-кредитного забезпечення сільського господарства традиційна по всьому світі. На це є об’єктивні причини: кредитування селян, особливо малих та середніх підприємств на селі, ніколи не приваблювала банки.

В Україні на державному рівні опрацьовується Концепція розвитку системи кредитної кооперації. Провідна роль у діяльності міжвідомчої робочої групи, яка працює над цим документом, належить Держфінпослуг. Активна праця проводиться у сфері вивчення іноземного досвіду. Ключовими є два питання: створювати новий спеціалізований сільськогосподарський банк чи зосередити зусилля на оздоровленні кредитних кооперативів в сільських районах. Так, наприклад, Угорщина обрала другий варіант. Уряд Угорщини

всіляко підтримує і спрямовує процес їхньої реструктуризації, спрямувавши 5 млрд. форингів (20 млн євро) бюджетних коштів на розвиток інфраструктури системи кредитної кооперації (відкриття філій, придбання і встановлення банкоматів, розвиток технологій банківського обслуговування тощо) [32, с. 6].

Використання методу управлінського обліку „знизу-вгору і зверху вниз" до створення системи кредитної кооперації показує найкращі результати при реструктуризації і вдосконаленні системи кредитного забезпечення аграрної сфери. У зв'язку з цим необхідно створювати ефективну систему управління агропромисловим виробництвом на районних рівнях, налагоджувати партнерські відносини на міжнародній арені і в країні, створювати стратегічні альянси з місцевими та іноземними посередниками, іншими установами, які можуть підтримати діяльність системи на селі.

Як показує практика, потреба у короткотермінових кредитах в Україні покривається на сьогодні біля 50% від потреби, довгострокових – 2%. Основна причина такої ситуації полягає у високій платі за користування кредитами і відсутності належної застави. У 2013 році налічувалося 46,8% збиткових підприємств, у 2017 році – 49,7%, суми збитку становлять 2,2 млрд грн, що на 0,24 млрд грн перевищує суму прибутку від діяльності всіх сільських господарств, мисливства й лісового господарства. Збитковим виявились фінансові результати підприємств галузі сільського господарства в Івано-Франківській області, де середній рівень рентабельності усієї діяльності становив мінус 1,5%. На межі прибутковості опинилися у 2017 р. аграрні сільськогосподарські підприємства Чернівецької (4,0% рентабельності), Тернопільської (8,0%) і Львівської (10,0%) областей при середньодержавному його показнику 25,4%. збитковим виявились фінансові результати підприємств галузі сільського господарства в Івано-Франківській області, де середній рівень рентабельності усієї діяльності становив мінус 1,5%. На межі прибутковості опинилися у 2017 р. аграрні сільськогосподарські підприємства Чернівецької (4,0% рентабельності), Тернопільської (8,0%) і Львівської (10,0%) областей при середньодержавному його показнику 25,4%.

Виробництво тваринницької продукції є збитковим в Україні. Кількість збиткових господарств у 2017 році становила 38,5 відсотка. Потребує вдосконалення механізм оподаткування сільськогосподарських товаровиробників. Земельний ресурс має бути найвагомішим в Україні порівняно з іншими видами ресурсів. За даними підрахунків Національного наукового центру „Інститут аграрної економіки", для підтримки цін на сільськогосподарську продукцію на 2019 рік необхідно 45 млрд грн коштів з державного бюджету, в т. ч. для тваринництва у межах 16 млрд грн В середньому за оцінкою національної економіки рівень дохідності одиниці авансованого виробничого ресурсу становить 7 відсотків.

Для подолання фінансової кризи сільськогосподарські товаровиробники мають шукати також власні системи кредитного забезпечення, зокрема кошти підприємств АПК та сільського населення, які знаходяться поза кредитною системою.

Згідно з Законом України „Про основи державної підтримки в сфері наукової і науково-технічної діяльності", розробляються науково-технічні частини інвестиційних програм. Так, розглядаються питання розвитку сільського господарства шляхом підтримки доходів товаровиробників: часткова компенсація відсоткових ставок за кредитами банків, підтримка галузей сільського господарства, державні програми селекції у тваринництві й рослинництві, фінансування витрат окремих підприємницьких структур на закладання молодих садів, виноградників і догляд за ними та інші [333].

Кредитування АПК необхідно пов'язувати із застосуванням страхування кредитів. Висока залежність сільського господарства від біологічних об'єктів, непередбачуваність природних умов та мінливість урожаю є основними факторами, що впливають на зміни в доходах сільськогосподарських товаровиробників, а це, в свою чергу, не може не позначитися і на кредитуванні. Сьогодні банки здійснюють кредитування сільськогосподарських галузей, проте обсяги наданих кредитів є ще недостатнім. Однією з причин невисокого рівня кредитування і є високий

фінансовий ризик банківських установ при кредитуванні сільськогосподарських виробників.

Тому до системи кредитного забезпечення сільського господарства необхідно залучити й страхові компанії, які мають великі можливості з розрахунку не лише виробничих ризиків потенційних позичальників, а й фінансових ризиків кредиторів.

Для зменшення розриву між вартістю кредитних ресурсів і спроможністю сільськогосподарських підприємств за них розраховуватись в Україні реалізується програма компенсацій відсоткових ставок комерційних банків, що фінансується за рахунок коштів державного бюджету. Виконання її забезпечить позитивний результат. При цьому необхідно посилити контроль за цільовим використанням кредитних ресурсів, встановлення більш жорстких економічних санкцій за порушення процедур одержання й використання пільгових кредитів.

Обсяги кредитування комерційними банками товаровиробників становлять 25% від оптимальної потреби. Відмічаються також і позитивні зрушення у сфері кредитування аграрного сектора економки. Так, активізовано кредитний ринок, що дало змогу у 2017 році залучити 7 млрд грн Аграрним фондам надано бюджетних позик під заставу зерна на загальну кількість 622 тис тон. На 2018 рік Міністерством аграрної політики та продовольства України виділено з державного бюджету 1 млрд грн на державну підтримку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації. Обов'язкові вимоги для фермерських господарств – отримувачів бюджетних коштів:

- зареєстровані права на власність та/або користування земельною ділянкою;

- до 500 га с/г угідь в обробітку та до 15 млн гривень річного обороту;

- ідентифікація та реєстрація сільськогосподарських тварин.

Компенсується 80% вартості (без ПДВ) насіння сільськогосподарських рослин вітчизняної селекції категорій базове, сертифіковане, але не більше

30000 гривень на одне фермерське господарство або сільськогосподарський обслуговуючий кооператив. Компенсується 25 % за рахунок бюджетної програми КПКВК 2801580 «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників» за напрямом «Часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва» та 15 % за рахунок бюджетної програми КПКВК 2801230 «Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств» [281].

Передбачається згідно з Законом України „Про державну підтримку сільського господарства України", надати довгострокове пільгове кредитування, продовження терміну виплат дотацій з ПДВ за продаж переробним підприємствам молока і м'яса в живій вазі, є можливість скасування акцизних зборів на дизельне пальне для села.

Також державною програмою, що сприятиме розвитку логістичної інфраструктури, передбачено сума часткової компенсації 30 %, іншою програмою передбачено кошти 25 % за купівлю елеваторного обладнання вітчизняного виробництва [334].

Як бачимо, забезпечення кредитами сільськогосподарських підприємств реалізується засобами банківського і позабанківського кредиту. Перевага надається позабанківським формам, для яких характерна менша вартість кредитних ресурсів. Серед банківських форм кредиту (аграрний фінансовий консалтинг, фортфейтинг, лізинг, факторинг, іпотека тощо) найбільш адаптованим в умовах сьогодення є факторинговий кредит. Можливість інкасування дебіторської заборгованості, тобто одержання грошей за неоплаченими вимогами і рахунками-фактури, особливо важливе для сільськогосподарських підприємств. Водночас існує деяка відсутність досконалої методичної бази факторингових операцій. За факторинговою операцією компанія купує у своїх клієнтів їхні платіжні вимоги до покупців на умовах негайної оплати 80-90% вартості відфактурованих поставок та оплати решти частини за вирахуванням комісійних і процентів за кредит у суворо визначені терміни незалежно від надходження виручки від покупців.

Діяльність факторингових компаній і банків спрямована на забезпечення обсягів і термінів платежів, що дає змогу надати відносинам між постачальниками і покупцями значної стабільності. Існує багато питань щодо більшого впровадження та розвитку факторингового кредитування в аграрній сфері. Однією з таких причин є необхідність стабільних і постійних взаємовідносин між банками і постачальниками, так як факторинг передбачає спостереження і контроль за фінансовим станом постачальника і платоспроможністю покупців. Тому не кожне сільськогосподарське підприємство може скористатись послугами факторингових компаній, зокрема і через поширену систему передоплати за товар і мало розвинутий комерційний (товарний) кредит. Отже, факторинг дає гарантію платежу і звільняє постачальників від необхідності брати додаткові і дорогі кредити у банку.

Слід сказати, що необхідно розвивати аграрні корпоративні структури, які дозволяють реально залучати необхідні інвестиції через ринок цінних паперів. Кожний акціонер як співвласник несе лише обмежену відповідальність часткою майна корпорації, що належить йому на правах приватної власності. Крім того, окрема особа може зменшити свій власний фінансовий ризик купівлею акцій кількох корпорацій. Корпоративні форми організації аграрного виробництва мають переваги, які полягають у зниженні витрат при заготівлі, транспортуванні й переробці сільськогосподарської сировини, збереженні її якості, при організації реалізації сільськогосподарської продукції. Розширюються можливості щодо підвищення ефективності сільськогосподарських машин і знарядь, організації постачання матеріально-технічних засобів. Тут доцільно було використання такої форми кредиту, як лізинг, що включає відносини купівлі-продажу та оренди. Зокрема, вигідним є компенсаційний лізинг, коли платежі проводяться від виручки з продажу продукції, яка виробляється на обладнанні, що орендується, у грошовій і товарній формах.

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити наступні висновки:

1. Державна підтримка повинна надаватися товаровиробникам сільськогосподарської продукції, які забезпечують ефективне використання наданих ресурсів.

2. Необхідно підтримувати розвиток інновацій, фінансування наукових розробок щодо розвитку аграрної сфери.

3. Розробляти програми цільового кредитування у вигляді адресного розподілу ресурсів в межах проектів на конкретній основі при обов'язковому розрахунку ефективності.

4. Поширювати впровадження нетрадиційних методів кредитування та розробляти досконалі методики щодо їх впровадження.

Впровадження запропонованої системи змусить кредитні установи більш точно планувати власний фінансовий рік, що стане передумовою зниження рівня ризикованості банківських операцій.

Доступність кредитних ресурсів є одним із основних чинників, які дають поштовх розвитку економіки. Основним критерієм формування кредитних відносин між позикодавачем і позичальником є кредитоспроможність останнього. З огляду на той факт, що для України з її родючими грунтами, пріоритетним мало б бути ефективне використання природних ресурсів, зокрема земель сільськогосподарського призначення, особливої уваги набувають питання взаємовідносин між аграріями та фінансово-кредитними установами.

Сільське господарство, безумовно, є галуззю, яка потребує державної підтримки, це та галузь, яка безпосередньо бере участь у створенні національного доходу країни. Проте, обмеженість власних коштів та державних надходжень у сільське господарство зумовлює пошук зовнішніх джерел фінансування, якими і виступають кредитні ресурси банків. Водночас постає питання щодо пошуку оптимальної методики оцінювання кредитоспроможності позичальника, забезпечення повернення банківських кредитів.

У наш час не існує єдиної методики щодо питань оцінювання кредитоспроможності позичальника, у зв'язку з чим особливої уваги набувають проблеми забезпечення повернення банківських кредитів. Банки створюють резерви для покриття можливих втрат за кредитами, розмір яких регулюється Національним банком України згідно зі статтею 59 „Резерви забезпечення ризиків" Закону України „Про Національний банк України". У разі несвоєчасного погашення кредиту або відсотків за його користування банк має право видавати наказ про примусову оплату боргового зобов'язання, якщо це передбачено угодою.

Таким чином, кредитна політика комерційних банків визначається внутрішніми й зовнішніми чинниками, основними з яких є наявність потенційно кредитоспроможних позичальників, відповідної ресурсної бази у кредитора, стан розвитку банківської системи країни, грошово-кредитна політика Національного банку України, макроекономічні передумови розвитку кредитних взаємовідносин та загальний стан національної економіки.

Розвиток співробітництва комерційних банків з підприємствами агропромислового комплексу визначає неврегульованість таких питань, як незавершеність земельної реформи, обмеження обігу ділянок земель сільськогосподарського призначення, їх реальна експертна грошова оцінка, іпотека землі, можливості використання заставного потенціалу сільгоспвиробників, проблеми функціонування та розвитку нетрадиційних банківських операцій у контексті їх застосування для фінансової підтримки і розвитку агросфери. У багатьох наукових працях приділено увагу питанням банківського кредитування сільськогосподарських товаровиробників з позицій розвитку аграрних галузей. Втім, з позиції комерційних банків виникають певні неузгодженості. Чи вигідно вкладати свої кошти комерційній установі у ті галузі економіки, які є найбільш ризикованими?

Згідно з Законом України „Про заставу", предметом застави може бути майно, яке стане власністю заставодавця після укладення договору застави, в

тому числі продукція, плоди та інші прибутки (майбутній урожай, приплід худоби тощо), якщо це передбачено договором. Право застави виникає з моменту укладення договору застави, а в разі, коли договір підлягає нотаріальному посвідченню - з моменту нотаріального посвідчення цього договору [335]. Головним предметом застави та гарантування повернення коштів сільськогосподарським товаровиробником є його майно, проте проблема на сьогодні полягає у високому рівні зносу (до 80 %) та моральній застарілості основних фондів. Існує можливість розгляду іпотечного кредитування під заставу земель сільськогосподарського призначення, втім дане питання обмежене законодавчо.

За нормативною оцінкою вартість сільськогосподарських угідь перевищує 364 млрд грн Проте великий потенціал сільськогосподарської галузі для розвитку іпотечного кредитування, як уже нами було зазначено, значно звужується організаційно-майновим станом. Відповідно до ст. 133 Земельного кодексу у заставу можуть передаватися земельні ділянки, які належать громадянам, юридичним особам на правах власності, а також земельні ділянки, що знаходяться у спільній власності за згодою усіх співвласників. Із проведенням паювання земель їх основними власниками стали 6,6 млн фізичних осіб із середнім розміром земельної ділянки 4 га. Для комерційних банків, які Земельним кодексом визначені єдиним іпотекодержателем, дрібні власники-фізичні особи не будуть привабливими позичальниками через високі витрати операцій іпотечного кредитування. У власності ж сільськогосподарських підприємств залишилося 9,9 % 1870 тис га) сільськогосподарських угідь, що з розрахунку на кожне підприємство становить у середньому 182 га загальною середньою вартістю 1589 тис грн [336].

Слід відмітити, що механізм фінансування аграрної сфери зазнав змін відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України „Про нові підходи до забезпечення сільських товаровиробників матеріально-технічними ресурсами” та „Про додаткові заходи по кредитуванню комплексу

сільськогосподарських робіт” [337]. Згідно з зазначеною постановою було впроваджено механізм часткової компенсації відсоткової ставки. Зокрема запроваджено конкурсні засади відбору сільськогосподарських товаровиробників для відшкодування їм відсоткової ставки за кредитами у разі відсутності у них заборгованості перед Пенсійним фондом та з виплати зарплати, при страхуванні урожаю сільськогосподарських культур від стихійного лиха. Саме умови страхування урожаю, як предмета застави, є варіантом гарантій повернення коштів для банківських установ.

Відповідно до Закону України „Про державну підтримку сільського господарства України” Фондом аграрних страхових субсидій України надаються страхові субсидії виробникам сільськогосподарської продукції, здійснюються витрати на надання страхової субсидії у розмірі 50 відсотків від вартості страхових премій (внесків), фактично сплачених суб'єктами аграрного ринку при комплексному та індексному страхуванні сільськогосподарської продукції, а також страхуванні капітальних активів [281]. Згідно із режимом державних заставних закупівель, Аграрний фонд, що виступає у ролі кредитора, надає бюджетну позику виробнику зерна, яке є об'єктом державного цінового регулювання під заставу такого об'єкта, що оформлюється переданням кредитору простого чи подвійного складського свідоцтва або складської квитанції. Схему кредитування за застави складської квитанції кожен банк розроблятиме самотужки. У разі кредитування з використанням складських квитанцій, передбачено наявність двох складових: складського й заставного свідоцтв. Причому заставне свідоцтво залишатиметься в банку до повного повернення кредиту. Ідея в тому, що повернути собі зерно з елеватора сільгосппідприємство може лише за наявності двох документів - складського й заставного свідоцтв.

Таким чином, питання кредитування сільськогосподарських товаровиробників з позиції банківських установ залишаються неузгодженими. Як засіб вирішення проблеми, вважаємо створення умов для розвитку спеціалізованого аграрного іпотечного банку. Розвиток земельних реформ

дасть можливість впевненості банківським установам у забезпеченні повернення їх фінансових вкладень у сільське господарство. У зв'язку з призупиненням дії Положення про кредитування вважаємо за доцільне розробити відповідний нормативний документ з врегулювання питань банківського кредитування ризикових галузей економіки з огляду на можливості забезпечення повернення позик.

Економічна безпека - фундаментальна основа економічної ефективної держави, яка відстоює свої національні інтереси та долає різноманітні загрози в умовах посилення міжнародної конкуренції. Історично та методологічно склалося, що рівень економічної безпеки здебільшого оцінюють на основі індикаторів енергетичної та фінансової безпеки, зіставляючи при цьому реалізацію національних інтересів із загрозами, зокрема – з тінізацією економіки, фінансовий аспект якої реалізується у процесах відмивання доходів протиправного походження [338, с. 34].

У галузі зерновиробництва, яка протягом останніх років демонструє нарощення обсягів виробництва та експорту, існує цілий ряд проблемних питань, які потребують негайного і стратегічного вирішення. В умовах трансформаційної економіки фінансові стимули розвитку виробництва зерна виступають одними із визначальних факторів, які сприяють значним успіхам галузі загалом. Проте специфіка, притаманна сільськогосподарському виробництву і зерновому зокрема, проблеми світового та загальнонаціонального характеру позначаються на успішному використанні фінансових ресурсів, їх розподілі, що призводить до структурних невідповідностей та породжує проблеми зернового господарства. Тому дослідження в напрямі визначення ролі фінансово-кредитної системи у формуванні пріоритетів економічної безпеки товаровиробників зерна є актуальними і своєчасними.

Роль фінансування сільськогосподарського виробництва, без перебільшення, є однією з визначальних при формуванні прибуткового та стабільного його розвитку. Особливо важлива фінансово-кредитна підтримка

у галузі зерновиробництва, як одна з пріоритетних в напрямі формування продовольчої безпеки. З поглибленням процесів глобалізації розширюються можливості для товаровиробників зміцнювати свої конкурентоспроможні позиції, що, в свою чергу, породжує й масу проблем, пов`язаних з загрозами та небезпеками виникнення втрат через їх власні прорахунки, а також зовнішні негативні впливи. Від своєчасно виявлених небезпек, економічно вірно прорахованих ризиків залежить економічна безпека суб`єктів господарювання та стан галузі в цілому.

Небезпека для зернової галузі полягає, серед іншого, у факторах зменшення грошових надходжень і ефективності діяльності окремих товаровиробників. Визначальним виявляється щорічне коливання цін та продукцію. Розвиток галузі зерновиробництва є одним із найпріоритетніших для держави і щорічне нарощення обсягів його виробництва свідчить, на перший погляд, про стабільність і перспективність подальших кроків у цьому напрямі. Таку позитивну динаміку демонструють крупні холдингові компанії та зернотрейдери, що експортують продукцію. Проте загрози полягають у відмові ряду дрібних та середніх товаровиробників вирощувати зерно, обґрунтовуючи свої рішення фінансовою неспроможністю покривати власні витрати виробництва. Без функціонування таких товаровиробників неможливий пропорційний розвиток галузі, що впливає на сільські території, а поступова тотальна концентрація виробництва призведе до можливих загроз прихованого та відкритого рейдерства, зокрема й з боку закордонних інсайдерів та контрагентів. Концентрація та монополізація зерновиробництва, як стратегічно важливої галузі країни та її продовольчої безпеки, приховує можливу небезпеку банкрутств, в тому числі й штучних, які ми вже спостерігаємо останнім часом. Тому економічна безпека галузі та її товаровиробників вкрай важливе питання, а роль фінансово-кредитної системи визначає складові пріоритети у її формуванні і розвитку.

Ситуація «вироби-купи-продай» для багатьох товаровиробників зерна є незмінною протягом багатьох виробничих циклів, що катастрофічно

проявляється у небажанні виробляти тваринницьку продукцію (скотарства, вівчарства), здійснювати диверсифікацію виробництва у напрямі використання зерновідходів в якості пального тощо. Економічна безпека у даній сфері свідчить про загрозливу ситуацію на перспективу. Тому фінансово-кредитна підтримка виробників у напрямі їх економічного розвитку та покращення структурного використання зернового фонду є одним із ключових завдань держави.

Аналіз міжнародного досвіду свідчить, що у розвинутих країнах обсяги державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників коливаються в межах 30 - 40%, а в окремих (зокрема Японії, Швейцарії) доходять навіть до 70% вартості виробленої продукції [339, с. 79].

Український товаровиробник обмежений протягом виробничого циклу у доступних кредитах, що впливає на урожайність та якість зерна. Фінансово-кредитні установи з упередженістю відносяться до надання коштів дрібним та середнім товаровиробникам, обґрунтовуючи це значними фінансовими ризиками. Враховуючи високу залежність агробізнесу від природних факторів, одним зі шляхів мінімізації кредитних ризиків є страхування сільськогосподарських культур. Нажаль, аналіз практики діяльності сільськогосподарських підприємств свідчить, що в більшості випадків виробники не бажають страхувати майбутній врожай та основні засоби, а страхують свою виробничу діяльність і майно тільки при оформленні банківських кредитів.

Серед основних факторів, що впливають на організацію фінансово-кредитних відносин у зерновому виробництві, можемо виділити сезонність виробництва, вплив природних факторів, нераціональне використання землі, значна зношеність основних фондів, низька рентабельність та збитковість. Тому важливим є скорочення посередницьких зв`язків і розширення взаємовідносин з кредитними спілками, кооперативними банками, лізинговими, інвестиційними компаніями, страховими компаніями, підприємствами з постачання матеріально-технічних ресурсів, переробними

підприємствами та іншими фінансово-кредитними установами, які можуть надавати послуги малим і середнім товаровиробникам зерна та господарствам населення у сільській місцевості.

Важливим моментом економічної безпеки підприємств також є вибір спеціаліста з оцінки їх фінансового стану та кредитоспроможності, до обов`язків якого входить: визначити потенційних позичальників – фермерів-зерновиробників, які ведуть господарську діяльність у певному регіоні і поширення послуг кредитної спілки; здійснювати безпосередні переговори із зерновиробниками; проводити попередню оцінку позичальника і пропонованого до фінансування проекту на відповідність правилам кредитування; проводити збір необхідних документів щодо діяльності потенційного позичальника і застави; аналізувати фінансовий стан позичальника і визначати оцінку його кредитоспроможності; здійснювати вибір і оцінку забезпечення (застави) за кредитом; готувати висновок щодо розгляду кредиту на кредитному комітеті та складати експертний висновок щодо оцінки застави ; здійснювати оформлення видачі кредиту; проводити контроль за цільовим використанням кредиту і моніторинг його своєчасного повернення; проводити супровід діючих кредитів; здійснювати заходи по роботі з простроченою заборгованістю. Одним із напрямів покращення у взаємовідносинах між виробниками і кредитними установами може бути їх близьке розташування, що зекономить час товаровиробників, особливо в період сезонної зайнятості [340].

Чинником, що стимулює попит агропромислових позичальників на кредити та сприяє збільшенню обсягів кредитного портфелю банків, є механізм часткової компенсації процентних ставок комерційних банків за рахунок бюджетних коштів. Цей механізм суттєво знижує вартість залучених позичальниками кредитних ресурсів не тільки за короткостроковими кредитами, але й за довгостроковими [341].

Прослідковується чітка взаємозалежність між потужними обсягами виробництва зерна та потоком кредитних ресурсів. В свою чергу, такі

можливості призводять, як наголошувалось вище, до подальшої інтенсифікації виробництва, яка вимагає дослідження питання формування пріоритетів економічної безпеки.

В Європі найбільшу кількість сільськогосподарської продукції виробляють дрібні та середні фермерські господарства, які ефективно працюють завдяки активній фінансовій підтримці держави. В деяких розвинених країнах у сільській місцевості якість життя краща, ніж у містах, оскільки держава створює всі необхідні умови для соціального та економічного розвитку. В зерновій галузі, яка останніми роками нарощує обсяги експорту, основну роль у якому відіграють агрохолдинги, необхідна більш дієва фінансова підтримка розвитку малого та середнього підприємства, як головного чинника розвитку сільських територій та відродження села.

Специфіка зернового ринку України полягає в тому, що він в умовах глобалізації є залежним від експортного потенціалу та розвитку переробної промисловості. Тому економічна безпека товаровиробників зерна має важливе значення для визначення економічної ефективності їх діяльності в умовах ринкової інтеграції. Формування загальних фондів зернових ресурсів країни відбувається за рахунок різних форм і розмірів господарств. І якщо крупні товаровиробники можуть дозволити собі певні ризики ведення бізнесу і залучення великих обсягів кредитних ресурсів, розраховуючи на валютні надходження від експортних операцій, то невеликі підприємства такі ризики спонукають до згортання виробництва зернових, а подекуди призводять до банкрутства. Крім того, цінова ситуація на зерно, як продукт, що гарантує продовольчу безпеку у світі, не завжди на боці національного товаровиробника, і цей факт також вимагає оцінки економічної безпеки та визначення її пріоритетів.

Вплив фінансово-кредитної системи на управління економічними процесами проявляється в економічній безпеці товаровиробників зерна через реалізацію заходів фінансового стимулювання розвитку його виробництва в межах інституційного, функціонального та технологічного аспектів.

Інституційний аспект передбачає формування та вдосконалення системи діяльності корпоративних та приватних фінансових посередників (гарантійні, пенсійні, венчурні, інвестиційні фонди), товариства, страхові та лізингові компанії. Функціональний аспект передбачає, що забезпечення фінансовими ресурсами та стимулювання розвитку виробництва зерна має відбуватися в розрізі певних суб'єктів господарського механізму, які досягли визначеного рівня та відповідають відповідним критеріям. Технологічний аспект передбачає, що фінансування та кредитування розвитку виробництва зерна має відбуватися на основі чіткого розподілу повноважень, персональної відповідальності, прозорості, диверсифікації ризиків, страхування, використання непрямих методів державної фінансової підтримки [342].

Таким чином, можемо зробити висновок, що на сучасному етапі функціонування зернової галузі та її суб`єктів необхідним виявляється формування та розвиток економічної безпеки, яка одним із пріоритетів передбачає використання фінансово-кредитної системи у якості забезпечення складової фінансової безпеки. У процесі формування ринку зерна необхідно дотримуватись оптимального балансу між його учасниками, основна роль при цьому покладається на державні інституції та фінансово-кредитну систему.

Фінансово-кредитний механізм забезпечує умови ефективного формування, розподілу й використання фінансових ресурсів відповідно до визначених пріоритетів стійкого розвитку суб'єкта господарювання: зростання обсягів виробництва й реалізації, рівня прибутковості, капіталізації; відновлення платоспроможності, фінансової стійкості; максимізації ринкової вартості підприємства. Рис. 4.6 відображає схему фінансового механізму управління сільськогосподарськими підприємствами.

Рис. 4. 6. Схема фінансового-кредитного механізму формування пріоритетів економічної безпеки товаровиробниками зерна. Джерело: розроблено автором.

Основою регулювання фінансового-кредитного механізму, чинником впливу на розвиток суб'єктів господарювання, їх спрямованість та економічну безпеку є податки. Податкова система України унікальна та специфічна в порівнянні із досвідом європейських країн, однак не позбавлена недоліків. В ній присутні нерівномірність розподілу податкового навантаження, неузгодженості та протиріччя окремих податкових норм, їх нестабільність, безсистемне надання пільг та двояке трактування суті окремих видів податків. В цих умовах досить актуальним стає державна політика підтримки сільських товаровиробників з метою компенсації витрат та підтримки їх діяльності шляхом запровадження бюджетних дотацій. Аграрний сектор будь-якої країни

потребує певної підтримки з боку держави через такі фактори, як трудомісткість, сезонність виробництва та забезпечення продовольчої безпеки. Одним із засобів опосередкованої державної підтримки виступає оподаткування.

З 1 січня 2015 р. вступила в дію податкова реформа, яка відобразила свій вплив, в тому числі і на аграрний сектор України. Для сільського господарства замість фіксованого сільськогосподарського податку запроваджено єдиний податок для платників четвертої групи. Відбулося формальне включення фіксованого сільгоспподатку до складу єдиного податку, а правила оподаткування сільськогосподарських товаровиробників майже не змінилися [343].

У систему податкового стимулювання аграрного сектору входив запроваджений з 1999 р. по 2015 р. фіксований сільськогосподарський податок (потім єдиний податок), спеціальний режим в оподаткуванні діяльності сільськогосподарських підприємств, що діяв до 2017 р., та компенсація заходів аграріям, що працюють на спрощеній системі оподаткування [344].

Сутність спеціального режиму в оподаткуванні полягала в тому, що позитивна різниця між сумою податкових зобов'язань звітного (податкового) періоду та сумою податкового кредиту звітного (податкового) періоду, визначена по окремих видах сільськогосподарських операцій, перераховується до держбюджету та на спеціальні рахунки сільськогосподарських підприємств у різних частках залежно від виду продукції. Так, по операціях із зерновими та технічними культурами підлягало перерахуванню: – до держбюджету – 85 відсотків; – на спеціальні рахунки – 15 відсотків. Пунктом 4 Порядку № 11 передбачено, що сума податку на додану вартість, що акумулюється на спеціальному рахунку, використовується сільськогосподарським підприємством відповідно до пункту 209.2 статті 209 Кодексу – на виробничі цілі [345].

Спецрежим з ПДВ для сільгосптоваровиробників України відмінено з 1 січня 2017 р. Держава вирішила надати їм бюджетні дотації на період з 1

січня 2017 р. до 1 січня 2022 р., з метою підтримати їх у зв'язку з відміною спеціального режиму з ПДВ. Кошти для цього були передбачені в Держбюджеті на 2017 рік. Так, видатки за програмами розвитку підприємств АПК у проекті бюджету 2017 р. складали 3,7 млрд грн, з яких із загального фонду 2,2 млрд грн, із спеціального фонду – 1,5 млрд грн [346].

Товаровиробникам зерна скасування спецрежиму компенсували відновленням відшкодування ПДВ при експорті (нульова ставка оподаткування), що призвело до скорочення різниці між українськими (CPT-порт) та світовими (FOB) цінами на зернові, бобові та технічні культури, таким чином відбувся ріст закупівельних цін.

Рис. 4. 7. Різниця між ціною пшениці CPT-порт та FOB відносно ціни FOB.

Зрештою, компенсацію ПДВ при здійсненні експортних операцій отримали крупні товаровиробники зерна, інші ж права на дотацію не мають.

На сьогодні, дієвим інструментом механізму фінансово-кредитної системи є аграрні розписки. Залучення коштів товаровиробниками за допомогою даного інструменту є позитивним зрушенням у напрямі врегулювання земельних питань. Регулює відносини, що виникають під час оформлення, видачі, обігу, виконання аграрних розписок, визначає порядок їх реєстрації та сприяє на створенню правових, економічних, організаційних

умов функціонування цих документів Закон України «Про аграрні розписки», в якому визначено, що «аграрна розписка - товаророзпорядчий документ, що фіксує безумовне зобов'язання боржника, яке забезпечується заставою, здійснити поставку сільськогосподарської продукції або сплатити грошові кошти на визначених у ньому умовах». Відповідно до виду зобов'язання аграрні розписки поділяються на товарні аграрні розписки та фінансові аграрні розписки. Аграрна розписка встановлює забезпечення виконання зобов'язань боржника за аграрною розпискою заставою його майбутнього врожаю. Предметом такої застави може бути виключно майбутній врожай сільськогосподарської продукції [347].

Механізм аграрних розписок є альтернативною формою кредитування сільськогосподарських товаровиробників як інструмент подолання системної кризи у сфері виробництва та збуту сільськогосподарської продукції. Перші три аграрні розписки на суму понад 3 млн грн були оформлені приватним сільськогосподарським підприємством "Калинський ключ" з Кам'янець-Подільського району Хмельницької області (у господарюванні 600 гектарів сільгоспугідь). За період впровадження станом на середину квітня 2017 р. кількість виданих аграрних розписок зросло до 103, що дало можливість отримати малим та середнім сільськогосподарським товаровиробникам близько 850 млн грн [348].

Станом на 25.01.2018 р. спостерігається збільшення кількості аграрних розписок до 207, з них 81 – товарних, 126 – фінансових. Завдяки використанню аграрних розписок аграріями залучено понад 1,4 млрд грн Упродовж 2015–2017 рр. спостерігається зростання їх рівня використання з 11 (60 млн грн) до 110 (750 млн грн) відповідно. Впродовж 2015–2016 рр. традиційними культурами, майбутній урожай яких перебував у заставі за аграрними розписками, є кукурудза – 100 розписок (260,000 т), соняшник – 42 розписки (11,000 т), пшениця – 38 розписок (26,000 т) та ін. Серед аграріїв, які видавали аграрні розписки, найбільша частка припадає на середні господарства (53%), малі господарства (36%), великі господарства (10%) і агрохолдинги (1%) [349].

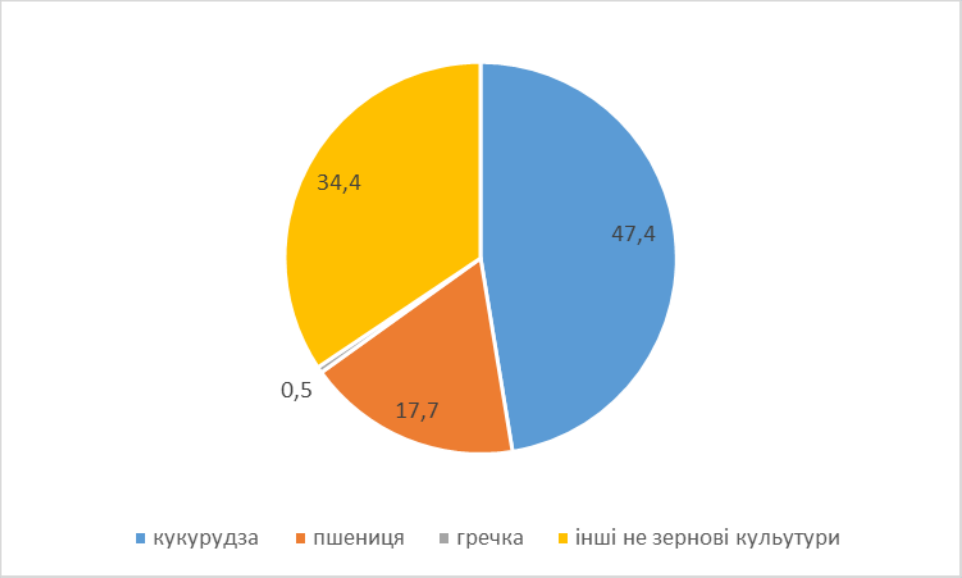

Рис. 4. 8. Частка аграрних розписок за видами зернових культур, %.

Джерело: побудовано автором за даними [349].

Як показує рисунок 4. 8, станом на кінець 2017 р. переважає частка аграрних розписок, укладених по кукурудзі та пшениці. Недостатня проінформованість, обмежена кількість сертифікованих нотаріусів, неузгодженість в системі оподаткування податком на додану вартість третіх осіб і досі позначається на гальмуванні процесу широкого впровадження практики використання аграрних розписок.

За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, кількість аграрних розписок по Україні складає за аналізований період 110 шт. на суму 750 млн грн, з них укладено близько 100 аграрних розписок по зернових культурах, близько 50 по пшениці та декілька по гречці [350].

Отже, в останні роки товаровиробники зерна зазнають все більшого податкового навантаження через скасування пільг в оподаткуванні. Обмежений доступ до кредитних ресурсів та ризики втрати врожаїв через несприятливі природно-кламатичні умови та інші фактори небезпек економічна безпека окремих товаровиробників знаходиться під загрозою. Для великих потужних виробників сільськогосподарської продукції такий стан справ навпаки, дозволить зміцнити свої конкурентні переваги, в тому числі і за рахунок поглинання дрібних фермерських господарств, які будуть не взмозі витримати податковий тягар та будуть вимушені передати свої землі в оренду.

Сьогодні в Україні активно обговорюється необхідність інноваційного розвитку галузі глибокої переробки зернових, що формує пріорітетність економічної безпеки та позиціонується Державною інноваційною фінансово-кредитною установою як невід'ємна частина технології виробництва більшості продуктів харчування і може розглядатися як основа продовольчої безпеки країни та підвищення її експортного потенціалу.

4. 4. Оцінка загроз, ризиків та безпеки виробництва і збуту зерна в умовах ринкової глобалізації

Тенденції розвитку економік світових держав формуються під впливом змін глобалізаційних чинників та поступального зростання взаємозалежностей. Торговельні відносини визначають основу розвитку міждержавних економічних зв'язків, що створює умови для пошуку нових ринків збуту та можливості для зростання національних економік.

Поглиблення ринкових трансформацій під дією світогосподарських глобалізаційних процесів впливає на розвиток та удосконалення форм і методів регулювання виробництва та надання послуг, спрямованих на удосконалення існуючих можливостей для нарощування конкурентоспроможності галузей та забезпечення стійкого розвитку суб'єктів ринкових відносин.

Розвиток сучасних економічних відносин формується під впливом посилення глобалізаційних змін, які в своїй більшості проявляються в розширенні ринків збуту виробленої продукції, пошуком найбільш оптимальних та безпечних бізнес-партнерів. Підвищуються вимоги до умов укладення контрактів, якості товару, що передбачає необхідність комплексної оцінки експортного потенціалу, його сильних і слабких сторін, а також економічних ризиків, які можуть істотно змінити хід проведення торгових угод і вплинути на кількість отриманого прибутку. Тому в умовах, що склалися під впливом посиленої конкурентної боротьби за ринки збуту

необхідно повною мірою використовувати можливості оцінки економічних ризиків з метою їх мінімізації та попередження [351].

Важливо враховувати географічну спрямованість, інфраструктурні та логістичні можливості, законодавчі зміни, соціально-економічні та демографічні проблеми стабільного розвитку сільських територій в умовах глобалізації економіки [352].

Ідентифікувати і оцінювати ризики економічної діяльності необхідно в залежності від пріоритетів в напрямах економічної безпеки. Пропонуємо розглядати зони ризику в сферах діяльності найбільш вразливою і найбільш агресивною. Реалії української економіки свідчать про проблеми в тваринницьких галузях сільського господарства, що, в свою чергу, впливає на нарощування експорту зерна. З року в рік спостерігається експансія зернової галузі, причому переважного сировинного напрямі в частині її експорту. Це проявляється в диспропорції у зовнішній торгівлі [353].

Говорячи про методологію оцінки ризиків та їх зниження у сфері експортного потенціалу України, необхідно відзначити, що найбільш важливо, з нашої точки зору, оцінити адекватність розвитку всієї національної економіки. Величезне значення має оцінка продовольчих балансів, динаміки експортно-імпортних операцій, обсягів внутрішнього валового продукту, споживчих можливостей. Аналізуючи коливання показників експортного потенціалу і його структури в динаміці ми визначили закономірність спаду як його загального обсягу, так і в розрізі окремих товарних груп. Однак проста Екстраполяція не дає можливості реально оцінити ризики. Необхідний системний комплексний підхід, що дозволяє в повній мірі використовувати можливості методик оцінки ризиків.

Визначення зон ризику вимагає послідовності. Основні обмеження полягають в наступному:

- історична спрямованість і структуризація ризиків з метою недопущення вже наявних раніше;

- обмежений доступ до інформації;

- фактор суб'єктивності і схильності до ризику;

- персональна (обмежена) відповідальність;

- очікування стейкхолдерів і клієнтів;

- купівельна спроможність;

- визначення специфічних ланок поставок (логістика) [354].

Таким чином, в умовах глобалізаційних та транскордонних зв'язків, пошуку нових ринків збуту, підвищеної конкурентоспроможності важливим елементом ефективної зовнішньоекономічної діяльності є оцінка наявного потенціалу і визначення зон ризику. Пріоритетність цілей і завдань у формуванні експортного потенціалу з урахуванням структурування ризиків і загроз дозволить адекватно оцінювати наявні потреби країн-партнерів України з можливостями її внутрішніх ресурсів з урахуванням економічної безпеки.

Основна загроза, у зв'язку з глобалізацією, викликана тим, що її переваги будуть розподілятися нерівномірно. У короткостроковій перспективі, зернова галузь, що пов'язана з експортом, відчуває приплив капіталу і робочої сили. У той же час, ряд товаровиробників у цій сфері значно програє від процесів глобалізації, втрачаючи свої конкурентні переваги через збільшення відкритості ринку [355, с. 120].

У зв’язку зі значним впливом України на світовий ринок зерна її товаровиробники знаходяться під впливом так званих «жорстких» та «м’яких» загроз. До «жорстких» відносять воєнні та оборонні аспекти безпеки, торговельна експансія, терористична діяльність; «м’які» включають політичні, економічні та соціальні ризики, зміна клімату, екологічні загрози [356].

З метою структурування тенденцій та виявлення пріоритетів економічної безпеки товаровиробників зерна основні ризики та загрози доцільно ідентифікувати за наступними сферами:

- інституційній загрози полягають у проявах корупції, тіньової економіки, економічних диверсій та рейдерства, непродуктивного витоку капіталу (оптимізація умов інвестування, ухилення від сплати податків, операції з цінними паперами, фіктивне страхування та перестрахування);

- забезпечення конкурентоспроможності та рівня економічної безпеки товаровиробників залишається пошук фінансових джерел для подальшого їх сталого розвитку на основі впровадження інновацій; розвиток ресурсного потенціалу;

- збуту - невиправдана кількість посередників, що перехоплюють значну частину прибутку від експорту, виключення інтенсивної монополії великих комерційних структур і продавців;

- зовнішньоекономічної безпеки особливу увагу слід звертати на необхідність збільшення в структурі експорту продуктів переробки з метою зниження сировинної складової, неплатоспроможність покупців, терористичні дії, цінові флуктуації, збільшення вартості кредитних та інших зовнішніх ресурсів;

- інформаційно-методичного забезпечення - поглибленя досліджень у напрямі теорії і практики оцінки економічної безпеки товаровиробників, порушення режиму захисту інформації;

- митного контролю і оподаткування - недосконаліть та постійна зміна законодавства, що ускладнює виконання фіскальних обов'язків та призводить до можливих ухилень від оподаткування;

- підвищення якості продукції - недостатній розвиток вітчизняної селекції та насінництва, будівництво сучасних пунктів зберігання, дієві засоби контролю якості;

- менеджменту персоналу низький рівень кадрів і трудової дисципліни, невідповідний рівень внутрішнього контролю, малоефективна мотивація і стимулювання персоналу, конфліктність;

- реалізації екологічної складової економічної безпеки доцільність виробництва органічної продукції, недотримання екологічних норм;

- зобов'язань бізнесу відсутність синтезу локальної динаміки соціальності в розрізі підприємств та характерність тіньової діяльності пріоритетним галузям економіки.

Ризики міжнародної конкурентоспроможності найбільшим чином пов’язані з експортним потенціалом країн. З метою визначення методології оцінки ризиків та їх зниження у сфері експортного потенціалу України необхідно оцінити адекватність розвитку всієї національної економіки. Важливою є оцінка продовольчих балансів, динаміки експортно-імпортних операцій, обсягів внутрішнього валового продукту, споживчих можливостей.

Аналізуючи показники експортного потенціалу і його структури в динаміці можливо визначати закономірності коливань як загальних обсягів, так і в розрізі окремих товарних груп. Однак, метод екстраполяції не дає повної можливості реально оцінити ризики. Необхідно застосовувати системний комплексний підхід, що дозволить у повній мірі використати можливості методик оцінки ризиків [357].

Процеси, що протікають у площині розвитку неоліберальної парадигми економічної глобалізації завдяки їхньому всеосяжному характерові, не можуть не впливати на економічну безпеку українських підприємств. Нестійкість і ризики, пов'язані з глобалізацією, особливо зросли із загостренням міжнародної конкуренції. В історично короткий проміжок часу відбулося значне зростання кількості суб'єктів світового ринку. Не дивлячись на глобальний економічний спад на початку XXI сторіччя (викликаний подіями пов’язаними з розгортанням міжнародного тероризму), продовжувалося зростання кількості транснаціональних корпорацій, що діють межах світогосподарського простору. Сам факт безпрецедентного збільшення числа суб'єктів на світовому ринку - результат не стільки лібералізації ринків, скільки зміни національними державами стратегії економічного розвитку, її пріоритетів. Головною стає не абсолютна економічна потужність країни, що вимірюється кількістю вироблених матеріальних благ, а її міжнародна конкурентоспроможність. При цьому мова йде про систему критеріїв, що визначають рівень конкурентоспроможності держав, що дозволяють суспільству вільно орієнтуватися в глобальній економіці, вибудовувати економічну стратегію відповідно до реальних можливостей і з урахуванням

перспектив використання вигод міжнародного поділу праці та інтеграції, накопичувати «критичну масу» суб'єктів конкурентоспроможності [358].

Поняття конкурентоспроможності в своїй основі містить порівняльну оцінку. На практиці для оцінки конкурентоспроможності галузі використовуються такі показники, як чистий експорт, частка імпортованої продукції на внутрішньому ринку, обсяги продаж та частка у світовому виробництві певного виду продукції, агреговані ресурси та інфраструктурні характеристики, чистий дохід тощо.

Міжнародна конкурентоспроможність значною мірою визначається конкурентною стратегією окремих підприємств. З метою її обґрунтування і зменшення ризиків необхідно проводити моніторинг динаміки рівня конкурентоспроможності і враховувати, що однакова його тенденція може мати різні фактори впливу. Для зерновиробництва притаманні специфічні чинники конкурентоспроможності, глибина яких походить від світових та національних тенденцій продовольчої безпеки.

Особливістю ризиків товаровиробників зерна є високий рівень залежності від сфери виробництва, стан якої перебуває під суттєвим впливом слабо структурованої та прогнозованої динаміки природно-кліматичних чинників. В цьому аспекті важливим завданням є дослідження ризику коливань урожайності зернових культур в Україні на основі аналізу динаміки урожайності протягом ретроспективного періоду.

Використавши статистичні методи досліджень визначимо ступінь ризику товаровиробників зерна [192].

Розрахунок середньоквадратичного відхилення урожайності зернових культур загалом по Україні за період з 1996 по 2017 роки наведено в табл. 4.6.

Як бачимо з даних табл. 4. 6, середньоквадратичне відхилення урожайності зернових культур загалом по Україні за період з 1996 по 2017 роки складає 8,533. Аналогічним чином можна зробити розрахунок середньоквадратичного відхилення урожайності зернових культур по областях України.

Таблиця 4.6

Розрахунок середньоквадратичного відхилення урожайності зернових по Україні в 1996–2017 роках

Роки	Урожайність зернових R_i, ц/га	Середньоочікувана урожайність зернових R, ц/га	$[R_i - R]$	$[R_i - R]^2$	P_i	$[R_i - R]^2 \times P_i$	$\sqrt{\sum_{i=1}^{n}(R_i - R)^2 \times P_i}$
1996	19,6	29,52	9,92	98,41	0,045	4,43	–
1997	24,5	29,52	5,02	25,20	0,045	1,13	–
1998	20,8	29,52	8,72	76,04	0,045	3,42	–
1999	19,7	29,52	9,82	96,43	0,045	4,34	–
2000	19,4	29,52	10,12	102,41	0,045	4,61	–
2001	27,1	29,52	2,42	5,86	0,045	0,264	–
2002	27,3	29,52	2,22	4,93	0,045	0,22	–
2003	18,2	29,52	11,32	128,14	0,045	5,77	–
2004	28,3	29,52	1,22	1,49	0,045	0,07	–
2005	26,0	29,52	3,52	12,39	0,045	0,56	–
2006	24,1	29,52	5,42	29,378	0,045	1,30	–
2007	21,8	29,52	7,72	59,60	0,045	2,68	–
2008	34,6	29,52	-5,08	25,81	0,045	1,16	–
2009	29,8	29,52	-0,28	0,08	0,045	0,00	–
2010	26,9	29,52	2,62	6,86	0,045	0,31	–
2011	37,0	29,52	-7,48	55,95	0,045	2,52	–
2012	31,2	29,52	-1,68	2,82	0,045	0,13	–
2013	39,9	29,52	-10,38	107,74	0,045	4,85	–
2014	43,7	29,52	-14,18	201,07	0,045	9,05	–
2015	41,1	29,52	-11,58	134,10	0,045	6,03	–
2016	46,1	29,52	-16,58	274,90	0,045	12,37	–
2017	42,5	29,52	-12,98	168,48	0,045	7,58	–
Загалом	29,52				1,000	72,81	8,533

Для класифікації областей України за рівнем зонального ризику коливань урожайності зернових здійснено розподіл областей України за трьома зонами ризику: зона високого ризику ($K_{з.р.} \geq 1{,}65$), зона середнього ризику ($0{,}9 \leq K_{з.р.} < 1{,}65$) та зона низького ризику ($K_{з.р.} < 0{,}9$).

Результати розрахунку $К_{з.р.}$ по областях України за період з 1996 по 2017 роки з групуванням відповідно до рівня зонального ризику коливань урожайності зернових культур наведено в табл. 4.7.

Таблиця 4.7

Розрахунок $К_{з.р.}$ по областях України за 1996–2017 роки

Зони ризику	Область	Середньоквадратичне відхилення урожайності зернових культур по областях України (σ_O)	Середньоквадратичне відхилення урожайності зернових культур загалом по Україні ($\sigma_У$)	Коефіцієнт зонального ризику ($К_{З.Р.}$)
Зона високого ризику	Сумська	13,645	8,533	1,599
	Чернігівська	12,941	8,533	1,517
	Черкаська	14,465	8,533	1,695
	Полтавська	13,499	8,533	1,582
	Вінницька	14,861	8,533	1,742
	Хмельницька	13,578	8,533	1,590
	Житомирська	12,244	8,533	1,435
	Київська	12,918	8,533	1,514
Зона середнього ризику	Тернопільська	12,198	8,533	1,430
	Рівненська	9,907	8,533	1,161
	Івано-Франківська	10,248	8,533	1,201
	Кіровоградська	9,799	8,533	1,148
	Львівська	7,229	8,533	0,847
	Харківська	7,844	8,533	0,919
	Чернівецька	7,164	8,533	0,840
	Волинська	7,990	8,533	0,936
Зона низького ризику	Херсонська	7,210	8,533	0,845
	Луганська	7,227	8,533	0,847
	Одеська	7,294	8,533	0,855
	Миколаївська	7,600	8,533	0,891
	Дніпропетровська	5,963	8,533	0,699
	Донецька	5,301	8,533	0,621
	Запорізька	6,122	8,533	0,717
	Закарпатська	4,861	8,533	0,570

Джерело: розраховано автором за даними [50].

Як бачимо з табл. 4.7, кожна група включає вісім областей України, значення коефіцієнтів зонального ризику коливань урожайності зернових культур для яких перебувають у зазначених вище інтервалах. Найбільше значення коефіцієнта зонального ризику коливань урожайності зернових культур характерне для Вінницької області та дорівнює 1,742. Найменше значення коефіцієнта зонального ризику коливань урожайності зернових культур спостерігається у Закарпатській області та дорівнює 0,570.

В процесі розрахунку лінійного коефіцієнта кореляції показників урожайності зернових культур по областях України та коефіцієнтів зонального ризику коливань урожайності зернових культур отримано значення коефіцієнта кореляції: r = 0,702. Відповідно до шкали Чєддока отримане значення коефіцієнта кореляції свідчить про помітну тісноту зв'язку між показниками урожайності зернових культур по областях України та коефіцієнтів зонального ризику коливань урожайності зернових культур. Перевірка значимості коефіцієнта кореляції показників урожайності зернових культур по областях України та коефіцієнтів зонального ризику коливань урожайності зернових культур на основі використання t-критерію Стьюдента дає можливість вважати лінійний коефіцієнт кореляції, що характеризує взаємозв'язок показників урожайності зернових культур по областях України та коефіцієнтів зонального ризику коливань урожайності зернових культур, r = 3,492 значимим.

Важливим узагальнюючим показником, що характеризує результати фінансово-господарської діяльності будь якого підприємства, виступає прибуток. Кількісна оцінка динаміки коливань прибутку підприємства зернопродуктового підкомплексу виступає важливим індикатором оцінки ризику зменшення ефективності діяльності підприємства. З урахуванням того, що прибуток зернопереробного підприємства формується під впливом численних факторів ризику, його динаміка відображає не тільки коливання ефективності діяльності підприємства, але й динаміку змін впливу внутрішніх факторів ризику на господарську діяльність зернопереробного підприємства.

З метою використання індикатора внутрішнього ризику господарської діяльності зробимо розрахунок середньоквадратичного відхилення чистого прибутку товаровиробників зерна Хмельницької області ТзОВ «Агросолюшнс», ТзОВ «Подільський бройлер», ФГ «Подільська марка». Через відмінності в масштабах діяльності аналізованих підприємств зіставлення значень показників середньоквадратичного відхилення з метою порівняння рівня ризику представлених підприємств є ускладненим. Вирішення цього завдання

на практиці потребує використання коефіцієнта варіації. Результати розрахунку середньоквадратичного відхилення та коефіцієнта варіації для порівняння оцінок рівня ризику зниження чистого прибутку для підприємств зернопродуктового підкомплексу Хмельницької області ФГ «Подільська марка», ТзОВ «Агросолюшнс» та ТзОВ «Подільський бройлер» та наведено в табл. 4.8.

Таблиця 4.8

Розрахунок середньоквадратичного відхилення та коефіцієнтів варіації показників чистого прибутку, 2013-2017 рр.

Підприємство	Середньоквадратичне відхилення, тис грн	Середній очікуваний прибуток, тис грн	Коефіцієнт варіації
ТзОВ «Агросолюшнс»	1804,43	8 482,7	0,381
ТзОВ «Подільський бройлер»	1105,31	4901,1	0,460
ФГ «Подільська марка»	701,210	-105,13	-0,927

Як бачимо з розрахунку коефіцієнта варіації, наведеного в табл. 4.8, найбільший рівень ризику зниження прибутковості притаманний підприємству ФГ «Подільська марка», а найменший, відповідно, ТзОВ «Агросолюшнс».

Ризик мікросередовища господарювання характеризує ризики, обумовлені взаємодією підприємства з контрагентами, постачальниками, споживачами тощо. Важливим індикатором під час оцінювання ризиків мікросередовища є стан дебіторської та кредиторської заборгованості підприємства. Порушення платіжної дисципліни є фактором ризику, здатним створити значний негативний вплив на фінансово-господарську діяльність підприємства.

Дебіторська заборгованість пов’язана з порушенням строків оплати за відвантажену продукцію (товари), виконані роботи і надані послуги; за

розрахунками з бюджетом або з працівниками підприємства. Дебіторська заборгованість призводить до виведення з обігу частини оборотних коштів на невизначений час. Кредиторська заборгованість характеризує залучення в обіг підприємства додаткових коштів, які належать іншим суб'єктам господарювання. Формування надмірної кредиторської заборгованості може призвести до застосування до підприємства штрафних санкцій, порушення ділових зв'язків та негативно вплинути на діловий імідж підприємства.

При цьому як дебіторська, так і кредиторська заборгованість має ознаки безвідсоткового кредиту, а витрати чи вигоди, пов'язані з її формуванням, можна оцінити на основі розрахунку відсотків, які б могли бути отримані в результаті розміщення виведених з обігу коштів на депозитних рахунках.

Аналіз динаміки дебіторської та кредиторської заборгованості на прикладі товаровиробників зерна Хмельницької області ФГ «Подільська марка», ТзОВ «Агросолюшнс» та ТзОВ «Подільський бройлер» за період з 2013 по 2017 рр. наведено в табл. 4.9. Результати аналізу даних свідчать про поступове зростання обсягів дебіторської та кредиторської заборгованості та тенденції переважання обсягів кредиторської заборгованості над обсягами дебіторської заборгованості на аналізованих підприємствах, за винятком виявленої ситуації відволікання власних коштів з обігу, що є характерним для ТзОВ «Подільський бройлер» в період з 2013 по 2017 рр., коли дебіторська заборгованість значно перевищує обсяги кредиторської заборгованості підприємства.

Характеризуючи прибуток як ключовий показник, що визначає результати фінансово-господарської діяльності підприємства, відзначаємо, що він не дає можливості повною мірою оцінити ефективність функціонування підприємства та виступити повноцінним індикатором ризику зниження ефективності діяльності підприємства, тому аналіз динаміки чистого прибутку слід доповнити оцінкою динаміки показників рентабельності господарської діяльності підприємства.

Таблиця 4.9

Аналіз динаміки дебіторської та кредиторської заборгованості товаровиробників зерна Хмельницької області за 2013-2017 рр.

Показники, тис грн	Динаміка показників за роками					Аналіз приросту показників за періодами (тис грн в абсолютному виразі, частки одиниці у відносному виразі)							
	2013	2014	2015	2016	2017	2014/2013 роки		2015/2014 роки		2016/2015 роки		2017/2016 роки	
						абс.	відн.	абс.	відн.	абс.	відн.	абс.	відн.
ТзОВ «Агросолюшнс»													
Сума дебіторської заборгованості	24651	31051	40846	31677	52449	6400	1,26	9795	1,32	-9169	0,78	20772	1,66
Сума кредиторської заборгованості	50123	49785	45701	57790	63308	-338	0,99	-4084	0,92	12089	1,27	5518	1,10
Дебіт заб. – креД. заб.	-25472	-18734	-4855	-26113	-10859	6062	0,27	5711	0,40	2920	-0,49	15254	0,56
Дебіт заб./креД. заб.	0,49	0,624	0,89	0,55	0,83	-18,93	1,27	-2,40	1,44	-0,76	0,61	3,76	1,51
ТзОВ «Подільський бройлер»													
Сума дебіторської заборгованості	15799	16077	14184	42011	37699	278	1,02	-1893	0,88	27827	2,96	-4312	0,90
Сума кредиторської заборгованості	17088	19970	15888	34308	49220	2882	1,17	-4082	0,80	18420	2,16	14912	1,44
Дебіт заб. – креД. заб.	-1289	-3893	-1704	7703	-11521	-2604	-0,15	-2189	0,08	9407	0,8	10600	-0,54
Дебіт заб./креД. заб.	0,93	0,81	0,89	1,23	0,77	0,1	0,87	0,46	1,1	1,51	1,37	-0,29	0,63
ФГ «Подільська марка»													
Сума дебіторської заборгованості	325	2988	5510	5991	8588	2663	9,19	2522	1,84	481	1,09	2597	1,43
Сума кредиторської заборгованості	648	4 580	6099	1050	2800	3932	7,07	1519	1,33	-5049	0,17	1750	2,67
Дебіт заб. – креД. заб.	-323	-1592	-589	4941	5788	-1269	2,12	1003	0,51	4568	0,92	847	-1,24
Дебіт заб./креД. заб.	0,50	0,5	0,90	5,71	3,07	0,68	1,30	1,67	1,38	0,10	6,41	1,48	0,54

Розрахунок середньоквадратичного відхилення та коефіцієнтів варіації показників рентабельності власного капіталу та рентабельності продажів для підприємств зернопродуктового підкомплексу Хмельницької області ФГ «Подільська марка», ТзОВ «Агросолюшнс» та ТзОВ «Подільський бройлер» за період з 2013 по 2017 роки наведено в табл. 4.10.

Таблиця 4.10

Розрахунок середньоквадратичного відхилення та коефіцієнтів варіації показників рентабельності власного капіталу та рентабельності продажів, 2013-2017 роки

Підприємство	Середньоквадратичне відхилення показника рентабельності	Середній очікуваний рівень рентабельності	Коефіцієнт варіації показників рентабельності
Рентабельність власного капіталу			
ТзОВ «Агросолюшнс»	5,61	14,20	0,3510
ТзОВ «Подільський бройлер»	4,21	6,18	0,6015
ФГ «Подільська марка»	75,20	-5,12	-0,9452
Рентабельність продажів			
ТзОВ «Агросолюшнс»	1,09	2,82	0,4025
ТзОВ «Подільський бройлер»	2,2	3,63	0,8011
ФГ «Подільська марка»	14,94	-8,5	-0,6489

Аналіз даних табл. 4.10 дає змогу отримати комплексне уявлення про стан та рівень коливання показників рентабельності аналізованих підприємств та зіставити дані щодо рентабельності підприємств, що відрізняються за масштабами діяльності, за допомогою використання коефіцієнта варіації.

Як бачимо з табл. 4.10, найбільший рівень ризику, обумовлений впливом факторів коливань ефективності діяльності підприємства, серед аналізованих підприємств притаманний ФГ «Подільська марка», коефіцієнт варіації для якого, розрахований за динамікою показника рентабельності власного капіталу, має від'ємне значення і сягає -0,9452, а за коефіцієнтом рентабельності продажів складає -0,6489. Найменший рівень ризику, обумовлений факторами коливань ефективності діяльності підприємства,

характеризує діяльність ТзОВ «Агросолюшнс» і складає за динамікою показника рентабельності власного капіталу 0,3510, а за динамікою показника рентабельності продажів – 0,4025.

З урахуванням ризику агробізнесу аграрним законодавством України передбачено спеціальний механізм державної підтримки страхування сільськогосподарської продукції. Діяльність у сфері страхування майбутнього врожаю кукурудзи на зерно з державною підтримкою від сільськогосподарських ризиків регламентована наказом Міністерства аграрної політики і продовольства України. Страхова сума визначається залежно від площ посіву та ціни одиниці урожаю [359].

Загалом тенденції розвитку агрострахування останніми роками демонструють пожвавлення. Обсяг зібраних страхових премій у гривні зростає, зокрема, у 2018-му році він зріс на 2,2% та склав 208,8 млн грн Проте, обсяг страхових премій у доларовому еквіваленті дещо зменшився (7,4 млн дол США, що на 3,9 % менше показника 2017-го року) через девальвацію гривні. Загальна страхова сума (або об’єм загальних страхових зобов’язань) у 2018 році, порівняно з 2017-м, дещо збільшилася (з 5,933 млрд грн до 6,675 млрд. грн).

Найчастіше страхуванню підлягають ризики збитків від несприятливих природно-кліматичних факторів. Страхування для аграріїв виявилося одним із дієвих інструментів компенсації втрат товаровиробникам, оскільки навіть ефективні інструменти управління не здатні в повній мірі захистити від стихійних лих, паводків, засухи, граду тощо. Однак не всі підприємці усвідомлюють необхідність агрострахування з метою мінімізації ризиків, яке може розглядатись як інвестування у власне майбутнє, уникнення можливих втрат, отримання стабільного доходу. Страхуванню підлягають посіви озимих зернових, кукурудзи, ярого ячменю (табл. 4.11).

Таблиця 4.11

Динаміка зведених даних страхування зернових культур

Культури	Кількість договорів	Площа посіву, га	Страхова сума, тис грн	Сума премій, тис грн	Середня ставка премій, %	Сума премій, грн/га
2016 р.						
Озима пшениця	445	400659	1812156,2	48971,	2,7	122
Кукурудза	75	59440	482889,1	5288,7	1,1	89
Озимий ячмінь	70	20358	76899,5	2171,6	2,8	107
Ярий ячмінь	15	2795	20982,5	463,4	2,2	166
Горох	15	1008	15219,6	217,5	1,4	216
Озиме жито	5	1310	4647,4	212,0	4,6	162
Яра пшениця	1	502	9630,2	176,4	1,8	351
Гречка	1	236	1888,8	82,2	4,3	348
Всього	627	486308	2424313	57582,8	20,9	1561
2017 р.						
Озима пшениця	453	414538	3142933,0	111880,9	3,6	270
Кукурудза	89	70209	1529975,0	61328,1	4	874
Озимий ячмінь	24	9417	40381,2	1457,1	3,6	155
Ярий ячмінь	13	3661	54851,2	851,8	1,6	233
Горох	11	3632	22921,2	564,9	2,5	156
Озиме жито	20	5866	32701,2	1091,4	3,3	186
Яра пшениця	6	2841	23488,2	537,2	2,3	189
Гречка	2	215	2313,8	104,5	4,5	486
Всього	618	510379	4849565	177816	25,4	2549
2018 р.						
Озима пшениця	614	712106	3810786,5	134117,7	3,5	188
Кукурудза	114	59082	1042828,2	21185,3	2,0	359
Озимий ячмінь	40	8466	43825,2	1360,0	3,1	161
Ярий ячмінь	5	512	4394,9	84,2	1,9	165
Горох	5	2366	33490,4	1648,6	4,9	697
Озиме жито	13	2547	13950,1	495,0	3,5	194
Яра пшениця	8	6089	76649,3	2338,4	3,1	384
Всього	799	791168	5025925	161229	22	2148
Відношення 2018 р. до 2016 р., %	127,4	162,7	207,3	280,0	105,3	137,6

Джерело: розраховано автором за даними [360].

Дані таблиці переконливо свідчать про щорічне зростання інтересу товаровиробників зерна до послуг агрострахування. Основними компаніями, що здійснювали страхування сільськогосподарських ризиків за досліджуваний

період були ПрАТ «Страхова компанія «АХА СТРАХУВАННЯ», ПрАТ «Українська Акціонерна Страхова компанія «АСКА», ПрАТ «Страхова компанія «БРОКБІЗНЕС», ТДВ «Страхова компанія «ГАРДІАН», ПАТ «Страхова Компанія «МЕГА-ГАРАНТ», ПрАТ «Акціонерна Страхова компанія «ІНГО Україна», ПрАТ «Страхова компанія «Країна», ПАТ «Страхова компанія «Оранта-Січ», ПрАТ «Страхова компанія «ПЗУ УКРАЇНА», ПрАТ «Страхова група «ТАС», ПрАТ «Українська аграрно-Страхова компанія», ПрАТ «Страхова компанія «Універсальна», ПрАТ «УКРАЇНСЬКА ПОЖЕЖНО-СТРАХОВА КОМПАНІЯ» та ПрАТ «Страхова компанія «ГАРАНТ-СИСТЕМА».

Оцінка ризиків, загроз та небезпек товаровиробників зерна лежить у площині постійного моніторингу ринкової ситуації та використання новітніх технологій у насінництві, техніці, інноваційних методів використання можливостей штучного інтелекту та елементів когнітивного моделювання, що в умовах розширення зовнішньоекономічних зв’язків країни потребує оперативного, системного та комплексного застосування.

Ефективність діяльності та фактори ризиків і загроз знаходяться у прямо пропорційній залежності, а система їх оцінки залежить від ключових галузевих особливостей та специфіки ринків збуту. В умовах трансформаційних змін та глобальних викликів товаровиробники мають швидко адаптуватись до системи ведення бізнесу, враховуючи індикатори економічної безпеки та використовуючи новітні методи управління зменшенням ризиків. Незрілість стратегій, договірні відносини з контрагентами, криза ресурсного потенціалу призводять до дисбалансів у діяльності товаровиробників зерна та впливають на їх економічну безпеку.

Узагальнивши ризики виробництва зерна, наведемо їх класифікацію, враховуючи трансформаційні зміни ведення бізнесу в зв’язку з глобалізацією економічних зв’язків (рис. 4.9).

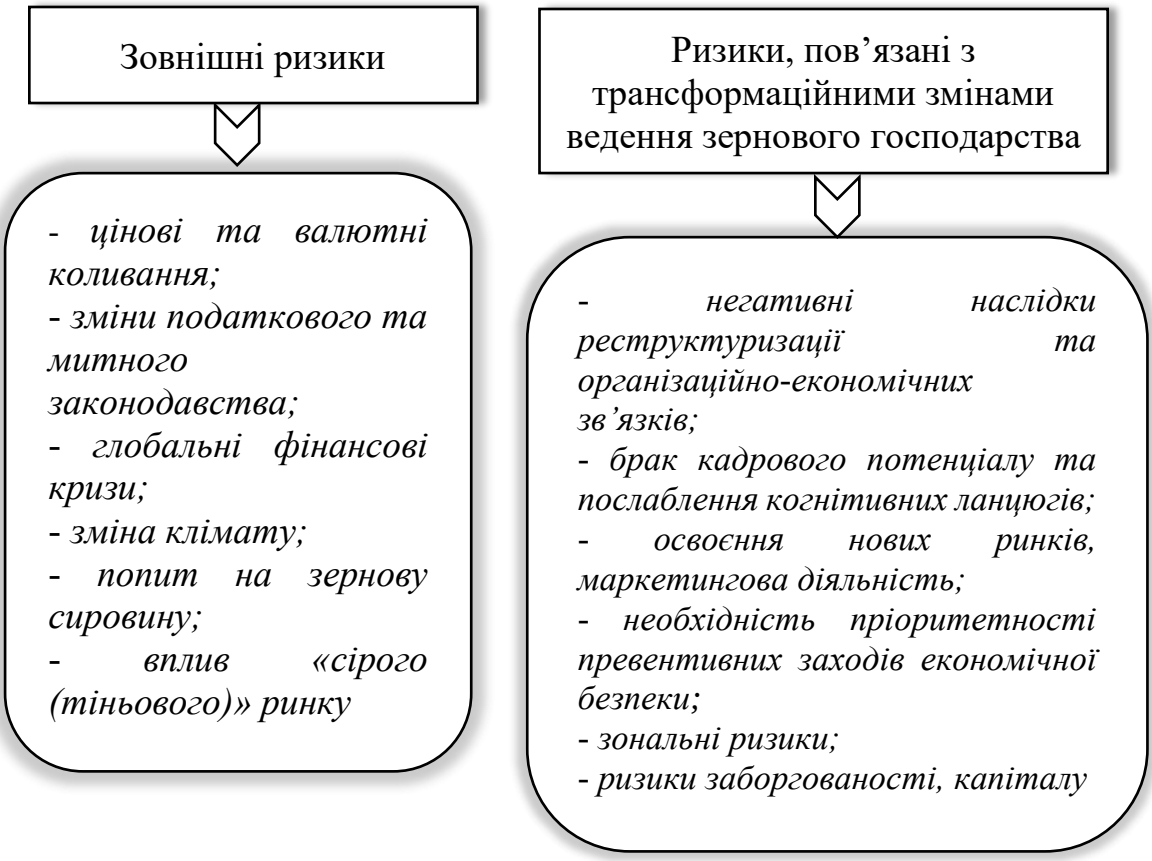

Рис. 4.9. Основні зовнішні та трансформаційні ризики товаровиробників зерна. Джерело: розробка автора.

Стійкість до ризиків полягає у їх своєчасному виявленні, а головне у здатності прогнозувати, швидко й ефективно реагувати на виникаючі загрози. Важливо оперативно збирати великі об'єми інформації, бачити тенденції та генерувати ідеї. За рейтингом боргових зобов'язань можливо оцінити, якими ризиками доцільно керувати, а які необхідно мінімізувати або нівелювати.

За таких обставин зростає роль сучасних моделей попередження загроз і небезпек, однією з яких є використання когнітивних моделей та евентуальних стратегій у якості інноваційних підходів в управлінні економічною безпекою.

Висновки до розділу 4

1. На основі авторського визначення холістичних підходів економічної безпеки товаровиробників зерна аргументовано розглядати механізми формування її пріоритетів з позиції впливу ринкової глобалізації. Дослідження підтвердили, що вплив системних криз проявляється у загальному рівні конкурентоспроможності економік окремих країн, що проявляється у стані економічної безпеки суб'єктів господарювання. Визначено спільні проблемні зони, подолання яких дозволить зміцнити торговельні позиції національних товаровиробників зерна та підвищити індекс їх конкурентоспроможності.

2. Сучасний стан зернової галузі свідчить про необхідність переосмислення напрямів її розвитку під кутом зору формування економічної безпеки товаровиробників з врахуванням викликів глобалізаційних процесів. Тому вважаємо, що необхідно поєднувати існуючі імперативи економічної безпеки з визначенням пріоритетів її формування та розвитку. Зазначено, що наявність відповідного інституціонального середовища, диверсифікація аграрного виробництва з врахуванням вимог екологічної, демографічної безпеки, соціальної відповідальності бізнесу та сприяння розвитку сільських територій визначає ключові імперативи концепції економічної безпеки товаровиробників зерна та інших учасників аграрного ринку.

3. Дослідження показали, що нарощування обсягів зерновиробництва в розрізі окремих категорій товаровиробників посилить загрози їх економічній безпеці. Зважаючи на визначальну роль зернової продукції у формуванні продовольчої безпеки представлено механізми формування пріоритетів економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації, які об'єднують сукупність стратегічних імперативів розвитку зернового господарства України з позиції глобальної системної кризи, прогнозів та елементів реалізації експортної зернової стратегії. На підставі узагальнень концептуальних висновків сформовано

авторський підхід до визначення рівня і складових продовольчої безпеки, які пропонується розглядати з позиції забезпечення постійної пропозиції (витратно-ціновий континуум) та доступності (евейлебелітивний континуум) продовольчих зернових ресурсів залежно від ринкової кон'юнктури.

4. Зазначено, що специфіка, притаманна зерновому господарству, проблеми світового та загальнонаціонального характеру позначаються на успішному використанні фінансових ресурсів, їх розподілі, що призводить до структурних невідповідностей та породжує зони ризику. Рентабельність зернової галузі та нарощування обсягів виробництва позначились на відсутності державної підтримки. Так, бюджетне відшкодування з податку на додану вартість отримують лише експортери. Наголошено, що в умовах не вирішення питань земельної реформи механізм використання аграрних розписок сприяє залученню ресурсів суб'єктами зернового господарства та є альтернативою формою кредитування. Дієвим інструментом нівелювання ризиків виступає агрострахування, яке здійснюється у формі компенсаційних страхових виплат, однак не завжди використовується результативно, зокрема через недосконаліть правових та юридичних норм і положень. Тому автором запропоновано фінансово-кредитний механізм, складові якого за умови послідовної реалізації сприятимуть посиленню економічної безпеки підприємств та зростання їх конкурентних переваг.

5. Результати проведених досліджень та узагальнень дозволили систематизувати класифікацію загроз і ризиків товаровиробників зерна, що становить базис для комплексної оцінки економічної безпеки та формування концептуальних підходів її посилення. Виокремлено трансформаційні ризики, які спричинені процесами глобалізації, зміною ринкової кон'юнктури, споживчих властивостей, еластичністю попиту.

6. Розкрито організаційно-економічний механізм забезпечення стратегічних імперативів та пріоритетів економічної безпеки товаровиробників зерна, як сукупність спрямованих дій для досягнення поставлених цілей за допомогою створення сприятливих умов для

ефективного використання ресурсів, що дозволило визначити напрями розвитку ефективного виробництва, перспектив виробництва висококласного зерна та продукції глибокої переробки з високою доданою вартістю, що сприяє посиленню економічної безпеки та конкурентних позицій.

7. Результати даного розділу відображені у наукових публікаціях автора [56, 76, 79, 117, 119, 241, 299, 314, 322, 352].

РОЗДІЛ 5.
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТРАТЕГІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ РИНКУ ТА ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТОВАРОВИРОБНИКІВ ЗЕРНА

5.1. Когнітивне моделювання евентуальної стратегії інноваційної складової економічної безпеки товаровиробників зерна

Швидкість розвитку технологій, постійне зростання пропозицій у сфері технологій виробництва, поява великої кількості конкурентоздатних товарів та послуг вимагають від підприємства швидкої реакції на зміни та застосування сучасних методів і форм управління інноваційною діяльністю, створення умов для її активізації і підвищення ефективності. На ефективність виробництва зерновиробних та зернопереробних підприємств значно впливає інноваційна політика.

Узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду у сфері інноваційної діяльності дає змогу виділити широкий спектр організаційно-економічних заходів, які можна реалізувати на різних рівнях управління з метою активізації інноваційних процесів. У наш час суспільство переходить до інноваційної спрямованості, оскільки саме володіння інформацією та інтелектуальним потенціалом визначає місце людини, підприємства, фірми в сучасному суспільстві. Першочергове місце відводиться нагромадженню інформації як основи суспільного прогресу, а вже потім розглядається нагромадження матеріального багатства як основи о собистого добробуту. Інновація стає тим фундаментом, який визначає економічну міць країни та перспективи на світовому ринку [361, с. 138].

Сучасні умови господарювання та динамічність розвитку підприємств також диктують необхідність використання нових, більш адаптованих підходів до управління. Особливо важлива така позиція щодо формування управління потенціалом підприємств сфери агропромислового комплексу, так

як умовою ефективної діяльності виступає відповідність внутрішніх можливостей суб'єкта господарювання його ринковому потенціалу. На нашу думку, актуальним є постійне вивчення проблем управління саме галузевої економіки, і зокрема зернового господарства, оскільки даний продукт є стратегічно важливим для населення.

Проблема підвищення стабільності та ефективності виробництва і переробки зерна є однією з ключових у національній аграрній політиці. Вирішення цієї проблеми має чітко виражений регіональний характер, що обумовлено зростаючою відповідальністю регіонів за забезпечення населення продуктами харчування. Головні пріоритети розвитку зерновиробних та зернопереробних підприємств на найближчий період – забезпечення нарощування виробництва високоякісного зерна, стримування негативних процесів, що мають місце в сфері реалізації та просування товару до споживача, створення дорожньої карти нарощування експортного потенціалу як зернової, так і зернопереробної галузей. Для цього є всі необхідні умови: родючі ґрунти, сприятливі кліматичні умови, наявність високоврожайних сортів. Слабкою ланкою все ще виступають проблеми залучення інвестицій у розвиток мережевої інфраструктури та логістики у ланцюгу виробник-споживач.

Проте далеко не всі проблеми виробництва та переробки зерна можна вирішити в сучасних умовах без впровадження інноваційного розвитку. Актуальність проблеми, недостатній ступінь її дослідження стосовно засад багатоукладної економіки вимагає поглибленого вивчення та стратегічного мислення управлінських кадрів. Однією з головних умов ефективного розвитку підприємств є його конкурентоздатність. Процес інтеграції України у світове економічне співтовариство повинен будуватися на спеціалізації української економіки, з виявленням і нарощуванням унікальних конкурентних переваг галузевого рівня. Для України значним пріоритетом є існування продовольчого потенціалу, який ґрунтується на родючих українських чорноземах, сприятливому кліматі, давніх хліборобських

традиціях. Україна завжди була великим постачальником хліба на світові ринки. Саме тому конкурентоспроможність виробників зернових культур значною мірою визначає конкурентоспроможність усього сільського господарства країни [362, с. 83].

Формування конкурентоздатної стратегічної перспективи розвитку підприємства залежить, насамперед, від його інноваційної активності. Згідно з Законом України «Про інноваційну діяльність», інновації – це новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукти або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери [363].

З позицій забезпечення економічної безпеки товаровиробників зерна запит на інновації потребує наукових підходів у пошуку рішень оптимізації ресурсного потенціалу, структури зернового виробництва, зниження ризиків та процедур з їх уникнення та попередження. Сучасні методики здебільшого ґрунтуються на використанні набутого досвіду та відбору адаптаційних елементів. Поєднання дієвих методик з можливостями новітніх розробок та інноваційних підходів до вирішення окремих ситуацій потребує не лише наявності розроблених методик, але, як показує практика, бажання управлінсього персоналу щодо їх використання.

В активізації інноваційного розвитку, в першу чергу, мають бути зацікавлені самі підприємці. Це дає можливість виробництву нових, конкурентоспроможних товарів, як результат підприємство отримує більші прибутки, настає можливість швидко повернути вкладені кошти, накопичити вільний капітал і за його рахунок розширити виробництво. Також є зацікавленість і у працівників – це нові робочі місця, гарантована та своєчасно сплачена заробітна плата. Споживач, в свою чергу, завдяки інноваційному розвитку, отримує доступ до нових видів товарів з новими, кращими споживчими якостями. І, нарешті, держава отримує збільшення надходжень до бюджетів, приплив до держави іноземного капіталу. Проте держава, в свою

чергу, повинна законодавчо, інфраструктурно та, в тому числі фахово, забезпечити підтримку інноваційного розвитку підприємств агропромислового комплексу (рис. 5.1).

Рис. 5. 1. Механізм інноваційного розвитку зерновиробних та зернопереробних підприємств. Джерело: адаптовано автором до [364].

Серед причин, які стримують інноваційний розвиток підприємств агропромислового комплексу можна виділити: особливості економічного менталітету нових власників підприємств, високі кредитні ставки, монополізацію певних економічних сфер, економічну та політичну нестабільність, що підвищує рівень ризику, тощо. За цих умов, що останнім часом склалися в Україні, потрібне особливе державне управління інноваційною діяльністю. Проблеми зернового господарства значною мірою

пов’язані із фінансовими аспектами діяльності виробників, які продиктовані ринковими ситуаціями.

На думку фахівців [362, с. 83], для здійснення ефективного зерновиробництва мінімальна рентабельність повинна становити 20 %, а раціональна (в умовах України) - щонайменше 40 %. Така рентабельність створює необхідні умови для оновлення основних фондів та застосування технологій виробництва зерна, які дозволяють у подальшому здійснювати розширене відтворення зернового господарства. Матеріально-технічне забезпечення зерновиробництва та ефективність праці не відповідають світовим стандартам і потребам галузі. Відсутність достатніх фінансових ресурсів стримує впровадження новітніх технологій, використання високоякісного насіння, обмежує застосування інших ресурсів. Виробництво зерна стає все більш залежним від впливів погодних факторів. За умов економічної кризи та сучасного розвитку економіки аграрний сектор повинен брати на себе не тільки виконання традиційних функцій, але вважати пріоритетними такі функції, як ресурсозберігаюча, екологічна, ресурсопродукуюча.

Надмірна хімізація, значне забруднення землі пестицидами, гербіцидами й іншими хімічними речовинами призвели до виробництва екологічно небезпечної сільськогосподарської продукції. У сучасних умовах, намагаючись зберегти і відтворити земельні ресурси, аграрії вдаються до використання інноваційних технологій обробки ґрунтів, здатних поєднати підвищення ефективності виробництва з ощадливим використанням сільськогосподарських угідь. Ці технології також сприяють відновленню рівноваги між елементами агроекосистем і забезпеченню адаптивності індустріальних форм сільськогосподарського виробництва до вимог відновлення навколишнього природного середовища. Важливим напрямом ефективного розвитку зерновиробних та зернопереробних підприємств є оптимізація машинно-тракторного парку та обладнання з переробки зерна. Це,

в свою чергу, дає можливість зменшити витрати на придбання технічних засобів на 18-20 % і знизити собівартість продукції рослинництва на 15-20%.

Екологічна спрямованість розвитку аграрного виробництва – один із найважливіших напрямів наукових досліджень вчених-аграріїв. На противагу хімічно небезпечному сільськогосподарському виробництву в багатьох країнах світу набуло поширення органічне сільське господарство, метою якого є виробництво екологічно чистої продукції та яке виключає застосування хімічних засобів при вирощуванні зерна. Отже, в даному випадку використовується лише природний потенціал живих організмів та не допускається застосування синтетичних добрив, консервантів, регуляторів росту, пестицидів, антибіотиків тощо [365, с. 58].

Державне регулювання ринку зерна і недостатній розвиток інновацій в зерновиробництві та зернопереробній галузі не відіграє стимулюючої ролі щодо виробництва зерна та не здатне ринковими методами ефективно реагувати на впливи світового зернового ринку. Недостатніми є якість трудових ресурсів та стан науково-дорадчого супроводження зерновиробництва. Взагалі, курс на впровадження нових технологій, куди входить і поверхневий обробіток ґрунту, і застосування сидеральних добрив, і багато інших інноваційних технологій, одержує все більшу підтримку і конкретне впровадження на великих площах, що гарантує високі урожаї.

Інновації аграрного спрямування повинні бути адаптовані до тих чи інших ґрунтово-кліматичних умов, враховувати рівень соціально-економічного розвитку регіону, структуру галузей. Економічними і соціальними цілями політики розвитку агропродовольчої сфери регіону мають бути:

- формування економічно ефективного конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва і харчової промисловості на основі використання інноваційних технологій;

- науково-технічна і науково-виробнича інтеграція виробничих підприємств агропродовольчої сфери, наукових установ і освітніх закладів;

- забезпечення зайнятості населення (особливо на селі), досягнення прийнятого рівня доходів виробників.

В результаті проведених досліджень особливостей економічної безпеки товаровиробників зерна слід відзначити, що вони не забезпечені в повній мірі науково-методичною базою, а практичні механізми управління процесами забезпечення економічної безпеки або взагалі відсутні (особливо у дрібних та середніх підприємств), мають слабо структурований характер, або потребують вдосконалення (як показала практика діяльності крупного бізнесу у сфері зерновиробництва).

Оскільки дана проблема має складний, важко формалізований характер, необхідно застосовувати відповідні принципи і методи системного аналізу і теорії управління. За таких обставин пропонуємо використовувати у якості однієї з інноваційних складових метод когнітивного моделювання евентуальної стратегії економічної безпеки, як стратегії управління подіями. Когнітивний підхід дозволяє виявляти взаємозв'язок усіх елементів системи економічної безпеки підприємства, виявляти зв'язок з зовнішнім середовищем, має цільову спрямованість, дозволяє провести декомпозиційний аналіз та використовувати інструменти форсайту, контролінгу. Основою побудови моделі є когнітивна карта, що відображає вплив ендо- та екзогенних факторів (розглянуто у розд. 2. 3) на інтегральну оцінку економічної безпеки товаровиробників зерна.

Тенденції розвитку та ефективності виробництва і збуту зерна окреслили загалом позитивну динаміку, тому пропонуємо при формуванні когнітивних моделей акценти робити на пріоритети економічної безпеки, що дозволяють сфокусуватись на ключових ризиках і загрозах та визначати інструменти і механізми їх використання з метою посилення захисту та дій на випередження. У когнітивному аспекті отримуємо якісно нове знання про можливі шляхи, засоби, форми та методи досягнення певних (бажаних) результатів функціонування системи управління.

Посилення конкуренції між товаровиробниками зерна одночасно формує й загрози економічній безпеці, що потребує проведення превентивних заходів та контррозвідувальної діяльності. За допомогою інструментів когнітивного моделювання ми розробили когнітивну карту економічної безпеки товаровиробників зерна (рис. 5.2), яка дозволяє на підставі аналізу факторів, цілей, взаємодії внутрішнього середовища підприємств управляти ризиками за допомогою контррозвідувальної карти когнітивного моделювання. Головним завданням підрозділів контррозвідувального захисту інтересів товаровиробників зерна у сфері економічної безпеки є попередження і запобігання зовнішньому впливу та втручанню у їх роботу контрагентів та учасників ринку. Ключовим аспектом ефективності роботи є забезпечення безперебійного та прибуткового функціонування підприємства.

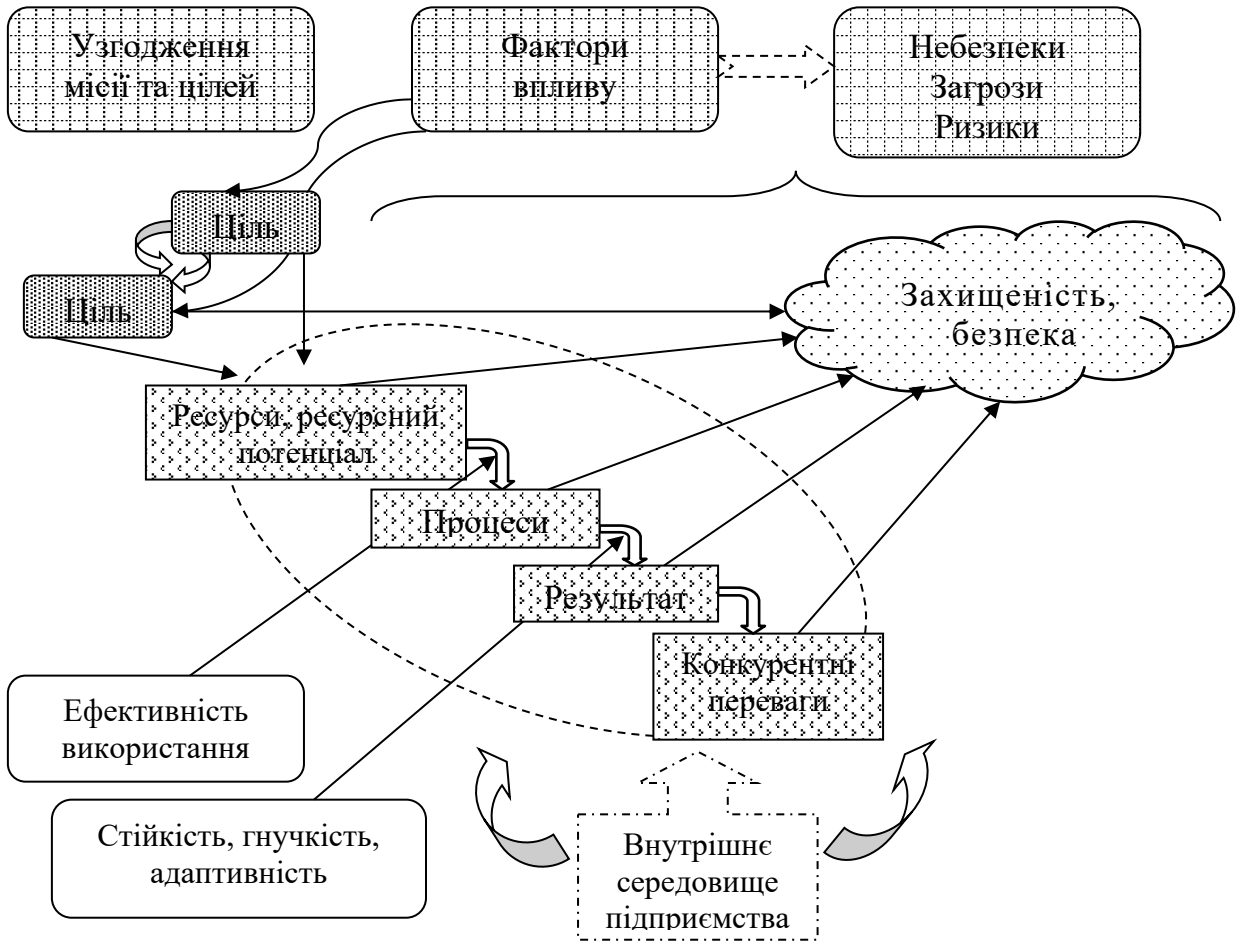

Рис. 5.2. Когнітивна карта економічної безпеки товаровиробників зерна. Адаптовано автором за даними [366].

Пропонуємо у якості одного з ключових пріоритетів економічної безпеки використовувати прийом елімінування, концентруючись на одній із ключових небезпек. Наприклад, формажорних обставинах, розробляючи заходи з усунення небезпек та мінімізації їх впливів.

Таким чином, загальну схему аналізу та управління економічною безпекою товаровиробників зерна на основі когнітивного моделювання можливо представити наступним чином:

1) збір інформації про об'єкти захисту, вибір критеріїв, факторів впливу, визначення ключових індикаторів;

2) побудова когнітивної моделі (карти) у вигляді знакового орієнтирного графа з відповідною системою взаємовідносин та контррозвідувальних функцій;

3) визначення пріоритетів економічної безпеки та інструментів превентивних дій щодо її забезпечення;

4) індикативний аналіз рівня економічної безпеки;

5) прийняття рішень щодо тактики і стратегії управління безпекою: зменшення, ухилення або прийняття ризиків.

Перевагою побудови когнітивної карти, як інструмента моделювання інноваційних підходів економічної безпеки товаровиробників зерна, є візуалізація причинно-наслідкових зв'язків між концептами і можливість виявлення неочевидних впливів та зв'язків.

Одним із елементів ефективної та результативної діяльності підприємства має бути поєднання розробки стратегії з елементами методів економічної безпеки та її складової – конкурентної розвідки та контррозвідки.

«Конкурентна розвідка – найважливіший інструмент мінімізації ризиків і забезпечення прибутків, оскільки в певному сенсі це система «раннього попередження» про наміри конкурентів, можливі повороти та зміни на ринку, можливі результати впливу політичних технологій на підприємницьку діяльність» [367].

Концепт підтримки стратегії розвідкою (посилення економічної безпеки) у сфері роботи зі стейкхолдерами наведено на рис. 5.3.

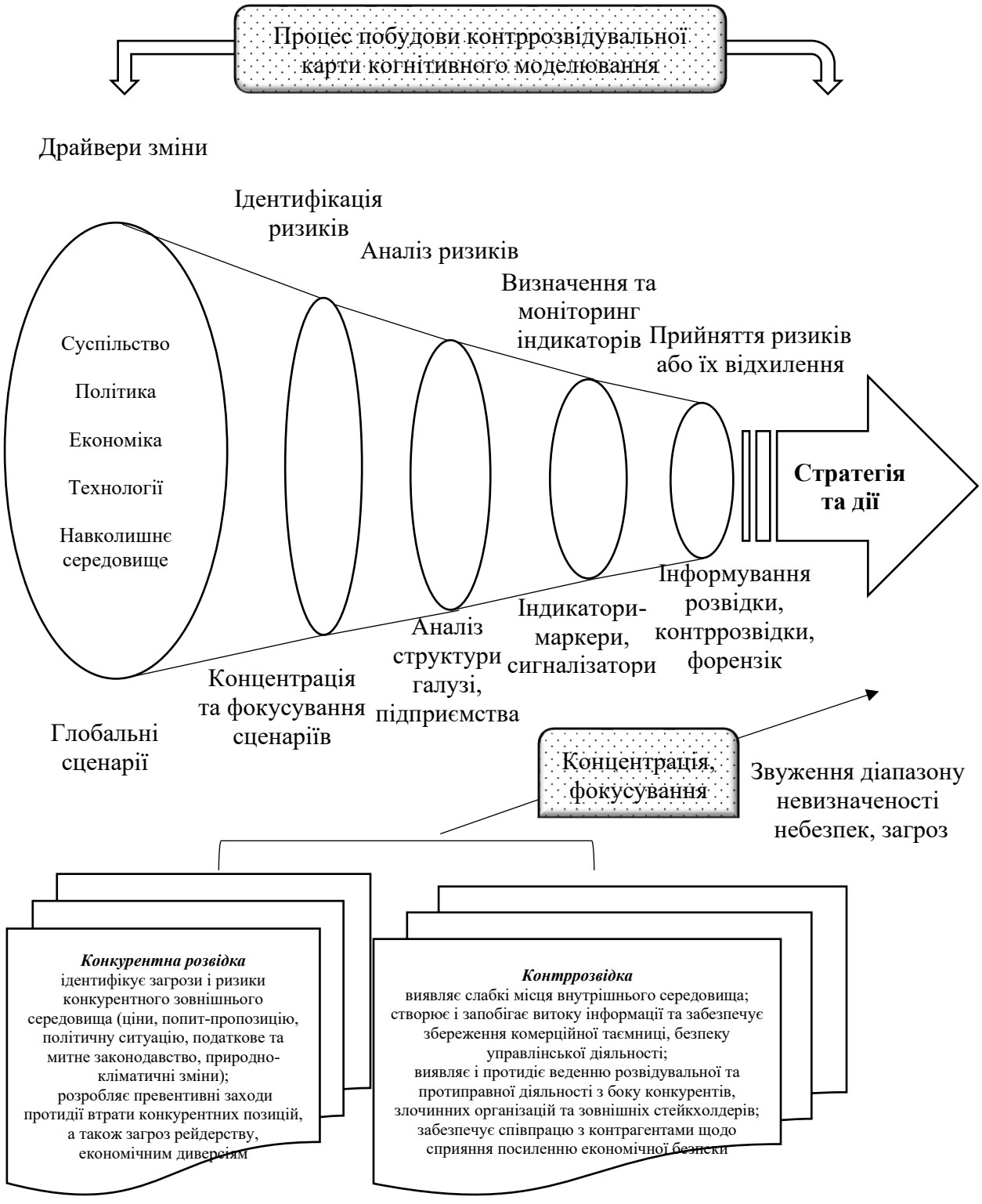

Рис. 5. 3. Процес побудови контррозвідувальної карти когнітивного моделювання, як інструмент моделювання інноваційної складової економічної безпеки товаровиробників зерна. Адаптовано автором на основі [368; 369].

Дослідження особливостей економічної безпеки товаровиробників зерна дає підстави стверджувати, що загрози і ризики мають як спільні риси, так і ряд відмінностей для крупного бізнесу та дрібних господарств.

При побудові когнітивної карти ми виходимо з того, що концепція методології когнітивного моделювання для товаровиробників зерна передбачає виявлення ключових загроз і ризиків, фокусування на об'єктах ризику, ступеню їх впливу, ймовірності виникнення та попередження. Концепт моделі нами бачиться у побудові контррозвідувальної когнітивної карти управління ризиками, що дозволить посилити економічну безпеку, визначивши причинно-наслідкові зв'язки, факторні залежності з можливістю подальшого прогнозування її стану.

Підґрунтям запропонованого концепту слугують показники та критерії, що характеризують стан економічної безпеки з позиції захищеності критичних для неї елементів з домінантним вектором когнітивних факторів для збалансованого розвитку, уникнення або звуження діапазону невизначеності, небезпек, загроз, їх попередження та нейтралізації. В запропонованій моделі превентивний механізм являє основу побудови контррозвідувальної карти когнітивного моделювання.

Інструментом своєчасного виявлення та попередження небезпек пропонуємо використовувати форензік за методикою протидії загрозам WBS (whistle blowing system – система оберненого зв'язку). За допомогою форензік можливо виявляти, аналізувати та регулювати ступені розкрадання, шахрайств, в. т. ч. за документами.

Основною задачею когнітивного моделювання є максимальне визначення джерел, характеристик та можливих наслідків від реалізації ризиків з метою їх ранжування та подальшого визначення стратегії управління. Коректність визначення пріоритетів впливає, перш за все, на ефективність організації протидії ризикам шляхом концентрації уваги на більш вагомі ризики і мінімізації невиправданих витрат шляхом застосування

стратегії прийняття відносно ризиків з низькими показниками ймовірності реалізації та ступеня впливу [223].

Реалізацію нечіткої оцінки ризиків економічної безпеки можливо здійснювати завдяки інструментарію засобів Fuzzy Logic Toolbox середовища MatLab, побудову і аналіз когнітивної карти можливо виконувати у вільному середовищі нечіткого когнітивного моделювання FuzCogMap. Дана система складається з двох автономних програмних модулів, перший з яких модуль аналізу нечітких когнітивних карт, що включає в себе підсистеми введення когнітивної карти і отримання прогнозу розвитку ситуації. Інший модуль - для структурного аналізу когнітивної карти, реалізованої в табличному процесі, експортується в файл і передається в другу підсистему структурного аналізу «Pajek», за допомогою якої суміжна матриця візуалізується в когнітивну карту.

Ступінь та ймовірність виникнення того чи іншого ризику передбачає побудову шкали оцінки мультиколінеарності, як елемента когнітивного моделювання. Межі бальної (ваги) впливу факторів встановлені за результатами узагальненої експертної оцінки товаровиробників зерна, використовуючи коефіцієнт конкордації за методикою Кендалла (табл. 5. 1).

Таблиця 5. 1

Шкала оцінки мультиколінеарного впливу факторів ризику*

Ступінь впливу	Бал (вага)
Максимальний	1,0
Значний	0,8-0,9
Середній	0,5-0,7
Слабкий	0,3-0,4
Мінімальний	0,01-0,2
Відсутній	0,0

* в межах окремих об’єктів ризику

Для побудови моделі контррозвідувальної когнітивної карти управління ризиками товаровиробників зерна нами розроблено реєстр ризиків (табл. 5. 2).

Таблиця 5. 2

Реєстр ключових ризиків товаровиробників зерна

ID*	Об'єкт ризику (концепт впливу)	Ризик	D*	Z*	R* (DZ)
R_1	Ресурси	Проблеми постачання, якості, несвоєчасності, нестача, контроль інформаційних потоків, доступ до комерційної таємниці	0,7	0,5	0,35
R_2	Ціна	Коливання, непередбачуваність, високі ціни на ресурси та низькі на продукцію, валютні коливання	0,9	0,8	0,72
R_3	Інфраструктура логістика	недостатність потужностей для зберігання і переробки зерна, проблеми їх якості, віддаленість від товаровиробників, недостатня кількість транспортних засобів та їх комплектність	0,9	0,8	0,72
R_4	Техніко-технологічна складова	недостатнє забезпечення сучасною технікою та технологічними інноваціями, нерозуміння/несприйняття інноваційної складової процесу виробництва і реалізації зерна	0,7	0,5	0,35
R_5	Ринок	неспроможність вчасно реагувати на зміни споживчих коливань, відсутність можливостей виходу на зовнішні ринки	0,6	0,5	0,3
R_6	Соціальна складова	криза відносин зі стейкхолдерами, пайовиками, територіальними громадами	0,7	0,5	0,35
R_7	Взаєморозрахунки з контрагентами	невиконання контрактів, некоректні дії фінансових установ	0,3	0,5	0,15
R_8	Стейкхолдери	ступінь та сила впливу на бізнес (влада, інтерес, компетентність), мотивація, можливість протиправних дій	0,4	0,5	0,2
R_9	Природно-кліматичні чинники	недоотримання урожаю, проблеми його транспортування, ступінь негативного екологічного впливу	0,5	0,5	0,25

* - ID – ідентифікатори ризику (R_1, $R_{,...}R_n$); D – ступінь ризику; Z – ймовірність виникнення ; R – позиція, ранг. Джерело: запропоновано автором.

Отримавши реєстр ризиків та їх рангову позицію, нами побудовано матрицю взаємозв'язку ризиків, які є визначальними для товаровиробників

зерна. По вертикалі вказуємо ідентифікатори ризику, що є суб'єктами впливу на зв'язок, по горизонталі ризики - об'єкти впливу. На перетині вказуємо наявність або відсутність впливу. Зв'язок між реалізацією ризиків прямий, тобто реалізація одного ризику підвищує ймовірність реалізації іншого і навпаки (табл. 5. 3).

Таблиця 5. 3

Матриця взаємозв'язку ризиків товаровиробників зерна

	R_1	R_2	R_3	R_4	R_5	R_6	R_7	R_8	R_9
R_1	0	+	+	+	+	+	+	+	+
R_2	+	0	+	+	+	+	+	+	+
R_3	+	+	0	+	+	+	+	+	0
R_4	+	+	+	0	+	0	+	+	0
R_5	+	+	+	+	0	0	+	+	+
R_6	+	+	+	0	+	0	+	+	0
R_7	+	+	+	+	+	0	0	+	0
R_8	+	+	+	+	+	+	+	0	0
R_9	+	+	+	+	0	0	0	0	0

Джерело: розрахунки автора

Побудова суб'єктно-об'єктних ідентифікаторів матриці представляє нечітку когнітивну взаємозалежність та показує, що на більшість ризиків економічної безпеки товаровиробників зерна мають вплив ризики R_1, R_2 та R_3, найбільшому впливу піддаються ризики R_2 та R_3.

Дані матриці слугують основою побудови контррозвідувальної когнітивної карти, як орієнтованого графа, що відображає зв'язок між факторами (рис. 5. 4).

Дана карта демонструє наявність зв'язку між факторами, та не визначає ступеня їх впливу та ймовірності виникнення, а також не враховує часові параметри можливості виникнення проблем. Вона є платформою для побудови когнітивної моделі управління ризиками на грунті контррозвідувальної моделі попередження.

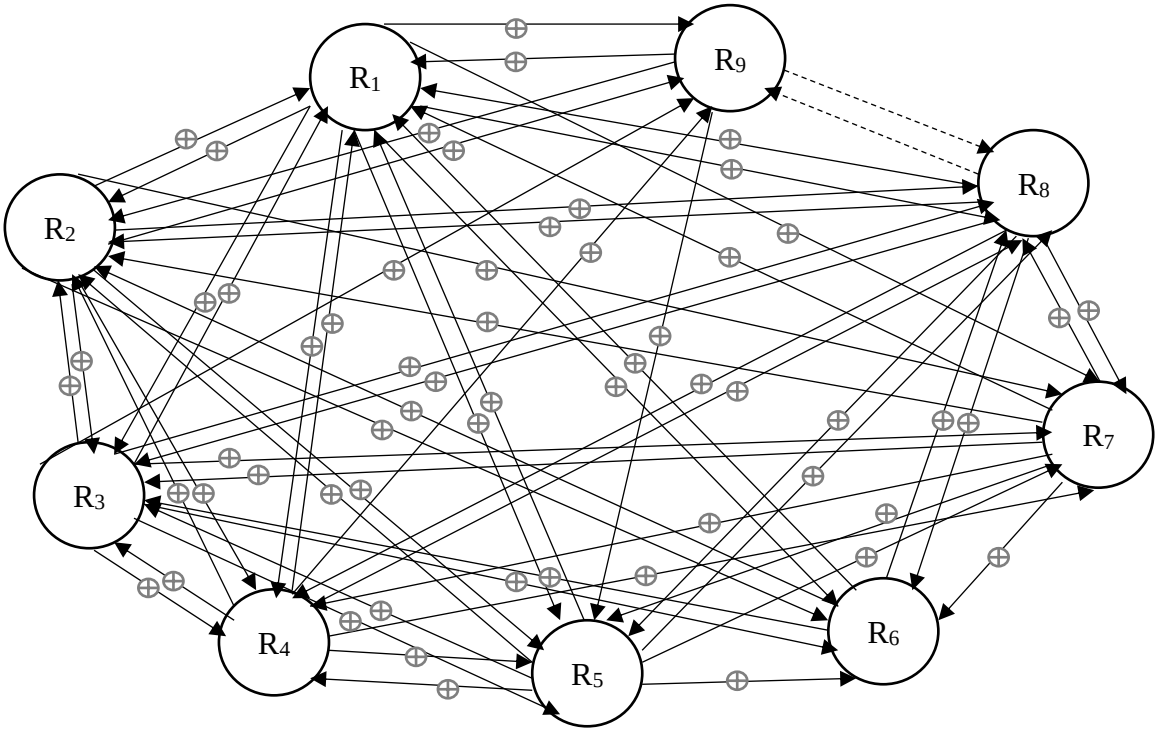

Рис. 5. 4 . Контррозвідувальна когнітивна карта управління ризиками.

Джерело: авторське представлення.

З метою відображення не тільки зв’язків, а й функціональних впливів між факторами побудуємо матрицю взаємозв’язку ризиків товаровиробників зерна з коефіцієнтами ризику (рис. 5. 5). За допомогою виявлення функціональних зв’язків між окремими факторами, особливо якщо виникають проблемні ситуації малоструктурованих систем для попередження ризиків і небезпек, можливо вибудувати структурно-логічні ланцюги управлінських впливів та прийняття обгрунтованих, оперативних рішень. Така модель дозволяє завчасно виявити загрози, по можливості їх уникнути з найменшими ризиками та втратами, запобігти подальшому виникненню, що є пріоритетним завданням для посилення економічної безпеки товаровиробників зерна.

Коефіцієнти впливу визначались експертним шляхом та узагальнювались за допомогою коефіцієнта конкордації ступеня узгодженості думок експертів з використанням методик мінімізації впливу фактору суб’єктивних оцінок (від 0 до 1).

Таблиця 5.4

Матриця взаємозв’язку ризиків товаровиробників з коефіцієнтами впливу

	R_1	R_2	R_3	R_4	R_5	R_6	R_7	R_8	R_9
R_1	0	0,7	0,3	0,5	0,4	0,1	0,4	0,5	0,7
R_2	0,5	0	0,6	0,4	0,8	0,4	0,2	0,5	0,5
R_3	0,3	0,5	0	0,3	0,4	0,2	0,1	0,5	0
R_4	0,6	0,5	0,4	0	0,4	0	0,4	0,5	0
R_5	0,4	0,7	0,3	0,4	0	0	0,5	0,2	0,4
R_6	0,2	0,5	0,4	0	0,3	0	0,2	0,6	0
R_7	0,3	0,2	0,1	0,2	0,2	0	0	0,2	0
R_8	0,3	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3	0,5	0	0
R_9	0,5	0,4	0,3	0,5	0	0	0	0	0

Джерело: розрахунки автора

На підставі даних матриці взаємозв’язку ризиків з коефіцієнтами впливу побудуємо когнітивну модель ризиків з елементами контррозвідувальних превентивних пріоритетів (рис. 5. 5).

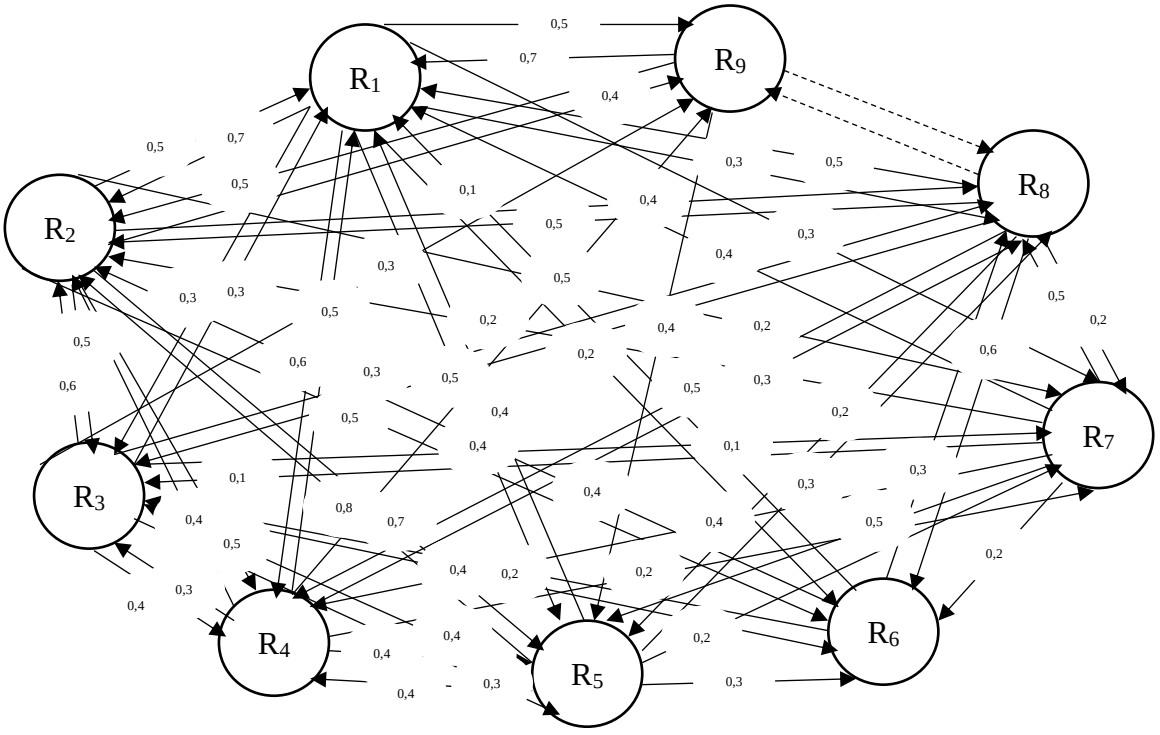

Рис. 5. 5 . Контррозвідувальна когнітивна модель управління ризиками.

Джерело: авторське представлення.

Ми прийшли до висновку, що стратегії управління подіями (евентуальні стратегії) можливо застосовувати товаровиробникам зерна, які працюють в умовах ринкової глобалізації та діяльність яких знаходиться в зоні підвищених ризиків. Останні корелюють між собою, однак функціональні впливи є важкоструктурованим та вимагають особливих підходів мислення, що дає нам підстави використовувати можливості когнітивних технологій. Головним пріоритетом, як показали дослідження на шляху до посилення економічної безпеки, є досягнення стану захищеності від негативних впливів та невиправданих ризиків, які за умови несвоєчасного виявлення можуть поставити під загрозу поточну та довгострокову ефективність підприємств.

5. 2. Прогноз та системні елементи реалізації експортної зернової стратегії

Можливості аграрної галузі України, зокрема у сфері зерновиробництва, дають підстави для реалізації амбітних проектів щодо розширення ринків збуту продукції та підвищення її конкурентоспроможності. Проте існує ряд позицій, які необхідно враховувати при формуванні стратегічних орієнтирів розвитку зернової галузі та міждержавного співробітництва. Перш за все це стосується питань економічної безпеки, що передбачає розробку і використання заходів захисту українського товаровиробника від загроз, небезпек і необґрунтованих ризиків ефективній діяльності в контексті соціально-економічного розвитку національної економіки.

З метою розвитку соціально-економічних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших зв’язків між територіальними громадами, їх представницькими органами, місцевими органами виконавчої влади України та аналогічними органами влади інших держав у межах своєї компетенції, чинним законодавством України визначено зміст та характеристику поняття «транскордонне співробітництво». Під ним розуміються спільні дії,

спрямовані на встановлення і поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших відносин між територіальними громадами, їх представницькими органами, місцевими органами виконавчої влади України та територіальними громадами, відповідними органами влади інших держав у межах компетенції, визначеної їх національним законодавством [370].

Існує ряд проблемних моментів концептуального характеру, які гальмують територіальний розвиток і забезпечення конкурентоспроможності регіонів України, які проявляються у недосконалості і неефективності адміністративних, фінансових та інституційних інструментів [371].

На сьогодні транскордонне співробітництво в Україні можна умовно поділити за географічною ознакою та реальною співпрацею на Українсько-Польський, - Словацький, - Угорський, - Румунський, - Молдовський, - Білоруський транскордонні регіони. Проте, ознака спільного кордону в сучасних умовах глобалізації поступово втрачає першочерговість. Все більшої актуальності набувають спільні економічні, політичні, культурні інтереси, взаємо зацікавленість яких дає поштовх до розвитку міждержавних контактів. Таким типом співробітництва є Українсько-Китайські взаємовідносини, які останнім часом набирають обертів. Так, Україна офіційно приєдналася до проекту Транскаспійського міжнародного транспортного маршруту (скорочено ТМТМ), який відомий під назвою «Новий шовковий шлях» і являє собою континентальний транспортний коридор для забезпечення руху вантажів в напрямі Європа-Китай в обхід Росії, в зв’язку з загрозливою ситуацією на сході України.

Знаковою у досліджуваному контексті є подія 14 січня 2016 року, коли "Укрзалізниця" підписала Протокол щодо входження України до Транскаспійського міжнародного транспортного маршруту, яким, зокрема, передбачено встановлення конкурентоспроможних пільгових тарифів на вантажоперевезення Транскаспійським міжнародним транспортним маршрутом [372]. Перспективи розвитку залізничного транспортного

сполучення для України відкривають можливості реалізації її потенціалу, як країни-експортера. Однак існують ризики негативного впливу цінових флуктуацій, політичної нестабільності, погодних умов. Тому необхідно проводити оцінку економічних ризиків з метою ефективної експортної політики у сфері виробництва та реалізації зернових культур. Оптимізація міжнародних транспортних потоків та розвиток транскордонної транспортної інфраструктури і логістики, яка запланована проектом відродження «Нового шовкового шляху», дозволить українським товаровиробникам диверсифікувати виробництва, підвищити конкурентоспроможність продукції та виходити на нові ринки збуту.

Комплексне осмислення концепції взаємодії Китайської народної республіки з країнами Центральної і Східної Європи відбувається з огляду на формат «16+1». Входження України у цей механізм міжнародної співпраці є перспективним з багатьох позицій, що передбачають співпрацю на геоекономічному, геополітичному, дипломатичному рівнях та посилить фінансовий та торговельно-інвестиційний складники такої співпраці у напрямі залучення інвестицій в українську економіку та її аграрний сектор на підставі участі у форматі «17+1» [373].

Однією з плідних співпраць в Українсько-Китайських торговельних взаємовідносинах є експорт зернових культур. Зазначимо, що Україна експортує зерно власного виробництва переважно у Єгипет, Китай, Саудівську Аравію, Іспанію, Південну Корею, Іран, Ізраїль, Туніс, Нідерланди, Італію. У структурі експорту зернових найбільша питома вага припадає на Єгипет (161%), з них пшениці (23,3%), кукурудзу найбільше експортуємо у Китай (23,8%), ячмінь у Саудівську Аравію (63,1%). сорго - Італію (57,3%) усього обсягу відповідної культури. Як бачимо, географія експорту досить широка і представлена як країнами ЄС, так і країнами, так званого, «Нового шовкового шляху» (дод. Л).

Питання успішної співпраці передбачає взаємовигідні угоди на умовах довіри та партнерства. Однак, завжди необхідно враховувати елементи загроз

та ризиків, які у сфері зернових потоків пов’язані, перш за все, з необхідністю побудови та розширенням існуючої транспортно-логістичної інфраструктури, інвестицій у будівництво вагонів-зерновозів та тяглових елементів, елеваторних потужностей. Ризики здійснення експортних операцій з зерном можуть бути зведені до мінімуму шляхом страхування експортних кредитів, які убезпечать національного товаровиробника від можливого невиконання іноземними партнерами зобов’язань. Інший напрям економічної безпеки полягає у необхідності співставлення потреб імпорту зерна для Китаю з раціональними, науковообгрунтованими обсягами його виробництва для України. На сьогодні ціновий чинник визначає бажання виробляти зернові культури і в окремі періоди можливості підприємств-експортерів отримувати значні суми валютної виручки перекривають здоровий глузд у справі ведення аграрного господарства. Переважне моновиробництво зернових у крупних аграрних товаровиробників сформувало загрозу розвитку сільських територій та можливостей соціально-економічної нестабільності в країні. Тому економічна безпека у сфері зернового господарства є одним з визначальних інструментів у забезпеченні стабільної та ефективної національної економіки.

Пріоритети розвитку національної економіки у сфері аграрного виробництва визначені підвищенням якості продукції, розвитком органічного виробництва та збільшенням доданої вартості за рахунок зростання частки реалізації не сировинних ресурсів, а продуктів їх переробки. Національний товаровиробник має дотримуватись фітосанітарних вимог КНР щодо стану зернової продукції, оскільки загроза для товаровиробників зерна полягає у тому, що малі та середні підприємства не в змозі належним чином зберігати продукцію, крім того, зерно псується при неналежному транспортуванні. Потребує покращення культура зерновиробництва, що включає насінництво, системи зрошування, інноваційні розробки з виробництва ефективних добрив та засобів біозахисту рослин тощо.

Сучасна стратегія розвитку передбачає реформування у сфері фермерського господарства, як основи функціонування сільських територій,

прозору реформу держпідприємств та обігу землі за, так званою, концепцією «3+5». В рамках цієї концепції передбачено прозорий обіг землі та розширення ринків збуту, що виявляється у транскордонному співробітництві та пошуку нових точок дотику при визначенні впливів транскордонних коридорів на соціально-економічний розвиток України, як одного з членів країн Нового Шовкового шляху [374].

Розпорядженням КМУ від 27 грудня 2017 р. прийнято розпорядження «Про схвалення Експортної стратегії України» («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки. Даний документ розроблено з метою зменшення ризиків (неефективного використання ресурсів, залежності української економіки від коливань цін на світових ринках, потенційних ризиків для економічної і соціальної стабільності) та забезпечення стабільного зростання експорту української продукції. Метою Стратегії є перехід України до експорту наукомісткої інноваційної продукції для сталого розвитку та успішного виходу на світові ринки. Документом зазначено, що основними причинами низької конкуренції українських підприємств є низька продуктивність праці та низька мобільність робочої сили, складність отримання кредитних коштів, низький рівень внутрішніх та прямих іноземних інвестицій, недостатня система підтримки інновацій. До перешкод для ведення бізнесу віднесено недостатню конкуренцію у деяких секторах економіки, застарілу транспортну інфраструктуру та промислову структуру, зарегульованість та бюрократичність процедур, відсутність ефективних засобів захисту прав інтелектуальної власності, неефективність митних процедур та низький рівень інституційної підтримки [375].

Ресурсний потенціал України формує галузеві напрями розвитку і визначає можливості посилення їх стратегічних перспектив. Однією з таких галузей є зерновиробництво, у сфері розвитку якої є як позитивні тенденції, так і ряд проблемних факторів, що впливають на соціально-економічний стан галузі. Однак, у вищезазначеному документі серед перспективних та

пріоритетних секторів економіки для розвитку експорту за відповідними критеріями відбору не йдеться про зернову галузь.

10 липня 2019 р. на засіданні Кабінету Міністру України схвалено документ – «Стратегія розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України до 2026 року» та затверджено план завдань та заходів з її реалізації. Метою Стратегії є визначення довгострокової державної політики, спрямованої на забезпечення стабільного нарощування обсягів експорту продукції (товарів, послуг, технологій) вітчизняного сільського господарства, харчової та переробної промисловості. Наголос робиться на пріоритетності нарощування експорту продукції з доданою вартістю; підвищення якості продукції у сфері стандартизації, удосконалення санітарних та фітосанітарних заходів у сфері безпечності продукції; поліпшення правових, організаційних та економічних умов для здійснення міжнародної торгівлі; впровадження інструментів оцінки потенційної привабливості зовнішніх ринків продукції сільського господарства; посилення інституційної спроможності представлення та захисту інтересів вітчизняних виробників та експортерів на світових ринках з урахуванням передового досвіду; забезпечення інформаційної підтримки сільськогосподарських товаровиробників і переробників шляхом надання доступу до оперативної інформації про попит на зовнішніх ринках, умови та процедури доступу до них, зокрема нормативно-правове регулювання, митні процедури, стандарти та технічні регламенти; підвищення рівня обізнаності виробників щодо ринкових тенденцій, споживчих уподобань, технологій виробництва тощо [376].

Обидва документи передбачають стратегічними напрямами розвитку експорту аграрної продукції зростання обсягу виробництва та збільшення постачань такої продукції на зовнішні ринки; розширення номенклатури та зміни структури експорту в напрямі збільшення частки продукції з високою доданою вартістю; географічна диверсифікація напрямів експорту (відкриття нових ринків) і розширення експортних можливостей для малих та середніх

підприємств, що дає підстави сподіватись на покращення стану малих та середніх товаровиробників зерна, участь їх у формуванні експортного потенціалу України та економічної безпеки ведення бізнесу.

Зернове виробництво України характеризується позитивною динамікою розвитку та пріоритетністю державної політики. Здійснення заходів щодо інтеграції ринку зерна до Європейського Союзу та нарощування експортного потенціалу визначає головні стратегічні орієнтири розвитку галузі [100].

Формування стратегії розвитку зернового господарства має ґрунтуватися на потребах забезпечення продовольчої безпеки країни, захисту інтересів товаровиробників з позиції забезпечення їх економічної безпеки, а також необхідності врахування соціальної складової розвитку бізнесу, особливо крупнотоварними суб'єктами господарювання.

Проте, існує ряд можливих загроз, які визначають стан економічної безпеки товаровиробників зерна, якій, на нашу думку, не приділяється необхідна увага як з боку наукових досліджень, так і державної політики. Така ситуація не відповідає сучасним економічним умовам, оскільки нарощування виробництва та збільшення експортного потенціалу потребує постійного моніторингу і детального аналізу небезпек та обґрунтування ризиків в умовах ринкової глобалізації. Структурний обсяг експорту зернових потребує особливої уваги і вдосконалення, оскільки за даними рис. 5. 6 бачимо, що за чотири маркетингових роки основними експортними культурами були пшениця і кукурудза. Зернові культури вирощують такі категорії господарств, як сільськогосподарські підприємства, у тому числі фермерські господарства, та господарства населення. Конкурентні позиції на світових ринках українському зерну вдається зберігати, перш за все, за рахунок менших витрат на виробництво (в середньому на виробництво пшениці витрачається фермерськими господарствами $130–140/т, у той час, як ціна ф’ючерсів на рівні $190–195/т).

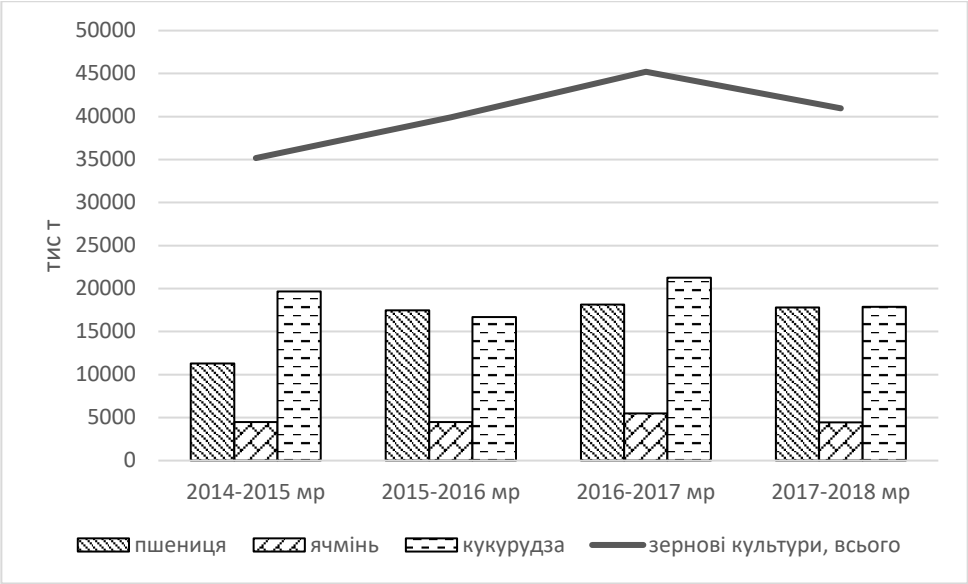

Рис. 5. 6. Динаміка експорту зернових культур (2014/2015-2016/2017 м. р.)

Джерело: побудовано автором за даними [377].

Експорт зернових за аналізований період зберігав позитивну тенденцію, окрім 2017 р., коли його обсяги скоротились, зокрема через зменшення валових зборів. Нами зроблено прогнозні розрахунки за допомогою статистичних методів та програми EXCEL.

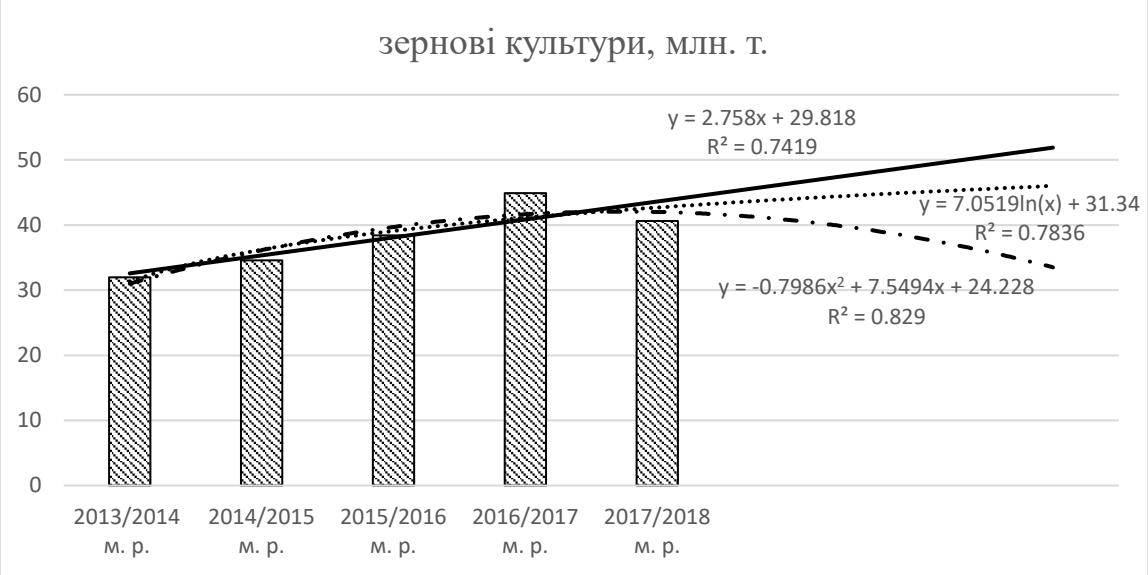

лінійний тренд;

логарифмічний тренд;

поліноміальний тренд;

Рис. 5. 7. Прогноз експорту зернових культур з України. Джерело: побудовано автором.

Як свідчать дані рис. 5. 7, прогнози за лініями тренду показують різні значення, оскільки економіко-математичні та статистичні методи не враховують усіх чинників, особливо природних та суб'єктивних впливів, що підтверджує наші дослідження з використання інноваційних методик, зокрема елементів когнітивного моделювання. З позиції економічної безпеки експортні можливості формують певні загрози ефективному розвитку окремих суб'єктів господарювання, що виявляється в зниженні їх прибутковості та зменшенні економічного інтересу до виробництва зернових.

Крім експорту, Україна також здійснює імпорт зерна, що представлений переважно насіннєвим матеріалом. Співставлення обсягів експорту та імпорту свідчать про переважне привалювання експорту (перевищення у двісті разів над імпортом). Динаміка показує зростання показників як експорту, так і імпорту до 2017 року (рис. 5. 8).

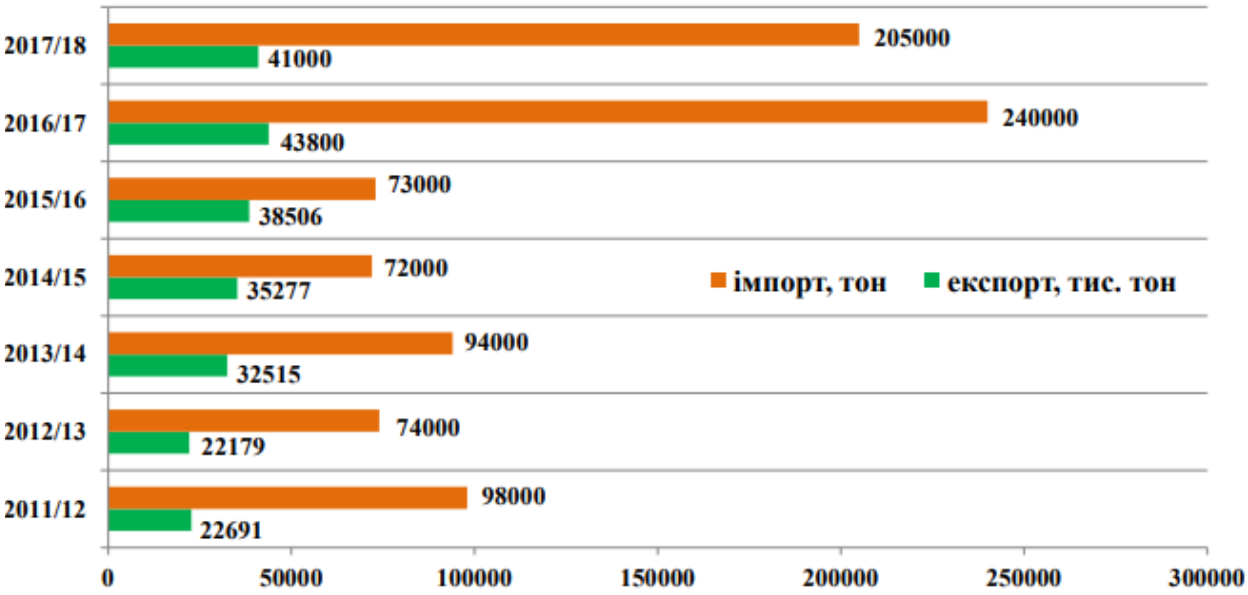

Рис. 5. 8. Динаміка співвідношення експорту та імпорту зернових культур в Україні. Джерело: побудовано за даними [378].

На сьогодні зернова галузь в Україні одна з найпріоритетніших, оскільки формує левову частку експортного фонду та, відповідно, валютних надходжень. Зерно вирощують господарства різних організаційно-правових форм та розмірів, проте експортні можливості мають лише агрохолдингові компанії та зернотрейдери, які диктують власні умови щодо закупівлі зерна та

можливостей його зберігання [379]. Адже вони є виключними монополістами на внутрішньому ринку з вузькою спеціалізацією, що обмежує можливості малого та середнього товаровиробника через ряд об'єктивних чинників, серед яких недостатнє забезпечення складськими приміщеннями, слабкий розвиток транспортної та логістичної інфраструктури, цінові флуктуації, валютні коливання тощо. Дотепер відсутнє чітке та прозоре законодавство у сфері трансфертного ціноутворення.

Нормативно-правові акти регулювання експортної діяльності товаровиробників зерна України (дод. М) включають головним чином внутрішню категорію законодавства [380; 381; 382; 383; 384; 385; 386; 387; 388]. На державному рівні необхідно розробити стратегію розвитку зернової галузі, яка буде включати експортну зернову стратегію, обов'язковим елементом якої має бути економічна безпека. Лише конвергенція холістичного та системного підходів дозволить забезпечити розвиток продуктивних сил, підвищення конкурентоспроможності та розкриє подальші можливості для експорту не лише зерна у якості сировинного ресурсу, а й посилить інвестиційну привабливість переробних галузей та збільшить потужності експорту зернової продукції з підвищеною доданою вартістю.

Міністерство економічного розвитку і торгівлі України анонсувало розробку експортної зернової стратегії за підтримки інвестиційного фонду Western NIS Enterprise Fund (WNISEF) у рамках програми: “Україна: Програма лідерства, сприяння експорту, залучення інвестицій та розвитку” (ULEAD) [389]. Робота фонду передбачає надання практичної допомоги у розробці методичних та практичних рекомендацій, консультаційних послуг для розробки та реалізації політики сприяння експорту, зокрема у сфері державно-приватного партнерства. При цьому зазначається, що існуючі можливості пов'язані з відповідними викликами, що, на наше глибоке переконання, підкреслює необхідність спрямованості розробки експортної зернової стратегії із забезпечення економічної безпеки товаровиробників і галузі в цілому.

Визначення загроз, небезпек, обґрунтування ризиків сприятиме стабілізації зернового господарства, оскільки виступатиме у якості інструменту підтримки експорту та товаровиробників, особливо середньої ланки, які формуватимуть потенціал розвитку сільських територій, тим самим, забезпечуючи реалізацію соціальної політики у сфері відродження села шляхом створення робочих місць, розвитку інфраструктури.

Ключовим моментом розробки такої стратегії є необхідність системного підходу до формування елементів її реалізації. Важливо враховувати реалії сьогодення, глобалізацію економічних взаємин та особливості транснаціонального співробітництва, можливості, зокрема фінансові, потенційних споживачів зернової продукції, динаміку та зміни цін і фактори їх коливань.

Проблемними питаннями для товаровиробників зернових культур є земля та її якість, яка не завжди відповідає задекларованій. Підприємства з земельними банками понад 100 тис га не завжди мають інтерес до збереження та поліпшення якості грунтів, монокультура у їх сівообороті становить небезпеку з позиції агротехнологій вирощування, екологічності виробництва, що може виявитись у соціальному незадоволенні та призвести до непередбачуваних наслідків. Такий сценарій розвитку, на нашу думку, також має розглядатись у переліку небезпек при формуванні системних елементів реалізації експортної зернової стратегії.

До викликів внутрішнього зернового ринку, як первинного при визначенні пріоритетів експортної політики, відносять: перехоплення іншими країнами ініціативи по всьому ланцюгу від виробництва до продажу зернових, що супроводжується деформацією (через механізми державних субсидій) конкурентного середовища на світовому ринку зерна; дестабілізацією внутрішніх основ продовольчої безпеки України, яка дедалі більше залежатиме від мотивів економічної доцільності у виробників та трейдерів (компаній, частка іноземного капіталу в яких постійно збільшується) розширювати поставки на зовнішній ринок та їх можливості впливати на

цінову динаміку продовольчих товарів на внутрішньому ринку [96].

Небезпекою формування експортного потенціалу та розвитку зерновиробництва слід вважати валютні коливання, оскільки при знеціненні національної валюти експортерам вигідно реалізовувати зерно та отримувати надприбутки, що має діаметрально протилежну ситуацію при укріпленні гривні, тому загальний стан економіки країни корелює з інтересами крупних гравців на ринку зерна, що розбалансовує стан економічної безпеки між окремими товаровиробниками галузі.

Недосконаліть податкового законодавства, збільшення податкового навантаження особливо негативно впливає на малий і середній бізнес, який в умовах зростання інфляції, подорожчання витратоформуючих елементів при виробництві зерна призводить до зменшення рентабельності та можливості до загрозливої тенденції зменшення виробництва.

Декларуючи нарощування виробництва та експорту зернових, в Україні практично відсутня ефективна система біржової торгівлі зерном. Існує окрема практика форвардних контрактів, проте ф'ючерсні контракти вкрай рідкі, що можна віднести до сфери інтересів забезпечення економічної безпеки, оскільки ф'ючерсний ринок виступає інструментом страхування ризиків, зокрема хеджування цінових ризиків.

Таким чином, експортна зернова політика України має формуватись з огляду на позиції економічної безпеки товаровиробників, що за умов дотримання системності у реалізації її елементів дозволить визначити стратегічні орієнтири розвитку галузі [390].

Застарілі моделі прогнозів в умовах мінливої економічної ситуації і неоднозначних кроків світових регуляторів вже просто не можуть дати економістам, аналітикам і експертам точну картину світу. Тоді як без цього неможливо вибудовувати ефективну соціальну та економічну політику. Не потрібні просто прогнози, які не підкріплені практичною частиною та когнітивними висновками, тому сам по собі сегмент прогнозування в останні роки сильно змінився, хоча базою залишаються звичні методи.

Особливо явним старіння базових економічних моделей виявилось після кризи 2008 року, коли стало зрозуміло, що компанії і уряди не готові до подібних викликів і проблем, оскільки їх ніхто не прогнозував або просто не сприймав всерйоз. Взаємна конвергенція галузей науки, економіки, промисловості і наявність великої кількості "сліпих зон" передбачає необхідність нових підходів. Світова економіка активно переходить в інноваційну стадію, тому зараз як інструмент комплексного прогнозування використовується форсайтинг.

Ця відносно нова система методів дає можливість визначати важливі стратегічні напрями розвитку за рахунок виявлення можливих технологічних проривів, які можуть вплинути на економіку, суспільство, науку в довгостроковій перспективі.

Хоча кожне дослідження або Форсайт-проект включає в себе комбінацію декількох методів, включаючи дорожні карти, звичний SWOT-аналіз, дерева релевантності, аналіз впливу, мозковий штурм тощо, найважливішим принципом залишається експертна оцінка. І чим більше експертів бере участь, тим краще. До прикладу, Японія є одним з лідерів-першопроходців у проведенні Форсайт-проектів, кожні п'ять років проводять відповідні прогнозні дослідження науково-технологічного розвитку, в яких беруть участь більше двох тисяч чоловік. При цьому в Японії до Форсайт-проектів підходять як до систематичного прогнозу, який забезпечує складання довгострокового прогнозу. При такій системі не тільки вдається отримувати альтернативні можливості розвитку, але і вибирати з них найоптимальніший.

Особливістю методу форсайту є той факт, що стратегія розвитку визначається не групою експертів або на основі аналізу вихідних даних, а виявляється в ході експертних консультацій на кожному етапі. За рахунок цього вдається виявити нюанси і можливі проблеми, а також опрацювати шляхи їх вирішення.

Особливу цінність Форсайт-проектів становлять нові ідеї, що з'являються в результаті взаємодії експертного співтовариства, де зустрічаються представники різних галузей і секторів [391].

Сфера економічних інтересів підприємницької діяльності суб’єктів господарювання знаходиться у площині пошуку перспективних та прибуткових напрямів розвитку бізнесу. Процес виявлення та розвитку таких напрямів передбачає моніторинг ринкової кон’юнктури і оцінку потенціалу. Одночасне проведення оцінки ризиків та формування економічної безпеки дозволить приймати обґрунтовані управлінські рішення, що дасть можливість своєчасно реагувати на потенційні загрози та застосовувати сучасні методи управління для отримання економічних вигід.

Єдиного підходу до оцінки розвитку потенціалу підприємства, сфер та напрямів діагностики безпеки, зокрема економічної, практично не існує. У наукових колах та практичному середовищі постійно виникає потреба у дослідженні та комплексній оцінці загроз і небезпек. Основна увага здебільшого приділяється встановленню причинно-наслідкових зв’язків і чинників, що визначають проблемні ситуації [392].

Результати опитування керівників аграрних підприємств, що в структурі виробництва мають переважну більшість продукції зернової групи, показали, що основним елементом системи господарського управління є можливість створення аграрних кластерів, ефективного агромаркетингу, консалтингу, які зможуть задовольнити потреби сільськогосподарських товаровиробників у інформаційно-консультаційних, обліково-аналітичних послугах, що сприятиме залученню інвестицій та впровадженню інноваційних методів управління, формування системи економічної безпеки. Проте, майже відсутня інформація, серед опитаних респондентів, з питань застосування елементів форсайтингу, як однієї з технологій перспективного прогнозування і методу ефективного управління, що, на нашу думку, не виправдане.

Форсайтинг, як механізм для прогнозування ефективного розвитку [393], використовує різні методичні підходи, серед яких стратегічний аналіз і

прогнозування, перспективне планування, експертна оцінка, когнітивне моделювання, евентуальні стратегії. Усі перераховані методи застосовуються в оцінці рівня економічної безпеки підприємств і галузей, що органічним чином конвертує з форсайтингом та може слугувати елементом оцінки ризиків.

Застосування методів форсайтингу в аграрній сфері має враховувати як особливості самого форсайту, так і особливості галузевого спрямування та ринкового сегментування, територіальні й природно-кліматичні умови діяльності підприємств.

Відмінними особливостями форсайту можна вважати його систематичність та взаємозв'язок між підприємством і стейкхолдерами. Цікавим є використання форсайту аграрної економіки в контексті NBIC конвергенції (за першими літерами технологічних напрямів: N-нано; B-біо; I-інфо; C-когні) [394]. Дане явище можна характеризувати крізь ефект синергічного взаємопосилення технологій та елементів інноваційних досліджень у різних сферах, дотичних до ефективного функціонування аграрного виробництва.

Принциповою відмінністю форсайту є його спрямованість не тільки на визначення перспектив розвитку, а й прагнення створити майбутнє у достатній відповідності до прогнозу [395]. Цю особливість доцільно використати при виявлені детермінант і розробці індикаторів економічної безпеки та побудові когнітивної карти забезпечення ефективної протидії загрозам та небезпекам функціонування підприємств аграрної сфери.

Проте слід зауважити, що безсистемний неконтрольований вплив інноваційних трансформацій може не тільки не сприяти прогресивному розвитку, а й негативно позначитися на функціонуванні аграрної галузі держави, національної економіки в цілому, створити загрозу продовольчої безпеки. При розробці інноваційних проектів недостатньо об'єктивно оцінюються ризики, які супроводжують нововведення, особливо у такій складній галузі як сільське господарство. В деяких випадках вплив глобальних

інновацій носить й взагалі негативний характер: відбувається погіршення структури посівів, стану ґрунтів, здійснюється неконтрольоване розповсюдження генно-модифікованих сортів сільськогосподарських рослин. [396].

Таким чином, елементи форсайтингу, як інструментарію передбачення майбутнього, доцільно використовувати при пошуку перспективних, пріоритетних напрямів аграрного бізнесу, що матиме ефекти конвергенції за умов виваженої системи економічної безпеки та ефективного управління [397].

Економічна безпека держави в умовах стрімкого зростання глобалізаційних впливів на усі сфери суспільного розвитку постає в якості важливого та специфічного елемента захисту від існуючих і потенційних загроз, небезпек, ризиків. Аграрна сфера України, як одна з провідних в умовах сьогодення, потребує новітніх форм і методів оцінки, розвитку пріоритетних та інноваційних напрямів діяльності з огляду на збереження позитивних тенденцій та недопущення кризових станів.

Економічна безпека аграрного сектора визначається як сталий стан розвитку аграрної сфери економіки, за якого задовольняється необхідний мінімум потреби суспільства у відповідній продукції сільського господарства, сировині для інших сфер економіки, включаючи потреби соціального, продовольчого забезпечення та формування страхових запасів на випадок форс-мажорних ситуацій і під час дії внутрішніх та зовнішніх загроз. Ключові критерії визначення містяться у напрямах збереження існуючого потенціалу та здатності до саморозвитку, враховуючи особливості аграрного сектора, що виходить з необхідності формування економічної безпеки у поєднанні з забезпеченням соціальної стабільності [398, с. 18].

Аналізуючи сільськогосподарську складову аграрного сектору економіки України, слід зазначити, що у структурі валової продукції у постійних цінах 2010 р. за основними видами діяльності продукція рослинництва складає в середньому 70%, з неї зернові та зернобобові - 25 %.

Такі показники, на нашу думку, є нераціональними та потребують перегляду з обов'язковим врахуванням вимог та пріоритетів економічної безпеки [50]. Адже потенціал українського зерновиробництва дозволяє формувати стійкі пріоритети його розвитку. Однак, сучасна модель його функціонування, що передбачає роботу усіх видів за формами і розмірами сільськогосподарських товаровиробників, не спроможна забезпечити вирішення соціально-економічних проблем сільських територій, що призводить до демографічної кризи на селі та катастрофічних відтоків трудових ресурсів.

Цьому сприяє низка системних перешкод:

- незавершеність земельної реформи;
- галузева незбалансованість сільського господарства, суттєве переважання у виробництві зернових культур або великих, або дрібних товаровиробників;
- неефективне використання ресурсного потенціалу аграрного сектору;
- дефіцит фінансових ресурсів для стабільного ведення господарської діяльності сільськогосподарських виробників, зокрема, через брак інвестиційних коштів, важкодоступність кредитів, а також низький рівень державної підтримки;
- відставання розвитку системи аграрної логістики від потреб ринку;
- невідповідність української сільськогосподарської та харчової продукції європейським стандартам;
- недостатній рівень розвитку соціальної інфраструктури на селі та низька якість життя сільського населення порівняно з міським [399].

Зазначимо, що стан зернової галузі останніми роками формує вектор розвитку усього сільського господарства країни, однак постійне нарощування експорту зернової сировини призводить до появи різноспрямованих результатів. З одного боку, держава та крупні товаровиробники зерна отримують значні прибутки від валютних надходжень, враховуючи сучасні тенденції до збереження високого курсу іноземної валюти, з іншого -

порушення оптимальних, науковообгрунтованих розмірів посівних площ сільськогосподарських культур і, як наслідок, нераціональні обсяги виробництва і споживання продукції в розрахунку на одну особу (табл. 5. 5).

Таблиця 5.5

Споживання основних продуктів харчування

(на одну особу за рік, кг)

Види продуктів харчування	Мінімальні норми[1]	Раціональні норми[2]	2013р.	2014р.	2015р.	2016р.	2017р.	*2017 р, % до раціональної норми*
М'ясо та м'ясо-продукти вкл. субпродукти і жир-сирець	52	80	56,1	54,1	50,9	51,4	51,7	*64,6*
Молоко та молочні продукти	341	380	220,9	222,8	209,9	209,5	200,0	*52,6*
Яйця, шт.	231	290	309	310	280	267	273	*94,1*
Хлібні продукти (хліб та макаронні вироби у перерахунку на борошно; крупи, борошно, бобові)	94	101	108,4	108,5	103,2	101,0	100,8	*99,8*
Картопля	96	124	135,4	141,0	137,5	139,8	143,4	*115,6*
Овочі та баштанні продовольчі культури	105	161	163,3	163,2	160,8	163,7	159,7	*99,2*
Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	68	90	56,3	52,3	50,9	49,7	52,8	*58,7*
Риба та рибні продукти	12	20	14,6	11,1	8,6	9,6	10,8	*54,0*
Цукор	32	38	37,1	36,3	35,7	33,3	30,4	*80,0*
Олія	8	13	13,3	13,1	12,3	11,7	11,7	*90,0*

[1]Затвердженні Постановою кабінету Міністрів України від 14.04.2000р. № 656 «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення»

[2]За термінологією МОЗ України "Орієнтовний набір основних продовольчої сировини і харчових продуктів для забезпечення у середньому на душу населення на 2005-2015 роки"

Джерело: [50].

Як показують дані, споживання продукції зернопереробних галузей в межах раціональних норм, тоді як індикатори достатності споживання (співвідношення між фактичними і раціональними нормами споживання) м'яса та м'ясопродуктів, молока і молокопродуктів, плодів і ягід, риби та рибних продуктів перебувають нижче рекомендованих значень. Отже, спостерігаємо динаміку незбалансованого споживання продуктів харчування

населенням України, що позначається на його здоров'ї та працездатності. Така ситуація диктує перегляд на державному рівні струткурного використання зернового фонду шляхом впровадження моніторингу та контролю, що полягає у необхідності науковообгрунтованої і раціональної політики ведення зернового господарства країни. Світові баланси зернових також переконливо свідчать про зростання загального споживання зернових, зокрема пшениці і кукурудзи (дод. Н).

Забезпечення великих валютних прибутків від експорту зерна спонукає крупні агрохолдингові компанії до моновиробництва, а сировинний характер експорту зернової продукції формує загрозу посилення дисбалансу галузевої структури сільського господарства та породжує небезпеку фінансової неспроможності малих та середніх товаровиробників зерна, що посилить стагнацію сільських територій та зубожіння населення і, як результат, може призвести до чергової хвилі оберту банкрутств і соціальних вибухів.

Окремим пріоритетним напрямом економічної безпеки зернового сектору можна вважати можливості раціонального використання зерновідходів для потреб формування і розвитку енергетичної незалежності України. Обсяги сучасного виробництва зерна дозволяють отримувати сировину для забезпечення діяльності підприємств з виробництва паливних брикетів. Це питання необхідно розглядати в площині лісового господарства України з метою забезпечення збереження лісового фонду в процесі переходу України до альтернативних джерел енергії та енергонезалежності і енергосамодостатності.

Окреслене питання потребує інноваційного спрямування розвитку зернового сектору України. Активна діяльність агрохолдингових структур, безперечно, свідчить про використання сучасних технік і технологій при виробництві зернових культур, однак, ми вважаємо, що держава за допомогою власних інституцій, як ми зазначали вище, через систему моніторингу та регулювання повинна контролювати їх діяльність і у співпраці з науковцями

працювати в напрямі формування досконалої стратегії і тактики ведення зернового господарства.

Одним із ключових інструментів регулювання аграрного ринку виступає система цін та ціноутворення на сільськогосподарську продукцію, що визначає наступний пріоритет економічної безпеки зернового сектору. Через систему оподаткування та митного регулювання, державного фінансування, збільшення інтервенційного фонду можливо формувати економічну безпеку та стабільність товаровиробників. Зокрема, ст. 9 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» передбачає, що інтервенційний фонд стосовно кожного об'єкта державного цінового регулювання не може бути меншим, ніж 20 % обсягів їх річного внутрішнього споживання за попередній маркетинговий період [281]. Однак обсяги закупівлі зернових культур у 2015 р. становили близько 2% валового збору і 35% внутрішнього споживання, що суперечить зазначеному закону.

Наступним пріоритетним напрямом економічної безпеки зернового сектору України має бути інноваційне спрямування розвитку системи аграрної логістики, що передбачає розвиток інфраструктурної складової в частині забезпечення товаровиробників зерна сховищами для зберігання продукції, будівництва і ремонту автомобільних доріг та під'їзних шляхів, вдосконалення інфраструктури залізничного транспорту та максимальне використання його потенціалу, повільний розвиток річкового перевезення. Усі зазначені складники забезпечать поступальну віддачу вкладених коштів та призведуть до зменшення втрат.

Зерновиробництво, як стратегічно важлива галузь сільського господарства, потребує особливої уваги та задіяння державно-приватного партнерства із застосуванням механізмів та пріоритетів економічної безпеки з метою ефективного і стабільного розвитку [400].

Одним з найбільш значущих продуктів, що забезпечують продовольчу безпеку України, є зерно і продукти його переробки, що продиктовано природно-кліматичними, економічними умовами, можливостями в сфері

експортних операцій. Зарахування цього продукту до списку ключових при формуванні державних ресурсів в держрезерві продовольчого зерна і при формуванні обсягів внутрішнього споживання хліба і хлібобулочних виробів в перерахунку на зерно дозволяє стверджувати про необхідність подальших досліджень. Найбільш актуальними вважаємо розробки в пошуку оптимальних обсягів виробництва зернових культур і вдосконалення їх структури, розвитку логістичних та інфраструктурних можливостей, обліково-аналітичного та фінансового забезпечення, інноваційних форм і методів управління зерновий галуззю, раціонального експортного потенціалу та участі в формуванні забезпечення енергетичної незалежності країни.

Вищевказані питання є складовою частиною досліджень у сфері економічної безпеки, яка представляє собою, в загальному розумінні, «... стан національної економіки, яке дає можливість зберігати стійкість до зовнішніх і внутрішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність на світовому економічному просторі і характеризує здатність національної економіки до стабільного і збалансованому розвитку » [15].

Ключовим моментом економічної безпеки є розробка, моніторинг та вдосконалення індикаторів і критеріїв, які дозволяють визначати і контролювати її стан. Зокрема, динаміка високих врожаїв і валових зборів зернових культур в Україні сприяє підвищенню інтересу бізнесу до подальшого нарощування виробництва, в той час як, на нашу думку, такий необгрунтований, з наукової точки зору, зростання потребує обов'язковості державного нагляду і регулювання. Так, розвиток економічної безпеки в сфері зернового виробництва має бути на великотоварних підприємствах, які представляють інтереси агрохолдингових структур і транснаціональних компаній, тоді як середній і дрібний товаровиробник позбавлений такої можливості, зокрема, через нестабільну фінансово-економічної ситуації, цінових коливань, подорожчання складових матеріально-ресурсної бази.

Позитивним зрушенням індикатора економічної безпеки в розвитку інфраструктури зернового ринку можемо відзначити збільшення пропозицій

вільних зерновозів на внутрішньому ринку - понад 7 тис вагонів (рис. 5. 9), що без обмежень забезпечує відвантаження зернових залізничним транспортом в напрямі внутрішніх станцій і портів.

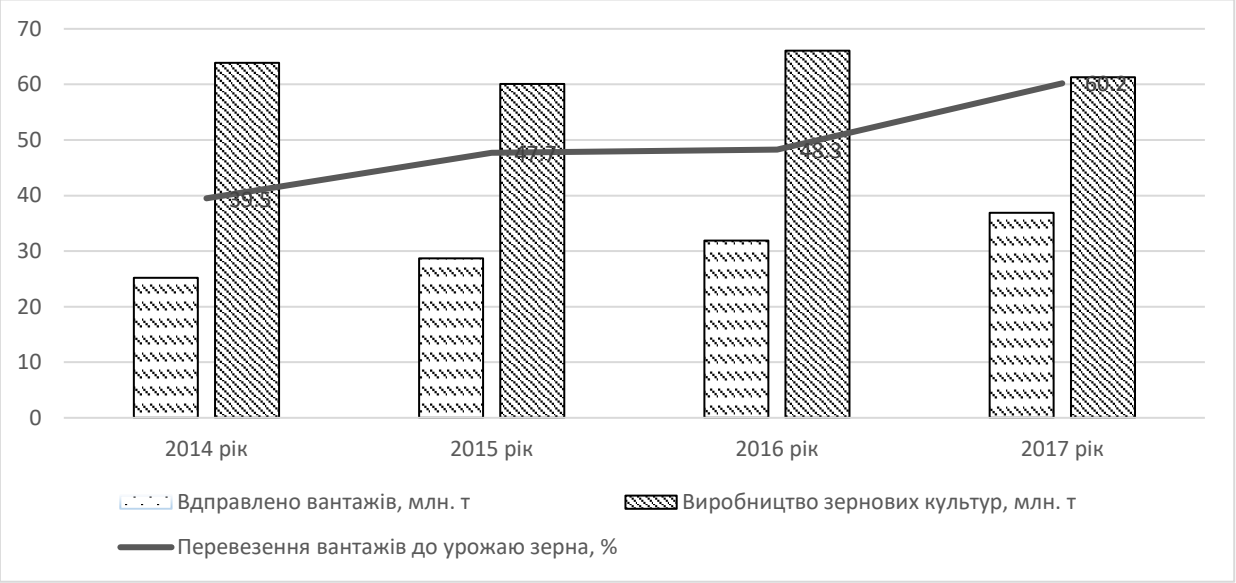

Рис. 5. 9. Обсяги перевезень залізницею зернових. Джерело: розраховано автором за даними [401].

Такий темп зростання зумовлений покращенням операційної моделі за рахунок збільшення кількість маршрутних відправок. Це покращить показник обороту зерновозів, що в свою чергу призведе до збільшення перевезень. Зростання обсягів перевезень зернових вантажів напрямі пов’язане з прогнозним зростанням обсягів експорту зернових вантажів на 7,8%. При цьому частка експорту в структурі перевезення зернових вантажів складає 84,2% [402].

У той же час, Україна, як країна з величезним аграрним потенціалом, нераціонально використовує наявні зернові ресурси, експортуючи більше половини валового збору. За інформацією Мінагрополітики України, станом на 17 червня 2016 року фактичні обсяги експорту зернових з початку сезону 2015/16 року досягли 37,8 млн т, при обсягах виробництва 59,96 млн т. Таким чином, 63% виробленої продукції продана за рубіж у вигляді сировини, що ніяк не сприяє збільшенню додаткової вартості експортованої продукції та можливості використання зернових як біопалива.

Одним з індикаторів, що становлять економічну безпеку, пропонується питома вага сировинного та низького ступеня переробки експорту в загальному обсязі експорту товарів, %. Цей індикатор відноситься до промислової продукції [15], однак вважаємо, що для зернових він також є актуальним, особливо в зв'язку з сировинною спрямованістю експортованого зерна. Виробництво зерна на одну людину (понад 1 т) фактично перевищує нормативне значення індикатора, що дозволяє формувати різноманітність структурного використання зернового фонду. Обсяги переробки зерна в розрізі культур та кінцевих продуктів переробки свідчать, що основна маса пшениці, кукурудзи, жита переробляється на муку, крупу та комбікорми. В розрізі областей ситуація дещо відрізняєьться (дод. О).

Як бачимо за даними табл. 5. 6., індикатор урожайності має обмеження, так як перевищення його оптимального рівня (фактична урожайність зернових в 2017 р. склала 42,5 ц / га, що на 6 % більше за рівень 3013 р.) становить загрозу економічній безпеці, оскільки може привести до перенасичення ринку і низькими цінами, що призведе до збитковості товаровиробників. Виробництво зернових культур на одну особу в рік переконливо свідчить, що за умов скорочення чисельності населення оптимальний рівень пропонується лише для індикаторів-стимуляторів, що дозволяє аргументувати перспективи нарощування експорту зерна за умови зростання його валових зборів та підвищення вимог до якості. Індикатори економічної безпеки товаровиробників зерна мають рекомендаційний характер та повинні враховувати демографічну ситуацію, споживчі уподобання та можливості українців, природний та відтворювально-екологічний потенціал. На нашу думку, такий перелік є достатній для зернової галузі, однак не повною мірою може бути адаптований до первинної ланки – товаровиробників, оскільки за нашими дослідженнями, система упередження вимагає індивідуальних підходів як до переліку показників-індикаторів, так і до їх порогових значень.

Таблиця 5. 6

Індикатори економічної безпеки для виробництва зернових культур

Назва індикатора, од. вим.	Значения индикатора									
	$X^{L}_{крит}$	$X^{L}_{небезп}$	$X^{L}_{незадов}$	$X^{L}_{задов}$	$X^{L}_{опт}$	$X^{R}_{опт}$	$X^{R}_{задов}$	$X^{R}_{незадов}$	$X^{R}_{небезп}$	$X^{R}_{крит}$
Урожайність основних зернових та зернобобових культур, ц/га	15	20	25	35	45	55	75	95	100	150
	20	25	35	40	45	55	75	95	100	150
Виробництво зерна на 1 особу. т/рік.	0,6	0,7	0,8	0,9	1					
Рівень запасів зернових культур на кінець періоду, % до споживання	5	15	30	40	50	60	65	70	80	100
Рентабельність активів, %	-1	0	0	0,5	1	1,5	2	2,5	3	3,5

l -для індикаторів-стимуляторів; R -для індикаторів-дестимуляторів

Джерело: доповнено автором до [15].

Рекомендуємо на державному рівні вивчати та реалізовувати необхідні зміни у раціональних нормах харчування з позицій сучасних досліджень раціональної структури виробництва та посівів зернових з метою розвитку галузі тваринництва, посилення енергетичної безпеки за рахунок переробки зерновідходів, соломи, стебел кукурудзи тощо.

Таким чином, динаміка зростання валових зборів і експорту зернових культур посилюють необхідність вирішення питань формування та забезпечення економічної безпеки, які виступають пріоритетним напрямом науково-практичного планування, регулювання та впровадження в області вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності та інноваційного розвитку [403].

Сьогодні аграрний сектор України є основним джерелом валютних надходжень за рахунок експорту сільськогосподарської продукції. Така

ситуація викликана падінням виробництва у металургійній галузі та хімічній промисловості, які традиційно були лідерами експорту. Розвиток сільського господарства в Україні відбувається спонтанно, а зростання експорту ґрунтується суто на ціновій конкуренції. Для того, щоб вітчизняні виробники сільськогосподарської продукції були конкурентоспроможними на світовому ринку у довготривалій перспективі, потрібно розвивати сучасні технології, але водночас формувати концептуальний базис розвитку галузі на рівні держави. Для цього потрібно дослідити світовий досвід у галузі агропромислової політики, враховуючи те, що саме аграрний сектор є об'єктом протекціонізму у більшості розвинених країн світу.

В Україні сьогодні однією з таких галузей є аграрний сектор, який вважається найважливішою сферою матеріального виробництва, де створюються матеріальні блага рослинного та тваринного походження, які забезпечують населення продуктами харчування, а промисловість – сировиною. Ця галузь створює робочі місця для сільського населення, а в економіці держави аграрний сектор посідає досить важливе місце, адже від нього залежить ефективне функціонування усього господарства країни і добробут суспільства.

Україна має родючі землі, тому сільське господарство є ефективним та перспективним для його ведення і продажу продукції не тільки на внутрішньому, але й на світовому ринках. Україна – один із лідерів експорту аграрної продукції у світі. Основним напрямом українського агробізнесу є рослинництво (близько 70 % сільськогосподарської продукції).

Найбільші обсяги в експорті продукції рослинного походження займають зернові культури (7,2 млрд. дол). За даними ФАОСТАТ (FAO), експорт українського зерна зростає в динаміці з 22,86 млн т. у 2013 р. до 29,23 млн т у 2018 р. Проте, така позитивна динаміка приховує певні загрози та можливості економічних і екологічних ризиків. Основними ринками збуту української сільськогосподарської продукції сьогодні є країни Азії та ЄС (табл. 5. 7).

Таблиця 5. 7

Рейтинг найбільших експортерів зернових (2017-2018 м. р.)

Компанія	Доля у зерновому експорті, %
Кернел	10,0
Нібулон	9,8
COFCO	9,2
ADM	6,4
Bunge	6,3
Державна продовольчо-зернова корпорація України	5,0
Glencore	4,8
Cargill	4,5
Olam	1,4
Soufflet	1,3

Джерело: [377].

Хоча Україна є одним з найбільших світових виробників та експортерів сільськогосподарської продукції, однак у подальшому розвиток агросектору може зіштовхнутися зі значними проблемами через занепад власного машинобудування, нестачу технічних нововведень, фінансових ресурсів тощо. Варто зазначити, що окремі види вітчизняної сільськогосподарської продукції ще довго будуть конкурентоспроможними на зовнішньому ринку за ціною, оскільки в структурі їх собівартості закладені низька вартість робочої сили та порівняно низька ціна використання земельних ресурсів. До того ж через вищий рівень корупції залишається дуже великою частка продукції, яка не обліковується, а відтак не оподатковується, що дає переваги виробникам і посередникам, однак завдає істотної шкоди національній економіці. Загалом для покращення аграрного сектору країни потрібно збільшити площі посіву, тому що багато землі залишається не використаною для виробництва сільськогосподарської продукції, а це призводить до зменшення потенціалу реалізації продукції. Центральні та південні області Україні мають досить сприятливий клімат для вирощування більших обсягів соняшника, тоді як на першому місці з вирощування соняшника є Харківська, Черкаська та Полтавська області. Тому потрібно

розподілити вирощування сільськогосподарської продукції за регіонами з урахуванням кліматичних умов для різних сільськогосподарських структур (табл. 5. 8).

Таблиця 5. 8

Топ-10 країн з найбільшою питомою вагою експорту зерна з України (2017/2018 МР)

Країна	Обсяг експорту, тис дол	Питома вага, %
Єгипет	726180	11,4
Китай	592410	9,3
Іспанія	458640	7,2
Індонезія	375830	5,9
Нідерланди	350350	5,5
Ізраїль	273910	4,3
Туніс	273910	4,3
Італія	273910	4,3
Саудівська Аравія	267540	4,2
Бангладеш	248430	3,9

Джерело: сформовано автором за даними [50].

За роки незалежності Україна суттєво диверсифікувала ринки збуту. Якщо у 2000 році на першу трійку покупців припадало 43,4 % всіх поставок, то станом на тепер перша трійка експортерів формує лише 27,9 % обсягу торгівлі, що є позитивною тенденцією, яка свідчить про посилення експортних можливостей нашої держави.

Одним з напрямів підвищення міжнародної конкурентоспроможності продукції вітчизняного аграрного сектору та реалізації експортної зернової стратегії є пошук дешевших джерел енергії для перероблення продукції. На заході існують розробки і практичне впровадження вирощування спеціальних порід дерев на не придатних для вирощування сільськогосподарських культур землях. Отриману деревину використовують для виробництва електроенергії. Таке вирощування дерев призведе до мінімальних витрат на електроенергію, зокрема на півдні України, де майже немає лісів.

Європейські країни вже тривалий час використовують вербу та тополю для створення додаткової та дешевої енергії, створюючи спеціальні енергогаї.

Загалом аграрний сектор України потребує збільшення потужності експортного потенціалу: орієнтація на ринки збуту є ключовим чинником розвитку галузі. Це пов'язано з тим, що сировинна орієнтація експорту України є неоднозначною, оскільки попит на сировинні товари є змінним і має значну цінову мінливість. Головним пріоритетом для України повинно бути нарощення обсягу виробництва аграрної продукції з високою доданою вартістю.

Зокрема, країни Європи є тим орієнтиром, на який потрібно спрямувати більшу частину експорту, враховуючи те, що в ЄС високий рівень доданої вартості включає безпечність та якість харчових продуктів за рахунок ретельного управління якістю на підприємствах. Отже, виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС може стати основним інструментом покращення умов торгівлі.

Варто нагадати, що ЄС вже скасував тарифні обмеження на окремі види сільськогосподарської продукції, однак більша частка продукції все ще є обмеженою, зокрема, це товари, які потребують ретельного контролю якості (зернові, свинина, яловичина, птиця). Підвищити продуктивність АПК можна за допомогою новітніх технологій, які потребують мінімальних затрат часу на збір, обробку та переробку сільськогосподарської продукції.

Важливим засобом досягнення поставлених цілей аграрного сектору є трудові ресурси. Створення нових робочих місць у раніше неперспективних районах приведе не тільки до збільшення обсягів реалізації продукції, але й до зростання рівня зайнятості населення у загальнонаціональному масштабі. Варто відзначити, що сучасні технології аграрного виробництва потребують високої кваліфікації працівників та інженерно-технічного складу, яких у країні хронічно бракує. Для підготовки таких спеціалістів потрібно переорієнтувати вищі та технічні навчальні заклади відповідного профілю і створити державну програму кваліфікаційного розвитку.

Вплив різних негативних чинників на аграрний сектор України стимулює до пошуків альтернативних рішень, спрямованих на усунення

проблем. Для вирішення проблеми підвищення конкурентоспроможності продукції аграрного сектору на внутрішньому та зовнішніх ринках потрібна розробка стратегії збалансованого розвитку аграрних підприємств, яка орієнтуватиметься на виробництво інноваційної продукції високої якості. Зокрема, потрібно заохочувати іноземних інвесторів впроваджувати новітні технології виробництва і оновлювати матеріально-технічну базу, зменшувати регулярний тиск на аграрний сектор, зберігати податкові пільги і контролювати їх надання, укрупнювати або ліквідовувати неефективні компанії, орієнтуватись на світові ціни, вирішувати проблему логістики, шукати і освоювати нові ринки збуту, підвищувати конкурентоспроможність малих і середніх фермерських господарств, удосконалювати систему підготовки фахівців тощо.

5. 3. Інноваційні підходи до оцінки ризиків безпеки виробництва і збуту зерна

Успішний розвиток та зміцнення економіки суб’єктів господарювання обов’язковим елементом передбачає заходи економічної безпеки. Все більшої ваги набуває реалізація підприємствами науково-технічного потенціалу, який спроможний забезпечити підвищення конкурентоспроможності та протистояння зовнішнім і внутрішнім загрозам економічного зростання.

Глобалізація породжує виклики традиційному веденню зерновиробництва, удосконалюються інструменти ресурсного забезпечення, оскільки товаровиробники прагнуть адаптуватись до технологічних змін. Наприклад, організація Agrohub є платформою з впровадження інновацій в агросектор, діяльність якої допомагає покращити ефективність підприємств через впровадження нових технологій та розкриття потенціалу молодих кадрів.

Науково-практичний досвід свідчить, що на сучасному етапі розвитку світового господарства значна частина країн знаходиться на перехідному етапі

до шостого технологічного укладу, що характеризується насамперед безперервним розвитком інноваційних процесів. Реалізація проектів і стратегії інноваційного розвитку має забезпечувати зростання економічного потенціалу підприємства та його конкурентоспроможності на тих сегментах ринку, які визначено його стратегічними зонами господарювання. Рішення щодо проектів інноваційного розвитку підприємницьких структур приймаються в умовах інформаційної асиметрії, невизначеності ситуації, тому вони завжди будуть ризикованими [404].

Динамічне зростання обсягів інноваційно-інвестиційних проектів викликає необхідність посилення заходів безпеки, зокрема економічної, науково-технологічна складова якої в умовах глобалізаційних викликів є вкрай актуальною. Особливо це питання важливе для аграрної галузі, як однієї з основних експортоспроможних в країні. Трудовий, техніко-технологічний, фінансовий потенціали, за умов їх ефективного формування та використання на інноваційних засадах здатні забезпечити стабільну динаміку позитивного економічного зростання.

Найбільш перспективним напрямом інноваційних впроваджень в аграрній сфері оцінки загроз та ризиків безпеки виробництва і збуту продукції є використання IT технологій. Впровадження нових технологічних розробок сприяє більш ефективному веденню аграрного бізнесу. Пріоритетними є використання супутникового моніторингу полів, сканування грунту, облік земельного банку, ERP (Enterprise Resource Planning System - інформаційна система, що оптимізує ресурси, робочі процеси та здійснює контроль), CRM (Customer relationship management - система управління взаємовідносинами з клієнтами) та софт (електронний документообіг, портальні рішення, поширення та обмін інформацією) для управління підприємством, адаптоване програмне забезпечення, безпілотні літальні апарати-моніторинги, трекінг техніки та облік пального, контроль зрошення, GPS-навігація тощо.

За інформацією департаментів агропромислового розвитку облдержадміністрацій в агропромисловому комплексі України реалізується

474 інвестиційних проектів загальною вартістю майже 41,3 млрд грн Головним джерелом фінансування капітальних інвестицій залишаються власні кошти підприємств і організацій – понад 74,3 % загальної вартості. Соціальний ефект – понад 16 тис робочих місць. Реалізації інвестиційних проектів включають розвиток скотарства, свинарства, птахівництва, обробка і зберігання зернових та технічних культур, овоче- та фруктосховища, багаторічні насадження, зрошення. Загалом капітальні інвестиції у сільське господарство, лісове та рибне господарства зросли у 2017 р. в порівнянні з 2016 р. на 30,7 %. При цьому освоєно (використано) інвестицій понад 57,8 млрд грн [377].

Проте, на шляху до впровадження агроінновацій виникає багато перешкод та ризиків, що визначають загрози економічній безпеці товаровиробників. Як системні, так і безсистемні ризики потребують привінтивних заходів їх уникнення або прогнозованості. Відхилення фактичних показників від планових також формує загрози економічній безпеці підприємств. Виникають цінові ризики, які в кінцевому результаті впливають на функціонування сільськогосподарського товаровиробника. Інноваційні вкладення не завжди приносять очікувану фінансову окупність, оскільки в аграрній сфері є певні особливості впровадження інноваційних продуктів, зумовлені багатьма чинниками, які визначають можливості ефективності оцінки та застосування заходів економічної безпеки [405].

Стійкий інноваційний розвиток, враховуючи особливості їх впровадження в аграрному бізнесі, може бути забезпечений за умов мінімізації ризиків шляхом експертних оцінок інноваційних проектів з розробкою стратегій інноваційного розвитку. Залучення кваліфікованих експертів, якість інформаційно-аналітичної бази, відповідні методики обробки інформації дозволяють визначати рівень загроз та ризиків і систему дій з їх уникнення та попередження. Своєчасна ідентифікація факторів ризику дозволить визначати їх категорію, що підвищить економічну безпеку та забезпечить пріоритетність реалізації інноваційних проектів.

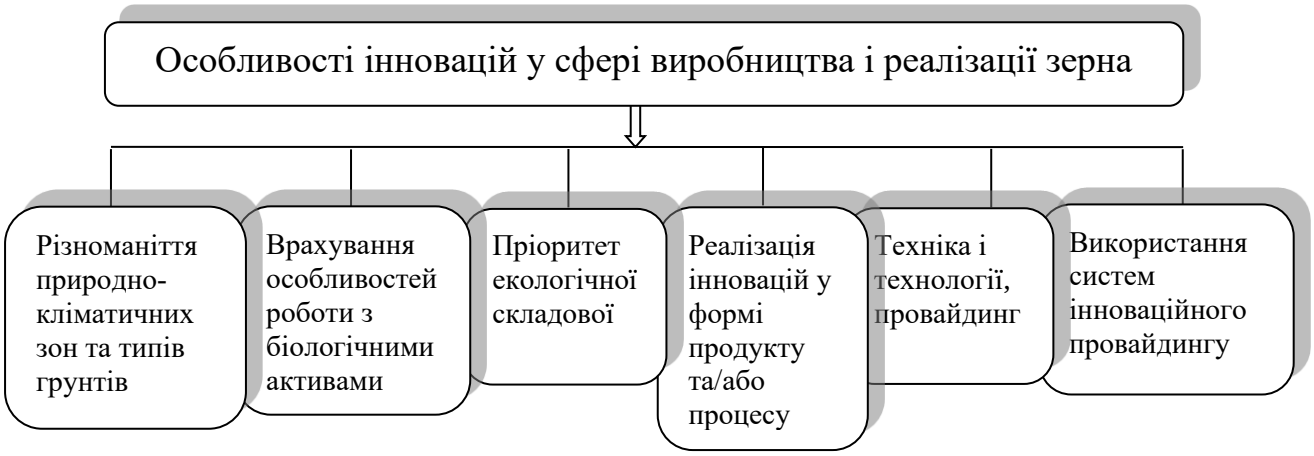

Рис. 5. 10. Особливості інновацій у сфері зернового бізнесу

Джерело: розроблено автором з використанням [406].

Процеси впровадження інновацій в аграрну сферу обов'язковим елементом мають передбачати забезпечення умов соціально-економічного розвитку як товаровиробників, так і сільських територій, де вони здійснюють свою діяльність. Ключовою особливістю має бути пріоритетність дотримання вимог соціальної відповідальності бізнесу, умови дотримання якої передбачають впровадження таких розробок, які б забезпечували створення додаткових робочих місць, сприяли поліпшенню навколишнього середовища, використання енерго- та ресурсозберігаючих технологій через систему економічних державних регуляторів: планування, ефективної системи управління, фінансування, оподаткування, аудит на дотримання вимог стандартів та сертифікації (зокрема європейських систем сертифікації ISCC EU та ISCC PLUS) [407].

Міжнародна організація стандартизації розробила міжнародний стандарт для КСВ ISO 26000. Ним визначаються вказівки для керівництва про те, як підприємства можуть працювати соціально відповідальним чином. ISO 26000:2010 носять рекомендаційний характер та допомагають визначити суть соціальної відповідальності в реалізації принципів ефективних дій та ілюструють передовий досвід у галузі соціальної відповідальності в глобальному масштабі. Вони спрямовані на всі типи організацій, незалежно від їх діяльності, розміру та місця розташування, тому можуть бути

сприйнятими товаровиробниками зерна, які представлені як малими підприємствами, так і крупними агрохолдинговими компаніями [408].

Зростання чисельності населення планети, здорожчення цін на продукти харчування породжує необхідність пошуку інноваційних шляхів сприянню нарощування продовольчих ресурсів. Умови світової глобалізації ставлять нові вимоги до підходів у формуванні продовольчої безпеки, зокрема в частині структури цих ресурсів, шляхів їх отримання та перерозподілу. Особливо актуальною є проблема економічної безпеки сільськогосподарських товаровиробників, оскільки наукове обґрунтування заходів з попередження та усунення загроз і небезпек їх діяльності допоможе вчасно реагувати на виклики, які сьогодні стоять перед аграріями та сприятиме розвитку інноваційних підходів до питання збільшення обсягів продовольства.

Однією з найбільших товарних груп у світовому експорті є зернові й продукти їх переробки. Україна - один із найбільших експортерів сільськогосподарської продукції у світі і потенційно здатна виробляти 100 млн т. зерна, яке формує основу продовольчої безпеки, отже глобальна продовольча криза може дати можливість нашій країні мати економічні вигоди. Проте важливо, на нашу думку, зважено підходити до питання нарощування продовольчих зернових ресурсів, оскільки екстенсивний шлях підтверджує сировинне спрямування галузі. За даними статистичної звітності, останніми роками спостерігається тенденція збільшення обсягів виробництва зерна, експорт зростає і в середньому досягає 40 % загального обсягу виробництва, споживання - 10 %, в той же час країна імпортує продовольчу пшеницю в середніх обсягах 200 тис т. Це свідчить про необхідність формування і розвитку економічної безпеки у зерновій галузі, пошуку і попередженню можливих та існуючих загроз стабільному її функціонуванню, можливості переорієнтації у відповідності до вимог часу.

Важливою передумовою переведення зерновиробництва на інноваційну модель розвитку слід вважати його функціонування на принципах, з одного боку, еколого-економічної ефективності, з другого –

раціонального природокористування та ресурсозбереження. Найбільшої уваги у сучасних економічних умовах заслуговують дослідження, що базуються на мінімальному і нульовому обробітку ґрунтів (Mini-till, No-till), які дозволяють зменшити витрати на вирощування зернових культур, відновити природний баланс ґрунтів, забезпечити ведення екологічного землеробства [278].

Нові підходи до якості зерна та продуктів його переробки полягають в інноваційних ринкових можливостях, які формують певні виклики для товаровиробників. Серед них - вирощування органічної продукції та її переваги у формуванні продовольчих ресурсів і економічної безпеки.

На даний час органічний сектор перетворився на одну із найбільш динамічних галузей сільського господарства в країнах ЄС завдяки підвищенню рівня поінформованості споживачів про безпеку харчових продуктів та проблеми, пов’язані зі збереженням та захистом довкілля.

Економічні пріоритети розвитку аграрного сектору України свідчать про необхідність підвищення конкурентоспроможності продукції галузі та вихід товаровиробників на партнерський рівень. Такі можливості існують у зерновій сфері, стан розвитку якої демонструє останніми роками позитиву динаміку. Як свідчать дослідження, наша країна входить у трійку країн-експортерів зернової продукції, тому інноваційна складова розвитку аграрного виробництва в світлі євроінтеграційної перспективи України має ґрунтуватися на засадах формування та розвитку економічної безпеки товаровиробників. Особливої актуальності в зазначених умовах набуває система превентивних заходів щодо попередження ризиків втрати конкурентних позицій та використання інструментів конкурентної розвідки та контррозвіки, які нами досліджувались у п. 5.1.

У пропонованому контексті з позицій товаровиробників зерна економічна безпека являє собою комплекс заходів, спрямованих на досягнення та збереження конкурентних позицій, захист правових, інтелектуальних, фінансових, виробничих інтересів суб'єктів господарювання та розробка

заходів з усунення та попередження наслідків економічних ризиків, небезпек та загроз.

Пріоритетність розвитку «…аграрного сектору з потенціалом виробництва, що значно перевищує потреби внутрішнього ринку, може сприяти розвитку національної економіки та її ефективній інтеграції у світовий економічний простір, а отже, зростанню доходів задіяного в аграрній економіці сільського населення, кількість якого становить понад третину всього населення країни, а також забезпечити мультиплікативний ефект розвитку інших галузей національної економіки» [181]. Реалізація зазначених заходів має ґрунтуватися на інноваційних підходах у сфері виробництва, зберігання, переробки та транспортування продукції, що полягають у пошуку альтернативних можливостей та диверсифікації [409].

Крім традиційних напрямів інноваційного спрямування, як то реструктуризація й оновлення матеріально-технічної бази товаровиробників зерна, розробка та використання нових високопродуктивних сортів, удосконалення структури посівних площ і виробництва на сучасному етапі, потрібно зосереджувати зусилля в напрямі впровадження енергозберігаючих технологій, зокрема переробки зерна та його відходів, можливостей виробництва органічної продукції, застосування технологій нульового обробітку ґрунтів, покращення структурного використання зернового фонду, інноваційні логістичні та інфраструктурні потужності, соціальне спрямування діяльності товаровиробників зерна різних форм господарювання, кредитні підходи на основі взаємовигідного партнерства, маркетингові інновації, прогресивні форми і методи управління, а також економічна безпека зернової галузі, як основа планування, реалізації запропонованих заходів та їх контроль.

Проведені дослідження науковцями ННЦ «ІМЕСГ» з використанням розроблених в інституті нормативів забезпечення господарств технікою з урахуванням виробничих зон, середньої врожайності, площ посіву, технологій виробництва показали, що загальна необхідність у зернозбиральних

комбайнах, орієнтуючись на стратегію виробництва 80 млн т зерна, складає 65 тис шт. (з них із пропускною здатністю до 10кг/с – 39%, 10-12 кг/с – 46%, більше 12 кг/с – 15%). Вартість (річна) придбання основних технологічних комплексів машин складає: тракторів - 14037,0 млн грн; ґрунтообробної і посівної техніки – 6429,1 млн грн; зернозбиральних комбайнів – 14872,0 млн гривень. Досягнення таких перспектив можливе за рахунок техніко-технологічного оновлення як підприємств-виробників сільгосптехніки, так і безпосередньо господарств АПК [410]. Отже, роль інноваційно-інвестиційних ресурсів у зерновій галузі неможливо перебільшити.

Для забезпечення можливості всебічного переходу України на інноваційну модель розвитку необхідне державне регулювання створення і функціонування механізмів покриття інноваційних ризиків. З цією метою науковці пропонують створити умови для капіталізації інтелектуальної власності, створення сприятливих умов для залучення інвесторів в розвиток венчурних (ризикованих) інноваційних форм і проектів, прозорі умови державних гарантів кредитування перспективних інноваційних проектів [411].

Розвиток інноваційної складової передбачає наявність інвестиційних ресурсів, для формування рейтингу оцінки яких у зерновиробництві доцільно використовувати наступні складові: площа сільськогосподарських угідь; виробництво зернових в усіх категоріях господарств; урожайність; наявність сільськогосподарської техніки; кількість працівників, зайнятих у виробництві зернових; результати від реалізації; обсяги державної підтримки; розмір інвестицій в зернове господарство; формування зернового фонду на засадах оптимізації, раціоналізації та відповідності.

Таким чином, здійснення інноваційної діяльності у зерновій галузі передбачає розвиток агробіотехнологій, екологічно орієнтованих систем землеробства, вдосконалення структурного використання зернового фонду, раціональне використання зерна та продуктів його переробки й зерновідходів з метою зміцнення енергетичної незалежності нашої держави. Формування і розвиток економічної безпеки, здійснення інноваційної діяльності дозволить

підтримувати галузь у стані ефективності, розвивати її у напрямі раціоналізації та оптимальних співвідношень ресурсного потенціалу, а також дозволить застосовувати механізми протидії загрозам і небезпекам як на рівні окремих товаровиробників, так і з боку зовнішніх джерел. Особливо гостро постає питання можливих загроз соціально-економічного характеру, які необхідно враховувати при розробці, зокрема, управлінської складової економічної безпеки товаровиробників зерна. Заходи економічної безпеки дозволять спрямувати інноваційну діяльність на роботу над ресурсозберігаючими технологіями, біотехнологічними дослідженнями, одночасно впливаючи на недосконаліть фінансово-кредитного регулювання такої діяльності [412].

Виходячи з параметрів конкурентоспроможності зернових культур слід виділити екологічні, які визначають безпеку продукції для її споживачів, зокрема використання органічного виробництва на інноваційній основі (рис. 5.11).

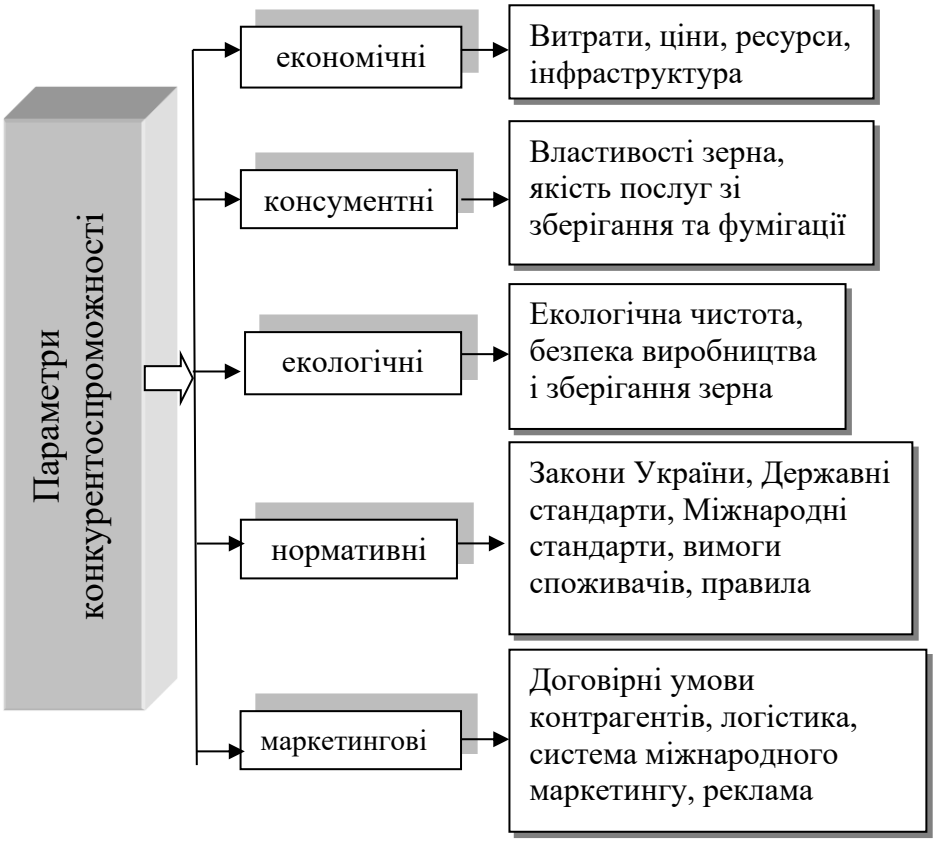

Рис. 5. 11. Параметри конкурентоспроможності товаровиробників зернової галузі. Доповнено автором до [413].

Інновації у зерновій галузі тісно пов'язані з можливістю суб'єкта господарювання до розширеного відтворення та окупності інвестицій. Сучасні обсяги виробництва зерна та стратегічні цілі щодо його нарощування значною мірою залежать від цінової ситуації на ринку, залежністю від агрокліматичних умов, макроекономічної ситуації. Крупні холдингові та транснаціональні компанії залежать не лише від власних обсягів виробництва, а й від закупок зерна у якості сировини від інших учасників ринку. За умов несприятливої цінової ситуації, впливу інфляції, здорожчання матеріально-технічних ресурсів товаровиробники все більше уваги приділяють пошуку резервів зниження витрат. Зерно втрачає якісні позиції, а за умов його експорту здебільшого як сировини, існує ризик можливої стагнації галузі у часі. Заходом економічної безпеки у цьому випадку має бути наукове обґрунтування структурного використання зернового Розвиток органічного зерновиробництва, як один з напрямів відбірного нарощування продовольчого ресурсу, повинен в своїй основі будуватись на постійних наукових комплексних дослідженнях в галузі селекції і насінництва, методів і механізмів обробітку грунту, раціонального розміщення посівів по сівозмінах, системи органічних добрив та біологічного захисту рослин, умов зберігання готової продукції, ресурсозберігаючих технологій, когнітивного моделювання та евентуальних стратегій. В даному напрямі важлива економічна готовність до впровадження інновацій, яка, в першу чергу, залежить від одного з індикаторів економічної безпеки товаровиробників зерна – конкурентоспроможності капіталу. Пріоритетність у напрямах таких досліджень та механізмі впровадження інновацій посідає ключове місце.

Практичний досвід свідчить, що в деяких випадках, прибутковість на органічних фермах вища завдяки меншим витратам на виробництво і додаткову вартість завдяки органічним надбавкам на ціну. Витрати на виробництво змінюються залежно від культури, регіону і його агро-кліматичних умов. Загалом, витрати на виробництво на органічній фермі нижчі в порівнянні з традиційною, особливо коли йдеться про зернові [414].

З вирощуваних господарствами видів зернових культур у перспективі доцільно орієнтуватися на ті з них, які відрізняються стратегічною важливістю у забезпеченні продовольчої безпеки, експортної гарантованості, природної збалансованості та потреб тваринництва в кормах [278]. Для забезпечення органічного зерновиробництва необхідною умовою є розвиток галузі тваринництва, яка забезпечить потреби в органічних добривах. Тому взаємозалежність основних галузей сільського господарства сприятиме виникненню балансу у продовольчих ресурсах та формуючих їх галузях.

Об'єктивна необхідність гарантування продовольчої безпеки в сучасних умовах вимагає поєднання державних та ринкових методів регулювання інноваційної складової формування та нарощування продовольчих зернових ресурсів. Важливим є підтримка товаровиробників для подальшого регулювання сфери виробництва соціальних сортів хліба, формування національного насіннєвого ресурсу високоврожайних стійких сортів, вдосконалення механізмів агрокредитування та агрострахування, удосконалення податкового законодавства, врахування різних розмірів та структури зерновиробників, що формують продовольчий ресурс та сприяють продовольчій безпеці країни.

Органічне зерновиробництво та когнітивне моделювання в системі інноваційної складової у забезпеченні економічною безпекою товаровиробників в умовах глобалізації ринку дозволить формувати концептуальні засади інноваційнї стратегії оптимального нарощування продовольчих ресурсів з раціональною їх структурою [415].

Таким чином, одним із інноваційних підходів у моделі нарощування продовольчих зернових ресурсів є розвиток органічного зерновиробництва, поглибленої переробки зернових для експорту з одночасним формуванням економічної безпеки товаровиробників зерна і галузі в цілому.

Задля забезпечення реалізації вищеозначених заходів науковцями пропонується використання провайдингу технологічних інновацій, оскільки «технологічна компонента слугує основою інноваційного потенціалу і

пріоритетним імперативом забезпечення конкурентних переваг національної економіки». При цьому процес фінансування технологічних інновацій повинен мати стратегічний характер і грунтуватись на певних принципах, що сприятимуть посиленню економічної безпеки (рис. 5. 12) [416].

Рис. 5. 12. Принципи фінансового забезпечення провайдингу технологічних інновацій товаровиробниками зерна. Джерело: адаптовано автором [416].

Важливим елементом провайдингу є економічна оцінка інноваційних проектів, яка повинна проводитись з урахуванням моделювання варіантів для порівняння економічної привабливості проектів, врахування повного життєвого циклу, грошових потоків, фактора часу та ризиків. За даними наукових досліджень використання інноваційних ресурсозберігаючих технологій обробітку ґрунту в сільськогосподарських підприємствах дозволяє підвищувати економічну ефективність виробництва зернових культур; досягти стабільності виробництва і конкурентоспроможності зернової

продукції; попереджувати та зупиняти деградації земель, сприяти збереженню та відтворенню родючості ґрунтів, раціональному їх використанню, поліпшенню екологічного стану довкілля; адаптувати ресурсозберігаючі технологій до широкого використання в різних природно-кліматичних зонах України [417].

Особливої актуальності в умовах сьогодення набуває питання енергетичної безпеки країни, пошуку альтернативних джерел палива. В цих умовах інноваційне спрямування розвитку зернового господарства, його селекції і насінництва, переробки продуктів виробництва, зокрема відходів, може бути одним із джерел вирішення енергетичних проблем. Отже економічна безпека інноваційної складової переробки продуктів зерновиробництва на паливні брикети, роботи в напрямі виробництва біопалива вкрай важливі та потребують детальних наукових і технологічних розробок, а також запропонованих систем оцінки.

Останніми роками зростають пропозиції інноваційних продуктів цифрового агровиробництва для аналізу і обробки даних. Наприклад, Xarvio™ Healthy Fields, так зване здоров'я полів, для ефективного захисту рослин не тільки допоможе вибудувати систему захисту в конкретних зонах поля за допомогою xarvio™ FIELD MANAGER, але й гарантуватиме успішність застосування засобів захисту. Новинкою є інтерпритація засобів захисту рослин у здоров'я рослин, що має за мету об'єднання науковців у здійсненні фундаментальних і прикладних досліджень.

Сучасні виклики для товаровиробників зерна формують загрози недоотримання продукції та прибутків, тому важливо підібрати, розробити та запровадити технологію, яка дозволить збирати якісний і безпечний урожай. Отже, застосування інноваційних підходів до оцінки загроз і ризиків безпеки виробництва і збуту зерна, використання методів оперативного інформування та реагування дозволить товаровиробникам зерна підвищувати ефективність діяльності при мінімальному втручанні в екосистему.

5. 4. Механізм реалізації стратегічних імперативів посилення економічної безпеки товаровиробників в умовах глобалізації ринку зерна

В умовах інтеграції України до міжнародного економічного простору та глобалізаційних ознак такого континууму посилюється значення конкурентних переваг окремих суб'єктів господарювання і країни в цілому. Конкурентна політика, як складова економічної політики за допомогою системи державних заходів сприяє формуванню конкурентного середовища та забезпечує захист і підтримку його учасників. Можливість досягнення стратегічних цілей потребує слідування пріоритетним напрямкам їх реалізації, одними з яких є формування захисних інструментів нівелювання деструктивного впливу загроз та підвищення рівня економічної безпеки.

Загальновідомо, що ринок диктує умови його суб'єктам щодо зміни кон'юнктури та цін. Так, український ринок аграрної продукції представлений товарними позиціями, основу яких складають зернові культури, плоди, яйця [50], які забезпечують найбільшу рентабельність та дозволяють підприємствам нарощувати експортні потужності. Нажаль, у існуючій товарній пропозиції суттєво бракує продукції тваринного походження, риби, що позначається на досягненні науково обгрунтованих норм споживання та продовольчих балансів, в той час як метою державної політики є «створення організаційно-економічних умов для ефективного розвитку аграрного сектору на основі єдності економічних, соціальних та екологічних інтересів суспільства для стабільного забезпечення населення країни якісним, безпечним, доступним продовольством та промисловості сільськогосподарською сировиною» [181].

Конкуренція, що посилюється спонукає до оперативного реагування і вдосконалення існуючих управлінських рішень та призводить до необхідності посилення безпекових елементів механізму управління ризиками та їх оцінки. Адже успішне підприємство, яке спеціалізується на виробництві сільськогосподарської продукції функціонує в умовах певних груп ризиків, які

є одночасно спільними для всіх галузей та мають відмінності в залежності від спеціалізації і концентрації виробництва. За умов насичення ринку певною продукцією така конкуренція лише посилюється, а з нею зростають економічні ризики та небезпеки [418].

Окремі автори виділяють наступні ризики, пов'язані зі спеціалізацією підприємств:

– досить часте порушення сівозмін і екологічних технологій та зростання загального рівня ризику через обмеженість кількості культур і вплив фактору погодних умов (переважно для товаровиробників зерна);

– комерційні ризики, зокрема цінова нестабільність на ринках та біржові коливання [419].

На нашу думку, зазначені ризики необхідно доповнити ризиками невиправданого перенасичення ринку товарними пропозиціями; нераціональним використанням сировинних ресурсів, що характерно для зернової галузі. Крім того, варто враховувати небезпеки виникнення соціальних чинників та загроз сталому розвитку сільських територій.

Розглядаючи механізм реалізації конкурентної політики аграрних підприємств у розумінні пошуку та оцінки ризиків пропонуємо, виділяючи складові економічної безпеки, концентрувати увагу на методах отримання та використання інформації в частині захисту від недобросовісної конкуренції, а також посилювати вимоги до обліково-аналітичної складової інформаційної безпеки.

Цінові ризики, як елемент безпекової складової механізму реалізації конкурентної політики аграрних підприємств мають один з найбільших впливів на їх економічну безпеку. Адже за умов зростання вартості техніки, добрив, засобів захисту, пального, незадовільної інфраструктури та логістичних можливостей керівники підприємств, особливо дрібних та середніх, змушені скорочувати витрати, що позначається на якості продукції, зменшенні чисельності робочої сили, а подекуди згортання бізнесу.

В умовах нарощування темпів і агресивності розвитку глобальної економічної системи важливим є забезпечення економічної безпеки країни та її продуктової безпеки в контексті здійснення виробничих операцій. Здатність конкурентних переваг підприємства протистояти впливу елементів і чинників зовнішнього середовища свідчить про те, що конкурентоспроможність підприємств складає сукупність виробничо-фінансових, інтелектуальних і трудових можливостей підприємства, які забезпечують йому стійкі, конкурентні позиції [420].

Реформа системи держпідтримки з акцентом на дрібних фермерів, завершення земельної реформи та реформа державних підприємств задекларовані як основні пріоритети у «Стратегії розвитку аграрного сектора 3+5». П'ять головних напрямів якої - розвиток ринків збуту, органічне виробництво і нішеві культури, розвиток сільських територій, зрошення та безпека харчової продукції [421]. За умов її реалізації зростає важливість чинників економічної безпеки, оскільки вихід на зовнішні ринки має не лише переваги для національного товаровиробника, а й сприяє надходженню до країни дешевої, неякісної продукції, яка має ринок збуту через низьку купівельну спроможність населення та демографічну кризу. Таким чином, виникає загрозлива ситуація втрати конкурентних переваг, що підкреслює значимість заходів безпеки та протидії негативним явищам.

В оцінці рівня конкурентоспроможності аграрних підприємств ключову роль відіграє розмір земельного банку підприємств та обсяги капіталовкладень, що не завжди позначаються на високій якості продукції. Особливо наочно така ситуація спостерігається у зерновиробництві, де близько 40 % товарної продукції реалізується на експорт у вигляді зернової сировини, що, на нашу думку, є загрозливим в масштабах країни, оскільки гальмує розвиток малого та середнього аграрного бізнесу, виснажує та забруднює грунти, гальмує розвиток тваринництва, не сприяє покращенню соціальної інфраструктури сільських територій, зростання рівня зайнятості населення.

Досліджуючи стан і тенденції розвитку аграрного ринку України, ми виявили, що без державного регулювання та інституціональних підходів до реалізації конкурентної політики аграрних підприємств неможливо досягнути економічного зростання і національного добробуту. Існує ряд чинників, які характеризують недосконаліть складного механізму реалізації стратегій розвитку аграрного сектору, серед яких, на нашу думку, одними з найбільш вагомих слід вважати безпекові. Лише крізь призму превентивних заходів необхідно розглядати стратегічні питання аграрної сфери та визначати пріоритети її розвитку [422].

Розвиток ресурсного потенціалу та інфраструктурного забезпечення товаровиробників зерна важливо розглядати у комплексному поєднанні усіх складових, які детально розглянуті у п. 3. 2. нашого дослідження. Прерогативою посилення економічної безпеки суб'єктів господарювання, що працюють у сфері зернового господарства, є використання переваг лізингу. Лізинг має низку економічних переваг для аграрних підприємств порівняно з іншими варіантами фінансування, оскільки дає можливість аграрним підприємствам при мінімальних одноразових витратах придбати сучасне устаткування та техніку в достатній кількості. Крім того, лізингові платежі відносяться на собівартість, що дозволяє заощаджувати значні суми під час сплати в бюджет податку на прибуток. Також за лізингу можливе використання механізму прискореної амортизації, що дає змогу агропідприємству максимально швидко відновити через собівартість інвестиційні витрати. Майно, що було об'єктом лізингу, можна реалізувати за ринковою ціною та отримати додатковий прибуток [423].

Головною перевагою є використання фінансового лізингу у якості одного з інструментів інвестування. Придбання і використання техніки без значних одноразових витрат, зручність платежів, доступність для малого та середнього товаровиробника у порівнянні з кредитними ресурсами та ряд інших переваг. З позиції суб'ктів переваги фінансового лізингу наведено у табл. 5. 9.

Таблиця 5. 9

Переваги фінансового лізингу для основних суб'єктів лізингових операцій

Суб'єкти фінансового лізингу	Переваги фінансового лізингу
Продавець (постачальник) лізингового майна	Розширення кола потенційних клієнтів
	Оперативне виявлення конструктивних недоліків обладнання
	Прискорення процесів поновлення випущеної продукції
	Одночасна оплата вартості майна лізингодавачем
	Зниження ризику неплатежів
	Ефективна реклама
	Підвищення попиту на додаткове обладнання
	Одержання доходу від обладнання, яке тимчасово не використовується
Лізингодавач	Безпека оборудки (право власності на майно залишається в лізингодавача)
	Знімається проблема нецільового використання засобів
	Узгодженість грошових потоків
	Чіткий графік лізингових платежів
	Ефект фінансового левериджу (залучений капітал перевищує ефект власних вкладень)
	Зменшення негативного впливу кон'юнктури ринку
	Можливість використання податкових пільг
Лізингоотримувач	Зручне джерело фінансування, а саме зниження потреби у власному капіталі
	Доступність - мінімальні початкові витрати грошових коштів
	Можливість застосування гнучкої системи платежів
	Прискорена амортизація
	Стимулювання обновлення виробництва
	Лізингові платежі відносяться на собівартість продукції, і відповідно знижують оподаткований прибуток
	Майно не зараховується на баланс лізингоодержувача, що не збільшує його активів і звільняє від оподаткування
	Можливість використання інших податкових пільг
	Державна підтримка
	Можливість застосування нової техніки і технологій
	Можливість вибору: викупити, збільшити тривалість договору лізингу, укласти договір на інше майно
	Можливість сервісного обслуговування постачальником або лізингодавачем

Джерело: [424].

Деякі дослідники [425; 426] вказують на негативні наслідки для учасників при здійсненні операцій фінансового лізингу. Основними з них автори вважають велику кількість учасників лізингу, що ускладнює процес; обмеженість джерел фінансування. Зокрема, на діяльність лізингодавача

можуть негативно впливати зміни розмірів процентних ставок при залученні кредитів; недосконаліть методики оцінки платоспроможності лізингоотримувача, а на лізингоотримувача впливають збільшення навантаження за періодичним платежем; можливість морального зносу предмета лізингу в період здійснення лізингової угоди; короткий термін дії лізингу може вплинути на розмір лізингових платежів; зміна ринкової кон'юнктури може призвести до зменшення ринкової вартості майна.

Таким чином, розглянуті переваги і недоліки фінансового лізингу дають можливість зробити висновок, що фінансовий лізинг має важливе значення для всіх учасників лізингової діяльності, а отже потребує наукових пошуків для розробки рекомендацій щодо перспектив його розвитку. Для цього в першу чергу, слід з'ясувати зв'язки між учасниками лізингу в визначенні ролі кожного з них у лізинговій операції.

Досягнення високого рівня конкурентоздатності передбачає наявність ресурсного потенціалу та ефективне управління ним. Підприємства, що працюють у сфері аграрного виробництва, потребують особливих підходів до формування, оцінки та безпеки використання ресурсів. Пов'язано це, перш за все, з використанням землі, виробництвом продуктів харчування, створенням робочих місць у сільській місцевості.

Проблема формування і використання наявного потенціалу в системі ресурсного забезпечення агропідприємств набуває все більшої актуальності, оскільки охоплює демографічну, соціальну, економічну, екологічну та інші сфери людського життя. Нинішні недоліки негативно позначаються як на макроекономічних показниках, так і в цілому на соціально-економічній ситуації нашої держави. Адже базис будь-якого господарювання передбачає наявність ресурсів, а подальша ефективність їх використання є свідченням раціональної й обґрунтованої системи управління. Ресурсний потенціал передбачає комплексний підхід до питання його формування, оптимізації та раціонального використання, а пріоритетом напрямом є оцінка окремих його складників з врахуванням стратегії розвитку галузі та державних програм

[243]. Вплив ресурсної складової на стратегію забезпечення економічної безпеки можна умовно розділити на дві групи: стратегії підтримання економічної безпеки (нівелювання існуючих загроз, превенції загрозам, компенсації збитку) та стратегії відновлення економічної безпеки (збільшення прибутків, зниження витрат, продажу активів, комплексна стратегія відновлення) [427].

Сучасне сільськогосподарське виробництво динамічно розвивається у тісному зв’язку з зовнішнім середовищем, що формує взаємовідносини між учасниками ринку за необхідності інвестиційно-інноваційних підходів у пошуку механізмів та інструментів підвищення привабливості природокористування як передумови сталого розвитку галузі, економіки та суспільства. Нарощування обсягів виробництва потребує постійного зростання навантаження на природне середовище та не завжди раціонального використання ресурсного потенціалу. Тому важливо здійснювати еколого-економічну оцінку ресурсного потенціалу аграрних підприємств, які забезпечують значну питому вагу у загальному експорті України.

Статтею 41 розділу X Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначені економічні заходи забезпечення охорони навколишнього природного середовища, які зокрема, передбачають надання підприємствам, установам і організаціям, а також громадянам податкових, кредитних та інших пільг при впровадженні ними маловідходних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій та нетрадиційних видів енергії, здійсненні інших ефективних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища та відшкодування в установленому порядку збитків, завданих порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища при взаємозв'язку усієї управлінської, науково-технічної та господарської діяльності підприємств. Законом також визначено заходи екологічної безпеки, стану навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Так, у ст. 52 вище зазначеного

закону наведено, що підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані додержувати правил транспортування, зберігання і застосування засобів захисту рослин, стимуляторів їх росту, мінеральних добрив, нафти і нафтопродуктів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів, з тим щоб не допустити забруднення ними або їх складовими навколишнього природного середовища і продуктів харчування [143].

Таким чином, завдання менеджменту товаровиробників зерна полягає у провадженні екологічної політики та її реалізації у довгостроковому періоді. Конкурентоспроможність та фінансова стабільність визначають економічну безпеку, яку в сучасних умовах потрібно поєднувати з екологічною відповідальністю підприємств та виконанням умов ресурсозбереження і знаходження оптимального співвідношення між забезпеченням екологічної безпеки та економічної доцільності діяльності аграрних підприємств.

З метою оцінки екологічних наслідків доцільно розвивати екологічний облік в контексті економічної безпеки. У якості універсального засобу пропонується поєднання управлінського, екологічного та соціального обліків. Поява об’єктивної необхідності підвищення якості життя крізь призму збереження та відтворення природного середовища та екологічного менеджменту ресурсного потенціалу. За допомогою облікової інформації менеджмент може враховувати економічні ризики, оцінювати причини їх виникнення. Менеджери можуть виявляти тенденції та оцінювати в динаміці стан еколого-економічної безпеки з метою передбачення та прогнозування величини негативного впливу, оцінки ризиків і формування заходів економічної безпеки [428].

Узагальнюючи вище визначене, можна констатувати, що екологічна складова економічної безпеки сприятиме економічному розвитку підприємств аграрної сфери на основі ефективного менеджменту ресурсного потенціалу.

Соціально-трудові відносини є ключовим елементом будь-якої економічної системи, що формує комплекс суспільних відносин. Від їх досконалості, характеру взаємин залежить якість праці, його кінцеві

результати, мікроклімат, продуктивність праці і посилення економічної безпеки з позицій соціально-економічного прогресу. Однак, досконаліть таких взаємин залежить від можливих ризиків їх формування і розвитку, що обумовлено суб'єктивними і об'єктивними факторами, включаючи загальний рівень розвитку суспільства і різноманітність форм економічних зв'язків. Тому, дослідження подібних питань вкрай важливі, і актуальною залишається проблематика пошуку найкращих, економічно обґрунтованих шляхів їх вирішення.

У сучасних економічних умовах відтворення кваліфікованих трудових ресурсів здійснюється під прямим і опосередкованим впливом великої кількості факторів, серед яких є фактори дестабілізуючого характеру, виявлення і угруповання яких можуть бути використані при розробці програмних заходів на рівні регіону і держави в цілому, спрямованих на усунення або ослаблення дестабілізуючого впливу на відтворення кваліфікованих трудових ресурсів у сфері сільського господарства.

Соціально-трудові відносини, як комплекс взаємовідносин між найманими працівниками і роботодавцями за участю держави, що пов'язані з найманням працівників, використанням і оплатою їх праці, відтворенням робочої сили спрямовані на забезпечення соціальної рівноваги, високого рівня та якості життя працівників, високої ефективності роботи підприємств [429]. Такі відносини включають широке коло соціально-економічних, організаційно-правових, майнових та інших питань, їх інституційних складових, а також питання умов праці, його охорони, оплати, рішенням трудових спорів, участі працівників в управлінні виробництвом.

Пріоритетність існуючих принципів існування соціально-трудових відносин, їх комбінація в процесі вирішення проблем соціально-трудової сфери характеризує тип соціально-трудових відносин (діаметрально протилежні патерналізм з основою жорсткої регламентації і соціальне партнерство).

Соціально-трудові відносини як складна система пов'язані з різними факторами, що формують ризики, які відносяться як до об'єктів, так і до суб'єктів соціально-трудових відносин. Фактори, які здійснюють вплив на виникнення ризиків в соціально-трудових відносинах, знаходяться в певній залежності від зовнішньої соціально-економічної ситуації. Такі фактори прийнято називати такими, що призводять до виникнення ризиків, розуміючи під ними сутність процесів або явищ, які сприяють виникненню того чи іншого виду ризику і визначають його характер. Ці фактори впливають на виникнення або підвищення рівня соціальної напруги в трудових колективах і є передумовами ризиків [430].

Для того, щоб забезпечити ефективність внутрішньогосподарських і внутрішньогалузевих відносин у сфері зернового господарства, необхідно сформувати міжгалузеві відносини, адекватні ринковій економіці, задіявши при цьому її основні економічні регулятори. У свою чергу, формування ефективного міжгалузевого господарського механізму АПК ринкового типу на основі становлення і розвитку здорової конкуренції, еквівалентного обміни і ринкової інфраструктури можливо шляхом взаємодії сільського господарства та інших галузей і видів діяльності, які в сукупності повинні забезпечити досягнення спільної мети - високих кінцевих результатів господарювання, що визначаються розміром отриманого прибутку. При цьому розвиток організаційно-економічних зв'язків в сільському господарстві має відбуватися з урахуванням таких пропорцій:

1) між обсягами виробництва ресурсів підприємствами I сфери (ресурси) і реальними можливостями їх продуктивного використання в II сфері (сільське господарство) та інших галузях АПК, тобто повніше враховувати потреби окремих сільськогосподарських виробників продукції та сировини з метою впровадження нових, інноваційних технологій, які б дали можливість якісно відновити сировину, матеріали, процес виробництва; посилили інтеграцію, структурну спорідненість, ефективне і безвідходне використання ресурсів;

2) між обсягами виробництва продукції та сировини в II сфері та можливостями її продуктивного використання і ефективної переробки в III сфері (логістично-збутова) з метою виробництва на кожній стадії виробничого циклу стільки продукції, скільки можливо її продуктивно використовувати або переробити їх на наступній;

3) між обсягами виробництва продукції в III сфері та можливостями її збереження, транспортування і реалізації з метою забезпечення раціонального просування продукції до споживача без втрат;

4) між вартістю кінцевої продукції АПК і платоспроможним попитом населення на неї з метою врахування наявного споживача на продовольчому ринку і його купівельної спроможності, вираженої в доходах;

5) між масою грошей підприємств II сфери і сумою цін на матеріально-технічні ресурси і виробничі послуги, що ними оплачуються з метою збалансування співвідношення рівня цін;

6) взаємозв’язок III та IV (інфраструктура) сфер, що проявляється у реалізації потенціалу соціальної відповідальності бізнесу.

Важлива роль у вдосконаленні економічних зв'язків в зерновій галузі та забезпеченні продовольчої безпеки належить міжгалузевій інтеграції. На сучасному етапі розвитку аграрних відносин посилення процесу формування інтегрованих підприємств, наприклад, кооперативного типу, є одним з важливих напрямів економічного самозахисту сільськогосподарських товаровиробників, що обумовлено об'єктивною необхідністю їх протистояння комерційним структурам по заготівлі, переробці і збуту сільськогосподарської продукції, а також тим, які надають сервісні послуги. З цією метою особливе значення має організація широкої мережі сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та їх об'єднань, які будуть формувати значну конкуренцію комерційним структурам, значно послаблюючи монопольний вплив останніх і сприяти часткового або повного вирішення проблем і труднощів, які виникають в процесі господарської діяльності підприємств.

Наступний вид сучасних ризиків формування та розвитку соціально-трудових відносин пов'язаний з, так званою, фіктивізацією людського капіталу, коли загальні витрати ресурсів на підготовку кадрів не виправдані і не призводять до економічного розвитку. Це сприяє соціальним ризикам у сфері зайнятості. Перш за все ці ризики обумовлені нестабільністю сучасної економічної системи, наявністю асиметрії в соціально-трудовій сфері ризиків неадекватною оплати праці, незабезпечення гідних умов праці, її надмірної інтенсифікації, неформальних відносин зайнятості на робочому місці, неможливості самореалізації, не престижність окремих професій, втрати трудової мотивації [431].

Мотивування персоналу відбувалося завжди, але в залежності від ряду факторів, економічного становища підприємства і країни в цілому його підходи змінювалися. Слід зазначити, що мотивація працівників базується як на менталітеті суспільства, так і на індивідуальних характеристиках кожного індивідуума. Оплата праці, як головний мотиваційний компонент розвитку виробництва, забезпечує безпосередній зв'язок доходів з кількістю і якістю вкладеної праці. Основними функціями її є стимулювання високопродуктивної праці, що відтворює і соціальна функції. При ослабленні однієї з них знижується ступінь впливу інших, тому важливою умовою мотивації високопродуктивної праці є визначення взаємозв'язку і пропорційності між ними.

Щоб оцінити вплив на результативність праці соціально-економічних методів мотивації, необхідно реалізовувати їх при незмінності інших складових комплексу стимулювання, зокрема моральних стимулів. Таким способом можна буде відстежити ступінь впливу матеріального заохочення і вибрати найбільш оптимальний з найменшими ризиками розвитку конфліктів. У покращеній системі мотивації персоналу визначальними чинниками стимулювання, з нашої точки зору, будуть система матеріального стимулювання і програма управління кар'єрним розвитком.

Однією з ефективних форм соціальної взаємодії в попередженні соціальних ризиків і організації колективних дій є розвиток соціального партнерства, що реалізується у вигляді взаємовідносин громадянського суспільства з державою. У певному сенсі соціальне партнерство є соціальною взаємодією в сфері соціально-трудових відносин, яка включає таких суб'єктів, як робітники - роботодавці або робочі - роботодавці - держава і спрямована на врегулювання соціально-трудових відносин. Інтереси сторін висловлюють представницькі органи - профспілки, об'єднання і асоціації роботодавців, органи державної влади та місцевого самоврядування. Такий тип партнерства реалізується через взаємні консультації, колективні угоди та прийняття спільних рішень по взаємоузгоджених принципам з метою дотримання прав і інтересів працівників, роботодавців і держави.

Таким чином, процеси, що відбуваються в усіх сферах суспільного життя, зокрема в сфері соціально-економічних відносин товаровиробників зерна, формують нові вимоги до якості трудового потенціалу, які визначають конкурентоспроможність працівника на ринку праці [432].

Важливою складовою економічної безпеки підприємств аграрної галузі в цілому та зерновиробництва зокрема, є екологічна, яка розглядається як сукупність зовнішніх та внутрішніх умов і чинників, що забезпечують незалежність функціональної системи, її стабільність і стійкість, здатність до постійного оновлення, самовдосконалення та розвитку [433]. Оскільки земля, як головний природний ресурс, відіграє виключно особливу роль для сільського господарства, збереження та відновлення її потенціалу з позиції еколого-економічної безпеки має змінювати споживацький підхід до її використання. Дослідження демонструють необхідність виявлення ролі відтворення біологічного потенціалу земель сільськогосподарського призначення, вплив хімічних елементів на її відновлення та визначення балансу самовідновлення [434].

Отже можливо констатувати, що екологічна складова економічної безпеки сприятиме економічному розвитку підприємств-зерновиробників на основі ефективного менеджменту ресурсного потенціалу.

Таким чином, завдання з питань посилення економічної безпеки аграрних підприємств полягає у провадженні екологічної політики та її реалізацію у довгостроковому періоді. Конкурентоспроможність підприємств, їх фінансова стабільність визначають економічну безпеку, яку в сучасних умовах потрібно поєднувати з екологічною відповідальністю підприємств та виконанням умов ресурсозбереження і знаходження оптимального співвідношення між забезпеченням екологічної безпеки та економічної доцільності діяльності аграрних підприємств [435].

Завдяки становленню інтеграційних процесів товаровиробники зерна мають можливість підвищувати оперативність і маневреність управління трудовими, технічними, фінансовими і товарними ресурсами, а також об'єднувати на добровільних засадах і взаємовигідних умовах інтереси виробників сировини, її переробки та реалізації продукції і зменшувати залежність від численних комерційних посередницьких структур, які формують небезпеки подальших цінових коливань.

Система організаційних, фінансових, інституціональних, юридичних заходів щодо забезпечення економічної безпеки шляхом ідентифікації, попередження, нейтралізації, усунення дозволяє виокремити інституціональні в окрему групу, що визначають можливості формувати потужне підгрунтя для реалізації описаних заходів.

Узагальнивши сукупність засобів та методів впливу на посилення економічної безпеки товаровиробників, враховуючи особливості ведення зернового господарства на основі стратегічних імперативів, нами розроблено механізм їх реалізації в умовах посилення глобалізаційних впливів (рис. 5. 13).

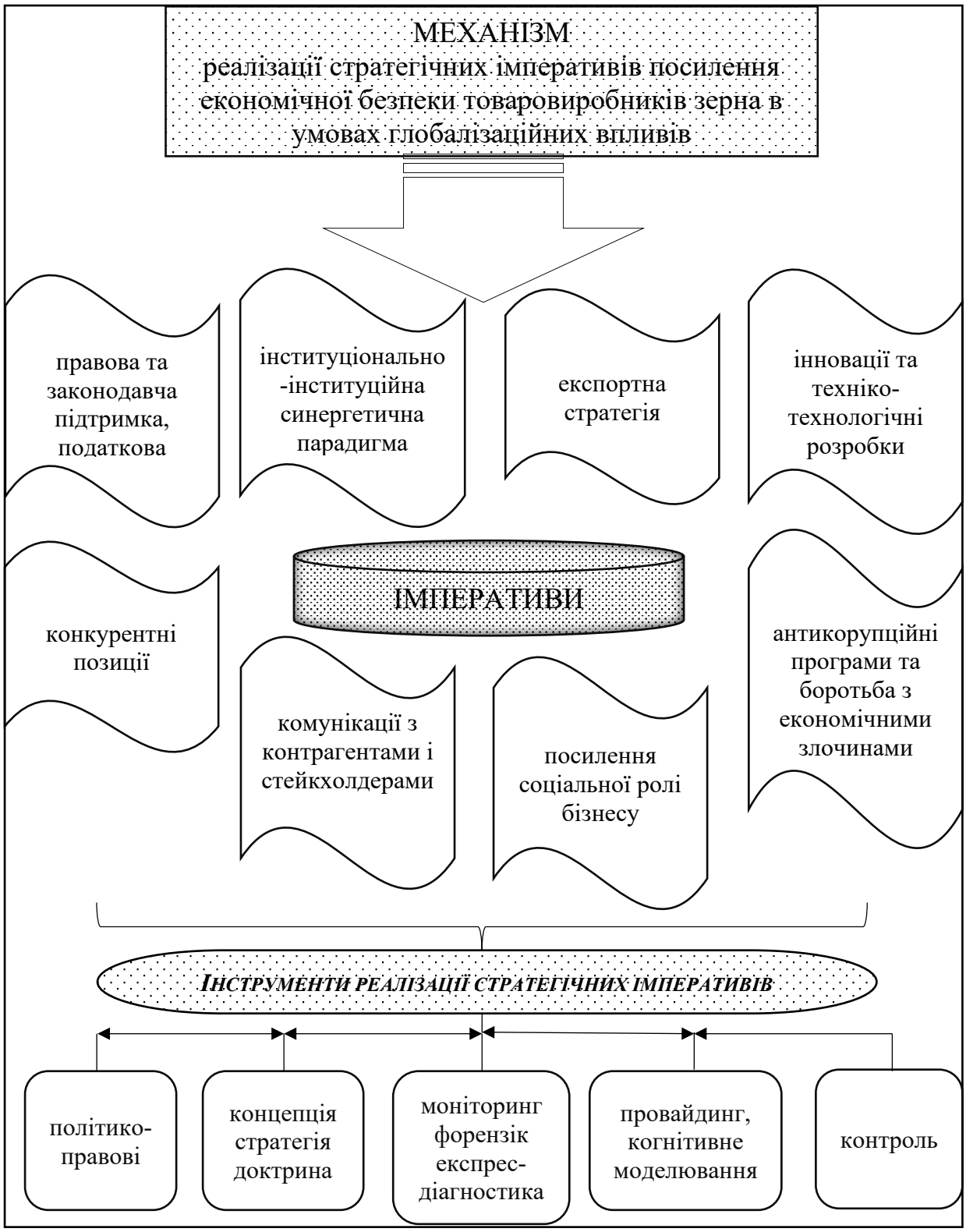

Рис. 5. 13. Механізм реалізації стратегічних імперативів посилення економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах глобалізаційних впливів. Розроблено автором.

Отже, запропонований механізм дозволив на підставі імперативів розвитку зернового господарства встановити стратегічні імперативи посилення їх економічної безпеки. За допомогою інструментів реалізації їх можливою є ідентифікація потенційних та реальних загроз, ризиків, небезпек та невизначеностей, які в сучасних умовах глобалізації потребують інноваційних та креативних підходів до їх попередження та знешкодження.

Досліджуючи питання міжгалузевої інтеграції підприємств сільського господарства, як фактору впливу на соціально-трудові відносини, необхідно відзначити, що побудова економічних відносин між учасниками інтеграційних формувань через розподіл між ними кінцевих результатів реалізації продукції, на наш погляд, є важливим моментом у становленні взаємовигідних умов співпраці сільськогосподарських товаровиробників з переробними підприємствами.

Активізація відтворювальної функції зернового ринку в умовах трансформаційних змін в економіці та ринкової глобалізації обумовлює необхідність реформування діючого регуляторного механізму відповідно до пріоритетів національної зернової політики. Головними з них є підтримка виробництва доданої вартості товару, стимулювання експорту готових продуктів переробки зернової сировини за одночасного скорочення імпорту окремих культур, підтримання рівноваги міжсекторних товарних і фінансових балансів ринку, спрямування наукових розробок в напрямі розвитку біотехнологій, розширення площ зрошуваного землеробства, що є актуальним в умовах глобального потепління та зміни кліматичних умов, а також сприяння розвитку органічного зерновиробництва.

Висновки до розділу 5

1. Конвергенція теоретико-методологічних досліджень з розробкою механізмів формування пріоритетів економічної безпеки товаровиробників зерна на засадах дієвих стратегічних імперативів її посилення дозволила поєднати переваги існуючих наукових підходів та запропонувати власні концептуальні положення. В їх основу покладено обгрунтування та мінімізація ризиків, пріоритетність захисту навколишнього середовища, розвиток інфраструктури та логістики, експорт продукції поглибленої переробки зерна, удосконалення соціальної відповідальності бізнесу, розвиток територіальних громад, створення робочих місць.

2. Запропоновано інноваційний підхід до оцінки загроз і ризиків виробництва та збуту зерна, який розкрито на основі застосування елементів когнітивного моделювання евентуальної стратегії економічної безпеки товаровиробників зерна, який дозволяє посилити роль управлінської складової у синхронізації дій з реалізації пріоритетів економічної безпеки, забезпечити попередження та елімінування негативних впливів, усунення небезпек ефективній діяльності, знайти оптимальні рішення з метою використання існуючих можливостей.

3. Встановлено, що механізми управління процесами забезпечення економічної безпеки у багатьох товаровиробників зерна, особливо малих та середніх, практично відсутні, мають слабоструктурований характер та потребують удосконалення. Вкрай слабка науково-методична база. За таких обставин пропонується використовувати, як один з інноваційних складових стратегії управління подіями у забезпеченні економічної безпеки, метод когнітивного моделювання. Когнітивний підхід дозволяє виявляти взаємозв’язок усіх елементів системи економічної безпеки підприємства, вплив зовнішнього середовища, має цільову спрямованість, дозволяє провести декомпозиційний аналіз з використанням переваг інструментів форсайту, контролінгу, форензіку. Основою побудови моделі виділено когнітивну карту,

що відображає вплив ендо- та екзогенних факторів на інтегральну оцінку економічної безпеки товаровиробників зерна. Комплексна система економічної безпеки (KESS) представляється у вигляді знакового орієнтирного графа, який пропонується у вигляді контррозвідувальної карти когнітивного моделювання управління ризиками.

4. Реалізацію нечіткої оцінки ризиків економічної безпеки рекомендовано здійснювати завдяки інструментарію засобів Fuzzy Logic Toolbox середовища MatLab, побудову і аналіз когнітивної карти можливо виконувати у вільному середовищі нечіткого когнітивного моделювання FuzCogMap. Дана система складається з двох автономних програмних модулів, перший з яких модуль аналізу нечітких когнітивних карт, що включає в себе підсистеми введення когнітивної карти і отримання прогнозу розвитку ситуації. Для структурного аналізу когнітивної карти, реалізованої в табличному процесі, експортується в файл і передається в другу підсистему структурного аналізу «Pajek», за допомогою якої суміжна матриця візуалізується в когнітивну карту.

5. За результатами комплексного осмислення концепцій транскордонного співробітництва та ринкової глобалізації здійснено прогнозні розрахунки експорту зернових культур та структуровано системні елементи реалізації експортної зернової стратегії. Вважаємо, що небезпеки формування експортного потенціалу та розвитку зерновиробництва викликані валютними коливаннями, оскільки при знеціненні національної валюти експортерам вигідно реалізовувати зерно та отримувати надприбутки, що має діаметрально протилежну ситуацію при укріпленні гривні, тому загальний стан економіки країни корелює з інтересами крупних гравців на ринку зерна, що розбалансовує стан економічної безпеки між окремими товаровиробниками галузі.

6. Слід наголосити, що сучасна модель функціонування товаровиробників зерна не спроможна забезпечити вирішення соціально-економічних проблем сільських територій, що призводить до демографічної

кризи на селі та катастрофічних відтоків трудових ресурсів. Виокремлені системні перешкоди, що сприяють розвитку окреслених проблем з одного боку при зростанні споживання продуктів переробки зерна з іншого розбалансовують науковообгрунтовану і раціональну політику ведення зернового господарства країни.

7. Характеристика індикаторів економічної безпеки товаровиробників зерна підтвердила ризики від перенасичення внутрішнього зернового ринку, що може становити загрозу товаровиробникам зерна. На нашу думку, такий перелік є достатній для зернової галузі, однак не повною мірою може бути адаптований до первинної ланки – товаровиробників, оскільки за нашими дослідженнями, система упередження вимагає індивідуальних підходів як до переліку показників-індикаторів, так і до їх порогових значень.

8. Узагальнення дослідженої сукупності засобів та методів впливу на посилення економічної безпеки товаровиробників, враховуючи особливості ведення зернового господарства на основі стратегічних імперативів розроблено механізм їх реалізації в умовах посилення глобалізаційних впливів. Інструменти реалізації механізму дозволять зреалізувати потенціал існуючих імперативів та використати їх у досягненні пріоритетних напрямів досягнення максимального стану попередження і уникнення загроз, участі у соціальних проектах без ризику погіршити економічне становище

9. Результати даного розділу відображені у наукових публікаціях автора [313, 314, 351, 390, 403, 407, 412, 415, 418, 422, 432, 434, 435].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі на основі виявлення і концептуалізації новітніх проявів глобалізації у діяльності учасників ринку запропоновано нове бачення і вирішення актуальної наукової проблеми – формування теоретичних і методологічних засад забезпечення економічної безпеки товаровиробників зерна України, а також обґрунтовано необхідність реалізації комплексу заходів в межах розроблених концептуальних положень. Результати дослідження зумовили формулювання висновків концептуального, методологічного і практичного спрямування:

1. Генезис теорій дослідження та узагальнення підходів до трактування поняття «економічна безпека» дозволили визначити його як стан використання комплексу корпоративних ресурсів і підприємницьких можливостей, який забезпечує максимальну ефективність функціонування суб'єктів економічних відносин та попередження внутрішніх та зовнішніх негативних впливів для досягнення результативності, стабільності, пріоритетності виробничого, соціального, науково-технічного розвитку. Захист економічних інтересів завжди відіграє стимулюючу роль у діяльності суб'єктів господарювання. Умови функціонування вимагають нових підходів у досягненні стану економічної безпеки як такого, що не загрожує втратою економічних вигід, конкурентних позицій на ринку, репутації, провадженню діяльності.

2. Для забезпечення економічної безпеки товаровиробників зерна важлива їх інституціональна підтримка, головним модератором якої виступає держава. Систематизацією структури та ієрархії інституціонального забезпечення економічної безпеки встановлено, що за умов сучасної інтеграційної стратегії та розвитку транскордонного економічного співробітництва зростає роль базисних і похідних інституцій, яка визначається інституційно-правовим забезпеченням. Важливим індикатором інституціональних аспектів економічної безпеки держави визначено рівень

забезпечення механізму їх підтримки, для товаровиробників зерна – імплементація інституційних заходів та інструментів їх реалізації. Повноцінне функціонування складових економічної безпеки через механізм дії окремих інституцій дозволить ідентифікувати дієвість інституціонального фундаменту та забезпечить можливість досягнення найбільшого стану попередження загроз та уникнення негативних ризиків.

3. Дослідження процесів трансформації умов функціонування товаровиробників зерна дозволило довести диференціацію підходів до забезпечення їх економічної безпеки залежно від галузевих особливостей функціонування та господарювання. Визначено, що національний зерновий сектор забезпечує пропозицію та впливає на вартість основних видів продовольства і доходів товаровиробників, валютні надходження за рахунок експорту, розвиток сільських територій та навколишнє середовище. Рівень економічної безпеки визначається дрібнотоварним (господарства населення, фермери), середньотоварним (сільськогосподарські підприємства) та великотоварним (агрохолдинги, транснаціональні корпорації) укладом товаровиробників, що зумовлює різні рівні захищеності від загроз, небезпек, невизначеності та ризиків. Обгрунтовано, що товаровиробники зерна знаходяться у максимальній залежності від ринкової глобалізації, оскільки рівень їх економічної безпеки формують зміна світової кон'юнктури, цінові флуктуації, ринокова інфраструктура, лібералізація світової торгівлі, еластичність попиту та пропозиції.

4. За результатами синергії наукових підходів та власних досліджень доведено, що для товаровиробників зерна з огляду на лідируючі позиції виробництва та експорту важливим є визначення пріоритетів економічної безпеки. Встановлено, що лише конвергенція холістичного і системного підходів дозволить забезпечити розвиток продуктивних сил, розкриє можливості експорту продукції з підвищеною доданою вартістю, посилить інвестиційну привабливість переробних галузей. Запропоновано науковий підхід до побудови механізму визначення пріоритетів економічної безпеки

товаровиробників зерна, який, враховуючи умови ринкової глобалізації, регламентує наявні ресурси та порядок застосування захисних дій в процесі забезпечення економічної безпеки господарюючих суб'єктів.

5. Дослідження взаємозв'язків і взаємозалежностей товаровиробників на ринку зерна в умовах глобалізації дозволило розробити модель їх економічної безпеки, що ґрунтується на взаємодії ресурсів і власності та формуванні витрат, визначенні якості, ціни, ефективному маркетингу за умов дії інституціональних імперативів та глобалізаційних впливів, що дозволяє попереджувати ризики, небезпеки, загрози і невизначеність та забезпечує адаптивність, гнучкість, мобільність, страхування ризиків, розвиток, соціальну відповідальність і трансформується у динамічний та статичний стани безпеки. Процедуру визначення ступеня захищеності товаровиробників та їх спроможності до подолання наслідків потенційних і фактичних загроз пропонується розглядати як оцінку рівня економічної безпеки, що формує методичне підґрунтя її посилення в умовах зовнішньоекономічної діяльності та міжнародного співробітництва.

6. Одним із способів забезпечення економічної безпеки товаровиробників зерна є отримання оперативної, достовірної, структурованої інформації та її якісний аналіз. В роботі аргументовано необхідність захисту учасників ринку від несанкціонованого доступу та загроз інтерфейсній складовій економічної безпеки. Для вирішення цієї проблеми запропоновано науковий підхід до формування системи інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки та оцінювання її функціонування, в основу якого покладено визначення користувачів, підбір та адаптацію інформації до їх потреб, вибір часових параметрів, обробки і використання, що забезпечує оперативність і своєчасність ідентифікації цільових джерел, формування масивів поліваріантних даних Bigdata з метою захисту інформації та кібербезпеки підприємства, оптимізації ресурсів, ефективності при мінімальному впливі на екосистему.

7. Методологія оцінювання економічної безпеки товаровиробників зерна поєднує визначення методів, критеріїв та чинників її забезпечення, що потребує аналізу елементів структури та взаємозв'язків зовнішніх і внутрішніх складових економічної безпеки, які для товаровиробників зерна мають властиві специфікації. В дисертації запропоновано класифікацію методів оцінювання економічної безпеки залежно від рівня та напряму дослідження, часу проведення, джерел інформації, ступеня формалізації, способу оцінювання, які у практичній діяльності підприємств використовуються комбіновано, що дозволяє ефективно оцінити рівень економічної безпеки та завчасно попередити диструктувні впливи. Критеріальними ознаками стану економічної безпеки товаровиробників зерна пропонуються рівні показників-індикаторів, які поділяються на стимулятори і дестимулятори, що визначає зовнішні і внутрішні вартісні, натуральні та якісні чинники впливу.

8. Дослідження ефективноситі діяльності учасників зернового ринку та інструментарію побудови і реалізації їх стратегій дозволило запропонувати методи індикативного аналізу рівня економічної безпеки товаровиробників зерна і формування пріоритетів забезпечення цієї безпеки, основу яких становить процедура визначення оптимальної системи індикаторів в умовах глобалізації у якості робочого інструментарію реалізації стратегій. Така взаємопов'язана послідовність дій включає вибір і співставлення вагомих фактичних і граничних значень показників-індикаторів, сценарного прогнозування небезпек, формування цільових орієнтирів, що сприяє виокремленню загроз, ризиків, невизначеностей у діяльності суб'єктів господарювання, а також надає можливості реалізації визначених стратегій та безпекового режиму відносно економічних контрагентів, забезпечує проведення оцінювання економічної безпеки та оптимізації управління ризиками за допомогою інструментів моделювання.

9. Дослідження стану і тенденцій розвитку виробництва і збуту зерна в умовах сучасного світового економічного простору, структурування основних проблем товаровиробників дало можливість розробити концепцію впливу та

взаємозв’язку загроз, небезпек і ризиків, а також створити підґрунтя для аналізу і розробки механізмів формування пріоритетів економічної безпеки товаровиробників зерна різних розмірів та організаційно-правових форм. В роботі визначено, що економічна ефективність зернового виробництва тісно пов’язана з розміром господарства за площею ріллі. Зростання концентрації виробництва посилює конкурентоспроможність товаровиробників. Поряд з тим відстежено процеси, що погіршують її результати: збільшення внутрішньогосподарських транспортних витрат, ускладнення управління виробництвом, криза кадрів.

10. В роботі доведено, що покращення ресурсного забезпечення товаровиробників зерна в системі їх економічної безпеки має спрямовуватися на ідентифікацію та оцінювання загроз і ризиків тактичній і стратегічній діяльності. Дослідження показали, що переважно малі та мікропідприємства є генераторами трудової зайнятості. Проте нестача інвестиційних ресурсів у таких товаровиробників зерна породжує загрози їх економічній безпеці, що негативно впливає на інноваційну, інфраструктурну та інші складові ресурсного потенціалу. Встановлено важливість пропорційного збільшення виробництва зернових з одночасним нарощуванням потужностей для їх зберігання і транспортування.

11. Вивчення результатів господарської діяльності товаровиробників та чинників, що формують ці результати, дозволило встановити, що стратегічні орієнтири та структурні характеристики виробництва і збуту зерна як ключові концепти економічної безпеки товаровиробників зерна знаходяться у залежності від механізмів забезпечення стабільності і прибутковості та волатильності цін. В основу цінової політики у зерновій галузі покладено ринкову кон’юнктуру, забезпечення продовольчої безпеки, тоді як переважно сировинний напрям експорту породжує небезпеки в довгостроковій перспективі, зокрема ризики зниження цін на сировинні ресурси на світових ринках збуту. Стратегічне бачення економічної безпеки товаровиробників зерна повинно ґрунтуватися на синергії доведених практикою наукових

підходів та інноваційних розробок у сфері посилення захисту економічних інтересів суб'ктів господарювання, пріоритетності державних програм з регулювання і розвитку. В дисертації аргументовано, що одним з інструментів ефективного механізму нівелювання флуктуацій цін на зернові є реальне функціонування товарних бірж, використання прозорих правил і методик котирування, торгівля зерновими ф'ючерсами, що дозволить зменшувати, диверсифікувати та уникати фінансових ризиків та є одним із пріоритетів посилення економічної безпеки товаровиробників зерна.

12. У ході дослідження зроблено висновок, що ефективність забезпечення економічної безпеки учасників зернового ринку залежить від економічної ефективності виробництва та збуту, результати яких є каталізаторами успіху. В роботі запропоновано науково-методологічні підходи, що передбачають використання системи критеріїв і показників, методик індикативного аналізу та експертних оцінок, використання сучасних засобів отримання та обробки інформації і дозволяють визначити ключові показники-маркери, а також оцінювати наявні і потенційні загрози, слабкі сторони товаровиробників. Проведені дослідження дозволили отримати прогнозні оцінки рівня рентабельності зернових, що засвідчило можливість зниження ефективності виробництва і збуту зерна за умови збереження ідентифікованих чинників негативних впливів та погіршення рівня економічної безпеки товаровиробників зерна.

13. Вивчення існуючих методів і засобів впливу на економічну безпеку учасників зернового ринку, що мають фрагментальний характер, дозволило обґрунтувати складові організаційно-економічного механізму забезпечення реалізації стратегічних імперативів збереження та посилення конкурентних позицій товаровиробників, враховуючи запропоновану концептуальну модель економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації. З метою посилення економічної безпеки товаровиробників зерна рекомендовано дотримуватись таких імперативів, як послідовне удосконалення інституційного середовища, державне сприяння ефективному розпорядженню

зерновими фондами і посиленню конкурентних позицій, розробці дієвих антикорупційних програм та корпоративної етики, а також створення системи гарантування виконання зобов'язань за документами на зберігання зерна, законодавче закріплення соціальної відповідальності як участі зерновиробників у вирішенні соціально-економічних, екологічних та продовольчих проблем населення, посилення інноваційно-інвестиційних процесів та державно-приватне партнерство.

14. Систематизація та науковий аналіз емпіричних даних дозволили довести, що зростання обсягів виробництва зерна на одну особу зумовлене не стільки збільшенням валових зборів, скільки демографічною кризою, змінами в харчових уподобаннях, здорожчанням ресурсної компоненти у виробництві продуктів із зерна. Нарощування експортних зернових пропозицій відбувається з одночасним скороченням фонду споживання, що свідчить про необхідність структурних змін у підходах до формування продовольчих, зокрема зернових, балансів. Дослідження впливу змін економічно-політичної та культурної інтегріції на економічну безпеку товаровиробників зерна забезпечило визначення загроз і ризиків глобальної системної кризи продовольчій безпеці через кон'юнктурні зміни зернового ринку. Це слугувало виробленню рекомендацій на державному рівні щодо вивчення та реалізації необхідних змін у раціональних нормах харчування з позицій сучасних досліджень раціональної структури виробництва та посівів зернових з метою розвитку галузі тваринництва, посилення енергетичної безпеки. В роботі запропоновано базову платформу безперервності та суцільності як концептуальну парадигму континуумів.

15. Вивчення специфіки розрізнених засобів впливу на економічну безпеку учасників зернового ринку дозволило обґрунтувати необхідність удосконалення фінансово-кредитного механізму формування пріоритетів економічної безпеки товаровиробників зерна як важеля їх розвитку та інноваційно-інвестиційної підтримки за допомогою фінансових методів та форм, використовуючи фінансові інструменти механізм має поєднувати

елементи паритетності державних і приватних ресурсів за допомогою використання мотиваційних, фінансових, організаційних та інституційних складників. У результаті дослідження встановлено, що в сучасних умовах дієвим інструментом механізму фінансово-кредитної системи є аграрні розписки.

16. Проведені розрахунки ступенів ризику окремих товаровиробників зерна дали підстави для висновку, що відображає результати зональних ризиків за індикаторами економічної безпеки, зокрема урожайності, дебіторської та кредиторської заборгованості, прибутку, рентабельності. Доведено, що загрози і ризики мікросередовища характеризують ризики, зумовлені взаємодією товаровиробників з контрагентами та стейкхолдерами. Здійснене оцінювання економічної безпеки мікросередовища за вищезазначеними індикаторами дозволило виявити рівні ризику зменшення прибутковості. В роботі аргументовано, що стійкість до ризиків полягає у їх своєчасному виявленні, здатності прогнозувати, оцінити ступінь керованості, мінімізації або можливостей нівелювання.

17. Теоретичне організування відомих наукових підходів та емпіричних даних дозволило розробити концептуальні засади інноваційної складової стратегії економічної безпеки товаровиробників зерна з акцентом на удосконаленні механізму її реалізації через використання концепту конкурентної розвідки. В роботі подано результати проведеного когнітивного моделювання евентуальної стратегії як інноваційного підходу до забезпечення економічної безпеки товаровиробників зерна, елементами якої є стратегії придбання, створення, акумуляції, збереження знань та управління подіями, перетворення відібраних фактів у матрицю взаємозв’язку та побудова контррозвідувальної когнітивної карти управління ризиками, що дозволило врахувати фактори ендогенного та екзогенного характеру і попереджувати небезпеки, загрози і небажані ризики, прогнозуючи варіанти стану економічної безпеки.

18. У результаті дослідження виявлено загрози та визначено пріоритети експортної зернової стратегії з врахуванням запропонованих обов'язкових елементів концепції економічної безпеки товаровиробників. Встановлено, що розширення експортних горизонтів можливе за рахунок реалізації системних елементів, що передбачають контроль якості, дотримання фітосанітарних вимог, стандартів, виконання зовнішньоекономічних контрактів, умови яких адаптовані до індивідуальних потреб споживачів, посилення уваги з боку аграріїв до виробництва органічної продукції, селекційного насіння, створення потужностей для внутрішньої переробки зерна та його відходів і побічної продукції з метою зміцнення енергетичної безпеки держави. Проведене прогнозування експорту зернових культур засвідчило наявний потенціал його зростання за умови подолання загроз нестачі інфраструктури та логістичного обслуговування.

19. Дослідження взаємозв'язків і супідрядності тенденцій, явищ і процесів на зерновому ринку показало, що посилення конкуренції та наростання глобалізаційних викликів спонукає товаровиробників до оперативного реагування і перегляду існуючих управлінських рішень, що призводить до пошуку нових підходів посилення безпекових елементів механізму управління ризиками та їх оцінювання. Одним із способів зменшення небезпек, скорочення непродуктивних витрат, покращення якості продукції має стати доступність перспективних інноваційних розробок у взаємозв'язку з оцінюванням загроз і ризиків безпеки виробництва та збуту зерна. В роботі аргументовано, що використання інформаційних технологій та систем інноваційного провайдингу сприяє ефективнішому веденню аграрного бізнесу. Пріоритетними для товаровиробників зерна є системи супутникового моніторингу полів, сканування грунту, обліку земельного банку, трекінг-техніки та облік пального, контроль зрошення, GPS-навігація, ERP (Enterprise Resource Planning System - інформаційна система, що оптимізує ресурси, робочі процеси та здійснює контроль), CRM (Customer relationship management - система управління взаємовідносинами з клієнтами)

та софт (електронний документообіг, портальні рішення, поширення та обмін інформацією), адаптоване програмне забезпечення для управління підприємством, оцінювання загроз і ризиків.

20. З метою сприяння захисту інтересів стейкхолдерів у сфері виробництва і збуту зерна розроблено механізм реалізації стратегічних імперативів посилення економічної безпеки товаровиробників зерна. Вплив ресурсної складової на стратегію забезпечення їх економічної безпеки включає стратегію підтримки та стратегію відновлення. Оскільки базис господарювання становлять ресурси, а ефективність їх використання є свідченням раціональної й обгрунтованої системи управління, послідовна реалізація елементів механізму за допомогою інструментів реалізації стратегічних імперативів дозволяє виокремити пріоритети економічної безпеки товаровиробників зерна для посилення їх захисту та успішного функціонування і розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Платон. Государство. Соч. в 4 т. Т.3. М. : Мысль. 1994. С. 79-421.

2. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення : підручник для державних службовців, науковців, студентів і аспірантів вищих навчальних закладів економічного профілю; за ред. професора Богдана Кравченка. К. : Кондор. 2002. 302 с.

3. MacFarlane, S. Neil; Yuen FoongKhong. S. Neil, MacFarlane; Yuen FoongKhong. eds. Human security and the UN : a critical history. United Nations intellectual history project (illustrated ed.). Indiana University Press. 2006. ISBN 9780253218391. Retrieved 23 September 2010. 346 с.

4. Иванилов О. С. Экономика предприятия.Учебник. 2-е изд. К. : Центр учебной литературы. 2011. 728 с.

5. Maier, Charles S. Peace and security for the 1990s.Unpublished paper for the MacArthur Fellowship Program, Social Science Research Council, 12 Jun 1990. AsquotedinRomm 1993. 5 с.

6. Васильев А. А. Некоторые аспекты экономической безопасности в контексте экономической теории.
URL: http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/economy/2005/38-25-2.pdf.

7. Антонюк В. С. Регіональний економічний кругообіг і його вплив на параметри макроекономічної рівноваги. Фінанси і кредит. 2000. С. 42-52.

8. Про національну безпеку : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469–VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2469-19.

9. Користін О. Є. Економічна безпека. URL: http://pidruchniki.ws/14170120/
ekonomikateoretichni_zasadi_ekonomichnoyi_bezpeki#127.

10. Ожегов С. І. Тлумачний словник. http://www.ozhegov.org.

11. Даль В. І. Великий тлумачний словник російської мови. URL: https://ppt-online.org/179732.

12. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення : монографія. Львів : Арал. 2008. 384 с.

13. Джерелейко С., Капітанець Ю. Формування механізму забезпечення економічної безпеки підприємства. URL: http://conftiapv.at.ua/publ/konf_9_10_grudnja_2010_r/formuvannja_mekhanizmu_zabezpechennja_ekonomichnoji_bezpeki_pidpriemstva/4-1-0-327.

14. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України. Наказ Міністерства економіки України № 60 від 02.03.2007 р. URL: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738.

15. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13.

16. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення : монографія. К. : Київський економічний інститут менеджменту. 2003. 320 с.

17. Камлик М. І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економічно-правовий аспект : навч. посібник. К. : Атака. 2005. 432 с.

18. Музика Т. П. Теоретико-методичні аспекти ефективної системи економічної безпеки агропідприємницької діяльності. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. № 1. 2012. С. 151-162.

19. Козаченко А. В., Пономарев В. П., Ляшенко А. Н. Экономическая безопасность предприятия : сущность и механизм обеспечения. К. : Либра. 2003. 280 с.

20. Ткачук В. І., Яремова М. І. Економічна безпека сільськогосподарських підприємств. Ефективна економіка. № 6. 2019. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7100.

21. Корженівська Н. Л., Романова В. В. Формування категорії «економічна безпека»: історичний дискурс. Збірник наукових праць ПДАТУ. Вип. 20. Т. 2. Кам.-Под. 2012. С. 180-182.

22. Корженевская Н. Л. Генезис теорий исследования процесса экономической безопасности в условиях глобализации. Общество и

экономика постсоветского пространства. Международный сборник научных статей. Выпуск V (Липецк, 18 октября 2013 г.). Отв. ред. А. В. Горбенко. Липецк : Издательский центр «Гравис». 2013. С. 128-134.

23. Ильенко О. В. Методологические аспекты усовершенствования теории экономической безопасности в современных условиях развития мирохозяйственной системы. URL: http://nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2012_4/Ilenko_412.htm.

24. Дзюбко И. С., Левковський К. М., Андрущенко В. П. та ін. Економічна безпека.; Під заг. ред. И. С. Дзюбка, К. М. Левковський. М. : Вища школа. 1998. 304 с.

25. Корженевская Н. Л. Теоретические подходы к формированию категории «экономическая безопасность». Сборник научных трудов научно-практической конференции, посвященной 22-ой годовщине Комратского государственного университета «Наука, культура, образование». 2013. С. 40-43.

26. Ляшенко О. М., Плескач Б. В., Бантуш В. К. Экономическая безопасность и конкурентоспособность в условиях глобализации. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/knp/161/knp161_113-118.pdf.

27. Марчук О. Г. Продовольственная и экономическая безопасность Украины. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/nvnau_eamb/2011_168_1/11mog.pdf.

28. Васильчак С. В., Жидяк О. Р., Дубина М. П. Оцінка розвитку аграрної сфери в системі економічної безпеки держави. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. № 2. 2012. С. 21-30.

29. Крихтіна Є. І. Соціальна політика та економічна безпека : монографія. Під заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Крихтіна Є. І. Донецьк : Каштан. 2004. 336 с.

30. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку. Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. К. 2008. 48 с.

31. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення : монографія. Львів : Арал. 2008. 384 с.

32. Мороз О. В., Карачина Н. П., Шиян А. А. Концепція економічної безпеки сучасного підприємства : монографія. Вінниця : ВНТУ. 2011. 241 с.

33. Флейчук М. І. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки : теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації. Львів : Ахілл. 2008. 660 с.

34. Шпикуляк О. Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку : монографія. К. : ННЦ ІАЕ. 2010. 396 с.

35. Шпикуляк О. Г. Інституційні проблеми економіки, фінансів, менеджменту та права. Економіка, фінанси, менеджмент : актуальні питання науки і практики. 2016. № 2. С. 46-59.

36. Лопатинський Ю. М. Трансформація аграрного сектора: інституціональні засади. Чернівці : Рута. 2006. С. 22-24.

37. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. Пер. з англ. І. Дзюб. К. : Основи. 2000. 198 с.

38. Веблен Т. Теория праздного класса. Пер. с англ. Сорокиной С. Прогресс. М. 1984. 194 с.

39. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. Інституціоналізація аграрного підприємництва: трансформація та ефективність. Економіка АПК. 2010. № 7. С. 132-139.

40. Андреєва Н. М., Бараннік В. О., Бєлашов Є. В. та ін. Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях. За науковою ред. д. екон. н., проф. Хлобистова Є. В. РВПС України, ІПРЕЕД НАН України, СумДУ, ЛНТУ, НДІ СРП. Сімферополь : Фенікс. 2010. 582 с.

41. Корженівська Н. Л. Інституціональні засади економічної безпеки підприємств. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). № 4 (24). 2013. С. 130-135.

42. Ринок зерна: порівняльно-правове дослідження відповідності законодавства України ACQUIS COMMUNAUTAIRE Європейського союзу. URL: http://just.odessa.gov.ua/files/upload/files/28.pdf.

43. Овчаренко Є. І. Мікроекономічні аспекти цільового узгодження у системі економічної безпеки підприємства як різновиду організаційної системи. URL:
http://dspace.snu.edu.ua:8080 /jspui/bitstream/123456789/2203/1/Ovcharenko.pdf.

44. Радчук Т. М., Захарін С. М. Інституціональне забезпечення економічної безпеки. Детінізація національної економіки в контексті економічної безпеки : колективна монографія під заг. ред. д.е.н., проф. В. Г. Маргасової. ТПК «Орхідея». Чернігів. 2015. 324 с.

45. Попова О. Ю. Рівні забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємств машинобудування. Електронне наукове фахове видання. Ефективна економіка.
URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1184

46. Носова О. В. Національна економіка : навч. посіб. К.: Центр учбової літератури. 2013. 512 с.

47. Петько С. М. Сутність та значення економічної інтеграції в глобальній економіці. Збірник наукових праць. Економічні науки. Чернівці : Книги - ХХІ, 2014. 410 с.

48. Калінчик М. В., Ільчук М. В., Шовкалюк В. С. Стабілізація ринку зерна в Україні. К. : Нічлава. 2008. 230 с.

49. Функціональні стратегії інноваційного розвитку промислових підприємств : монографія; за наук. ред. д. е. н., проф. В. В. Стадник. Хмельницький : ХНУ. 2016. 446 с.

50. Держкомстат України. URL : http:// www.ukrstat.gov.ua.

51. Статистичний щорічник України за 2017 рік. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm.

52. Шпичак О. М., Боднар О. В. Оптимізація ринку зерна України та її результативність. Моніторинг біржового ринку. 2014. № 2 (21). С. 8-14.

53. ТОП – рейтинг : Десять крупнейших зернотрейдеров в Украине. URL: http:www.mayak.zp.ua/review-analysis/2302-top-rejting-desyat-krupnejshikh-zernotrejderov-v-ukraine.

54. Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: http://www.fao.org/countryprofiles/index/en/?iso3=UKR.

55. Агрохолдинги в Україні: добре чи погано? URL: http://apd-ukraine.de/images/AgPP_21_Ukr.pdf.

56. Корженівська Н. Л. Економічна безпека ринкової діяльності товаровиробників зерна в умовах глобалізації. The international Scientific and Practical Congress of Economists and Lawyers “Always ahead facing the unknown”, professional scientific publication, - Geneva (Switzerland), Minsk (Republic of Belarus), Odessa (Ukraine), St. Petersburg (Russian Federation). 2014. – p. 211-215.

57. Гражевська Н. І. Перехідна економічна система як особливий стан еволюції економічного розвитку. Еволюція економічного розвитку та економічних теорій (проблеми дослідження та викладання) : матер. міжнар. наук.-метод. конф. 26-27 квітня 2000 р. Відп. ред. І. Й. Малий, Н. О. Татаренко. К. : КНЕУ. 2000. С. 224–225.

58. Господарський Кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436/ IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18-22. С. 144.

59. Журавков О. В., Шипов М. В. Экономическая роль продовольственной безопасности. URL: http://www.rusnauka.com/20_PNR_2011/Economics/16_90363.doc.htm.

60. Корыстин О. Е., Барановский О. И, Герасименко Л. В. Экономическая безопасность : уч. пособ. Киев : КНУВС. 2010. 368 с.

61. Селяни прижали зернотрейдерів. Журнал Верховної Ради України «Віче». № 99. 2011. URL: http://www.viche.info/journal/2541/.

62. Нагорна І. І. Організаційно-економічний механізм у забезпеченні стійкої економічної безпеки промислових підприємств : дис. канд. ек. наук, 08.00.04. Х. 2008. с. 132-134.

63. Корженевская Н. Л. Проблемы и перспективы экономической безопасности товаропроизводителей зерна. Сборник научных трудов: Экономические и организационные проблемы управления в современных условиях: материалы заочной межвузовской научно-практической конференции профессорско-преподавательского состава. под ред. В. М. Панченко, Н. А. Кулагиной. Брянск : БГТУ. 2014. С. 295-300.

64. Грунин О. А., Грунин С. О. Экономическая безопасность организации. СПб. : Питер. 2002. 160 с.

65. Гусев В. С., Демин В. А., Кузин Б. И. и др. Экономика и организация безопасности хозяйствующих субъектов. Учебник для вузов. М. Очарованный странник. 2001. 255 с.
URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/APE/2009_12/114-122.pdf.

66. Лоханова Н. Система управління станом економічної безпеки підприємства: проблемні питання, концепція розвитку. Економіст. 2005. №2. С. 52-56.

67. Меламедов С. Л. Формирование стратегии экономической безопасности предпринимательских структур : дис. канд. эк. наук : 08.00.05. СПб. 2002. 146 с.

68. Корженівська Н. Л. Особливості забезпечення економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Спецвипуск. Полтава : ПДАА. 2013. С. 166-172.

69. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції : Закон України від 10.07.2018 р. № 2496-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2496-19.

70. Коваленко М. М., Маренич Т. Г., Накісько О. В., Сікало М. В. Вдосконалення впливу держави на фінансово-кредитне забезпечення розвитку ринку зерна України. URL: file:///C:/Users/1/Downloads/161756-359410-1-PB.pdf.

71. Гончаренко О. В. Інноваційний розвиток підприємств: інституційні обмеження та перспективи. Ефективна економіка. URL: http: / ww. conomy. ayka. om. a/?op=1&z=829.

72. Волощук К. Б., Корженівська Н. Л. Формування економічної безпеки товаровиробників зерна в контексті інноваційного розвитку ринку. «Наукові орієнтири розвитку України в умовах євроінтеграції» : матеріали всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції 12-13.12.2013 р. С. 46-48.

73. Дюбо О. М. Особливості ресурсного забезпечення системи управління економічною безпекою підприємств АПК. Структурні реформи і трансформації в промисловості: перспективи і пріоритети : тези доп. і повід. міжнар. наук.-практ. конф. ; (Донецьк, 17 грудня 2010 р. Ін-т економіки промисловості НАН України. Донецьк, 2010. С. 237-239.

74. Галат Л. М. Актуальні аспекти розвитку підприємств аграрної сфери : облік, аудит та фінансування. Матеріали ІІ всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції викладачів, молодих учених та студентів 18-19 листопада 2013 р. Херсон : Грінь Д.С. 2013. 363 с.

75. Корженівська Н. Л. Стан зернової галузі та його вплив на економічну безпеку товаровиробників. Інноваційні виміри розвитку економіки в умовах глобалізації : матеріали ювілейної міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю Буковинського державного фінансово-економічного університету (м. Чернівці, 15 жовтня 2014 р.). Гол. ред. В. В. Прядко. Чернівці : Технодрук. 2014. С. 61-63.

76. Korzhenivska, N. Threats and security risks grain production and sales in a market globalization. III International scientific and practical conf. "Ukrayna - Bulgaria - European Union : present and future". Varna, Kherson, 1. 2014. 270-274.

77. Шпичак О. М. Оптимізація ринку зерна України та її результативність. Міжнародний науково-аналітичний журнал. URL: http://memjournal.agrex.gov.ua/optimizat siya-rinku-zerna-ukrayini-ta-yiyi/.

78. Лавренчук О. В. Перспективи розвитку ринку зерна України. Облік і фінанси України : бухгалтерський портал. URL: http://magazine.faaf.org.ua/ content/ view/1167/35/.

79. Корженівська Н. Л. Економічна безпека зернової галузі як виклик загрозам глобалізаційних впливів. Економічна безпека держави та суб'єктів підприємницької діяльності в Україні : проблеми та шляхи їх вирішення : мат. ІІ всеукраїн. наук.-практ. інтернет-конф. (15-16 травн. 2015 р., м. Львів). Упоряд. А. М. Штангрет; релкол. : К. Б. Волощук, З. Б. Живко, В. І. Ляшенко та ін. Львів : Укр. акад. друкарства. 2015. 152 с.

80. Демченко Т. В. Забезпечення стійкого розвитку зерновиробництва – першочергове завдання держави. Вісник аграрної науки Причорномор`я. 2010. Вип. 1. Т. 1. С. 14-22.

81. Пол Э. Самуельсон, Вильям Д. Нордхаус. Экономика [пер. з англ. под ред. Н. В. Шульпиной]. М. : Вильямс. 2001. 688 с.

82. Корженівська Н. Л. Ринкова глобалізація та її вплив на економічну безпеку зерновиробників. Матеріали ІІІ міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Економіка і управління в умовах глобалізації» 29.01.2014 р. Донецьк : Вид-во «Ноулідж» (Донецьке відділення). 2014. С. 219-221.

83. Продовольственный прогноз FAO. URL: http://www.fao.org/3/a-i5003r.pdf.

84. Зовнішня торгівля України товарами та послугами. URL: http://www.ukrstat.gov.ua.

85. Експорт зернових культур України URL: http://minagro.gov.ua/system/files/Експорт%20зернових%20за%202016-17%20MP.pdf.

86. Найбільші аграрні компанії України. URL: http://onlineagro.com.ua/ publications/item12.

87. Аналіз ринку зернових. URL: http://ukrselko.com/uploads/media/ Ukrselko_Grain_Market_Analysis_120918.pdf.

88. Інвестиційна діяльність компанії «Нібулон»: будівництво флоту. URL: http://www.nibulon.com/news/budivnictvo-flotu-etapi-budivnictva.html.

89. Юркевич Є. О., Коваленко Н. П. Агроекологічна оптимізація посівних площ і розміщення соняшнику в сівозмінах України. Одеса : ПП Огмрцян О. П. 2007. 43 с.

90. Хірамагомедов М. Г. Напрями трансформації механізму державного регулювання розвитку ринку зерна в умовах інтеграційних процесів. URL: http://www.kbuapa. kharkov.ua/e-book/apdu/2014-1/doc/6/05.pdf.

91. Шаленко В. Бразилія й Аргентина експортують «Зелену революцію» в землеробстві. Аграрний тиждень. 2009. № 32-33. С. 9-10.

92. Шубравська О. В., Корсак Л. М. Чинники та індикатори сталого розвитку агросфери. Економіка АПК. 2005. № 12. С. 15-20.

93. Борщевський В. В., Куліш І. М. Економічна безпека регіону з урахуванням соціально-економічного потенціалу розвитку сільських територій. Інноваційна економіка АПК. 2014 р. URL: httm:C:/Documents%20and%20Settings/Admin. fCOMPUT ER-81E960/Мои%20документы/web_jurnal%20univer_final%20(1).pdf.

94. Гоголь Т. В. Формування соціоекономічної моделі вітчизняного аграрного сектору. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління. 2018. № 1 (10). С. 15-21.

95. Борщевський П. П. Економіко-екологічні аспекти розвитку продовольчої сфери в світовому та регіональному вимірах. Вісник Сумського державного аграрного університету. Серія : Економіка та менеджмент. 2001. № 2. С. 26-30.

96. Дергалюк І. В. Економічна безпека національного зернового сектору України в умовах світової продовольчої кризи. Стратегічні пріоритети. № 4 (17). 2010 р. с. 76-83.

97. Корженівська Н. Л. Ринкова глобалізація та її вплив на економічну безпеку зерновиробників. Збірник наукових праць. Науковий вісник

міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент. Випуск 14. Одеса. 2015. С. 136-140.

98. Поважний С. Ф., Єпішенкова Г. О., Нікітіна А. А. Державне управління національною економікою в умовах глобалізації. Збірник наукових праць Донецького державного університету управління (Серія «Державне управління»). 2010. № 151. С. 3-14.

99. Оболенцева Л. В. Кон'юнктурні дослідження галузевого ринку. Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Х. : ХНАМГ. 2010. 249 с.

100. Про зерно та ринок зерна в Україні: Закон України від 4.07.2002 р. № 37/IV. Відомості Верховної Ради України. 2002. №35. С. 258. (із змін.).

101. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01.2001 р. № 2210-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. №12. ст. 64. (із змін.).

102. Ніколенко Ю. В. Основи економічної теорії. К. : ЦНЛ. 2003. 326 с.

103. Шевченко Л. С., Грищенко О. А., Камінська Т. М. та ін.; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. Х. : Право. 2008. 448 с.

104. Ажнюк М. О., Передрій О. С. Основи економічної теорії : навч. посіб. К. : Знання. 2008. 368 с.

105. Уразов А. У., Поліщук М. П., Солонінко К. С. Основи економічної теорії: навч. посіб. Житомир. 2004. 314 с.

106. Могильний О.М. Державне регулювання виробництва в період трансформації економіки. К. : ІАЕ УААН, 2002. 430 с.

107. Саковська О. Економічні засади організації та функціонування регіонального ринку зерна. URL: http//sophus.at.ua/publ/2011_11_15_16_kampodilsk/section_5_2011_11_15_16/ekonomichni_zasadi_organizacij_ta_funkcionuvannja_regionalnogo_rinku_zerna/7-1-0-163.

108. Програма «Зерно України – 2015». К. : ДІА. 2011. 48 с.

109. Квітинська У. І. Формування зовнішньоторговельних відосин на ринку зерна в Україні. URL: http://www.rusnauka.com/33_NIEK_2008/Economics /37199.doc.htm.

110. Нікішина О. В. Стратегія розвитку державного ринку зерна в умовах глобалізаційних викликів. Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми формування нової економіки XXI століття», 22-23 грудня 2011 р. : У 8т. Т.2. Дніпропетровськ : Біла К.О. 2011. С. 57-59.

111. Чмирь С. М. Розвиток зерно продуктового підкомплексу в Україні : моногр. К. : ННЦ «ІАЕ». 2004. С. 232.

112. Корженівська Н. Л. Економічні основи формування і функціонування ринку зерна в умовах глобалізації світогосподарських зв`язків України. Актуальні проблеми розвитку економіки України. Науковий журнал. Івано-Франківськ: Вид-во ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника». 2014. Вип. 10. Т.1. С. 17-26.

113. Савушкін Д. І. Особливості та закономірності трансформаційної економіки в ринковому середовищі. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2014. № 2 (26). С. 49-54.

114. Власюк О. С. Аналітична оцінка стратегічних напрямів та заходів щодо реалізації програми стабілізації економіки України. НІСД. К. : Вид-во НІСД. 1998. С.13-15.

115. Дергалюк І. В. Управління дебіторською заборгованістю як інструмент забезпечення економічної безпеки підприємств в сучасних умовах. Ефективна економіка. № 9. 2015. URL: file:///C:/Users/1/Downloads/efek_2015_9_45.pdf.

116. Ткачук В. І., Прокопчук О. А., Яремова М. І. Економічна безпека та стійкість сільськогосподарських підприємств : монографія. Житомир : «Видавництво «Волинь». 2013. 276 с.

117. Ivanyshyn V., Korzhenivska N. Economic risks of the international competitiveness. 2-hd international Scientific conference 1-3 june, 2017. Vrnyachka Banja Serbia. Turism in function of development of the republic of Serbia, Tourism product as a factor of competitiveness of the Serbian economy and experiences of other countries. 2. 2017. p. 662-680.

118. Щеглюк С. Д. Формування нових видів економічної діяльності в умовах трансформаційної економіки : монографія. Львів : ІРД НАН України. 2008. 195 с.

119. Корженівська Н. Л. Вплив трансформаційної економіки на методологію формування економічної безпеки зернової галузі. Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми соціально-економічних систем в умовах трансформаційної економіки» 12-13 квітня 2016 р. Дніпропетровськ. Ч. 4. Секц. 4. с. 221-225.

120. Ареф'єва О. В., Кузьменко Т. Б. Планування економічної безпеки підприємств. К. : Вид-во Європ. ун-ту. 2005. 170 с.

121. Волошин В. І. Пріоритети та методи забезпечення економічної безпеки малого та середнього підприємництва: дис. канд. екон. наук : 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством». Ін-т регіональних досліджень НАН України. Л. 2008. 196 с.

122. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення : монографія. Львів : Арал. 2008. 384 с.

123. Мороз О. В., Карачіна Н. П., Шиян. А. А. Концепція економічної безпеки сучасного підприємства : монографія. Вінниця: ВНТУ. 2011. 241 с.

124. Пирожков С. І. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України. К., НІПМБ. 2003. 42 с.

125. Іванова Н. С. Модель оцінки економічної безпеки агропромислових підприємств. Економіка та управління підприємствами. 2011. №7-8. С. 26-29.

126. Ткачук В. І., Прокопчук О. А., Яремова М. І. Економічна безпека та стійкість сільськогосподарських підприємств : монографія. Житомир : «Видавництво «Волинь». 2013. 276 с.

127. Коробчинський О. Л. Методика формування системи економічної безпеки підприємства. Актуальні проблеми економіки. 2009. № 4 (94). С. 41-45.

128. Зубок М. І., Зубок Р. М. Безпека підприємницької діяльності: нормативно-правові документи комерційного підприємства, банку. К. : Істина. 2004. С. 161.

129. Іванова Н. С. Сучасні принципи забезпечення ефективної системи економічної безпеки підприємства. URL: http://www.pu.if.ua/depart/Finances/resource/file/Збірник/2011-2/Іванова.pdf.

130. Корженівська Н. Л. Оцінка економічної безпеки товаровиробників зерна. Складові регіонального розвитку національного господарства : монографія, том 1; за наук. ред. М. І. Маниліча, В. Ф. Столярова, Я. І. Виклюка. Приватний вищий навчальний заклад «Буковинський університет». Чернівці : Книги – ХІІ. 2014. С. 149-156.

131. Покропивний С. Ф. Економіка підприємства : підручник. К. : КНЕУ. 2003. 608 с.

132. Приходько В. П. Методологічні підходи до оцінки економічної безпеки підприємств. Агросвіт. № 13. 2013. С. 33-36.

133. Животенко В. О., Карпенко Ю. В. Сучасні проблеми формування потенціалу стійкості аграрних підприємств України. Матеріали І міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Теорія і практика забезпечення ефективного розвитку суб'єктів ринку» (20 листопада 2012 р., м. Полтава). Полтава : ІнтерГрафіка. 2012. С. 201-203.

134. Зернотрейдери підвищать закупівельні ціни на зерно на 7-8%. URL: http://www.epravda.com. ua/news /2013/07/23/386626/.

135. Ціноутворення на ринку зернових та олійних культур: банкрутство чи надприбутки? URL: http://www.agroexpert.kiev.ua/detail/article/cinoutvorennja-na-rinku-zernovikh-ta-oliinikh-kultur-ba.html.

136. Животенко В. О. Оцінка рівня економічної безпеки аграрних підприємств в умовах протидії зовнішнього середовища. URL: http://www.confcontact.com/20110929/ek_ zhivot.php.

137. Бехтер Л. А. Методичний підхід для отримання інтегральної оцінки економічної безпеки сільськогосподарських підприємств на основі методу ентропії. Бізнес інформ. 2013. №2. С. 83-87.

138. Євдокимова Н. М., Кирієнко А. В. Економічна діагностика. Посібник для самост. вивч. дисц. К. : КНЕУ. 2005. С. 73-75.

139. Корженівська Н. Л. Методологія системного аналізу рівня економічної безпеки товаровиробників зерна. Збірник наукових праць. Економічні науки. Вип. 10. Чернівці : Книги-ХХІ. 2014. С. 214-225.

140. Харазішвілі Ю. М., Дронь Є. В., Махортих Д. О. Визначення стратегічних орієнтирів рівня економічної безпеки України. Аналітична доповідь. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/1501/.

141. Корженівська Н. Л. Комплексна оцінка складових рівня економічної безпеки ринкової діяльності товаровиробників зерна в умовах глобалізації. International Scientific-Practical Conference Modern Transformation of Economics and Management in the Era of Globalization : Conference Proceedings. January 29. 2016. Klaipeda: Baltija Publishing. 30-33 p.

142. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020. URL: http://minagro.gov.ua/apk?nid=16822.

143. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1264-12.

144. Шкуратов О. І. Сутність екологічної безпеки в аграрному секторі економіки: теоретичні підходи. Агросвіт. № 15-16. 2017. С. 3-10.

145. Корженівська Н. Л., Белей С. І. Екологічна складова економічної безпеки сучасного аграрного підприємства. Формування стратегії соціально-економічного розвитку підприємницьких структур в Україні : мат. IV всеукраїн. наук.-практ. конф. (22–24 листоп. 2018 р., м. Львів). Упоряд. А. М. Штангрет; редкол. : О. І. Копилюк, Є. М. Палига та ін. та ін. Львів : Укр. акад. друкарства. 2018. С. 167-169.

146. Корженівська Н. Л. Методологічні підходи в оцінці загроз та ризиків безпеки виробництва і збуту зерна. Проблеми та шляхи досягнення соціо-еколого-економічної безпеки на мікро-, мезо- та макрорівні: матеріали всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (29 квітня 2016 р.). Відп. ред. В. О. Морохова. Луцьк : РВВ Луцького НТУ. 2016. Вип. 1. С. 107-110.

147. Лукін С. Ю., Соломаха Є.Г. Корпоративна соціальна відповідальність, як фактор конкурентоспроможності на глобальних ринках. Сталий розвиток економіки. 2011. 2 (5). С. 22-25.

148. Гуцайлюк З. Ще раз про місце і роль управлінського обліку в інформаційній системі господарюючих суб'єктів. Бухгалтерський облік і аудит. 2004. № 11. С. 45-49.

149. Чебан Т., Яценко В. Обліково-аналітична система як інструмент антикризового управління. Бухгалтерський облік і аудит. 2004. № 7. С. 38-44.

150. Костенко О. М. Обліково-аналітична інформаційна система підприємства. Економіка АПК. 2008. № 7. С. 87-92.

151. Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/996-14.

152. Захаров О. І. Інформація в управлінні системою економічної безпеки підприємства. Вчені записки Університету «Крок». 2009. № 19. С. 177-186.

153. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р № 2658-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 48. С. 650. (зі зм.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12.

154. Чечетова Н. Ф. Сутність і завдання інформаційно-аналітичного забезпечення муніципального управління. URL: http://eprints.kname.edu.ua/22396/1/162-167_Чечетова_НФ.pdf.

155. Беків М. Б., Квітка І. І. регіональна політика в сфері освіти. Проблеми соціального управління містом в умовах ринку : матеріали науково-практичної конференції. 2002. С. 101-102.

156. Позднишев Е. В. Інформаційно-аналітичне забезпечення безпеки підприємництва (методи та їх застосування). Книга 1. К . : Вид. Позднишев. 2007. 89 с.

157. Лук'яненко І. Г. Методи стрес-тестування фінансової стійкості підприємств України. Бізнес інформ. 2013. № 11. С. 57-64.

158. Грановська Л. М. Інноваційна складова, як фактор формування конкурентоспроможності аграрних підприємств. Актуальні аспекти розвитку підприємств аграрної сфери: облік, аудит та оподаткування : матеріали всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції молодих вчених, викладачів і студентів 18-19 жовтня 2012 р . Херсон : ФОП Гринь Д. С. 2012. 204 с.

159. Сопко В. В. бухгалтерський облік в управлінні підприємством. К. : КНЕУ. 2006. 526 с.

160. Корженевская Н. Л. Информационно-аналитическое обеспечение системы экономической безопасности товаропроизводителей зерна в условиях рыночной глобализации. Общество и экономика постсоветского пространства. Международный сборник научных статей. Выпуск VI (Липецк, 17 января 2014 г.). Отв. ред. А. В. Горбенко. Липецк : Издательский центр «Гравис». 2014. С.74-81.

161. Пуцентейло П. Р. Обліково-аналітичне забезпечення діяльності підприємства. Інноваційна економіка. № 3 (58). 2015. С. 228-310.

162. Петрик О. Чи існує в Україні і чи потрібен управлінський облік: дві думки провідних фахівців. Бухгалтерський облік і аудит. 2003. № 5. С.38.

163. Корженевская Н. Л. Управленческий учет и контроль в развитии обеспечения экономической безопасности. Buletinul Ştiinţific: № 1 (15). al Universităţii de Stat, „Bogdan Petriceicu Hasdeu”, ŞTIINŢE ECONOMICE. - din Cahul. 2016 P. 186-192.

164. Білоусова І. Проблеми впровадження управлінського обліку на підприємствах. 2005. № 5. С. 30-34.

165. Петренко С. Якість бухгалтерського обліку як об’єкт оцінки інформаційного забезпечення внутрішнього контролю. Бухгалтерський облік і аудит. 2008. № 2. 30 с.

166. Богач А., Богач Ю. Окремі аспекти автоматизації обліку логістичних витрат. Галицький економічний вісник. № 2 (6). 2005. С. 123-129.

167. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 16 «Витрати». Наказ Міністерства фінансів України. № 318 від 31.12.1999. Зі змінами від 27.06.2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00.

168. Івахненков С. В. Інформаційні технології в організації бухгалтерського обліку і аудиту : навч. посіб. К.: Знання-Прес. 2003. 349 с.

169. Лук’янова В. В. Комп’ютерний аналіз даних : посібник. К. : Видавничий центр „Академія”. 2003. 344 с.

170. Коляда М. Г. Делопроизводство, бухгалтерия и анализ бизнеса на компьютере. Донецк : ООО ПКФ «БАО». 2003. 288 с.

171. Яругова А. Управленческий учет: опыт экономично развитых стран. Перевод с польского. М. 1991. С. 231.

172. Мозенков О. В. Банкрутство і санація підприємства: теорія і практика кризового управління. Х. : ВД ІНЖЕК. 2003. 272 с.

173. Терещенко О. О. Контролінг в системі антикризового управління підприємством. Фінанси України. 2001. № 12. С. 56-63.

174. Терещенко О. О. Фінансова санація та банкрутство підприємств : навчальний посібник. К. : КНЕУ. 2000. 418 с.

175. Електронний документообіг як рушій прогресу. URL: http://nibulon.com/news/novini-kompanii/elektronnii-dokumentoobig-yak-rushii-progresu.html.

176. Барташевська Ю. М. Оцінка ефективності витрат компанії на інформаційну безпеку. Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. 2017. № 28. С. 87-90.

177. Німецька телекомунікаційна компанія Deutsche Telekom. URL: https://www.telekom.com/en/company. sicherheitstacho.eu/.

178. Діордіца І. В. Адміністративно-правове регулювання кібербезпеки України. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Запорізький національний університет, Запоріжжя. 2018.

179. Грибіненко О. М. Діджиталізація економіки в новій парадигмі цифрової трансформації. Міжнародні відносини серія «Економічні науки». № 16. 2018.

180. Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Новіков Г. В., Корінець Р. Я. Зерновий сільськогосподарський обслуговуючий кооператив: практичний посібник. К. : ННЦ ІАЕ. 2013. 122 с.

181. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-p#n7.

182. Кошкина И. А., Мубаракшина Э. Р. Методологический поход к проведению диагностики экономической безопасности промышленного комплекса. Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал). 2012. № 8 (16). URL: http://cyberleninka.ru/article/n/metodologicheskiy-podhod-k-provedeniyu-diagnostiki-ekonomicheskoy-bezopasnosti-promyshlennogo-kompleksa.

183. Іволга А. Б. Економічна безпека і її складові як основа життєдіяльності корпорації. Наукові записки. 2012. №1. Т. 1. С. 113-116.

184. Воронкова А. Е. Пономарьов В. П., Дібніс Г. І. Підтримка конкурентоспроможного потенціалу підприємства. К . : Техніка. 2000. 152 с.

185. Курок О. О. Активізація митно-тарифного регулювання в системі економії витрат і економічної безпеки підприємств. Вісник Хмельницького національного університету. 2011. № 5. Т. 1. С. 21-25.

186. Череп А. В., Іванова Н. С. Оцінка факторів впливу на показники економічної безпеки підприємств агропромислової галузі. URL: http://www.pdaa.edu.ua /sites/default/files/nppdaa/2011/02/299.pdf.

187. Головач Н. М. Методика аналізу та оцінки рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств. Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. 2013. Т.18. Вип. 3/1. С. 79-82.

188. Ілляшенко С. М. Складові економічної безпеки підприємства та підходи до їх оцінки. Актуальні проблеми економіки. 2003. № 3. С. 12-19.

189. Шкарлет С. М. Формування економічної безпеки підприємств засобами активізації їх інноваційного розвитку: автореф. К . Лібра, 2008. 24 с.

190. Корженевская Н. Л. Критерии и методы оценки уровня экономической безопасности функционирования производителей и рынка зерна. Сборник научных трудов научно-практической конференции, посвященной 23-ой годовщине Комратского государственного университета «Наука, культура, образование». 2014. С. 49-55.

191. Онишко С. В., Маргасова В. Г., Бутенко Н. В. Роговий А. В., Ткаленко Н. В., Коркоц О. М., Федоренко А. Є. Детінізація національної економіки в контексті економічної безпеки. Під. заг. ред. д.е.н, проф. В. Г. Маргасової: колективна монографія. Ніжин: ТПК „Орхідея". 2014. 220 с.

192. Мартинова Л. В. Комплексна оцінка ризиків господарської діяльності підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Вип. 18. Ч. 2. 2018. С. 79-85.

193. Шуміло О. С. Чинники та загрози економічній безпеці торговельних підприємств. Бізнесінформ. № 11. 2015. С. 240-245.

194. Кургузенкова Л. А. Економічна безпека підприємства: сутність та чинники формування її відповідного рівня. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. Випуск 2 (02). 2016. С. 29-33.

195. Гнаткович О. Д. Державне регулвання земельних відносин сільськогосопдарських підприємств як фактор економічної безпеки аграрного бізнесу. Колективна монографія у 2-х т. Екорномічна безпека в умовах глобалізації світової економіки. Дніпропетровськ : «ФОП Дробязко С. І.». 2014. Т. 2. С. 56-72.

196. Аграрії змушені економити на добривах. Agronews - 2014. URL: http://agronews.ua/node/47569

197. Седикова И. О., Коренман Э. М. Органическое зернопроизводство: возможности и перспективы развития. Экономика пищевой промышленности. 2012. № 4 (16). С. 80-83.

198. Корженевская Н. Л. Влияние динамики и тенденций производства зерна на экономическую безопасность отрасли. Научный вестник Кагульского Государственного университета им. Б. П. Хашдеу. Серия «Экономика». № 2 (12). Кагул. 2014. С. 147-152.

199. Жаворонкова Г., Жмуденко В. Методичні підходи до визначення інтегрального показника економічної безпеки аграрної сфери на регіональному рівні. Економічний аналіз. 2010. Вип. 7. С. 42-44.

200. Білошкурська Н. В. Комплексні моделі оцінки економічної безпеки підприємств. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-in/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/soi_2012_2_4_4.pdf.

201. Раєвнєва О. В., Горохова О.І. Формування індикативних значень показників розпізнавання класу кризи промислових підприємств. Бізнесінформ. 2011. № 7 (2). С. 21-23.

202. Швед В. В. Національна конкурентоспроможність України: індикативний підхід. URL: http://mev-nu.com/load/2013/10_mizhnarodni_ekonomichni_vidnosini_v_sistemi_zrostannja_konkurentospromozhnosti_ekonomichnikh_sistem/40-1-0-199.

203. Козловський С. В., Бурлака О. М. Індикативні методи забезпечення стійкості економіки України. Ефективна економіка. 2009. №2/05.3. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2373.

204. Якубович З. В. Методи і підходи до оцінювання рівня економічної безпеки машинобудівних підприємств.
URL: http://www.rusnauka.com/10_NPE_2010/Economics/62532. doc.htm.

205. Маслак О. І., Гришко Н. Є. Підходи щодо оцінювання рівня економічної безпеки підприємств. Вісник КрНУ ім. Михайла Остроградського. 2011. Вип. 6 (71). Частина 1. С. 183-187.

206. Акерлоф Д. Рынок «лимонов» : неопределенность качества и рыночный механизм. Thezis. 1994. вып. 5. С. 91-104. URL: http://igiti.hse.ru/data/413/313/1234/5_1_4 Akerl.pdf.

207. Шеховцова Ю. А. Применение индикативного метода для оценки инвестиционной безопасности региона. Регионология. 2012. № 2. URL: https://regionsar.ru/ru/node/907 09.02.13.

208. Илларионов А. Критерии экономической безопасности. Вопросы экономики. 1998. № 10. С. 35-58.

209. Бендиков М. А. Экономическая безопасность промышленного предприятия в условиях кризисного развития. URL: http://mevriz.ru/articles/2000/2/1507.html.

210. Колосов А. В. Экономическая безопасность хозяйственных систем. М. : Узд-во РАГС. 446 с.

211. Кошкина И. А., Мубаракшина Э. Р. Методологический подход к проведению диагностики экономической безопасности промышленного комплекса. Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал). 2012. № 8 (16). Режим доступа : URL: http://cyberleninka.ru/article/n/metodologicheskiy-podhod-k-provedeniyu-iagnostiki-ekonomicheskoy-bezopasnosti-promyshlennogo-kompleksa.

212. Рунчева А. С. Методичні засади економічної оцінки ефективності функціонування галузі зерновиробництва. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2011. № 4 (16). С. 78-82.

213. Христенко Г. Концептуальні засади організації зерновиробництва на основі кластерного підходу. Галицький економічний вісник. 2012. № 2 (35). С. 27-35.

214. Чмирь С. М. Ефективність ринку зерна. Економіка АПК. 2009. № 4. С. 117-120.

215. Демченко Т. В. Шебаніна О. В. Розвиток виробництва зерна і його значення у забезпеченні продовольчої безпеки України. Економіка АПК. 2008. № 12. С. 9-11.

216. Пирожков С. І., Сухоруков А. І., Воробйов С. Л., Крупельницька Т. П. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України. К., НІПМБ. 2003. 42 с.

217. Сухоруков А. І. Щодо методології комплексного оцінювання складників економічної безпеки держави. Стратегічні пріоритети. 2013. № 3 (28). С. 5-15.

218. Бланк И. А. Финансовый менеджмент : учеб. курс. [2-е изд.]. К. : Эльга, Ника- Центр. 2006. 656 с.

219. Членство в СОТ: перспективи аграріїв. Урядовий кур`єр. 2007. №223. С. 5.

220. Корнієнко Т. О. Методика оцінки рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств. URL: http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/952/1/Korn2.pdf.

221. Кадієвський В. А., Перхун Л. П. Когнітивне моделювання прийняття управлінських рішень на підприємстві. Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту : зб. наук, праць. 2016. № 3. С. 48-56.

222. Богдан О. І., Арістаров Є. М. Проблеми та розвиток когнітивних методів у стратегічному управлінні. Економічний вісник Донбасу. 2007. № 2. С. 96-99.

223. Онищенко І. І. Когнітивне моделювання як метод якісного аналізу ІТ-проектів. Вісник НТУ «ХПІ». 2016. № 2 (1174). С. 77-81.

224. Яворська Т. І. Когнітивне моделювання факторів впливу на збільшення прибутку суб'єктів малого бізнесу в сільському господарстві. Університетські наукові записки. 2013. № 2 (46). С. 151-157.

225. Зубок М. І., Рубцов В. С., Яременко С. М. Економічна безпека суб`єктів підприємництва : навчальний посібник. К. : 2012. 226 с.

226. Лихочвор В. В., Петриненко В. Ф., Іващук П. В. Зерновиробництво. Львів: УПФ «Українські технології». 2008. 624 с.

227. Плотнікова М. Ф. Розвиток підприємств зернопродуктового підкомплексу в сучасних умовах. Економіка АПК. № 9. 2005. С. 35-41.

228. Корженевская Н. Л. Потенциал товаропроизводителей зерна в условиях глобализации рынка. Сборник статей IX международной научно-практической конференции «Аграрная наука – сельскому хозяйству» 5-6.02.2014 г. Книга 1. Барнаул АГАУ. С 337-338.

229. Пилипенко К. А. Вдосконалення структури та підвищення конкурентоспроможності зернового виробництва. URL: http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/2011/01/202.pdf.

230. Євдокимова Н. М., Кирієнко А. В. Економічна діагностика : Навч.-метод. Посібник для самост. вивч. дисц. К.: КНЕУ. 2005. С. 73-75.

231. Кучер А. В., Деревянко М. В. Переробка зерна - один із напрямів підвищення конкурентоспроможності зерновиробництва. Розробка та реалізація стратегії діяльності сільськогосподарських підприємств : тези доп. наук.-практ. конф., 15–16 червня 2009 р. Х. : ХНАУ. 2009. С. 23.

232. Присяжнюк М. В., Зубець М. В., Саблук П. Т. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку). К. : Вид-во ННЦ ІАЕ. 2011. 1008 с.

233. Добровольська С. Р. Чинники формування галузевої структури виробництва в сільському господарстві. Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького: економічні науки. 2012. Т. 14, № 4 (54). С. 130-133.

234. Гуторова О. О. Зовнішньоекономічна діяльність та формування організаційно-економічного механізму розвитку зернопродуктового підкомплексу. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства : Економічні науки. Вип. 112. Харків : ХНТУСГ. 2011. С. 213-220.

235. Рослинництво: методичні рекомендації щодо оптимального співвідношення сільськогосподарських культур у сівозмінах. http://www.apk.poltava.ua/.

236. Лихочвор В. В., Петриченко В. Ф. Про революційні зміни у технологіях в рослинництві. Зерно. 2010. № 7. С. 42-48.

237. Програми розвитку АПК. URL: http://www.minagro.gov.ua/apk?nid=24189.

238. Гуторова О. О., Стасенко О. О. Вплив концентрації на ефективність виробництва зерна у сільськогосподарських підприємствах. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. Вип. 125. Харків : ХНТУСГ. 2012. 340 с.

239. Фірсов Є. Про удосконалення методики визначення оптимальних розмірів сільгосппідприємств. Зб. наук. пр. ЛНАУ. 2006. № 24 (36). С.7-12.

240. Попов С., Рябчун Н., Авраменко С. Причини недобору зерна. http://www.agro-business.com.ua/2010-06-11-12-53-00/1477-2013-03-28-11-44-03.html.

241. Корженівська Н. Л. Тенденції та пріоритети розвитку економічної безпеки товаровиробників зерна. Сучасні економічні системи : стан та перспективи: тези доп. VI між нар. наук.-практ. інтернет-конф., 14-15 травня 2015 р. Хмельницький : ХКТЕІ, 2015. С. 342-343.

242. Непочатенко О. О., Прокопчук О. Т., Коротеев М. А. Формирование и использование ресурсного потенциала сельскохозяйственных предприятий. Сборник научных трудов Уманского национального университета садоводства. Ч. 2. Экономика. Вып. 81. 2012. С. 9-20.

243. Корженевская Н. Л., Коваль Н. В. Мониторинг состояния и динамика развития ресурсного потенциала в оценке конкурентоспособности зернопроизводства. Міжнародна наукова конференція "Перспективи та проблеми інтеграції в європейських досліджень та освіти" Державний університет "Хашдеу". Кагул. 5 червня 2015. Том І. С. 307-312.

244. Бабін О. Оцінювання загроз ресурсного забезпечення в системі економічної безпеки підприємства. Матеріали ІІ всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Економічна безпека держави та суб'єктів підприємницької діяльності в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення» 15-16 травня 2015 р. м. Львів. Укр. акад. друкарства. 2015. С. 11-13.

245. Салькова І. Ю. Стан виробництва та перспективи інтеграції українських виробників зерна у світовий ринок. Економіка та підприємництво. 2014. № 1 (76). С. 37-41.

246. Шабінський О. В. Реалізація концепції економічної безпеки аграрного сектора на державному рівні як умова поліпшення фінансового стану аграрних підприємств. Вісник ХНАУ. Харків. 2007. № 8. С. 259-263.

247. Волощук М. Деградація грунтів – глобальна екологічна проблема. Вісник Львівського університету. Серія географічна. Випуск 51. 2017. С. 63-70.

248. Проблема деградації земель в Україні є актуальною та гострою. URL: http://kirovohradska.land.gov.ua/problema-dehradatsii-zemel-v-ukraini-ie-aktualnoiu-ta-hostroiu/.

249. ФАО стат. URL: http://www.fao.org/statistics/ru/.

250. Стратегія удосконалення механізму управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними. Затверджена Постановою КМУ від 7.06.2017 р. № 413.

251. Стадник В. В., Іжевський П. Г. Аналітичне обґрунтування науково-методичних підходів до розвитку ресурсного потенціалу агропідприємств. Економічний аналіз. 2017. № 4. С. 196-204.

252. Гаврилянчик Р. Ю. Як обрати новий сорт зернових культур. URL: https://tdnasinnya.com/ru/novyny/757-yak-obrati-novij-sort-zernovikh-kultur.

253. Черенков А. В., Шевченко М. С., Рибка В. С., Компанієць В. О., Кулик А. О., Ковтун О. В. Бюлетень Інституту сільського господарства степової зони НААН України. 2015. № 9. С. 40-48.

URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bisg_2015_9_10.

254. Рябоконь В. П. Соціально-економічні проблеми зайнятості сільського населення. Економіка АПК. 2012. № 12. С. 95-99.

255. Рябоконь В. П. Особливості формування аграрного ринку праці. Економіка АПК. 2012. № 3. С. 90.

256. Корженівська Н. Л., Коваль Н. В. Особливості формування і використання трудових ресурсів аграрних підприємств. Науковий збірник Буковинського державного фінансово-економічного університету. Економічні науки: збірник наукових праць. Вип. 28. Ч. 4. Чернівці : БДФЕУ. 2015. С. 35-39.

257. Gogol T. V. Public administration of the development areas Ukraine. Regional Formation and Development Studies. 2017. № 1 (21). P. 43-52.

258. Техніка. УКАБ. URL: http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness/resursi_agrovirobnitstva/tekhnika.

259. Іванишин В. В. Організаційно-економічні основи відтворення і ефективного використання технічного потенціалу аграрного виробництва. 2011. Монографія. К. : ННЦ ІАЕ. 350 с.

260. Насіння. Добрива. УКАБ. URL: http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness/resursi_agrovirobnitstva/nasinnya.

261. Хорунжий М. Й. Організація агропромислового комплексу : підручн. К. : КНЕУ. 2001. 382 с.

262. ТОП – 11 найбільших власників елеваторних потужностей. URL: https://landlord.ua/reytingi/top-11-naibilshykh-vlasnykiv-elevatornykh-potuzhnostei/.

263. Ринок елеваторів України. URL: https://pro-consulting.ua/ua/pressroom/rynok-elevatorov-ukrainy.

264. Стойко Т. В. Логістична інфраструктура як ефективний інструмент управління підприємством. Ефективна економіка. № 9. 2011. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=684.

265. Стратегія сталої логістики до 2030 року. Проект Міністерство інфраструктури України. URL: https://mtu.gov.ua/news/29401.html

266. Корженівська Н. Л., Гуменюк І. І. Логістична інфраструктура: безпековий аспект. Аграрна наука та освіта в умовах євроінтеграції: збірник наукових праць міжнар. наук.-практ. конф. Ч.2. (20-22 березня 2018 р., м. Кам'янець-Подільський). Тернопіль : Крок. 2018. С. 183-185.

267. Голик С. І. Аналіз вітчизняного ринку зерна та подальший розвиток його інфраструктури. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2 758.

268. Бабін О. Оцінювання загроз ресурсного забезпечення в системі економічної безпеки підприємства. Матеріали ІІ всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Економічна безпека держави та суб'єктів підприємницької діяльності в Україні : проблеми та шляхи їх вирішення» 15-16 травня 2015 р. м. Львів. Укр. акад. друкарства. 2015. С. 11-13.

269. Корженівська Н. Л. Ресурсний потенціал в оцінці конкурентноздатності та економічної безпеки зерновиробництва. Організаційно-економічний механізм розвитку відтворювального потенціалу України: національний та регіональний аспекти : колективна монографія. За заг. ред. А. М. Гуменюка. Чернівці : Технодрук. 2016. С. 292-307.

270. Чубукова О. Ю., Воронкова Т. Є. Система економічної безпеки (екосестейт): сутність, структура. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3169.

271. Корженівська Н. Л. Екосестейт економічних відносин в процесі формування та використання ресурсів аграрними підприємствами. Національне виробництво й економіка в умовах реформування: стан і перспективи інноваційного розвитку та міжрегіональної інтеграції : зб. наук. праць міжнар. наук.-практ. конф. 28 жовтня 2016 р. (ПДАТУ, м. Кам'янець-Подільський). Тернопіль : Крок. 2016. С. 197-199.

272. Плотницька С. І. Ресурсний потенціал підприємства як фактор побудови ефективної стратегії конкурентоспроможності. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4478.

273. Высокая волатильность цен на выбранных рынках. Мониторинг и анализ цен на продовольствие ФАО. 2014. URL: http://www.fao.org/giews/food-prices/indicators.

274. Волатильность цен и продовольственная безопасность. Сваминатан М., Рахманьян М., Бертини К. и др. Рим : КВПБ. 2011. 104 с с. 26. URL: www.fao.org/3/a-mb737r.pdf.

275. Сваминатан М., Рахманьян М., Бертини К. и др. Рим : КВПБ. 2011. 104 с.

276. Соловйов І. О., Кирилов Ю. Є. Біржова торгівля на шляху становлення ринку зерна. Економіка АПК. 2003. №2. С. 124-127.

277. Ведение аграрного бизнеса в Украине. Украинский клуб аграрного бизнеса. К., 2013. 95 с.

278. Шебанін В. С. Зерновиробництву України - інноваційний розвиток. 2014. Вісник аграрної науки Причорномор'я. Вип. 1. С. 3-10.

279. Корженівська Н. Л. Цінові флуктуації в континуумі економічної безпеки. The International Scientific and Practical Web-Congress of Economists and Jurists «Living economics: yesterday, today, tomorrow», professional scientific publication, ed.dep. : Geneva (Switzerland), Odessa (Ukraine), St. Petersburg (Russian Federation), 2016, p. 180-184.

280. Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту : Закон Укрїни. URL: http://sfs.gov.ua/podatki-ta-zbori/mitni-plateji/mito/antidempingove-mito/normativno-pravovi-akti/62519.html.

281. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15.

282. Самаріна І. Як світ впливає на ринок зернових в Україні. Агро бізнес сьогодні. URL: http://www.agro-business.com.ua/economichnui-gekar/2730-iak-svit-vplyvaie-na-rynok-zernovykh-v-ukraini.html.

283. Закупівля зерна нового врожаю перебуває під загрозою зриву. РБК Україна. URL: http://www.rbk.ua/ukr/news/zakupka-zerna-novogo-urozhaya-nahoditsya-1438785029.html.

284. Корженівська Н. Л. Цінова політика зернового ринку як формуючий елемент економічної безпеки товаровиробників. Стратегічні напрями соц.-ек. розвитку держави в умовах глобалізації : збірник тез II міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький), 8-9 жовтня 2015 р.) ; за заг. ред. д.е.н., проф. Синчака В. П. Х. : ХУУП. 2015. С. 150-152.

285. Пропозиція - Головний журнал з питань агробізнесу URL: https://propozitsiya.com/ua/byudzhetuvannya-agrovyrobnyctva-2017.

286. USDA World Agricultural Productio URL: https://www.fas.usda.gov/data/world-agricultural-production.

287. Аграрна біржа: зернові культури. https://agrex.gov.ua/cini-na-zerno/

288. Боднар О. В. Ціноутворення на продукцію рослинництва : монографія. К. : ННЦ ІАЕ, 2017. 360 с.

289. Пармаклі Д. М., Корженівська Н. Л., Яніогло А. І. Запас фінансової міцності та економічна безпека виробництва зернових. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». Вип. 9. Ч. 6. 2014. С. 100-105.

290. Кернасюк Ю., Гайденко О. Економічний прогноз вирощування озимих зернових на 2018 рік. URL: http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/8964-ekonomichnyi-prohnoz-vyroshchuvannia-ozymykh-zernovykh-na-2018-rik.html.

291. Рибка В., Компанієць В. Виробництво зерна у розрізі витрат. URL: http://agro-business.com.ua/agro/ahronomiia-sohodni/item/10111-vyrobnytstvo-zerna-u-rozrizi-vytrat.html.

292. Демченко Т. В. Забезпечення стійкого розвитку зерновиробництва – першочергове завдання держави. Вісник аграрної науки причорномор`я. 2010. Вип. 1. Т. 1. С. 14-22.

293. Пол Э. Самуельсон, Вильям Д. Нордхаус. Экономика. Пер. з англ. под ред. Н. В. Шульпиной. М. : Вильямс. 2001. 688 с.

294. Перебийніс В. І. Транспортний фактор забезпечення конкурентоспроможності продукції. 2011. Полтава : РВВ ПУЕТ. 187 с.

295. Лельчук А. Г. Фактори міжнародної конкурентоспроможності зернової галузі в транзитивних економіках. Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. 2012. Т. 17. Вип. 2. С. 133-137.

296. Поважнюк С. Аграрна супер-країна чи ілюзія росту. URL: https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2017/07/31/627430/.

297. Зовнішня торгівля України товарами та послугами. Статистичний збірник. URL: http://www.ukrstat.gov.ua.

298. Бурлака Н. І. Україна як світовий експортер зерна. 2012. Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: економічні науки. № 3 (69). С. 36-41.

299. Корженевская Н. Л. Конкурентоспособность товаропроизводителей зерна, как приоритетное направление экономической безопасности. Проблемы теории и практики управления развитием социально-экономических систем. Материалы XI всероссийской научно-практической конференции. Сборник научных трудов. Под ред. д. э. н., профессора Абдуллаевой Т. К. Махачкала : ФГБОУ ВПО «ДГТУ». 2014. С. 179-182.

300. Борщевський П. П. Економіко-екологічні аспекти розвитку продовольчої сфери в світовому та регіональному вимірах. Вісник Сумського державного аграрного університету. Серія : Економіка та менеджмент. 2001. № 2. С. 26-30.

301. Шкуратов О. І. Розвиток органічного сільського господарства в системі забезпечення екологічної безпеки. Органічне виробництво і продовольча безпека. Житомир. ЖНАЕУ. 2017. С. 11-13.

302. Шаленко В. Бразилія й Аргентина експортують «Зелену революцію» в землеробстві. Аграрний тиждень. 2009. № 32-33. С. 9-10.

303. Чешков М. Развитие : философская идея и конкретные исследования. Мировая экономика и международные отношения. 2004. № 8. С. 70-81.

304. Швиданенко О. А. Сучасні тенденції становлення глобальної економічної системи. Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ. 2009. № 4 (20). С. 17-20.

305. Кальченко Т. В. Глобальна економіка: методологія системних досліджень : монографія. К. : КНЕУ. 2006. 248 с.

306. Фесенко М. В. Криза світового порядку як причина та наслідок глобальної системної кризи. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 122. Частина ІІ. 2014. С. 15-29.

307. The Global Competitiveness Report 2017–2018. World Economic Forum. 2017. URL: http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf.

308. Бурлака Н. І. Україна як світовий експортер зерна. Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: економічні науки. 2012. № 3 (69). С. 36-41.

309. Ревак І. О., Зотова М. Є. Механізм забезпечення економічної безпеки підприємств: зарубіжний досвід. Економіко-правовий часопис. 2011. № 2. С. 98-106.

310. Губенко В. І. Реалізація експортного потенціалу АПК України в умовах глобалізації світової економіки. Економіка АПК. 2011. № 10. С. 142-147.

311. Про посилення протидії рейдерству: Указ Президента України від 19.03.2014 р. № 313/2014. URL: URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/313/2014.

312. Тітова С. П. Основи формування фінансової складової економічної безпеки аграрних підприємств. Економіка АПК. 2010. № 9. С. 96-101.

313. Корженівська Н. Л. Сучасний стан та проблеми формування стратегії економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах глобалізації. Пріоритетні напрями регіональної політики в економічній сфері (економічне

районування, стратегічне планування, інтелектуально-інноваційні системи, трудовий потенціал та розвиток сільських територій) : колективна монографія. Т. 2. За заг. ред. Т. О. Журавльової. Павлоград : АРТ Синтез-Т. 2014. С. 352-359.

314. Корженівська Н. Л. Імперативи та пріоритети економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації. Основні пріоритети розвитку АПК України у контексті економічної, продовольчої та енергетичної безпеки країни. Під ред. д. е. н., професора Ю. О. Нестерчук. Умань : Видавничо-поліграфічний центр «Візаві» (Вид-ць «Сочінський»). 2014. Ч. 1. С. 101-106.

315. Крюкова І. О., Назаренко О. В. Стратегічні імперативи розвитку агропродовольчого ринку України. Економіка: реалії часу. науковий журнал. 2014. № 4 (14). С. 20-26.

316. Жаліло Я. А., Кононенко К. А., Яблонський В. М. Системна криза в Україні: передумови, ризики, шляхи подолання : аналіт. доп.К. : НІСД. 2014. 132 с.

317. Шімаі М. Вибоїстими шляхами «втраченого десятиліття». URL: http://eip.org.ua/docs/EP_13_3_07.pdf.

318. Ведення аграрного бізнесу в Україні. URL: http://ucab.ua/files/Survey/Doing/Doing_2015_ukr_web.pdf.

319. Україна має диверсифікувати ризики падіння цін на світовому зерновому ринку. URL: http://www.iae.org.ua/presscentre/presrelease/1347-2015-06-15-10-53-25.html.

320. Україна буде поділена на дві логістичні зони. URL: http://www.rbc.ua/ukr/news/ukraina-budet-podelena-na-dve-logisticheskie-zony-ispolzovaniya-28072011144000.

321. Діброва А. Д. Державне регулювання виробництва молока в Україні та зарубіжних країнах. Агро світ. 2012. №8. С. 37-42.

322. Корженівська Н. Л. Стратегічні орієнтири розвитку зернового господарства України з позиції глобальної системної кризи. Міжнародний

мультидисциплінарний конгрес "Знання є сила, сила у знаннях!». Відень, Австрія. 27 липня 2015. видавничий центр Міжнародне Науково-методичне об'єднання «Наука & Буття". Прага. Чеська Республіка. 2015. С. 199-204.

323. Гоцуєнко Є., Гоцуєнко Н. Зерно замість сталі. URL: http://gazeta.dt.ua/business/zerno-zamist-stali-chi-pidvischit-formalna-zmina-lidera-ekonomiki-yiyi-efektivnist-_.html.

324. Про продовольчу безпеку України: Проект Закону України URL: https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3498-vi.

325. Декларація світового саміту з продовольчої безпеки. Прийнята на Всесвітньому саміті з продовольчої безпеки у Римі. 16-18.11.2009. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summit2009_declaration.shtmlhttps://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summit2009_declaration.shtml.

326. Тарнавська Н. П. Управління конкурентоспроможністю підприємств : теорія, методологія, практика. Тернопільський економічний ун-т. Тернопіль : Економічна думка. 2008. 570 с.

327. Продовольча безпека в Україні у 2017 році : огляд основних індикаторів. URL: http://edclub.com.ua/analityka/prodovolcha-bezpeka-v-ukrayini-u-2017-roci-oglyad-osnovnyh-indykatoriv.

328. Сидоренко О. Продовольча безпека України неможлива без державного регулювання АПК. URL: http://ua-ekonomist.com/216-prodovolcha-bezpeka-ukrayini-nemozhliva-bez-derzhavnogo-regulyuvannya-apk.html.

329. Пилипчук В. П., Данніков О. В., Івасько І. М. Діагностика товарного ринку в умовах глобалізації вітчизняного бізнесу. 2016. URL: http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-aper/2017/jun/4255/pilipchukvdannpikovoivaskoi.pdf.

330. Продовольчий прогноз. URL: http://www.fao.org/3/a-i8307r.pdf.

331. Корженівська Н. Л., Добровольська Е. В., Кушнір Л. А. Кон'юнктурні тенденції аграрного ринку України. Розвиток маркетингової діяльності в умовах економічної глобалізації: збірник наукових праць. За

матеріалами X міжнародної науково-практичної конференції. Одеська державна академія будівництва та архітектури. Науки : маркетинг, менеджмент, економіка, управління проектами. 2018. 276 с. Мови: укр., рос., англ. Одеса, 24 квітня 2018 року. С. 94-98.

332. Боднар О. В., Яворська В. О. Особливості управління ціновими ризиками на ринку зернових в контексті світової біржової практики. URL: http://www.m.nayka.com.ua/?op=1&j=efektyvna-ekonomika&s=ua&z=5141.

333. Про основи державної підтримки в сфері наукової і науково-технічної діяльності: Закон України від 16.07.2019 № 848-VIII. URL: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/848-19.

334. Про затвердження порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті, для підтримки тваринництва, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції, аквакультури (рибництва) : Постанова КМУ від 7.02.2018 р. № 107. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/107-2018-п.

335. Про заставу : Закон України. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 2. с. 3.

336. Сомик А. В. Банківське кредитування сільськогосподарських товаровиробників: сучасний стан і проблеми розвитку. Економіка АПК. 2015. № 9. с. 55.

337. Про додаткові заходи щодо кредитування комплексу сільськогосподарських робіт. Постанова КМУ від 29.11.2000 № 398-2000-п. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398-2000-п

338. Піщанська В. В. Вплив відмивання брудних грошей на національну фінансову безпеку України. Магістеріум. 2009. Вип. 35. С. 32-36.

339. Мармуль Л. О., Танклевська Н. С. Фінансово-кредитне забезпечення розвитку аграрного сектору економіки. Економіка АПК. 2006. № 12 С. 75 - 80.

340. Іваночко І., Гринюк І., Кос Р. Кредитування виробників зерна. Нові методики і кредитні продукти. URL: http://www.zerno.org.ua/download/category/13-kreditni-

produkti?download=14:kredituvannya-virobnikiv-zerna-novi-metodiki-ta-kreditni-produkti.

341. Резнік, Н. Розширення сфери взаємодії потенційних інвесторів і владних структур як один із напрямів залучення інвестицій в АПК. Формування ринкових відносин в Україні : збірник наукових праць. 2010. № 5. С. 17-23.

342. Макуха С. М. Альтернатива кредитним стимулам зерновиробництва. URL: http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1669/1/Альтернатива%20кредитним%20стимулам%20зерновиробництва.pdf.

343. Спрощена система оподаткування для сільгоспвиробників. URL: http://agro-business.com.ua/pytannia-bukhgalteriii/2678-sproschena-systema-opodatkuvannia-dliasilgospvyrobnykiv.html.

344. Мацелюх Н. П. Оподаткування аграрного сектору: проблеми і нові підходи в системі державного регулювання. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/12_2016/4.pdf.

345. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17.

346. Державна підтримка аграрного сектору у 2017 році. URL: http://www.auu.org.ua/uk/publications/web/206/.

347. Про аграрні розписки : Закон України від 19.07.2017 р. № 5479-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5479-17.

348. Мамалига С. В. Аграрні розписки в Україні: проблеми та перспективи розвитку. Агросвіт. № 9. 2017. С. 30-34.

349. Муляр О. Аграрні розписки в Україні: нові можливості. URL: URL: http://agroconf.org/sites/default/files/ muliar.pdf.

350. Агросектор у цифрах за рік діяльності Міністра Тараса Кутового. URL: http://minagro.gov.ua/node/23719.

351. Корженевская Н. Л. Зоны риска экспортного потенциала Украины. Наука, образование, культура : международная научно-практическая

конференция, посвященная 26-ой годовщине Комратского государственного университета, 10 февраля 2017 года : сборник тезисов. Науч. ком. : Захария С. К., Раковчена Т. И. Комрат : Комратский государственный университет. 2017 (Tipogr. "A & V Poligraf"). С. 59-60.

352. Корженівська Н. Л., Коваль Н. В. Шляхи покращення демографічної ситуації в сільській місцевості крізь призму економічної безпеки. Збірник наукових праць ПДАТУ. Економічні науки. Вип. 24. Ч. 3. м. Кам.-Под. 2016. С. 76-85.

353. Борщевський В. В., Куцаб-Бонік К. К. Ризики впливу зони вільної торгівлі з ЄС на Українсько-Польське співробітництво в аграрній сфері: міждержавний і транскордонний аспекти. Стратегічні пріоритети. № 2 (39). 2016 р. С. 27-33.

354. Agricultural sector risk assessment: methodological guidance for practitioners : URL: https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/23778.

355. Гончар В. В., Бурак П. В. Дослідження загроз та ризиків економічної безпеки України. Теоретичні та практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. № 17. 2018 р. С. 117-123.

356. Власюк О. С., Мокій А. І., Іляш О. І., Волошин В. І. ,. Флейчук М. І, Власюк Т. О. та ін. Безпека та конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації : монографія; за заг. ред. О. С. Власюка. К. : НІСД. 2017. 384 с.

357. Korzhenivska, N. Resource potential in assessing the competitiveness and economic security of grain. Organizational and economic mechanism of reproductive potential of Ukraine: National and Regional Aspects : Collective Monograph. Society. Ed. A. Gumenyuk. Chernivtsi: Tehnodruk. 2016. 292-307.

358. Dudka, U. The competitiveness of the economy and economic security of Ukraine: prolbemy interactions and relationships in the form of neo-liberal paradigm of globalization, Herald of Khmelnytsky National University. 2009. T. 3, № 4, 177-182.

359. Про деякі питання здійснення страхування майбутнього врожаю кукурудзи на зерно з державною підтримкою від сільськогосподарських ризиків на весь період вирощування. Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України. від 16.06.2016. № 210. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0966-16.

360. Ринок агрострахування України у 2016-2018 андерайтингових роках. Аналітичне дослідження МАППУ. URL: https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/управління%20фінансів/Страхування/%20агрострахування%20%20у%202018.pdf.

361. Круш П. В., Подвігіна В. І., Сердюк Б. М. Економіка підприємства. Навчальний посібник. К. : Ельга-Н, КНТ. 2007. 780 с.

362. Голомша Н. Є. Конкурентоспроможність зернових на аграрному ринку. Економіка АПК. 2009. С. 83.

363. Про інноваційну діяльність: Закон України від 4 липня 2002 року № 40-1V(витяг). Відомості Верховної Ради України. 2002. № 40. ст. 266.

364. Петренко О. П. Інновації як складова ефективного розвитку зерновиробних та зернопереробних підприємств. Економіка харчової промисловості. № 3. 2010. С. 18-21.

365. Марчук Л. П. Формування інноваційних можливостей аграрного виробництва. Економіка АПК. 2009. № 12. С. 58-61.

366. Погорелов Ю. С., Вахлакова В. В. Передумови формування конвергентно-прагматичного підходу до розуміння економічної безпеки підприємства. European cooperation. Vol. 5 (12). 2016. С. 20-34.

367. Адашкевич Ю. Н. Конкурентная разведка (бизнес-разведка). Современная конкуренция. 2007. № 5. С. 103-108.

368. Живко З. Б. Контррозвідка: суть і завдання в нестабільних ринкових умовах господарювання. Вісник економічної науки України. № 3. 2014. С. 23-26.

369. Джилад Б. Конкурентная разведка. Как распознать внешние риски и управлять ситуацией. СПб. : Питер. 2010. 320 с.

370. Про транскордонне співробітництво : Закон України від 24 червня 2004 р. № 1861-IV. Урядовий кур'єр. 2004 від 5 серпня.

371. Студенніков І. Транскордонне співробітництво як дзеркало регіональної політики в Україні.
URL: http://soskin.info/ea.php?pokazold=20050111&n=1-2&y=2005.

372. Україна увійшла до Транскаспійського транспортного маршруту. URL: http://www.epravda.com.ua/news/2016/05//17/592869/.

373. Гончарук А. З., Кошовий С. А. Шовковий шлях : від концепції до практичних кроків (формат взаємодії 16+1). Стратегічна панорама. 2016. № 1. С. 26-36.

374. Корженівська Н. Л. Перспективи і ризики експорту українського зерна новими транскордонними коридорами. Соціальні трансформації: сім'я, шлюб, молодь, середній клас та інноваційний менеджмент у країнах Нового Шовкового шляху: монографія. За заг. ред. С. В. Руденко, Чен Гуангжин. Одесса : КУПРІЄНКО С. В. 2016. С. 40-45.

375. Про схвалення Експортної стратегії України («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки. Розпорядження КМУ. № 1017-р від 27.12.2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1017-2017-р.

376. Про схвалення Стратегії розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року. Розпорядження КМУ № 588-р від 10.07.2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/588-2019-р.

377. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: https://minagro.gov.ua/ua .

378. Офіційний сайт Державної фіскальної служби України. http://sfs.gov.ua.

379. Балджи М. Перспективи інтеграції України до Європейського ринку зерна. URL: http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4376/1/Перспективи%20інтеграції%20України%20до%20європейського%20ринку%20зерна.pdf.

380. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України. URL : URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/959-12.

381. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. URL: URL: http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/ua-eu-association.

382. Комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 роки. URL : URL: http://minagro.gov.ua/node/16025.

383. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року. URL :http:// minagro.gov.ua/node/7644.

384. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : України. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17.

385. Про схвалення Експортної стратегії України («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки. Розпорядження КМУ. № 1017-р від 27.12.2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1017-2017-р.

386. GlobalG.A.P. Fruit & vegetables certification. The First choice for Retailes & Producers around the World. URL: http://www.globalgap.org/export/sites/default/.galleries/documents/160506_Fruit_and_Vegetables_Booklet_en.pdf.

387. HACCP. URL: http://www.certsystems.riev.ua/uk/dstu-4161-ili-iso-22000/sistemi-upravlinnya-bezpekoyu-xarchovix-produktiv-xassp-za-dstu-4161-abo-iso-22000.html.

388. Start using GMP+. URL : http://www.gmpplus.org/ pagina/288 /home_un.aspx.

389. Україна: Програма лідерства, сприяння експорту, залучення інвестицій та розвитку. (ULEAD). URL: http://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=af65fc6f-410f-42ab-b642-ed0a802757ca&title=Minekonomrozvitku RozrobitEksportnuStrategiiuUkraini.

390. Корженівська Н. Л. Системні елементи реалізації експортної зернової стратегії з позиції економічної безпеки. International Scientific

Conference Formation of Modern Economic Area : Benefits, Risks, Implementation Mechanisms: Conference Proceedings, April 29. 2016. Riga: Baltija Publishing. p. 8-11.

391. Форсайтинг – майбутнє економічного прогнозування. URL: https://www.vestifinance.ru/articles/77402.

392. Родіонов О. В., Артеменко В. О., Онікієнко О. В. Складові діагностики безпеки потенціалу підприємства. Соціально-економічні аспекти розвитку економіки та управління : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної інтернет-конференції 16-17 січня 2013 р., Дніпропетровськ. Дніпропетровськ : «Герда», 2013. С. 125-126.

393. Черевко Г. В. Роль кооперації у розвитку аграрних відносин в Україні. Економіка АПК. 2000. № 11. С. 16-19.

394. Прайд В., Медведев П. Феномен NBIC-конвергенции: реальность и ожидания. URL: http:// www.tranahumaniam-russia.ru.

395. Познанский В. И. Форсайт – важнейший инструмент инновационной экономики. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. 2012. Випуск 2. Том 1. С. 168-171.

396. Аксьонова О. М. Форсайт-проект розвитку аграрного сектору як умови впровадження інноваційних технологій. URL: http://www.sworld.com.ua/konfer26/610.pdf Аксьонова О. М. Форсайт-проект розвитку аграрного сектору як умови впровадження інноваційних технологій. http://www.sworld.com.ua/konfer26/610.pdf.

397. Корженівська Н. Л., Коваль Н. В. Економічна безпека та управління аграрними підприємствами в конвергенції форсайтингу. Ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств : матеріали V міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (23-27 травня 2016 р). Проблематика 2016 р. : Форсайт розвитку підприємств аграрної сфери економіки. Львів: Ліга-Прес. 2016. С. 28-31.

398. Шабінський О. В. Управління економічною безпекою аграрних підприємств: теорія, методологія, практика : дис. доктора ек. наук : 08.00.04. Шабінський Олександр Володимирович. Х., 2015. 385 с.

399. Русан В. М. Проблеми розвитку аграрного виробництва в Україні і перспективні напрями використання аграрного потенціалу держави для підвищення рівня продовольчої безпеки. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/agrarne_vurobnustvo-07e8a.pdf.

400. Корженівська Н. Л. Пріоритети економічної безпеки зернового сектору України. Управління економічною безпекою суб'єктів мікро- та макрорівня в умовах євро інтеграції України : збірник матеріалів всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції (31 травня 2016р., м. Львів). Львів : Львівський інститут менеджменту. 2016. С. 33-38.

401. Украгроконсалт. URL: http://www.ukragroconsult.com/news/ukraina-predlozhenie-vagonov-zernovozov-2013-maksimalnoe-posle-maiskih-prazdnikov.

402. Рязанцев А. Нова система зерноперевезень: як зміниться робота трейдерів. URL: https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2018/04/11/635851/.

403. Корженевская Н. Л. Экономическая безопасность внешнеэкономической деятельности в сфере зернового производства. Актуальные проблемы менеджмента в АПК : материалы II-ой международной научно-практической конференции кафедры управления, посвященной 45-летию кафедры управления. Гл. ред. И. В. Шафранская. Горки : Белорусская государственная сельскохозяйственная академия. 2016. С. 25-27.

404. Стадник В. В., Йохна В. М., Чуняк О. В. Напрями формування практичного інструментарію управління фінансово-економічною безпекою підприємств в стратегіях інноваційного розвитку. Науковий вісник Мукачівського державного університету. 2018. № 2. С. 198-204.

405. Янковська О. І. Особливості інновацій в сільському господарстві URL:

http://eprints.zu.edu.ua/8544/1/Янковська%20О.І._тези_Особливості%20інновацій%20в%20сільському%20господарстві.pdf.

406. Волощук К. Б. Інноваційно-інвестиційний провайдинг агропромислових підприємств. Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С. З. Гжицького. 2012. Том 14. № 4 (54). С. 63-70.

407. Корженівська Н. Л. Інноваційні пріоритети економічної безпеки аграрних підприємств. Ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств : матеріали VII міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (23-25 травня 2018 р). Проблематика 2018 р. : Сільськогосподарські підприємства України в умовах агропромислової інтеграції. Львів : Ліга-Прес. 2018. С. 173-176.

408. Чала Ю. В. Соціальна відповідальність підприємств як основа інноваційного розвитку сучасної економіки. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. Збірник наукових праць. Вип. 40. 2014. С. 275-285.

409. Волощук К. Б. Механізми інноваційно-інвестиційного розвитку агропромислових підприємств. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О. В. 2011. 320 с.

410. Шейченко В. Інновації для зерновиробництва. http://a7d.com.ua/analtika/tehnology/5546-nnovacyi-dlya-zernovirobnictva.html.

411. Гончарова Н. Инновационность конкурентных факторов экономического развития. Актуальні проблеми економіки. 2007. № 3. С. 43–51.

412. Корженівська Н. Л. Економічна безпека інноваційного розвитку зернового господарства. Аграрна наука, освіта, виробництво: європейський досвід для України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 17–18 листоп. 2015 р. Житомир : ЖНАЕУ. 2015. 886 с. С. 559-563.

413. Нікішина О. В. Механізм підвищення конкурентоспроможності українського зерна на внутрішньому і зовнішньому ринках. Труды Одесского политехнического университета. 2008. Вип. 1 (29). С. 260-265.

414. Седікова І. О., Коренман Є. М. Органічне зерновиробництво: можливості та перспективи розвитку. Економіка харчової промисловості. 2012. № 4 (16). С. 80-83.

415. Корженівська Н. Л. Інноваційне сприяння нарощуванню продовольчих зернових ресурсів. Органічне виробництво і продовольча безпека. Житомир: Вид.-во «Полісся». 2015. С. 139-144.

416. Гудзь О. Є. Провайдинг технологій інновацій: стратегії та механізми. URL: file:///C:/Users/1/Downloads/ПРОВАЙДИНГ%20ІННОВАЦІЙ%20(1).pdf.
Гудзь О. Є. Провайдинг технологій інновацій: стратегії та механізми. file:///C:/Users/1/Downloads/ПРОВАЙДИНГ%20ІННОВАЦІЙ%20(1).pdf.

417. Уланчук В. С., Загребельний Б. В. Інноваційні технології обробітку грунту та ефективність їх застосування при вирощуванні зернових культур. Електронне наукове фахове видання з економічних наук «Modern Economics». № 6. 2017. URL: https://modecon.mnau.edu.ua/issue/6-2017/UKR/ulanchuk.pdf.

418. Korzhenivska N. Economic security and risk management in the agricultural sector. The monograph entitled: scientific achievements in agricultural engineering, agronomy and veterinary medicine contains peer reviewed chapters, which are authored by participants of the Polish Ukrainian Academic Exchange, which took place on State Agrarian and Engineering University in Podilya (Ukraine) and Agricalture University in Krakow (Poland). 2017. 19-31.

419. Ульянченко Ю. О. Стратегічний аналіз конкурентних позицій аграрної сфери України та регіональні особливості їх формування. URL: www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2014-2/doc/2/04.pdf.

420. Артеменко В. О., Мельник С. І. Структура чинників впливу на конкурентоспроможність підприємств АПК. Управління проектами та розвиток виробництва : Зб. наук. пр. Луганськ : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. № 4 (36). С. 104-110.

421. Стратегія розвитку аграрного сектора «3+5». URL: http://minagro.gov.ua/node/21439

422. Корженівська Н. Л. Безпекові складові механізму реалізації конкурентної політики аграрних підприємств. Сучасні механізми реалізації конкурентної політики України в умовах глобалізації : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 17 листопада 2016 р.). Київ : КНУБА. 2016. С. 60-62.

423. Васильчак С. В. , Жидяк О. Р., Гринів Ю. О. Лізинг як спосіб підвищення інвестиційної привабливості підприємств аграрного сектору в контексті економічної безпеки. Наук. вісник ЛьвДУВС. Серія економічна. Львів. 2017. Вип. 1. С.29-37.

424. Korzhenivska N., Havryliuk V., Dziedzic K. The prerogative of financial leasing for its major subjects. Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку держави в умовах глобалізації : збірник тез ІІІ міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 22-23 вересня 2017 року) ; за заг. ред. д.е.н., проф. Синчака В. П. Хмельницький : ХУУП. 2017. С. 107-110.

425. Горемыкин В. А. Лизинг : учебник. Изд. 2-е, исправленное и дополненное. М. : Информационно-издательский дом «Филинъ»; Информцентр XXI. 2008. 944 с.

426. Внукова Н. Н., Ольховников О. В. Мир лизинга. Харьков : издательство ОСНОВА. 1994. 224 с.

427. Гавриш О. А., Черняк Г. М. Розроблення стратегії забезпечення економічної безпеки підприємств енергетичної галузі. Економічний вісник НТУУ «КПІ». URL: file:///C:/Users/1/Downloads/evntukpi_2016_13_23.pdf.

428. Сорока Л. С. Розвиток екологічного обліку в контексті економічної безпеки. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2014. № 4 (28). С. 287-293.

429. Гришнова О. А. Экономика труда и социально-трудовые отношения. К. Знания, КОО. 2007. 225 с.

430. Олийнык О.О. 2012. Развитие исследований рисков в социально-трудовых отношениях в рискологии. Экономика и государство. № 12. С. 78-81.

431. Грішнова О. А., Брінцева О. Г., Шурпа С. Я. Фіктивізація людського капіталу та нові ризики у сфері зайнятості. Науковий вісник Полісся. № 1 (9). Ч. 2. 2017. С. 91-98.

432. Корженівська Н. Л., Коваль Н. В. Современные риски формирования и развития социально-трудовых отношений различных форм экономических связей. Материалы IV Национальной научно-практической конференции "Проблемы и вызовы экономики региона в условиях глобализации", 19 декабря 2018 г., Комрат : US Comrat. 2018. (Tipogr. "Centrografic"). Т. 2. 2018. С. 127-132.

433. Малюкіна Д. І. Складові системи еколого-економічної безпеки сільськогосподарських підприємств. Вісник КрНУ ім. Михайла Остроградського. Вип. 6. № 89. 2014. С. 32-37.

434. Корженівська Н. Л., Корженівський О. А. Еколого-економічна безпека аграрної галузі. Матеріали ІІ всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та шляхи досягнення соціо-еколого-економічної безпеки на мікро-, мезо- та макрорівні» 29 вересня 2017 року. Луцьк. 2016. URL: http://economosvita.lntu.edu.ua/internet-konferentsija-2/293-ershova-a-s-student-zhilkina-a-n-phd-associate-rofessor.html.

435. Korzhenivska N., Humeniuk I., Dziedzic K. Ecological and economic safety management of the resource potential of agricultural enterprises. «Актуальні проблеми аграрної економіки: теорія, практика, стратегія» : зб. тез міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 45-річчю економічного факультету ПДАТУ (Кам.-Под., 12-13 жовтня 2017 року). Кам.-Под. : Аксіома. 2017. С. 65-68.

ДОДАТКИ

Додаток А

Реалізація заходів інформаційної складової економічної безпеки товаровиробників зерна

Підприємства	Рівень інформаційної безпеки, %		Приріст рівня інформаційної безпеки, %	Приріст витрат, %	Ефективність організаційно-економічних заходів
	факт	проноз			
ФГ «Подільська марка»	72,4	86,7	24,3	12,1	2,0
ТзОВ «Агросолюшнс»	65,1	81,4	22,3	11,3	2,5
ТзОВ «Подільський бройлер»	68,4	82,1	23,7	12,5	1,9
Вмс-Агро ПП	63,2	80,3	17,1	13,4	1,3
Велике поле-СВ ФГ	70,1	84,8	15,7	11,2	1,4
Джура-П ФГ	62,4	79,8	27,4	12,7	2,2
Діоніс ФГ	59,3	78,6	29,3	15,4	1,9
Зоря СФГ	48,4	73,5	25,1	10,2	1,7
Октавія ПП	56,4	77,6	21,2	13,4	1,6
Глостер ФГ	63,1	80,3	27,2	12,6	2,2

Додаток Б

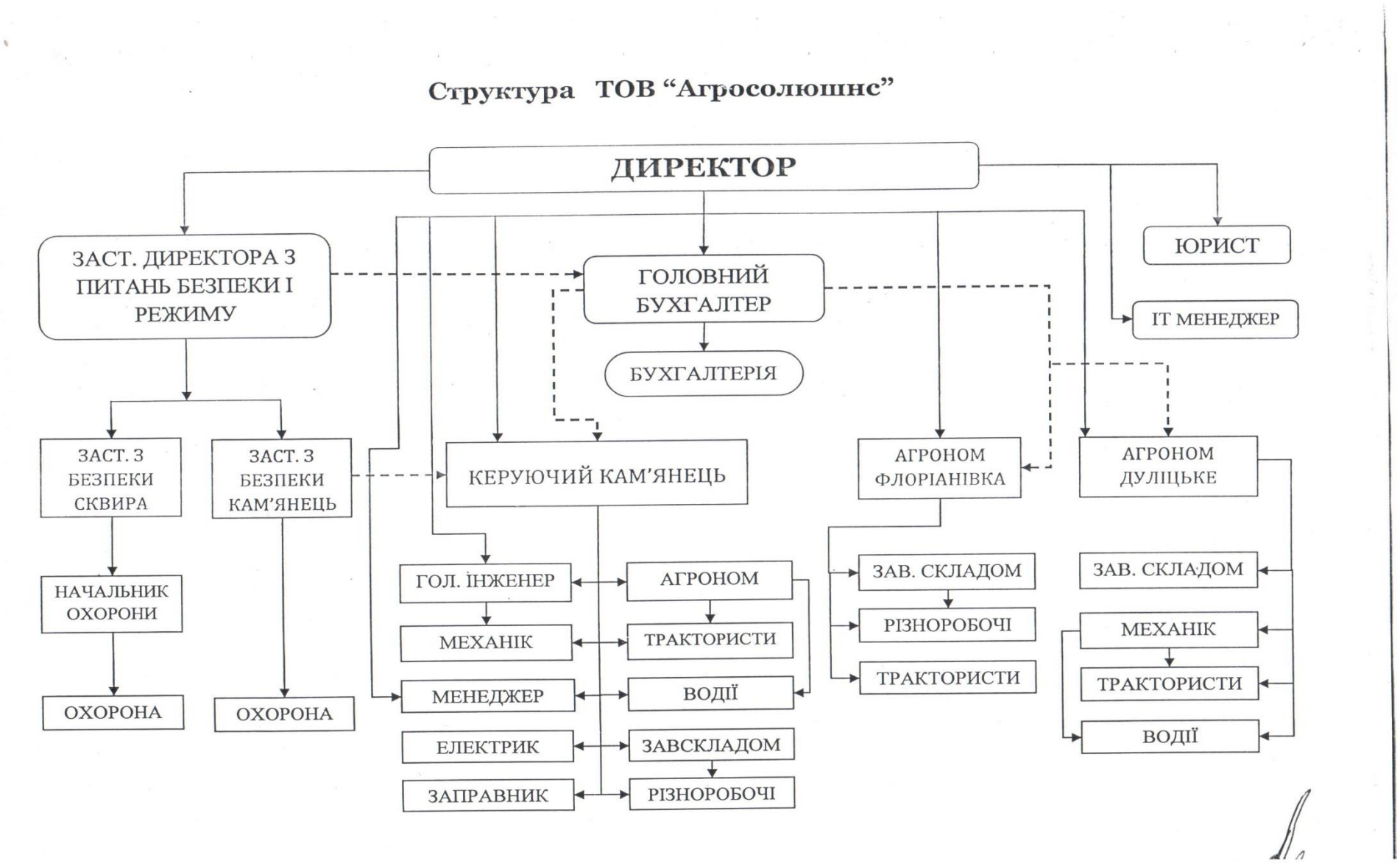
Структура ТОВ "Агросолюшнс"
ДИРЕКТОР
ЗАСТ. ДИРЕКТОРА З ПИТАНЬ БЕЗПЕКИ І РЕЖИМУ
ГОЛОВНИЙ БУХГАЛТЕР
ЮРИСТ
IT МЕНЕДЖЕР
БУХГАЛТЕРІЯ
ЗАСТ. З БЕЗПЕКИ СКВИРА
ЗАСТ. З БЕЗПЕКИ КАМ'ЯНЕЦЬ
КЕРУЮЧИЙ КАМ'ЯНЕЦЬ
АГРОНОМ ФЛОРІАНІВКА
АГРОНОМ ДУЛІЦЬКЕ
НАЧАЛЬНИК ОХОРОНИ
ОХОРОНА
ОХОРОНА
ГОЛ. ІНЖЕНЕР
АГРОНОМ
МЕХАНІК
ТРАКТОРИСТИ
МЕНЕДЖЕР
ВОДІЇ
ЕЛЕКТРИК
ЗАВСКЛАДОМ
ЗАПРАВНИК
РІЗНОРОБОЧІ
ЗАВ. СКЛАДОМ
РІЗНОРОБОЧІ
ТРАКТОРИСТИ
ЗАВ. СКЛАДОМ
МЕХАНІК
ТРАКТОРИСТИ
ВОДІЇ

Організаційна схема придбання товарів та послуг

Організаційна схема продажу

Подання службової записки менеджером та ін. посадовими особами, яким надано право подання рахунків до оплати

↓

Подання службової записки заступником директора з питань безпеки та режиму

↓

Розробка та погодження договору юристом

↓

Погодження директором контрагента та підписання договору

↓

Видача розпорядження про встановлення кредитного ліміту

↓

Виставлення рахунку покупцю

↓

Відпуск продукції зі складу на підставі ТТНї

↓

Виписка видаткової та податкової накладної

↓

ПОГОДЖЕНО:
Юридичний відділ
"_____"_____р

м. Київ * Україна * Товариство з обмеженою відповідальністю «Агросолюшнс» Ідентифікаційний код 33540924

Додаток В
Таблиця 1

Динаміка основних показників розподілу зернових за маркетинговими роками

Баланс зернових, тис т	**2011/12**	**2012/13**	**2013/14**	**2014/15**	**2015/16**	**2016/17**	**2017/18**	Відношення 2017р. до 2011р.
Початкові запаси	3688	7162	3424	5600	7042	4150	5207	141,2
Збиральні площі, тис га	15076	14507	15384	14531	14489	14130	14494	96,1
Урожайність, ц/га	3,63	3,15	4,04	4,37	4,13	4,6	4,3	118,5
Виробництво, ц/га	54704	45713	62153	63535	59782	66088	61280	112,0
Імпорт	98	74	94	72	73	240	205	209,2
Загальна пропозиція	**58338**	**52923**	**65671**	**69207**	**66898**	**70478**	**66692**	114,3
Експорт	22691	22179	32515	35277	38506	43800	41000	180,7
Кормове споживання	15295	15132	16207	15730	13520	12278	11055	72,3
Продовольча переробка	6640	6464	5813	5673	5800	5405	5705	85,9
Промислове споживання	1632	1180	1427	1400	1143	1342	1250	76,6
Насіння	2606	2466	2360	2407	2555	2446	2556	98,1
Втрати	2285	1664	1749	1678	1017	1350	1230	53,8
Внутрішній розподіл	**28313**	**26759**	**27466**	**26793**	**23925**	**21471**	**20566**	72,6
Кінцеві запаси	7157	3764	5600	7042	4357	5207	5126	71,6
Запаси, % до внутр. розподілу	25,28	14,07	20,86	20,24	18,33	24,25	36,29	11 п.п
Втрати % до пропозиції	8	6	6	6	5	6	6	-2 п.п

Таблиця 2

Динаміка основних показників розподілу пшениці за маркетинговими роками

Баланс зернових, тис т	**2011/12**	**2012/13**	**2013/14**	**2014/15**	**2015/16**	**2016/17**	**2017/18**	Відношення 2017р. до 2011р.
Початкові запаси	2032	4870	1881	3110	4345	2491	2105	103,6
Збиральні площі, тис га	6647	5630	6566	6011	6840	6198	6080	91,5
Урожайність, ц/га	3,23	2,8	3,4	4,0	3,9	4,2	3,5	108,4
Виробництво, ц/га	21456	15763	22279	24114	26532	26043	26110	121,7
Імпорт	2,2	1,4	1,7	1,9	2,2	3,1	2,3	104,5
Загальна пропозиція	**23489**	**20608**	**24162**	**27226**	**30880**	**28537**	**32190**	137,0
Експорт	5222	6798	9410	10884	16930	17533	18000	344,7
Кормове споживання	5000	4100	4700	4900	4350	3357	4435	88,7
Продовольча переробка	5515	5382	4680	4605	4750	3587	3358	60,9
Промислове споживання	400	250	200	210	235	210	220	55
Насіння	1500	1400	1350	1382	1573	1426	1630	108,7
Втрати	950	700	712	900	550	320	530	55,8
Внутрішній розподіл	**13365**	**11832**	**11642**	**11997**	**11458**	**8900**	**10173**	76,1
Кінцеві запаси	4870	1905	3110	4345	2491	2105	4017	82,5
Запаси, % до внутр. розподілу	36,4	16,1	26,7	36,2	21,7	23,6	39,5	3,1п.п
Втрати % до пропозиції	4,0	3,4	2,9	3,3	1,8	1,1	1,6	-2,4п.п

Таблиця 3

Динаміка основних показників розподілу ячменя за маркетинговими роками

Баланс зернових, тис т	**2011/12**	**2012/13**	**2013/14**	**2014/15**	**2015/16**	**2016/17**	**2017/18***	Відношення 2017р. до 2011р.
Початкові запаси	763	850	406	652	690	322	402	52,7
Збиральні площі, тис га	3675	3291	3062	3016	2805	2857	2441	66,4
Урожайність, ц/га	2,3	2,1	2,4	3	3	3,3	3,4	147,8
Виробництво, ц/га	8382	6928	7353	9048	8288	9429	8520	101,6
Імпорт	38	15	16	13	6	12	10	26,3
Загальна пропозиція	**9183**	**7794**	**7775**	**9713**	**8984**	**9762**	**8922**	97,2
Експорт	2463	2150	2475	4458	4412	5354	4356	176,9
Кормове споживання	4000	3700	3457	3300	3110	2832	2818	70,5
Продовольча переробка	70	35	40	45	50	64	59	84,3
Промислове споживання	700	400	405	420	380	370	350	50
Насіння	750	700	566	610	590	610	488	65,1
Втрати	350	200	180	190	120	130	80	22,9
Внутрішній розподіл	**5870**	**5035**	**4648**	**4565**	**4250**	**4006**	**3795**	64,7
Кінцеві запаси	850	608	652	690	322	402	771	90,7
Запаси, % до внутр. розподілу	14,5	12,1	14	15	7,6	10	20	5,5п.п
Втрати % до пропозиції	3,8	2,6	2,3	2	1,3	1,3	1	-2,8 п.п

*попередня інформація

Таблиця 4

Динаміка основних показників розподілу кукурудзи за маркетинговими роками

Баланс зернових, тис т	**2011/12**	**2012/13**	**2013/14**	**2014/15**	**2015/16**	**2016/17**	**2017/18***	Відношення 2017р. до 2011р.
Початкові запаси	672	1099	686	1500	1599	1226	1617	240,6
Збиральні площі, тис га	3517	4372	4817	4691	4084	4237	4465	126,9
Урожайність, ц/га	6,5	4,8	6,4	6	5,7	6,6	5,4	83,1
Виробництво, ц/га	22838	20961	30862	28497	23328	28074	24110	105,6
Імпорт	51	49	54	48	39	30	32	62,8
Загальна пропозиція	**23409**	**22109**	**31602**	**30044**	**24966**	**26900**	**25759**	110,0
Експорт	14800	12999	20472	19684	16900	20703	18000	121,6
Кормове споживання	5800	6800	7560	7050	5630	5800	5200	89,7
Продовольча переробка	220	220	271	241	240	255	245	111,4
Промислове споживання	500	500	800	750	510	430	600	120
Насіння	70	90	200	180	160	175	176	251,4
Втрати	920	700	800	540	300	350	500	54,3
Внутрішній розподіл	**7510**	**8310**	**9631**	**8761**	**6840**	**7010**	**6721**	89,5
Кінцеві запаси	1099	800	1500	1599	1226	1617	1038	94,4
Запаси, % до внутр. розподілу	14,6	9,6	15,9	18	17,9	23	15,4	0,8
Втрати % до пропозиції	3,9	3,2	2,5	2	1,2	1,2	2	-1,9

*попередня інформація

Додаток Г

Групування підприємств за розмірами зібраної площі основних сільськогосподарських культур у 2018 році					
	Кількість підприємств		Обсяг виробництва		Урожайність ц з 1 га
	одиниць	у % до загальної кількості	тис т	у % до загального обсягу виробництва	
Зернові та зернобобові культури					
Підприємства	34859	100,0	56096,2	100,0	52,2
з них з площею, га					
до 100,00	21788	62,5	2227,5	4,0	33,2
100,01–200,00	3429	9,8	2050,8	3,6	41,2
200,01–500,00	4087	11,7	6052,8	10,8	45,7
500,01–1000,00	2648	7,6	9066,3	16,2	47,9
1000,01–2000,00	1887	5,4	13682,8	24,4	52,1
2000,01–3000,00	554	1,6	7359,4	13,1	54,9
більше 3000,00	466	1,4	15656,6	27,9	65,6
у тому числі: пшениця					
Підприємства	24903	100,0	19495,1	100,0	38,4
з них з площею, га					
до 100,00	16275	65,3	1547,4	7,9	30,9
100,01–200,00	2711	10,9	1466,5	7,5	36,4
200,01–500,00	3184	12,8	4039,3	20,7	38,7
500,01–1000,00	1653	6,6	4567,4	23,4	39,3
1000,01–2000,00	817	3,3	4437,3	22,8	39,9
2000,01–3000,00	165	0,7	1590,6	8,2	40,3
більше 3000,00	98	0,4	1846,6	9,5	40,4
кукурудза на зерно					
Підприємства	14460	100,0	30706,1	100,0	87,0
з них з площею, га					
до 100,00	8945	61,9	1899,7	6,2	62,8
100,01–200,00	1906	13,2	2060,2	6,7	73,8
200,01–500,00	2001	13,8	5211,9	17,0	81,4
500,01–1000,00	862	6,0	5318,1	17,3	88,9
1000,01–2000,00	467	3,2	5911,3	19,2	91,9
2000,01–3000,00	134	0,9	3103,6	10,1	95,1
більше 3000,00	145	1,0	7201,3	23,5	97,5
ячмінь					
Підприємства	16361	100,0	4233,4	100,0	32,3
з них з площею, га					
до 100,00	13101	80,1	956,0	22,6	26,1
100,01–200,00	1607	9,8	723,3	17,1	31,0
200,01–500,00	1293	7,9	1358,4	32,1	34,2
500,01–1000,00	279	1,7	717,2	16,9	38,3
більше 1000,00	81	0,5	478,5	11,3	38,0

Додаток Д

Порівняльна характеристика стану землекористування в Україні та Європейських країнах

Показник	Україна	Країни Європи	Країни Європейського Союзу
Площа земель, млн га	60,4	1015,6	437,4
Площа чорноземів, млн га	28	84	18
Площа сільськогосопдарських земель, млн га	42,7	474,8	177,7
Площа орних земель, млн га	32,5	277,8	115,7
Частна орендованих сільськогосопдарських угідь, %	97	62	53
Площа сільськогосподарських земель, сертифікованих як органічні, млн га	0,3	11,6	5,3
Площа зрошуваних земель, млн га	0,5	20,8	11,1
Ціна інвестицій, тис дол США за 1 га	1	4	5,5
Експорт зернових, млн тонн	34,8	130	38,5
Площа сільськогосподарських земель на одного жителя, га на одну особу	0,7	0,6	0,4
Ціна за 1 га земель сільськогосопдарського призначення, тис дол США		3,7	7,2

Додаток Е

Кількість підприємств, кількість зайнятих та найманих працівників, обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), витрати на оплату праці підприємств за видом економічної діяльності "Вирощування зернових культур (крім рису), бобових культур і насіння олійних культур" та їх розмірами у 2010-2018[1] роках

Роки	Усього	у тому числі			
		великі підприємства	середні підприємства	малі підприємства	з них мікропідприємства
Кількість підприємств, одиниць					
2010	10392	6	2020	8366	5545
2011	31924	9	1916	29999	26242
2012	37521	15	1914	35592	31644
2013	39758	12	1777	37969	33903
2014	37003	18	1611	35374	31591
2015	37763	21	1618	36124	32362
2016	36977	14	1633	35330	31458
2017	41047	13	1521	39513	35448
2018	41153	17	1451	39685	35571
Кількість зайнятих працівників, осіб					
2010	375826	18901	262630	94295	16645
2011	413362	к	к	143639	51222
2012	436085	к	к	167360	63549
2013	428824	24118	220418	184288	73900
2014	408140	31830	203832	172478	81095
2015	394362	34552	198899	160911	73254
2016	413621	25610	213489	174522	80934
2017	406406	22097	198806	185503	87259
2018	393359	24712	186860	181787	86826
Кількість найманих працівників, осіб					
2010	375826	18901	262630	94295	16645
2011	410843	к	к	141215	50366
2012	424791	к	к	156335	58238
2013	400500	24118	220215	156167	58966
2014	379623	31828	203629	144166	54050
2015	369816	34550	198700	136566	49790
2016	385909	25610	213293	147006	54941
2017	375463	22097	198590	154776	57976
2018	362263	24712	186654	150897	57381
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), тис грн					
2010	54139857,6	3743341,3	38008568,8	12387947,5	2658730,1
2011	81570239,9	к	к	28186686,4	8873007,9
2012	111815619,1	к	к	41280175,0	12705605,2
2013	105390894,4	10161870,7	54602283,3	40626740,4	12377120,5
2014	150779018,7	18527703,3	76767480,4	55483835,0	16885914,6
2015	275612714,6	40122673,1	132482205,1	103007836,4	30417943,4
2016	310918464,5	33902071,5	150509285,6	126507107,4	41200635,5

2017	354529514,8	28670369,4	171009322,1	154849823,3	48487213,8
2018	401144626,5	38222400,4	189469112,8	173453113,3	54650586,3
Витрати на оплату праці, тис грн					
2010	5368494,5	278141,3	4038821,7	1051531,5	224069,5
2011	7323436,3	к	к	2248658,7	705519,1
2012	9724122,2	к	к	2886688,0	1024095,1
2013	10112399,8	825246,7	5981729,1	3305424,0	1100038,8
2014	10498827,0	1262399,7	6064420,8	3172006,5	994483,5
2015	12995067,0	1787881,5	7522234,6	3684950,9	952231,9
2016	16599472,1	1852679,6	10138803,2	4607989,3	1319565,0
2017	23031694,4	2099953,0	13990570,3	6941171,1	1514106,7
2018	28512487,6	3019917,0	16360208,2	9132362,4	2645134,3
Капітальні інвестиції, тис грн					
2010	6252852,0	237779,0	4560546,0	1454527,0	202726,0
2011	11036912,0	к	к	3389848,0	867679,0
2012	11893537,0	к	к	4115598,0	999519,0
2013	11964492,0	564726,0	7044333,0	4355433,0	1121758,0
2014	12703471,0	906235,0	6833490,0	4963746,0	1351802,0
2015	20649952,0	1790165,0	9761211,0	9098576,0	2338182,0
2016	39765415,0	1536926,0	17914195,0	20314294,0	5783650,0
2017	53003805,0	2646972,0	25199619,0	25157214,0	6087919,0
2018 [2]	-	-	-	-	-

[1] Дані за 2014–2018 роки наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

[2] Дані щодо капітальних інвестицій підприємств за 2018 рік будуть оприлюднені 31.10.2019 року.

к - Дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України "Про державну статистику" щодо конфіденційності статистичної інформації

(первинне та вторинне блокування вразливих значень).

Додаток Ж

Обсяги та середні ціни продукції сільського господарства, реалізовані підприємствами у січні 2019 року

Найменування продукції	Реалізовано		Середні ціни реалізації	
	тис т	у % до відповідного періоду 2018 р.	грн за т (тис шт.)	у % до відповідного періоду 2018 р.
Зернові та зернобобові, з них:	2979,0	153,5	4354,9	107,9
пшениця	576,9	113,7	5107,6	118,7
кукурудза на зерно	2306,1	172,8	4133,3	106,1
ячмінь	29,3	58,4	4977,1	120,3
жито	12,7	118,7	3367,1	115,4
Насіння олійних культур, з них	631,0	111,5	8952,2	92,5
боби сої	197,9	112,1	8898,4	89,1
насіння ріпаку й кользи	12,8	161,2	11684,2	103,8
насіння соняшнику	419,0	112,0	8875,0	93,7
картопля	17,6	84,5	5184,9	139,3
овочеві культури	17,3	81,0	10914,2	173,6
плодові та ягідні	13,3	104,2	5341,5	49,2
тварини сільськогосподарські, ж.в., з них:	77,8	123,1	33079,1	99,4
ВРХ	11,5	102,7	28564,1	93,1
свині	31,6	103,8	35638,6	94,9
птиця свійська	34,4	161,3	32115,5	112,4
молоко	201,9	96,3	8253,4	102,7
яйця	731,9	139,5	1580,7	91,1
цукор буряковий	49,2	84,8	8915,7	91,2

Додаток З

Рентабельність операційної та усієї діяльності підприємств за видом економічної діяльності "Вирощування зернових культур (крім рису), бобових культур і насіння олійних культур" (код 01.11 відповідно до КВЕД-2010) за 2011-2018 роки, %

Роки	Рівень рентабельності (збитковості) операційної діяльності підприємств					Рівень рентабельності (збитковості) усієї діяльності підприємств				
	усього	у тому числі				усього	у тому числі			
		великі підприємства	середні підприємства	малі підприємства	з них мікропідприємства		великі підприємства	середні підприємства	малі підприємства	з них мікропідприємства
2011	27,1	к	к	31,4	29,0	22,2	к	к	27,4	25,6
2012	21,8	к	к	25,4	23,1	15,2	к	к	19,4	17,2
2013	8,7	16,3	4,0	14,5	15,3	5,7	9,9	2,7	9,5	9,6
2014	23,3	26,5	22,4	23,4	20,1	9,3	16,6	4,6	14,3	14,0
2015	47,6	59,7	44,6	46,9	42,5	33,7	51,3	26,4	37,9	38,0
2016	39,0	35,8	37,5	42,0	37,5	29,7	29,9	26,5	34,2	30,5
2017	24,9	22,8	23,8	26,5	27,2	17,5	20,0	17,4	17,1	8,7
2018	20,7	23,7	20,7	19,9	16,7	15,6	22,1	17,7	12,0	8,2

к - Дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України "Про державну статистику" щодо конфіденційності статистичної інформації (первинне та вторинне блокування вразливих значень).

Додаток К

Залежність ефективності виробництва зернових культур від рівня ресурсного забезпечення, урожайності, ціни реалізації (2017 р.)

Урожайність, ц/га	Виробничі витрати, грн/т	Собівартість, грн/т	Рівень рентабельності (збитковості), залежно від ціни реалізації (грн/т), %					
			3000	3200	3400	3600	3800	4000
Озима пшениця по парових попередниках								
40	9746	2437	23,1	31,3	39,5	47,8	56,0	64,2
45	10381	2307	30,0	38,7	47,4	56,1	64,7	73,4
50	10786	2157	39,1	48,3	57,6	66,9	76,2	85,4
55	11201	2037	47,3	57,1	66,9	76,8	86,6	96,4
60	11675	1946	54,2	64,5	74,7	85,0	95,3	105,6
по зайнятому пару та зернобобових культурах								
30	8940	2980	0,7	7,4	14,1	20,8	27,5	34,2
35	9628	2751	9,1	16,3	23,6	30,9	38,1	45,4
40	10070	2518	19,2	27,1	35,1	43,0	50,9	58,9
45	10701	2378	26,2	34,6	43,0	41,4	59,8	68,2
після не парових попередників								
20	8088	4044	-25,8	-20,9	-15,9	-11,0	-6,0	-1,1
25	8532	3413	-121	-6,2	-0,4	5,5	11,3	17,2
30	9316	3105	-3,4	3,0	9,5	15,9	22,4	28,8
35	9852	2815	6,6	13,7	20,8	27,9	35,0	42,1
Ярий ячмінь								
15	5139	3426	-12,4	-6,6	-0,8	5,1	10,9	16,8
20	5775	2887	3,9	10,8	17,8	24,7	31,6	38,5
25	6446	2578	16,4	24,1	31,9	39,6	47,4	55,1
30	6995	2332	28,7	37,2	45,8	54,4	63,0	71,6
35	7733	2210	35,8	44,8	53,9	62,9	72,0	81,0
Кукурудза на зерно								
30	9359	3120	-3,8	2,6	9,0	15,4	21,8	28,2
35	10081	2880	4,2	11,1	18,0	25,0	31,9	38,9
40	10603	2651	13,2	20,7	28,3	35,8	43,4	50,9
45	11374	2528	18,7	26,6	34,5	42,4	50,3	58,3
50	11871	2374	26,4	34,8	43,2	51,6	60,1	68,5
55	12667	2303	30,3	38,9	47,6	56,3	65,0	73,7
60	13164	2194	36,7	45,9	55,0	64,1	73,2	82,3

Додаток Л

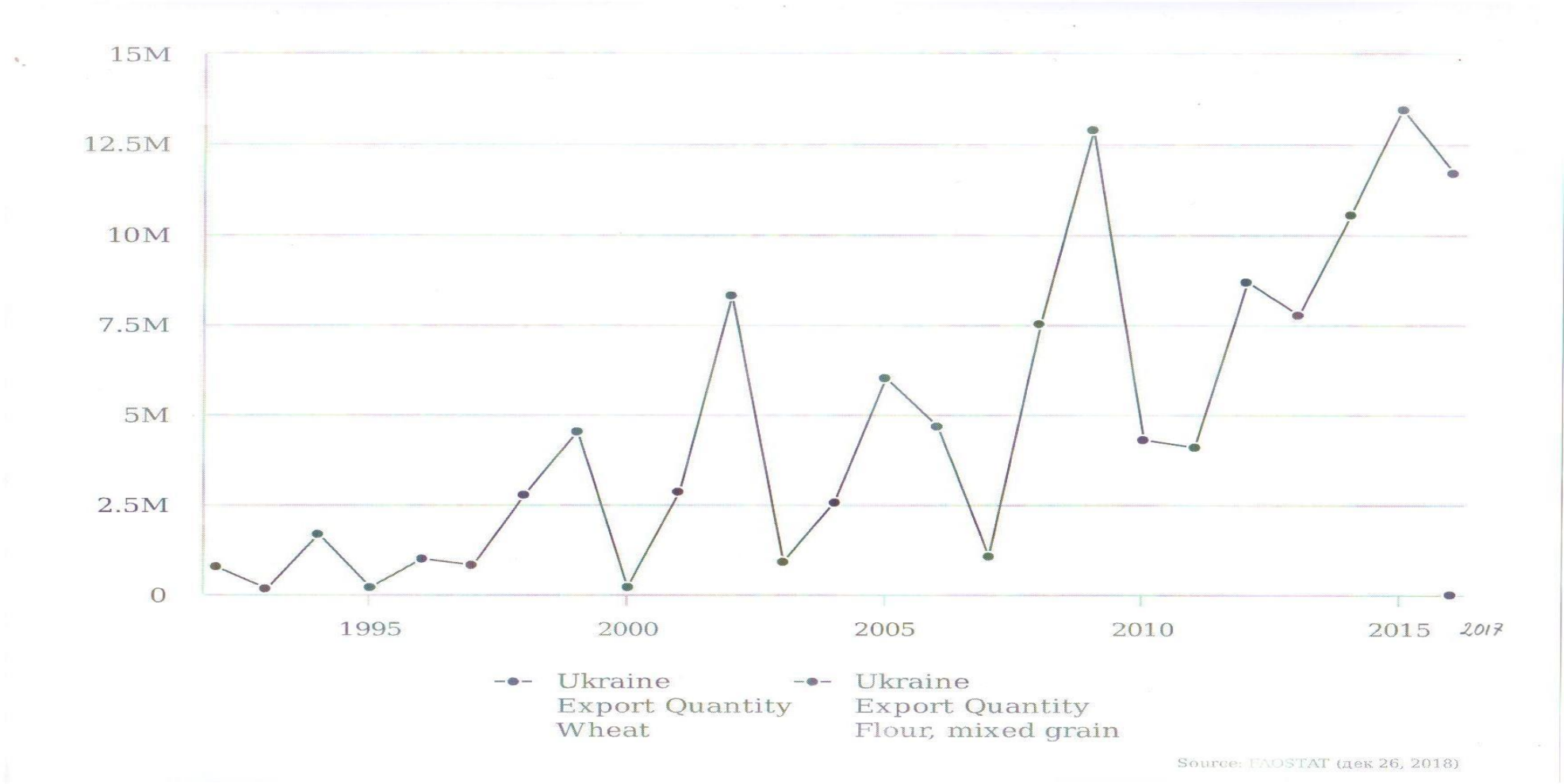

Рис. 1. Динаміка експорту пшениці, зерносумішей та борошна

Рис. 2. Географія експорту пшениці з України

Додаток М

Нормативно-правові акти регулювання експортної діяльності товаровиробників зерна України

Нормативно-правові акти	*Сфера застосування*	*Категорія законодавства*
Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність»	Здійснення зовнішньоекономічної діяльності суб'єктами господарювання України	Внутрішня
Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики»	Визначаються засади внутрішньої політики України у сферах розбудови державності, розвитку місцевого самоврядування та стимулювання розвитку регіонів, формування інститутів громадянського суспільства, національної безпеки і оборони, в економічній, соціальній і гуманітарній сферах, в екологічній сфері та сфері техногенної безпеки, а також засади зовнішньої політики України.	Внутрішня
Угода про асоціацію між Україною та ЄС від 27 червня 2014 р.	Запровадження умов для посилених економічних та торговельних відносин, які вестимуть до поступової інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС	Спільні угоди
Концепції створення системи державної підтримки експорту України	Інтеграція України у світовий економічний простір, створення системи державної підтримки експорту та сприятливих умов для вітчизняних товаровиробників конкурентоспроможної продукції на зовнішньому ринку.	Внутрішня
Про державну підтримку сільського господарства України	Визначає основи державної політики у бюджетній, кредитній, ціновій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення. визначає основи державної політики у бюджетній, кредитній, ціновій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення.	Внутрішня
Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року	Спрямована на формування ефективного, соціально спрямованого аграрного сектору економіки, що повинен задовольнити потреби внутрішнього ринку та забезпечити провідні позиції у світі на основі його багатоукладності та пріоритетності підтримки господарств, власники яких проживають у сільській місцевості, поєднують право на землю із працею на ній, а також власні економічні інтереси із соціальною відповідальністю перед громадою.	Внутрішня
Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 роки	Визначає план розвитку аграрного сектору України та сільських територій на період 2015 - 2020 рр. Побудована на чинних стратегічних документах, зокрема Стратегії сталого розвитку "Україна - 2020" і Коаліційній Угоді 2014 року, визначає довгострокову концепцію розвитку сільського господарства і сільських територій, надає базу для стабільної, передбачуваної і прозорої правової системи, спрямованої на покращення ділового клімату, протидію корупції і стимулювання інвестицій для модернізації	Внутрішня

Нормативно-правові акти	*Сфера застосування*	*Категорія законодавства*
	сільськогосподарського сектору. Надає підґрунтя для проведення інституціональної реформи, необхідної для ефективного контролю і реалізації. Пропонує збалансований підхід до посилення конкурентоспроможності сільськогосподарського сектору і збільшення експорту, намагаючись водночас забезпечити рівномірний розподіл наявних переваг, зокрема, за рахунок сприяння розвитку сільських територій і покращення якості життя у найбідніших регіонах, та збереження природних ресурсів і довкілля.	
Міжнародні стандарти якості для сільськогосподарської продукції (GMP+, Global GAP, Стандарти виробництва органічної пордукції, HACCP, ISCC EU, ISCC PLUS)	Контроль якості сільськогосподарської продукції, система якості управління безпечністю харчових продуктів, європейські системи сертифікації	Міжнародна
Митне законодавство України та країн ЄС	Регламентування порідку ввезення та вивезення продукції	Внутрішня, зовнішня

Додаток Н
Таблиця 1

Світовий баланс попиту та пропозиції пшениці

COUNTRY: **World**
COMMODITY: **Wheat**
SOURCE:

Supply and Demand Balance/ Світовий баланс попиту та пропозиції

National Marketing Year (NMY):		2000/01	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19	2019/20
Opening Stocks/Відкриті запаси	Million tonnes	241,05	203,78	184,99	198,52	225,73	241,26	262,38	280,81	266,59
Production/виробництво	Million tonnes	586,04	658,67	714,64	734,94	736,78	761,37	759,68	730,19	770,84
Imports (NMY)/імпорт	Million tonnes	103,05	141,17	152,94	160,51	162,61	174,91	173,42	168,57	173,38
Total Utilization/загальне споживання	**Million tonnes**	**828,24**	**867,66**	**890,46**	**934,68**	**956,71**	**998,08**	**1019,99**	**1013,74**	**1036,93**
Domestic Utilization/ побутове споживання	Million tonnes	590,67	682,67	691,93	708,96	715,46	735,70	739,18	747,15	758,44
Food Use/продовольство	Million tonnes	420,91	476,88	482,22	488,89	495,82	502,03	508,83	511,95	517,10
Feed Use/корми	Million tonnes	106,62	129,90	125,78	131,10	136,13	137,89	137,01	140,41	144,95
Other Uses/інше	Million tonnes	63,15	75,89	83,93	88,96	83,50	95,78	93,34	94,79	96,39
Exports (NMY)	Million tonnes	101,90	135,96	162,12	159,29	168,41	179,45	175,49	165,84	173,88
Closing Stocks/Закриті запаси	Million tonnes	237,57	184,99	198,52	225,73	241,26	262,38	280,81	266,59	278,49
International Trade Year (ITY):		2000/01	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19	2019/20
Imports (ITY)	Million tonnes	103,55	139,76	155,38	157,80	163,15	177,20	172,99	169,75	173,84
Others		2000/01	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19	2019/20
Population/населення	Million	6,144	7,126	7,211	7,296	7,381	7,466	7,549	7,632	7 ,714
Per Capita Food Use/споживання на душу населення	Kg/Yr	68,50	66,90	66,90	67,00	67,20	67,20	67,40	67,10	67,00
Area Harvested/площа врожаю	Million Ha	216,94	219,75	220,35	222,58	221,11	221,56	218,41	216,18	217,04
Yield/вихід продукції	Tonnes/Ha	2,70	3,00	3,24	3,30	3,33	3,44	3,48	3,38	3,55

Джерело: [249].

Таблиця 2

Світовий баланс попиту та пропозиції кукурудзи

COUNTRY: **World**
COMMODITY: **Maize**
SOURCE:

Supply and Demand Balance

National Marketing Year (NMY):		2000/01	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19	2019/20
Opening Stocks/ Відкриті запаси	Million tonnes	227,89	194,87	198,62	247,53	307,81	324,82	346,60	363,38	355,02
Production/виробництво	Million tonnes	592,18	896,96	1048,24	1073,34	1051,28	1091,54	1136,63	1115,62	1101,41
Imports (NMY) /імпорт	Million tonnes	77,67	101,06	121,78	124,06	137,54	141,68	151,56	162,98	157,28
Total Utilization/загальне споживання	**Million tonnes**	**821,90**	**1097,35**	**1229,85**	**1317,56**	**1360,20**	**1421,41**	**1475,38**	**1489,56**	**1453,06**
Domestic Utilization/ побутове споживання	Million tonnes	612,71	898,73	982,33	1009,75	1035,39	1074,81	1112,00	1134,54	1141,93
Food Use/продовольство	Million tonnes	92,75	123,58	126,03	129,31	131,44	133,29	135,92	138,40	140,32
Feed Use/корми	Million tonnes	417,12	498,45	554,13	568,43	584,82	609,83	630,34	647,19	654,00
Other Uses/інше	Million tonnes	102,84	276,70	302,17	312,01	319,13	331,69	345,74	348,94	347,62
Closing Stocks/Закриті запаси	Million tonnes	209,19	198,62	247,53	307,81	324,82	346,60	363,38	355,02	311,13
International Trade Year (ITY):		2000/01	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19	2019/20
Imports (ITY)	Million tonnes	77,64	101,67	122,34	124,00	139,02	139,68	152,50	163,76	158,41
Others		2000/01	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19	2019/20
Population/населення	Million	6,144	7,126	7,211	7,296	7,381	7,466	7,549	7,632	7 ,714
Per Capita Food Use/споживання на душу населення	Kg/Yr	15,10	17,30	17,50	17,70	17,80	17,90	18,00	18,10	18,20
Area Harvested/площа врожаю	Million Ha	138,77	182,24	190,35	189,61	187,78	189,61	192,50	189,27	190,85
Yield/вихід продукції	Tonnes/Ha	4,27	4,92	5,51	5,66	5,60	5,76	5,91	5,89	5,77

Джерело: [249].

Додаток О

Таблиця 1

Обсяги переробки зерна в Україні станом на 01.12.2017 р. в розрізі культур

Регіон	перероблено станом на 01.12.2017 р. з початку року, тис тон					Зміни до 01.12.2016 р., %				
	Всього	в т. ч.				Всього	в т. ч.			
		пшениця	кукурудза	ячмінь	жито		пшениця	кукурудза	ячмінь	жито
Україна, в т. ч. області:	4721,9	2475,4	1536,4	464,8	89,2	102,8	98,2	104,1	124,9	95,1
Вінницька	628,3	302,4	303,6	3,6	*	100,1	100,9	94,3	157,3	*
Волинська	104,4	72,7	13,6	7,2	*	106,9	94,5	174,6	122,1	*
Дніпропетровська	666,8	208,3	425,2	8,5	*	112,1	104,6	115,1	126,2	*
Донецька	21,4	13,7	5,3	1,9	-	80,3	62,1	184,1	114,6	-
Житомирська	86,3	35,4	37,2	3,3	4,5	109,9	85,5	144,4	116,1	105,4
Закарпатська	*	*	-	-	-	*	*	-	-	-
Запорізька	154,6	118,2	18,6	10,2	-	106,6	102,6	143,3	66,4	-
Івано-Франківська	52,5	44,1	5,3	0,6	2,5	75,2	77,6	51,8	77,7	141,3
Київська	470,2	191,8	271,1	1,0	*	103,9	96,4	112,9	106,2	*
Кіровоградська	45,4	31,7	2,5	2,7	*	80,5	78,1	84,9	88,4	*
Луганська	37,5	25,4	*	1,5	*	88,8	77,2	*	60,0	-
Львівська	100,7	74,5	26,2	-	-	111,6	92,8	277,7	-	-
Миколаївська	42,7	35,0	0,9	6,5	*	64,2	61,0	61,0	87,1	-
Одеська	116,5	115,7	0,1	0,4	*	64,2	61,0	61,0	87,1	-
Полтавська	176,3	101,6	65,4	3,6	3,5	84,5	66,6	147,7	56,1	90,6
Рівненська	64,1	45,1	*	*	*	105,8	114,6	*	*	*
Сумська	59,7	58,6	*	*	0,7	77,5	79,9	*	*	18,4
Тернопільська	157,6	87,9	60,2	3,1	2,7	119,4	107,6	142,1	141,3	273,0
Харківська	479,4	323,2	25,4	60,2	9,4	97,8	96,5	92,1	96,9	92,0
Херсьнська	101,3	100,8	-	-	*	79,5	112,4	-	-	*
Хмельницька	425,2	123,8	*	275,8	5,3	129,7	166,3	*	127,6	48,9
Черкаська	347,9	175,0	165,7	4,0	2,6	90,9	120,2	73,1	42,2	526,3
Чернівецька	*	*	-	*	-	*	*	-	*	-
Чернігівська	91,2	19,0	4,4	*	10,8	164,2	90,0	71,2	*	108,6

Джерело: http://www.proagro.com.ua/periodical/basic/as815/20453.html * - дані не розголошуються з цілю забезпечення вимог ЗУ «Про держстатистику» про конфіденційність інформації

Таблиця 2

Обсяги переробки зерна в Україні станом на 01.12.2017 р. в розрізі кінцевих продуктів

Регіон	перероблено станом на 01.12.2017 р. з початку року, тис тон				Зміни до 01.12.2016 р., %			
	Всього	в т. ч.			Всього	в т. ч.		
		мука	крупа	комбікорми		мука	крупа	комбікорми
Україна, в т. ч. області:	4721,9	1958,3	162,6	1465,5	102,8	100,3	104,8	94,9
Вінницька	628,3	263,7	3,4	352,9	100,1	105,5	150,2	95,3
Волинська	104,4	*	*	43,3	106,9	*	*	96,5
Дніпропетровська	666,8	144,4	21,9	66,9	112,1	102,8	110,8	141,4
Донецька	21,4	6,2	-	14,8	80,3	39,0	-	197,5
Житомирська	86,3	13,8	*	*	109,9	77,5	*	*
Закарпатська	*	*	-	-	*	*	-	-
Запорізька	154,6	77,2	8,6	64,3	106,6	112,3	1368,1	85,3
Івано-Франківська	52,5	44,4			75,2	82,6	23,5	
Київська	470,2	84,9	6,7	340,1	103,9	98,2	83,6	109,7
Кіровоградська	45,4	25,9	9,5	5,3	80,5	70,5	88,1	88,1
Луганська	37,5	*	*	*	88,8	*	-	*
Львівська	100,7	*	-	*	111,6	*	-	*
Миколаївська	42,7	33,8	*	*	64,2	61,0	*	*
Одеська	116,5	109,3	*	*	119,0	122,6	*	*
Полтавська	176,3	55,8	*	*	84,5	61,7	*	*
Рівненська	64,1	*	*	*	105,8		*	*
Сумська	59,7	*	-	*	77,5	*	-	*
Тернопільська	157,6	62,4	3,7	-	119,4	102,5	74,1	-
Харківська	479,4	306,6	73,0	30,1	97,8	98,4	106,0	67,9
Херсьнська	101,3	67,9	0,2	-	79,5	84,9	25,1	-
Хмельницька	425,2	115,2	*	*	129,7	171,3	*	*
Черкаська	347,9	125,2	*	*	90,9	124,2	*	*
Чернівецька	*	*	-	-			-	-
Чернігівська	91,2	24,7	*	*	164,2	98,6	*	*

Джерело: http://www.proagro.com.ua/periodical/basic/as815/20453.html * - дані не розголошуються з цілю забезпечення вимог ЗУ «Про держстатистику» про конфіденційність інформації

Додаток П

МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ

Михайлівська площа, 1
м. Київ, 01018, Україна

Тел.: (044) 238 17 48; факс: (044) 238 18 88
E-mail: zsmfa@mfa.gov.ua
Web: http://www.mfa.gov.ua
Код ЄДРПОУ 00026620

MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF UKRAINE

1 Mykhailivska Square
Kyiv, 01018, Ukraine

N 51/19-200-1594
від 6' 05. 2019 р.

У спеціалізовану вчену раду із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
Корженівської Наталії Леонідівни
"Економічна безпека товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації: теорія, методологія, пріоритети"

Довідка видана в підтвердження того, що результати наукових досліджень, отримані в процесі написання дисертаційної роботи отримали практичне впровадження в роботі Управління економічного співробітництва Міністерства закордонних справ України.

Теоретичні розробки, результати наукових досліджень, викладені в роботі, зокрема щодо пропозицій з формування пріоритетних напрямів економічної безпеки товаровиробників зерна та прогнозування розвитку зернової галузі з огляду на формування продовольчих балансів, інфраструктурного забезпечення, формування раціональної структури експорту були використані в процесі розробки пропозицій щодо удосконалення механізмів державного регулювання агропродовольчого ринку в інтересах вітчизняних товаровиробників зерна.

При цьому, зокрема, були використані найбільш суттєві положення:

- розроблені методологічні підходи до комплексної оцінки потенціалу зернової галузі України в системі забезпечення економічної безпеки товаровиробників зерна та інструменти лібералізації доступу на зовнішні ринки в умовах посилення глобалізаційних впливів;
- пропозиції щодо моніторингу та прогнозування ринку зернових з метою елімінування загроз товаровиробникам та превентивного реагування на ризики, що є одним із пріоритетних напрямків діяльності структурних підрозділів Управління економічного співробітництва Міністерства закордонних справ України;
- рекомендації щодо формування пріоритетів у створенні системи регулювання та взаємодії державного та приватного секторів з врахуванням оптимальних потреб продовольства на внутрішньому та зовнішніх ринках з метою зміцнення економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах глобальних викликів.

Начальник Управління
економічного співробітництва, к.е.н. **В.А.Хоманець**

Підпис В.А.Хоманця засвідчую

УКРАЇНА
ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ АГРОПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ
вул. Свободи, 70 м.Хмельницький, 29000
тел.: 79-46-33, факс 72-05-96, E-mail: dagro@adm-km.gov.ua. Код ЄДРПОУ: 33709631

26.09.2019р. №01-01/1055

Спеціалізованій вченій раді
позахисту дисертацій на
здобуття вченого ступеня
доктора економічних наук

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
«Економічна безпека товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації: теорія, методологія, пріоритети» Корженівської Наталії Леонідівни

Зернове господарство України є стратегічною і найефективнішою галуззю національної економіки. Зерно і вироблені з нього продукти завжди ліквідні, оскільки становлять основу продовольчої безпеки держави.

Природно-кліматичні умови та родючі землі України сприяють вирощуванню всіх зернових культур і дають змогу отримувати високоякісне продовольче зерно в обсягах, достатніх для забезпечення внутрішніх потреб і формування експортного потенціалу.

Теоретико-методологічні дослідження Корженівської Н. Л. у сфері забезпечення та розвитку економічної безпеки товаровиробників зерна дозволили обґрунтувати методику індикативного аналізу та експертних оцінок її рівня. В основу методики покладено відбір та співставлення вагомих фактичних і пирогових значень показників-індикаторів, сценарного прогнозування можливих небезпек, адекватного формування цільових орієнтирів, що дозволяє виокремити загрози, ризики, невизначеності у діяльності товаровиробників різних форм господарювання, надає можливості реалізації їх стратегії та безпекового режиму з економічними контрагентами.

На підставі проведеного моніторингу стану ресурсного потенціалу, інфраструктурного та логістичного забезпечення, цінових коливань визначено ризики діяльності товаровиробників зерна, запропоновано напрямки нівелювання впливу на їх економічну безпеку цінової політики на регіональному рівні. Сформовано пріоритетні напрямки посилення економічної безпеки товаровиробників зерна, що формують переважну частину національного експорту, в контексті впливів наслідків функціонування зовнішньоекономічних торговельних відносин.

Практична значимість результатів наукового дослідження Корженівської Н. Л. підтверджується їх використанням у практичній діяльності аграрних підприємств області, що здійснюють виробництво та реалізацію зернових культур.

Директор Департаменту Олег ОМЕЛЯНЮК

УКРАЇНА
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКА РАЙОННА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ВІДДІЛ АГРОПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ,
ЕКОЛОГІЇ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

вул. Троїцька, 4, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька обл., 32301
тел./ факс (03849) 9-11-67 e-mail: agro@kprda.gov.ua

12.11.2018 № 953/01-09/2018
на № _____ від _____

У спеціалізовану вчену раду із захисту дисертацій
на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

ДОВІДКА
про використання результатів наукових досліджень кандидата економічних наук Корженівської Наталії Леонідівни
на тему «Економічна безпека товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації: теорія, методологія, пріоритети»

Основні положення дисертаційного дослідження щодо ідентифікації та оцінки економічних ризиків, запропонованих елементів механізму та ефективності стратегічних імперативів економічної безпеки товаровиробників зерна використовуються для посилення їх соціальної відповідальності.

Пропозиції Корженівської Наталії Леонідівни та розроблені методологічні засади щодо формування, критеріїв та методів оцінки рівня економічної безпеки товаровиробників зерна з урахуванням галузевих особливостей використовуються керівниками і фахівцями відділу агропромислового розвитку, екології та природних ресурсів Кам'янець-Подільської районної державної адміністрації Хмельницької області при розробці програмних матеріалів, які визначають основні напрямки та їх продовольчої безпеки соціально-економічного розвитку підприємств.

Практична цінність запропонованих наукових рекомендацій обумовлює доцільність їх впровадження у господарствах, які займаються вирощуванням зернових культур та виробництвом сільськогосподарської продукції.

Начальник відділу Н.Сузанська

32300, Україна,
Хмельницька область
Кам'янець-Подільський район,
с. Боришківці, вул. Радгоспна, 1
e-mail: association_stp@ukr.net

АСОЦІАЦІЯ «СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ТОВАРОВИРОБНИКИ ПОДІЛЛЯ»

12.09.2018р. №47

У спеціалізовану вчену раду
із захисту дисертацій на
здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

ДОВІДКА
про використання наукових результатів дисертаційної роботи
КОРЖЕНІВСЬКОЇ НАТАЛІЇ ЛЕОНІДІВНИ
на тему «Економічна безпека товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації: теорія, методологія, пріоритети»

видана здобувачу на ступінь доктора економічних наук в тому, що виконані розробки в дисертації на тему: «Економічна безпека товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації» та формулювання на підставі цього рекомендацій щодо визначення пріоритетів економічної безпеки товаровиробників зерна, які полягають у вивченні впливів територіальної та ресурсної концентрації з врахуванням соціальної складової відповідальності бізнесу; розвитку органічного виробництва; посилення ролі екологічної безпеки, а також підходів до проведення систематизації і моніторингу загроз і ризиків та напрацювань із системи їх попередження використані у діяльності Асоціації «Сільськогосподарські товаровиробники Поділля» Кам'янець-Подільського району в процесі вдосконалення нормативно-правової та методологічної бази, практики запровадження заходів посилення економічної безпеки суб'єктів господарювання, участі у програмах розвитку об'єднаних територіальних громад, зміцнення ресурсного потенціалу та збереження навколишнього середовища.

Голова Асоціації **І.Гай**

Товариство з обмеженою відповідальністю «Агросолюшнс»
02660, м. Київ, вул. Віскозна, 5 Код ЄДРПОУ 33540924, свід. платн. ПДВ №200058599, ІПН 335409226528
р/р 26001102304779 в "ОТП Банк" м. Київ МФО 300528 тел./факс: (03849) 9-71-15

Вих. №119
від 29.03.2017р.

У спеціалізовану вчену раду із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

ДОВІДКА

Про використання результатів наукових досліджень кандидата економічних наук Корженівської Наталії Леонідівни в практичній роботі ТОВ «Агросолюшнс» Кам'янець-Подільського району Хмельницької області на тему «Економічна безпека товаровиробників зерна в умовах глобалізації»

Основні положення дисертаційного дослідження щодо здійснення оцінки економічних ризиків, рекомендацій по формуванню управлінських функцій з питань економічної безпеки та режиму відносно постачальників були використані при розробці організаційно-економічного механізму управління економічною безпекою ТОВ «Агросолюшнс» та оцінювання групи показників фінансових і виробничих ризиків.

Реалізація пропозицій автора досліджень дозволила удосконалити методику внутрігосподарського планування та опису бізнес-середовища, розробити модель системи управління економічною безпекою та класифікації загроз ефективній діяльності підприємства.

Дисертантом удосконалені теоретичні положення механізму формування економічної безпеки товаровиробників зерна, що дає можливість підвищити рівень захисту від небезпек і ризиків ефективній діяльності шляхом попередження та завчасної їх ідентифікації.

Директор ТОВ «Агросолюшнс» В.С. Завадський

Товариство з обмеженою відповідальністю
«Авантек»

вул. Партизанська, 13, с. Кам'янка, Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл., 32300
р/р № 26008146577 в АТ «Райффайзен Банк Аваль» в м. Києві, МФО 380805, Код ЗКПО 31347992
телефон/факс: (03849) 5-08-60, мобільний: (067) 384 1657, e-mail: avantek.kp@gmail.com

15.05.2017 № 83

ДОВІДКА
про практичне застосування наукових досліджень
кандидата економічних наук КОРЖЕНІВСЬКОЇ НАТАЛІЇ ЛЕОНІДІВНИ
на тему «Економічна безпека товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації: теорія, методологія, пріоритети»
в практичній діяльності ТзОВ «Авантек»

Надаємо інформацію про факт та підсумки впровадження в практику діяльності ТзОВ «Авантек» наукових результатів, одержаних здобувачем Корженівською Н. Л. в процесі підготовки нею дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук зі спеціальності 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності).

Рекомендації з підвищення рівня економічної безпеки на основі обґрунтування заходів щодо усунення і нейтралізації факторів ризику за результатами їх ідентифікації та моніторингу сприяли оперативності прийняття управлінських рішень та формування елементів протидії негативним ризикам у практичній діяльності ТзОВ «Авантек».

Директор ТзОВ «Авантек» С. І. Малахов

Вих №102
Від 14.05.2018р

У спеціалізовану вчену раду
із захисту дисертацій на здобуття
наукового ступеня доктора економічних наук

ДОВІДКА
про використання результатів наукових досліджень кандидата економічних наук Корженівської Наталії Леонідівни в практичній роботі *ТзОВ «Подільський бройлер»* Дунаєвецького району Хмельницької області на тему «Економічна безпека товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації: теорія, методологія, пріоритети»

Пропозиції автора наукових досліджень з удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення використані при удосконаленні системи моніторингу загроз економічній безпеці, діагностиці ринкової кон'юнктури та цінових коливань.

Використання запропонованої методики сегментації, оперативного реагування та створення профілю захисту інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства дозволили своєчасно реагувати та впливати на фактори ризику та загроз, здійснювати оцінку прийняття рішень і впливати на фінансові результати діяльності підприємства.

Директор
ТОВ "Подільський бройлер" О.Петльована

У спеціалізовану вчену раду
із захисту дисертацій на здобуття
наукового ступеня доктора економічних наук

ДОВІДКА
про використання результатів наукових досліджень кандидата економічних наук Корженівської Наталії Леонідівни в практичній роботі *ФГ «Подільська марка»* Дунаєвецького району Хмельницької області на тему «Економічна безпека товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації: теорія, методологія, пріоритети»

Основні положення дисертаційного дослідження щодо ідентифікації та оцінки економічних ризиків були використані при розробці альтернативних варіантів збереження ресурсного потенціалу.

Пропозиції автора досліджень дозволили удосконалити методику ідентифікації та оцінки ризиків з урахуванням галузевих особливостей, що впливають на формування та ефективне використання ресурсного потенціалу товаровиробників зерна.

Дисертантом удосконалені теоретичні положення оцінки рівня економічної безпеки та управління ресурсним потенціалом, що дає можливість визначати зони внутрішнього ризику та доцільність витрат.

Голова фермерського господарства

Боднар С.Б

СТОВ"ШУМОВЕЦЬКЕ"

Адреса: 31353, Хмельницька обл., Хмельницький район, село Шумівці. Код: 31998812

Вих. №82/1 від 29.05 2018 р.

У спеціалізовану вчену раду
із захисту дисертацій на здобуття
наукового ступеня доктора економічних наук

ДОВІДКА
про використання результатів наукових досліджень кандидата економічних наук Корженівської Наталії Леонідівни з теми кандидатської дисертації «Економічна безпека товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації: теорія, методологія, пріоритети» в практичній діяльності СТОВ «Шумовецьке»

Положення дисертаційного дослідження впроваджені у практику діяльності СТОВ «Шумовецьке», що знайшло своє відображення у використанні:

- елементів послідовного підходу до формування системи інформаційно-аналітичного забезпечення за допомогою формування масивів поліваріантних даних (Big Data), що сприяє оптимізації ресурсів для мінімального впливу на екосистему;

- когнітивного моделювання стратегії управління подіями у якості інноваційного підходу забезпечення економічної безпеки, що дозволяє попереджувати ризики, пов'язані зі змінами кон'юнктури ринку, нестабільністю та незбалансованістю законодавчої бази, зокрема у сфері оподаткування.

Директор СТОВ «Шумовецьке» В. Савкун.

ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНО-ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
вул. Шевченка, 13, м. Кам'янець-Подільський
Хмельницька обл., Україна, 32300
Тел. (03849) 7-63-15, тел./факс (03849) 7-62-85
E-mail: main@pdatu.edu.ua www.pdatu.edu.ua
ЄДРПОУ 22769675

STATE AGRARIAN AND ENGINEERING UNIVERSITY IN PODILYA
13 Shevchenko Str., Kamianets-Podilskyi
Khmelnytski region, Ukraine, 32300
Tel. (03849) 7-63-15, tel./fax (03849) 7-62-85
E-mail: main@pdatu.edu.ua www.pdatu.edu.ua

04 серпня 2019 р. № 71-01-12

Спеціалізованій вченій раді

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Корженівської Наталії Леонідівни

Засвідчуємо, що результати наукових досліджень та практичні рекомендації, які сформульовані та викладені в дисертаційній роботі Корженівської Наталії Леонідівни щодо економічної ефективності товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації використовуються при викладанні навчальних дисциплін: «Економічна безпека», «Економічна безпека та антикризове управління», «Економіка і фінанси підприємства», «Підприємницькі ризики», «Бізнес-моделювання» програм підготовки фахівців економічного спрямування.

Запропоновані Корженівською Н.Л. наукові результати досліджень сприяють удосконаленню навчального процесу, підвищенню якості підготовки фахівців за спеціальностями «Економіка», «Менеджмент», «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність», «Облік і аудит», «Фінанси і кредит».

Ректор Подільського державного аграрно-технічного університету, доктор економічних наук, професор В. В. Іванишин

Виконавець: Корженівська Н.Л.
Телефон: +380676993414

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ І.І. МЕЧНИКОВА
ІНСТИТУТ ІННОВАЦІЙНОЇ ТА ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

Україна, 65001, Одеса, Французький бульвар 24/26, к.8
Телефон (0482) 68-78-53, Факс (048) 711-65-33
E-mail: iipo@onu.edu.ua

№ 134 від «31» липня 2014 р.

ДОВІДКА
про використання результатів дисертаційної роботи
Корженівської Наталії Леонідівни

Основні теоретико-методологічні положення, висновки і рекомендації дисертаційної роботи Корженівської Наталії Леонідівни в частині оцінки стану та виявлення проблем формування стратегії економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах глобалізації були використані під час виконання Державної бюджетної теми «Дослідження пріоритетних напрямів регіональної політики в економічній сфері» (ДР № 0110U007602 наказ від 16.03.2010 №637-18) кафедри економіки та моделювання ринкових відносин Інституту інноваційної та післядипломної освіти Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Результати дослідження Корженівської Наталії Леонідівни на тему «Сучасний стан та проблеми формування стратегії економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах глобалізації» оприлюднені в п.5.6 на сторінках 352-359 колективної монографії «Пріоритетні напрями регіональної політики в економічній сфері (економічне районування, стратегічне планування, інтелектуально-інноваційні системи, трудовий потенціал та розвиток сільських територій): колективна монографія. Т.2. / за заг. ред. Т.О.Журавльової. — Павлоград: АРТ СИНТЕЗ-Т, 2014.— 370с.».

Примірники колективної монографії відповідно до наказу МОН МС України від 17.10. 2012 р. № 1112 (зареєстрований Міністерством юстиції України 2.11.2012 р. за №1852/22164) розіслані в бібліотеки за встановленим переліком.

Акт виданий для пред'явлення у Спеціалізовану вчену раду за місцем захисту Корженівською Наталією Леонідівною дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук.

Директор Інституту інноваційної та післядипломної освіти
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова,
д.п.н., професор Дунаєва Л.М.

Головний редактор колективної монографії,
науковий керівник Держбюджетної теми ДР № 0110У007602,
завідувач кафедри економіки та моделювання ринкових відносин
Інституту інноваційної та післядипломної освіти
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова,
к.е.н., професор Журавльова Т.О.

ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНО-ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Шевченка, 13, м. Кам'янець-Подільський
Хмельницька обл., Україна, 32316.
Тел. (03849) 2-52-92, тел./факс (03849) 2-52-18
E-mail: main@pdatu.edu.ua www.pdatu.edu.ua

STATE AGRARIAN AND ENGINEERING UNIVERSITY IN PODILYA

Shevchenko st, 13, Kamenets-Podilsky
Khmelnitsky province, Ukraine, 32316.
Tel. (03849) 2-52-92, tel./fax (03849) 2-52-18
E-mail: main@pdatu.edu.ua www.pdatu.edu.ua

04 червня 2015 р. № 75-08-166

ДОВІДКА
ПРО ЗВ'ЯЗОК З НАУКОВИМИ ПРОГРАМАМИ, ПЛАНАМИ, ТЕМАМИ

Видана к.е.н., доценту **Корженівській Наталії Леонідівні** про те, що результати наукової роботи за темою «Економічна безпека товаровиробників зерна в умовах глобалізації» є складовою частиною науково-дослідної теми «Розробка заходів з підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва на основі втілення досягнень науково-технічного прогресу, раціонального використання виробничого та трудового потенціалу, фінансових, кредитних, інвестиційних та інформаційних ресурсів, запровадження ефективного менеджменту, застосування передових досягнень в обліку та аудиті» (Державний реєстраційний номер 0110U0050564.Терміни виконання роботи 01.2010-10.2014 р.), де автором проведено аналіз процесів формуванні і реалізації економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах глобалізації.

Результати дослідження оприлюднено в заключному звіті по науково дослідній темі.

Отримані результати виконаних **Корженівською Н.Л.** досліджень мають наукову і практичну значимість в процесі формування економічної безпеки товаровиробників зерна з метою підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва в умовах глобалізації економіки.

Ректор В. В. Іванишин